

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

*Szabadságharcunk történetéhez:
visszaemlékezések 1848-1849-re*

Elek Jakab

BERKELEY
LIBRARY
UNIVERSITY OF
CALIFORNIA

~~57317~~

A POZSONYI TOLDY KÖR KÖNYVTÁRA

III

csoport

122

száma

8

A POZSONYI TOLDY KÖR KÖNYVTÁRA

III csoport ~~122~~ szám

~~1070~~

~~17374~~

SZABADSÁGHARCZUNK

TÖRTÉNETÉHEZ

VISSZAEMLEKEZÉSEK 1848—1849-re.

IRTA

JAKAB ELEK,
a m. t. Akadémia lev. tagja.

63 220240/74
34

BUDAPEST, 1880.
KIADJA RAUTMANN FRIGYES.

LOAN STACK

WILCKENS F. C. ÉS FIA KÖNYVNYOMDÁJA BUDAPESTEN.

DB935
J23

BEVEZETÉSÜL.

Már harmadik évtizede telt le Magyarország története ama nagy korszakának, melynek eseményeiben mint honvéd és író, tollal s fegyverrel vettem részt. A muló évek mind többet-többet mosnak ki emlékezetemből, a mi érdekek birt s fenntartást érdemelne, elfeledtetnek figyelemre méltó, tanuságos és lélekemelő tényeket, szabadságharczunk sok jeleséről és nevezetes történeti mozzanatokról — a mik amaz éveket részint megelőzték, részint követték — sok egyéni tudást s hosszú évek tapasztalásait, miknek most — ha előtte szük-ségesnek látszanék — az állami kormányzat is, de egykor a történetíró bizonyára hasznát vehetné. Későbbre akartam közlésimet halasztani, mikor ama történetek tényező férfiai közülök, küzdelmeik és szenvedéseik színhelyéről már eltávoztak, mikor az idő és activ élet érlelési, oktató és szenvedélyszabályozó műveletét embereken és pártokon, a két nagy küzdő felel — a kik nem mások voltak, mint az uralkodó-ház és nemzetünk — a harcban résztvevő és azt néző közönségen végrehajtotta, s így az élőket se nem feszélyező, se nem bántó, a holtakat pihenésökben nem háborogató tárgyilagos és igaz előadás és ítéletalkotás lehetővé lesz. De az: „*Ars longa, vita brevis*“ emlékeztető

1*

szózat, mely a hatvan éven túl levőnek élete alkonyát, gyakrabban mint vélnők elméjébe hozza, a gyakori kedvetlenség, az erőmet és időmet sokfelé szétforgácsoló munkásság, és polgári helyzetem azon rideg kényszerűsége, hogy ama kor történetéhez amugy is csak silhouettek irhatok. Hézagos tárgyú s elmosult színű töredékekben, a kérdések mélyeire sokszor nem hatva, némelyikről úgy a mint tudum s kellene, még nem ítéelve, arra birtak, hogy régi szándékom megváltoztatásával, a mire még ma emlékszem, úgy, a mint emlékszem, följegyzéseim alapján, az írott adatokból inkább csak idézve, olykor csupán rámutatólag, de teljes „jó hiszem“-mel, részrehajlás nélkül, a modort véve kimételeesen, az igazat sem meg nem tagadva, sem nem mellőzve — az eszély és polgári becsületesség határai közt — közzé tegyem s másoknak megigazitásra alkalmat nyujtsak, ama dicsőséggel és gyászszal teljes korszak történetiróját jó szándékkal irt közleményeimmel segítve, nemzetünket válságos jelenében a mult egy s más tanulságára figyelmessé téve, öntudatára és erőérzetére bátorítólag hatni óhajtvá.

Midőn 1849. aug. 18-án — szomorú emlékü nap! — mi, Bem tábornok hadseregének romja, Déva vára alatt, melyet — mint a hir mondá — ezelőtt kevés nappal ármányos kéz alá aknázva légbe röpitett volt, Lüders orosz vezénylő tábornok seregének az emlékezetes piskii hidhoz vissza vonult csapataival, melyek előcsatára a szent-endrei hegymagaslatokat elfoglalva, szemben állottunk, azelőtti nap az ősz vezér Lezsneken a törzstiszteket magához hivatván, megkérdezte: „ha Görgei fegyverletétele, gróf Vécsey hozzá csatlakozása, Kmetty hadteste szétozlása, Kossuth Lajos kormányzónak és a magyar kormányának az országból mene-

küldése után, mint a dolgok állanak, kívánják-e ők és csapataik a Magyarországon egészen elvesztett harczot Erdélyben folytatni? ha igen — ugymond — ő kész az oroszok ellen az utolsó emberig küzdeni.“ A törzstisztikar saját legnagyobb készsége daczára Görgei tábornok baljóslatu dictaturája, a világosi hírek s a temesvári desorganizáló eredményü nagy veszített csata által lehangolt csapataikkal, pénz, hadi készlet s erre szükséges gyártelep nélkül, a küzdelem sikeres folytatását lehetetlennek nyilvánította, annyival inkább, mert a serezekből átállott tisztikarban részint kilátásba helyezett kedvezmények, részint fenyegetés, a honvéd tisztelnél a Görgei eljárása s már azelőtti éjen Facsétón az egész éj folyamában folyt különböző irányu izgatások, sőt magyar ezüst talléroknak eltűnik ismeretlen módon forgalomba jövése által, a harci kedv szembetűnően megcsökkenett volt.

A lesújtó tényállás a fővezér előtt eltitkolható nem volt. „Ám legyen — mondá ő — én nem capitulálok, sorsukra bizom önöket s megyek oda, hol a minden szabadság ős ellensége ellen tovább küzdenem alkalom lesz.“ Mindnyájan követjük önt, tábornok ur, mondá egyik — a helyzet súlyát mélyen érző — tiszt. „Az nem helyes — jegyzé meg Bem. Önöknek csapataikat magukra hagyni nem lehet. Védjék bátor kis seregem fönmaradt részét s tegyenek meg érte minden lehető és a katonai becsülettel megférőt. Tartsák fenn magukat a jövő számára, a kik a tollal bánni tudnak, írják le majd harczainkat s nemzetök súlyos megpróbáltatását utódaik számára, a késő kor tanúsága végett.“

Bem aug. 18-kára virradólag dévai postamesteri szállásáról — a mint közhiedelem volt — kétszázad-

magával a lezsneki szorosnál Ruszskabányának, s onnan Orsovának tartva, Erdélyből menekült, mi másnap capituláltunk Lüders tábornok által elfogadott, de az osztrákoktól visszautasított föltételek mellett. Én a több társimmal együtt engem is illető meghagyást, úgy a hogy annyi idő és szenvedés, ide s tova hányatás, sok becses irományom szétszórátása után, a jelenleg rendelkezésem alatt állókból azt tenni képes vagyok, ime teljesitem.

Ama kor és a mai közt összefüggés van, mit Magyarország földrajzi fekvése, politikai helyzete, az európai válságos áramlatok, a történet logikája, s vívott harcok emlékei, különösen a szláv nagyravágyás és évezredes hagyományok alkotnak. A szabadság jelszavával és zászlója alatt absolut kormányformájú népekből és országokból alkotmányos új államalakításokra vállalkozott s részben ki is vitte Európában a korlátlan önkényuralom eminens képviselője, az éjszaki világhatalom. Ez a császári koronás forradalom fenyegetés a nyugot-európai szabadságra, az alkotmányos népekre, a civilizáció és műveltség összes ügyeire, vésteljes „*Memento*“ Magyarországra és uralgó házára nézve. A konstantinápolyi trón megrázott oszlopainak rengése megrázkódtatja az osztrák császári trónt és magyar királyi széket egyiránt; az azok közelében létrejött ország-alakulások az osztrák-magyar szövetséges monarchia lassu és biztos decompositiójává lehetnek, máris tényleg mind a politikai és harci cselekvés terén van az Archipelaguson, a Középtenger mellett és Duna-folyam mentében élő s területgyarapítási vágyakkal eltelt mindazon kis- és nagyszámu, múltelt és csekély műveltségű prédaszomjas nemzet és nemzetiségi csoport, melyek közül az első már nem egy-

szer méltatlanoknak bizonyultak Ypsilandi honszeretetére úgy, mint Lord Byron enthusiasmusára, kép-
teleneknek arra, hogy 1830 óta rendezett alkotmányos
állammá fejlődjenek, s egy világtörténetileg fényes
nevű néptől származásukat bármi nagyobbszertível
igazolni tudják; az olasz nemzet akkor szintén szövetsé-
gesünk volt, csapatokat küldöttek harczolni velünk a
szabadságért, míg most ellentétben állanak; román
népünket kifelé vonja rokonszenvek, széthuzók ma és
ellenségeink voltak 1848—1849-ben is, mikor Európa
mivelt népei nem hódítási czélból, de alkotmányért s
reformokért, önelszántsággal küzdöttek, s mikor mi
hazánk minden ajku népét a világtörténetben párat-
lan nagylelkűséggel — minek pénzügyi súlyos kö-
vetkezmenyei alatt már-már roskadoz államunk s a
nemzet — részesévé tettük a legszebb alkotmánynak,
melynek védelmében — megtámadtatva két nagy
hatalomtól, háborítva s marczagoltatva benn fölsza-
badított honfitársainktól — legjobbjaink százezernyien
hősileg ontották vérüket orgyilkos megtámadtatások-
ban, nyílt harcztéren, börtönben, lőpor s golyó által
és a bitófán.

Jó nekünk ama korszak élményeit tanulságul
emlékünkbe idézni.

I.

**A nagy-szebeni magyarság 1848 előtt és után. Gróf Mikó
Imre kincstárnoksága. A katonaság és nem-magyar nemzeti-
ségek közörzülete. Arany és vaskorszak.**

Az erdélyi kir. kincstárnál — Thesaurarius
Regius — Nagy-Szebenben hivataloskodó magyarok,
a római kath. középtanoda és Teréz-árvaház tanárai
s a magyar katolikus iparosok, a reformáltak magyar
egyháza és a szomszédos vármegyékben élő s télen

bennlakó nemesség egy jókora magyar telepet alkotott e lutheránus Rómában és magyar Vendée-ben régi idők óta; de számban és erkölcsi erőben föllendült 1840—1848 között. Volt 25—30 birtokos vagy hivatala után jólétben élő magyar ház és család, kik szorosán összetartottak, különböző alkalmazásban levő 15—20 kitűnő magyar ifju, kik bátorsággal, önérettel és szavuknak sulyt szerezni tudva, képviselték a magyar nemzetet és államérdeket. Egyfelől egy virágzó magyar olvasó-egylet szorosán egymáshoz fűzve a rokon elemeket, mely gyűléseket tartott, azokon felolvasásokat, szavakat és eszmecsere-t rendezett s szép könyvtára által rendkívüli hatást tett a magyar szellem terjesztése s ébrentartása érdekében; másfelől a családok házakat és ifju tisztviselőket a közös nemzeti érdekek és törekvési célok kellemes társadalmi viszonyba, csaknem testvéries egybekötetésbe hozták. Tapasztalás által bebizonyult s lélektanilag igazolt tény az, hogy az idegen fajok között élés összetartóvá teszi az ugyanazon nemzetiségbelieket, egymást kölcsönös szeretetre és gyámolításra utalva. Ez összetartás eredménye volt az, hogy a magyarság a színházban és vigadóknak, közhelyeken és társadalomban mint tényező volt elismerve, mely bárhol jelent meg, befolyását érvényesítette. Élénken élnek emlékezetemben ma is: gróf Mikó Imre s fennkölt szellemű grófi hitvese, Debreczeni Márton, a hirneves bányász és „*Kiövi csata*“ költője, Gyergyai Samu és neje, Szebennek akkor első szépsége, Karaszek Ignác, dr. Borosnyai, Dobák Antal, Benedek János, Sala Farkas Izsák Elek, az ottani reformátusok lelkésze, Herszényi Samu, Mike György, Tompa Imre, Ágotha János, Czinege Ferencz, Szalánczi Gábor és mások a

meglett férfi korban levők közül; gróf Bethlen Olivér, báró Huszár Sándor, Tolnay Gábor, Jancsó György, Sándor József, Koronka Lajos, Farczádi Sándor, Szabeni Ferencz, Benedek Antal, Karácsonyi Lajos és többen, mint az ifju nemzedék képviselői. A vidéki nemesség közül a Maurer, Csongrádi, Szalánczy, Pálffy, Dobay, Déézi, Komáromy, Józsa, Tövisy, Timár, Incze és más nemzetségek szintén a szabeni magyarság soraihoz tömörültek, annak sorsával egyesítve a magukét, ugyanazon eszméket és czélokot szolgálva, egy erkölcsi testként, egy lélek által lelkesítve. Gróf Nádasdy Ferencz, gr. Bély György, b. Gerliczy Filep, Mezey János, Melczer József és Biró Albert udvari pártiak és burokraták voltak, távol tartók magukat minden magyar érintkezéstől, elég befolyással fölfelé, de lefelé rokonszenven nélküli, népszertűtlen férfiak, csak Mezeiben volt cselekvőbb hazafias érzés.

Ez a kis magyarság mintegy előre, végőrszeme volt a vármegyei magyar birtokosságnak, beékelve — a magyar nemzet rendeltetésszerű képviselőiként — a Királyföld kebelébe; minden tagja Magyarország keleti missiója és jogosultsága önértetét s kötelme tudatát hordozta keblében. Erős nemzeti szellem hatotta át kicsinyét-nagyját. Az írók és költők által fölébresztett nemes honszeretet, a: „*Hazádnak rendületlenül légy hive, oh magyar!*“ nemzeti jelszó tüze égett szívökben, tette edzve a lelkeket, áldozatra hangolva a kedélyt és érzületet. A szép és örvendetes, a mit a magyar lapok vagy utazók a hir szárnyán Budapestről és Kolozsvárról, a magyar politikai élet ezen központjairól ide hoztak, villanyos delejként végig rezgett az egész magyarság kebelében s mintha csak egy lélek lettek volna, egyszerre éreztek bút és örömet,

reményt és csüggedést; ha szükség volt, együtt keltek egymásnak és a megtámadott magyar érdekeknek védelmére.

A maroknyi bátor sereg nem tartózkodott bármily kérdésben színt vallani, híj maradt szavához az osztrák imperialistákkal, mint később a militarismus párthiveivel szemben politikai hitet nem cserélt, elveit föl nem adta, s a ki által a magyar alkotmányt és államegységet fenyegetve látta, az ilyen ezt a kis phalanxot minden viszonyok közt magával szemben találta, tehát akkor, ha érette kellemetlenség várt rá, szemben akkor, ha áldozatot és tevést, sőt akkor is, ha lemondás, türés és passiv magatartás vitt célhoz. Lobogója fölirata volt: „*Ne bántsá a magyart!*“ A nemzeti aspiratiók szent tárgyat képeztek előttük, mit ki-méleltenül vagy megtorlatlanul illetni senki sem mert; a haza jövőjében való erős bizalom volt palladiumok, mint mindenikök szíve mélyén őrzött, s mely viszont eltántorodástól őket óvta meg. Midőn a szabadságharcznak vége lett, drága jelképét — a háromszintű lobogót — a vihar eltépte, s a magyar királyi korona és híj védői, idegen zsoldosok segélyével porba és honfivérbe lőnek tiporva, a minden jókban élő hit és az elcsüggedni nem tudó hazafiui remény, az elnyomók fegyvere s kémeik üldözése elől a lelkek legtitkosabb rejtekében vonta meg magát, ott keresve menhelyet, ott várva be a nemzeti föltámadás hajnalodását.

Ilyen volt 1848—1849 előtt és után a nagy-szebeni magyarság. Midőn gróf Mikó Imre, Rhédey Ádám grófnak — a magyar Kroesusnak — veje, a népszertű férfi és szeretetreméltó főúr, mint új kincstárnok 1847. nyarán a vármegyék tisztelgő küldöttségeitől kísérvé, az elfogadásra kiküldött kincstári bi-

zottságtól Kis-Toronynál üdvözölve rég nem látott tüntetések között Nagy-Szebenbe fényes bevonulását tartotta, hat barna paripától vont s gazdagon ezüstözött diszhintója bakján kardos és fejér kolcsagtollas vörös csákót viselő két deli huszár állott, s így ért a város főterén át, sűrű „éljenzés” közt kincstárnoki szállására, a szászokat megdöbbenést kifejező bámulat fogta el, ellenszenvet mutatni nem merve, sőt mint a hatalom képviselőjének hódolni kényszerülve; gondolkodóba estek: hangulatuk ámulás volt a fölött, a mi előttük ily szokatlan fénynyel történik, s titkos szorongás az iránt, a mi történhetni fog.

Azért hangsúlyozom ezt, mert a szászág Nagy-Szebenben fő és irányadó tényező volt, melyet Salmen Ferencz ispán, Binder György lutheránus püspök, Roth István romoszi ágostai hitvallású szász pap, Benigni József a „*Siebenbürger Bote*” című szebeni magyarellenes irányú politikai lap szerkesztője, Zimmermann József és Schmidt Henrik jogakadémiai tanárok és a még akkor csak magán ügyvéd, Schmidt Konrád vezettek, politikában és a napi kérdésekben a nemzet többségét képviselni kívánva. De az ispán nemcsak municipális, hanem államtisztviselő is volt, a kir. főkormányzók tanácsában ült, melynek elnöke a kormányzó akadályoztatása esetében a kincstárnok levén: Salmen gr. Mikóhoz alárendeltségi viszonyban állott. A püspök még akkor csak az egyház lelki feje, csendes, loyális ember, később lett — a tulzokhoz csatlakozva — Magyarország és a magyar alkotmány ellenévé s az osztrák birodalmi egység híve. Róth társadalmi téren és a sajtó útján, Zimmermann és Schmidt a jogakadémiai tanszékről, Benigni gunynyal és epével irt hírlapi cikkek által hatottak a szász

polgárságra és ifju nemzedékre, mit Bedeus József ¹⁾ és Schreiber Simon ez alkotmányos gondolkozásu, eszé-lyes és nagy diplomatai ügyességgel bíró szász elő-kező férfiak, valamint Müller Gottfried jogakadémiai igazgató és Haan Frigyes magyar nyelvtanár hig-gadtsága nem volt képes mérsékelni. Schuller János Károly, egy mély észjárásu történetbuvár, de szögle-tes szász typus, rideg társadalmi alak, magyarul egy szót sem tudó, azért a magyar nemzettől mereven ide-genkedő szellem volt, kinek írásai szintén szenvedély-izgatólag hatottak a szász ifjúságra. A tanács a pas-sivitas politikáját követte, mert fizetése kulcsát a kir-tőkormányzók tartotta kezében — utalványozta azt és relfüggeszthette. Mérséklő és békitő irányu férfiak pártja, méltányossági szellem és hajlam nem volt, sőt ebben az egyesületek és irodalom, iskola és társaság, mindazon egy célra látszottak hatni, hogy a szászság magát elzárja, érdekeit a magyarokétól elkülönítse. Így fej-lődött ki lassanként az egész értelmiség, de kivált az ifju nemzedék és polgárság között azon különködési szellem és politikai ellenhatási törekvés, mely kész lett volna mindennek, a mi alkotmányos és magyar, már most nyíltan hadat izenni, ha a censura az iro-dalmat nem mérsékli, s az uj kincstárnok nagy te-kintete és bölcsessége őket elméleti és contemplatív, a dolgok fejlődését beváró, loyalis politika követé-sére nem utalja.

Harmadik tényező az akkor ugynevezett oláh-ság — ma román nép — volt, melynek higadtabb része a görög nem egyesült ifju vikárius, később püspök, Ságuna András tanácsára hallgatott; egy

¹⁾ Lásd: *Okmánytár az 1848—49-ki eseményekhez.* Kolozsváron. MDCCCLVI. 25. l.

szép, barna, méltóságteljes külsejű férfi, a kinek fölfelé finoman-udvarias volt modora, lefelé erőszakosak és hierarchicusok hajlamai; szavából mint modorából kilátszott a görög színlelő természet, de céljaira öntudatosan törekvő erélytől s erős akarattól volt mérsékelve; benne sok észszel bő nyelvismeret és nagy előadási sváda egyesült, szóval: egy nagyravágyó főpap minden jó és rossz tulajdonaival birt; neki az anyaországi, karlovitzi archimandritának az erdélyi görög nem egyesült vikáriusi illetőleg püspöki széket — az erdélyi benszülöttek mellőzésével és hosszasan tartott boszankodására — a genialis conservatív hazafi báró Jósika Samu, erdélyi udvari kancellár, gróf Mikó benső barátja szerezte meg; püspöki lakása Nagy-Szebenben volt, ez időben egészen főpásztori teendőivel, elődétől elárvultan hátra hagyott egyháza és a püspöki lak jó karba hozásával s a Seminárium gondos felügyelésével foglalta el magát, Mikó gróf iránt kiváló tisztelettel, csaknem hódolattal viseltetett. Román jogos nép — mint olyan — nem volt, előkelői magyar korona-tagok, tehát magyar nemesek voltak, a magyar politikai nemzethez tartozók, a honoratiorokat loyaltási érzelmök, a hivatali kötelek s a magyarság birtoki, politikai és erkölcsi fölénye az önmérséklet határai közt tartották; külön érdeik nem, csak sérelmeik voltak, formulázott politikájuk sem, csak óhajtásaik.

Negyedik tényező a katonaság, látható hatalmi kifejezése az erdélyi főhadvezérség — General Commando; élén báró Puchner Antal, egy elaggott férfi s tehetségtelen katona állott, Glanz Ede és Mildenbergi Benigni József mindenható titkáraival és sugalmazóival. Ez gróf Mikótól a kellő tiszteletet szintén

nem tagadta meg, mert ő a magyar alkotmány pai-
zsa alatt, az ország választása s királyi megerősítés
folytán, a közvélemény helyeslése kíséretében jelent
meg s töltötte be kincstárnoki székét úgy, mint az
nagy idő óta betöltve nem volt. A szász metropolis
ily kincstárnokot e században nem látott, kérdés: vaj-
jon a multakban igen-e? Udvartartása és asztalai az
év folytán, estélyei a téli időszakokban nagyszertiek
voltak fényben, meglepők nyájas leereszkedés, ele-
gantia és gazdagság által, valódi aristokratiai előkelő-
séggel és határozott magyar jelleggel, míg a báró Ger-
liczy és gróf Nádasdy kincstári alelnöksége minde-
nek előtt germanizációra irányult s elbutítólag bureau-
kraticus és osztrák volt. Mikor gróf Mikó gránát vagy
égszínkép bársony magyar diszruhában — melyről nagy
keleti gyöngyökkel, színes sor boglárral s drága kövek-
kel rakott arany lánczok csüngöttek alá — huszárosan
kipödrött szép fekete bajusszal, szellemdus grófnéja
aranytól nehéz damaszk selyem és bársony öltönyben az
arany csilláros, gírlándokkal díszített nagy termeket vé-
gig járták mindenkit észrevéve s a legtöbbeket egy-egy
nyájas szó lekötelező figyelmében részesítve, vagy a
polgári és katonai rend előbbkelőinek adott diszebé-
dek alkalmával az ezüst és arany teríték alatt meg-
hajolt asztal mellett a vendégek helyet foglaltak, gaz-
dag egyenruhájú komornyik s szépen megtermett hu-
szárok végezték a felszolgálat, és a főuri comfort-
tal szokatlan bőséget egyesítő ebédet vendégszerető
nyájasság s vidám beszélgetések fűszereztek: e hely-
zet tiszteletköltő benyomást tett a katonára is, mely
első dicsőségnek tartja a tiszti kardot és arany pa-
szományos gallért, de az aristokratia fénye s tekintélye
előtt szemet nem hunyni elég finom, valamint nem

közönséges hatást gyakorolt a mérsékelt vagyonu és egyszerű erkölcsű szász patriciusokra is. A katonaság magatartásában látszott némi feszélyezettség a gazdag főur irányában, de a tartozó tiszteletet kiváló személyisége s magas állása iránt kicsiny és nagy önként megadta.

A királyi kincstár, mint a koronajóságok — *pura Fiscalitas* — országos főigazgatása tanácsában a gróf Nádasdy Xaver Ferencz elnöksége alatt elharapózva volt német hivatalos nyelv most szűkebb körre szorított, a tisztviselők társalgási nyelve magyar lett, tanácsitéletekben, végzéseknél s kinevezéseknél a törvény és magyar államigények érvényesülni kezdettek, gróf Mikó elnöki jogait és figyelmét az előadók munkálatai felülvizsgálásánál az elvi szempontoktól kezdve egészen a helyes és szép hivatalos irály követelményeig kiterjesztette, az ugynevezett „*revisio*“-val és kiadványozási névalírással éjfélékig író-asztala mellett maradt; aesthetikus ízlésének s alkotmányos érzületének javító nyomait az alatta költ hivatalos iratok örökre mutatni fogják; a magyarságra és főként ifju nemzedékre kiváló figyelem fordított, a kincstárnok asztalához két szegény sorsu fogalomszaki gyakornok volt állandóul meghíva, a személyzet előadói osztályonként, s a városi, polgári és katonai hatóságok képviselői meghatározott számban és sorrendben koronként hivattak meg a kincstárnoki fényes ebédre. A magyar főur átvett az államtól fizetésében 10,000 forintot, s elköltött birtokai jövedelméből — bizvást állithatni — 50,000-et. Ily hivatalt és hivataloskodást tartottak hajdan „*Dignitas*“-nak. A gróf Mikó kincstárnokságával Nagy-Szebenben az alkotmányosságnak és magyar nemzetiségnek arany korszaka kez-

dődött, bebizonyítva, hogy a minő a hivatal feje, olyan az ott uralkodó szellem, *Regis ad exemplum lotus camponitur orbis.*

Fájdalom! az 1848—1849. év fellegei ama fényt elborították. A szebeni közéletnek erős magyar-ellenességét a „*Siebenbürgischer Volkskalender*“ című Benigni-féle naptár egy, magában véve nem nagy fontosságú, de igen jellemző közlése eléggé mutatja. A szerkesztő a hónapok végére egy-egy népies verset függesztett. Előbb az időjárásra s termékenységre vonatkoztak, most politikai színt adtak ennek is, s Erdélyben a kir. főkörmányszék és magyar felelős miniszterium hatásköre megszüntetését, s október 3-án kelt kir. rendelet által báró Puchnernek teljhatalmu királyi biztossá neveztetésével a katonai uralom kezdetét, mint az országra nézve nagy jótéteményt — a magyarokra gunyosan élczelve — e két verssel jelezte meg:

*September, október —
Vigyázz magyar ember!
November, deczember —
Hallgass magyar ember!*

E gunyban egy ország volt megbántva. A méregbe mártott fulánk a nemzet szivét érte. 1849. márczius 1. éjféli előtt két órával, Nagy-Szeben bevételekor Benigni, midőn menekülni akarva már kocsijában ült, azon helyen halt meg a városba legelőbb jutott első rohamoszlopban levő honvédek szuronyra alatt, hol ama verset írta.

1848 és 1849 vége, 1850 eleje gyászos emlékü eseményekkel váltotta föl ama jobb napokat. Gróf Mikó Kolozsvárra s onnan elébb a király hívására, azután

honfitársitól fölkerve Bécsbe távozott. . . . Ez ut
 czéja később a történetek időrendében el lesz mondva.
 A reakció hullámai magasra csaptak föl, elbo-
 ritva rombolásaikkal a törvényesség és társadalmi
 rend mezejét. Erdély sikertelenül védte magát. Ko-
 loosvár önként meghódolt, s mégis mint meghódi-
 tott, 210,000 frt hadisarcz fizetés után legnépszerűbb fiai
 a béke kezességeül Nagy-Szebenbe hurczoltattak
 A szabadságharcz lezajlása után Bem tábornok had-
 seregének capitulans tiszti kara hadi fogolylyá nyil-
 vánított, többen ott állották ki egész vizsgálati fog-
 ságukat, — köztük e sorok írója is, — s ott ítéltetett el Er-
 dély önvédő harczaiban compromittált fiainak nagyobb
 része, néhányan kivégeztettek, soknak halálos ítélete
 kegyelemből 16—20 évi várfogságra szelidítettet. A
 11 éves absolutismust ott szervezték, a kis ország-
 részt katonai kormányzók és vidéki parancsnokok, ga-
 licziai és bukovinai behívott jövevény bureaucatákkal
 s boszus százsz és román benszülöttekkel katonai pa-
 rancs és császári rendeletek által kormányozták. A
 magyar helyett német lett a diplomatikai nyelv.
 Nemzetünk germanisatióját már most harmadszor on-
 nan kísérelték meg, — harmadszor is sikertelenül. A
 rövid arany-korszakra tizenegy évi vas-korszak kö-
 vetkezett De e sorok tárgya csak két év esemé-
 nyei . . . Elmondom a mik lelkemre mélyebb benyo-
 mást tettek: látott és hallott dolgokat, a mik azon
 kor szelleme és valódi mivolta megismerésében a köz-
 vetlenség érdekével birnak. A ki hivatva lesz rá később,
 nálamnál készültebben s az egykoruak följegyzésének
 hézagait pótolva, alkosson egyöntetű szerves egészet.

II.

Klapka György Nagy-Szebenben 1848. első felében. Gróf Bethlen Olivér estélye.

1848-n a márcziusi nagy napok után egy estve mint a futó tűz, elterjedt a nagy-szebeni magyarság közt, hogy Klapka Gy. nyugalomba lépett bánáti határőrségi ifju hadnagy e városon át a székelyek közé megy. Gróf Bethlen Olivér — később a hirneves XI-ik zászlóalj első százados parancsnoka — mint ismerője, vendégetül hívta meg Molnár alezredes házánál levő szállására a mézsáros-utczában, ki maga, sorezredben szolgáló fia és leányai, jó érzelmeikről voltak ismeretesek. Mindenki vágyott látni a magyarországi vendéget, szólni vele az anyaország közállapotairól, hallani a külföldi dolgok s hírek felől. Gr. Bethlen egy baráti estélyen vélt az óhajoknak eleget tehetni s magához kérte magyar honfitársait. Természetes, hogy sokan voltunk. Mindenki ott kívánt volna lenni. Nyolcz óra volt kitűzve a megérkezésre, s jól emlékszem, hogy csak egy vendég nem jelent meg pontosan — Buzgó Anti barátunk. Egy nagy és egy kisebb szoba népestit be velünk, közt mindkettőnek rakott asztal díszítette. Az estély bizalmas jellegű volt.

A két ország egyesülése már évek óta foglalkoztatván Királyhágón tul és innen az elméket, az egyítvétartozás érzése s az egyesülés vágya mindinkább tért foglalt a szivekben és a magyar társadalom egyik legérdeklőbb beszélgetési tárgya lett. És ez a magyar királyság megoszthatlansága hagyományos hitén kivül a politikai események hozták magukkal. Magyarországon a nemzeti nyelvnek diplomatikai polczra emelése Erdély törvényhozását is az adott példa követésére serkentette. 1841-től 1847-ig folyt a nyelv-vita, mikor a kérdésben törvény hozatott,

de a szászokra ki nem terjedőleg; ők az új törvény értelmében is megtarthatták a latin hivatalos levelezést a felsőbb hatóságokkal, gyakorlatban pedig azonnal, a mint a magyar és székely törvényhatóságok kifelé a magyarul levelezést, ők — a mellett, hogy belső ügykezelésök a közélet minden ágában német volt — elkezdették a magyar és székely törvényhatóságokkal, sőt a kir. főkormányshékkal is a német hivatalos érintkezést. Magyarország nemzeti muzeumot, akadémiát s más közintézeteket alapítván, példáját Erdély is követni igyekezett: nemzeti muzeumot akart alapítani, országházat építeni, a nemzeti színházat országosan segíyezni. A szászok különvéleményeikkel és óvásaikkal makacsul elleneztek s megghiusítani törekedtek, s minthogy a törvény hozásához, daczára annak, hogy a szavazás egyénileg történt, tényleg mégis mindhárom nemzetnek külön megegyezése és pecsétjének rányomása volt szükséges, az ő ellenzésöket pedig az udvar titokban helyeselte, 1834-től 1847-ig a magyar nemzetiség emelésére irányuló 1846—47-iki egyetlen magyar nyelvi törvényczikken kívül más a felsőbb helybenhagyást nem nyerte meg.

Ez állapot előtérbe hozta a két ország egyesítési kérdését, a magyarság kebelében tul a Királyhágón ez irányban hathatós mozgalom indult meg; de a mi épen a mily erős rokonszenvet költött fel Magyarországon, Bécsben legmagasb körökben oly határozott ellenzésre talált. Bécs Erdélyből akarta Magyarországot haladásában és fejlődésében föltartóztatni. Az Unio az 1847—48-ik évi magyar országgyűlésen mégis kimondatott, de Erdély még hátra volt szavazatával, bár az elmék ott is teljesen el voltak rá készülve.

Természetes, hogy e meghitt körben is az Unio volt a beszélgetés egyik főtárgya. Örvendettünk a testvéri találkozás és rokonszenv kifejezhetése e kedvező alkalmának. Az erdélyieknek magyarországi véreikhez vonzódása, azoknak, ha közöttük megjelennek, vendégszeretőleg fogadása, hagyományos benső érzelem, speczialis erdélyi erény, melyet az 1810-ben ott járt Kazinczyn kezdve maig minden magyarországi utazó, író művész és publiczista tapasztalhatott. Emlékezem, midőn ifjuságomban Kolozsváratt együtt láttam Deák Ferenczet Vörösmartyval, midőn fáklyás zenét adtunk nekik. Emlékezem, hogy fogadták Toldy Ferenczet s miképen tüntettük ki később Wenzel Gusztávot. Mily lelkesedéssel lőn fogadva valamennyi — Mily tisztességben részesültek Egressy és Fánegy, Szentpéteri és Bartha, Déryné, a Lendvay-pár és Laborfalvy Róza s más jelesei a magyar szüntügynek. A színházi hazafias tüntetések, üdvözlő vers-szórás, fáklyás zene, értékes emlékkal megtisztelés a magyar színészet kitüntőségei irányában Kolozsvár közönségének mű- és vendégszerető szívében fejlődött történelmi nevezetességüvé. Tudom, miként ünnepeltük Lisztet, a magyar zongora-királyt 1841-ben! Petőfit, az ifju lángészt 1847-ben, midőn szép Juliskáját Pest felé Kolozsváron vitte át, az absolutismus idejében Tompa Mihályt és Kazinczy Gábort! S régen is és a legutóbbi időkben Jókai Mórt, Prielle Cornéliát, Felekinét és Blahánét! A „Történelmi Társulat“ Kolozsváron volt évi gyűlése, a „Természettudományi“ és „Dalár-egyletek“ hasonló összejövedele az erdélyieknek magyar testvéreik iránti ezen mély vonzalmát oly mértékben tanusitják, a mint ezt máshol ritkán tapasztalhatni.

Igy volt ez 1848-ban is, midőn Klapka közöttünk megjelent: egynek volt vendége, száznak tisztelete tárgya. Estélyünk a barátság ünnepe volt, méltó a két ország egyesülésének általa képviselt eszméjéhez. 25—30 ifju és férfikorban levő ember, kik az 1834—1847-iki fényes nemzeti korszak szellemében Kazinczy Ferencz és Berzsenyi, Kölcsey és Vörösmarty, a Kisfaludyak és Bajza költészetének lángjától gyulasztva, nevelkedtek férfiakká, kik Petőfi merész szellemét s Jókai bámulatos humorát csodálták, kik Széchenyi és Deák Ferencz iránt tisztelettel viseltettek, Kossuthért és a Karthauzi írójáért rajongtak Ennyi lelkes magyar, az est óráiban, bor és zene mellett, egy anyaországi kiváló ifju katona jelenlétében, képzelhető, hogy itt nem közönyös tárgyakról folyt álmos beszélgetés s unaloműző eszmecsere, de a legmagasabb kedv és öröm vidám zajban és zenében, s felváltva kedélyes és hazafias pohárköszöntésekben tört ki, mik közé olykor a „*Fóti dal*“ és „*Isten áld meg a magyart!*“ kezdetű nemzeti himnuszunk érzelemgyulasztó hangjai vegyültek.

Emlékszem Klapkával a székely határőr-intézményről folyt beszélgetésünkre; ő a bánáti és horvát-szlavon végőrvidék katonai szervezetével ismertetett meg; mi a székelyekről beszéltük el, hogy vétették fel Buccow Adolf német tábornok és gróf Lázár István, a háromszéki és csiki székelységgel 1764-ben a fegyvert, miként szegültek ellene a törvénytelen eljárásnak egész falvak, hogy mészároltattak le Mádéfalvánál, elbujdosván hazájukból százak és ezerek, kik határőrökké lenni erőszakolva nem akartak. Elbeszéltük az elaprózott birtoku jobbágytalan székelységnek ősi törvényei ellenére adó alá vetését, nemesi szabad-

ságaitól megfosztatása indokolt panaszait: „hogy e földön ő a legharciarabb, a legharcziasb, legszivósb életű magyar faj, nemzeti szervezete s intézményei a politikai teljes jogegyenlőségen nyugsznak s mégis tényleg különböző osztályokra van szétválasztva; védi a magyar birodalmat kelet felől hosszú századok óta s mégis sem személyének, sem birtokának nem szabad rendelkezési jogu ura, mert mihelyt a határórség kötelékébe jut, maga kényszerített katoná addig, míg szolgálatra képtelenné válik, fiát helyette jókor ezredbe sorozva a felsőbb tanintézetektől elzárják személyét a polgári törvények s hatóságok alól elvonják, katonai rendeletek alá vetve, actualis örök birtokát ideiglenes haszonélvezeti birtoklássá változtatják. Ez egy folyton vérző nyílt seb a derék nép élet-organismusán“

Klapka érdekeltséggel hallgatta beszédeinket, s a jövő reményteljes alakulására utalva, engesztelőleg szólt nekünk: „hassunk a székelységre — mert közöttünk is volt határórségi fiu — oly irányban, hogy az sorsának javulása iránt legyen reménynyel, mit bizonyára kivív; legfőbb polgári kötelessége — mondá ő — a honvédelem, az dicsősége, ebben áll magyar állami helyzetének fontossága. Ez emeli őt más fajok fölé, jellemereje s politikai sulya ebből származik. Egy magas kőszál ő amott az Oriensen, melyen a szomszéd népek fölkorbácsolt vész hullámai megtörnek; éles ék a romanismus és szlávismus között; hármás érczpaizs Magyarország mellén a Duna-torkolat felé. Ezt ne ismerje félre. Legyen büszke arra, hogy a magyar királyság keleti kapuinak kulcsa az ő kezében s vitézi bátorságára bizva van.“

A két ország egyesüléséről szintén hosszas és

élénk beszélgetés folyt. Hálával emlékeztünk meg Szentiváni Mikóról, a korán elhunyt erdélyi jeles publicistáról, Kovács Lajos, Méhes Sámuel és Kemény Zsigmond barátjáról, a ki e kérdésben uttörő volt. Ő írta a bécsi udvar fenyegető tilalma ellenére az *Unio*-ról a legelső tüzetes cikket az „*Erdélyi Nemzeti Társalkodó*“-ban 1840-ben, melyben: „kis ország hét főbűnét — három nemzetét és négy bevett vallását — keményen ostromozva, kikelt azon korlátolt felfogás ellen, mely a történelem tanúságait mellőzve, Magyarország önállósága szükségét s lehetőségét kétségbe vonja; kimutatta, hogy a különlet csak a családi érdekeknek és kiváltságoknak kedvez, a közjóra nézve káros, tehát a magyar királyság régi egységének helyreállítása végett a jók egyesülése kötelesség, s az a nap, midőn ez egykor megtörténik, Magyarország ünnepnapja esz“ Főlemlítettük, mily rendkívüli hatást gyakoroltak e cikkek a szabad szóhoz nem igen szokott erdélyi conservativekre s mint tapsolták meg a szabadelvűek. A politikailag érett és jogosult többség előtt e kérdés ama percztől fogva el volt dölve, a sajtó és irodalom napirendjéről azt többé leszoritni nem lehetett, mignem 1848-ban, május 30-kán a kolozsvári országgyűlésen törvénynyé vált

Más napirendű politikai kérdésről is folyt eszmecsere, mit a pohárköszöntések váltottak föl. A házi gazda melegen üdvözölte vendégét, felköszöntésében őt a katonai pályán megmaradásra kérte. kívánva kedvező hazai viszonyokat, melyek közt tehetségeit a szabadság javára használhassa. Ez általános lelkesültséget költött, új meg új köszöntések s szikrázó eszmék tüze és zaja szakította meg a Rákóczy-induló hangjait, rövid szüneteket idézve elő olykor a társa-

ságban. E szünetek egyikében Klapka Erdélyt s az erdélyieket köszöntötte, érintve az ország történeti, földrajzi és hadtani fontosságát Szent István birodalmában; köszönetet mondott az iránta nyilvánult rokonszenvért, „mely — ugymond — az ő igénytelen személyében Magyarországot illeti; kérte a jelenvoltakat a testvériség és együtvé-tartozás érzésének megőrzésére; ígérte, hogy ha majd visszatér, meg fogja vinni barátainak s az illetékes köröknek az itt tapasztaltakat, magát a jelenvoltak s általuk erdélyi vérei szíves emlékébe ajánlotta.“

A rokonszenves szép férfi alak, katonásan rövid, de tartalmas és helylyel-közzel fölmelegült hangulatu köszöntés mély benyomást tett mindenkire, a mi oly „éljen“-zésben tört ki, hogy rá viszhangoztak a terem falai s az utczákat ácsorgó kíváncsi nép sűrű tömegekben lepte el.

Igy folyt ez az éjfél órájáig, sőt jól meghaladta volt már azt, mikor a házigazda szivességét megköszönve, nyájas barátságú vendégével egyenként kezet szoritva, eltávoztunk. Ez a legerősebb szász városban valóban erős magyaros jellegű estély volt. Beszédeink s a vigasság tartama alatt a rideg, komor germán falak között mintha Magyarország szíve heves lüktetésait hallottuk s ez által perczre bár, egy tőlünk idegenkedő nép kebelében is saját hazánkban és egészen otthon éreztük volna magunkat. Nekem ma is jól esik ez időkre visszagondolnom; érzem, hogy együtt töltött óráink kedves emlékei siromig fognak elki-sérni, ott is velem és körülöttem lesznek ifjúságom azon barátinak képei, kiknek szeretete s őszinte barátsága akkor megfűszerezte életemet.

A házból kiérkeztünkkor városi rendőrszolgákat

vettünk észre, kik felénk közeledve, megismerni siettek, de meg nem szólítottak. Az utcában több helyen egybecsoportosult polgárok és fegyveresen czirkáló zász nemzetőrök szintén bizonyos kimért távolságban szemmel kísérték. Mi egy tömegben haladtunk a nagy téren levő báró Bruckenthal-palotáig, onnan kisebb csoportokba oszolva mentünk szét a szerint, a mint egy vagy más városrészben laktunk. Beszélgetésünk itt is zajos volt, a rendőrség és nemzetőrök figyelmeztettek rá, utóbbiak nyers kifejezésekkel, miket mi szilaján visszautasítottunk. A kisebb csoportok mig szálásaikra értek — mint másnap megértők — szóbeli bántalmazásnak is voltak kitéve.

Klapka a reggeli cs. kir. gyorskocsival távozott körünkből, kedves emléket hagyva hátra mindnyájunk szívében. Egyikét éltük társaságában az élet legszebb pillanatainak; de tán egy sem volt közöttünk, a kinek eszébe jutott volna, hogy ő lesz, s oly rövid idő alatt lesz dicső esaták vívója, Komáromnál szabadságharczunk és a magyar név becsületének megmentője s egyik fényes történeti nevű hadvezértünk!

III.

A helyzet és hangulat Nagy-Szebenben. A magyar háromszin és a fekete sárga zászló kitűzése. A bécsi reakció szövetségesei.

Nem csoda, hogy a szebenieket örömtünk ingerelte s együttlétünket tüntetésnek vették. A kedélyek már akkor országszerte forrongtak s a márcziusi törvények ellen a bécsi legmagasb körökben szervezett visszahatás Magyarországon is szervezte magát. B. Jellachich ezredes megdöböntő gyorsasággal altábornagygyá lett s a magyar miniszteriumnak egyezkedés végett Budapestre hívását azon sértő nyilatkozattal

utasította vissza, hogy csak úgy fog egyezkedni, ha a magyar kormány a had- és pénzügyi tárczákról lemond; Rajachich patriarcha a szerbek élére állított, Horvátországéhoz hasonló önállást követelve s fanatizált híveit a magyar kormány ellen fölizgatva. Április 20-án már meg volt a horvát-szerb vagyis rác szövegség. Erdélyben a reakció Nagy-Szebent választotta gyűpontjává, ezt a magyar nemzet és magyar alkotmány ellen minden merényletre századok óta kész várost. Bár Klapkával találkozásunk a véletlenség műve s politikai célja nem volt,¹⁾ a szász értelmiség és katonai körök azt ilyenek magyarázva, a heves vértű ifjuság a polgárságot általában s főleg a nemzetőrséget rá ily irányban figyelmeztette. E nap óta Szébenben feltűnően ingerültek voltak a kedélyek, az elidegenedés tőlünk nagyobb arányu, a hangulat ellenzékiesb.

A polgári casinónak akkor a katonatisztek is tagjai voltak. Együtt olvastuk a lapokat, magyarok és szászok, katonák és polgári állásuak, kedvünk és hajlamaink szerint a magyar vagy német, miniszteriális vagy reactionárius irányuakat; vitatkoztunk a napi kérdésekről, szívélyesen társalogtunk, szóval: mint szellemi érintkezési ponton munkától üres óráinkat itt kellemesen töltöttük el. Történtek hevesebb szóváltások a budapesti magyar és bécsi birodalmi kormány egyes tényei s intézkedései fölött, de azok a helyhez, a casinók egyesítő, összeolvasztó s nemesen szórakoztató céljához képest mindig tartalomban komolyak voltak s a műveltség bizonyos tetszetős külső alakját viselték magukon. Ha volt is benn a keblekben rejtett visszatetszés, valami nem kellemes vagy tán épen bántó, a műveltség és urbanitás sza-

¹⁾ Kivel? hová? s miért ment ő? hátrább el lesz mondva.

bályai és követelményei egy oldalról sem mellőztettek. Kimélők és udvariasak voltunk egymáshoz.

De az most nagy változást szenvedett. A tagok csoportokra kezdtek oszolni, a szászok és katonák külön szobákban olvastak és társalogtak. A lapok közül a németek iránt nagyobb a vonzalom, a magyarokhoz több idegenség tűnt ki, némelyek az elsők, mások az utóbbiak hireinek adtak hitelt. A társadalom osztályainak egybevegyülése meggyérült, az arczokról a szívélyesség eltűnt, a viták külön folytak, bizonyos titkolózási tünetek lettek észrevehetőek, viszontlátáskor és bucsuvételkor a szokásos kézszerítések elmaradtak, szóval: Nagy-Szebenben a márcziusi szabad eszmék és vívmányok aránylag igen rövid idő alatt a régi társadalmi viszonyok teljes megbomlását idézték elő. Ma is él még két barátom — akkor tűz-vértű ifjak, most megőszültek mindketten — kiknek egyike Karger ezredessel oly hevesen váltott szót azon politikai kérdésben: „törvényes-e a magyar hadügyminiszterium? s rendeleteinek a Magyarország határain belől levő katonaság tartozik-e engedelmeskedni vagy nem?“, hogy az ezredes bántalmazó szavakban tört ki s a kaszinó-tagok nagy része megbotráncozva az éles modoron, onnan azonnal eltávozott. Másikat a főtéren, nyilvános helyen támadták meg a szász nemzetőrök magyarkája külső balmellén viselt nemzeti háromszínű cocárdájáért, azt vetvén szemére, hogy azt ők ellenükben elkövetett „*insultus*“-nak veszik; fenyegették, hogy tegye le, különben kénytelenek lesznek letépni. Természetes, hogy a felszólított az illetéktelen és nem jogosult fölhívást boszankodással utasította vissza, a miből új botrány s a kedélyek fölháborodása következett.

E két véletlen esemény egy harmadikat idézett elő, mely igen komoly jellegűvé és nagy következményűvé vált. A magyarság azon estve egészen esetlegesen nagy számban ment el a színházba, egyik fővegén, a másik mellén háromszínű nemzeti cocárdát viselve, minek oka az volt, hogy épen azon időben egyik magyar barátunk Kolozsvárott járván, mint-hogy ott nagyobbára mindenki azt viselte, házakon, közhelyeken a háromszínű magyar nemzeti lobogó lengett, s általában a két ország egyesülése óhajtságának ez által külsőleg is kifejezés volt adva: ő is nemcsak a maga, de barátai számára is azt hozott magával kolozsvári emlékül, miket azok kedvesen fogadtak s szintén örömmel tűztek föl. Nagy-Szebenben ez ideig semmi tricolor nem volt látható. A szokoknak tehát föltűnhetett, midőn a színház felé közeledő nem egy magyart cocárdát viselni láttak. Én harmadmagammal mentem — fekete magyar diszruhában — a kis nemzeti színtű szalag-rózsza balmelünkön volt. Viritó színei a fekete zsinórzaton magukra vonták a figyelmet, de mi arra nem gondolva, egykedvű beszélgetés közt haladtunk tovább, míg egykor észrevettük, hogy a mellettünk elmenők csaknem mind megállnak, élesen néznek és ránk vonatkozó észrevételeket tesznek. A nap már alkonyodott, de a színi előadás ideje még nem jött volt el, kimentünk a színház melletti sétányra, hol a közönség már nagy számban volt, várakozó az előadásra.

Ugy kell lenni, hogy más utcákban lakó magyar társink cocárdái is feltűntek; mert egyik jó ismerőstünktől csakhamar arról értesültünk, hogy a szok a mi nemzeti szalag-rózsáinkat célzatos tüntetésnek veszik ellenök, Magyarország és az Unio mel-

lett, ők tehát provokálva vannak ellentüntetésre, mit színházi előadás alatt nyilvánosan készülnék megtenni. Doleisch német nevű, de magyar érzelmű ifju volt, a kitől ezt megtudtuk, kedves fiu; nem tudom merre hányta el a sors forgó szele? él-e? meghalt-e? mert én őt azóta sohasem láttam.

Nem sokat időzhetve, siettünk vissza a színház felé. Az előtte való tért sűrű kis csoportok lepték el, külön-külön élénken beszélgetve egymással. Valami sajtóságos sürgés-forgás volt ez s bizonyos titkolódzási kifejezés látszott rajtuk. Ifjak és nemzetőrök jöttek-mentek ki és be a színházba. Üléseink közel voltak egymáshoz a földszinten az első sorokban. Ugy emlékszem, 14—15-tön lehattunk. Fekete magyarkánk — az volt rendes viseletünk. Kossuth kalapunk — akkor ez volt általánosan divatban, szalag-rózsáink, magyar beszédünk s élénk hangulatunk a színházban is feltűnőkké tett. Moor Károlyt adták. Az első felvonás csendesen folyt le, ugy a második is; ha nem csalódom, a harmadik elején a színházban némi halk zaj terjedt el, de ez mintha jelszóra történt volna, oly gyors és általános volt; az előfüggöny megett a színpadon nagy mozgás, beszéd, sűrű gyertyavilág s valami ki nem vehető képletek árnyai látszottak homályosan át; a közönség arczán várakozás, néhol ingerültség volt kifejezve. Egyszerre, adott jelre, a függöny felvonult s a színpad előterén többször megújuló általános „hoch“ kiáltás között, nagy fekete-sárga lobogót tartva kezében, megjelent Rannicher Jakab nem rég végzett jogász, egy kitűnő észtehetségű és jó előadásu, de heves véralkatu s politikai nézetében túlzó ifju, a szász tanuló ifjuság vezetője; erős kifejezésekkel, röviden tartott, lelkesedett s lel-

kesítő beszédének alapgondolata ez volt: „*Unio igen : szoros Unio, de Ausztriával, nem Magyarországgal!* A szász nemzet, szemben az országszerte észlelhető áramlattal, a *fekete-sárga zászló jelképe által kifejezett osztrák császársághoz kíván tartozni*, a császári háznak rendületlen hive, egyedül a közös birodalomban és közös intézmények által véli a népek egyenjogú szabadságát és közjólétét elérhetőnek, ahhoz csatlakozik egész rokonszenvével, s felszólította a közönséget, hogy ily érzületét e lobogó előtt meghajlással s „*hoch*“-kal fejezze ki.“ A színházi közönség nagyobb része — polgári és katonai rendűek egyaránt — V. Ferdinánd *osztrák császárt* éltette, három ízben harsány „*hoch*“-ot kiáltott, s a kedélyek lecsillapodása után, az előadás rendesen végződött be. A magyarság — bár e tüntetés loyaltási érzelmében mélyen sértette — csöndesen maradt, egyesek tettek megrovó észrevételeket a tüntetés helye és modora iránt, „*eljen*“-kiáltás is hallatszott a magyar királyra és háromszintű zászlóra, de magatartása végig komoly és higgadt volt.

Az 1848-ik év történetében ez estve igen nevezetes mozzanatot képez. A szebeni színház közönségét az előkelő polgárságon kívül, a különféle életfoglalkozású szász értelmiség: tudósok, tanárok, papok, orvosok, mérnökök, tisztviselők, az ugynevezett honoratiorok, a rendes katonaság activ állásban levő és nyugalmazott tisztikara s a főhadvezérségi tiszti személyzet tagjai tették. E tény a szászság és katonaság politikai nyilatkozata volt, tartózkodás, nélküli kijelentése annak, a mit éreznek és a hogy gondolkoznak, s épen a mily kedvezőtlen Magyarországra és felelős kormányára nézve, oly nagy fontossággal birt

Bécs és az egységes birodalmi eszme barátai előtt. Másnap a fekete-sárga lobogó több helyen kittizetett. A szászok és katonaság nem egy tagja fekete-sárga cocardát viselt; politikai érzületét mindenki nyíltan vallotta be, aspiratióiból titkot nem csinálva. Egyik része a társadalomnak a *birodalom egységét* fogadta jelszóul, a másik — hasonlíthatlanul kisebb — a *márcziusi magyar alkotmány* mellett foglalt védelmi állást. A koczka el volt vetve. A szászok és magyar nemzet között oly tág, mély és vészteljes űr nyílt meg, melyből a kis országra és népeire tömérdek sok kár és szenvedés, kimondhatlan viszály és nyomor következett, melyet 1861-ben igazságérző és bölcs férfiak nehezen tudtak betölteni s a szükséges egyetértést — legalább egy időre — ismét helyreállítani. Ez idő óta itt a magyar kormány rendeletei csak látszó engedelmességre találtak, rokonszenvre nem; a törvény tisztelete meglazult, a közhatóságok kénytelen kelleetlen, olykor vonakodva teljesítették kötelességeiket s nem avval az önkéntességgel és jóakarattal, a mi a siker egyedüli biztosítója. A rend és politikai fegyelem bomlásnak indult, az elmék Budapestről elfordulva Bécsre voltak függesztve.

A márcziusi magyar alkotmányt az uralkodóval visszavonadni és így megbuktatni kívánó bécsi reakció ez időtől fogva Nagy-Szebenben bizton támaszkodhatott *elsőszőr* a katonaságra. A már említettek kivül osztrák érzelműek voltak: Pfersmann és Schurter tábornokok, Karger Bianchi ezredes, a kik a báró Puchner főhadvezér utasításainak ismerői, céljainak előmozdítói voltak, utóbbi azon osztrák hadtestnek parancsnoka, a mely ellen Damjanics és Klapka 1849. elején a szolnoki híres győzelmet vívták, végre

gr. Waldstein német könnyű lovassági ezredes és Alberti kapitány, kiket én személyesen ismertem, az utolsó akkortájban a német közbiriodalmi parlament által Reichsverweserré választott János főherczeg mellett tüntetőleg német császársági cocárdát viselt s a fekete-sárga zászló mellett a katonaság közt nyíltan izgatott. Ez egy daliás kinézésű férfi, társai közül kitűnő katona volt, mint a hir beszélte, gazdag házból való, erős politikai hajlamokkal, a társaságokban kedvelt és — enthusiásta.

Támaszkodhatott továbbá a *szászságra*, melynek soraiból a mondottakon kívül jókor kitűnt az imént említett Rannicher Jakab, ki mint az ifjuság vezetője nagy befolyással birt, Zimmermann József tanárnak kedves tanítványa, magyarok iránti rideg érületének öröklője volt, s mint a magyar gyűléséről ismeretes „*Siebenbürger Bote*“ társ. szerkesztője erős vezérczikket irt, tüzelő beszédeket tartott, magyarul akkor még keveset értett és nem beszélt; Magyarország legyőzete után az absolutismus szolgálatába állván, elébb Szebenben, a katonai és polgári kormányzóság mellett, majd Bécsben a cs. k. beltűgyminiszterium erdélyi osztályában mint fogalmazó szolgált s az októberi diploma keletkezésekor titkár lett az erdélyi cs. kir. helytartóságnál; az 1863—65-ki szebeni országgyűlés egyik vezértagja, ki a Leopold-hitlevél megváltoztatására, a biriodalmi egységes törvényhozás, Erdélynek Magyarországtól elszakítása s az osztrák biriodalomba olvasztása érdekében több indítványt tett és hatályos szónoklatokat tartott; mint ilyen a gr. Crenneville-kormány alatt politikai indoknál fogva királyi főkormányászéki tanácsosságra, onnan 1867-ben a magyar kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium-

nál osztálytanácsosi rangra mozdítatott elő, később mérsékelt és loyális gondolkozásáért szebeni polgártársai és választói bizalmát elvesztvén, Budapesten, a magyarok részvététől kísérve halt el s temetését kartársai és Trefort miniszter megjelenésökkel s koszorúval tisztelték meg, a költő Szász Károly, miniszteri tanácsos polgári beszédet tartott felette, s a sirjában, izgatott élet és sok küzdelem után, csöndesen nyugvó nagytehetségű férfit a legjobbak könnyezték meg. Megemlítem az ifju Rosenfeld Józsefet, bécsi udvari kabinet-i titkár Rosenfeld Lajos öcsét, a ki 1849-ben Bécsből, hol mint erdélyi udvari kancelláriai fogalmazó élt, a győztes orosz-osztrák hadsereg nyomán Erdélybe visszatért, kétségkívül valamely díszes hivatali polczra emelkedés kilátásával, mert bátyja már akkor Bécsben Erdély sorsának egyik főintézője volt; de Beszterczén hirtelen elhalt, szülő-városába Szebenbe sem juthatva el. A hozzá kötött nemzeti reményeket a halál megghisította. Vele történt 1848—1849-ben egy érdekes párbeszéde egyik Bécsbe szorult erdélyi befolyásos főurnak. Midőn 1848. vége felé alkotmányellenesen Puchner vette át Erdély kormányát, a szászok közelinek hitték magyarok fölötti diadalukat s a birodalmi egységi eszme valóságát, az ifju Rosenfeld szülő-földére ment látogatóba, honnan visszaérkeztek az említett főurnal találkozáván, ez célzás nélkül ezen ártatlan kérdést intézte hozzá: „Sagen Sie mir lieber Freund — mert az erdélyi udvari emberek a szászokkal, kedvöket keresőleg, németül szivesen társalogtak — was machen die Sachsen in Hermannstadt?“ Rosenfeld célzatosságot vélt rejteni a kérdésben s kelletentuli önzérettel felelte: „Excellenz! Sie richten Ihr Gewehr und warten gemächlich.“ A főurn nem téve rá meg-

jegyzést, elméjében hiven megtartotta e nyilatkozatot és erős hangsúlyozását, s midőn a magyar hadsereg Bem vezér alatt 1849. márczius 11-én Szebent bevette, ennek hire Bécsbe is elhatott, véletlenül ismét találkozott az ifju Rosenfelddel s hosszabb beszélgetés után, mintha arról mitsem tudna, teljes jóakarattal most is e kérdést intézte hozzá: „Sagen Sie mir doch lieber Rosenfeld, was machen die Sachsen in Hermannstadt?“ A kérdezett most nem vette komolyan e kérdést s rá tréfásan azt felelte: „Sie schimpfen über Bem und laufen fürchterlich.“ Ez vonatkozás arra, hogy Szeben bevételekor onnan a férfiak nagy része Oláhországba menekült. Mindketten elmosolyodtak s a beszéd más tárgyra tért. Nekem ezt maga azon erdélyi főúr beszélte el . . . Végre kiemelem Roth István romoszi ágostai hitvallású lelkészt, ki 1848 végéig az osztrák katonai teljhatalmu kormányzó kezéből Küküllő-vármegye főispáni administratorságát fogadván el s hivataloskodása alatt a magyarok ellen sok kegyetlenkedés elkövetését engedvén meg: 1849-ben Szeben bevétele után elfogatott, Kolozsváratt vésztörvényszék elébe állítatott, s mint a magyar állam és alkotmány ellen támadó politikai bűnös, ítéletesen kivégeztetett, özvegye az absolut kormánytól haláláig tartó 200 forint kegydíjat, négy árvája száz-száz forint nevelési segélyt nyert.

Támaszkodhatott végre a bécsi reakció az *oláh*, mai néven román *értelmiségnek azon részére*, mely a magyar alkotmányadta szabadsággal és jogokkal nem volt megelégedve, kik az *Uniót* — mint törvényhozás útján, de az ő számarány szerinti tetteges részvétők nélkül létesültet — ellenczték, Erdélynek önállóságát s abban az ő negyedik nemzet létöknek törvényben elis-

mertetését követelték. De ezek száma még ekkor Nagy-Szebenben csekély volt. Némelyek Ságuna püspököt is e kevesek közé számítják, de a mennyire a dolgok rugóit én ismerem, indokolatlanul. Ha ez való lenne, hogyan küldötte volna őt az erdélyi kormány a híres lázasztó Varga Katalin elfogatása végett a zalathnai havasok közé? Miképen bizhatará a bölcs gróf Teleky, a kormányzó 1848. ápril havában a hunyadvármegyei oláhok lecsillapítását? Intézhette volna-e azon békitő szellemű főpásztori körlevelet hiveihez 1848 május 16-án, a mi az: „*Okmánytár az 1848—49-ki eseményekhez*“ című könyv 10—11 lapjain olvasható? De különben is ő gróf Mikónál Szebenben többször volt velünk magyarokkal, alkalmam volt magatartásáról közvetlenül értesülni; a balázsfalvi májusi népgyűlésen is hallottam közhelyen tett nyilatkozatait, de azokat a magyar állam és magyar alkotmány ellen irányzottaknak nem lehet mondani. Ott voltak a főkormányzók biztosai, azok jelenlétében folytak a nyilvános gyűlések s azoktól felsőbb helyre semmi őt compromittáló jelentés nem küldetett. Közvetítés volt akkor az ő politikája, az érdekkülönbségek kiegyenlítése, mindkét fél megnyugtatója s jó véleményöknek megnyerni akarása által. Ez azonban célját tévesztette. Közvetítő politikusok sorsa többnyire mindkét fél bizalmatlansága. Ságunáé is ez volt amaz időben. Lemény János, az ártatlan s hiv alkotmányos érzelmű gör. kath. fogarasi püspök, ki többnyire Kolozsváratt lakott, mint szintén Ságuna gör. nem-egyesült püspök is, mérséklőleg hatottak hiveikre: amaz Kolozsváratt s a vármegyéken, ez Szebenben hol a kir. kincstár mellett Dunka Pál és Mán Péter fogalmazók, a gör. nem-egyesült egyházi főtanácsban

Fulé Mózes és Móga János főesperesek. Hannea János levéltárnok, Bologna Jakab püspöki titkár Farkas János leltárigazgató, Pentsch Miklós ügyvéd és néhány elvtársuk loyaltása kifogástalan volt, a mit az előbbieknél a „Kolozsvári Híradó“ című politikai lapban fennmaradt „Nyilatkozat“-a igazol*) s ráén is később adatokat idézek.

Nem a két püspök, de a tulzók egy töredéke, melyről a következő cikkben lesz szó, utóbb a szebeni főhadvezérség és szászság állott Bécs ösztönzésére sorompóba a magyar nemzet és alkotmánya ellen. A főhadvezérség csak annyit teljesített formailag a magyar hadügyminiszterium rendeleteiből, hogy idő előtt ellenszegülési gyanuba ne jöhessen; de azt is aggodalmaskodva, teljesíthetésökben nehézséget látva, néha fentartásokkal, sőt a végrehajtást halogatva is, mert a bécsi miniszteriumtól függési viszonyát, mely soha meg nem szűnt, egészen nyilván compromittálni nem akarta. Olykori jóakarata is merő talány.

A szászság szinteg engedelmeskedett, de ispánja s vezetők benn az ellenállást szervezték. Schmidt Konrádnál gyakran voltak népgyűlések, eleinte nyilvánosan, én is voltam jelen egy párszor, mint hallgató és laptudósító; később nem láttuk jónak középök menni, mert nem jó néven vették s jelenlétünk feszélyezte őket. Hogy ekkor mit terveztek? csak szó-beszédből s az eredményekből tudtuk meg Tény, hogy követendő politikájuk e gyűlésekben állapított meg. Sok dolognak s titkos eseménynek, a mi Erdélyben történt, kulcsát e férfi lakának néma falai rejtik. A magyarokkal arczébe állani, az oláhokkal jobbot szorítani, itt határozottatott

*) Ily nyilatkozat látható több román esperestől, paptól és iskolatanítótól „Okmánytár az 1848—49-ki erdélyi eseményekhez.“ című, Kolozsvaratt MDCCCLXI-ben megjelent könyv 70—73 lapjain; számuk 35 volt.

el. E tanácskozások eredménye a szász közvéleményben végbe ment ama nagy fordulat, hogy a *Szász Egyetem* ápril 3-án a királyföldön lakó oláhoknak elhatározta engedményezni azokat a politikai és polgári jogokat, miket a magyar országgyűlés már teljmértéküleg, minden fentartás és megszorítás nélkül a magyar korona alatti minden honpolgárra kiterjesztett volt, s a minnek az erdélyi országgyűlés általi elfogadtatása kétségen felül állott, t. i. „választási jogot adott a községekben s megválasztatási jogot községi és kerületi hivatalokra valláskülönbség nélkül; meghatározta, hogy növendékeik kellő képesség mellett iparos inasoknak és a céhekba mestereknek fölvétessenek, hogy minden nem egyesült görög kath. egyházközségnek a közhelelyekből — a hol vannak, bizonyos birtokrész (*canonica portio*) szakitassék ki, a hol nincs, vásár útján szereztessek meg; papjaik a bevett vallások papjaival egyenlő személyes jogkedvezményekben részesüljenek.“ Itt határozatott el, hogy a balászfalvi gyűlésbe részükről is követek küldessenek S a mint végeztek, úgy cselekedtek. A szász és román barátság meg lőn kötve, ezután egy uton, egy célra törekedtek . . . A közigazgatási tisztviselők helyökön maradtak, de a magyar kormány iránti rokonszenv nélkül, sőt népükhöz s vezetőik politikájához szorosan csatlakozva. Képviselőik fele elment az országgyűlésre, fele otthon maradt, hogy a magyar ügy győzelme vagy bukása mindkét esetében jogaiknak legyen illetékes védelmezője; később a helyükön maradtak egyrésze ismét kilépett, utóljára mind eltávoztak, tiltakozást hagyva hátra törvényhozói joguknak nem gyakorolhatása miatt. *Egyetemők* a törvényhatóságok jogát magához ragadta, állandósította üléseit, az egész nemzet nevében tör-

vényterveket, a birodalmi kormánynyal egyesítési pontozatokat kezdett készíteni s általános kötelező határozatokat hozott. A sajtó éles ellenzéki szellemben vitatta meg a napirendű kérdéseket, izgató vezérczikkék és röpiratok jelentek meg Benigni, Roth, Schmidt Heinrich tanár tollából, melyekben a magyar miniszterium, a magyar nemzet és alkotmány gyűlölet és kicsinylő megvetés tárgyaként volt feltüntetve. A polgárság szíve a magyaroktól lassanként tervszerűleg elidegenített.

Az oláhok, mai néven románok közül — biztatva Rajasich szerb patriarchától, ingerelve és bátorítva a szászok által — az említett töredék oláhországi jelszóra indított új propagandát: „hogya a magyaroktól sorsukat válaszszák el, szövetkezzenek a szászokkal és katonasággal, követeljék negyedik országos nemzetté emeltesöket, nyelvök diplomatikaivá tételét, külön megyeterületeket, saját nemzeti szintil a kék, fehér és veres szint, külön oláh vajdát stb.“ Bécsből — ugymondották követeiknek az izgatók — e program valósítására ut van nyitva, keresztülvitelében a szászok segítségökre fognak lenni.

Igy a magyarok ellen készen volt Erdélyben a hármass szövetség. A katonaság szolgálaton és soron kívül mindenütt, a szászok népgyűléseken, az oláh vagy román tulzók a magok gyülekezeteökbén, s főleg a Szebenben székelő „Comité“ által hathatósan terjesztették elveiket, közös törekvési céljok a magyar alkotmány megbuktatása, a márcziusi törvények közül a birodalmi viszonyt érintööknek visszavonatasa s különösen a külügyi és hadügyi miniszteri tárczák-nak a bécsi miniszterium hatáskörébe visszabocsátása volt. Mind megegyeztek abban, hogy a magyar nemzetet, mint forradalom utján Ausztriától elválni akarót

tüntették fel, hogy az uralkodó-házzal meghasonlásba hozzák s nemzeti erő kifejtését belső viszályok költése és polgárháboru által hiúsítsák meg.

A magyar a kis Erdély földén mindenütt nyílt és titkos ellenségtől körülvéve, szövetségesek nélkül, egyedül állott; Moldova és Oláhország forradalomban, emissáriusai s a mi elégedetleneink folytonos egybekötésben — egyetlen menedéke az *Unio*, egyedüli reménye Magyarország volt.

IV.

Balázsfalva. Gymnasiumi zavar 1845-ben. Okszerű egybefügés az 1848. május 15-iki népgyűlés eseményeivel.

A bécsi reakciónak ezéjjai kivitelében öntudatlan eszköze volt Erdélyben az 1848—49-ben fatumszerű hírnévre jutott *Balázsfalva*, egy kis mezőváros-rangu, 1000-nyi lélekből álló népességű, oláh, mai néven román község Alsó-Fejérvármegyében a Küküllő-folyam mellett; hajdan terjedelmes koronabirtok központja, ószerű urasági kastélylyal, 1845-ben iskolai viszályairól nevezetes. Ott volt a gör. kathol. püspök, ma érsek és érseki káptalan székhelye, a püspöki főtanoda négy rendes theologiai, négy bölcsészeti tanárral, ott volt a hat r. tanárral bíró kir. gymnasium, a papnövelde és négy osztályu kir. normális iskola; volt püspöki nyomda, hol épen 1845-n indult meg püspök Lemény közbenjárása következtében az *Organulu Luminari* című politikai és tudományos oláh hirlap, szerkesztve tanár Cipariu Timothé által, Alután Constantin kanonok főfelügyelete s együttes felelősségök alatt.

Bármennyire simult is a biriókos és hivatalviselő oláh ajku értelmiség a magyarokhoz, és bár nagy számu népok politikai központok nélküli szétszórtsága, szegénysége és miveletlensége miatt társadalmi és politikai befo-

lyás nélkül, állami tényező nem volt; mégis már akkor meglátszott, hogy a balázsfalvi alsó és felső tanintézetekben az ifjuságnak nagyobb számban együttléte, saját nemzetiségű tanárok által nemzeti irányban oktatása, az értelmi kiképzetés mellett a nemzetiségi és jogérzet fölébresztésére is hatást gyakorolt, általában az erdélyi oláhság közt is az értelmesedés az eddigénél jóval nagyobb számnál kezdett nyilvánulni. És ez természetes is; mert azt sem kívánatosnak tartani, sem feltenni nem lehetett, hogy Magyarországon 1840-ben a magyar nyelv diplomatikaivá emelése, ennek a nemzeti irodalomra és szellemre hatása alkalmából megindult, s az 1841—43-ki országgyűlésen Erdélybe is áthatott nemzetiségi és anyanyelvi mozgalom, mely elleni visszahatás a szászok kebelében oly erős kifejezésre jutott, csak e kis tudományi központot s csak éppen az oláhságot hagyja érintetlenül.

A Balázsfalván végzett ifju innen Kolozsvárra a kir. lyceumba jogra, egy részök vidékre tanítónak és papnak, néhány ösztöndíjjal a bécsi Pazmaneumba és politechnicumba ment önkiképzése végett. Más körbe, nagyobb világba lépésök átalakítólag hatott érzületökre; de az ifjukor első benyomásait egészen egy sem felejtette el. Ismertem a velem egykoruakat a kir. lyceumban és a selmeczi bányász-akadémián, Maros-Vásárhelyt a kir. táblán együtt tanultuk a törvénykezés gyakorlati folyamát, nehánynyal szives barátok voltunk, mint az ifjusághoz s azon egy haza fiaihoz illik; de mégis volt bennök bizalmatlanság hozzánk, részünkről irányukban némi tartózkodás, mit ők felettök való elsőskövetelésnek, némelyikünknél büszkeségnek tartottak. Meglehet, hogy kivételesen igazuk volt, de általában nem. Érv és példaképen hozom fel, hogy nekem

Kosztáandin és Szekárián nevű brassói görög fiúk kedélyes mulató barátim voltak Kolozsváratt. Magyar társaságokban együtt jelentünk meg s jó időket töltöttünk. Kivált a Selmecezen tanulók annyira összesimultak, hogy évek során át meleg barátság állott fenn közöttük. 1848 előtt nem volt észlelhető úgy mint ma a külön nemzetiségű ifjúságot egymástól elválasztó hidegség, ha társadalmi miveltségek egyenlő volt... Hittem s hiszem most is, hogy ha Bukarest és Szent-Pétervár, Bécs és a szász izgatók az oláh ifjabb nemzedéket — tanárokat, tanulókat — ábrándos remények eléjük tüntetésével el nem kábitják, izgatóik communisticus eszmékre ut-nyitással föl nem ingerlik, mi velök az 1848-ki márcziusi törvények alapján kiegyeztünk volna, s nem létesül azon nagy politikai és társadalmi szakadás, a mi azóta egymás közt tátong, s hogy áthidalható lesz-e valaha és miképen lesz — a jövő titka, a mibe belátni halandó nem képes.

De Szebennek a magyar alkotmány ellen, Bécs mellett, belső ösztönénél s különleges érdekeinél fogva tüntetőleg föllépni s az aktiót megkezdeni kellett nemcsak saját kebelében, de az oláhság között is, és ezt nyugalmazott határőri tiszték, politikában járatlan ifju balázsfalvi tanárok és az ingerlékeny ifjúság által vélte legczélszerűbben tehetni. Utóbbiakat illetőleg megvolt már ott ennek kész eleme és kovásza azon tanárokbán, kik a gymnasiumban és normális iskolában tanítottak, tulzó szellemöket beoltva a felsőbb osztályu ifjúság azon részébe, mely mindenütt s mindig hajlandó tulságokra s merész eszmék valósitására könnyen vállalkozik. A püspök Lemény János neve tisztán maradt az idő és politikai pártok minden hullámzásai között, méltó arra, hogy a történetírás által mint

a nem-magyar nemzetiségűeknek loyaltásban és alkotmányhűségben példányképe tisztelve emlegettessék. A kanonokok közül Krajnik prépost kanonokról, mint az 1845-ki zavargás fejről hátrább lesz szó; de Alután Constantin éneklő kanonok és főtanodaigazgató, Boér István, Barna János, Cipariu, Serényi és Fekete kanonokok s Mánfy István consistoriumi jegyző ellen, kik pedig buzgó románok voltak, ez időben aligha lehet kifogásolhatót mondani; sőt én úgy hiszem, hogy egyik legkitünőbb jellemű és tollu emberök, Baritz György is igazságosabb megbirálásra méltó, mint azt vele tenni szokás. Ő magyarok között élt s magyar miveltséggel birt. Ismertem őt atyjának mint magyar-peterdi papnak egy derék magyar emberrel volt bérleti viszonya idejéből. Mint szerény s csöndes véralkatu ember tünt fel előttem atya és fiu egyiránt, kitünően értelmesek, magyarul és latinul mindketten igen jól beszéltek és irtak. A tisztos külsejü atya szívesen látott vendége volt amaz uri háznak, nagy dus szakált viselt, hosszú reverendát s kékes színü köpenyt. S azt meg kell jegyezni a figyelmes történetirónak, hogy százszok és oláhok közül csak azok voltak gyülölőik, kiengesztelhetlenek és kiirtásukra hajlandók, a kik a magyarokkal közelebbi viszonyban nem élvén, nemes tulajdonaikat s szivök természeti jóságát ismerni alkalmuk nem volt. Baritz atya magyar nemesi birtokot szerzett s a magyarok iránt simulékony, ő maga is civilisált, ámbár erős román érzületü volt, népe történetét ismerte, javát óhajtotta, traditioi lelkében éltek; ő és Cipariu mint tudósok, hirlapirók és *Comité*-tagok nemzetökért sokat tettek; hogy multja iránti fölfogásuk a szokottól eltér, jövője felöli nézeteik és óhajaik Magyarország államlétével összeférhetlenek, tény, de a felfogás különbözése nem ok egymás

üldözésére s elítélésére. Azt hiszem, az ő tudományos műveltségen alapuló erkölcsi érzések jogosít annak föltevésére, hogy a kormányzati forma és társasági kötelek szétszakítására, gyilkolás, rablás és égetés elkövetésére tanácsot adni nem voltak képesek, sem cikkekben, sem a *Comité*-ülésekben. Ugy tetszik nekem, tekintélyök s nevök népszerűsége kényszerítette őket e vészes választmány tagjává lenni — a mi életökben kétségkívül a legváltóságosabb lépés volt, mert testvéreiket nem voltak képesek sok olyantól visszatarítani, a miért a történetírás előtt ők is felelősek és a mik jellemökkel nem összeegyeztethetők. A kilépés loyális menekülési eszközével a dolgok baljóslatu fordulata után, hogy miért nem éltek — alig megérthető. A róluk való ítéletek szigorának titka ebben van.

Igazságtalanság lenne tehát Balázsfalvát általában elítélni. Voltak ott a társadalmi rendnek és alkotmányos igazgatásnak kétségkívül őszinte védői, a conservativismusként barátai; volt a püspök, kanonokok és higgadtabb tanárok testületében egy erkölcsi mag, a mi épen, megromlatlanul maradt; csak a midőn a forradalom lángjai felcsaptak, a gát mindenfelé elszakadt, s az önmagát mérsékelni nem tudó ifjuság Sámsonként magára huzta a felgyújtott házat, akkor lőnek e férfiak hatás és befolyás nélküliekké, akkor vonultak vissza magányukba, nem lévén képesek a fölkorbácsolt népszennyvedély romboló áráját föltartoztatni. Az uralmat ezek vették át, s gyászos műveikért szenvedik a sujtó ítéletet a jók is.

A gymnasiumi tanulók és növendékpapok szívében részint a kor általános szabadsági szelleme, részint az 1845-ki belzavar és lázongás utóhatása és következményei könnyen felkölthették a dolgok tolyásával

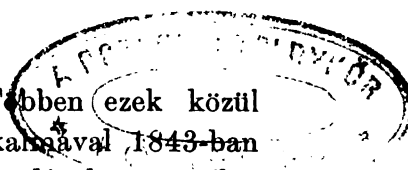
való elégedetlenséget, elfojtott ambíciókat és bosszúk kielégítési vágyát oly izgalmas időben, mint 1848 volt, hamar kifejlődhetett azon gyulékony anyag, melybe csak egy szikrának kellett pattanni, hogy lángot vessen. Utóbbiról elmondom, a mi emlékezetemben hű értesülésből s „Naplóm“ töredékeiből írásban fönmaradt.

V. Ferdinánd magyar király és Erdély nagyfejedelmie egy 1845-ben május 30-án kelt királyi leiratában atyai szíve sulyos kedvetlenségével értesülvén Kopácsi József magyarországi herczeg primás által arról — így kezdődik a legfelsőbb feddő irat — hogy a fogarasi egyesült katholikus püspöki megye több egyénei félretéve az előljárók iránt tartozó tiszteletet, s szétszakitva az egyházi rendszabályok kötelékét, nemcsak egyházi szolgálkhoz és lelkészekhez nem illő rendtelenségeknek voltak okozói, de arra a vakmerőségre is vetemedtek, hogy megtagadták a primás metropolita iránti engedelmességet, a kitől az erdélyi oláhok uniojáról 1711-ben költ Leopold-féle biztosító levél értelmében az erdélyi fogarasi egyesült katholikus papság, mint különös pártfogójától köteles volt függni, s most is függ: annak nemcsak a legfelsőbb parancsokkal egybehangzólag kiadott rendelkezései ellen engedetleneknek mutatták magukat, s kárhuzatos ellenszegülésre a legroszabb példát adván, a püspöki megye csöndjét azelőtt hallatlan viszálkodásokkal fölzavarni merészelték; sőt azon herczeg primás által az ottani felháborodott dolgok lecsillapítására kevéssel azelőtt, a király egyenes beleegyezése mellett, metropolitai megyéje teljhatalmu biztosául és kiküldöttetül kinevezett nagyváradi gör. katholikus pöspöknek szemtől-szemben ellene szegülni, annak minden eljárása s

tisztából folyólag tett intézkedései ellen az engedel-
mességet megtagadni, sőt a helybeli káptalant annak
rendeletei iránti engedelmségtől, a fogarasi püspö-
köt pedig, hogy minden szent szertartások végezésétől
magát távol tartsa, hallatlan megátalkodottsággal,
káromló szók kíséretében írásban eltiltani nem átallot-
ták — ezeknek tekintetbevételével egyfelől azért, hogy
az isten egyháza, az annak üdvét kockáztató fejet-
lenségek tovább terjedése által veszélynek ki ne tétes-
sék; másfelől azon atyai figyelemből és gondoskodás
által ösztönöztetve, hogy apostoli királyi kötelességei
szerint minden botránytól megóvja, bár ettől egyéb-
iránt királyi atyáskodó kegyelménél fogva sokáig
vonakodott, mégis e vakmerő engedetlenségi ellensze-
gülést a kellő szigorral megzabolázni magát elhatá-
rozta; és a midőn előtte a herczeg primás jelentéséből
világosságra jött az, hogy Krajnik Simon fogarasi
prépost magát azoknak, kik a felség legmagasbb
parancsai iránt az engedelmséget, minden védelmet
kizáró módon megtagadták, fejéve tette: javadalmait
a kir. rendelet keltétől fogva további netalán más
tartalmu intézkedésig felfüggesztetni, s minthogy ő ez
által a kir. bizalomra egészen méltatlanná lett, a vi-
káriusságból elmozdittatni, helyébe a fogarasi püspök
által más vikáriust helyettesíttetni s felsőbb kir. meg-
erősítés alá fölterjesztetni parancsolta; továbbá Bar-
nutz Simon és Boér Demeter balázsfalvi gymnasiumi,
nemkülönb Moldvay — később Moldován — Ger-
gely, Pap Vazul és Kutfalvi Vazul ugyancsak ottani
tanárokat, jelesen az elsőket mint kik vakmerő fék-
telenségök által ezen egyenetlenkedéseknek okozói
voltak, az utóbbiakat pedig, mint kik a felség rosza-
lására nem figyelve, az előbbi ellenszegülőknek párt-

jára állottak, tanári tisztóktól azonnal elmozdítani, ellenszegülés esetében polgári karhatalommal is engedelmességre szoríttatni parancsolta, a megbízásától fölmentett korábbi fejedelmi és érseki biztos helyébe ujnak kinevezését rendelte, közigazgatási kérdésekben biztosi segédlettel, a kiknek tisztvé tétetett a mondott püspöki megyében a régi rendet helyreállítani, az egyház kebelében az egyetértés megszilárdítása végett a papság közötti fegyelmet megújítani, általában az egyház régi békéjét ismét helyre állítani.“

A második bizottság támogatása végett szigorú rendeletek menvét mind - a polgári, mind a katonai hatóságokhoz: senki az engedelmességet meg nem tagadta, a legfelsőbb kir. rendelet minden pontja akadálytalanul végre lőn hajtva. Krajnik Simon prépost helyébe Alután. Konstantin kanonok neveztetett ki, a megnevezett s hivataluktól elmozdított tanárok helyeire mások neveztettek; felfüggesztetett hivatalából a physica tanára Marcu Miklós, a ki Papp József tanár társára lőtt, elmozdított Koszta János normalis tanító, s mivel a 3-ad és 4-ed éves papnövénydekéek közül 12-ten kijelentették, hogy ők ujonnan kinevezett tanárt hallgatni nem akarnak: a bizottság által a tanodából ezek is, mint engedetlenkedők és az egyház kebelét dülő pártoskodás eszközei, kiutasítottak; jelesen: Baternai Sándor (báldi), Papp Sándor (czoptelki), Puján Vazul (farkastelki), German Gergely (szent-jakabi), Marsinai János (dátosi), Papp István (dombroi) 4-ed osztályuak: Axente János — később Severu — (a mint ő irta magát, fenyőfalvi vagy frucai, valóságga pedig asszonyfalvi), Brád Péter (orláti), Erdélyi Vazul (orláti), Groze János (felsősebesi), Román Konstantin (szász-pénteki.) Mánn Gá-

bor (boérfalvi) 3-ad osztályuak. Többen (ezek közül olyanok, kik egy hasonló eset alkalmával 1843-ban kicsapattak, de a püspök megjavulásukat remélve megkegyelmezett nekik. Ezen 12 ifju, utasítva tanáraik által, mint megannyi vándor apostol kiment az ország különböző vidékeire, magukat és tanáraikat az elnyomott igazság védőinek és megboszulóinak adták ki, a már szívökbe belecsepegtetve volt viszátkodás magvait a püspöki megyében mind tágabb-tágabb körben hintegetve, a papságot a püspök ellen folytonosan lázították. Szülők többnyire előkelő papok lévén: természetes volt, hogy azok mindjárt fiaik pártjára állottak. Az elégedetlen esperesek és féktelenkedő ifjak névsorának megfigyelése mutatja, hogy azok közt benső egybeköttetés van, s az elégedetlenség szítói az ifjuság és papság közt vérségileg s érdekek által vannak egymáshoz fűzve. Ily viszonyoknak volt sajnos eredménye azon állapot, hogy amaz időben csaknem az egész gör. kath. egyház anarchiai állapotra jutott.

Az idézett kir. leirat és az annak végrehajtására kiküldött második királyi bizottság intézkedései föltárják az erdélyi gör. kath. egyház kebelében ez időben volt belzavar okát, sőt okozóit is megnevezik, de nem minden részleteivel együtt. Nagy mozgalom volt az, s célja veszélyes. A nevezett tanárok s azok élén a prépost nyilván föltámadt törvényes püspöke és előjárója Lemény János ellen, az iránta való engedelmességet megtagadták, arra a káptalant is rábírn akarták, a püspököt kötelességei gyakorlásában tényleg meggátolni igyekeztek, személyét tanítványaik és a papság előtt példátlan rozszakarattal gyalázták, a viszátkodás szellemét előadásaik alkalmával az iskolában terjesztették, az ifjuság lelkét a tanulástól el-

vonva, egymás elleni pártoskodásra nyitottak előttök utat, künn a papságnál és népben bizalmatlanságot költve fel, a püspöki tekintélyt aláásni igyekeztek. A két királyi biztos hivatalos tudósításaiból kitént, hogy a veszélyes czélú szövetségnek tagjaivá a felsőbb papságból is sokan voltak megnyerve, így: naszódi vikárius és az ottani katonai iskolák igazgatója Marián János, naszódi vikárius, Major János beszercei, Mániu Miklós nagy-szebeni, Porutz Pál nagy-almási, Moldvai István szász-pénteki, Dragomir János o. láposbányai, Marcián Tamás déézsaknai, Czikudi Kászá Ilyés aranyosszéki espereshelyettesek — Bokis János egeresi, Alpini Teophil kutfalvi alesperesek, Erdélyi Miklós orláti, Tamás Kelemen sztrázsai, Lázár József radnóthi, Papp Tivadar felső-szöcsi, Vesztemeanu Antal veszteni papok, tehát 1 prépost, 8 tanár, 1 vikárius, 7 esperes, 2 alesperes, 4 pap és 12 felosztályi papnövendék; míg a püspök hűségében megmaradt a káptalan, a három tanintézet tanári személyzete, 2 vikárius, 43 fő- és alesperes s a Barnutz Simon 9 első és 2 másodéves bölcsészethallgató tanítványain kívül az egész tanuló ifjuság. A káptalan a másodizben kiszállott országfejedelmi bizottság előtt megjelent, az esperesi és alesperesi kar örömmel fogadta, eljárásán megnyugodt s a káptalannal egyetértőleg írásban kérte, hogy az egyház kebeléből a rosznak kovászát irtsa ki, az ifjuság az elmozdított tanároktól rokonszenvét megvonta s az ujonnan kinevezettek előadását — néhány-
nak kivételével — készséggel hallgatta.

Azonban ez események felől hű képet csak azoknak egész összességében áttekintése, kezdetök és folyamuk teljes megismerése ad. Ime ezek rövid körrajza. . . .

A kormány a baj első stádiumában a legatyaiabb

tanácsot adta a fejedelemnek, s csak annak a zavar-
gók megátalkodottsága miatt meghiusulta után látta
magát mintegy kényszerítve szigorubb eszközökhöz
nyulni. Midőn az első országfejedelmi biztos, nagy-vá-
radi gör. kath. püspök Erdélyi Vazul a február 18-án
kelt kir. rendelettel Balázsfalvára kiküldetett, püspök
Leménynek egyidejűleg meg volt hagyva, hogy Papp
József, Barnutz Simon és Boér Demeter engedetlen-
kedő tanárokat hivatalukból távolítsa el, de alkal-
mazza őket állásuknak megfelelően s bánják velök
magukviseléséhez képest. A püspök jó eklézsiákba
nevezte ki őket s helyeiket más tanároknak adta ; de
ők az ellen tiltakoztak azon okból, hogy a felséghez
felfolyamodtak ; magukhoz csábitni igyekeztek az ifju-
ságot, eltiltották írásban a tanítástól tanár-utódaikat,
ingerelték szülőik által a népet, gyalázták püspökü-
ket, jártak szerteszét az ország különböző vidékein,
elmentek Szebenbe és Bécsbe, szóval: hogy ügyöket
megnyerjék, mindent elkövettek. Később Papp József
öngyilkossá lett, Boér Demeter a helyébe történt ki-
neveztetésén megnyugodott, de Barnutz Simon s a
hozzá csatlakozott Papp László (Vazul) első elhatáro-
zásuk mellett megmaradván, a püspöki felfüggesztés
után is tanítottak, az ifjakat az uj kinevezettekől el-
idegeníteni igyekeztek, jobb utra térés helyett elbiza-
kodottságukban a növendék-papok és bölcsészek előtt
nyilván kérkedtek, hogy ők utoljára is diadalmas-
kodni fognak; sőt Barnutz ifjabb tanítványai közül
is 11-en t. i. Albin János (kutfalvi) Bélián Simon
(alsó-gáldi), Hodos Zacheus (mező-bándi), és Hodos
József (szintén odavaló), Muntyán János (alsó-várad-
gyai), Porutz Tivadar (nagy-almási), Szálvián Vazul (II.
oláh ezredbeli), Vitéz György (szász-pénteki), Punsz

István (felső-füldi), mint I-ső éves, Bokis Vazul (egeresi), Rád Péter (maros-béldi) II-od éves bölcsészek kijelentették, hogy ők sem más tanárt elismerni, sem a városból a bizottság rendelete szerint — míg az udvarhoz beadott kérések tárgyában határozás nem kél, eltávozni nem akarnak. Pedig e kérvényezés komolyan szándékukban sem volt, valósítva éppen nem. A püspök a politikai hatóság által intette meg az eltávozásra, de ők gúnynyal fogadták a felszólítást s püspököt és szolgabírókat kinevetve, Balázsfalván tovább féktelenedtek, különösen Porutz Tivadar és Rád Péter voltak a vakmerőbbek, kikre semmi szelid eszköz által hatni nem lehetett.

A felső mindezekről értesülvén: egyfelől az erdélyi udvari kancellár által a kormányzót a gonosz szándéku izgatók elleni szigorúbb eljárásra utasította, másfelől az egyházközségekbe kirendelt tanárok magaviseletének figyelemmel tartását parancsolta meg. Tehát a legkegyelmesebben nyilvánult első fejedelmi akarat sikertelensége eredményezte a kétszeri fejedelmi biztos-küldést. De a mily simán s csöndesen folyt le az utóbbi, melyet a kormány hatalmas egész erejével támogatott, épen oly fenyegető jellegű volt az első, midőn egy tiszteletreméltó főpap egyedül és csak állása méltóságára s a királyi név tekintélyére támaszkodva jelent volt meg. A fejedelmi biztos Balázsfalvára érkeztek ugyanis már összes érdekeltek megjelenve várták őt; tiszte teljesítését május 6-án a legnagyobb mérséklettel és szeliden, keserűségre legkisebb okot sem adva elkezdvén: Krajnik Simon prépost vezérlete alatt a fennevezett esperessel, egy vikárius és a szintén megnevezett tanárok, számra nézve mintegy huszan, előtte személyesen vagy meg-

bizottaik által megjelenvén, legelőbb is kiküldetése ellen irott tiltakozást nyujtottak be, melyben őt a felség által rábizottak végrehajtásától eltiltván, hivatali székhelyére haza utasították; a káptalannak az egyház-alapok és alapítványokról kimutatások közlését megtiltották, különben — tevék utána fenyegető hangon — megtanítják az egész papságot. E tiltakozásukat máj. 9-én ismételték, kijeleutve, hogy a kir. biztos ellen a felséghez folyamodtak, sőt néhány esperes azon vakmerőséget követte el, hogy saját előljáró püspökét a király személyét képviselő biztos előtt minden hivatalos teendőktől eltitotta. . . . A kir. biztos ezeket a kormánynak tudomására adván, egyszersmind arról is értesítette: „hogy a pártos szövetség az ő jelenlétében is több napon át Balázsfalván titkos gyűléseket tartott s elhatározottnak látszik arra, hogy szándékait erőszakos eszközökkel kivigye; ennélfogva, hogy az onnan elmozdítottak, ha talán lelkökben olyasmit táplálnának, a mi a közcsendet megzavarhatná, azt ne valósithassák, miután a püspök megyéje többi hiveivel békében van s kész engedelmességre talál, miután egy szikrából gyakran veszélyes tűz támadhat, és csak e féktelenkedő pártszövetség az, mely sem saját püspökének, sem a kir. biztosnak, sem az őt kiküldő felségnek nem engedelmeskedik s minden egyházi fegyelmet széttépni kész, hogy ezek illető hiveiket és másokat is gyalázó szavak által püspökjök ellen engedetlenségre ne ingerelhessenek és a küzbátorságra nézve veszélyes nyugtalankodásokat ne támaszthassanak, ajánlta egyfelől az ő magokviséletének lakhelyeiken szigoru figyelem alá vételét, másfelől minden összefövésnek, tanácskozásnak és írásbeli levelezésnek, ő felsége e tárgyban hozandó határozata leérkezteig, eltiltását.“

A kormány teljes komolysággal fogta fel a helyzetet s egyedül igazságos és erélyes intézkedéseinek tulajdonítandó a második királyi biztos küldetésének teljes sikere, a mivel azonban a béke csak külsőleg állott helyre, benn évről-évre tartott a kedélyek lavinaszerű forrongása; mert a felség egyfelől a végrehajtásra kiküldve volt bizottság intézkedéseit 1846. január 27-én kelt legfelsőbb elhatározásával helybenhagyta, Gaganetz eperjesi gör. kath. püspök, mint a felség személyét képviselő biztos iránt, nehéz küldetésének czélszerű és örvendetes bevégzéseért legmagasb, különös megalégedését kifejeztetni, egyszersmind Lemény János fogarasi gör. kath. püspöknek vigasztalásképen kegyteljesen tudomására adadni rendelte, hogy azon legmagasabb bizalom, melylyel az ő élete és erkölcsisége iránt mindig viseltetett, az elébe terjesztett kir. biztosi munkálat eredményeiben teljesen igazoltnak találtatott; másfelől Marián János naszódi vikáriusra és II. oláh ezredi katonaiskolai igazgatóra nézve az udvari főhaditanács utján meghagyta, hogy ámbár a vizsgálati bizottsághoz ő is be volt hiva, mégis, mivel ő háta megett a püspök Lemény ellenségeivel és rágalmazóival egyetértve, állásához és hivatalához nem illő magatartást tanusított, őt rendellenes magaviseleteért — hasonló hibának ismételt elkövetése esetében, keményebb megfenyítését is kilátásba helyezve — feddje meg, Krajnik Simon hivatalából elmozdított prépost, Boér Demeter, Barnutz Simon és Moldovay Gergely szintén elmozdított tanárok ügyét illetőleg valamennyi- nek — a bizottság határozata értelmében — a balázsfalvi káptalan előtt közügyi kereset alá vettetését óvánhagyta s az erdélyi kormányzót a netalán ez

irányban szükséges rendőrségi intézkedéseknek megtételére utasította.

A bizottságnak Balászfalváról eltávozta után Barnutz és Boér elmozdított tanárok Nagy-Szebenben tartózkodtak, Pap László — Marginai János, Mikás György, Popovich József és Szekárian János társaival — Maros-Vásárhelyre, a kir. táblára ment törvénygyakorlatra, Moldován a káptalan költségén Balászfalván lakott s Krajnik préposttal együtt folytatták a maguk és társaik ügyét. A káptalan előtt megindult közkereseti ügyök védelmezőjévé Schmidt Konrád szebeni szász ügyvédet fogadták meg s maguk meg nem jelenve, s a dolog érdemébe bocsátkozás helyett ügyvédök által kifogásokat téve, mind a káptalan, mind a magyarországi hercegprimás illetékesége ellen a felséghez felfolyamodást jelentettek. A káptalan eljárás tisztében, ellenök mint makacs meg nem jelenők ellen október 2-án 1846-ban elmarasztaló ítéletét meghozta, ennek értelmében azon hivatalukból elmozdított tanárok a püspöki megye albumából örök időkre kitöröltettek, s míg a vesztes fél a felségnél orvoslást felfolyamodás útján keresett, addig az ítéletet a hercegprimás is helybenhagyta.

A vesztes fél felfolyamodványában kifogást tett Magyarország primásának az erdélyi ügyekre befolyása ellen, a püspök elleni hallatlan vádaskodásokat és gyalázó kifakadásokat fölelevenítve, a balászfalvi káptalan ítélete megsemmisítését s a megyében levő zavarok kitisztzására, valamelyik német püspöki megyéből kinevezendő részrehajlatlan bizottság kiküldetését kérte. A kancellária a felséghez terjesztvén az ügyet: onnan márcz 8-án azon legfelsőbb

kir. elhatározással érkezett vissza, hogy annak ő felsége helyet nem adott.

Ekkor mind Barnutz, mind Moldován a küzdelem szelidebb fegyveréhez nyulva, folyamodtak közvetlenül a felséghez is, az udvari kancelláriához is, tanári hivatalukba visszahelyeztetésüket kérve. A felség nem adott helyet a kérésnek, az udv. kancelláriától pedig azon választ kapták, hogy előbb kérjenek a püspöktől engedelmet s midőn azt megnyerték, folyamodásaikat ujtsák meg; de hogy mikor és minő állomás lesz általuk elnyerhető, ez az ő érzelmeikben és magaviseletökben mutatkozó megjavulástól függ.

Hogy e féktelen szenvedélyek által vezérelt egyének minden céljának ily teljes meggyűlölése rájuk leverőleg hatott, önként képzelhető. Többé nem kérényeztek. Szabad folyamot engedtek a püspök elleni gyűlölködő és boszuindulatjoknak s azt országszerte mind nagyobb mérvben terjesztvén el: életét mondhatlanul megkeserítették. Hiven kifejezi ezt a kormányhoz tett egy fölterjesztése, melyben azok rehabilitációja esélyéről nyilatkozik. „Kértem volt — ugymond — a magas kormánytól, hogy miután ő felségeig fel minden bíróságnál elveszítették gonoszakaraturágalmazóim ügyöket, nekik örök hallgatást parancsoljon, hogy ne ujittassanak fel mindig kegyetlen káromlásaik által szívem sebei, de nem teljesített; járnak ők most is az országban fel és alá szabadon, terjesztik az ellenem való epét és gyűlölséget, gyalázzák nevemet bántatlanul s aláássák püspöki tekintélyemet. Barnutz elítéltetése óta Szebenben lakik, Boér Demeter hol ott, hol Brassóban, Krajnik Gyulafejeváron a monostorban él, Moldován mint az átkos szövetség főmozgatója és fentartója, most egyik-

hez, majd másikkhoz megy, a vidékeken izgat vagy Bécsbe viszi Barnutz collegája kérvényét. Így megy az megszűnés nélkül évek óta. Elégelje meg már a magas kormány — ez egyedüli kérésem — három év óta halálnál súlyosabb fájdalmaimat, s intézkedjék elleneim felől tetszése szerint; de én őket a főtanácsnak a hercegprimás által is helybenhagyott ítélete compromissiója nélkül s a közvélemény ellenére állomásaikra vissza nem helyezhetem.“

Ez 1846. november végén volt s egy 1847. febr. 11-ki hivatalos jelentésből már az tűnik ki, hogy Boér Demeter a szász hétbirák hosszufalusi birtokában provisorii hivatalt viselt. Barnutz Simon a nagy-szebeni jogakadémiában a jogot szorgalommal hallgatta s 1848-ban a balázsfalvi téren tartott nemzeti gyűlés jegyzőkönyvét is mint másodéves jogász és választott alelnök írta alá; a többiek a kir. táblán törvénytannal foglalkoztak, vagy szülőföldjükön folytatták megszokott üzemeiket.

Ime a balázsfalvi 1848. május 15-ki oláh népgyűlés szellemének azelőtt évekkel elhintett magva s az 1848-49-ki oláh tulzó-párt reakciójának már az 1845-ki eseményekben előrevetett sötét árnya!

V.

Magyar földesuri és jobbágyi viszonyok a vármegyéken és havasok közt. A korona mint nagybirtokos. Zalathnai uradalom.

A „Havasok asszonya.“

A balázsfalvi első, betiltott és a második, megengedett népgyűlés magatartásának, s az ott kelt határozatok s felköltött népszenvedély következtében az országban történeteknek ezekben van egyik forrása és kulcsa, mire e korszak történelmével eddig foglalkozók figyelmet

nem fordítottak. A másik tényező és az 1848—49-ki erdélyi véres események forrása a magyar birtokos osztály udvari, valamint a vármegyék közigazgatási tiszteinek a jobbágyokkal való gyakran nem méltányos, sőt igazságtalan, olykor éppen kegyetlen bánásában és az erdélyi tulnyomóan aristokratikus törvényhozás korlátolt szükkeblőségében van.

Voltak igazságos és emberiesen érző földesurak, kik alattvalóiktól csak a törvény és felsőbb rendeletek által megengedett szolgálatokat kívánták s fogadták el, ezt is úgy, hogy ők se szenvedjenek kárt gazdaságukban, de a jobbágnak is legyen ideje családjá fenntarthatása s a közterhek hordozása végett földeinek megművelésére. Ezek száma nem csekély, kik iránt a nép a felszabadulás után is háládatos maradt, és ha később udvaraik és palotájuk csúrtkertjökkel, vagyonukkal együtt ezeknek is mások éval együtt elpusztítottak, idegen községiek tették azt, vagy az ő jobbágyaik elvetemültjei, a minőket minden forradalom szül.

Ezekkel ellentétben voltak szintén nem csekély számban tulságos követelésű, igazságtalan s a humanitás jogairól és kötelmeiről megfeledkezett földesurak, kiknek kegyetlen tisztei egész heteken, sőt nyáron át kedvező munkanapokon az urasági barázdákban dolgoztatták alattvalóikat, akkor bocsátva el csak saját dolgaik igazítására, mikor dolgozni eső és ünnep miatt nem lehetett, vagy az uraság dolga teljesen be volt végezve, elébb a hátralékok, azután a folyó munkanapok lerovása kívántatván meg, s a jobbágnak nem maradt ideje birtokát megművelni, hogy abból családjá élelmét, ruházatát s a közterhek költségeit fedezhesse.

Ez a két szélsőségi pont. Középen voltak azok az ezer meg ezer közép és kisebb birtokosok, kik maguk vitték gazdaságaikat s nem tisztak által, de közvetlenül érintkeztek a néppel, a kik és jobbágyaik s zselléreik közt épen ezért türhető, olykor jó viszony állott fenn. A birtokosokban volt szolgáló embereik iránt némi patriarchalis érzület és természetes jóakarat, melynél fogva őket megtámadóik ellen védelmezték, szük éveken s éhségkor élelemmel, kölcsönnel segítették, betegségekben orvosolták, s mintegy családtagul tekintették őket. Nem hiányzott a szolgálóemberekben is igen gyakran birtokos uraik iránt bizonyos ragaszkodás, egymással fennálló hosszas viszonyukból származó s csaknem kellemessé vált egymást-megszokás, volt szíveikben bizonyos természeti jószág, önfeláldozó becsületesség és valódi hűségi érzelem. Az országban kétségen kívül ez tette a nagyobb számot, s hogy midőn a tulzók által, felsőbb befolyásra felköltött belső viszály lázadásban tört ki, s a népdüh felkorbácsolt vad árja minden társadalmi viszonyt, rendet, törvényt és fegyelmet felbontott és elsodort, a birtokosok ez osztálya is mindenestől áldozatul esett, ennek sem ők okai, sem jobbágyaik: a fölzejlott s háborgó tengerben fölismerhetlen lett minden egyéni, csak a tömeg volt iszonyu rombolásában, elveszítette jellegét és értékét a humánus birtokosok szívének nemes lüktetése szintugy, mint megronthatlan hűségü alattvalóik emberies érzelme. A nagy vész-áradat iszapjába lőn temetve mindkettő Velem történt 1848-ban, hogy egy oláh, a kivel atyám 30 év előtt jót tett, szorult helyzetemből szabadulásra utat nyitott, rám saját fia öltönyét adta s Erdély egyik szélső pontjáról a másikra vezérelt el éjj-napon

át erdőkön és havasokon, kopasz szirtek járhatlan ormain s mély árkok fenekén, német csapatok közt és oláh táborokon keresztül. Nem nemes szív műve volt-e ez? Én annak tartom s hátrább hálát mondva neki, nevét is megnevezem.

Nézzük mindkét osztályt kivételeiben.

Voltak kegyetlen hajlamu, dölyfös földesurak és udvari s vármegyei tisztek, kik rabszolgának nézték a jobbágyságot, velök durván bántak, őket sanyargatták, tévedésükért úgy mint szándékos hibáikért tulszigoruan büntették s ez által a népben a nemesi osztályra, sőt az egész magyarságra boszus haragot költöttek. Az 1848-ki év egész bünlajstromát hozta felszínre az ily udvari és megyei tisztii kegyetlenkedéseknek, mik lehetnek tulzottak, de ritkán voltak egészen alapnélküliek. Emlékezem hirlapi olvasmányaimból, hogy egy földesur borlefejtéskor iváson érvén jobbágyát, abroncsot tétetett hasára s addig teltette bele a bort, míg a puffadás miatt az csaknem elalélt. Olvastam egy másik esetet, midőn egy földesur száz botot veretett jobbágyára, mialatt megis halt; megint egy harmadik urat, a ki szolgálóját áztatott kötéllel verte meg s azután szekér-lánczra tétette. Így és ezekhez hasonlóul gyakran éltek vissza a birtokosok földesuri hatalmukkal. A szolgabírák magyarófaigazságszolgáltatása, és a 30 s 50 bot büntetés egész sötét és botránytéljes krónikát képez a magyar jobbágyság történetében.

De a jobbágyok között is akadt elég elvetemült és megátalkodott gonosz, kik szolgálatukat hanyagul teljesítették, kénytelen-kelletlenül, kárt és boszuságot okozva dolgoztak, a tisztekkel szembe szálltak, a rájuk felügyelő udvarbírákat megverték és elkergették,

földesuraik helyett másokhoz mentek pénzes dologra, maguk és igás barmaik betegségét hazudván, kötelességeik teljesítése elől elvonták magukat; akadt közülök olyan elég, kik az urasági vetéseket, erdei vágottakat leélették, a szőlő- és gyümölcsiskolákat kitépték, a fasorokat és ifju gyümölcsösöket kivágták, pinczét, gabnást feltörtek, raboltak, gyujtogattak és gyilkoltak, szóval: magukat minden emberiből kivetkőzötteknek bizonyították s ez által a földesurakban az egész jobbágyság iránt rosz véleményyt és elfogultsági előítéletet költöttek, indokolt hidegségre, visszaturlásra, sőt gögös megvetésre adtak okot.

Hogy a földesurak és jobbágyság közt 1848-ban némi feszültség váltotta volt fel a patriarchalis viszonyokat, sőt, hogy kölcsönös bizalmatlanság, itt-ott épen titkolt harag és mély boszuérzés volt látható mindkét részről, ez oly tény, melyet mindenki tud, a ki az akkori hazai állapotokra csak némileg figyelmezett.

Erre különös példát adtak a havasok bányász lakói, hol főbirtokos a korona vagy kir. fiskus volt, a jobbágyokkal irott szerződések állottak fenn, rendes uradalmi tisztségek testületi felügyeletet gyakoroltak fölöttük, melyek a kamarai felsőbb hatóságok ellenőrzése alatt állván, ha visszaélést követtek el, nyomára lehetett jóni és a bajt orvosolni. S mégis épen itt a zalathnai középső uradalomban tört ki még 1841-ben a fiskusi jobbágy nép engedetlensége, a mi nek csak az 1848-ki felszabadulás volt képes véget vetni. Okot rá egy Varga Katalin nevű, kőhalmi származásu, de ismeretlen polgári állásu s véletlenül az uradalomba vetődött kalandornő adott, a ki ez évben Abrudfalva, Bucsum és Kerpenyes bányász községekben egyszerre csak a nép pártfogójaként lépett fel s

legelső tette az udvarhoz adott egy folyamodvány volt, melyben az uradalom tisztségét a nevezett községek régi kiváltságai s ősi szabadságuk elnyomásával, egy 1789-ről fenálló szerződés határain túl terjedő erőszakos urbéri szolgálattételre szorításával vádolta be. A panasz a királyi főkormányshékhöz küldetett le, onnan Alsó-Fejérvármegye közönségéhez ez alispáni nyomozást vitetett végbe, s úgy jött ki, hogy a zalathnai uradalom jobbágysái az 1789-iki szerződésen felüli földesuri tartozásokat teljesítnek, hogy ha a telken többen laknak, a földesuri szolgálat mindeniken felhajtatik, hogy bort és pálinkát csak az uradalmi korcsmákból venni kényszerítettnek sat. A nyomozás eredménye a kir. főkormányshékhöz hatott, hol rá azon határozat kelt, hogy a vármegye alispánja az uradalomba szálljon ki s a jobbágyság ezen megterhelhetéseinek eszközölje — a nyomozás eredménye és a kir. főkormányshék határozata értelmében — orvosoltatását. Az alispán a kir. főkormányshéki határozatot kihirdette, az ellen a kir. kincstár felfolyamodott s hivatkozott a másolatban benyújtott 1789-iki szerződésre s az annak szellemében azóta létrejött gyakorlatra, a kir. főkormányshéki határozat foganatosításából a kir. fiskust és hazai bányászatot érendő veszteségekre sat. a jobbágyság szintén hivatkozott Nagy Lajos királytól 1354 és 1367-ben, Zsigmond királytól 1424-ben, I. Apafi Mihály fejedelemtől 1676. 1684. és 1689-ben nyert kiváltságaira, melyeket elődeik mint bányászok kaptak s a melyekben tartozásaik bizonyos pénzfizetésekben és nem robot-munkatételben határozattak meg. Ezeket ugyan — mondá a jobbágyság — az uradalom és köztük 1789-ben kötött szerződés módosította s bizonyos nap-

számbeli és más szolgálatok is állapították meg; de az uradalmi tisztség ezen sokkal túl megy, és ez az, a mi őket méltatlanul terheli s a mit ők teljesíteni vonakodnak.

A kérdés ez ága, mint urbéri ügy törvény útjára, a jobbágyság az eredmény békés elvárására utasított s hihetően várakozott is volna, ha egy véletlen körülmény elő nem fordul.

Az említett nő ugyanis arra kívánta hangolni a népet, hogy nem várva be az ügy rendes lefolyását, vélt jogát zavargás, szolgálatmegtagadás és más tettelegességek által igyekezzék érvényesíteni.

Érdekes e nőnek kilétét és célját megtudnunk. Ő hivatalosan végbevitt nyomozás és fölvetett személyes leírás szerint, mintegy 40 éves, középtermetű, barnapiros arczu, fekete szemű volt, beszélt oláhul, magyarul, németül, a két utolsó nyelven irt is: öltözetét gyakran változtatta, néha urias volt az, máskor közönséges oláhos; gyalog és lóháton felváltva utazott; tartózkodása többnyire a fiskus Hunyad- és Tordavármegyében levő zalathnai és topánfalvi uradalmi helységeiben a havasok között volt, honnan csak ritkán, alkalmasabb időben járogatott el Bucsumba, hol annak „*Pojény*“ nevű részében, máskor egy-egy erdő közötti elrejtett házban, de tanyáját mindig változtatva szokott lappangani; szállása körül bizonyos távolságra kémei voltak, kik mihelyt gyanus embert láttak, neki hirt adván, őt az erdők rengetegében elrejtették, ott fegyveresen őrizték s úgy ragaszkodtak hozzá, hogy életökkel is készek voltak oltalmazni. Ő magát a „*Havasok asszonyá*“nak nevezte, ki-létét mythoszi homályba burkolva, környezőinek csak annyit mondott, magáról, *hogy ő a za-*

Lathnai fiskusi uradalom jobbágyságának felszabadítására jött; a könnyenhivő néppel elhitette, hogy igen magas hivatali állomáson levő férfiakkal van egybekötötésben, s csak későn derült ki, hogy kőhalomszéki, ide véletlenség hozta, látszik rajta némi parasztos rajongás, de műveltsége köznapi, a nép gyöngeségét bámulatosan föl tudja használni s egyenes célja az ámitás, magának életmódkeresés, az említett falvaknak a fiskus mint földesur ellen felbujtogatása. A legelső ellene lefolyt nyomozásból kiderült, hogy ő a jobbágyoknak azt tanácsolta: „hogy a fiskus erdeiben tett s megítélt károkat ne térítsék meg, az erdőket éljék tetszésök szerint, telkeiket kerítsék be kertekkel és gyepükkel, nem hallgatva az uradalmi tisztek tiltakozására, az erdő pásztorokat verjék meg, az ifju erdőplántálásokat csemetekorukban tépjék ki s legeltessek le.“ Ez elveket nemcsak hirdette, de az abrudfalvi ispánnal szemben alkalmazta is, munkájában őt bottal és fejszével felfegyverzett 60 jobbágygyal támadtatván meg, s a hely színéről, a fiskus uradalmi erdejéből őt elkergettetvén.

A kir. kincstár panaszt emelt az udvarnál ellene, bebizonyítva vétkes eljárását: „hogy a kir. fiskusnak már is fölszámíthatlan kárt okozott, mert a föllázadt három falu tartozásait megtagadta, urbéri kötelmeit nem teljesíti, e miatt a bányászat fennakadt s a korona jövedelmei szerfelett megcsökkentek; a kir. kincstár figyelmeztette a kir. főkormányshéket és udvart, hogy e nő bujtogatásainak gonosz vége lesz, mert a nyugtalanság szelleme a más falvak lakóira is kiterjed, az engedetlenségre egyébiránt is hajló nép a veszélyes példa által tápot kap, a szolgálat teljesítését más-hol is megtagadja, ebből az erdők elpusztulása és

megapadása, az által pedig az erdélyi bányászat aláhanyatlása fog bekövetketni, a mi a bányász népnek is fő és csaknem egyedüli élelemforrása.

E panaszos följelentést a kir. főkörmányszék is alaposnak ismervén el: erélyes fölterjesztése folytán az udvar ez izgatónak a zalathnai uradalomból eltávolítását s szülőföldjére hazautasítását rendelte el. Midőn a polgári hatóság azt teljesíteni akarta, a nép fegyveresen védelmére kelt, őrt állott szállásánál, mintegy magas ranggállásu katonánál vagy fejedelmnél szokás, s kijelentette, hogy jogai védelmezőjén erőszakot elkövetetni nem engedi meg. Ezen vétkes elmentállás merénylete fenyegető következményeit azzal kívánta a három lázongó falu magáról elhárítani, hogy a bécsi udvarhoz egy erős kifejezésekben bő panaszos felterjesztést adott be, bevádolva a vármegyei és kamarai tisztviselőket, különösen pedig az abrudfalvi királyi ispánságot: „hogy azok rajtok kegyetlenkednek, igazságtalan szolgálatokra kényszerítik, az ő felségénél panaszolhatástól őket elzárják, egyetlen barátjukat és fölhatalmazottjukat, Varga Katalint üldözik, elfogatni, közülök eltávolítani törekednek, hogy senki-jök se legyen, a ki igazságos ügyöket orvoslás végett a felség elébe terjeszse; kérték tehát ügyök megvizsgálására részrehajlatlan nyomozó bizottság kiküldését, s addig is fölhatalmazottjuk számára szabad utazhatási engedély — *Salvus Conductus* — adatását.“

Az udvar a nyomozást mellőzve, a kir. főkörmányszéknek megrendelte, hogy a panaszlók már több év óta folyamatban levő urbéri ügye haladéktalanul elláttassék s Varga Katalinnak szülőföldére mehetés végett szabad utlevél adassék.

Ezen „jóhiszem“-üleg tett legfelsőbb intézkedés-

nek nem a kedélyeket lecsillapító s a zalathnai uradalomban a fejtelenséget megszüntető, sőt annak az eddiginél sokkal veszélyesebb jelleget adó hatása iet. A hirhedt izgató szabad menetlevelét arra használta föl, hogy a havasi községekben mindenütt bántatlanul járt szerte szét, bujtogatásait megkettőztette, a népet a fiskus mint földesur ellen nyíltan engedetlenségre ingerelte, magának uti költségei fedezésére a községektől rovattalt szedett fel, Abrudfalván 1845-ben márczius 9-ikén vasárnap a templomból kijövő nép előtt fennszóval mondotta, hogy a mely jobbágy a fiskusi bányák számára ölfát vág — az volt egyik jobbágyi tartozásuk — kezét és lábát fogja eltöretni, fogadjon a fiskus napszámosokat, vágassa fáit azokkal, az erdők a községeké, nem a koronáé, s midőn a járási szolgabíró vele tudatta, hogy hazamenetele a felség által meg van parancsolva s azonnal utlevél fog neki adatni, mihelyt kívánja: nemcsak hogy rá hajlandó nem volt, de azután még inkább folytatta izgatásait, feles számu jobbágy kíséretében utazott faluról-falura s három védencz-faluja népét már oda vitte — mondja egy hivatalos jelentés — hogy a kir. uradalomnak semmi szolgálatot nem tesznek; ujabban a korcsmárolási jogot is szabadnak nyilvánította; Bucsum Szásza nevű falurészében a felség egy gör. kath. papi lak építtetésére 1000 frtot rendelt adatni, s mikor az illető esperes az uradalmi tisztség küldöttével a hely színére kiment s a népet az építéshez tenyeres és ígás napszámmal járulásra fölszólította, egy fiskusi jobbágy és neje fejszével és vasvillával támadt az ispánsági ellenőrre, kijelentette, hogy jobbágytelkeik öveik, nem a fiskuséi, az egyházközség tagjai pedig úgy nyilatkoztak, hogy nekik nincs

szükségök papi házra, a fiskus evvel csak be akar helyezkedni közéjük s rendelkezési jogot kíván szerezni; nem papi házat, de hivatali irodát vagy korcsmát akar építtetni; sőt az építésben résztvevés iránt korábban tett ígéretöket is visszavonták.

Az elébbi lázítási tények az udvarhoz följelentvén: Varga Katalinnak fölkerestetése s biztos őrizet alatt szülőföldre hazakisértetése — most már hivatalból — elrendeltetett. De a nép őt úgy elrejtette, hogy föltalálható nem volt. 1846 elején azon ujjabb *communisticus* tényével adott magáról veszélyes életjelt, hogy a végrehajtó hatalom körébe vágott, az adóról is rendelkezni kezdett, 50 jobbágy kíséretében egyik havasi község kisbíróját megrohanta s őt sajátkezűleg mellen ragadva, a községi pénzfizetményekről szóló nyugtákat tőle elvette, a kisbírósból letette s testvére kis gyerekét a viaskodás közt agyonütötte, ügyvédkedése ideje alatt a községektől 600 forintnál nagyobb összeget fölszedett, a vármegyei tiszteket csaló tolvajoknak és rablóknak nevezte, a jobbágyokat felhívta, hogy azoknak ne engedelmesskedjenek, mivel nekik többé a kamarai ügyekre semmi befolyásuk nincs stb.

Erre a kir. kincstár a legfőbb udvari kamarához folyamodott s kifejtvén: „hogy e nő izgatása mind veszélyesebb alakot ölt, hogy őt tartózkodása helyén a havasi községek fegyveresen őrzik, Bécsbe utaztatása végett számára pénzt gyűjtenek, hogy a bucsu-miak vagyonukat a szomszéd falvakba költöztetik, barmaikat eladják s úgy látszik, vagy kiköltözés, vagy a katonai erőnek is — ha ellenök az kéretik — ellenállást forgatnak elméjükben: kérte ellenök katonai erő kirendelését s ámitójuk elfogatását.“ Az udvari

kancellária 1847 elején megadta rá az engedélyt, a főhadizvezérség át is irt a kir. főkormányzóságnak, de ez jobbnak ítélte az elfogatást úgy eszközölni, hogy az ingertiltást ne támaszson; meghagyta tehát Ságuna Endre gör. keleti püspökhelyettesnek, hogy Pogány György alsó fehérmegyei alispánt és Tövisy Gergely szolgabírókat maga mellé vevén, menjenek föl a havasok közé s a vidéket évek óta lázadásban tartó nőt kerítsék kézre. Sikerült is. Az alispán és szolgabíró oly erélyes intézkedéseket tettek, hogy Varga Katalin 1847. jan. 18-án maga kereste fel a közhiedelem szerint hivei érdekében ama vidéken járó püspökhelyettesnek, neki védencei ügyét előadta; ez szívesen s részvétellel hallgatta ki s ha vele elmegy, orvoslását készséggel ígérte. Kocsiba ültek ketten, közönbős dolgokról jókedvűleg beszélgettek együtt, az erre büszke nép még örvendett úgy védője nagy megtiszteltetésén, mint állhatatosan hitte sérelmei megorvasoltatását. Az eszélyes főpap tiszta, fényes nappal, a hozzá csodás bizalommal viseltető nép közül — mintha Szebenbe a püspöki és kormányi székhelyre mennének — kihozta a nagyizgatónőt s másnap a „Havasok asszonya“ már az enyedi börtönben ült, honnan nagyobb biztonság okáért áprilisben a károlyfejérvári várba vitetett s a viharos 1848—49-iki korszakot, melyet ő nagy mértékben készített elő békében, ott élte át testsorvasztó s kedélyölő tétlenségben; 1850-ben hozatott ellene az elsőfoku ideiglenes büntető-törvényszéken ítélet, mely szerint: eddigi fogsági ideje beszámításával még 3 havi börtönre, a perköltségek megfizetésére s büntetési ideje letelte után az országból végkép eltávozásra ítéltetett, mely teljességbe is vétetvén: mi lett tovább sorsa a kalandornőnek? megmondani nem tudom.

VII.

Társadalmunk félszogsége a más nemzetiségűek irányában. A magyar büszkeségi jellem tulzásai. Az erdélyi törvényhozás önzése s elmaradottsága. Az 1846—7-iki urbéri törvény mint az 1848—49-iki szerencsétlenségek egyik szülő oka.

A földesuri viszony ez ellentétei még kiegyenlíthetők lesznek vala, ha a társadalom a kölcsönös idegenséget maga is nem ápolja s tovább nem fejleszti. De ezt tette. Minthogy az oláh, mint olyan, főleg a vármegyéken az intézmények aristocratiai jellege következtében nagyobb vagyonságra, és így a műveltség magasb fokára nem emelkedhetett: e hiányát a magyar társadalom neki bűnül róttá föl, fitymálólág lenézte őt, rideg és gögös volt vele érintkezéseiben, távol tartotta magától, bánása elriasztó, modora nyers volt, oly kifejezések voltak megengedettek velök szemben, a mik szívökig sértették. A „*hunczut német*“, „*tolvaj oláh*“, „*gámbecz örmény*“, „*hitvány zsidó*“ kifejezések igen gyakran voltak hallhatók a magyar társadalom művelt rétegeiben is. „*Kása nem étel, tót nem ember*“ példabeszéd pedig csaknem hitként volt meggyökerezve. Pedig, hogy ez az oláhról nem igaz, megmutatta 1848 utáni roppant haladásuk, a két utolsó-nak maholnap zsebébe kerekedik épen aristocratiánk, a tót pedig elég munkás és takarékos nép s java hivküzdő társunk volt szabadságharcunkban!

A magyar valóban megfoghatatlan előítéletes a más nemzetiségűek irányában, önhitt, elbizakodott, mértéket nem ismerő nemzeti büszkeségében. Ezért szerfelett nehezen tud ő hódítai s olvasztani, hona különböző ajku lakosít ezért nem volt képes századokon át egységes néppé forrasztani. A mi hódítást tett is ezer év óta. magyar aris-

tokratiai kiváltságokon alapuló közintézményeinek köszönhető. A korona hódított, igen a nemes-levél, a kizáró földbirtok és ősiség, a törvényhozási jogosultság, hivatalképesség és honvédelem; de irodalmunk, művészetünk, iskoláink és mindezek fölött affabilitásunk és társadalmi erényeink, nem — értem az 1848 előtti időket, mert ma mindez másképen van. Izrael népe exclusivebb szellemű, a spanyol büszkébb nem volt, mint mi, — „*Tartsd szerencsédnek a spanyol kol-dusnak alamizsnát adni*“ — így gunyolja a világ enépet gyöngeségeiért. Valóban mi is olyanformán viseltük magunkat, mintha azt kívánók vala, hogy más népek hozzánk tartozni szerencséjüknek tartsák. Angol, francia, német, olasz mind gyorsabban assimilál, mint mi. Való, hogy e boldog népek száma a mienkhez képest óriás-nagy. De higyjük el, hogy egyéniségünkben is van ennek egyik főoka.

Két esetet hozok föl bizonyítékul.

Jól emlékszem rá, hogy királyi táblai irnok koromban sem viszonzta illelmes köszöntésemet elég erdélyi mágnás, pedig már akkor poemákat irogattam, mit magamra élczelőleg jegyzek meg, ügyvédi oklevelem, tehát polgári állásom s megélhetési módom volt; csak mikor követválasztásnál korteskedtünk, fáklyás zenét rendeztünk, akkor voltunk: „*Kedves barátom!*“, „*édes öcsém!*“ stb. Kérdeztem okát az emelkedett lelkű Szentiváni Mihálytól és báró Kemény Zsigmondtól, kiknek ismeretségében lenni szerencsés voltam, s azt válaszolták: „Hja édes ifju barátom! ön nem ur, ön tartozik köszönni s az illemszabályokat megtartani; de az ur nem köteles, éppen azért — ugy mondják ők — mert ur“ 1848 előtt nem hallottam, hogy magyar ur lelkészt, tanárt, tiszt-

sejőtt és irőtt, vagy mővésztt, orvost és őgyvődet saját polgári állásához illő czimén szólított volna, hanem csak családi nevén: „*édes N. N!*“ vagy „*édes izé!*“ Farkas Sándornak, az őszak-amerikai első tudós magyar utazónak hallottam Hollaky Antal kir. főkor-mányszéki titkárval egy jellemző szóváltását. Farkas mint irnok az irodában dolgozott. Hollaky benőzett oda s dőlyfős nagyuri hangon kérdezte: „Hát itt senki sincs?“ Farkas az arrogantián elmosolyodott s egész hidegvértősséggel szintén e kérdést tette hozzá: „Hát én. méltóságos titkár ur, senki sem vagyok?“ „No, no, bocsássva meg édes Farkas! azt hittem, hogy gróf Gyulai barátom (értette az előadót) itt van.“ . . . Nincs különben. Mint herczeg Windischgrätz a *kék vért* a báróságnál: úgy némely magyar aristocrata is 1848 előtt az *embert* a nagyságos urnál vélte kezdődni — az ezen alóliak nem voltak azok. Ez urak a nekik illő „Nagyságos ur“, „Méltóságos báró vagy gróf“ czimet megkövetelték, de őők másoknak az őket érdemmel kivivott polgári állásuknál fogva megilletőt nem adták meg. Szerintők tisztességi jogczim csak az öröklött vagyon, születés és aristocrataság: ősz, tudomány, mővészet, szerzett vagyon, ha közép osztályúé, nem birt értékkal.

Ilyen volt a magyar aristocrata nagy része saját kisebb származásu vére iránt is; hogy lett volna megnyerő és magához édesítő az oláh és más nemzetiségűek irányában?

A milyenek egy nemzet magán életbeli és társadalmi viszonyai: olyan törvényhozása is. A törvényt majdnem kizáróan a nemesség hozta, csak igen kevés polgári elem vegyűlhetett közé a magyar és székely városok és szászok képviselőiből; oly törvényt hozott,

a milyent érdekei kívántak. Az 1514-ben földhöz kötött jobbágyság unokáinak unokái is, kiknek panaszos kiáltása esengve hatott föl isten színe elé, (*quorum clamor jugiter ascendit ante conspectum Dei*) haragos legyőzőiket soha meg nem engesztelhetőleg viselték az ősök bűne súlyos büntetését, míg 1769—70-ben a kormány némileg enyhített rajtuk, II. József, az 1784-ki *Hóra és Klóska* lázadás nyomása folytán ismét tett némi engedményt, az 1790—91-ki országgyűlés javított állapotjukon, 1819-ben a kormány iratta össze az országban a jobbágyi birtokokat s némi határt vetett a földesurak követelésének. Azonban bár ez összeírás célja az urbéri viszonyok törvényhozási szabályozása volt: az mégis 1846—1847-ig huzódott el s akkor is oly törvény jött létre, mely csaknem inhumanus volta miatt senkit ki nem elégített s melyet halva születettnek nevezett a közvélemény. Hiában dolgozott ki az országgyűlési ellenzék az idő szükségének s a korszellemének megfelelő szabadelvűbb törvényjavaslatot; hasztalan lépett fel hazafiúi erélye egész hatályával, hivatkozva Magyarország példájára, hol már egy évtized előtt el volt intézve ez ügy; ok nélkül utalt az oláh nép kebelében levő nyugtalan várakozásra, kimutatva, hogy a nép a politikai sajtó útján föl van a dologról világosítva, hogy félrendszabályokkal, látszó engedményekkel kielégíttetni nem fog, hogy lelkében fölébredt az általa birt urbériséghez való tulajdonjog vágya, hogy jobbágybirtokuk mennyisége mértékét túl kevésre szabni, tartozásaikat igen magasra fokozni nem tanácsos; az ellenzék ajánlotta az örök megváltás kimondását, a birtok- és hivataalképességnek mindenkire kiterjesztését s általában igyekezett oda hatni, hogy a birtokos osztály és jobbágyság érdekeit kölcsönösen

biztosító örvény jöjjön létre, hogy így az országgyűlés liberalitása a népet a nemesség iránt kiengeztelje. De e törvénytervet és javaslatokat részben az udvari kancellária, részben már az országgyűlési többség elvetette, az ellene több napokon, sőt heteken át elsorolt indokokat és politikai tekinteteket figyelemre sem méltatva. A bécsi udvar oly erős, tömör és merész conservatív pártot tudott alkotni, a rendelkezésére álló kormányi eszközök: pártfogás, czim, pénz, hivatal stb. segélyével, melynek útjában semmi meg nem állott, a mi a szabadelvűség színét csak némileg is magán viselte. Ott voltam, tudom a pártok titkos és nyílt küzdelmét, a tárgyalások folyamát. Báró Kemény Dénes és Domokos, Zeyk József és Károly, a két gróf Bethlen János, Kozma Dénes, gróf Teleki László, Véér Farkas, Kovács Lajos, Méhes Sámuel honszeretők egész elszántságával küzdöttek külön véleményök és javaslatuk mellett; főként báró Kemény Dénes egyikét tartotta akkor legnagyobb szabásu beszédeinek, a hiv hazzszeretetti, liberalis gróf Teleki Domokos pedig, daczára annak, hogy mint királyi hivatalos volt jelen az országgyűlésen, csaknem kétségbeesetten mondotta el a jövő pusztulást megjósoló Cassandra-szózatát az erdélyi szükkeblü urbéri törvény ügyében, látva minden erőfeszítésök sikertelenségét. Az érvek tulsulya semmit sem használt. Bécsből ki volt adva a jelszó: „Erdélynek nem lehet szabadelvü urbéri törvénye!“ S a végzetes jelszó teljesült, és én meg vagyok arról győződve, hogy az Erdélyt félig megsemmisítő 1848—1849-ki katastrophagyászós következményei nagy részeért azok felelősek isten és a történelem ítélőszéke előtt, kik e szükkeblü, igazságtalan és eszélytelen urbéri törvényt

az emberi jogok, az eszélyesség tanácsa és az erdélyi közvélemény ellenére rá erőszakolták.

Egy, az idő szellemével makacsul dacolni kívánó, sajtót és életet, a politika és testvérhon intő példáját, a lelkekben forrongó aspirációkat számba nem vevő megátalkodottság megbüvölő hatása alatt állott úgy az 1841—43-ki, mint az 1846—47-ki erdélyi törvényhozás. Sehol inkább mint itt nem lehetett bebizonyítva látni amaz állampolitikai tan igazságát: kis országnak csekély erkölcsi ereje, és ama másikat: különböző érdekek által szétszaggatott ország önállólag nem, csak mint báb képes fenállani, melyet a nagy birodalomtestek érdekeik szerint ide-oda hajtanak. . . . Nem tudta senki, hogy történhetik, hogy míg a legfelsőbb kormány eddigelé mindig a szegény adózó nép — *misera plebs contribuens* — érdekét védte, tulságos adóval, rovatalokkal, közmunkával és robottal nem terhelését hangsúlyozta: most az urbéri viszonyok törvényszerű rendezésével egyszerre oly szűkkeblű és fukar lett? Némelyek b. Jósika Samu erdélyi kanzellárnak tulajdonították, mások udvari cselt láttak benne, mely a jobbágyság és nemesség közti érdekelletét és surlódást csak így vélte föntarthatónak, belső zavarok által kívánták elérni azt, hogy Magyarország meg ne erősödjék, hanem legyen önviszályaitól megbénítva, a társadalmi rétegek legyenek megoszolva, hogy könnyebb legyen a kormányzat s egykor biztosb legyőzetésük. Meg mások az erdélyi birtokos osztály többsége zsarnoki hajlamának, conservativ csökönységének s a jobbágyság iránti ellenséges érzületének tulajdonítják, mely sehogysem engedte fölfogniok, hogy őseitől öröklött földje s birtoka valaha kezéből kivétethessék. Azt hiszem, min-

denik részes volt benne, de az utolsó alighanem tulajdonképpen, s a lángelméjű kancellárban a reformok ellen inkább küzdött a nagybirtokú aristocrata, mint az ellenkező elvi meggyőződés.

Az erdélyi aristocrátia valóban örökkévalónak hitte kiváltságát, azt vélte, hogy ha a világ minden társadalma és politikai testülete átváltozik is: az ő majoritásuk Erdélyt, ezt a kis pontot a középkor kővévált reliquiájaként, az emberiség mumijául meg tudja tartani, minden haladástól, sőt a kor szellemének és eszméinek érintésétől is hermetice elzárva. Nem hitték, hogy a szabadság olyan, mint a lég, mely mindentvé el- és behat, hogy az eszmék terjednek és mind messzibb hatolnak, mint a menydörgés hangja a lég összetömörült rétegeit sorban áttörve megy tovább és tovább, mignem a közeli egész tartományokat reszkettető morájával bejárja.

E perczen is élém hozza emlékezetem ama jelenet megdöbbenő képét, midőn az 1841—43-ki országos ülések egyikében az öreg Méhes Sámuel, Kolozsvár népszerű követe, rövid, de erős értvű és logikájú beszédben, csaknem folytonos zaj: „rosz“, „rosz“, „hazaárulás“, „nem halljuk“ kiáltás közt indítványozta *a nemességnek az adófizetésben résztvevését*. A terem conservatívjei, főként a királyi hivatalosok egészen magukon kívül voltak haragjukban. Kir. főkormányzó tanácsos Cserey Miklós tüttől égő arccal fordult a szelid tekintetű Méhes felé, szemei szikráztak, ajka tajtékzott: „*Fiskalis actió!*“ „*Zárjunk ajtót rá!*“ kiáltja közbe ríktó öreges hangon, „*Éljen!*“ „*Éljen!*“ „*Helyes!*“ felel több hang az ellenzéki padokról. Méhes tovább beszélt. Kevés idő múlva Cserey ismét közbeszólt: „*A közügyigazgató perelje meg. Felfogatja*

az országot, a ki a Verböczy I-mae 9—nusan alapul ily drága privilegium eltörlését indítványozza és épen itt az országgyűlésen.“ „Hát hol, ha nem itt?“ szölközbe közbe ellenzéki követek. „Hol van utasítása? Ki adhatott ily rettenetes utasítást?“ kérdi ismét a tanácsos. „A zsebében“ — feleli b. Kemény Dénes, társa pedig kiegészíté, a másik kérdésre felelve: „Kölozsvár szabad királyi városa!“ . . . És lett oly zaj és lárma, hogy az indítványozó szavai alig hallszottak. De ő nyugodtan mondta tovább beszédét s kapott a végén a szabadelvüektől és karzati ifjúságtól oly hatalmas „Éljen“-t, mely megreszkettette a terem menynezetét! Meg is adtuk árát beleavatkozásunknak, mert a tanácskozások néma csöndes hallgatása, conservativ felszólalás folytán, a karzat különben kiüritése fenyegetése alatt tétetett kötelességünké.

Ennyire erősen állottak még akkor Erdély bércei közt a kiváltságosság középkoru alkotmányos bástyái! Egy messzi távol szürkületében, csak kevesektől látszólag tűntek föl a politikai és polgári jogegyenlőség, a közteherviselés és a magyar aristocrátiai alkotmány gyökeres átalakulása körrajának egyes vonásai. Ki hitte volna, hogy a: „Nem adózunk“! jelszó zászlóját még most oly türelmetlen elbizakodással lobogtató conservativek alig öt év multán, az ősi alkotmány sánczainak érinthetlenségét nem vitatva, a szabad eszmék és elvek harcrosai előtt fegyverüket letéve, föltétlen capitulatióra lesznek kényszerítve! Pedig csak hamar azután, 1848. márczius havában ez történt meg!

Ezek a mult örökségei voltak, kötelező terhek a jelennel szemben, mikkel a magyar államférfiaknak számolni kellett. Békés időben, rendes politikai viszo-

nyok közt a reform és ujtás lassubb folyamatban s kimért *egymásután* szerint sikerült volna is. De a rohamosan fejlődő kül események magukkal sodorva tolták előre az elmaradott népeket és kormányokat, nem engedve időt az elsőknak nyugodt megfontolásra, az utolsóknak viszonyaikhoz teljesen illő politika követésére. Gyorsan kellett cselekedni, a szabadság szelleme elkábitotta az elméket, felkorbácsolt minden szenvedélyt, az egyéni és nemzeti követelések harcra keltek minden fenállóval. A Párizsban meggyult tűz átsapott Német- és Olaszországba, behatolt a minden reformot ellenző rideg abszolutizmus vas övezetével elzárt Ausztriába, Magyarországot egyszerre lánggra lobbantva, mámorba merítve a szabadság édességétől megittasult lelkeket. Tőlünk kiáradt Horvátországba, átszivárgott Moldvába és Havasalföldre, megdöbbsentve az északi és déli két nagy hatalmat, felköltve mindkettő féltékenységét. A multból származó izgató okokhoz a jelen is bő anyaggal járult. Magyarország államérdekei sokban ellentétesek Ausztriáéval, s a mostani európai helyzetet alkalmasnak látta a vesződségek forrásának megszüntetésére. Bécs tétovázott, Pest 12 pontu új alkotmánytervét királyi szentesítéssel gyorsan törvénybe igtatta. . . . Nagyszerű vívmánya egy vértelen forradalomnak, minőt a történelem alig mutat. Nem is volt oly boldog ország és nép mint a mienk. Pár hétig a politikai teljes diadal mennyei örömét élveztük; nem lehetett látni elégedetlen embert, osztályt, pártot. De az oroszországi rész a magyarnak jutván, bántotta ellenfelünket s érdekeinek megrövidülése ellenünk ingerelte. Vívmányainkban volt két oly pont, melyeknél fogva a bécsi udvari párt a dolgoknak más fordulatot adhatni hitt: Magyarország és Erdély *Unio*-ja megaka-

dályozása, Horvátország és a szerb vajdaság önállósítása által nemzeti erő kifejtésünk csökkentése s megbénítása. Az utóbbi föl van derítve, az elsőn sok a homály, ez esik inkább e munka körébe, ezzel kell nekem foglalkoznom.

Az Uniot az erdélyi két egyesült nagy párt, melyeknek képviselői az egész országból jelen voltak, márcz. 20. Kolozsváratt kimondotta, a kormányzóhoz országgyűlés tartásáért felirt, a törvényhatóságokat b. Jósika Lajos és id. gr. Bethlen János aláírása alatt kelt ötponthu programmja*) elfogadására felhivta. A jelen voltak szét vitték az ország minden pontjára a programmal együtt az eszméket, a szellemet és lelkesedést, a pesti 12 pontot, a háromszintű zászlót, cocárdát, a „*Talpra Magyar*“ czimű Petőfi-dalt, mindenféle szabadsági jelvényt és emlékeket. Másnap Kolozsvár is országgyűlésért irt fel a kir. fő kormányzékhez s a magyarországi törvények alapján kérte a nemzetőrség felállithatását és sajtószabadságot; kérvényét követsége nemzeti zászló s népgyűlés kíséretében adta be a kormányzóhoz, a ki mind ezt, mind az egyesült pártokét azon megjegyzéssel terjesztette az udvar elé, hogy azok ellen fellépni szükségesnek nem tartja. A törvényhatóságok mohó sietséggel tartott rendkívüli közgyűléseikben, néhol lelkesüléssel, itt-ott némi akadálylyal elfogadták ezeket, a nemzetőrségi intézményt kérték, néhol tetteleg kezdeményezték is. A magyarok példáját legelőbb Brassó követte, ez márcz. 22-én kérte a nemzetőrség felállithatását, Salmen szász ispán ápril 4-ről az egész Királyföldre kérte azt, szabályainak fölterjesztése rendeltetett s azok 16-án már meg voltak erősítve, A 20—50 év közöttiek le-

*) Kőváry L. *Okmánytár az 1848—49-ki erdélyi eseményekhez* 3—4 ú.

hettek tagok, minden századnak saját zászlója volt, rajta a szász nemzeti czimer, a *hét vár* s egyik felől e körirat: AD RETINENDAM CORONAM, másik felől a 11 szász város és szék külön czimere ezen felirattal: *Für Fürst, Recht und Vaterland*. Megjegyzést érdemel, hogy a mit a szász hatóságok alkottak, abban nem volt nyoma Magyarország és Erdély czimerének sehol. Segesvár külön kérte ápr. 5-én a nemzetőrség felállíthatását, s jellemző, hogy polgárai és a tanulók külön csapatot alkottak, utóbbinak tisztjei a tanárok levén. Ezt tette a kassai tanuló ifjuság is.

A nemzetőrségek felállítása maga után vonta a fegyverkerést. Ebben első Segesvár volt, mely 1000 darabot, második Kolozsvár, mely 2000-et kért, s így tovább Déés, Torda, Enyed, Gyula-Fejérvár, Maros-Vásárhely, Abrudbánya, Déva stb. Az Unio gyors létesítését kérte márcz. 25-én a maros-vásárhelyi törvényes királyi tábla mellett gyakornokoskodó ifjuság is, kik között kilencz román volt.*) Az ifjuság körüljárt a városon — írja egy szemtanu — éltetve az Unio-t, a fejedelmet, a magyar miniszteriumot, marchalis gyűlés tartását sürgette, sőt székely nemzeti gyűlést is; hatósági engedély nélkül más napra márczius 26-án éjjeli falragaszok által ki is hirdették. Délután néhány határőrségre összeirt székely katonafiu a főkirálybíró előtt kijelentette, hogy a falragaszt ők tették ki, nekik sok sérelmeik vannak, arról akarvának tanácskozni s kérték őt elnökül. Ez a szék bir-

*) Precup Ábrahám, kolozsmegyei királyfalvi, Balázsfalváról kicsapott clerikus, Buttyán László, kővárvidéki, somkúti, Margina János thordamegyei, dátosi, Drágos László, kővárvidéki; ezek aláírás után azonnal hazamentek, mivel a törvényszaknak vége volt. Pints János, résinári, Roska Péter, szelistyei, Janku Ábrahám, alsó-fejérmegyei, vidrai, ki most tette le az ügyvédi vizsgát, Popovits Péter, abrudbányai, Papp Sándor, a ki magát Papiu Ilarianu Alexandru fölvelt néven nevezte.

tokosainak gyűlésére utasította őket, mely másnap tartatott. panaszaik előadattak, s kérték a felséget székely nemzeti gyűléstartás megengedésére és sérelmeik orvoslására. E gyűlésből egy másik közgyűlés ápril 5-ére tűzetett ki, a mi a kedélyeket lecsillapította.

Országgyűlés egybehívását kérték az összes megyék, székely és magyar városok, köztük Udvarhely és Marosszék is; utóbbi a kijelölt napon, ápril 5-én többtagu bizottságot választott s elnökévé gr. Tholdalagi Ferenczet és főkirálybirót kérte fel, kik személyesen vigyék el a fölirást; Udvarhelyszék ápri 4-én 31 tagu küldöttséget bizott meg hasonló czélból. ¹⁾ Fölterjesztések szerint: „az Unio minden teendők alapja, sőt a legelső teendő, a fejedelem és haza létérdeke. Magyarország jövő felvilágzásának föltétele: ez nyugtatja meg a kedélyeket, az adó, a székelyhatárország igazsággal ellenkező helyzete, szomszédországokban határaink körül az orosz hadsereg gyűlöngése, a polgári jogoknak mindenkire kiterjesztése s oláh honfitársaink sérelmeinek megszüntetése tekintében. Udvarhelyszék közönsége az országgyűlés rögtön kihirdetését sürgette. Ők — írják Kolozsváratt ápril 10-én kelt „Emlékiratuk“-ban — mindent megtettek törvényhatóságukban, eljöttek kérni nagy távolságra, beadták kérvényöket a kellő helyre testületileg, könyörögtek, hogy rájuk várakozó küldőiket s az egész hont megnyugtató válaszszal bocsássa el őket a kir. főkormányzék. Most már csak azt teszik hozzá,

²⁾ Mikes Benedek, Pálffy János, Bányai Antal, Kovács János, Török György, Lukács István, ifj. Gálfi Mihály, ifj. Sente Márton, ifj. Bethlen János, Török Ferencz, K. Horváth Ignác, Keller János, Pataky Pál, ifj. Sebesy István, Szentivány László, Szalontai József, Czimbalmos Lajos, Kovács Elek, Bartha Gergely, Kis János, Ferenczi József, Pap Samu, Fancsaly György, Veres József, ifj. Ugron Gáspár, Simó János, Sebesy Samu, Nagy Sándor, Pál Rudolf voltak a küldöttség tagjai.

hogy a székely nemzet megnyugvása vagy békétlensége az ország békéjére vagy megzavarodására befolyással levén: a nem remélt tagadó válasz után a rend további fentartásáért a mint jót állani nem mernek, úgy a bekövetkezendő kedvetlen és jóvá nem tehető eseményekért isten és emberek előtt felelősek nem lesznek.“

A kormányzó Udvarhelyszék kérését s küldöttsége *Emlékiratát* a kir. főkormányzóság teljes ülésében a helyzet szorongatott volta tekintetéből azonnal tárgyalatván: az országgyűlésnek felsőbb jóváhagyás reményében a kir. kormányzóság által május 29-ére Kolozsvárra egybehivatása még azon nap elhatározott és kihirdettetett. Ez rendkívül fontos mozzanat ez év történetében; a kormányzó későn és nehezen határozta el rá magát. Hátrább ez is elő lesz adva.

Az idő különös jelelül tekinthető, hogy a conservatív párti főtisztek egymásután lemondottak: Kozma Imre b. Szolnokmegye főispánja márcz. 26-án, gr. Teleki Miklós, Kővárvidék helyettesített főkapitánya 27-én, b. Jósika Lajos dobokamegyei főispán ápr. 10-én, Nopcsa László hunyadmegyei 12-én, b. Jósika Sámuel erdudvari kancellár 27-én s így később Udvarhelyszék s más törvényhatóságokéi is; a sajtó felszabadítani kezdte önmagát. Nagy-Szebenben Benigni a *Siebenbürger Bote* című lap márczius 28-ki számát tetteleg vizsgálatlanul jelentette meg, a mit e falragasz tudatott a közönséggel: PRESSE IST FREI. Feleletre vonatván érette, a vizsgáló, Gyergyai Sámuel kir. kincstári titkárról oly csipősen gúnyolódó nyilatkozatot tett, hogy a dolognak abban kellett maradni. A kir. táblai irnokok Csikba és Háromszékre, a székely határőr-ség katonailag elzárt területére magukkal vitték a szabad-

ság szellemét, határőr honfitársaikat az idő változásaira figyelmeztették; elbeszéltek, mit tettek sorsosaikért s hogy mit tegyenek ők is, az iránt tanácsot adtak nekik. Elmentek Csik-Szeredába és Csik-Somlyóra, mindenütt kíváncsi tömegektől részvétellel fogadtattak, kivált utóbbi helyen a tanuló ifjúságot egészen megnyerték eszméiknek. Megtudván, hogy a székely katonaság egy része kirendeltetett a Bánátba és a magyar vármegyékbe, felszóltak ellene, arra buzdítva, hogy ne mozduljanak ki lakhelyökről s a kik kiindultak, térjenek vissza. Ez a székely ezredek német tisztjei által b. Puchner erdélyi főhadvezérnek hamar tudomására jutott; hathatósan felkérték a kormányzót, hogy az ifjakat az izgatástól tiltsa el s a székely határórségben a katonai fegyelem fölbomlását akadályozza meg; különben a közbéke és rend az országban még inkább felbomlik, határai Moldva és Oláhország felől mind egészségi, mind határőrizeti tekintetben veszélynek lesznek kitéve, a sorkatonaság a bel nyugalom és rend fentartására kevesebbé lesz elegendő, egyszersmind pedig a példa az oláh népet is elcsábítja s még inkább felingerli. A kormányzó ily irányban utasította az illető székely főkirálybirókat és a kir. tábla elnökségét, honnan ápril 5. 14 és május 11-én megnyugtató felvilágosítások érkeztek, az ifjak elcsöndesedtek, sérelmök orvoslását az országgyűléstől várva.

Ez volt a helyzet általános képe a magyarság és székelység kebelében. A szászok belső érzülete az előbbieken ismertette volt; egyébiránt jellemzi azt nemzetőrségi szervezetök s Geltch nevű szászvárosi szász rector egy nyilvános felköszöntője, melyben így szólott: „Gyűlölöm a magyart, gyűlölöm a nemességet, s bárki mit mondjon, tanítványaim szívébe

az ezek elleni gyűlölséget mélyen fogom bele csepegtetni.“ Az ellene végbevitt nyomozás igazolta ezt, s a tuzó hazafi illető egyházi hatósága útján meg lőn feddve érette; Schmidt Konrád nem csak Szebenben egybekötő kapocs volt az Unio ellenző oláh és szász töredékek közt, de izgatni elment Brassóba is, kirándult harmadmagával Hétfaluba s ott az Oláhországból menekült oláh forradalmi férfiakkal arra izgatta a népet, hogy az Unio ellen nyilatkozzanak. Sokan ingadoztak is — mondja egy május 9-kijelentés — de a nagyobb rész még pártolta.

Való, hogy az Uniót elébb nem elleuezték sem az oláhok, sem a szebeni főhadi kormány: az elsőik azonban föltételeket szabtak s azokat többféle változtatban terjesztették el a nép között, az utolsót Jella-sich bán teljhatalmu kir. biztossá kineveztetése csak hónapok után sodorta ellenkező irányba s birta nyílt ellenállásra. Nagy érdekű adatok igazolják mindketőt.

Egy futó pillantás az elsőkre képes erről bárkit meggyőzni.

Sztáncs György, balázsfalvi seminariumi ifju így ir atyjának márczius 30. „Mi, az egész növendék papság nagy zavarban vagyunk. A magyarok és szászok kérnek, egyesülnénk velök; mi akarjuk is, de csak a következő föltételek alatt: 1) hogy mi legyünk a negyedik bevett nemzet Erdélyben azon jogokkal, mint a magyarok s nyelvünk maradjon sérthetlen, 2) a jobbágyság töröltessék el, de ők semmit se fizessenek, hanem földesuraik az ország pénztárából kárpótoltassanak, 3) követeik legyenek az országgyűlésen a nép számához képest, 4) hogy egész Erdély egyesüljön Magyarországgal . . .“

A bécsi polytechnicumból jött le ápril 8. egy

Jura György nevű brassai fiu, Pestről néhány proclamációt hozott, miket atyjának, Baritz György egykori tanárának s Petrovics János kolozsvári lyceumi tanuló barátjának adott át. Ennek kivonatos tartalma ez.

„Erdélyi román testvérek! Csak egy gondolat, egy akarat kell, s minden kívánságaink teljesülnek — ez az Unio! Az Unio Magyarországgal s annak jogaiban és nagylelkű törvényeiben való részestülés, melyek az emberiséghez vannak alkalmazva. Erre, testvérek! fel vagyunk szólítva Magyarország fiaitól, kik testvérileg nyujtják kezöket a mi felemelésünkre és boldogításunkra. Emeljetek hát szót, ti 1.300,000 román testvérek! s a szabadságot és igaz testvéri egyenlőséget kérjük, s vérünk feláldozásával szereztük meg. Legyen ez határozatunk s végső akaratunk!“
 Abrudfalván ápr. 3. Bálint Simon verespataki g. e. pap és Buttyán János ügyvéd által hatósági engedélylyel összehívott népgyűlés egy *kérvény-tervezet* fogadott el, melyet Kolozsváratt Mikás Ferencz, ugyanezen Buttyán, Szócs nevű és más értelmes oláh férfiak márczius 28-án készítettek, mit azok állítólag az ottani magyar ellenzéknek is tudtára adtak, sőt utólag Lemény püspökkel is közöltek; abban kívánják, hogy az erdélyi nemes magyar nemzet által egy polgári szerkezeten nyugvó, a magyar szent korona hatósága alatt álló, külön polgári municipiumokba és nemzetiségökbe visszahelyeztessenek, hogy azon municipiumban nemzeti nyelvöket használhassák. Elismerték, hogy a magyar monarchiában diplomatikai nyelv csak a magyar lehet, az igazságszolgáltatásban az egyformaság tekintetéből, valamint a hivatalos levelezésben is a magyar nyelvet elfogadják; a főbb kormánynál s birói hatóságoknál a nyelvzavar kiküldése végett oláh nyelvű fordítók

alkalmazását kívánják; de püspökeik egyháztügyi hivatalos és iskoláik tanítási nyelve legyen az oláh; minden köz szolgálatba lépni vágyó tartozzék megtanulni magyarul is, s vétessék fel mindenféle hivatalhoz akadály nélkül; a görög nem egyesült vallás törvény előtti egyenlősége másokkal együtt biztosítassék. A több kérdésekre nézve az erdélyi nemes magyar nemzet kívánataihoz hiven csatlakoznak, és ha ezen kéréseik méltányoltatni fognak, nem lesznek idegenek az *Unio* nagy eszméjétől, hogy így a nemes magyar nemzettel a haza közjava előmozdítására s annak felvirágoztatására, mint jó polgárok közremunkálhassanak.“

Ily népgyűlést tartottak ugyan ápr. 5. Topánfalván, melyen Jánk Abrahám is jelen volt, de nem beszélt, az előbbi *kérvény-szöveget* fogadták el némi bővítéssel s többen aláírták; elfogadták ezt később több falukban is azon szándékkal, hogy az országgyűlésre beadják. Későbbi adatok azt mutatják, hogy az országgyűlésre több aláírással ellátott kérvényadás eszméje a Maros-Vásárhelyen volt román ifjuságé, és úgy látszik, magyar társaiktól vették azt át; de a szóban levőt Buttyán János ügyvéd hozta a kolozsvári oláh népgyűlésből, mint oda küldött követ. „E gyűlések alatt — egy hiteles jelentés szerint — a görög egyesült és nem egyesült papság, iskolatanítók, világi férfiak, intelligens ifjak és iskolába járó gyermekek is kék és fehér színű szalagjelt — cocárdát — viseltek fővegöken; átjöttek Abrudbánya vidékére a körörsiek és zarándiak, a népgyűlések után, estvéli vecsernyék alkalmával az addig szokásban volt vallásos énekek helyett oláh nemzeti énekeket énekeltek. E jelenség és az irott nyilatkozások közötti ellentét — úgy hiszem — a nemzeti lélek tulcsapongó fölbuz-

dulásának tulajdonítható inkább, mint sem reakciói tünetnek kellene vennünk.

Móga Demeter volt ügyvéd, magyar nemességgel bíró, egyike a legértelmesebb románoknak, ápril 27- báró Jósika Lajoshoz, mint a kolozsvári egyesült pártok egyik vezér férfiához irt bizalmas levelében, maga és nemzete ohajtását ezekben adta elé: „A Magyarországgal való Unio 8 hét, ha lehet 8 nap alatt történjék meg, minden magyar törvények, különösen a jelen nagy események között hozottak fogadtassanak el, a három nemzet Unio-ja szüntessék meg, a négy vallás helyébe lépjen a négy nemzet, negyedikké az oláh nemzet alkottassék, a mi ha többséget nem nyerne, honfi és honfi közt sem nemzetiség, sem vallás ne tegyen különbséget, a szász legyen köteles belügyét is magyarul vinni, ezt tegye az oláh is a Királyföldön. Több pontokat nem teszek — ugymond — mert én és szegény elnyomott nemzetem ezekkel tökéletesen meg leendünk elégedve. Ha a báró ezeket kivivja — így zárja be levelét — politikai állása megszilárdul; én is a köztanácskozások terén igyekezni fogok, hogy többsége legyen, mert a kiváltságos osztály tagjai közé számítom magamat; ha felszólításom sikertelen lesz, a sajtó szabad, ez uton fogom közzé tenni nézeteimet.“

A nagyváradi román ifjúságnak május hónap 9-én költ fölhívása az erdélyi románokhoz szintén ily szellemű: „Mi státusban vagyunk — így szólnak — nem szükség mást állítani; könnyebb kötelesség itt előtűnk, az, hogy a létezőnek javát mozdítsuk elé azokkal, a kikkel abban együtt élünk — a magyarokkal Hozzájok a mi őseink testvéri érzelmekkel viseltettek, mi sem táplálunk irántuk mást, mert test-

vérekké lettünk kölcsönös szenvedéseink, hazánkért és szabadságunkért kölcsönösen ontott vértünk által. Románok! nekünk nincsenek lázadási és felsőbbbségi gondolataink, mi csak fenmaradásunkért törekedünk. Célunk loyális, látja a világ, mi a *szabadság* szót nem úgy értelmezzük, mint a szerbek; mi őrizkedni fogunk az ő terveiktől, esztünkben sincs, hogy velők kezet fogjunk, mert eddigi összeköttetésünk is csak elnyomatásra vitt s ámitásból származott. Mi magunkat a magyar nemzet nagylelkűségére bizzuk, a magyar független miniszteriumtól várhatjuk sorsunk javulását, de saját munkásságunktól is; mert irva van: *zörgessetek és megnyittatik*. Követeléseink ezek: 1) román nyelvünk és nemzetiségünk biztosítsassék, a románok képviselve legyenek egyéneik által mindennütt, a hol lehetséges; 2) hol népességünk nagyobb, ott román hivatalnokok és követek választassanak; 3) állitassanak a román nyelvnek több tanító székek; 4) a románok szabaditassanak fel a szerbek és oroszok alól vallási és politikai tekintetben; 5) legyenek egyházi gyűléseink, 6) legyen iskoláinkra befolyásunk; 7) minden román faluban legyen román iskola s tanítsanak mindkét nyelvet tudó férfiak, nyomassanak román könyvek államköltségen; 8) hívjuk fel mi magunk erdélyi testvéreinket egyesülésre — *Erdély és Magyarország legyen egy!*“

Pap Sándor, a ki később megátalkodott ellenünké vált, a kir. táblai irnokok *Unio*-kérvényét így írta alá: „Én mint oláh, aláírom ezen petitiót, azon feltétel alatt, hogy ha lesz népjog, egyenlőség, minden Erdélyben és Magyarországon lakó külön ajku nemzeteknek nemzeti léte és édes nyelve biztosítása, örök váltság minden pénzpótlás nélkül; mert

eleget, de igen is sokat fizettek a parasztok, miután századok óta bitorolják a nemesek, nemcsak a polgári, de emberi szent jogokat is.“ Egy más irnok pedig ugyan ekkor így nyilatkozott: „A magyar földön — értetnek a vármegyék — a mozgalmaktól tartani nem lehet; de ha a románok a szászokra rést kapnak, a sok költséget lefizetik.“

Nézzük az erdélyi főhadvezérség Unio irányában való magatartását jellemző tényeket. Báró Puchner a nemzetőrségnek fegyvert és töltenyt adatott, tanításukat ápril 30-án a városok katonai állomásparancsnokainak kötelességévé tette, a királyi kormányzóhoz intézett egy ápril 22-ki átiratában hangsúlyozta, hogy fegyvert inkább csak Kolozsvár, Thorda, Dézs magyar városoknak kellene adni, a vidéki lakosoknak nem; a székely katonaság egy részét Bánátba, a mászt a vármegyékre önként rendelte ki, az Unio ellen izgatóknak elfogatására a királyi kormányzó és kormánybiztos báró Vay megtalálására sorkatonaságot küldött; márczius 30-ról bizalmasan a legfontosabb közlést tette a kormányzóhoz, tudatván Timoni osztr. császári consul hivatalos jelentését arról, hogy a francia, főleg pedig az Ausztriában történt legújabb események Bukarestben is nagy mozgalmat idéztek elé, melyet a Párizsban növekedett ifju bojérság vezet, melynek kitűzött célja nem más, *mint az összes oláh nemzet egyesülése s egy egységes oláh birodalom alapítása, melynek élén Bibescu oláhországi fejedelem álljon;* s bár a fejedelem úgy az osztrák, mint Kotzebue orosz consult — a kiknek ez ügyben tanácsát kérdezte — annak magától elutasításáról biztosította, s szándéka volt a tervezőket elfogatni, a mit az orosz consul nem ajánlott, sőt inkább azt tanácsolta, hogy

az ellenzék vezérét hívassa magához s értesse meg, hogy e szándék létesítése Török- és Oroszországtól függ s hogy utóbbi hatalom ily irányban fölkelést gyámolítani nem fogna: mind a mellett Timoni orosz consul a fejedelem nyilatkozatának komolysága felől némi kétségben látszott lenni. Ez, a főhadvezér nézete szerint, Erdélyt, mint szomszéd országot igen érdekli, azon oknál fogva, mert lakosainak nagyobb része oláh s mert az onnan érkező emissariusok vagy proclamatiók az itteni oláhságnak azon cél érdekében fölizgatására káros hatást gyakorolhatnának. A dolog ezen állásáról a főhadvezér a végre értesíti a kormányzót — ugymond — hogy a szükséges óvatossággal és eszélylyel, egyetértőleg oly eszközökről gondoskodjanak, hogy bármi történjék is az oláhországi határszéleken, az idevaló oláhság a fölkeléstől és ez irányban elcsábítatástól megóvassék, mivére ő a határszéli katonai és egészségőri állomások főnökeihez a bejövőkre éber szemmel való feltűgyelet s az Oláhországban netalán történendők gyors tudatása iránt a kellő intézkedéseket megtette, egyszersmind felhívta a kormányzót, hogy hasson oda, hogy a mostani válságos viszonyok között az itteni oláhokra vonatkozó nyilvános iratokban és tényekben legyen kellő előrelátás és megfontolás, hogy a rend és nyugalom megzavarására ne nyiljék ez által is alkalom; azt is szükségesnek vélte, hogy a kedélyeket és közvéleményt nyugtalanító hírek terjesztői, azok, a kik a néphez lázasztó beszédek tartanak, letartóztatván, megbüntettessenek s az ilyek irányában a polgári hatóság nyomatékosan intézkedjék; mert az ily beszédeknek gyakran előre be sem látható rosz következései szoktak lenni, például idézi a háromszintű szalag

és nemzeti zászlók használatát, miről az oláhok azt hiszik, hogy a fejedelemnek ellenszegülés jele . . . Bár ennek téves-voltáról s harczunk teljesen védelmi jellegéről többször nyilatkozott a magyar kormány és országgyűlés: a méltatlan gyanusítások ezen fegyvere ellentünk folyvást használtatott.

Más alkalommal ápril 10-én b. Puchner Timoni osztrák consul ápril 1-én költ tudósítása alapján az orosz kormánynak a francia forradalom, a monarchiai elvnek Olaszországban veszélyeztetése és az egész Németországban kitört mozgalom felőli nézeteit és szándékait írta meg a kormányzónak. „Az orosz kormány — ugymond — nem vegyül Franciaország belügyébe, a francziákra bizza, hogy republikai új kormányformájokkal kísérletet tegyenek, a tartósságnak ugyanis nem nagy kezességével bír az. Azonban támaszkodva a fenálló szerződésekre, Oroszország kész barátságos hatalmaknak, ha kívánják, területek megvédelmzésében segítségükre lenni. E célból birodalma egész határán tekintélyes haderőt állított fel, várva a történeendőket. De nem ez az álláspontja a vele kölcsönös szerződésben s az ő védelme alatt álló Moldva- és Oláhországot nézve. El van ugyanis határozva a szerződéseket minden erejével fentartani, s nem szenved, hogy azokban oly szellem kapjon tulsulyra, mely a porta fensőségét és Oroszország védnöki jogát vagy az országos intézmények fenállását legkevésbé is veszélyeztethetik. Ezt a consul a fejedelemnek ki is jelentette, s valószínű, hogy mihelyt az oláhországi mozgalmak azt szükségessé teszik, udvarától fel fog hatalmaztatni arra, hogy az orosz seregek Jassyból Oláhországba előnyomuljanak. A forrongás mindazáltal nagy, a bojárok drágaságait

klastromokban rejtik el, vagy az orosz consulnál kérnek letéteményezésekre helyet. A Duna jobb partjánál is ide néz a keresztény népek szeme, kiknek fölkelését várják“

A mit b. Puchner az erdélyi kormányzónak ápril 10-ről mint eshetőséget irt, Moldvában ugyanazon napon megtörtént, a mint egy 14-én Eisenbach osztrák consul s 17-én ő maga Erdély kormányzójával hivatalosan tudatta. A bojárság Stourdza hospodár ellen föllázadt, de a katonaság gyors közbelépése következtében legyőzetett, a vezetők nagyrésze, fejük, Maurocordato Sándor herczeg házánál elfogatott s kegyetlenül megbüntetve, sokan Oroszországba küldettek, sokan Oláhországon át Erdélybe menekültek. A brassai királybíró május 1-ről jelentette a kormányzónak, hogy Oláhországból a fejedelem üldözése elől többen oda menekültek s az a gyanu van rájuk, hogy az idevaló oláh népet mint emissariusok fel fogják bujtogatni; többnyire álnevet vettek fel, de van közöttük saját néven nevezett is, ilyen: Roman Constantin, erdélyi születéstű, ki Oláhországban tanító volt; azt mondják róluk — írja a jelentés — hogy a dák birodalmat akarják vissza állítani. Ezt saját nyilatkozatuk után jelenti, a mit neki többfelől adtak tudtára s a megyei rendőrigazgató két levelével igazolja, a mit fel is terjeszt. Utleveleiket Szebenbe *láttam*-oztatták. Ugyan annak ápril 30-ról kelt jelentése szerint három más álnevű emissarius jött be az erdélyi határra, mennek Szebenen át a balázsfalvi gyűlésre, szavaikból kivételleg azon czélből, hogy az oláh népet a hajdani Dácilának helyreállítására buzdítsák. Ugyanaz május 5-ről a brassai rendőrbiztos jelentése nyomán írja, hogy jassy-i születéstű Joneseu Miklós nevű utas, a ki utle-

vele tanusítása szerint járt Pozsonyban és Csehországban, megy a balázsfalvi gyűlésre, szavaiból emissariusnak látszik. Május 11-én a brassai tartományi biztos szintén jelentette, hogy a Dácia visszaállítása hire nem a moldvai menekvőktől került, hanem egy Oláhországból jött romántól*) és egy kalugertől**), kik közül az első ezelőtt több évekkkel Erdélyből vándorolt ki s ottan mint tanító élt; (későbbi adatok az állami iskolák felügyelőjének mutatják), két hónapi szabadsággal jött be, ez beszélt nyilvános helyen Dácia visszaállításáról, de a mi a brassai oláhok közt nem talált rokonszenvre. Már mindenik elment Szeben felé Balázsfalvára. A brassói királybíró május 9-ki tudósítása szerint Cantacuzeno moldvai menekült herceg is elutazott a balázsfalvi gyűlésre, Szebenfelé véve útját; ugyan e napról a tartományi biztos jelentette, hogy Balázs nevű ifju, Cantacuzeno herceg, Jonescu és Stonescu nevű moldvai menekültek ott Brassóban valóssággal beszélgettek Dácia helyreállításáról, a két első elutazott Szebenen át Balázsfalvára, a két utolsó kiment Hétfaluba, hol gazdag oláhok laknak, s ott a papokkal és más lakosokkal tilos beszélgetéseket folytattak. Brassóban minden nap különböző izgatások folynak, most itt vannak Szebenből hárman, egyik Schmidt Konrád. . . .

Hogy ez időben a daco-román eszme az oláhok közt általánosan el volt terjedve, naivul igazolja egy balázsfalvi seminariumi tanulónak atyjához intézett márczius 20-ki levele, melyben így ír: „Felderült a fényes nap, hogy irhatok a mi román nyelvünken is egy-egy levélkét; nem vagyunk kénytelenek ma-

*) A mint hátrább ki fog derülni: Treboniano Lauriani.

**) A későbbi adatok Balasiesenek gyanítják.

gyaroskodni s egy idegen nyelvet használni, hanem használom az én daco-román nemzetem nyelvét, a mit rég ohajtottam.“ Feltűnő, hogy egy félre eső kis városkában, egy igénytelen papnöveldeben tanuló azon ifju már ily korán — Kolozsvárral csaknem egyidejűleg — az európai és magyarországi alig megtörtént eseményeket indokaikkal együtt tudatta atyjával, s a többek között ezeket írta: „Franciaországban — írják a hivatalos lapok — zendülés van, az ország elkergette királyát, elégette a trónt, a koronát magához vette és iszonyu háboru van; Nápolyban, Siciliában s a mi császáruk Olaszországában is kiütött a háboru; a magyarországi magyarok is fel akarnak kelni, a pozsoni országgyűlésen keményen megtámadták a császárt, s azért ez megparancsolta a szebeni főhadvezérségnek, legyen készen. Ezt tartsa apám titokban, mert én is csak úgy tudtam meg; a nagyváradi püspököt erdélyi Vazult*) a guttamegütötte s a katolikus püspököt nyugalomba tették. Ezeket hitelt érdemlő emberekől hallottam. Borzasztó hírek, ugye apám! de *egy még történni fog a világon!* . . . Mi ez az egy? levélíró elhallgatta . . . Nagy bensőségben kellett itt élni az ifjuságnak tanáraival s gyors és közvetlen tudósításokkal birni a tanároknak Párizsból és Bécsből, hogy ily titkos szándékoknak és elhatározásoknak oly korán tudomására jutottak. Egy cyrill betűvel irt izgató proclamatiót a balázsfalvi első népgyűlés előtt néhány nappal, ápril 26-án a Szászsebesen áthaladó gyors kocsiból utasok löktek ki az utra s úgy terjedett el a nép között. Ezt az odavaló királybiró tudomás végett a kir. kormányzóhoz fölterjesztette.

*) E főpap volt 1845-ben a balázsfalvi ifjuság ügyében az egyik nyomozó kir. biztos, a kire azóta haragudtak a tulzók.

A tények a kormányt úgy a moldvai menekültek, mint a román izgatók ellenében szigorú eljárásra kényszerítették, mely az elsőket Magyarországon beljebb, vagy Oláhország határára visszamenésre utasította, a balázsfalvi gyűlésen levő biztosának meghagyván, hogy nem erdélyi honosságúaknak a gyűlésen beszélést meg ne engedje; Laurianinak és Majorcsunak pedig, mint a kik Oláhországban állami hivatalt viselnek, azért fizetést huznak, a bécsi és országgyűlési küldötségekbe bevásztatásukat május 23-ki rendeletében roszalta. A kormánynak az izgatók elleni eljárását hátrább fogom ismertetni.

Erdély ezen bajaihoz egy különös véletlen szerencsétlensége is járult, az, hogy Magyarországon a népfelszabadítási törvények hónapokkal hamarabb hirdettetvén ki s lépvén életbe, mint azt az erdélyieknél a formák kényszerítése megengedte volna, a szabadságnak onnan elszállongó hira az itteniek kedélyére szerfelett izgatólag hatott, ez állapot utáni vágyakozást türethetlenebbé tette s azért a nép a törvényes akadályokat szándékosan az ő kárukra kigondoltaknak vélte. Élénken fejezi ki ezt Hunyadmegye főispánjának márczius 27-ki jelentése, melyben tudatja, hogy a megyéjében lakó urbéres osztály a hirlapokból s utazóktól értesülvén arról, hogy Csanádmegye az urbéreseket fölszabadította, nyugtalankodni kezd, s tart tőle, hogy a példának rossz lesz hatása az idevaló népre, ezért netaláni rendetlenség esetére katonaságot kért; hasonlóul ápril 4-ki jelentésében írta, hogy a szomszéd Krassó- és Aradmegyében a jobbágyok felszabadulása nagy ünnepélylyel és öröm közt kihirdettetvén: a nép csaknem el van bódulva, kéri rögtön felszabadítását s a ki ennek lehetlenségét csak

megértetni akarja, ellenségének nézi, kéri azért, hogy lecsöndesítésére a görög nem egyesült püspök, Ságuna Endre ktildessék ki, kit ő már erre személyesen fel is szólított. . . . Ime miért voltak oly könnyen s hamar fölbujtogathatók a zarándi és zalathnavidéki uradalmi jobbágyok a földesurak ellen, a kiket izgatók úgy állítottak elé, mint felszabadulásuknak ellenzőit. A vész csiráját, a néplelke megromlásának, a társadalmi rend és törvényes fegyelem felbomlásának okát azonban a részint ismert egyénektől, részint anonyim alakban, mindenfelől egyetértve támadólag szétterjesztett izgató proclamatiók rejték magukban. Ez kavarta fel a nép leggonoszabb szenvedélyeit, epéjét, a gyűlölség és bosszuállás átkos érzetét, zsákmány és idegen tulajdon utáni bűnös vágyakat, a daco-román birodalom helyreállítása, a magyar földbirtokosok kiirtása s javaik felosztása őrült eszméjét.

Ezek hatása két irányban volt veszélyes, *először*, mert a népnek a fenálló törvényes kormány iránti engedetlenségre utat mutattak. Ezt tette a Pumne Áron, balázstalvi bölcsészeti tanár azon névtelenül kiadott körlevele, melyben az oláhságot husvét utáni Szent Tamás vasárnapjára — a mi ápril 30-án volt — Balázstalvára nemzeti gyűlésre felsőbb engedély nélkül meghívta. „Élteti abban a császárt és az erdélyi magyar, székely és szász nemzetet; békét, szabadságot és testvériességet hirdet s a felebaráti szeretetet mondja végczéljoknak; de az eddig nem volt meg — ugymond — mert az oláhok nem birtak azon jogokkal, mikkel a többiek s a mi őket régóta megillette; ezt kérniök kell s megszerezniök — itt az ideje. De ki kérjen? Ki van erre felhatalmazva? A püspök nem kérhet, ő csak lelki atyjok. Az oláh nép? neki nin-

csenek képviselői az országgyűlésen. Kik kérhetnek hát? csak maguk. Ezért egybe kell gyűlniök s tanácskozniok, mire van szükségök. Kötelessége tehát az espereseknek, papoknak és világiaknak, hogy az alább irt napon mindenik esperes két pappal és minden oláh faluból két emberrel — legyen egyesült, vagy nem, mert mind oláhok — ugyszintén a világiak is Balázsfalván összegyűljenek. Ne várjátok ezt — ugymond a körlevél — a püspöktől, ő nem teheti, de tudósítsátok, hogy be fogtok jöni s jőjjetek is be. Ne féljeteK semmitől. Mondjátok meg a többi nemzeteknek szóval, mutassátok meg tettel, hogy mi szeretjük őket, mint testvéreinket, kikkel egy hazában élünk; de az igazság az, hogy ők is szeressenek minket; mondjátok meg, hogy mi nem akarjuk karddal szerezni meg az emberi jogokat, hanem a józan ész törvényei által, s azért gyűlünk össze, hogy értstünk egyet az iránt, mik e jogok; mert a kard által szerzett jog nem jog, csak zsákmány és bitorlás, csak addig tart, míg megrozsdásodik a kard, vagy elerőtlenedik a kéz, mely azt forgatja; de a józan eszen alapuló jog addig tart, míg maga az ész... A kard önvédelemre van, nem mások gyilkolására... Mondjátok meg ez elveket nekik, kövessék ők is, akkor nem lesz szükségök ágyura. Ekkor mondhatjátok egymásnak: „*éljen a testvériség!*“ Halljátok meg oláhok! egyesüljeteK akaratban, jelenjeteK meg Balázsfalván, hogy értekezztünk, mit kérjtünk az ország atyáitól, kik a mieink is. Ez az egyedüli mód általános kérést valamennyi oláh nevében készitntünk, ez az, a mivel tartozunk hazánknak és nemzetűnknek; ha nem teszszük meg, akkor hűtlenek leszünk az országhoz, az uralkodóhoz, nemzetűnkhez. A ki elmulasztja, meg

lesz bélyegezve a történetben, utódaink úgy áldják vagy átkozzák, a mint kiki cselekszik“.

E körlevelet írója személyesen, levelezés útján s a papnövelde ifjai által annyira elterjesztette mindenfelé az országban, hogy e törvényhatóságok főtisztei számos különböző pontokról csaknem egyszerre küldötték fel a kormányhoz, a törvényellenes eljárásért közkereset alá fogatását kérve, a mi el is rendeltetett. Püspök Lemény egy ápril 18-ki jelentése szerint: „Punne Áron az ő gyűlést betiltó rendeletével ellenkezően utasította az ünnepelni szülőföldre hazament ifjúságot — előbb ismertetett körlevelét adva át nekik — mint ezt a megyék főispánainak többen megvallották. Ugy értesült — írja tovább a püspök — hogy e körlevelet a román ügyvédek, irnokok, hazamenő diákok mindenfelé hirdették s elhatározták, hogy tiltsa bár ő, vagy ne tiltsa, ők meg fognak jelenni a kihirdetett gyűlésen, s neki úgy tetszik, hogy mind azok terjesztették e felszólítást legbuzgóbban, a kik 1845-ben a gymnasiumból kitudódtak s a Krajnik prépost bizonyítványával más helyeken tanulásukat folytatták“

Az oláh nép közt elterjedve volt második féle körleveleket a bennök levő demagogia és felforgatási jellemök tette veszélyesekké. Kettő ezek közül elég lesz valamennyi megismerésére, melyek egyike márcziusban nem sokára a pesti 12 pont után, másik a kolozsvári egyesült pártprogramm kelte után jelent meg. Az első a pestiek paraphrasisa szintén ugyanannyi pont alatt az erdélyi viszonyokra a románok tulzott felfogása szerint alkalmazva azon czélből, hogy az 1.300,000 román tudja meg, mint kell azokat érteni. „Az erdélyiek törvényei — ugymond — vadak, a

kiváltságok zsarnokiak, melyek 500év óta szenvedtetik a szolgaság jármában az oláhot. Ez örvend a pesti 12 pontnak, melyek összetörik az eddigi zsarnok törvényeket s helyreállítják az egyenlőség és philosophia jogát Ezután elsorolja a sajtószabadságot, felelős miniszteriumot, vallásegyenlőséget sat. Epésen tör ki minden fenálló ellen, rablónak nevezi az eddigi kormányzókat s tanácsosaikat, a római katolikus püspökségek jószágait elvételni, s őket valamint minden hitfelekezet papságát államilag fizettetni kívánja, urbériségért a régi zsarnokok kárpótolhatását nem tartja szükségnek ; az Uniot csak úgy itéli elfogadhatónak, ha a magyar, székely és szász alkotmány eltöröltetik, a magyarországi és erdélyi nemesség adománylevelei elégettetnek, a külön nemzeti elnevezés megszűnik, s csak *erdélyi hazafi* lesz mindenki s mindenkinek *egyenlő joga*, ha a megyék, székek eltöröltetvén : az ország 80—100,000 lélekből álló cantonokra osztatik s minden cantonban csak egy nemzetiség lesz, mint Észak-Amerikában és Svájcban saját hivatalos nyelvvel ; az országgyűlésen mindenki azon nyelven beszél, melyet legjobban ért. . . “

A másik kizárólag az Unio ellen volt irányozva. „Magyarország Erdélyt Unio-ra hívja — így kezdődik az. Kolozsvár nagy ünnepélylyel nyilatkozott, hogy akarja, a székelyek is úgy fognak nyilatkozni, de a szász nem. Hát az oláh mit tesz? Ettől függ élete, halála. Nyissa ki szemét minden román s használja fel az időt, mert vagy mindent nyer, vagy mindent vesz, elveszti a mit eddig birt is — nemzetiségét. Halljátok rómaiak unokái ! mit kell felelnetek magyarnak és szásznak ? Mi addig nem egyesülünk, míg a román nemzet nem emeltetik azon politikai rangra, melyből a magyar, székely és

szász vetköztette ki. Nélküle irtátok az Approbatákba*), hogy ő csak megtürt nemzet, kiküszöböltétek minden országos főbb hivatalból, s ha mégis azzá akart lenni, nemzetisége és vallása elhagyását kívánták. De nem számlálják elé a sok bünt — folytatja. Isten tinnepet rendelt az elnyomott népeknek is. Minden város és falu viszhangzik az örömtől. A mai nap az elhalt népek feltámadása. S mi — l. 300,000-ezeren — politikai halottak voltunk, nem nemzet. Most a feltámadás napja van. Menjünk. gördítsük le a követ a sirról, oldjuk fel a román nemzet ezer éves kötelékét, hogy keljen fel a porból s éljen örök életet. Lelkészek! ha igaz atyjai vagytok a népnek, ne hagyjátok veszni jogát, ne válaszsátok el érdekeiteket az övétől. Istenért! ne egyesüljete senkivel, míg őt boldognak nem látjátok. Védjétek a román név fényét, őrizzétek meg az édes anyai nyelvet. Mondjátok meg a magyaroknak, hogy ti az Unio-Unioról nem beszéltek addig, míg az országgyűlés a román nemzetet, mint olyat el nem ismerendi. Nemes románok! Fogarásban, Hátszegen, Kővárvidéken! ébredjete fel. Ne ámitassátok magatokat a magyarokkal, ne szakadjatok el Erdély földétől, anyátoktól, melyet román őseitek karja szerzett számatokra. Mondjátok meg a magyaroknak, hogy ti magyarok vagytok, hivei a császárnak, hazának; de az Unio-Unioról addig nem akartok tudni, míg nem lesz nemzeti gyűléstek, melyen elérteszszétek nemzeti kívánságotokat. Kérjétek meg: ne ítéljenek mindig: *De nobis, sine nobis*. Ők a magyart felosztották magyar és székely nemzetre, hogy a szá-

*) Az oláhoknak az erdélyi törvények irányában gyűlölségét jellemzően fejezi ki amaz oláh példabeszéd: *Approbata si Compilata suspensuram pe Tata* — az Approbata és Compilata törvényeinél fogva akasztották fel apját.

szokkal mondhassák: három nemzetből álló ország, s az oláhot, mint legrégebb lakosokat kihagyták. Most is megerősítették nyelvöket, a mienket számba sem veszik. Ez így nem maradhat. Nem leszünk a magyar és szász rabja. Nyelvünk tekintélyét el kell ismernetek az államban és törvény előtt, melyet vérünkkel védünk. Mig az egész román nemzet nem lesz jelen az országgyűlésen, addig óvást teszünk minden *Unió* ellen. Örökre átkozott legyen az a román, a ki *Uniót* merkötni, mig el nem lesz ismerve az oláh mint politikai nemzet.“

Még izgatóbbak voltak a népvezetők élő nyelven a népgyűlésekben tartott beszédei, főleg Papp Sándoréi tűntek ki valamennyi felett. Ez a kükküllő-megyei oláh népgyűléseken nyilván hirdette: „hogy az urbéri viszonyok megszüntetése a fejedelem — szerinte a *császár* = Imperatu — által rég elrendeltetett, a nemesség püspök Lemény Jánossal egyetértve rekkentette el; őket a fejedelem küldötte ki az urbéres néposztály felvilágosítására s terheik alól fölmentéseért; meghagyta a népnek, hogy még május 15-kéig — értette a balászfalvi nemzeti gyűlés napját — tegyék a szolgálatot, de azontúl ne; elhitette, hogy a katonaság nem ellenök, de melléjük volt az ápril 30-ki gyűléskor Balászfalvára kirendelve; hogy a fejedelem engedélyével május 15-kére Oláhország és Moldva, nemkülönben Magyarország oláh lakosai nagy számmal jelennek meg Balászfalván, ők is minél többen jöjjenek el; állításuknak avval kívántak hitelt szerezni, hogy ha az ő beszédeik igazok nem volnának, eddig a kormány rég elfogatta volna őket . . .“

Hátra van a szerbek izgatását is ismertetnem, a

mi nélkül hézagos lenne rajzom. Erre elég Rajachich József karloviczi szerb patriarcha május 18-ki proklamációjából néhány hely idézése. „Ütött az óra — így szól e főpap — a szabadság, testvériség és egyenlőség órája: nem az, hogy minden ember, de minden nemzet legyen a másikkal egyenlő; a testvériség, mely azt kívánja, hogy az elnyomott nemzetek egyesüljenek az elnyomó ellen. Mi, mint nemzet küldünk nektek üdvözlést, kiknek még tegnapig tiltva volt magunkat nemzetnek nevezni, kiknek nyelve el volt nyomva s csak úgy értünk valamit, ha megtagadtuk, kik vagyunk, kiket a magyar nyelv terjesztése fenyeget, hogy nemzetiségünk egészen elvesz. A ti sebeitek is ezek. Ez a jég verte el a ti nemzetiségtek mezejét, ez fenyegeti felső magyarországi szláv testvéreinket is; minden nemzetnek, mely a magyar korona alatt van, sir ásatott, az, mely a magyarismus monumentuma akart lenni. De Isten megsokalta s így kiáltott hozzánk: *Ne tovább!* Nincs elhatározva, hogy meghaljatok, hanem inkább az, hogy éljetez; nem kell alattvalóknak lennetek, de egyenlőknek . . . Hiszszük, hogy a magyarok meghallják Isten szavát s elhagyják eddigi magyarosítási zászlójukat. Mi magunknak patriarchát választottunk, mert erre jogunk van, választottunk szerb vajdát, a ki kormányozza a vajdaságot, mely lesz: *Szerém, a szerémségi Órvidék, Bácska Becse vidékkel és a Csajkások ezredével, Bánát és az Órvidékek, a Kikindai kerület és Baranya*, s áll a magyar korona és osztrák ház alatt. Mi szabad és független nemzet akarunk lenni, egyesülni akarunk Kroácia, Szlavonia és Dalmácia királyságokkal ugyan a magyar korona alatt, mert így könnyebben legyőzhetjük közös ellenségünket. Testvérek! Polgártársak!

mi ezt hirdetjük, mert rá jogunk van; elkezdettük, mert hisszük, hogy elvégezhetjük. Mutassátok meg ti is, hogy méltók vagytok arra, hogy nemzet legyetek — dicső római nemzet! melynek fényes multja van s még fényesebb jövője. Mi a felség elé terjesztett kérésünkben gondoskodtunk rólatok is, mint testvéreinkről, hogy nemzetiségtök biztositassék. Készek vagyunk titeket pártolni. Mi elhatároztuk *Szlavonia, Kroácia, Dalmácia királyságok egyesítését*, tegyétek ti is ezt, és azután egyesüljetek velünk mint szabad nemzet szabad nemzettel. Mi nem akarunk egy hajszálnyival is többet birni mint ti, *csak hogy ti legyetek a mi testvéreink*. Így virágozni fogunk mindnyájan a magyar korona és osztrák ház alatt . . .“

A mondottak egész összeségökben voltak előkészítői az 1848—1849-ki erdélyi véres eseményeknek. De örökre talány lesz, hogy történhetett az, hogy az oláh jobbgység sem maga, sem az értelmiség a magyar ellenzéknek az ő felszabadulásukért hosszasan folytatott önzetlen küzdelmét sehol soha el nem ismerte s méltánylását ki nem fejezte. Nem senki jóakarata kereséseért, sem önnagyzásul, csak mint megtörtént dolgot hozom fel, hogy midőn én az 1847-ik évben *Székkely* álnév alatt az *Oláhokról* az *Erdélyi Hiradó*-ban pár rokonszenves, sőt melegen irt cikket közöltem s magamat a legfőbb kormány üldözésének tettem ki, Boheczel Sándor, akkor kolozsvári ügyvéd, 1861 után Naszód vidék főkapitánya, tudakozódott a cikkek írója után — azt beszéltek — azért, hogy arany tollat akarnak neki adni; de nyomoztatta a bécsi kormány is, hogy felelősségre vonja. Az utolsót jó embereim gátolták meg, az elsőt egy barátjuktól hallottam. Hát b. Wesselényi, b. Kemény Dénes, gr. Teleki Domokos mit tet-

tek érettök s a két utóbbi és erős kisphalanxuk mily önmegtagadással harczoltak érdekökben az 1846—47-ki erdélyi országgyűlésen! A díj s a hála még is az volt, a mi a magyar aristocratia többi tagjaié: gyűlölség, kastélyaik s birtokuk földulása és száz meg száznak kegyetlenkinok közötti halála . . ! Akár nemzeti ellenszenv legyen ennek forrása, akár azon tévhit és elmekorlátoltság, hogy az érdemnek és igazságnak politikai ellenfélnél nincs erkölcsi értéke, a tény mindkét esetben a mulasztókat bélyegzi meg, bizonyítva fásult szivökben az osztó igazságérzet hiányát és azt, hogy ők nem bírják a lélek és kedély ama nemesb fölemelkedését, mely a szépet és jót minden körülmények közt mindenkiben becsülni készíti.

A gyújtó szikra Franciaországból indult ki, de — a mint elbeszélém — Erdélyben úgy mint Magyarországon és a körülöttünk fekvő országokban is föl volt halmozva annak fölfogására a sok gyuanyag. Korlátoltan s egyoldalulag itéli meg a helyzetet, a ki azt mondja, hogy ez események akár Kossuth és a magyar nép forradalmi terve, akár a bécsi camarilla *Deus ex machina*-ként inscenirozott alkotmány- és népelnyomási törekvésének eredménye, akár pedig a balázsfalvi oláh tanulók s tanáraik önálló nemzeti, vagy praehistoricus daco-román? ábrándjainak műve. Sem egyik, sem másik külön, hanem valamennyi — sok közreható más okokkal együtt. Meg vagyok róla győződve, hogy annyi oldalról s oly különböző módon és hatalommal nyilatkozó erkölcsi és physikai hatásnak, a minek a miveltségben aránylag elmaradott oláh nép ez időben ki volt téve, Európa sokkal műveltebb nemzetei sem lettek volna képesek egészen ellene állani; a minek előttem a beszámíthatóság

mértékére nézve igen nagy a sulya. A szabadság szellemének egy erős forrongása volt az, mely a népek lelkében rejtett individualis aspirációkat fölkelte, mindenik megkísérelte azok megvalósítását, de valamennyi utjában találta a tényleges jogbirtokos népek, uralkodók és kormányok érdekeit. Ezek összetűztézése harcot idézett elé s pártokra sorakoztatta a küzdő felek erőit a fajok és nemzetiségek csoportosulása és az azokban támadt lelkesedés vagy felköltött szenvedélyek foka szerint. Így lett a kis Erdély is pártra szakadva. Az egyik Magyarország törvényes önállását, a megújhodott magyar alkotmányt és általa biztosítottnak vélt szabadságot védte, a másik az osztrák birodalmi egységben, vagy tán új államalakulásokban hitte eszméje valósulását. Két utra tértek ugyanazon haza külön ajku fiai; egyik egy, másik másfelé tartott, önmeggyőződését követve-e vagy másokét fogadva el? a végeredményben mindegy. Ki tudhatta: melyik ut viz el bizonyosan az ohajtott célhoz? Csoda-e, ha oláh honfitársaink többsége tiszta látásukat külső izgatás és irányunkban való ellenszenvök által elhomályosítani engedve, ez utósót tartá jónak, a szászok és Bécs csábígéreteire hallgattak, s a rájuk figyelmező, utánuk induló népet tiz évi absolutismusba vitte, *oda egyenesen a balázsfalvi Szabadság-mezőről* *) *indulva el.*

*) E népgyűlés egyik legfőbb tanácskozási tárgynak azt tartotta s el is végezte: hogy egybegyűlések s tanácskozási helyök örök időkre *szabadság-mezőnek* nevezessék. *Ered. jegyzék.* első napi 1. pont.

VIII.

Az erdélyi utolsó országgyűlés egybehívásának nehézségei. Az udvarhelyszéki küldöttség és gr. Teleki József. A balázsfalvi eltiltott népgyűlés április 30-án. A kormány engedélye a [május 15-ki gyűlés megtartására.

Az Erdélynek Magyarországgal egyesüléséről 1847—48. hozott magyarországi VII. t. cikk szükségessé tette Erdélyben is még egy országgyűlés tartását, mely az Uniót szintén törvényben mondja ki s alkotmányos uton létesitse. Az erdélyi magyarság a kérdés mellett az összes törvényhatóságokban oly erős mozgalmat indított s az által a közvélemény a kormányra oly nagy befolyást gyakorolt, hogy gróf Teleki, a bölcs és liberalis államférfi annak nem volt képes ellentállni, s az erdélyi Unió-országgyűlés rendkívülileg egybehívására erkölcsileg csaknem kényszerítettet.

Azonban ez nem ment oly könnyen, mint sokan gondolták. A kormányzó ismerte a nehézségeket; emlékezetében volt 1847. márcz. 5. költ s hozzá a fejedelem nevében az erdélyi udvari kancellár által intézett azon legfelsőbb meghagyás, hogy Erdélynek Magyarországgal való politikai egyesüléséről irt semmiféle cikk vagy értekezés a felség előleges engedélye nélkül a lapokba föl ne vétessék, s azt más uton és alakban ki ne nyomassák.

Minél sürgetőbben nyilvánult az országgyűlés siető egybehívása iránti közohaj, annál higgadtabban, de mindig fokozódó erélylyel és tapintattal tette gr. Teleki az udvari kancelláriához és felséghez előterjesztéseit. Legelsőbben márczius 26-án a m.-vásárhelyi kir. táblai irnokok országgyűlés tartása iránti kérvényét csak

egyszerűen fölterjesztette; 28-ki jelentésében hangsúlyozta, hogy az országgyűlés minél hamarabb megtartása iránti vágy mind türelmetlenebbé lesz, s minden attól reméli a nyugalom és a rend fenmaradását; a kormányzó kényszerítve látta magát a megyék és székek, kk-ait és rr-eit avval nyugtatni meg, hogy reményét fejezte ki az iránt, hogy a felség nem sokára országgyűlést engedend. Kérte tehát a fejedelmet, hogy annak összehívását haladéktalanul méltóztassék elrendelni s arra királyi előterjesztésképen az Uniót, az urbéri kötelék megszüntetését és sajtótörvénynyel szabályozott sajtószabadságot kitűzni. Most még nyugodt az ország — így zárja be fölterjesztését — de nem tudható, meddig lesz. Márczius 29-én öt város országgyűlést sürgető kérvényét terjesztvén föl, előre jelezte, hogy nem sokára következnek a megyék és székek közgyűlési föliratai, a mik kétségkívül hasonló irányuak lesznek; nyilvánítja, hogy mindinkább meggyőződik arról, hogy az ország békéje és nyugalma csak e kérésnek gyors teljesítésétől függ, annyival inkább, mert Magyarország a részekbeli megyék visszkapcsolását megkezdvén: az erdélyi kk. és rr. attól tartnak, hogy az ide való megyékben is az önfelszabadítás az ő hozzájárulásuk nélkül tényleg fog végbemenni; márczius 30-án a kir. főkormányzék feliratát terjesztvén föl, ismételve kérte az országgyűlés egybehívását, azzal indokolva, hogy a kedélyek nagy nyugtalanokodásában mindenki ezt véli azon utnak, melyen az ország mostani labirintusi helyzetéből kiemenekül; ez alkalommal b. Jósika Sámuel kancellárt is megkérte, hogy minden erejét feszítse meg s ő felségét e tárgyban birja elhatározásra; márczius 31. s ápril 3-án ismét megújította előterjesztését a felség

előtt, ápril 5. a kancellárnál; ápril 6. Marosszék föl-
 fölhívását terjesztvén a felség elé, hivatkozik arra,
 hogy immár Zarándmegye is vissza van kapcsolva
 Magyarországhoz, a minek káros következményeitől
 annál inkább tart, mivel — a mint erről elszomorodott
 szívvvel értesült — a felség utóbbi k. kir. leiratában
 csak annyit méltóztatott kijelenteni, hogy ez évben
 enged országgyűlést; esengve kéri tehát a felséget,
 hogy azt mihamarabb megengedni méltóztassék, ne-
 hogy Erdély nagyobb része — a mint annak jelei
 mutatkoznak — tényleg Magyarországhoz szakadjon.
 Végre ápril 3. költ legfelsőbb elhatározással az ország-
 gyűlés megtartása elvben megengedtetvén: a midőn az
 udvari kancellár a kormányzót erről értesítette, fel-
 kérte a kir. előterjesztések pontjai, a kir. hivatalosok
 számai, az országgyűlés egybehívásának napja és helye
 iránti véleménye közlésére. A kormányzó ápril 8.
 tette meg fölterjesztését, melyben azon kívánatát fe-
 jezte ki, hogy a létező viszonyok közt az országgyű-
 lés ne halogattassék, mert ez az ország közohajtása,
 a kedélyeket csak ez nyugtathatja meg s a kormányzó
 ez indokok alapján immár nyilatkozatot is tett, hogy
 annak legtovább május 29-kére összehívását reméli;
 ha ő felsége erre nézve eddig kifejtett indokait ele-
 gendőknek nem látná, ez őt az ország előtt annyira
 compromittálná, hogy nem maradna egyéb fenn, mint
 kegyelmes elbocsáttatását és helyének mással betöl-
 tését kérni. A kir. előterjesztésekre nézve most is a
 már jelzett három pont mellett maradt meg, negye-
 diknek ajánlotta a közteherviselésről intézkedést; az
 egybehívás idejéül május 29-két látta alkalmasnak,
 mert akkor a tanuló ifjuság nincs Kolozsváratt; he-
 lyéül Kolozsvárt, királyi hivatalosokul az utóbbi or-

szágyűlésen jelenvoltakat vélné most is meghivandóknak.

Mielőtt a felség határozata leérkezett volna — a mint fennebb láttuk — megjelent Kolozsváratt Udvarhelyszék követsége, melynek hathatós kérése folytán a kormányzó az országgyűlést egybehívta. Érdekes erről a felséghez ápril 11-én tett jelentése. „A kedélyek — így ir abban — utóbbi jelentése óta nem csillapodtak, de folyvást ingerültebbek, s mind nagyobb körökre terjednek ki. A közvélemény ily hangulatában több magyar és székely törvényhatóságoktól felkérletett, hogy az országgyűlést haladéktalanul hirdesse ki, a főkormányzók tehát ezt teljes ülésében meghatározta. Nem tagadhatja — ugymond — hogy magának is, főleg a felségnek országgyűléstartás iránti bizonytalan ígérete kellemetlen benyomásai óta, legmélyebb meggyőződése az, hogy a nyugalom és rend csak ez által tartható fenn. Ez birta rá, hogy az 1692-ki kormányzói utasítás 8-ik pontja értelmében s a gróf Bánffy György erdélyi kir. kormányzó 1809-ki hasonló eljárása alapján a felség jóváhagyása reményében e fontos lépésre magát elhatározta. A körülmények nyomása alatt tette azt s azon meggyőződésben, hogy általa ugy a felségnek, mint honának érdekeit és javát mozdítja elé, s a ki az itteni viszonyokat jól megfontolja, meg fogja őt abban tartani. De ha ez a felség visszatetszésével találkozónék, azon esetben méltóztassék azt visszavonni s őt — a ki a mostani válságos időben fel és lefelé teljes bizalom nélkül a kormányzást lehetségesnek nem tartja — kegyelemben elbocsátani.“ Ily értelemben irt a kormányzó a kancellárnak, megkérvén arra, hogy ezen kihirdetésnek a fejedelem által helybenhagyatását hat-

hatós befolyásánál fogva kieszközölni legyen szives, különben kényszerítve lesz egy korábbi iratában kifejezett kérésének ő felsége elé terjesztését kérni. De a fejedelem nem volt elhatározásának kiadására biható. Az országban a nyugtalanság mind nagyobb mérvűvé lett, míg végre csaknem egy hónap mulva május 9-én költ saját kéziratában a kormányzó országgyűlés-hirdetése helybenhagyatott, kir. biztos neveztetett, a királyi előadások, kir. hivatalosok és az országgyűlés tartásának helye iránt a fejedelem akarata a kormányzóval közöltetett. S ennyi küzdelem és akadály közt, annyi kérés, sőt esekedés után lőn végre valahára, egyedül gróf Teleki erélye, kitartása és minden kétely fölött álló hiv hazafisága következtében lehetővé téve a mindkét ország által oly hön ohajtott országgyűlés megtartása s azon az Unionak törvényben kimondása. Gondoljunk már most vissza rá, hogy eshetett az óvatos, de tiszta akaratú államférfinak tüzesb vértü honfitársai bizalmatlankodása! Mennyire fájhatott nemes szívének félreismertetni azért, hogy elhirtelkedett s a hazának káros lépésekre kényszerítettetni magát nem engedte. Most a szenvedélyek lecsillapultak, amaz idők nagy eseményeinek rugói ismeretesek előttünk, gróf Telekit tettei a leghivebb magyar és legbölcsebb államférfi ragyogó képében mutatják, neve tiszteletre méltó s emlékét a késő utódoknak is áldani kell.

Érdekesnek tartom az udvarhelyszéki küldöttség vezetőjének a kormányzónál megjelenésekor történt kelletnél kissé hevesb szóváltását elbeszélni.

Mikor e küldöttség a kormányzóhoz kihallgatásra ment, Kolozsváratt épen népgyűlés volt, hogy gyorsabb és erélyesebb elhatározásra ez is befolyást gya-

koroljon. Nagyszámu tömeg háromszintű lobogókkal a kir. főkormányzékü elnökség előtt megjelent, várva az eredményt. Gróf Teleki komoran fogadta a küldöttséget, figyelmeztetve az eljárás szokatlanságára s hangsulyozva, hogy ő 30 ember kívánsága daczára is csak olyat tehet és fog tenni, a minek czélszertiségéről s alkotmányosságáról meg van győződve. „Majd eljönnek, ha kell a mi 30 ezernyi küldöink is — mondá hévvel, egészen félreértve a bölcs nyilatkozatot, Pálffy János, a küldöttség vezetője. Erre a kormányzó még inkább elkomorodott, sürü redőkbe vonult homloka, de semmit nem szólott rá, hanem a kérés tárgyára térve, megígérte, hogy a küldöttség óhaját a lehetőségig teljesíti. S a küldöttség — a mint már láttuk — megnyugtatta távozott el.

A népgyűlést alkotó sokaság még is folyvást zajgott; s „éljen“, „halljuk“, „lássuk“ kiáltással tudni akarta az adott választ, s szerette volna azt nyilvánosan ismételtetni. A kormányzó a föltárult ablakon kinézett; látszott rajta, hogy a mi történik, ellenére van; pár szóban megmondta, hogy a küldöttséget ki hallgatta s megnyugtatta őket, azok el is távoztak. Legyenek hát az urak csöndesen — végzé szavait — s takarodjanak haza. A sokaság e szót, melylyel egyszerűen szétoszlásra volt fölkérve, balul értelmezte, kormányzék és kormányzó ellen kiméletlen észrevételeket tett, s szerfelett ingerülten eltávozott ugyan, mert a gróf iránt Erdélyben eddig határt nem ismerő volt a tisztelet; de a „*Takarodjanak haza*“ kifejezés elfeledve többé nem volt, sőt napokig képezte a lapok és közönség éles megrovásainak tárgyát, tanuságot szolgáltatva a magas állásuaknak arra nézve, hogy a közönséghez intézett szavaikat jól válaszzák meg, mert

egy rosszul hangsúlyozott szó gyakran a legnagyobb emberek és kérdések sorsát dönti el jóvátehetetlenül.

A magyarságnak az Unió tárgyában némi ostentációval, sőt némileg kihívó módon kifejezett célja fölbresztette az oláh és szász nemzetiségűek féltékenységét, a mi actiónk náluk reactiót költött. A szászok nagy-szebeni tüntetését már ismertettem. De eunél még tovább mentek. Az Egyetem fölirt a kir. főkormány-székhez az Unió ellen, hivatkozva az 1846—47-ki országgyűlés végzésére, melyben annak föltételei és módzata iránti tervekészítésre bizottság volt kiküldve, a mely munkálat létrejövése előtt az egyesülés nem lenne tárgyalható. A kir. főkormány-szék megjegyezte visszairatában, hogy azért, mert a bizottság nem gyült össze, ez ügy törvényhozási elintézése már a dolgok mostani állásában el nem halasztható; hibáztatta a kir. főkormány-szék, hogy a május 5-én költ egyetemi végzést csak 20-án terjesztették fel. Ennek indoka valószínűn a balázsfalvi népgyűlés megtartásának elvárása volt, melynek többsége annál sokkal tovább ment, ez a magyar törekvések ellen „*Veto*“-t szavazott; oda törekedve, hogy az erdélyi országgyűlés az „*Unió*“-ról törvényt ne hozhasson addig, míg ők negyedik politikai nemzetnek törvény által be nem vétetnek, s a más három alkotmányrészes nemzettel a kérdésről az országgyűlésen mint olyan nem tanácskozhatnak.

Ez volt a cél, de valósitása nehézségekbe ütközött; mert nem volt külön oláh törvényhatóság, tehát hely, a hol, és nem voltak rendek, a kik által a népgyűlés illetékesen kezdeményeztessék. A kik közülök állásuknál fogva tekintélylyel bírtak: Lemény János, a fogarasi egyesült és Saguna Endre g. nem egyesült püs-

pök, ily lépésre hivatva nem lehettek s megkísérlésével állásukat kockáztatták volna.

Sőt egy nemzeti gyűlésnek ápril 18-kára, uj naptár szerint 30-kára a balázsfalvi rétre összehívásáról a kormányzó épen Lemény püspök által értesítvén: április 16-án kelt elnöki levelében megírta: „hogy soha sem volt szándéka az oláh nemzetet attól elzárni, hogy kéréseit s kívánságait az országgyűlés elébe ne terjeszsze, sőt — ugymond — ha az törvényes uton és módon kezeibe jut, elfogadni és az igazság mértékeig pártolni kész. Azonban nem látja át annak szükségét és czélszerűségét, hogy ezért népgyűlés tartassék, mivel nyers tömegek összejövele mindig félelmes, mert azok vezetői sem állhatnak jót arról, meddig lesznek képesek őket a mérséklet határai közt tartani. Erőszakkal fellépni nem kívánt — mondja tovább — s éppen ezért felszólítja a püspököt, hogy vagy személyesen menjen föl a havasokra, vagy küldjön föl valamely magasabb állásu egyházi férfit a kedélyek lecsöndesítésére és a további gyűlésezések megakadályozására. A kormányzó azt is tudatta a püspökkel, hogy az espereseknek és helységek követeinek Balázsfalvára összegyűlését nem helyeselvén, csak kéntelenségből tudná elnézni; ehhez képest felszólítja, hogy ezen céljokkal vagy egészen hagyjanak fel, vagy minél kevesebb számmal jelenjenek meg; őt mindenestre a mozgalomból következtető minden törvényellenes kitérőkre nézve felelőssé tette, felszólítva, hogy bővebben világosítsa fel a kormányzót arról: ki által történt a balázsfalvi gyűlésen való megjelenésre meghívás? miként és kik által terjesztetett az el? Végre tudatja vele, hogy zsinattartásra engedélyt nem adhat, mert az hatáskörét

tulhaladja, legfejebb annyit ígérhet, hogy ha a püspök erre forma szerint felszólítja, a tárgyat elhatározás végett ő felségéhez haladék nélkül fölterjeszti.“

Ez volt a kormányzó elnöki uton tett intézkedése. Ugyanez alkalomból a kir. főkormányzók is mindkét püspökhöz intézett rendeletében, a felsőbb engedély nélkül, ismeretlen és hivatlan egyének általi gyűlés, kezdeményezést megsemmisítvén: annak megtartását s azon megjelenést szigorúan megtiltotta minden következményekért a két püspököt tevéen felelőssé, nem csak, hanem azon esetre, ha a gyűlés megtartása mégis megkíséreltetnék, tiltó rendeletének érvényben tartása végett a főhadvezérségtől a szükséghez képest katonai segílyt kért s annak miként használatát az alsó-fehér- és küküllővármegyei főispánok egyetértő gondoskodására és felelősségére bizta; az akkori körülményeknél fogva és a jelentő püspököknek ajánlatára azonban megengedte, hogy mind a két görög valláson levő esperesek és azok, a kiket a két püspök értelmesebbeknek tart, a két püspök által kitzendő egy más helyre s más időben egybegyűlhessenek s a kir. főkormányzók által kinevezendő kormánybiztos jelenlétében az oláh népnek a következő erdélyi országgyűlésre beadandó kérelmei iránt tanácskozhassanak.

A kormányzó és kir. főkormányzók rendeletét mindkét püspök hódolattal fogadta, tilalmazó részét esperesi köreiből kihirdette s hogy a Tamás vasárnapon meg nem engedett gyűlésre senki meg ne jelenjék, közgei által szigorúan megrendelte; egy más helyen és időben az esperesek és nép értelmesebbjei egybegyűlésére s az oláh nemzet nevében az országgyűléshez intézendő kérés tárgya felőli tanácskozással adott engedélyt elismerő köszönettel vette, a megen-

gedett új gyűlés napját a fogarasi püspök május 15-kére Balázsfalvára, a görög nem egyesült (a hely kijelölése nélkül) szintén azon napra tűzte ki s mind-ezekről ily értelemben a fogarasi püspök ápril 21-én, a gör. n. egyesült püspök távolléte miatt a püspöki consistorium nevében Fulé Mózes egyházi elnök ápril 19-én a kormányzóhoz hivatalos jelentést tett. A kormányzó Lemény püspöknek ápril 26-án visszairta: „hogy mint már egyszer kijelentette, válogatott, értelmes és kevés egyénekből álló oly gyűlésnek tartása, mely az oláh nemzet kívánatait magába foglaló s a közelebbi országgyűlésre beadandó kérelmet, a közcsendnek legóvatosb fentartása mellett elkészítse, nincs ellenére; de kötelességévé teszi, hogy befolyásánál fogva minden kitelhető módon arra törekedjék, hogy azon gyűlésben csak is a közelebbi országgyűlésre beadandó kérelem felett legyen tanácskozás és a közbiztonság és csend háborítására célzó bármi más végzések vagy határozások ne hozassanak, sőt maga az országgyűlésre beadandó kérelem is mind tartalmára, mind kifejezésére nézve a mérséklet bélyegét viselje, a mi egyedül vezethet célhoz, s beadása a két püspökre bizas-sék, a gyűlésről kimerítőleg készítendő jegyzőkönyv is felküldendő levén.“

Saguna püspök e hónapokban beiktatásával más-hol levén foglalatos: Fulé Mózes consistoriumi elnöknek ugyanazon napon, ugyan ily értelemben szintén visszairta a kormányzó, hogy az oláh nemzet kérelmét magábanfoglaló s a közelebbi országgyűlésre beadandó kérelem megkészítése végetti gyűlés idejének május 15-kére Szebenbe, mint a püspöki székhelyre*)

*) Ezt a kormányzó sajátkezűleg igtatta bele a fogalmazványba.

kittűzését tudató jelentését s annak békés iránya felőli biztosítást tudomásul vevén: ily módon megtartásában megegyezett azon föltétellel, hogy a gyűlés csakis azon kérelem tárgyalásába bocsátkozzék, és a közbátorság és csend megháborítására célzó bármi szín alatti minden más vitatás a leggondosabban elkerültessék. A kérelem szerkesztését és beadását a kormányzó itt is az elnökre bizatni rendelte s az ezen gyűlés irányára befolyásánál fogva gyakorlandó felügyeletet saját felelőssége terhe alatt oly hozzáadás-sal bizta rá, hogy a gyűlés jegyzőkönyvét szintén hozzá terjeszsze föl. A kormányzó még nagyobb óvatosság tekintetéből a gyűlés békés folyama s a csend és közbiztonság fentartása feletti hatósági őrködésre a szebeni polgármestert utasította.

De sem az első gyűlésre vonatkozó kormányi és püspöki tilalmaknak nem lett kivánt eredménye, sem a második nem folyt ott és úgy, a hol és a miképen azt a kormány megengedte, s a mi iránt mindkét püspök felelőssé volt téve. Az első megtiltott gyűlés, daczára a kir. főkormányzók rendeletének, április 18-án, illetőleg 30-án Balázsfalván megtartatott, oda több ezerre menő nép gyülekezett egybe, ifju izgatók által lázasztó beszédekkel tüzeltetett, s ámitó beszédeknek a tudatlan nép annyira hitelt adott, hogy már akkor látszott rajtuk a nemesség és birtokosok elleni növekedő bizalmatlanság és idegenség. Azóta úr dolgára nem mentek, vagy ha igen, csak későre és akkor is immel-ámmal dolgoztak; sokan egyenesen kimondották, hogy május 15-ig még mennek, de azon túl ne is hívják hijába. A nép elméje annyira el volt maszlagositva, hogy magának sem igen dolgozott: sütkérezett a napon, járta a korcsmákat, 10-en

15-önként arról tanakodtak, hogy osszák fel földesuraik birtokát. Annyi hir forgott a nép száján, hogy mindenkit aggodalom fogott el a történendők iránt. Ez izgató ifjak többnyire azok voltak, kiket a közlebb mult években a balázsfalvi iskolákból lázongó magukviseleteért kiutasítottak s a kik azóta engesztelhetlen boszura voltak gyulva Lemény püspök, a magyar kormány és a magyar nemesség ellen. Azon vidékei az országnak, hol ezek laktak, már egészen forradalomra voltak hangolva, nem ismertek törvényt és felsőbbséget, a megyei tisztek rendeleteit kigunyolták, a földesurak ellen titkon és nyilván fenekedni kezdettek, elannyira, hogy Belső-Szolnok, Kolos-, Doboka-, Felső-Fejér- s több vármegyékbe és valamennyi magyar városba fékentartásuk végett katonaságot kellett kérni. A legelső robot megtagadás és zavar B. Szolnokmegyében történt. Völtsők községben egy ápril 19-ki hivatalos jelentés szerint Vajda György nevű megyei esküdtet, kit a nép lecsöndesítésére a megyei felügyelő bizottság küldött ki, társával együtt úgy megverték, hogy ápr. 16. meghalt; Vajda Tivadar nemes telkét szamosujlaki Pavel Mojsza erőhatalommal elfoglalta, Kis László szilágy-csehi birtokosnak egy szolgáló emberét Lozsonczi László azért, hogy szolgálatra akart menni, megtámadta, megverte s haza kergette; b. Wesselényi Farkas pénzért dolgozó idegen napszamosait saját felszabadított jobbágyai elkergették, a báró vetései elfoglalásával, az urak birtokai elvételeivel s véres bosszuállással fenyegetőztek; egy ápr. 20-ki jelentés szerint Drágban is kiütt a zavar s az urbéresek megtagadták a szolgálat tételt; május 1-n már Doboka megyébe Borsára hatott el a rozspélda; ugyanazon nap költ jelentés szerint Bolya-

völgyben Felső-Fejérvármegyében 11. helység tagadta meg a szolgálatot, május 7. Kolozsmegyében Csomafáján; május 12-ki hivatalos jelentés szerint Alsó-Fejérmegyében Mihálcfalván a gyilkosok, gyujtogatók és rablók ellen kért és megnyert rögtönítélőbírótság kihirdetésében a szolgabíró a nép megakadályoztatta; addig nem engedik meg — mondá — mig *balázsfalvi királyuktól* meg nem kérdezik. Azon kérdésre a szolgabírónak, hogy ki az? nem feleltek . . . Mikás Ferenczet kolozsmegye főispánja nyilvános bujtotatásaiért ápril 7. elfogatván, 67 darab oláh levelet találtak nála, melyek átvizsgálásából különösen a 3. 4. számú levelekből kitűnt, hogy ők Buttyán Jánossal és Papp Sándorral a legvétkesebb terveket forralták a magyar nemzet ellen. Pumne Áron fogarasvidéki Kucsulata nevű falu lelkészénél Móga Sofronnál letartóztatott izgatónál szintén az ő és springi Salamon Miklós tulajdonát tevő 83 darab levelet, irt és nyomtatott felhívást s más izgató iratokat találtak, melyeknek alapján letartóztatása és közkereset alá vetése el is rendeltetett . . . Mindezeknek feje s az oláh mozgalom titkos vezetője Barnutz Simon volt, a ki az ápril 30-ki balázsfalvi első gyűlést is felsőbb tilalom ellenére összehívta. Legmagasb fokán volt az izgatottság a Papp Sándor szülőföldre Mező-Bódon közelében levő Oláh-Dellő, Págozca, Czintos, Bogát és Ludas községekben, hol a lázongás az ápril 30-ki és május 15-ki gyűlés között már csak katonasággal volt fékezhető; egész falunként készültek a május 15-iki népgyűlésre, oly számban és nyíltan bevallott szándékkal, hogy szükség esetében a katonai erővel is daczolhassanak. A kir. főkormányshézék kért ugyan katonai erőt már az április 30-iki első gyűlésre; de

az a főhadvezérség irásban tett ígérete ellenére sokkal kisebb számban jelent meg, hogysem a lázongó népre tiszteletet parancsoló hatást gyakorolt volna, és így a bujtogatók első törvénytelen föllépése meg nem akadályoztatván: oly mérvű féktelenség kapott lábra a nép között, mely előre sejtette, hogy a második gyűlés az elsőnél sokkal veszélyesebb hatású lesz.

Ezen tapasztalat s a nép hangulatának mind komolyabbá, érületének izgatottabbá válása arra bírta Alsó-Fehérvármegye törvényhatósági bizottságát, mint a balázsfalvi gyűlés által legközvetlenebbül érdekeltet, hogy a kir. főkormányzóságot kérje föl, hogy a május 15-ki balázsfalvi népgyűlésre nagyobb számú katonaság küldését eszközölje ki; mert bárha az ifjaknál higgadtan gondolkozó papi előjárókról, kik a lázongóktól szabadon nem is tanácskozhattak, föl lehet tenni, hogy az oda csődülendő népet az izgatókkal együtt lázítani nem, sőt mérsékelni fogják: mindazáltal tartani lehet attól, hogy a féktelen vágyakkal eltelt néptömeg oly kihágásokra bátorodik, mit polgári erővel megzabolázni nem lehet. A kir. főkormányzóság átírt a főhadvezérségnek s az a kellő időre elegendő katonaság küldéséről megnyugtatólag válaszolt.

A gyűlés napjának közeledése fokozta az izgatók erélyét, ingerelte a nép kíváncsiságát, a vármegyei és havasi oláhság egy csendes forradalomra elkészülten látszott várni május 15-két. Élénk világot vet erre Lemény püspöknek a kormányzóhoz Balázsfalváról május 10-én küldött hivatalos levele, melyben az a helyzetet megdöbbenően hű színekkel festi. „Ma egy igen hiteles hirt vettem arról — így kezdődik a levél — hogy a bujtogató ifjak innen Szebenbe menvén odavaló lelkészemmel, Mánn Miklóssal: Barnutz

Simon, Boér Demeter, Barb Miklós és Papp Sándor többször megesküdték s magukban elhatározták, hogyha én a gyűlésen általuk előterjesztendő pontokat el nem fogadom, vagy ellene szegülök, engem láb alól eltegyenek, hittet kötelezték magukat mindnyájan arra, hogy ha az Unio négy pontjairól le nem mondok,*) a püspöki székről ledöntsenek. Mindenfelé azt hirdették, hogy a nép Balázsfalvára fegyveresen jelenjék meg. Mánn Miklós szebeni papom is ezt mondotta alsó-sebesi görög nem egyesült pap Popa Arszeniának; Papp Sándor pedig a szecseli utban összegyűlt és Ságuna püspök érkezését váró néptömeget arra buzdította, hogy május 15-én családotól, gyermekes-től jelenjenek meg Balázsfalván s erővel mutassák meg, hogy a román mindent meggyőzhet . . . Es mindezt Fulé igazgató, Móga theologus, Panevits és mások jelenlétében mondotta.“

Lemény püspöknek valóban felette kényes volt ez időben helyzete. Népe követelte a gyűléstartás kieszközlését, de a kormány csak kikötésekkel engedte meg s a történhetőkért őt tette felelőssé. De az ifjuság és a bujtogatók az agg főpásztor mérséklő szavára nem hallgattak, sőt mindent ellenére cselekedtek s tekintélyét a nép előtt egészen aláásni igyekeztek. Püspök Ságuna a gyűlés előtt kevéssel érkezett vissza Karloviczról székhelyére. A felingerült kedélyek boszszuja a fogarasi püspök személyén tombolta ki magát. Az olvasó emlékezni fog e férfi és a balázsfalvi gymnasiumi tanárok s theologus ifjak között lefolyt vizálya. Itt épen azok álltak vele szemben, kiket

*) Nem tudható: a magyarországi 6 pontból álló VII-dik törvény-czikk négy első pontját érti-e? vagy a még ekkor meghozva sem volt 4 pontból álló erdélyi Unio-törvényt? vagy ennek valamely, a románok előtt már akkor ismert tervezetét?

akkor ő a törvény és kormány erejével eltiport. S im most nemzetök javának miképen eszközlése kérdésében nézeteik megint e'térők: Lemény békében akar lenni a magyarokkal, érdekeiket biztosító módon az „Unio“-nak törvény által létrehozását nem kívánja ellenezni, régi ellenfelei ellenben ez ellen tiltakoznak s a magyarok óhaja teljestülését megakadályozni akarják, ők — egy milliónyi oláh — nyilván daczolni kívánnak nem csak az erdélyi magyar és székely nemzettel, de a nagy Magyarországgal is, mely immár a maga részéről az „Unio“-t kimondotta. A politikai sakk-játék világos volt. A mely arányban a magyarok közeledni véltek az Unio sorsa felett határozandó május 29-kéhez s evvel céljukhoz: azon arányban igyekezett az oláhok tulzó része annak meghiusítása végett minden erejét kifejteni.

Ez volt Erdélyben a politikai helyzet a május 15-ki balázsfalvi népgyűlés napján. Mindjárt meglátjuk, milyenné válik a gyűlés után.

~~IV.~~ IX

A balázsfalvi népgyűlés május 15-én. Az oláh nép a Szabadságmezőn. Közhangulat. Nappali tanácskozások s éjjeli gyülekezések. Tüntetés. A tulzók többségre jutása. Katonaság. A gyűlés forradalmi jelleget vált. Többségi határozatok. Bécsi, pesti küldöttségek s állandó bizottság választása.

A gyűlés napja előtt jóval már az egész kis ország azzal foglalkozott, elmélkedve a történeendőkről; mert a sok helyt zsibongani, itt-ott zajongni, mindent megmozdulni látszó oláhság egy, kasából rajzásra kiindult nagy méh-csoporthoz hasonlított. A polgári hatóságok tudták, hogy a gyűlés engedélyezve van, de módozatát nem. A székelység, mely egyedül bir tekintélylyel az oláh előtt, a távolabbi magyarság, a

főhadvezérség és a benlevő sorkatonaság néző és figyelő állást vett, bámulva a nagy hangyaboly-mozgalmat, mely — az izgatók hite szerint — hivatva volt újáteremtteni az országot s civilizáló erőben legyőzni a magyar fajt. A Balázsfalva közelében élő birtokosság azonban aggódott s Küküllő-, Torda- és Alsó-Fehérmegyék sporadicus fekvésű magyarsága annak rosz kimenetelétől tartott.

Én a gyűlés napján érkeztem Nagy-Szebenből a balázsfalvi rétre, azelőtti estve az ottani szász megállapodásokról hiteles értestüléssel bírva. E rétet a gyűlés utolsó napján nagy diszmenettel, a nemzeti cultus örömnnyilatkozatai közt, *Szabadság-mezejének* (Campu Libertate) nevezték el.

Nagyszerű volt a látvány, mi ott a néző elé tárult. Huszezernyi szegényesen öltözött, sanyargatott külsejű, sok gyámoltalannal vegyes jobbágy-féle nép, egy tömegben! Arczuk az ismeretes földmivesi, naptól barnult, különbözőféle szinkifejezésű, de mind egy típusu arcz, itt-ott jó növésű, szép szálas termet és test, melyet hosszú, térdig érő, gallér nélküli, kereken vágott s kék és veres fejtővel vagy selyemmel kivarrott durva vagy szép fejtő ing fed, többnyire nyakkendő nélkül s egyszerűen szij-bőrrel vagy selyemmel szépen varrott gyűszű (szijj-öv) szorit derékhoz, a test alsó részét különbözőféle szabású és zsinorozású fehér harisnya (nadrág), a vállon lecsüngő vászon vagy piros és fekete szijj-zsinórral diszitett bőrtarisnya, kenyérral és szalonnával meg turóval, máléval és hagymával, vagyonosoknál vajas- és molnár-pogácsával és stült peccsenyével megrakva, fejkön fekete vagy fejtő bárányszőr-kucsma vagy nagy karimájú fekete kalap hosszan lenyuló, kikent és fésült vagy

bozontosan szétterülő hajzattal, lábukon több-kevesebb szíjj-tekerékű bocskor, fűző cipő és sajátságos szabású csizma, kezükben pálcza vagy matyukás bot. A nagyobb számnak ez hű képe. A szeben-vidéki és havasi nép alakja és termete a többi közül kiválik: magas az, szép barna, jól alkotott, kinézésök erőteljes, viseletök festőileg szép, némely tájé átmenetelt képez az urias oláh aristocraticus viseletbe, maguktartásában önérzet, itt-ott kihívó dacz, nagyobb jólét s több miveltség nyoma látszik.

Ez volt a nyers tömeg künn a szabadság-mezőn, nem körszékekben vagy circus-padon, sem sátor alatt, fa-színben vagy a végre rögtönzött épületben, de a természet zöld pázsitján, a mint kedvök s kényelmi vágyuk hozta, nem is a tanácskozási hely közelében valamely szabályszerűséggel elrendezve, hanem a különböző tömegek és csoportok, többen vagy kevesebben, szabadon választottak helyet és módot a hová és miképen telepedjenek, közben-közben érintkezésre nagy utközőket s nyílásokat hagyva. Lehetett látni számtalan tömböt és csoportot állva vagy ülve, járókelő és heverő, éber vagy gunnyasztó állapotban, pipázva és botra támaszkodva, evés vagy ivás közt, hallgatva vagy beszélgetve, szóval az itt összegyűlt nép kettős-hármas, tiz- vagy százankénti sőt ezeres tömegekben is borította el a nagy kiterjedésű síkságot.

Az alsóbb papság a néptől kevésbé volt megismerhető; de a felsőbbet, az al- és főespereseket, vikáriusokat, káptalan ülnököket, jól nevelt szakáluk, fésült haj, csinos reverenda, vörös öv s vöröses és hosszan lecsüngő bojtos zsinóru kalapjuk első tekintetre megkülönböztette. Amazok rendszeren hiveik: az

iskolatanitók, kántorok, egyháziak és a falu előkelői mellett, ezek külön kis körökben a tanítókkal és tanárokkal együtt voltak.

A tömegek közt feltűnt arcza, öltönye, bátrabb magaviselete, s heves beszédei által a folyvást járókelő balázsfalvi tanuló ifjuság, melyből minden csoportnál egy vagy több minden időtájban volt látható, azzal beszélgettek, nekik magyaráztak, élénk kézmozgással kísérve előadásait.

Kiváltak az egész tömeg közül az ugynevezett honoratorok, az intelligencia világi képviselői: nagyobb bányabirtokosok, haszonbérletők, udvari tiszttek, irnokok, tisztviselők, ügyvédek, orvosok, hírlapírók, kiknek öltözete, beszéde, külső megjelenése és urias magatartása a cultus embert már eleve mutatta. Ezek voltak és az elébb említett felsőbb papság a gyűlés tanácsképes eleme. Ott voltak Lemény János fogarasi gör. katolikus és Ságuna Endre gör. nem egyesült püspök, mint a kormány által előre föltételezett vezetői a gyűlésnek, kik Szabó Lajos kir. kormányzéki biztossal és báró Bánffy Miklós alsó-fejérvármegyei főispánnal egyszerre jelentek meg a gyűlésen.

Magyar birtokos és más érdeklődő száz lehetett. Én harmad-negyed magammal voltam a gyűlések egész folyama alatt, az éjet egy jó érzelmtű családnál töltve. Küldetésem a történetek följegyzése volt. Napestig a nyilvános helyeken és gyűléseken voltam; az egyénekekkel és beszédek tartalmával, a hol valamit jól nem értettem, oláhul tökéletesen tudó alsó-fejérvármegyei barátim ismertettek meg.

A gyűlés részleteinek, a nap és éj cselekedeteinek leírása hosszúra terjesztené e füzetet, le vannak azok írva az akkori erdélyi és magyarországi lapok-

ban.)* Csak néhány jellemzőbb és általánosabb mozzanatot emelek tehát ki, a miket közölve nem láttam, de a mik megtörténtek s ismerésök hiv képet segít alkotnunk a nevezetes gyűlésről.

Első napi tapasztalataim s benyomásaim kedvezők s reményre jogositók voltak. Ugy tűnt fel ezen délfelé 25—30 ezerre felgyarapodott néptömeg, mint egy csöndes tenger, melynek egészen sima tükörén egy hullámocska sem látszik, mélyében a legkisebb háborgás előjele sem gyanítható. A nem nagy számu katonaság kijelölt helyén volt egész nap gulába rakott fegyverrel, teljes csöndben, szinte nem is lehetett észrevenni, hogy itt oly roppant nép van együtt — életében először politikai tanácskozás végett. Igen, ekkora, ily politikai műveltségű nép és politikai tanácskozás! Ilyen eszme csak ez izgatott időben s céljaival tisztában nem levő elmében fogamzhatott. . . . De hát ez már ténynyé vált. . . . E napnak egészen intuitív jellege volt: hallgatott és figyelt, észlelt és magába zárta, legfeljebb szomszédjával bizalmasan közölte reflexioit mindenki. Bejártam társaimmal az egész tért, hogy lássam és ismerjem meg a különböző vidékieket, halljam észrevételeiket a dolgokról és rólunk, tanulmányozzam maguk tartását és a hangulatot. Megszólítottuk sok ismerőinket, szivesek voltak, kérdéseinkre feleltek, egyről-másról szót váltottunk. Szólottam Papp Sándorral, kit mint kir. táblai irnokot ismertem, Mánn Péterrel, kivel egy hivatalnál szolgáltam s másokkal is. Hidegséget vagy a nép érzületében változást nem vehettünk észre. Még tán igen csöndesek — ha nem tettetők — voltak. A kormány-

*) A határozatok láthatók Kőváry László előbb már idézett nagy becsű műve 17-24. lapjain.

szék és kormánybiztos iránt tisztelet nyilvánult. A két főpap, káptalantagok, az előkelőbb papság szintén általános tiszteletben részesültek, bármerre mentek, bárki beszélt róluk. Az elnökök kijelölése a gyűlés constituálása s az első napi tanácskozások mind higgadtan folytak.

Ostve azonban más perspektívában látszik Balázsfalva és a szabadság-mező. Kivilágítás rendeztetett, Daco-Romaniát ábrázoló transparentek voltak rögtönözve, az összbirodalom mellett s Magyarország ellen tüntetőleg osztrák sárga-fekete, szerb kék-fehér, szász fehér-vörös zászlók nagy száma tűnt fel, csak magyar nem volt; a vendéglő és korcsmahelyek s tanyák megteltek, itatni kezdték a köznép előkelőit, eléb csak felköszöntések, majd künn nyilvános beszédek voltak; a mint az éjbe messzibb bementünk, mind nagyobb élénkség lett a fogadók és korcsmák körül, sőt magánházaknál is, hol az ismeretesb izgatók szállásoltak. A transparentek és kivilágított lobogók alatt egyes népszónokok elébb lelkesítő, azután izgató, utoljára valóságos lázasztó beszédeket kezdték tartani, a nép nagy számmal gyűlt össze s mohón hallgatta, végre a bor és álom-ido mámora, a szónokok és hallgatók egymásban kölcsönösen felköltött szenvedélye, felköltötte a gonosz indulatokat is, a magyar nemzet és kormánya, a birtokosság és Unio ellen gyanúsító és gyalázó, olykor nyilvános engedetlenségre buzdító kifejezések tétettek.

E sorsban részesült Lemény, az eszélyes és hív oláh érzésű püspök. Lerántották őt az egész nép előtt elannyira, hogy arról művelt s kivált keresztény műveltségű embernek fogalma nem lehet. Nem elevenitem föl az izgatók szavait, maradjanak szótárunk itt

használt kifejezései eltemetve, ne compromittálják ébredő oláh honfitársink civilisatióját, ne háborítsák föl a jobb érzelmet. A megvadult düh és boszútól megrészegült nyers természet minden korlátot szétrombolva rontott neki: nevét káromolták, elgázolták becstületét, árulónak kiáltották s szenvedélyük első esetleges áldozatául tüzték ki. Barnutiu és Papp Sándor 1845—46-iki vereségüket most készültek megboszulni, oly módon, hogy az beszennyezi őket magukat s megrontja nemzetük erkölcsi hitelét a művelt világ előtt. A szenvedélyig felzaklatott indulatok a nép békés érzületét fölháborították, romlatlan kedélyébe már ez éjjen a nyugtalanság és elégedetlenség mérge be lőn oltva, főpapjukban a vallás, a kormányban a korona volt megsértve, s lábbal taposva, a birtokosok ellen izgatás által a szegény tudatlan nép „enyim“ s „tied“ körüli fogalmai zavartattak meg; elhitették vele, hogy nemcsak az általa birt örökséget megtarthatja, de földesuráét is elsajátíthatja; eleget birták már az urak — mondák — ideje, hogy a jobbágyokra kerüljön a sor, ideje, hogy megváltozzék a birtok és birtokos. Az urbéri tartozásokról is — mint fennebb érintve volt — ily irányban beszéltek, tanácsolva nekik: „ne várjanak senkitől, legyenek ön sorsuk urai, mondják ki, hogy szabadok kívánnak lenni s azok lesznek, hogy a föld, a mit birnak övék, s azzá fog válni. megfizették százszor is eddigi szolgálattal; jelentsék ki egyenesen, hogy arról többé nem szolgálnak, legyenek meggyőződve, hogy senki őket kényszeríteni nem fogja, mert e ténnyel szemben azonnal megszűnik a jog, s érvényesítésére a birtokosnak nem lesz sem ereje, sem bátorsága.“ Az izgatók közül sokan tartottak ez

éjen ily irányu beszédet, legtöbbet és legforradalmiabbakat azonban Papp Sándor és Barnuti Simon. Hallgatói közt voltam én is, barátaim kis csoportjával. Hol bámulva, hol boszuságra és szánalomra hangoltan hallgattam e beszédeket, s elborzadtam azon szerencsétlenségekre gondolva, melyek ebből hazánkra, az alkotmányra és az ország eddig egymással békében élt népeire következni fognak, s nem sokára fájdalom! minden emberi számítást felülhaladva, egész irtózatosságukban be is következtek.

Május 16-án egészen más napra viradtuunk. A népet mintha valamely bűvös hatalom kicserélte volna, megváltozott érzülete, magatartása, egész külseje. Azok, a kik a népszónokokat kora estve hallgatták, végig jártak éjen át a nép sorai közt, elbeszéltek nekik a hallottakat s közölték velök lelkök mérgét. A tanuló ifjuságnak jelszó adatott szájába, szereppel bizatott meg, ki volt jelölve: ki, melyik vidék vagy község népét informálja s világosítsa fel a helyzet s követendő irány felől. Ez ifjak a másodikon napon a 10-kor kezdődő gyűlésig, mint örökmozdony jártak keltek a nép között, beszéltek előtte, capacitálták, hevitve képzelődését és vágyakat ébresztve szívében, szándékosan felkölteni igyekezve bennök a roszra, mindig hajlandóbb emberi természetet Nyilván felismertük az irányunkban volt eddigi szívélyesség eltűnését; tartózkodók lettek, kerülték a velünk találkozást még jobb ismerőink is; társalgásuk hangosabbá, sok helyt zajossá vált; dacz és kihívás jelei is mutatkoztak maguktartásán. Már ekkor sürűn hallszottak minket, a kormányt és „Unió-t“ illető sértő, de még nem egyenesen hozzánk intézett észrevételek. A tanuló ifjuság e nap folytán mind vak-

merőbbé, kihívóbbá lett. Papp Sándor, Barnutiu és társai arczán szenvedélyes ingerültség fejeződött ki, különben is az első egy szikár, sárga-epés színtű, vakmerően bátor, heveskedő, folyvást szónokló, mindig izgatott, Cassius-arcz; az utolsó erősen barna, vézna kinézéstű, komor szinte vad tekintetű, bosszuszomjas Danton-féle alak, valódi római arczéllal. A csoportokban fenhangu beszédet tartottak, nyilván vitatkoztak ifju tanárok, papok, irnoki emberek és tanulók. Ságunáról rokonszenvesen kezdett szólni a nagyobb rész, mert ő eszélyes volt és diplomatizált, kereste a nép kegyét, közvetítette az ellentéteket, de hajolva népe vágyai felé, Leményről kisebbitve, sok csoportban méltatlankodólag és megvetve, néhol lármásan fenyegetve szóltak.

E változás az éjjeli capacitatiók műve volt. Igazat mondtak az izgatók, midőn állították: „hogya katonaság csak parádénak jött ide, melléjük inkább, mint a fegyelem és rend érdekében.“ Inkább fraternizált az a néppel, mintsem passivitást mutasson s komoly magatartással imponáljon.

Alig kezdődött el a gyűlés és jegyzőkönyv felolvasása, az eső megeredt, kényszerítve az elnökséget, hogy a tanácskozást a templomba tegye át. E napon volt a derekas tanácskozás az elértekezetekben megállapított tárgyak felett. Sokan beszéltek, mert sok volt a sziveken, a mi kiöntésre várt; ez jó alkalom volt a nép különben aluszékony kedélyét a politika és napi kérdések iránt fogékonyságra birni. Természetes, hogy annak telfogásához s miveltségéhez alkalmazkodtak: nemzeti jogok, személyek és közvetlen érdekek, urbér, birtok, *enyim s tied* voltak a vita tárgyai, átvive az actualis viszonyokra, az akkori türhetlen helyzetre. Heves és lázasztó beszédek tar-

tattak, s a szónoklatok ereje egyenesen a magyar nemzet és alkotmánya, a magyar intézmények és államférfiak, az erdélyi kir. főkormányzók és kir. biztos, a magyar birtokos osztály, márciusi törvények és *Unio* ellen volt irányozva. Akármely tárgy jött napirendre, a szónokok ide terelték a beszédet és közönséget úgy, hogy a fennálló folyvást ostromolva és ócsárolva legyen s ez a népet izgatásban tartsa. Bámultuk a bátorságot, a melylyel minket saját honunkban megtámadtak, a méltatlanságot, a melylyel intézményeinket és a kormányt, alkotmányunkat és becsületünket bántalmazták; a megátalkodottságot, a melylyel saját népöket ellentünk, honfitársaik ellen, ingerlik. Egyik szónok felülmulta a másikat komoly testület tanácskozásainak körébe nem illő szenvedélyességben. Hiában emeltek föl mérséklő szót olykor Sulutz, Cipariu, Saguna, Lemény s mások, nem volt foganata, nem csillapított a békítő szó. Az öreg Lemény püspököt kihallgatni sem akarták. „*Hallgasson!*“ kiáltotta egyszerre száz hang torokszakadtan, „*Le vele!*“ „*El a szószékről, öreg gonosz!*“ szólott közbe ráförmedt vad indulatossággal Barnutiu, s a többség „*helyes*“-t és „*éljen*“-t kiáltva, mellé nyilatkozott. Én három jellemzőt jegyeztem meg e gyűlésről. *Elször*, hogy annak egészen politikai pártjellege volt — csak a kormány- és *Unio*-ellenes szónoklatok voltak népszerűek. *Másodszor* a nép kedvencz szónoka Barnutiu volt; ő a tömeg miveltségéhez mérten s vágyai szerint, forradalmi és communisticus szellemben beszélt olykor csaknem tajtékzó dühvel, mely valóban sem parlamentáris, sem megyei vagy más rendes tanácskozási terembe való nem volt, éppen ezért ragadta meg oly csodaszertü hatalommal az itt összegyűlt volt „*profa*

num vulgus“-t. Azért mondom, hogy ezt ragadta meg, mert a valódi értelmes, higgadt s nemzetök javát eszélyesen ohajtó román férfiak, kik itt csakhamar kisebbségbe jutottak, ez eljárást nem helyeselték. Harmadik az, hogy Ságuna püspököknek mindig figyelmezttek beszédére s neki külsőleg is a kellő tiszteletet megadták. Oka ennek az ő „*juste milieu*“-jellemben, ügyes szónoki ravaszságában és megnyerő külsőjében volt, a mihez járult az is, hogy ő — bármily udvariasak sőt alázatosak voltak is a kormányzóhoz irt hivatalos levelei s gróf Mikóval való bizalmas beszélgetései — nyilvános tényeiben a magyar kormány iránti lekötölezettségnek árnyát is kerülte: elfogadta, sőt keresve kereste a püspökséget, élt a nyert fényes állás nagy befolyásával és előnyeivel, megtette vagy okossággal kitért az elől, a mit gróf Teleki tőle kívánt, de azon izgalmas hónapokban szüntelen ide-oda járt, ment nép-békíteni Hunyadvármegyébe, esküdni Karlovitzra, informálni Pestre s a kir. kegyelmet megköszönni Bécsbe; ő ezen gyűlés előtt a kormánytól sem valamely kényes megbízatást nem kapott, sem nagy felelősség alá — mint az öreg Lemény püspök — nem vonathatott.

Tetőpontra érni a szenvedélyeket, féket s határt veszteni tulzásaiban a balázsfalvi népgyűlést akkor láttam, midőn a Mikás Ferencz gyűlésben jelenlevő atyját Barnutiú szónoklatközben a szószékre fölívve s annak vérző fejére rámutatva, így kiáltott föl: „Ime ez a magyarok műve! Ezt fogja adni nekünk az *Unio*! Testvérünk véres feje mutatja az ő hozzánk való jó indulatjokat! Vármegyei hajduik zúzták be a jó öreg fejét, a ki fiát az elfogatástól kéréssel akarta védelmezni. Ilyen a magyar testvériség, látjátok ro-

mánok.“ Megjegyzem, hogy szónoklata legizgatóbb részét épen a márcziusi törvények tették, melyekről azt bizonyitgatta, hogy azok az egyenlőség, testvériség és szabadság fennhangoztatott eszméinek nem felelnek meg, a magyaroknak javára, de a románoknak veszedelmére lesznek s ez állítása támogatásául hozta fel a Mikás esetét . . . E neme és módja a bizonyításnak és szónoki érvelésnek egyedül áll az alkotmányos országok történetében; forradalmiassága mellett azon gyöngye oldala is van, hogy Mikás saját levelei által bebizonyított alkotmányellenes tényért volt elfogva, mégis az történt, hogy Barnutiu e jól választott s ügyesen alkalmazott szónoki fogással a balázsfalvi gyűlésen a mérsékletet, a magyarok iránt méltányosságot, az *Unionak* az oláh érdekeket biztosító módon elfogadását ajánló pártját legyőzve, számukat csekélyre olvasztotta le, a többség a tulzók politikáját fogadta el, s szintugy mint a szászok Nagy-Szebenben, az osztrák birodalmi egység mellett, Magyarország ellen tüntetett. Ettől fogva a nép Barnutiun s társain kívül másnak nem hitt, higgadt tanácsra nem hallgatott, ők lettek a kedélyek és helyzet urai, az itteni többség szelleme terjedt ki az ország egész oláhságára. Az elébbi jelet az Unio ügyét itt eldöntötte. A két püspök és honoratiorok befolyásának vége lett, az ártól elsodorva, alig voltak képesek a jegyzőkönyvet éles és compromittáló kifejezésektől megóvni. Tudom, mert szemmel látó tanu voltam s az erdélyi ellenzék körében Kolozsváratt gr. Bethlen János óvári házában én adtam elé a történeteket szóval, azután b. Jósika Miklós felhívására írásban, onnan küldetett el a *Pesti Hirlap*-ba s más lapoknak is. A gyűlést hátrább fogom jellemezni; határozatainknak 16 pontja inkább a kérések természeté-

vel bir, de volt két állam- és alkotmányellenes tényök a mi által a gyűlés nyilván forradalmi térre ment át. *Egyik* az, hogy a kérvénnyel Bécsbe menő követésbe külföldi alattvalókat, az oláhországi kormány szolgálatában s tényleges fizetésében álló Trebonianu Lauriani Antal és Majorescu tanárokat is bevásáztotta, valamint végrehajtó bizottságába is Román Constantint és Balasiescut, a kik Oláhországban mint tanárok szintén kormányi fizetésben voltak; *másik*, hogy az ország törvényes kormányhatóságai mellé sőt fölébe, a szerbeket követve, állandó végrehajtó bizottságot — *Comité* — választott, mely a gyűléstől csak arra volt megbizva, hogy a fejedelem adandó válaszát a néppel tudassa; de a mely Nagy-Szebenben azonnal állandóvá tette magát, tanácsolta a népet, proclamatiót adott ki, levelezni kezdett a főhadvezérséggel és igazgatókkal s mint kormányközeg az ország törvényes tisztviselőit terrorizálva s hatáskörüktől megfosztva, a közigazgatást a vármegyéken lehetlenné tette. Elnöke volt Säguna Endre püspök, alelnöke Barnutiu Simon, tagjai: Foulé Mózes, Moga János, Panovics János, Boddila Péter esperesek, Mánn Péter, Dunka Pál kir. kincstári fogalmazók, Batrinianu Sándor, Pumne Áron, Román Constantin, Balasiescu Miklós tanárok, Buttyán János, Mikás Ferencz, Pents Miklós, Jank Avrám ügyvédek, Pipos János, Vajda Gábor, Timusu Vaszil irnokok, Papiu Ilarianu Sándor kir. táblai irnok, Puskás János jogász, Moldován István és mások, kik az ügyre nézve hasznosoknak s alkalmasoknak fognak tartatni. A kir. főkormányshék többször megrendelte az elnöknek, hogy a Comitét ne hívja össze, a felség határozatát egyenkint is tudathatja velök s igen egyházi uton a néppel. De ő erre a balázsfalvi gyűlés

végzésével szemben magát felhatalmazottnak nem vélte. Egybehivta, közölte a tiltó rendeletet s az elnöki teendőket Barnutiura hagyta. A kir. főkormányzék ismételte tilalmát rosszalva gyűlésezésöket, a kir. kincstár elnökét felhivta, hogy a Comitéba beválasztott tisztviselőket annak gyűléseiben részvételtől tiltsa el, s ha nem engedelmeskednek, vettesse közkereset alá. De erre szükség nem volt, mert e két férfi Dunka Pál és Mánn Péter fogalmazó volt, kiválóan tehetséges, jellemes és loyális gondolkozásuak mindketten, a kik nem vettek részt s a kikről hátrább több szó lesz . . . Így a tekintélyesb s higgadt férfiak visszavonultával a hatalom a tulzók kezébe került s forrásává lett az országra kiáradt nagy szerencsétlenségnek.

IX.

A balázsfalvi népgyűlés alkotmányellenes-volta s vészes hatása az ország belbékéjére és magyar alkotmányra.

Az ápril 30-iki első gyűlés ismeretlen uton s kormányi tilalom ellen jövén létre, épen azért meg sem alakulhatván: népgyűlés, sőt általában gyűlés-név jogosan nem illeti meg; inkább magángyűlékezet volt ez — *Conventiculum* — s az ott történtek csak negatív jellegűek: az izgatók veszélyes magvakat hintettek el a nép szívében, de jogerejök s actualis értékök nincs.

A május 15-iki népgyűlés jogosultsága ellen is sok érv szól. A királyi főkormányzék és kormányzó a két püspöknek két külön helyen tartandó gyűlést engedett meg, mindkettőnek saját megyéjében: Balázsfalván és Nagy-Szebenben, mégis midkettő Balázsfalván tartatott, együtt. Csak az espereseknek és a püspökök által értelmesebbeknek vélt hiveik egybegyűlése volt engedélyezve, s 25—30 ezernyi néptömeg gyűlt össze, melynek alig egy kis része volt po-

litikai tanácskozásokra képes. Ki volt kötve föltételtül, hogy csak a jövő utolsó erdélyi országgyűlésre készítendő kérelemről tanácskozhatnak, a kérelmet fogalmazzák a püspökök s mind tartalma, mind kifejezései legyenek mérsékelték. A gyűlés ennek ellenére tiltakozott maga a fejedelem által már a királyi előterjesztések közé sorozott Unio ellen, uj nevet vett föl, külön oláh nemzeti főnök és politikai terület adását sürgette, állandó Comitét választott s ezáltal magát a kormány alól függetlenné tette, a népet a hozott határozatoknak bárkivel szemben fentartására megeskette s ekképen az országnak az alkotmányon nyugvó, királyi és homagiális eskük által biztosított kormányzati rendszerét támadta meg, s mindezt eddig egészen szokatlan módon, választás és a népküldöttek bárminő qualificatiója nélkül, ösgyűlés-alakban szabad mezőn és ég alatt.

Mellőzve, hogy az oláhság az általuk ismert tilalom ellenére másodszor is oly nagy számban gyűlt össze, hogy az ott — gyűléseken kívül — történtek, szinte lázongássá fajultak, mit csak a püspökök és a nemzet higgadt férfiai gátoltak meg; nem érintve, hogy Erdélyben népgyűlés csak a magyar alkotmány alapján tartathatott, melyet pedig ők létezőnek nem ismertek el; végre, hogy a gyűlés tanácskozásai és végzései a törvényesség határain tulmentek: e gyűlés tényeinek formai és tartalmi hiányai miatt közjogi értéket tulajdonítani nem lehet.

Ez oka, hogy a kir. főkormányzók a gyűlés jegyzőkönyvét a végzések roszalása mellett terjesztette határozathozás végett a felséghez, a Nagy-Szebenben tervezett Comitét betiltotta s ezt a felségnek is följelentette. A Comité ez ellen felfolyamodott s a fejedelemtől kért

engedélyt fönmaradhatásra; de kérése nem teljesített, s csak tényleges és usurpatorius létezése után öt hónappal, október 16-ról van egy egyszerű, írásbeli tudomásul vétele az alkotmány ellenére teljhatalommal felruházott erdélyi főhadvezérségnek, melyben a Comité kérésére kijelentette: „hogy a nyugalom, béke és nemzetek közötti egyetértés eszközlésére választott Román Comité ellen nincs kifogása s hiszi, hogy a kitzött cél elérését minden jó érzelmi honpolgár szívesen óhajtja, a főhadvezérség a maga részéről Riebel őrnagy által fog annak működésénél közrehatni, (*inter-veniren.*)“

Ezt is a főhadvezér helyettese írta alá, ez nem felségi megerősítés, nem a korona helybenhagyása, de a reactio javára a helyzet által ajánlott oportunitási tény.

Ezen csekély és csak látszólagos, de a jogtörténeti kritikát ki nem álló legitimitási alapja van a Román Comité létezésének és működésének, az is oly hatóságtól, mely ezen forradalmi eljárás által hatáskörén tullepett s az ország alaptörvényeit és kormányrendszerét a közrend kárával forgatta fel. A közigazgatás és törvénykezés formáiban bárminő változtatások megengedése az országgyűléssel együtt gyakorolni kellő felségi jog, a főhadvezérség ideiglenes hatalmi ténye tehát tekintetbe vehető nem volt.

Mégis e testület volt az, a mi Erdélyben a kormánytól és törvényes közegeitől nem függésre, a felsőbb rendeleteknek nem engedelmességre legelőbb tárt kaput s nyitott szabad utat. Ennek működését látva a tudatlan nép, fejébe vette azon téveszmét, hogy öt kötelező rendeletek ezentulra nem a magyar kormánytól és tisztviselőitől s hatóságai útján, hanem csak Balázsfalváról a gyűlésből, Szebenből a Comité-

től, saját nemzetökbeli férfiaktól adathatnak ki, mert csak ezeknek van joga nekik parancsolni; nem is hallgatott többé másra, mint tribunaira, a nagy-szebeni Comité-tagokra és a főhadvezérségre.

S kik, minő polgári állásuak voltak e nemcsak névleges, de tetteleg működő Comité-tagok? Saguna püspök — úgy látszik — csak népszertiségeért fogadta el az elnökséget. Barnutiu alelnököt pár évvel azelőtt tették le tanárságából; Lauriani egy Bécsben lakó erdélyi magyar főurnál nevelő, később oláhországi tanár és író volt, kinek közigazgatási ismerete nem lehetett; ott volt közöttük a nyelvész, Balasiescu; ő magát erdélyinek írta, de többet Oláhországban lakott. Baritz — úgy látszik — félre vonult. Ott volt a tudós Cipariu, a ki könyvei között s a tudománynak élt, a közigazgatásban tapasztalással nem birva; végre tag volt két középszerű ember: Mikás Ferencz és Brán János, kiket ambíciójuk s más nagyobb tehetségek visszavonulása vitt e helyre. Mikor? hol? mely pályán szerezhették volna meg ők a közkormányzatban szükséges jártasságot s a kellő politikai ismereteket? Mi képesítette őket arra, hogy bírák legyenek egy ország békéje fölött? Mikoly kiváló tulajdonaik? Nekem úgy tetszik, a románok között is az történt, a mi ez időben majdnem mindenütt: a tapasztalással bírók, komoly és valódi tehetségek félrehúzódtak, kitűnni vágyóknak adva helyet; némelyeket féktelen szenvedélyök, másokat a viszonyok emeltek azon pozczra, hol fájdalom! több rosztat, mint jót cselekedtek.

Vegyük hozzá mentességöktül, hogy nem volt szilárd alapjuk, nem utasították törvények, jogkörük körülíratlan s az idő forradalmi volt, oldaluk mellől hiányzott az ellenőrző testület. Lehetséges volt-e így

országos dolgokat s kényes ügyeket helyesen elintézni még náluknál nagyobb elméknek is? Ők valóban erejükön felüli dologra vállalkoztak.

Két veszélyes szirt közt hányattak. *Egyik* a nép rossz inclinatioja, felizgatott szenvedélye s megzavart gondolkodásmódja, mely arra birta, hogy féktelenkedésben keresse a szabadságot, maga szabadítsa fel földesurai hatalma alól magát, dolog nélkül, másokból éljen s boszuindulatában gyujtson, raboljon, öljön! *Másik* az izgatókkal való viszonyok, kik nemsokára mint legio-prefectek és tribunok a néppel közvetlenül érintkezők, rendkívüli befolyást nyertek s nagy követelésekkel és arroganciával léptek föl. Ezeknek egyik céljuk az élhetés volt, ezért sok olyat tettek, mit az általuk teremtett Comité-tagoknak el kellett nézni. A lázongás szitói és vezetői ők voltak, ők a Comité alhatósága, büntető kéz, mely sujtott, és látó és halló szerv, mely a központot a történekekről informálta. A Comité anyagi fennállása valamely rendszeres fizetéssel nem volt biztosítva. Voltak hivatalos jelentések arról, hogy Cipariu és Rátz kanonokok neve alatt román nyelven költ s ki is nyomtattatott felhívás járt a nép között Buttyán János, Barnutiu Simon és Papp Sándor részére adakozás gyűjtés végett; de midőn ez iránt hivatalos nyomozás indult, a nevezett férfiak Bécsben voltak s így az idők balfordulása miatt ennek való- vagy valótlanságát megtudni nem lehetett. Balasiescu Balázsfalva és Szeben bevételekor tetemes arany és ezüst pénzt hagyott szállásán elrejtve, a mit később megtalált s hátrább bővebben lesz szó róla. Gyűjtöttek egyes tribunok is *requisitio* útján a magyarok udvaraiból, *collecta*-val a román nép között a *király Cancellistái* részére — így nevezték ők izgatóikat

s papi növendékeiket. — Küküllőmegyében Besenyőben, Laczkódon és Somostelkén az oláh papok szószékből hívták fel adakozásra a hiveket, mint a kiknek — szerintök — fölszabadulásukat köszönhetik. A kormány nyomozást rendelt, de további adatok fölöle nyilvánosságra nem jöttek. Ma sincs tudva, hogy e vagyontalan férfiak, nemzeti pénztár nélkül, a mivel állítólag nem bírtak, az oroszról és Bécsből nem segíyezve, a mit tagadnak, miből tarthatták fenn magukat egy évnél hosszabban? Különös igazgató-testület, páratlan hazánk történetében. Működéséről majd az események folyamában többet.

A balázsfalvi népgyűlés pedig, mint bármely más is, intve óvó példa lehet a kormányokra nézve, hogy a hatalom gyepelőjét, melyet a törvény és alkotmány adott kezökbe, szilárdan tartsák, az állam békéjét s fenmaradását érintő kérdésekben jól megfontolva határozzanak; de ha egyszer a határozat megvan, azt az őket terhelő nagy felelősség kérlelhetlen komolyságával vegyék teljesevébe. Tanuljanak szigort a liberális angol nemzettől és kormányától. *Principiis obsta, sero medicina paratur.*

X.

A kézdi-vásárhelyi és csik-szeredai katonai felsőbb iskola s a székely határőrrendszer. Gróf Batthyány Lajos és gróf Teleki József. Klapka és Gál Sándor küldetése a székelyek közé.

Mielőtt tovább mennék, a székely határőrség multja egy érdekes eseményét kell az olvasóval megismertetnem, a mi különös befolyással volt a székelységnek szabadságharcunkban tanusított nagy erő kifejtésére.

Volt az I-ső és II-ik székely gyalog s a huszár határőrezrednek a maga területén több trivialis, normalis és

lányiskolán kívül egy három éves tanfolyamu felsőbb normalis iskolája Csik-Szeredában s egy négy éves tanfolyamu, hat osztályra különített másik K.-Vásárhelyen, melyhez csatolva volt az V-ik ugynevezett katonai házi osztály (*Militär- oder Hausclasse*). Ezek, egybeköttetésben a három matematikai iskolai osztálylyal, tették a három székely határőrezred *Nemzeti katonai növelő-intézetét*. Már a négy alsó osztály oktatási iránya katonai volt. Az I. osztályban tanítottott főbeli és jegyekkel való számadás, szépírás magyarul, latinul, németül, német-magyar nyelv stb. a II-ikban katonai gyakorlás (*Exerciren*), számjegyszámítás, német nyelvtan, irodai szépírás, magyar nyelv, Erdély földrajza stb. III-ikban katonai gyakorlatok, német fordítás, magyar, német, latin nyelvtan, mondattan stb. IV-ikben katonai gyakorlatok, természettan, térmérestan (*Planimetrie*), rajz, gyümölcsfa- és selyemtenyésztés stb. Mind a négyben fokozatosan ima, katekizmus, vallastan, az alattvalók kötelességei stb. Az V-ik osztályban az oktatás és növelés kizárólag katonai irányu volt, tanított egy felügyelő felsőbb tiszt és két altiszt. A tantárgyak voltak: számtan és algebra, európai történetrajz, szépírás, hivatalos irály, rovatkozás (*Tabelliren*); továbbá több tiszt által a matematikai iskolában a tisztán katonai tárgyak: katonai földrajz és földmérés asztallal, fegyvertan, tábori szolgálat, szolgálati, gyakorlati és oktatási szabályzat (*Dienst-Exercier- und Abrichtungs-Reglement*), szurony- és kardvívás stb. adattak elé.

A kézdi-vásárhelyinek saját erején és költségével fölépíttetésére a háromszéki II-ik székely gyalogezredbeli székelység báró Purczell János ezredes által I. Ferencz császár benjártakor 1818-ban kért s 1822-ben

decz. 11-én nyert engedményt, maga a székelység ajándékozott e célra 40,515 frt. 45⁵/₈ krt, az ezred tisztikara 1782 frt. 11 kr., a huszárezred katonasága 12,843 frt. 23 krt, tisztjei 356 frt. 4 krt, az ezred revindicált havasai egész évi jövedelmét 6097 frt. 46⁵/₈ krt, erdélyi és magyarországi lelkes hazafiak 8427 frt. 24 krt, Józsa János 700 frt., Tuzson György polyáni székely gyalog őrmester 1000 frt. bikfalvi székely gyalog katona Simon Ádám 1000 frt., Fejes András 1000 frt., különbözők 298 frt 19 kr., együtt 74,019 frt. 53³/₈ kr. váltópénzben; K.-Vásárhely községe s több birtokosai ajándékozták az építésre szükséges helyet, a város és Oroszfalva a téglát, Háromszék falvai adták az építési egyéb anyagot és ingyen napszám-munkát. Az épület 100 növendék s az összes tanító, felügyelő és szolgaszemélyzet befogadására volt előtervezve és számítva, az ifjak lakást, élelmet, ruházatot kaptak az államkincstártól e célra évről-évre utalványozott 4000 váltófrtból. Az épületet bevégződésével szakférfiak megvizsgálván, 100,000 v.-frtra becsülték s rá e büszke felirat méltán iratott: *A katona székelyek egyesített erejével és ügypártolók nemeslelkű adakozásából.* [CONIVNCTIS VIRIBVS SICVLO-RVM MILITIAE ASSVMPTORVM ET GENEROSA FAVORVM MVNIFICENTIA.] Később fölszerelésre adott a fejedelem saját pénztárából 4000 frt. az alapítványi helyek szaporítására Szepessy r. kath. püspök 500 frt., Kovács Miklós szintén r. kath. püspök két hely alapítására 4000 frt., alsó-csernátoni Cseh Zsigmond kir. táblai ülnök 2006 frt., Körösi Csoma Sándor, a híres Tibet országi utazó 100 aranyat, Székely Mihály kir. táblai elnök 500 frt. stb. Gyö-

nyörű emléke a székely tetterőnek s lelkes honszeretetek! . . .

Azon időben, melyről szó van, volt az intézetben 104 alapítványos s mintegy 30 más ifju, a kiket saját szülői láttak el. A csik-szeredai katonai normalis iskola, 1827-ben decz. 11-én engedélyeztetett az 1-ső határőrezred növendékei részére . . . Ez intézetekben növekedett a székely határőrségi ifjuság szine-virága, képezve a hadi pályára a katonai tudományokban és ismeretekben, vagyonos szülők gyerekei mint hadapródok — *Cadet* — önköltségükön. Ez az egyik ok, miért volt nagyobb a székely határőrség erkölcsi és katonai sulya, mint az oláh határőrségé; mert értelmiségi színvonala magasabb, hazaszeretete öntudatosb volt; s még egy másik oka az, hogy a székely határőrség nem jobbágy földön jobbágyokból alakult, a székely határőr mint önfoglalta földén és birtokán élő személyileg nemes, a primorokkal vérségi és társadalmi benső egybeköttetésben állott s mint katonának is — ámbár politikai jogokat tetemes megszorításokkal élvezett — lelkében bizonyos büszkeségi önérzet fejlődött ki.

Mint és mivel töltötték éveiket e határőrségi különböző intézetekben a növendékek, cadetok s ifju tiszt tanáraik? hogyan s mit tanultak és tanítottak? az ezred és főhadvezérség levéltárában levő évi közvizsgálati jelentések rejtették magukba, a szülők fiaik leveléből tudtak egyet és mást; csöndesen viselni magukat a szigoru katonai fegyelem alatt kitüntető erény, az ugynevezett *civil világgal* nem érintkezni kötelesség volt; nem is igen tudtak felőlük egyebet, mint azt, hogy köztilók koronként jelesen készült székely ifjak jönnek ki s lesznek altisztekké — kapitányaiknál

sokszor derekabbak! ritkán s későn juthatnak avagy csak hadnagyságig is, mert a főbb tisztii állomásokra Mária Theresia germanizáló rendszere s titkos politikája szerint német, szláv és oláh eredetű tisztek nevezettek. Nem szólott fel ellene a törvényhatóság, s az országgyűlés ha olykor tette, hijába tette, változtatni ezen, mint a Péter czár testamentumán, nem lehetett, mert ezt abécsei katonai s udvari politika kívánta így.

1841. körül csaknem váratlanul azon hirrel lépték meg az erdélyi hirlapok az olvasó világot, hogy a k.-vásárhelyi és csik-szeredai katonanövendék ifjai, az ezredbeli altisztek, hadapródok s ifju tanártisztek magyar olvasó társaságot alkottak, magyar hirlapokat és könyveket olvasnak, a nemzeti költők hazafias dalait szavallják, a politikai eseményekről beszélgetnek, szóval: a nemzeti irodalom és politikai élet terjedő világa elhatott a csik-szeredai várba azon rideg falak közé is, melyeket Bethlen Gábor fejedelem akaratából csiki kedves főkapitánya, Mikó Ferencz a XVII-ik század elején tatárok, törökök s oláh betörések — de nem a műveltség ellen — védelmi helyül építtetett, elhatott a kézdi-vásárhelyi katonai intézetbe, sőt az ugynevezett egész székely *Gränzbe*. Az ébredő haza örömmel fogadta a kellemes hirt, de az ezredek tisztikarát bámuló ijedelem fogta el. Katona és magyar könyvolvasás azon időben! hallani is vétkes volt. Mit mond ehhez a nagy-szebeni General-Commando s a bécsi Hofkriegsrath? elgondolák az illetők, s a gyanus ifjakat: Baritz, Benedek György és Pál, Mike, Bocskor, Puskás és Mártonffy cadetokat és őrmestereket lakóhelyöken, minden ponton csaknem egyszerre letartóztatva és elzárva, Nagy-Szebenből kirendelt őrnagy hadbíró által hosszasan tartott

szigorú vizsgálat alá fogták, vallatták, ijesztgették, mélyreható nyomozódás folyt nagy ideig. 1843. októberében, három évi vizsgálati fogság után, Aachen Rajna melléki Poroszországban költ V. Ferdinánd császár és király azon k. leirata, melynek értelmében mindnyájan elítéltettek: Baritz, a két Benedek hat-hat, a többi két havi profosz-áristomra, három cadet kilépett, kettő benn maradt és tiszt lett... Idővel megszolidult irántok a hatalom, néhányan amnesztiát kaptak s nemsokára szintén tisztekké lettek, kettő ma is felsőbb tiszt a közös hadseregben. Egykoruak beszélnek, hogy a befogottak semmit sem tagadtak, sőt magukat büszkéknek vallották, önvédelmek nagy irattömeget tettek, egyiknek például vallomása 41 ívet . . . A nyomozó hadbíró zavarban volt. „Nem tudom mit tegyek velők — mondá többször meghittei körében — ez ifjak megannyi ügyvédként védekeznek, mintha Cicerót vagy Demosthenest utánoznák; ártatlanoknak vallják magukat, s a mit teszünk velők, üldözésnek magyarázzák“ . . . Előbb felségsértési bűnnek bélyegezték a tettet, majd összeesküvésnek (*Menterei*), mely szerintök az egész határőrségi rendszer megszüntetésére irányult; pedig a mint vallomásaik igazolják, társulásuk célja önművelés, a hazaszeretet, nemzeti érzés és magas kötelességérzet sziveikben s növendékeikben fölbresztése és öntudatosá tétele volt. A dolog vége az lett, hogy a szép remények közt alakult olvasó társulatnak egész katonai szigorral véget vetettek. A székely határőrség fölött a láthatár újra komor lett. A nemzet öröme rövid ideig tartott. Homályosan hangzó, csüggesztő hír érkezett nem sok idő múlva Kolozsvárra az „*Erdélyi Hiradó*“ című ellenzéki lapba — a miről, mint belmunkatársnak, szemé-

lyes tudomásom volt — csak úgy, a hogy a censori szigor megengedte, törlés, módosítás, s a sorok közti olvasás segélyével lehetett kitaláltatni az olvasóval, hogy a kézdi-vásárhelyi és csik-szeredai katonanöveldékben s a székely ezredterületeken alakult olvasó társaságot feloszlatták, két vezértagja egyikének elzárása ideje büntetésbe tudatott s már korábban szabad lett, a másik a határőrségi ezred kötelékéből eltávozni kényszerült, Mars fiai közt a régi rend és siri vagy leg-alább zárdai csönd, s nálunk oly stereotyp katonai subordinatió némasága ismét helyre állott.

Ez a két ifju Csik-szentgyörgyi Gál Sándor császári cadet és czimzetes őrmester és Kovachich Horváth Ignác ezred-cadet és szintén czimzetes őrmester volt. Gál Sándornak atyja is székely határ-őrvidéki kapitány, fiának gondos katonai oktatást és nevelést adott, mit a grátzi — némelyek szerint ollmützi katonatisztnöveldében sikerrel s maga iránt nagy reményeket költve végzett; innen a Máriaassy-ezredbe lépett ki, s mint cs. kir. cadet 1838. szi-lőföldére, a csiki I. székely gyalog-ezredhez kéred-zett át. Itt ismerkedett meg Horváth Ignácczal, s Gál hallgató természete, szinte zárkozottsága daczára közöttük csak hamar benső viszony és barátság fejlődött ki. Horváth — kiről hátrább lesz több szó — maga mondja, hogy az első napokban és érintkezéseik után kitünő katonai tehetségeiért és szakismertéért különös vonzódást érzett hozzá. Az olvasó társaság eszméje Horváthé, ez már létezett, mikor Gál is tagjává lett, s bár a cél iránt barátjával egyformán lelkesült, tisztai állásra törekvéseért óvatosnak kellett lennie. Az is volt mindig. A cadet-iskola egyik osztályában Gedeon ezredes által a világ-

történelem, katonai földrajz és szolgálati s hadgyakorlatok tanításával bizatván meg: szaktárgyát s különösen a történetet oly erélylyel s a „*Vorschrift*“ határain túlmenő terjedelemben adta elé, hogy hire felsőbb helyre jutván, később másodsor is szinte fegyelmi kereset alá került. Tartózkodó s óvatos magatartásának tulajdonítható, hogy mind ezen, mind az előbbi vizsgálat alól könnyen s hamar menekült, cadet társai ártatlannak vallották, vizsgálati szenvedése volt csak büntetése, s míg más társai ügye hosszasan, Horváthé három évig tartott, Gál Sándor már 1842-ben tiszt lett, mit barátjával febr. 25-ki levelében tudatván: ez válaszában örömét fejezte ki felette, hogy e kinevezéssel a haza egy tehetséges fiának hasznos és háladatos munkatér nyílt.

Ilyen előélete azon kiváló képességű katonának, kinek arczképét az olvasó e füzet elején látja, s ki a székely haderő impozáns nyilvánulásában egyik fő tényező. . . . Gál sok elméleti ismeretű, szervezésre képes, elhatározott tettszomjas férfi; a márcziusi napok nyugalmazott állapotban érték mint hadnagyot, s ő a legelső szabadsági hírek hallására Pesten termett, az eseményeknek úgyszólván árjába nagy elszántságot tanusítólag önként mertült bele s maga iránt figyelmet költött: csakhamar honvéd főhadnagy, később kapitány, a nép által kikiáltott őrnagy, végre ezredessé lett, Háromszéken 1848 telén a nem capitulálás erős hive, Csik lelkes tisztviselői és papsága segélyével sikerült elnémitani a reactiot, legyőzni és eltávolítani a német tiszteket; az ő nyomán Bemnek Erdélybe érkezte után, mint a fűszál a tavasz enyhe esőjére, úgy termettek elé a székely honvéd sorok és zászlóaljok. Ő Pesten, mint szakember, katonatügyekben mon-

dott véleményeinél fogva hamar ismert, művei által a magyar katonai irodalom első uttörője lett. Már az aprilisi napokban nemzetőrszolgálati, gyalog honvédi oktatási és gyakorlat-szabályzatokat (*Dienst- und Exercier-Reglement*) adott ki füzetekben, melyek szerint tanulták a magyar nemzetőrség és legelsőben alakult honvédek a magyar katonai parancsszókat s azon hadvezényleti kifejezéseket, melyek ma is forrongásba hozzák a vért: „*egyenest! féljobb! vállhoz! tisztelj! jobbra át! igazodj! gyorsan lépj!* szuronyt szeggezve rohamban előre *indulj!*“ Nincs szó, mely kifejezni képes, mily fölvillanyzó hatást gyakorolt akkor ifjúságunkra, sőt élemedett férfiainkra is a katonai vezénylet búbájós anyai nyelve! Hős érzésre gyult a nemzet. fölébredtek ezeréves harcainak s dicsőségének emlékei, milliók lelkét hatotta át amaz egyetlen nagy elhatározás: megvédeni a haza kivivott szabadságát bár ki és kik ellenében! . . . Gál véleményét ápril 10 én egy katonai ügyben a magyar királyi főhaditanács is megkérdezte. Pest városa t. i. nemzetőrsége katonai begyakorlására oktató tisztet kérvén, a főhaditanács e tárgyban két szakembert hívott fel, egyik Gál volt, s ő tanító tisztnek gránátos zászlóalj főhadnagy Korponai Jánost, a Thurszky-ezredből Hankó alhadnagyot ajánlotta, kik közül az első el is fogadtatott. Pestvárosának ő dolgozta ki *Nemzetőrségi szolgálati szabályzatát*. A megyék és városok nagy számban rendelték meg katonai gyakorlati és oktatási műveit, így Szabolcs, Szathmár, Kassa s többek, szóval: ő mint író is szabadságharcunk egyik kiváló tényezője.*) Éles esze s hiv hon-

*) Katonai művei ezek: 1. *A Pest-városi Nemzeti Őrsereg ideiglenes oktatási, gyakorlati és szolgálati szabályzata. Szerkeszté és a pesti Őrhadi tanács helybenhagyásával közrebocsátá GAL SÁNDOR. Pesten, 1848. 1—55 ll. 8-adrétben.*

szeretete azonnal átlátta, hol tehet honának legjobb szolgálatot, hogyan hasznosíthatja a közjóra székely határőrségi szolgálatában szerzett katonai tapasztalatait; nevét ezernyi ezer 8-ad s 16-odrészt kis katonai füzetke fogja fentartani az irodalomban; e sorokat olvasva, még élő sok nemzetőri tiszt fog kegyelettel visszaemlékezni nevére, melyet a politikai és irodalomtörténet elismerőleg ad át az utókornak.

Midőn a szerbek a horvátokkal egy célú tűzvetéssel, a május 5-ki karloviczi nemzeti gyűlés után Magyarország ellen nyíltan föllázadtak s határőrezredeiket a lázadás kettős központjából, Zágrábból és Karlovitzról kiindítva, egyfelől Orsova, Fejértemplom, Páncsova, Tittel, Ujvidék és Zimony közt, másfelől Szent-Tamáson, Perlászon, a római sáncokban, Verseczig és Temesvárig tömör csatavonalba állították s a magyar seregek Olaszországban harcolva, Gallicziában a határokon, hazánktól távol voltak, az itthon levő idegen ezredek érzülete kétségessé, az I. és II. oláh határőrezred magatartása gyanussá, sőt ellenségessé vált: a magyar királyságban csak két határőrségi székely gyalog s egy huszárezred volt az, melynek nemzeti érzületében s a magyar kormány iránti kész engedel-

2. Ugyanennek egy másik kiadása ily cím alatt: *A nemzeti őrsereg oktatási, gyakorlati és őrszolgálati szabályzata*. Irta GÁL SÁNDOR. Pesten, 1848. Nagy katonai szakismerettel, lelkesen s lelkesítőleg irt előszóval ellátva. 1—52 ll. 8-adréttben.

3. *A császári királyi sereg seregparancsnokjának OKTATÁSI SZABÁLYZATA*. Az eredeti németből lefordította GÁL SÁNDOR, cs. kir. alhadnagy az I. székely 14-ik határőrezrednél. 1848. I. füzet. Ára 40 kr. p. p. Pesten, 1—192 ll. Előszóval és tudományos bevezetéssel, s a gyakorlati oktatást elősegítő ábrákkal ellátva.

4. *OKTATÁSI SZABÁLYZAT* a magyar gyalogság számára. II. füzet. A csatározásról. (Vom Plänkeln.) Az eredeti németből fordította GÁL SÁNDOR, 1848. Ára 20 kr. p. p. 193—234 ll. Tartalommutatóval.

A lapozás e két mű egységét mutatja.

E művek azon időben ezernyi-ezer példányban keltek s mintegy *Ima-vagy Abécés könyvei* voltak a fegyverkező magyar nemzetnek.

mességében — daczára, hogy több csiki tiszt s ezredesök Dorschner német és császári érzelmű volt — teljesen lehetett bizni, 1200-ra számítva egy zászlóaljat s három zászlóaljat egy ezredre, négy osztályt külön-külön 304 legénnyel egy huszárezredre — 8000-re volt tehető az activ székely határőrségi erő, mely szám a IV-dik zászló-aljjal — a számfelettiekkel, félrokkantakkal vagyis reservistákkal, kik tényleg fegyverben nem voltak, de ezzel bánni igen jól értettek s hamar lehetett őket zászlóaljakká alakítani, számukat együtt 4000-re téve, körülbelül 12,000-re növekedhetett. De e véletlen szerencse értékét szerfelett csökkentette az elbutító osztrák katonai rendszer — a minek nyoma némely tisztéken s a patentalis invalidusoknál kivált a csiki ezred némely századánál észrevehető volt — valamint a katonaságnak már régóta a nagy-szebeni General Commando vas pálczája alatt léte. Az is-nagy hátrány volt, hogy a magyar kir. hadügyminiszter még olaszországi állomásáról nem érkezett volt haza.

A dolgok ezen helyzetében a hadügyminiszteri teendőket gr. Batthyány Lajos miniszterelnök végezte.

Tekintse át az olvasó bár futólag Magyar- és a volt Erdélyország ötezernyi □ mérföld területét; vegye fontolóra az országot szélén egészen körül ölelő, közepét minden irányban átmetsző ellenséges nemzeti-ségek föllázadt állapotát s forradalmi hangulatát, melyet a külföldi események folyvást gyulasztottak, a horvát bán, Szerbia és a bécsi reactio bátorított s utóbbi pénzzel, fegyverrel, tanult tisztekkel, Szerbia ezerekre menő gyűlévész rablóval segített. Midőn Vetternek, mint dandár vezérnek vitéz harcosai 1848. szept. 12. Perlaszt rohammal bevették, az osztrák tábori pénztár

ládájában Spanochi cs. kir. tábornoknak Gráczból költ értesítését találták meg eredetiben, melyben igéri, hogy a szerbek számára nem sokára pénzt s egy ütég ágyut küld, mit Vetter Mészáros hadügyminiszterhez küldött be. *) Nagy-Szebennek Bem vitéz hadserege által bevétele is hasonló ritka becsü okirathoz juttatott, a mi most kerül legelsőbbben nyilvánosság elé s egész szörnyűségében mutatja azt a vészes hálózatot, melylyel Magyarországot legyőzése s azután a magyar nemzet végképen kiirtása végett ellenségei körül fonták volt. Herczeg Windischgrätztlől Rajachich patriarchához báró Bruckenthal Sámuel erdélyi szász nemzetiségű lovas kapitány vitt 50,000 forintot, melyről szóló eredeti nyugtát egy magyar tisztviselő 1849. márcz. 12-én Nagy-Szebennek rohammal bevétele éjszakáján a báró Bruckenthal-ház udvarára szórt irások között véletlenül talált meg s gróf Mikó Imréhez küldvén be, a gróf ezt az erdélyi Muzeumnak adta át. **) Ez volt azon egyik forrás, — nem lehet semmi kétség iránta, lehetlen tagadni — honnan a szerb s román ellenállás erejét merítette, melynek segélyével már 1848. ápril—május havában központi Comitét alakítottak, a patriarchát

*) Látható *Vetter Antal* honvéd altábornagy kéziratban levő nagy becsü művében, minek kiadására vajha könyvkiadóink vállalkoznának! Nagy gonddal, sok taktikai és stratégiai tudománnyal s pártatlan igazságérzettel irt mű az, milyen e nemben szabadságharczunk irodalmában eddigelé még nincs.

**) E pénz-küldési tény teljes hitelessége érdekében szükségesnek látom az illető beküldökhöz írott következő igen fontos magánlevelet közzétenni: „Tisztelt hazámia! A nagybecsü oklevelet, január 1-én költ levelemmel együtt vettem. Fogadja legszivesb hálámat érte. Hálával tartozand ezért ön iránt a történetírás; mert egy nagy politikai tény constatalása tekintetében felér az a benne kifejezett öszveggel. En híven meg fogom őrizni s gondom lesz rá, hogy nagyszertü czélját egykor betöltse. E sorok legyenek részint hálám tanui, részint biztosíték arról, hogy az irat kezeimre lón bizva. Öszinte tisztelettel

Kolozsvár, január 23. 1868.

hazafi szolgálja:
Gr. Mikó Imre m. k.

forradalmi gyűlésben egyházi fejökké, Supplikátz ezredest hadaik felett katonai parancsnokká tették, minden faluban fiók Comitét állítottak, melyek szervezték a felkelést és fegyverkezést. 1.534,000-re megy a szerb vajdaság és temesi bánság népessége, ebből elleneink voltak a 430,000 szerb és 465,000 román — anativált, nagyobb részben műveletlen, kicsapongásra hajló, fegyverviselésben jártas, hamar sorba és csatába állitható nép Horvátországban szint ily forrongás, ugyan ezen politikai célok, indokok és titkos szervezkedés, melynek a Dráván tulról már rég áthallatszott fergeteget jelző belső moraja. Ez volt a helyzet Magyarországon. Erdélyben is már a balázsfalvi gyűlés lefolyt, a középszolnoki és küllővár. megyei legelső vagyon- és személymeztámadások, sőt egy pár gyilkosság hire is megvalósult. A szivek redőibe be lehetett látni minden nemzetiség pártjainál. A jövő képe le volt festve a balázsfalvi szabadságmező és e román városka éjji gyűléseinek vihart jósló eseményeiben. Természetes volt, sőt nagy felelőssége hozta magával, hogy gr. Batthyány a székelyek érületét nem hivatalos formákhoz kötött előjáróik által, de bizalmas uton, hazafiságukra hivatkozva kipuhatólja, s ha a körülmények ajánlják, őket a Magyarországon immár a szerbek által fenyegetett békének és törvényes rendnek fegyveresen oltalmára sietésre birni megkísérelje.

A király ép ekkor eltávozott volt, a nádor sem volt Pesten; gróf Batthyány miniszter társai beleegyezésével, utólagos királyi jóváhagyás reményében, hazafias felhívást intézett a fegyveres székelységhez, azt számos nyomtatványban Gál Sándor és Klapka György megbízottak által (kikhez csatlakozott Hajnik Ká-

roly is) azon utasítással küldötte közéjük, hogy Maros-Vásárhelyen, Székely-Kereszturon, Háromszéken és Csíkszékben, tűzhelyeiknél keressék fel őket, Magyarország szorongatott helyzetét terjeszszék eléjük s szívekben a vérhűség és rokonszenv szeretetindulatát felköltve, igyekezzenek őket a magyar kormány által a szerb és horvát egyesült lázadás megzabolázása végett Szegeden alakítandó magyar nemzeti táborba kijövetelre birni. Május 19-én kelt fölhívásában mondja Batthyány: „hogy a magyar haza és a magyar nemzet felé tornyosodó fergeteg aggasztó veszélylyel fenyeget s minden órán kitörésre hajlik. A vész hangja megkondult. Némely idegen nemzetiségek megirigylék a békés nyugalmat, melyet Arpád nemzete a Tisza és Duna partjain századok óta élvezett. S bár a két testvér honnak tetteleges egyesülése, melyet legforróbb vágyként öröklénk őseinktől, mind eddig meg nem történt is, elvileg elfogadva s kegyelmes királyunk változhatlan szavaival szentesítve van. Ezért mint Magyarországnak első független miniszterelnöke s ideiglenes hadügyminisztere, bizva a székely nemzetnek világszerte elismert rendületlen hazafiságában s magyar testvérei iránti megingathatatlan szeretetében, hivatalos tiszténél fogva, siet őket felszólítani arra, hogy a miként erről az erdélyi főhadi kormányzót is mai nap már értesítette, addig is, míg a király ur jóváhagyását utólag megnyerné, e levele vételével tüstént a Magyarországon Szeged tájékán központosítani elhatározott 12,000 fegyveres katonaságból állandó táborba siessenek, a hol, valamint az átkelő helyeken is élelmükről s fogadtatásukról már kellőleg gondoskodva van. Ügyünk közös — így végződik a felhívás — a koczka egyiránt fordul mind

a két testvér nemzetnek, ne hagyják önök hazafiui meleg szavamat hidegen és részvétlenül elhangzani”

A miniszterelnöki küldöttek május 22—23-án mentek át Kolozsváron; utjuk célja a közönség közé kiszivárgott, ők a kormányzónál nem jelentkezvén: figyelmező szemek, eljárásukat gyanuébresztőnek jellemezve, gr. Telekinek jelentették. Ez a nádortól felvilágosítást kért: mi e küldöttek utjának célja? mik utasításaik? egyuttal a székely hatóságok főtiszteit azok szemmeltartására s lépéseikről hozzá jelentéstételre utasította, értesítvén előre a szebeni fővezérseget is. Másnap, május 24-én már a maros-vásárhelyi főbíró jelentette, hogy Hajnik Károly, Gál Sándor és Klapka György 23-án délutáni 3 órakor oda érkeztek, előmutatták a miniszterelnök levelét, melyben a székek közé menetelre vannak megbizva, hogy a magukkal hozott felhívásokat közhelyeken a népnek olvassák fel s buzdítsák a székelységet a felséges uralkodó-ház és Magyarország iránti hűségre és a magyar nemzetet fenyegető veszedelemnek erélyes eltávolítására. „Összehívta — ugymond — a tanácsot és népet, felolvastatta és megmagyaráztatta a miniszterelnöki felhívást, s az lelkesedve fogadtatott. Azt hiszi, nem hibázott vele; egyszerűsmind tudatja, hogy másnap Hajnik Károly a főhadvezérhez intézett miniszterelnöki levéllel Nagy-Szebenbe ment, a más kettő*) Székely-Udvarhelyre.“ Marosszék főkirálybirája gr. Tholdalagi Ferencz szükseglettinek látta — egy május 22-én felsőbb helyre tett jelentése szerint — a felhívások kiosztását, mi-

*) A jelentés másodikkak Horváth Ignácot nevezi meg, de ő — mint fölöle hitelesen értesültem — nem volt ott, neve hihetően Klapkáéval lön felcserélve.

után ott a nép már elég lelkesült, kész utolsó csepp vérét is feláldozni a hazáért, mihelyt a felség által felszólítatik Meg kell jegyezni, hogy a báró Puchnerhez szóló levelet azért vitte Hajnik, mert ő már a korábbi erdélyi országgyűlésről mint gyorsíró ismeretes volt; találkozáskor vele Medgyesén, átadta s így érkezett május 25-ikén Nagy-Szebenbe, hol sem utlevéllel, sem a főhadvezérhez szóló levéllel magát igazolni nem tudván, a közbátorsági bizottság, mint vélt emissariust letartóztatta, s csak a kormányzó átiratára bocsáttatott ismét szabadon, a ki előtt őt b. Puchner igazolta. Hajnik Szebenből Kolozsvárra utazott vissza, Gál Sándor és Klapka Udvarhelyszéken, Székely-Kereszturon május 24-én találkoztak, hol az épen akkor Szebenbe a General Commando elé idézett csiki székely törzstisztek is utban levén, őket a honvédséghez átállásra kívánták bírni, de fogamat nélkül. Innen Nagy-Galambfalvára mentek, hol Gál Sándor Sebesi István házában a falu értelmeseb székelyei előtt lelkes beszédet tartott s magyar vezényleti kézikönyvét a nép között osztogatta. Utjokat Székely-Udvarhelyen át folytatták tovább; a nép ott is örömmel fogadta s magyarországi testvéreik védelmére menni bármely perczen késznek nyilatkozott . . . Háromszék főkirálybírája, Horváth Albert a kormányzótól kért irányukban követendő magatartása iránt utasítást. „Az illetők várják be — felelé az — míg a katonaság saját előjáróitól felszólítatik s akkor ők is eljárhatnak megbízatásukban a katonai fegyelem sértése, a lecsillapult kedélyek ismét fölzaklatása nélkül.“ Meglepő szivességgel fogadta őket Kézdi-Vásárhely derék népe, hol nagy tömeg népe s az ujjongó alakított nemzetőrség ujjongó öröm-

mel hallgatta végig a miniszterelnöki felhívást s buzditó szónoklatok, kérés sőt unszolás után arra birta saját alezredesét, hogy az a leghazafiasabb nyilatkozatok közt ünnepélyesen kijelentette, hogy miután hozzá is elérkezett a m. kir. miniszterelnök hivatalos felszólítása, a még itthon levő századoknak azonnal siető készülés iránt máris rendelést tett, hogy az első parancsszóra a kijelölt helyre elindulhassanak. Nemcsak rendes határőrök, de mások is voltak számosan, kik a testvér Magyarország védelmére magukat aláírva kötelezték; a tanács fölírásban kérte meg a kormányzót: „hogy a rendes katonasághoz csatlakozni s velök harciba menni kész székelyek tisztjei, zsoldja, fegyverete és rögtöni begyakorlása iránt a katonai kormányhoz irjon át s őket az eredményről értesitse. A lelkesedés a népben oly nagy — így végződik a jelentés — hogy tulságoktól csak gyors kiindulással óvható meg . . .“

A kormányzó jun. 2. a miniszterelnökhöz intézett iratában Hajnik letartóztatását félreértésből származottnak nyilvánította, s a felett sajnálkozását fejezte ki; egyébiránt nem tagadható, hogy nála sem jelentvén magukat, félreértésre s a velök elkövetett bánásmódra némileg maguk adtak okot; a szebeni polgármesternek pedig megírta, hogy Hajnik letartóztatását, a kit Szebenben sokan ismertek, teljességgel nem helyeselheti . . . Klapka és Gál Sándor Háromszéken több helyen népgyűlést tartván, nem csak a rendes határőröket birták rá a szegedi táborba menetelre, de a nem-katonák közül is sokan kezök írása alatt harcias kedvvel s egymást felülmulni akaró buzgósággal ígérték meg. Érdekesen világítja meg ezt a főkirálybirónak a miniszter kiktildötteihez jun.

4-én intézett hivatalos levele, melyben felkérte őket: „hogy a kormányzó rendelete értelmében várják be, míg a katonai és polgári hatóságok a népet táborba szállásra felhívják. Ezt kivált a nem-katonákra nézve tartja szükségesnek, a kik nemcsak maguk képesek elmenni, de a nemességet is csaknem kényszerítik fegyverfogásra s velök kiindulásra. Annyival inkább kéri őket erre, mert ottlétük alatt meggyőződhettek, hogy a székely nemzetnél mind együttvéve, mind a külön osztályoknál a legelszántabb akarat és kedv van magyarországi rokonaik segélyére menésre; őseiktől öröklött harcias jellemöknél fogva minden pillanatban készek fegyvert fogni, s a magyar haza és nemzet fennmaradásáért ősi tűzhelyöket és mindazt, a mi egy szabad embernek oly kedves, elhagyni. Kijelenti, hogy mihelyt az illető felsőbbbségtől fegyverfogásra és fogatásra rendelést kap, hatályosan intézkedik, hogy rajta elkezdve, a mindenki által hön szeretett magyar haza és nemzet fentartására a lehető legnagyobb fegyveres erő gyűljön össze, a melylyel, ha a körülmények úgy kívánják, önmaga kiindulni legszentebb polgári kötelességének ismerendi . . .“

Míg a Székelyföldön ezek történtek, a kormányzónak május 23-án a nádorhoz tett jelentése gróf Batthyányval közöltetett, május 29-én költ rá válasza, de csak jun. 6-án érkezett Kolozsvárra. Örök-szép emléke lesz ez e férfi jellemnagyságának s elszánt hazaszeretetének. Meg kell hajolnunk azon erős indokok előtt, melyek őt e rendkívüli lépésre birták, valamint lelke nyílt egyenességének tisztelettel kell áldoznunk, hogy akaratát a nádorral és királylyal elfogadtatván — bár kin sérelem elkövetése nélkül — magának, ki e pillanatban mint annak akarata kép-

viselője állott a nemzet élén, oly megnyugtató elégtételt szerzett. „Mint egyes emberek, úgy országok és nemzetek életében is vannak perczek — írja — melyeket megragadni, melyekben a szabályszerűségektől eltérni okvetlen szükség, hogy a késedelemből vagy hosszas fontolgatásból kipótolhatatlan kár és veszély ne származzék. Ily fontos percze volt Magyarországnak május 19-ke, midőn egyrészt a szerbek betörésének hirtelen pillanatról-pillanatra aggasztóbb szinben jelentkezett; másrészt a felséges udvarnak Bécsből hirtelen eltávozása a közvetlen értekezést ő felségével egy időre teljesen lehetlenné tette. Bármennyire óhajtotta volna — ugymond — hogy a székely nemzethez és ezredekhez küldött felszólítása a kormánynak, mint Erdély törvényes rendes főnökének útján mehetett volna ki, a késedelmet nem szenvedhető rögtön intézkedés szüksége parancsolá, hogy azt olyak teljesítésétől, mikre magát hivatalos állásánál fogva felhatalmazottnak nem érezheté, megkimélje, hanem eltérve a rendes alakszertiségtől, azon kötelességénél fogva, melylyel királyának, honának és nemzetének tartozik, önfelölősségére a fenséges nádor királyi helytartó és a magyar miniszterium tudtával a székely nemzet és ezredek segédkezését egyenesen hozzájuk küldött egyének által szorgalmazza. Ezeket — ugymond — tette igazolásaul. És ezek folytában midőn egy részről nem fojthatja el fájdalmát, ha fennebbi rendelkezése a kormánynak ellenrendeletei által netalán meghiusuláshoz vezettedék: úgy másrésztől szivéből óhajtja, hogy a körülmények jóra fordulta által azon veszélyek be ne álljanak, melyek a kormányzó ismeretes buzgó hazafiságához, hő honszeretetéhez s nemzete iránti tántorithatatlan meleg érze-

téhez képest kétségen kívül igen fájdalmasan esnének“

Gróf Teleki a miniszterelnök ezen a haza jövőjeérti aggodalmát oly erős vonásokban tolmácsoló leiratát egyszerűen tudomásul vette; de e napról ugyane tárgyban a királyi felség is intézett hozzá magyar nyelven sajátkezűleg aláírt kéziratot, tudtára adva, hogy azon felhívás, melyet a magyar miniszterelnök folyó évi május 19-ről a székely székekhez és határ-országhez s az erdélyi hadi főparancsnoksághoz hű érzéssel, a kormány és monarchia fentartása érdekében intézett, helybenhagyja s egyuttal erdélyi főhadparancsnokának meghagyta, hogy főherczeg István nádor s királyi helytartó kedves öcsöcse rendkívüli esetekben kiadandó rendeleteit az erdélyországi katonai erőnek mindkét országban alkalmazására nézve pontosan és tüstént teljesítse, s egyszersmind a kormányzónak is meghagyta, hogy miután a többfelől tornyosuló vészek elhárítására minden hű népei s kormányai egyetértő munkássága szükséges, úgy tekintse kedves öcsöcsét, István főherczeget, Magyarország nádorát és kir. helytartóját, mint a kinek hatóságát ez uttal kedves Erdélyére is kiterjesztette, következőleg rendeletei ép azon engedelmességgel és pontossággal teljesíttessenek, mintha azok saját neve alatt keltek volna; e kir. rendeletről tartozván a kormányzó minden hatóságokat és hivatalbelieket kellőleg értesíteni . . .“

Ez június 7-én érkezett a kormányzó kezébe, a ki még azon nap az ország összes törvényhatóságaival körlevélben tudatta, is a nádorhoz tett feliratában kifejezte, hogy mind a kir. parancsnak engedelmeskedve, mind azon hű tiszteletnél fogva, melylyel ő fensége iránt mindig viseltetni szerencsájének tartotta, fáradszatlan

igyekezete leend édes hazája boldogságára célzó rendeleteit minden kitelhető eszközökkel pontosan és engedelmesen teljesíteni s másokkal is teljesíttetni, csak azt kérvén, hogy az erdélyi törvényhatóságokhoz egyenesen intézendő rendeleteit tudás végett vele is közölni méltóztassék, hogy ellenkező értelmű rendelkezések által személye kétes helyzetbe ne hozassék . . .“

Hogy a hivatalos tudósítások tartozkodó jelleme daczára mily nagy hatása volt a székelysége Gál és Klapka megjelenésének s gr. Batthyány főlhívásának, kittünik azon tényből, hogy pár hóval később a Berzen-czey kormánybiztossága idejében csak Marosszéken szá-zanként iratták fel magukat s vettek fel 20 frt. foglalót azon kötelezéssel, hogy mihelyt parancs jó, sietni fognak a szegedi táborba; szolgálatuk ideje a háboru tartamáig volt kiszabva, azon biztosítás mellett, hogy a harcz vége után megfelelő kiterjedésű birtokot kapnak a kincstári javakból örök-bérletül, s eddigi szükföldű hazájokat az anyaország bőtermésű délvidékével fölcserélni alkalom nyílik.

Háromszéken is ily hatásról tudósít Biró Sándor democrata gondolkozásu és kissé exaltált rétyi ev. ref. lel-késznek a miniszterelnökhöz jun. 4-én irt levele, melyben elbeszéli, hogy Magyarország és Erdély egyesülése, a szabadság és testvériség szent igéi olyhatást gyakoroltak híveire, hogy ő a nemesség egy része ellenzése daczára, kezét fogva Székely István honfitársával, május 28-án csak saját falujában 160 volt urbéresből, néhány nemes és három katonai egyénből katonailag szervezett s a haza védelmére saját nemzeti lobogója alatt magát hittel kötelezett székely nemzetörséget alkotott. Gál Sándor és Klapka György Sepsi-Szentgyörgyön május 28-án a Magyarország ellenségei ellen segélyt sürgető

felhívást a nép előtt felolvastatván: a minő hévvel fogadta az, oly kellemetlenül hatott a főtisztre és környezetére. E komoly hirre — ugymond — ő a miniszteri biztosokat fölkereste s a székelység Magyarország iránti rokonszenvének tudtára adása mellett biztosította arról, hogy 600 főből álló kis falujából egy század önkéntessel maga meg fog jelenni a szegedi táborban. Hazatértével a népet fölszólította, szava oly meleg részvétre s akkora vizhangra talált, hogy 12—13 éves bátor székely ifjak és 60—65 éves öregek készek voltak vállalkozni az elmenésre. Egy 120 egyénből álló századot már is kiválogattak maguk közül, összeirták s csak a miniszterelnöki rendeletet várják, hogy Székely István nemzetőrszázados vezetése alatt Szegedre induljanak . . . Réty község népe lelkesedése gyorsan elterjedt Háromszéken, ugymond, már ma zászló lobog s dobot vernek a körülöttük fekvő falvak is. A fegyver s urbéri szolgálat terhe alatt görnyedő nép elkében fölébredt a Magyarország által kimondott polgári szabadság isteni ígéje, a biztosok által szétosztott lelkes fölszólítás hatásából ítélve Háromszékről 5000 önkétest hiszen a legelső hivatalos felszólításra Szeged alá elindíthatónak . . .

Ezután a dolog gyakorlati oldaláról mondja el nézeteit. Biztosul be kellene küldeni — ugymond — b. Wesselényi Miklóst, közülök pedig kinevezni Al-Torjai b. Apor Józsefet, a nemzetőrség osztályából Rétyi Székely Istvánt, a katonai rendből nyugalmazott kapitány Szotyori Nagy Ferenczet, a jobbágyrendből Kilyéni ifj. Donáth Pál kir. táblai irnokot, mint a kik legjobban bírják a háromszékiek bizalmát, a toborzás helye Alsó-Csernáton lehetne, a toborzás neve nem *Verbunk*, mert ezt a nép utálja, de

ez legyen: *Lelkes honvédő székelyek gyülekezete*. Ajánlja, hogy csak a harcz idejéig legyen a lekötelezés s akkor bocsáttassanak hazájokba; az urbéri viszonyok és robot szüntessenek meg az *uti possidetis* elv alapján. E bátor és lelkes nép kész meghalni nemcsak a hazáért, de egy barázda földért is, ha az neki öröksége; de fegyverviselés és robot nem fér össze képzetében. Adassék 20 forint foglaló, mit a szegényebb sorsuak családjoknak hátrahagyhassanak; de ha az a kormánynak szükséges, értessék meg vele, s elmegy a székely a haza védelmére pénz nélkül is. A székely nép jellemvonása — így végződik a levél — a hirtelen lelkesedés és hamar csüggedés: amaz égbe emeli, ez kedélyét lesujtja. Mostani hevét fel kell használni s lehető hamar elindítani, de úgy, hogy fegyverrel és ruházattal itt helyben, vagy legalább Fejérváron elláttassék; e nélkül szerinte az ember nem katona s nem érezheti magát biztonságban“

Klapkáék Aranyosszéken is elterjesztették a minisztereluöki fölhívást, a mi ott is forró testvéri indulattal fogadtatott; Csikszékben Somlyón tartottak népgyűlést, de mivel ott kevesebb volt a jobbágyság, az ifjuságon a General Commando tartotta kezét s az ezredes szigorú fegyelemben a katonaságot, különben is Gál és Klapka tiszti rangban még akkor alant állottak, ott csak az *Unio* mellett beszéltek, a minnek kedvező hatása volt, s ők is barátságosan fogadtattak, anyival inkább, mert Csikszék már 1848. előtt követi utasításába fölvette volt annak sürgös létesítését. . . . És így bárha a székelyek közül ez első alkalommal az erdélyi főhadvezérség kétes magatartása, a nemzetőrség lassu szervezkedése s a szükséges fegyver és ruházat hiánya miatt Magyarország segélyére csak

csekély harci erő mehetett ki — mindössze két gyalog zászlóalj s egy osztály huszár; de az akkor tartott népgyűlések az egész székelységben felköltötték az alvó nemzeti érzést és régi harcias szellemet s elhintették magvát a szabadság azon eszméinek, melyek néhány hónappal később az agyagfalvi gyűlésen impozáns hatalomban megjelenésre birták. Ez volt a székelység kebelében a magyar szabadságharcz folyamában első oly esemény, melynek üdvös hatása később nagy következményű tényekben nyilatkozott s a székely vitézséget a világ előtt dicsőségesen ismertette meg.

XI.

Kolozsvár régen és 1848. május 30-án. Az ország értelmiségének ide zárandokolása. Az erdélyi Unio-törvény. A közvélemény hatalma. A nemzetiségek pillanati kibékülése. Az országgyűlés követői a magyar miniszterelnöknél és a királynál. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök érdeme az Unio-törvény megerősítésénél. Szász és oláh kívánatok fölötti határozás.

Vidáman dertilt fel Kolozsvárra 1848. május 30-dika.... Harczminczkét éve már, dicső napjait élte e város diadalmas csatáknak s nagy történeteknek.... Wardener futása, a város ostromállapotból fölszabadítása karácsony szombatján, midőn a Vilmos- és Kosuth-huszárokat az ablakokból camelia- és nemzeti szalagrózsasó öntötte el, Nagy-Szeben és Budavár bevétele, ama napok, midőn hölgyei sziveik igaz tisztelete mellett gazdagon himzett nyeregtakarót vittek Osztrolenka s piski-i hid hőse elé s a férfivilág az erdélyi főhadserg bajnok fővezére előtt lélekben meghajolva,

keleti drága kövekkel s gyöngyökkel kirakott, arany diszmetsettű ősi Rákóczy-kardot; a ki a leigázott Erdélyt, a magyar koron ezen drága gyémántját annak visszaadta. Magyarországnak önvédelmi hadserege szervezésére s 1849-ki dicsőséges hadjáratának végrehajtására időt szerzett s nemes versenyöszönt ébresztett, és a kit a székelység édes atyjaként tisztelve „*Bem apó*“-nak nevezett. Volt idő elmélkedésre és meghiggadásra, kerülöm a költői szavakat és phantazia nyelvét, számot vetek magammal s a mit kimondok, annak minden következményével, és mégis előtörvénülő szívemből ama vallomás: Óh, ti 1848—49-ki idők! oh, ti magyar parlamenti s csatatéri hősök, félistenek!

Nem, Kolozsvárnak talán soha nem voltak ilyen napjai!

Magyarország ezer éves történetébe a legragyogóbb lapok egyike e városban lőn beírva. Nagy-Váradon 1538. a magyar királyság szerződészerűleg osztozkodó királyok által kétfelé vált. Kolozsváratt három század után a nemzet szabadon s lelkesedve nyilvánult akarata, királyi jóváhagyással, törvény általismét egyesítette. Üdv neked kies magyar Athenae, én édes második hazám! nagy a multban, dicső ama dicsőséges években! Mély alapu s izmos gyökerü a te műveltséged, megronthatatlan erővel. Üdv neked hivek s szabad férfiak és hölgyek hazája!

Erdély multja ismerői ismerik Kolozsvár és Nagy-Szeben politikai antagonismusát. Az első a magyar királyság és alkotmánya, szabad szellem s ép és legyőzhetlenül erős nemzeti érzés megtestesülése, az utolsó az osztrák egységesség, a militarismus és német bureaucratiai önkényuralom képviselője és barátja, menhe-

lye és őrbástyája századok óta. A mely országgyűléseket Szebenben tartott Erdély 1690. óta, sötét lap az ország történetében, mely nem egyszer gyászszal, a nemzeti jogok és alkotmány pusztuló romjaival van jelölve, melyeket Kolozsváratt, azok tényein halottai-ból föltámadó politikai és jogélet egészséges szine és kinyomata látszik — azokra büszke a magyar önérzet s felvidul az emlékezés. Midőn az ország főkormány-széke Nagy-Szebenben volt, absolutismus tartotta kezében a kormány rudját, midőn Kolozsváratt, a törvényesség és alkotmány; Nagy-Szebenben hoztatt Erdély boldogtalan és félszeg törvényei a mult század utolsó tizedéig, Kolozsváratt az 1791—92-kiek. Kolozsváratt voltak az 1834-ki nemzetfölrázó s az 1841—46—47-ki, politikai érettségre vezető, Nagy-Szebenben az 1837-ki megfélemlítő, Kolozsváratt az 1848-ki korszakalkotó országgyűlések. A mi Magyarországon Debreczen, most Budapest és Zágráb, az a régi Erdélyben Kolozsvár és Nagy-Szeben!

Ez a valódi politikai indoka és kulcsa ama ténynek: miért hivatott egybe az 1848-ki erdélyi *Unio*-országgyűlés Kolozsvárra.

Már elteltek volt az országgyűlés megnyitásával járó május 29-iki ünnepélyek. Az országgyűlés tagjai nagy számban jelentek meg, sokan serdülő fiaikat is elhozták, hogy lássák meg s véssék emlékökbe a nagy történendőket. Eljött a vármegyék és Székelyföld birtokos értelmiségének is egy szép contingense — magva, disze és fenntartója az erdélyi magyarságnak — csak közérdekeltségből, hogy tanuja legyen a kiltörő nemzeti örömmek. A város fény- és örömráiban uszott. Háromszinü lobogó lengett — mint egy május-ünnepen a rakpartok és kikötők tengernyi hajóár-

boczán és vitorláján, mint egy ujonnan kizöldült s virágzó fában gazdag fiatalos erdő — az egész városon, kunyhóban és palotában, háromszintű virágcsoportozatok ékesítették az ablakokat s a függönyredők között ki-kinéző hölgyek fejét háromszintű kokárdák és szalagcsokrok; hasonló toll, szalagcsokor és Unió-feliratu kokárda volt a férfiak mellén és fővegén, a kardok markolatján és a napernyőken, a kocsisok kalapján és a lovak gyeplőszárán; jó kedvű volt a cselédség, s az ostor háromszintű selyemcsapója is pajzánabbul pattogott. Magyar ruhaviselet divott mindenütt, magyar volt a társalgás nyelve, magyar kedv s vidámság sugárzott minden arczon. A fiak háromszintű pipere- és divattárgyakkal udvaroltak a hölgyeknek, ezek háromszintű virágcsokrokkal és bokrétaival, nemzeti szintű kokárdák, lobogók, látogatási jegyek s Petőfy „*Talpra magyar!*“ dala miniature lenyomatban százanként forogtak az ifjuság között. Serdülő hajadonok *Unio*-érlelműnek kívánták tudni imádóikat s katonásdit játszó kis gyerekek csatát vittak egymással szintén az *Unio*-ért. A ki az uton mással találkozott, éltette az „*Unio*“-t, a ki megérkezett vagy eltávozott, azt üdvözölte vagy kérdezősködött felőle. A háztulajdonosok a náluk szállásoló követeket igyekeztek megnyerni, a hírlapok azzal töltötték el hasábjait, a főtanodák ifjúságai arról társalogtak, a polgárság és iparos osztály uton-utfélen lelkesülten szólott róla, a templomi szónokok imáikba szótték, buzdító beszédek tartottak hallgatóik előtt róla; ez volt a nyilvános és magánbeszélgetés köztárgya, ez dobogtatta a sziveket s elfoglalt minden elmét. „Mi lesz a holnapi napon? Mit fognak mondani a szászok? Mit tesznek a románok? Megtartják-e az előértekezle-

ten nyilvánult békülékeny érzületöket? Mily magatartást követ a királyi biztos? Teljesül-e a magyar nemzet vágya? Fog-e érdeklődni a katonaság, mely tekintélyes számban volt Kolozsváratt? Föllép-e nyilván a reakció? Mer-e szembeszállani valaki vagy valami e roppant mérvűvé vált *Unio*-áramlattal? Ezek a kérdések töltötték be, ezek az aggodalmak szorongatták a kebleket.

A magyarságnak — oh mi dicsőséges momentum ez nemzeti életünkben! — kivétel nélkül egy volt érzése, nézete s törekvési célja — az *Unio*. A szász lapokban olvastuk akkor, hogy a gyűlés napján csoportok jártak volna az utczákon, fenhangon kiáltva: „*Unio vagy halál!*“ Ez nem igaz. Sem egyesek, sem csoportok ezt nem tették. Fáklyás menetek alkalmával a falakra felmázolva ilyet láttam, de ezt is korábbi időben. Eféle szokott történni mindentütt. Egyes tulzók vagy dévajkodni szeretők firkálnak falra hasonlókat, elkiálnak egyes, inkább őket megbélyegző, mint az illetőket s kivált egy egész országot compromittálni minősült szókat; de azt komolyan s a közhangulat nyilvánulásának venni józan itélettel nem lehet. Csak az tény, hogy a békés, loyalis izgatás és rábeszélés ez irányban bámulatos mérvű volt. Ezt tagadni nem lehet s nincs is miért. Ezt tenni oly ügy mellett, melynek üdvös-voltáról meg vagyunk győződve, nálunk mint alkotmányos nemzetnél mindig szabad volt, szabad most s a mig magyarok leszünk, szabad is fog maradni mindenha.

Már a gyűlésnek május 29-én megnyílása előtt az volt az ország vezérférfiai közt a megállapodás, hogy e tárgy az előértekezleten, mit akkor „nemzeti gyűlés“-nek neveztek, vitattassék meg; ha valakinek

egyéniileg, vagy valamely nemzetiségnek együttesen van észrevétele, ellenvetése, aggálya vagy óhaja, fejezzék ki, hallgassák meg, méltányolják vagy meggyőző okokkal enyésztessek el, a nyilvános közülésben időrabló, tanácskozás-nyújtó s tán a kedélyekre ingerlőleg ható vitatkozás róla ne legyen; vigyenek be kész törvényjavaslatot, a vezérszónok terjeszse elé, kérje felolvasását s ha a többség rajta megnyugszik, így, ha mind megnyugosznak, egy értelemmel emeltessék határozattá. Ha felszólalás lesz, a vezérszónok békés hangulatban, őszinte szabadelvűséggel, kiengesztelő módon s rokonszenvesen világosítsa fel a dolgot, nyugtassa meg a felszólalót s birja a közhangulat és közvélemény előtti meghódolásra, kihívást, támadó modort vagy sértő kifejezéseket kerülve, hogy a nagy országos tény az ország törvényhozó testületének a lehetőségig teljes egyetértésével, a szívek békéjének, a kedélyek nyugalmanak megháborítása nélkül jöjjön létre . . . Az országgyűlés vezére most ismét Wesselényi volt, mint 1834-ben, de most nem az a Herkules-alak, nem az a Sámson-erőkinyomat, de egy elhízott, elkomorult, talpig fekete magyar diszruhába öltözött világtalan óriás! társai voltak a vén gróf Bethlen János, ez a mély hazaszeretettü, angol vértü és ildomu magyar Palmerston, b. Kemény Dénes, ez a menydörgő s Szász Károly, az éles analizáló eszü s szétzuzó logikájú szónok!

Mintha meggyőzőre készült volna, oly derült, tiszta, mosolygó volt Kolozsvár ábrázata: utcáin hőmpölygött a nép, a jókedv hangján beszélgetve diszöltönyös város-szolgák jártak fel és alá; a redoute előtt, hol az országgyűlés tartatott, sorfalakat képezett a várakozó közönség. Tíz óra felé gyűlni kezdettek a

követek és királyi hivatalosok : gazdag zsinórzatú atil-lák, selyem és bársony menték, kövekkal diszitett forgós csalmák, rajtuk széltől ingatott fejér kócsag-toll, ősi-kardok s ezüst és arany sarkantysus csizma volt diszöltönyük, mintha királyát várná a magyar. kívül oly élénk, mintha mulatai, kedélye oly emel-kedett, mintha ünnepelni akarna; hangulatának komoly-sága s a megjelenés méltósága árulja el csak, hogy törvényhozásra gyülekezik. Mikor népszerű szónok vagy szabadelvű szász követ jött, mikor Lemény püspököt megérkezni látták, harsogó „*éljen*“ fogadta, mely mint a haraszt a futó tűz, úgy ment végig az utcák tarka sokaságán. Egymásután hamar eljöttek a gaz-dag főurak, a kir. főkormányzók tagjainak hintós és huszáros fogatai, az országgyűlés elnöke s végre a kormányzó, gróf Teleki József Kelet országai szebbet nem mutatnak, a ruha festői pompája élénkebb hatást nem kelt, mint midőn 100—200 magyar tör-vényhozót a nemzeti viselet ezen pazar eleganciájában egymást felülmulni látja a szem.

Az *nemzeti gyűlést* a magyarok és székelyek külön, a szászok is külön tartották, hasonlóul az anyaország kerületi gyűléseihez. A kérdések előbb itt vitattak meg a pártok által s a létrejött megállapodás adott irányt az országos ülési tárgyalásnak. Hét pontja volt a kir. előterjesztéseknek : 1. és 2-ik, két sarkalatos hivatalnok vá-lasztás utján betöltése; 3., az *Unio*; 4., az urbéresek sorsának mielőbb s minden módokon könnyítése; 5., a közterhek egyformán viselése; 6., a szabadsajtó sza-bályozása. Emlékezhetik az olvasó, hogy a 3. 4. 5. 7. pontot a kormányzó ajánlta, felhívás következtében, a felségnek, az 1. 2. és 6. pontot az udvari kancellária, illetőleg a felség az országgyűlésnek. Így élt kezde-

ményezési jogával a törvényhozás két tényezője. Mindenik nemzet megtartotta előleges külön és együttes gyűléseit, hosszas vita, egymás fölvilágosítása, sok rábeszélés és kérés után mindenki tudta, hogy az *Unio*-t a szászok *elvben*, a magyarok *teljesen s fentartások nélkül* közegyetértéssel fogadják el. Az ülés késő éjig tartott, csöndben és viharral váltakozva. Az így létre jött megállapodás értelmében az ügy másnap, május 30-án d. e. 10 órakor nyilvános országos ülés elé került. A fejedelem kötelességévé tette a kormányzónak, hogy személyesen legyen jelen a nagy fontosságú tárgyalásokon s bölcsességét és loyaltását az uralkodóház és ország közjávára érvényesíteni igyekezzék. A kormányzó meg is jelent a kir. kormányzék kíséretében s a tanácskozás sorrendjéről a vita elkezdődött. A **kk.** és **rr.** a három első pontot oly benső egybeköttetésben állónak látták, s a 3-ikat oly döntőnek, hogy az a máskettő sorsát is elhatározza. Első helyre tűzetett ki tehát rövid vita után a 3-ik pont s a dolog egyszerűsítése és gyorsítása végett felolvasatott a kész *Unio*-törvényjavaslat. A mint az ítélőmester olvasáshoz kezdett, elkezdődött az „*éljen*“-kiáltás „*éljen az Unio,*“ „*éljen Magyarország,*“ „*éljen Magyarország és Erdély,*“ „*éljen az egyesült Magyarország!*“ Így folyt ez a törvényjavaslat szakaszai közt többször megújulva, vége felé oly általános és lelkesült, sőt viharos „*éljen*“-zés ragadta meg perczekig tartólag az egész országgyűlést — törvényhozót és hallgatóságot egyiránt — hogy ehhez hasonló Erdély törvényhozási termeiben aligha volt valaha. Mint előre látható volt, a megyék és székelyek — követek és királyi hivatalosok kivétel nélkül — egy szívrrel és lélekkel kitörő örömmel fogadván el; Brassó vidék követe Róth

Illés így nyilatkozott: „Megtekintvén, hogy a magyar és székely nemzet Erdélynek Magyarországgal egyesülését nemcsak közönséges szótöbbséggel, hanem a leglelkesebb, legihletetteb egyetértéssel, leghőbb nemzeti ohajtásuknak ünnepélyesen nyilvánították; fontolóra vevén továbbá azt, hogy ez értelemben a jelen országgyűlés által hozandó törvényjavaslat csakis Ő felsége, szeretett fejedelmünk és királyunk, ki egyszersmind osztrák császár, kegyes helybenhagyásával, mindnyájunkat kötelező törvénynyé váland; végre azon kötelelesszabta tekintetből, hogy Erdély a fennálló alaptörvények szerint Magyarország koronája kétségtelen tagja, küldői nevében, a *Pragmatica Sanctio* fenmaradásával létrehozandó *Uniot Magyarországgal* pártolja; fentartja azonban magának, hogy az *Unio* mikénti végrehajtására kinevezendő országos bizottság kebelében és a magyarországi közös országgyűlésen a szász nemzet törvényeken alapuló jogai, nemzetisége anyanyelve, politikai területe épentartása iránt kívánatait egy *Emlékirat*-ban előterjeszthesse egyszersmind azoknak méltányos tekintetbe vételét reméli.“

Ezen nyilatkozatot a jelen volt szász törvényhatóságok követei valamennyien pártolták s különösen és legelőbb Schmidt Konrád nagy-szebeni követ és társa, s kérésökre az szó szerint jegyzőkönyvbe igtattatott. Ellennyilatkozat semmi oldalról nem történt.

Én e gyűlésnek két különösb momentumát tartom megjegyzendőnek; az *egyik* Róth Illés és Schmidt Konrád s a többi szász követek pártoló nyilatkozata; a *másik*, midőn Lemény püspököt mint *Unio*-barátot, az országgyűlés meg-„*éljen*“-ezte Mindhárom férfin látszott a bensőjükkben végbemenő nagy lelki tusakodás. Nemzetök kün az országban határozottan ellene

volt, hírlapjaik óvták őket, túlzóik fenyegették, sőt előre átkozták azért, a miért ők itt a terem hangulatával szemben s ennek a megdöbbenő hatalommal nyilvánuló magyar áramlatnak ellene állani nem bírtak. — Tán szerették volna, tán akartak is, de a tény tény; a felszólalásra kínálkozó törvényes alkalom elmúlt a nélkül, hogy a kimondott egyesülés ellen valaki csak egy ellenző ígét is hangoztatott volna.

Nem csoda, Száz meg száz szem tekintett a teremben rájuk izgatott figyelemmel, vitára készen lesve az ajkaikról ellebbenő szót; künn egy, a hazafiság enthusiasmusában föllengő város 20,000 lakosa csaknem lázas kíváncsiságtól égve várta a jó vagy rossz hírrel vendégszerető hajlékaikba érkezőket. Ha ellene szólnak az *Unio*-nak — úgy gondolkozhattak — bizonyos, hogy meg nem gátolják; de az is bizonyos, hogy az egész város, sőt országgyűlés ellenszenvét költik maguk iránt; de ha nem szólnak ellene, hanem jogfentartással élve, az időre és felsőbb hatalmakra bizzák a további fejleményeket, nem bizonyos, hogy a magyarok országegyesítési szándékukat érvényesíteni végképen képesek lesznek. Nehéz helyzet! Ők az utóbbira határozták el magukat, az *Unio*-ba beleegyeztek, vezérszónokuk beszédét oly hosszú és viharos „éljen“ követte, mely az ajtókon és ablakokon kihatott a várakozó népre, ott is harsány „éljen“ rázta meg a léget, mely végig ment az egész belmonostor-utcán: „éljen az *Unio*“, „éljen *Roth*“, „éljen *Schmidt Konrád*“, „éljen püspök *Lemény!*“ — ez volt a csaknem általános éljenzés és zaj megkülönböztethető része. Midőn a kormányzó, mint országgyűlési elnök az *Unio*-törvény egyhangu elfogadását határozatul kimondotta, ismét megújult az s több percz tölt el, míg a terem-

ben s az utcán kűnn a lelkesedés égő tüze s tomboló zaja lecsillapult.

Itt látszott meg kristály-tisztán, félreérthetlenül a közvélemény hatalma. Valóban ez hatalom volt. A mérleg egyik serpenyőjében 200 különböző nemzetiségű férfi, de a magyar korona tagja, mint királyi hivatalos, 18 vármegyei és magyar vidéki, 10 székely széki, 32 szabad királyi városi, mezővárosi és taxás helyi követ: együtt 260 országgyűlési tag, a mérleg billentyűjén Magyarország miniszterelnökének, a hatalmas gróf Batthyány Lajosnak keze; a másikban 12 szász kir. hivatalos, 22 követ, együtt 34 országgyűlési tag, 1 román nemzetiségű kir. hivatalos, 4 követ, együtt 5 országgyűlési tag, összesen a két oldalról 39 ellenzékies érdekű, de oportunitási tekintetből a többséghez csatlakozott szavazat. A birtok, műveltség, politikai képesség, hazafiui érdemek, sőt — a mit csak másodfontosságúnak tartok — maga a születés e ropant súlyával nem volt kétes a győzelem. Nem jött rá sor, nem volt szükség az erők megmérkőzésére. Az ég mosolygó derűje látszott visszatűkröződni az arcokon. Ugy tetszett, mintha a béke nemtője szállott volna az országgyűlési teremben a kies országra s az otthon háborgó nemzetiségek itt levő képviselőikben egymással egy perczre mintha kibékültek volna. Testvérileg szoritott kezet főur és nemes, ez és a polgár, magyar és nem-magyar: sokan megölelték egymást, nem egy könnyezett örömben; bárátságosan beszélgetve tértek haza az országgyűlési tagok, otthon mindenkit nyájas szeretettel fogadtak, gazdagon megvendégeltek, a nép örömujjongva távozott szét

Az ülés délután folytattatott Az *Unio* részletei

iránt a magyar kir. miniszterium felvilágosítása végett bizottság neveztetett ki, melynek tagjai közt volt 19 különböző eredetű magyar, 4 szász, 3 román t. i. a két püspök és egy világi férfi, a derék Boheczel Sándor, hátszegi képviselő. Ságuna püspököt mint királyi hivatalost már az országgyűlésre meg akarta hivatni a kormányzó, de — a mint az udvarral folytatott levelezése mutatja — a királynak ez időben Bécsből távolléte miatt nem eszközölhette ki; most azonban — a formákat mellőzve — az *Unio*-bizottságba közakarattal beválasztott, az oláh népre való jótékony befolyása reményében, mit ő hálás köszönettel fogadott, s annak munkálkodásaiban szorgalmasan részt is vett.

Még azon nap a megállapított *Unio*-törvényszöveg hitelesítettén: egy példányban a szokott módon felsőbb helyre juttatás végett a kir. biztoshoz küldetett át, ki annak ő felsége elébe késelem nélkül fölterjesztését ígérte, egyszersmind pedig egy másik példánynak a székvárosából Innsbruckba távozott királyhoz személyesen elvívására követek választottak, azon utasítással, hogy a magyar fővárosban a magyar kir. miniszterelnöknél magukat jelentsék s a törvényzikk megerősítésének kieszközlésében hathatós pártfogásra az országgyűlés nevében kérjék meg.

A kormányzó ugyan azon napról jelentette a bevégzett tényt a fejedelemnek. „A felséged kegyes engedélyével egybehívott erdélyi országgyűlés máj. 30-ki ülésében Erdélynek Magyarországgal egyesülése fontos kérdését, mint 3-ik királyi előterjesztést a két első ponttal kapcsolatban tárgyalta, s azt az idő komoly eseményeinek megfontolása után, melyek e fejedelemséget is veszélylyel fenyegetik, melyek tehát a leg-

hathatós b védelemre van szüksége, a mi csak a nemzeti egységben s ezen egységnek tudatában található, ezt pedig csak az erő és biztonság érzete képes megadni: oly egyetértőleg fogadta el és határozta meg, hogy az ellen elvileg az egészen tele volt országgyűlési teremben egyetlen hang sem hallatszott, s csak a végrehajtás módjára és természetére vonatkozólag nyilvánították némely követek saját véleményöket. Ezen, az ország legfőbb alkotmányos szerve által az oly hön ohajtott *Unio* iránt ily kétségbevonhatlanul nyilvánult közhangulatot tekintetbe véve, azt hiszem, nem hibázom, sőt felséged leghivebb államszolgájának tisztét teljesítem, ha egyenesen és nyíltan megvallom, hogy ez országban a nyugalom és béke csak ugy tartható fenn, ha felséged az ország ezen kifejezett ohajtását teljesítvén, a felterjesztendő *Unio*-törvényjavaslatot legkegyelmesebben megerősíteni méltóztatik. Felséged iránti legszentebb kötelességem érzetében bá torkodom ezen kérésem méltatását felséged bölcseségétől a legmélyebb bizalommal esedezni.“

Ezután a szászok felhivattak „*Emlékiratuk*“ beadására, hogy az és a balázsfalvi oláh népgyűlés kérényye együtt tárgyalathassanak, mi a junius 20-ki országos ülésben törté nvén meg: „az országgyűlés a szászok „*Emlékirat*“-át irántok való rokonérzettel fogadta s azon meghagyással adta át az *Unio* tárgyában kinevezett bizottságnak, hogy az igazság, méltanyosság és józan országlástan határai között teljes igyekezettel oda munkáljon, hogy azon *Emlékirat* alapján a miniszterium által egy törvényjavaslat terjesszessék a közelebbi közös törvényhozás elé.“ Ezen rokonszenves határozatért Schmidt Konrád meleg szavakban fejezte ki köszönetét: „mivel — ugymond

— ez oly tény, mely benne teljes bizalmat ébresztett az iránt, hogy az Unióból származó nagy átalakulás, az iránti minden aggodalmak lecsillapításával s a kedélyek lecsöndesítésével békés uton sikerülend; meggyőződésénél fogva állítja, hogy küldői mint el nem fogult fiai azon nemzetnek, mely ezelőtt hét századdal hivatott be a korona védelmére s ezen kötelességének hiven megfelelt, a mint nemzetiségök és alkotmányos létök fenntartásáért mindent készek feláldozni: úgy elszánt akarattal készek az édes hazánkat bármely oldalról fenyegető veszélyek ellen fegyvert fogni és harcolni s erről a „KK-at és RR-ket biztosította“, mely nyilatkozatát 17 társa tette magáévá. Az oláhok kívánatait magában foglaló kérvényekre és „Emlékirat“-ra nézve, melyek között volt a balázsfalvi kérvény is, az országgyűlés ugyan jun. 20-ki ülésében határozatképen kijelentette: „hogy jó és rossz sorsukban századok óta osztozott s ma velük egyenlő jogokat bíró, egyenlő kötelességek alatt álló polgártársaikat rokonszeretettel kell fölsegíteniök s ügyöket, a hon javát s biztos fönmaradását szem előtt tartva részvétellel venniök. Ezek figyelembe vétele s a KK-nak és RR-nek irántuk való szives érzelme és minden jóra, törvényesre és méltányosra készségök kijelentése mellett meghatározták, hogy az 1848-ki magyarországi törvények által, melyek érvénye az Unio után Erdélyre is kiterjed, ezen polgártársaiknak úgy sérelmeit, mint jogos panaszaiknak okát elenyésztetve s igazságos óhajtásaikat betöltve látják. Az ezek után még kérelmeikben és „Emlékirat“-ukban foglalt s függőben maradtaknak tekinthető ügyek igazságos és czélszerű elintézése az Erdélyen kívül lakó oláhok, sőt a hon minden más lá-

kóit egyiránt illetvén s az ily ügyek a hon minden lakóinak képviselőiből egybealakulandó közös törvényhozás tárgyait tevén: helytelen lenne itt külön törvény hozásába avatkozni.“

Az Unio-törvény megerősítése Innsbruckban történt 1848. június 10-kén. Érdekesnek tartom megemlíteni, a mit erről nekem, az akkor Bécsből szintén oda a király által meghívott gróf Mikó Imre beszélt. „Engem ő felsége egy politikai combinatio kérdésében parancsolt volt Bécsbe, a lemondott erdélyi kancellár helyettesítése végett s ez alkalommal kötelességemből folyólag szintén Innsbruckba kellett mennem. Ismerem e törvény-megerősítés nagy nehézségeit. A siker gróf Batthyány vas akaratának műve egészen. Ő bírta rá a királyt az aláírásra, ki elébb a vele találkozást is kerülte, később gondolkozási időt kivánt, hogy magát más oldalról is tanácsoltassa. A király engem is megkérdezett, ha szükségesnek s jónak látom-e az uralkodó-házra és összbirodalomra nézve a törvényt. Én melegen s meggyőződésből szólotiam mellette. Batthyányi nem tágitott. „Ennek felség meg kell lenni — mondá ő. Az erdélyi Unio-törvény folyamánya a magyarországinak. Ettől Magyarország békéje, s felséged trónjának sorsa függ. „Aber lieber Graf Batthyány!*) gönnen Sie mir doch ein wenig Bedenkzeit — mondá tréfásan szemrehányólag a király, de pár percz mulva a törvény alá volt írva. , .“

*) A király ezen szavai az *Ország-Világ* lapban nemrég közölt cikkemben egy sor kimaradása miatt gróf Mikónak van tulajdonítva, ki ezt nekem mint gróf Batthyányval történetet beszélte el. Ezennel megigazítom.

J. E.

XII.

Az ellenzék magán felirata a miniszterekhez az Unio-törvény megerősítése tárgyában. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök, gróf Széchenyi István, Deák Ferencz és Kossuth Lajos miniszterek. Nyáry Pál.

Bár a törvényhozó hatalom egyik tényezője a törvényt meghozta, a másiktól — a fejedelemtől — újabb törvény nem léteben, nem lehetett tudni, hogy azt megerősíti; mert e sors érte 1810 óta Erdély igen sok üdvös törvényjavaslatát, és mert tudva volt, hogy az udvar körében annak erős ellenzői voltak, kik a szászok és oláhok attól idegenkedésére nem meghallgattatás nélkül hivatkoztak. Ezért mentek Wéér Farkas és Pálffy János, mint ország küldöttei egyenesen a királyhoz, ezért látta szükségesnek a régi ellenzék megbízható egyéntől a miniszterekhez magánlag is írni s az erdélyi viszonyokról élőszóval informálni, a ki hirt vigyen az *Unio* kimondása részleteiről is.

E férfiak voltak: az öreg gróf Bethlen János, gróf Teleki Domokos, gr. Teleki László, Zeyk József és Károly, b. Jósika Miklós, gr. Mikes János, b. Kemény Domokos, b. Bánffy János és többen, pártgyűlési helyők ifj. gróf Bethlen János óvári háza, egy ráfestett szarvasról ugynevezett régi *Szarvas-ház*, hol a kérdést megvitatták, a leveleket fogalmazták s azoknak gyors menettel Pestre vitelével engem biztak meg, mint a kinek a szebeni és balázsfalvi gyűlésekről személyes tudomásom volt. Én gróf Teleki Domokostól vettem át a leveleket s az uti költségről neki számoltam, egyébről a pártgyűlésnek. Ő irt le-

velet Nyárihoz, ki arra volt fölkérve, hogy engem utasítson s gyors kihallgattatást eszközöljön.

Május 31-én, egy gyönyörű tavaszi napon indultam el a Biasini-gyorskocsin, mely Szolnokig vitt, ott vasuton mentem tovább s már június 2-án reggel Nyárinál voltam. Hiréből jól ismertem e férfit; de látása s személyes megismerése előttem annál nagyobb-nak bizonyította. Pest rendkívül izgatott volt; akkor látta a legelső honvédszászlóaljat nyilvános helyen, melyet a mint a váczai-utczán végig ment, sürtü, lelkesült „*eljen*“-zés fogadott és kísért. A nép és ifjuság forrongó hevét Nyáry mérsékelte és irányozta. Ő volt a viharzó szenvedélyek fékező Aeolusa. Látszott e hártározott jellem és parancsoló külsejű alak nagy erkölcsi befolyása. Fél kilenczkor lehettem nála; levelét gyorsan átfutva, mondá, hogy legelőbb megyünk Széchenyihez — így fejezte ki magát — ő ily időben a nevét viselő ligetben reggelizik Deákkal, később keresse fel ön Kossuthot, ki Budán tart nyári szállást, addig én a miniszterelnöknél eszközök számára kihallgattatást s így még ma átadhatja mindenhova leveleit. Ezzel sietni is kell, mert a miniszterelnök még ma este vagy holnap Innsbruckba megy az erdélyi *Unio*-törvény megerősítése ügyében, mit Nyári az előttem kevéssel megérkezett Pálffytól és Wéér Farkastól már tudott. Elindultunk a Széchenyi-liget felé. Menetközben elbeszéltem neki az *Unio* elfogadtatását, az erdélyi viszonyokat; ő a szász és oláh mozgalmakról kérdezett meg s a magyarság erejét kívánta tudni. „A magyarság erejének zöme — mondám én — Erdélyben a székelység és királyi s mezővárosok. Az első előtt tiszteletteljes „*félsz*“-e van szásznak és oláhnak, mint harczias katona nép előtt, melynek szük-

ség esetében kiállitható fegyveres erejét már Martinuzi 50,000-re becsülte, s mely kebeléből 25—30,000 katonát nem hosszú idő alatt képes talpra állítani; a kir. városok s nagybirtokosok erkölcsi súlyt adnak e hatalmas nemz. erőnek; ezeken mint alapon nyugszik ez országrészben politikai fölénytünk . . .“ „Csakhogy a mi kormányunk minden áron békepolitikát követ — a mi pedig nem visz célra — s félre ismeri a nemzet erejét — jegyez meg Nyári. Közöttünk s lázongó nemzetiségeink között transactio nem lehetséges. Ők a „minden“-nél kevesebbel nem elégednek meg, mi pedig azt nem adhatjuk meg. Ha Magyarországot nekik hagyjuk, s mi a Gobi pusztára megyünk vissza vagy itt szolgálókká leszünk, ez tán kielégitené őket — hahogy kiirtásunkat nem forgatják elméjökben. Nekem inkább kell harcz, mint ez állapot. Ezért én rendkívül rokonszenvezek a székelyekkel s nagyon becsülöm a bátor férfui mell és éles aczél bennök rejló nemzeti erejét.“

Észre sem vettem, midőn a ligetbe érve, az egyik kioszk előtti asztalnál egy fekete szemöldöktől, sárgás-barna arczu, göndör hajfürtű és morosus tekintetű ur, meg egy másik magyaros arczkifejezéstől, dus bajuszu férfi előtt megállva, mint székelyt s az erdélyi hazafiak magán küldöttjét gróf Széchenyinek és Deák Ferencznek bemutatva, kérte őket, hogy hallgassanak ki. „Megyek — ugymond — hogy Kosuthnál és Batthyánynál dolgában járjak el; mikor mindent végzett, keressen föl, hogy irjak vagy izenjek erdélyi barátimnak“ . . . Deák Ferencz megkérdezte, ha reggeliztem-e? Mondám, hogy igen s csak velök szólni s az izeneteket és leveleiket átadni akarom; néhány kérdést intézett hozzám, mikre én fe-

letem s ő azon óhaját fejezte ki, hogy neki most siető utja levén, keresném fel ebéd után 4—5 között hivatali irodájában. Ezzel távozott s én gróf Széchenyivel maradtam, ki levelét hirtelen átfutotta, mialatt homloka gyakran redőkbe huzódott. Pár percz múlva ő is felkölt s könnyedén karját nyujtva elindultunk. „Menjünk együtt — mondá — utunkban szólhatunk a dolgozokról. Mint látom önöknél sok van, mi aggodalomra ad okot.“ „Baj van — mondék én — de a forrás ellenfeleink alkotmányellenes érzületében van s mert a törvényen felül helyezték magukat. Ha nekünk megerősített *Unio*-törvényünk van s a kormány a gyeplőt keményen tartja, a baj magától elenyészik vagy elenyésztetjük mi.“ „Ez meglesz isten segítségével — jegyzé meg a gróf — legalább mi igyekeztünk rajta; de azzal még minden nem lesz rendén. A hol valaminek ily sok a titkos nem-akarója és nyílt ellenzője — így folytatá — ott csak okossággal és kitartással lehet győzni, nem hévvel és rögtön.“ „Szerencse, — mondám én — hogy e nagy számnak csekély az erkölcsi súlya s nem áll részükön a jog.“ „A számot én már sokszor láttam győzedelmeskedni a szellemen — mondá a gróf — s a győzelem jogot ad.“ „Mi reméljük — viszonzám én — hogy az utolsó győzők mi leszünk.“ „Adja isten — így zárá be beszédét — én magyar szivvel óhajtom azt, de csak angol phlegmával remélem.“

Ezalatt azon pontra értünk, hol utja másfelé tért „Erdélyi barátink bajaikról irtak — szóla a gróf. Ezt már megbeszeltük. Az *Unio*-törvény megerősítését hangsúlyozzák más nagy érdekek mellett a magyar királyság integritása szempontjából. Ebben minden lehetőet elkövettünk. Ha többé nem találkozunk,

mondjon erdélyi barátinknak s köztük gróf Teleki Domokosnak s vén gr. Belhlen Jánosnak minden jót.“ Ez volt végszava. Soha többé őt nem láttam.

Szállásomra érve, Nyáritól névjegyget kaptam, hogy azonnal Kossuthhoz menjek s két órákor a miniszterelnökhöz, hol kihallgatásom lesz.

Kossuthot krisztina-városi nyári lakán találtam, malom-utczában, a Spetz-féle háznál, ma Karácsonyi-utczában 208. ház-szám mellett, a déli vaspálya-údvár felől, akkor tágas kert volt ott, árnyas fákkal és porondozott ösvényekkel. A lakház utczasorban vonult el, Kossuth neje gyermekei közt volt, kik nevelőjükkal egy hosszú folyosón játszodva tanultak. Két barnaszög, eleven tekintetű élénk fiu s egy szelid képű kis leány. A mint megmondám, ki vagyok s miben járok, Kárádi — úgy emlékszem, így hívták a nevelőt — egy a kert háttérében levő lugasra mutatott, hol — ugymond — a miniszter dolgozik s rám vár. Dobogó szívvvel mentem végig az ösvényen, alig várva, hogy láthassam e férfit, ki az ifjúság és nép bálványá s a sötétség, a zsarnokok és a szolgálkék félelme volt; midőn lépéseimet hallotta, felkelve, elém jött s barátságosan nyujtotta kezét, mély tekintetű szemével oly jóságosan nézve rám, mintha ismert emberét látná. Fekete attillát viselt, mely kivágott és zsinórral diszitett bő ujjal volt készítve, mint 1841-iki mellképén látható s mit akkor ország-szerte Kossuth-ujjnak neveztek; fehér, széles inggalléra ki volt hajtvá, haja s dus fekete körszakála természetes rendben, arcza erősen halvány, mondhatni szenvedő. Kifejezhetlen igézetű volt beszéde. Széchenyi fascinálónak mondta ékesszólását, mely zsákmányul ejti hallgatóit, mint azon kigyófaj az állatokat, me-

lyek csalóka sziszegései énekére figyelmeznék. En tekintetében és modorában valami lebüvölőt találtam. Mondá, hogy tudja küldetésem célját, kérte a neki szóló levelet s ülőhelylyel kínált meg. A levél átolvasása egy percz műve volt. „Igen örvendek — ugymond — az *Unio* létrejöttén. Három százados szét-daraboltatása után ismét egy hazánk. Erdély megtette kötelességét. Ez szép küzdelem volt. Most rajtunk a sor, hogy a megerősítés soká ne késsék, mert a közös nemzetgyűlés a küszöbön.“ „Mi az udvarnál féltjük az ügyet“ — mondám én. „Azt hiszem — felelé Kossuth — gróf Batthyány Lajosnak sikerül a nehéz mű. Itt tágitnunk nem lehet. Erdély egyesítése nagy erőgyarapodás Magyarországra nézve — folytatá a miniszter — de önökre s a vármegyei magyarságra nézve — a kétszer nagyobb számú oláhság miatt épen életkérdés.“ „Azt hiszem, miniszter ur — jegyzém meg én — hogy mind a két országra nézve az. Magyarország keleti kapuja Erdély s e kapu. védelme a székelyeknél igen megbízható kézben van.“ „Igen, — jegyzé meg Kossuth — a székelyek karja és melle az Oriens felől Magyarországra nézve erős oltalom.“ Ekkor felállt. „Sajnálja — ugymond — hogy hosszasabban nem szólhatunk ön szép hazájáról; vigye meg, kérem, erdélyi véreinknek rokonszenvem kifejezését s bizalmukért hálámat; a mire kértek, a lehetőségig valósítjuk, a törvénczikkek megerősítésében erősek leszünk. Egyebekről alkalom szerint. Ekkor kezét nyujtá s ott bucsut vettem. Még egyszer láttam, midőn 1849. július végén Szegeden 60,000 ember előtt utósó nyilvános beszédét tartotta . . . A hanyatló nap bucsu sugára volt az s ő az égből már-már lesujtott Prometheus! Ha végig sikerrel harczol

Magyarország, Vashington mellett áll vala neve; mert elbukott, az idealismus politikusai közé sorozzák. Nagy tanuság a jog barátaira nézve. . . Midőn néhány év előtt egykori kerti lakát fölkerestem, eszembe jutott a 30 év előtti mult. Mekkora ember a maiakhoz képest! Milyen magyar minden izében! Minő sziv az, mely így tud magába zárva a szent rajongásig szeretni s mégis a jogért és elvért attól távol halni meg! Hervadó folyondár veszi körül egykori hajléka falait, s a fák egyre hullatják sárga leveleiket. Egykor ő is lehull az élet nagy élőfájáról, porrésze a földbe tér, nagy lelke s igazságért szenvedett szive, a földi istenek közé emeli megdicsőült nevét.

Kossuthtól gróf Batthyány Lajos miniszterelnökhöz mentem. Ha jól emlékszem, Jászay Pál, a *mohácsi vész napjainak* széptollu történetirója jelentett be. Egy nagy kétszárnyu ajtó, ismerő kéz érintésére, mintha rugony által pattant volna előttem fel, s a mint beléptem, utánam ismét bezárult. Mig körültekintheték, egy magas homlokú imposáns férfi alak, nyílt mellel, szépen fésült hosszú és stürü szakállal, talárszerű, de sajátságos fekete bársony kabátban néhányat lépve előre, tőlem egy lépésnyi távolságban megállott s jobb kezét melle felső részén kabátja nyílásába tette, a másik balfelől egyenesen lecsüngött. Megdöbentem e Homerosz-féle alaktól, mintha Hectort vagy Akhilleszt láttam volna magam előtt. Ő észrevette zavartságomat. „Isten hozta!” szól röviden. „Mi ujság Erdélyben?” „Csönd van és öröm, kegyelmes ur!” „Az oláhság részén aligha, — jegyzé meg laconicus rövidséggel. — Leveleket hozott az *Unio*-ügyben?” Igen, kegyelmes ur! és szóbeli üzenetet.” Alig érkeztem oldalsebemből kivenni őket,

a miniszter már nyult utána. Látszott, szerfölött sok a dolga. „Az erdélyiek kérik a miniszterelnök urtól *Unio*-törvényük megerősíttetését.“ „Tudom a kövctektől — mondá — megpróbáljuk. És az izenet mi tárgyú?“ „Az ország békéje s a rend érdekében intézkedést kérnek.“ „Értesítve vagyok mindenről. Nem nagyítják a dolgokat ön honfitársai? — kérdé a miniszterelnök. — A ki az árnyéktól fél, a testben megjelenő veszélytől elszalad.“ „Csak óvatosak s megelőzni akarják a bekövetkező roszt“ — jegyzém meg én. „Helyesen. Gondoskodunk róla“ — mondá siető rövidséggel. „Utasítva vagyok, kegyelmes ur, szükség esetében szóval felvilágosításokat adni a szász és oláh gyűlésekről.“ „Egyebekről föl vagyok világosítva, csak a szászok valódi számát óhajtanám tudni.“ 150,000 kegyelmes ur“ — felelém én. „Honnan hát nagy befolyásuk?“ Kiváltságai, nemzeti pénztárak, miveltségük és az udvarnál kedvességben létök adja, miniszterelnök ur! „A kiváltságok most megszűnnek — jegyzé meg a gróf. Hát a magyaroknak nincs hasonló nemzeti alapjuk?“ „Nincs, kegyelmes ur!“ „S miveltségben hogy állnak?“ Az megvan, de a szászokét a nagy Németország gazdag irodalma teszi intenzívvé. „Közintézményeink reformja, az iskolák s idővel gyarapodó irodalmunk majd segít nek ezen“ — mondá a miniszterelnök. „És az oláhok? Mi voltaképen az ő sérelmök?“ — „Hogy nem ők az uralkodó nemzet, mint voltak Decebal korában a dákok.“ „Ez phantom“ — jegyzé meg a miniszterelnök, mi csak beteg agyvelőben teremhet meg . . . Nem igen kihívók-e önök irányukban? Nem követelnek igen sokat tőlük? Vessenek önök véget a viszálynak. Az új alkotmányban alkalom van kézfo-

gásra. Igyekezzenek kiengesztelődni. Tegyük ezt. Isten önnel — mondá kezét nyujtva — levélben majd többet, mondjon minden jót otthon.“

E szókra megfordult, én meghajoltam előtte külsőleg, de inkább lélekben. Többé nem láttam, de háromszor áldoztam emlékének könnyűvel, *először* 1849. október 6-án, midőn törvénytelen formájú és igazságtalan indoku kivégeztetésének vész-hirét börtönömben meghallottam; *másodszor* 1854-ben, Pesten jártamban, midőn az új épület körüljártomban megmutatták a helyet, hol nemes szive elvérzett, hol a siető lövést maga vezényelte: „Allez Jäger, allez!“ *utoljára*, midőn 1870-ben holt testét a Ferencziek zárdájából, hol 22 évig elrejtve volt, a temetőbe szállították s ott gyász koporsója után nálánál szerencsésebb barátját, egykori minisztértársát, Deák Ferenczet, könnyezni láttam. Nyugodj dicsőség-koszoruidon nemzetünk nagy szenvedője! Ragyogó példád, mit nekünk az önfeláldozó honszeretemben s a törvények hű védelmében adtál, a telő századokkal mind nagyobb dicsőségben fogja láttatni nevedet. Erényed a mienk, jellemed szent örökség nekünk, kiontott véred erőt adand tisztelő nemzetednek mindenha a hon és alkotmány bátor megvédésére.

A kitzött órában Deák minisztert irodájában találtam egy divánon pipázva, kabátja a nagy hőség miatt le volt vetve. „E táblabirói szokásáért — ugymond — reméli, nem ítélem meg.“ Szóhoz ő kezdett. „A napi kérdésekről minisztértársaimmal váltig szólott ön, hagyjuk azokat“ — mondá s mint székelyhez az erdélyi törvényekről és különösen a székely nemzeti jogról tett néhány kérdést, mikre feleltem s a miniszter ismét reflectált szavaimra. „Ha már egye-

sültünk, egymás intézményeivel és jogéletével meg kell ismerkednünk, nehogy — ha lesz rá idő — a *codificatio* készületlen találjon.“ A székely sajtóságos törvények és performák különösen érdekelték s meg kellett neveznem azok forrásait. Még folyt beszélgetésünk, midőn Nyáry Pál belépett s pár levelet és izenetet bizva rám erdélyi barátaihoz, s nekem jó utat kívánva, eltávozott. Én is bucsut vettem Deák minisztertől, biztosított, hogy az erdélyi tudósításokra figyelemmel lesznek és érdekünkben a lehető megteszik. Ezzel eltávoztam. Az estét Lisznyai Kálmán, Vasváry Pál, Sütkei Károly s többek társaságában a Pilvax-kávéházban töltöttem bor és zene között, zajban és vidor kedvvel, hol Erdély ifjuságára, a magyarok és székelyek jólétére, az *Unio* állandóságára poharat üritettünk, most asztalon, majd söröshordón dictiózva. Lisznyai tüzes, Vasváry pathoszteljes de férfias, Sütkei gunyoros és hebegéseivel neveltető toasztjai fölhevítették bennünk a pezsgő vért és szenvedélyt. Magyarország ifjuságával boldog örömben töltöttem el néhány elröppenő percét az életnek, mire ma is kedvesen emlékezem. Másnap elhagytam Pestet, melynek akkori és mai külső ábrázata közt akkora a különbség, hogy ha az első rajzban fennmaradt volna, kevés ember lenne képes az utolsó jogszerű örökösének ismerni.

XIII.

A nemzetiségek visszahatása. Mit követelt az oláhság s mit adott neki az alkotmány? Az erdélyi Unio-törvény valódi mivolta.

Bár a szászok és jelenvolt románok fentartással hozzá is járultak az *Unio*-törvényhez, hirlapjaik annak

kimondása után azonnal nyilván izgattak ellene, a mi a királyi megerősítésig mind fokozódott; hatni kívántak az udvar ellenállási hajlamai erősítésére. Mindkét nemzetiség gyűléseket tartott ellene. Küküllőmegye balázsfalvi járási szolgabirája június 4-iki hivatalos jelentésében azt írja a megyei közbiztonsági bizottságnak, hogy: *Balázsfalván az oláh bujtogatók kimondották azt, hogy vagy az oláh nemzet mind egy lábíg elvész, vagy egy magyar sem marad életben, és azt, hogy ők soha a magyarral Uniot nem fognak csinálni, hanem igen Oláhországgal és Moldovával, melyekkel most is összeköttetésben vannak. Lemény János püspökükre, a ki az Unio mellett nyilatkozott, a halálítélet kimondatott. . . .*⁴

E szolgabíró kevéssel később az oláh lázadásnak legelső áldozata lett Szancsal községben; hátrább időrendében elbeszéltem A szebeni oláh Comité az ott működő magyar kormányi nyomozó bizottság június 16-iki jelentése szerint azon vidéken több emissáriusokat küldött ki, Papp Sándor nagy néptömeg előtt a legvérengzőbb átkot és fenyegetéseket szórt a magyarok ellen; az I. oláh határőrezred katonasága a — mindjárt elbeszélendő — miháltzfalvi események eltorzított előadása s az Unio-nak olyképen előterjesztése által, mintha ez az oláh nemzetiségnek kiirtására lenne intézve, felbőszült ellene, s erre sokat tett a Comité június 6-iki lázasztó proclamatiója — a mit hátrább ismertetek. Saguna püspök is itt tett legelőbb a kir. főkormányzó rendeletével ellenkezőt, a kinek püspökké neveztetéseért örök hálat s a haza törvényei iránt hű engedelmességet fogadott volt. A kormányzó figyelmeztette őt, hogy a balázsfalvi gyűlést nemzeti gyűlésnek ne írja, mert nem volt az, olyat csak a fejedelem engedélyével

lehet összehívni s a törvények alapján; megtiltotta, hogy a Comitét ne gyűjtse össze, s ő mégis már május 31-én összehívta, épen e tiltó rendelet tudatása végett, holott ezt — mint a kir. főköormányzó neki írta — egyenként is tehetne volna, sőt ugy kell vala tennie Az ellenhatás a törvénynek június 10. történt megerősítése után megkétszereződött; látszott, hogy az a törekvés, hogy közjogi érvénye ne legyen, a tartóssága iránti hit a népben meg ne erősödjék, a magyar kormány tekintélye megtörjék, ez irányban intézkedései ne sikertüljenek. Az oláh köznép a tettlegesség terén mind tovább ment. . . . A jobbágyi függés *Szentháromság vasárnapján* megszüntetése, még is b. Weaselényi, a világtalan szabadságbajnok által indítottványoztatott az erdélyi országgyűlésen, ő mondotta ki igaz és egyenes lélekkel, hiv testvéri érzések s közlekedés között, mint az összes jobbágy nép felszabadulása feletti örömhirt, hogy örökségeik szabad akaratból, törvénynél fogva kezökön hagytattak.

„Szent az ügy, mely mellett szavamat emelem — így szóla — az emberiség ügye, ügye egy milliónál több, nyomás és helytelen teher alatt nyögő embertársainknak, kiknek keze munkája után éltünk mi kényelemben, munka nélkül, kik hordozták helyettünk is az adó terhét, verejtékeztek közmunkákban s kiknek volt a véradó is nyakukra kényszerítve, kik fegyverrel védtek s védnek minket . . . Ki ez ügyet részvéve nem hordja keblében, kinek kettőzve nem ver szive a vágytól, ezt szeretettel karolni fel s ugy elintézni, annak szájában nem valóság, csak üres hang e kor három dicső jelszava: *szabadság, egyenlőség, testvériség*, — czafrang, melylyel magunkat cziczomázzuk, kigunyolása ama mennyei szóknak, mig azok lényegét

és valóját nem alkalmazzuk . . . Remélem, senki sincs itt, a ki ne látná és ne érezné ez eszmék örök igazságát és szükségességét, kivált miután Magyarország már hónapok előtt kimondotta. Ha még is lenne ilyen, távozzék, mert Isten ugy akarja, hogy e terem ma a valódi szabadság, az igaz egyenlőség s a cselekvő testvériesség temploma legyen, melyben mi az örök igazság papjaiként áldozunk buzgó ihletéssel s lelkesedve . . . Nekem jutott a szerencse ez ügyben szólani, hiszem, hogy mindnyájunk ajka viszhangoztatja szavaimat. Érzem, mily megtisztelő ez rám nézve, méltó és teljes jutalom azon üldözésekért és sok szenvedésért, a miket egykor elnyomott embertársainkért hordoznom kellett. (Hivatkozás 1834-ben a szathmármegyei közgyűlésen a jobbágyok érdekében tartott beszédére s azért szenvedett fogságára.)

Imám szavai ezek: *Az eddig elnyomottakat emeljük magunkhoz, oda, hová őket Isten teremtette. Legyenek az eddigi jobbágyok és zsellérek többé nem parasztok, pór nép, misera plébs hanem szabad polgárok, legyenek velünk egyenlő kötelességek alatt álló s jogokkal felruházott honfitársaink, legyenek a jog és szabadság közös érdeke által a hon szolgálatára s védelmére felhívott testvéreink. Mondjuk ki önként és ünnepelesen: hogy a robot és dézma, melylyel a jobbágyok és zsellérek eddig tartoztak, ezennel eltöröltetvén, azok a pünkösd utáni első Szentháromság vasárnapján egyszerre és örökre megszűnik, hogy így ama polgári Szentháromság: a szabadság, egyenlőség és testvériség malasztja áradjon ama szent napon rájuk, és hogy az év második felét, Isten kegyelmét áldva s irántunk, kik nekik oly nagy áldozatot tettünk, hálát érezve, úgy kezdhessék, mint szabad polgárok . . . Mondjunk*

ez imára *Amen*-t a hála oly elragadtatásával, mely honunk egyik szélétől a másikig harsogjon!“ S az ország törvényhozása egy szívvel-lélekkel elfogadta a szabadság ősz barátjának e nagylelkű és igazságos indítványát s a jobbágyok felszabadulását kész örömmel igtatta törvénybe.

Képzeltető-e ez eljárásnál egyéb, mint a viszonyok, a humanitás és az eszélyesség indokainak Erdély földbirtokosai lelkére ellenállhatlan erővel hatása? Ki várhatott volna ezért elismerésnél és benső örömnél egyebet? Sajnos, hogy mégis nem az következett.

A tulzók e nagylelkű engedmény felől is igazságatlanul ítéltek. Kényszer adatja meg a nemességgel s a császár parancsszava — mondák — de ha lehet, ismét visszaveszik; tegyük őket tehetlenné, irsuk ki a hol lehet, csak akkor lesz miénk birtokuk. Ez volt bűnös jelszavuk. Hála helyett ily gondolkodást tanusítottak tetteik. A politikai jog s a nemzeti követelések erkölcsi becsérszete kevesek szívében élt, de a könnyű módon való vagyonszerzés, a nagy birtokosok vagyonainak felosztási vágya általános volt. A mint 1845. a Lemény püspöknek ellene szegült ifju párt legyőzete után e férfi ellen fordította mérge és dúhe egész teljét: ugy fordult most az oláhság többségben levő tulzónak haragja az *Unio* és Magyarország ellen.

Számos anyaországi olvasói levén művemnek, kik az erdélyi viszonyokat a két ország külön létekövetkeztében nem ismerhetik kellően: engedtessek meg az erdélyi *Unio*-viszonyok megvilágítására kissé kitérnem azért, hogy inkább kitűnjék, mennyire téves és káros volt román polgártársainknak a magyar nemzet és alkotmánya ellen folytatott fegyveres harcza.

Nézzük meg ma, midőn a szenvedélyek lecsillapultak, midőn az általuk a hazára hozott ember-, vagyon- és erkölcpusztító 12 éves absolutismus megbukott s Magyarország ismét fiai által alkotmányosan kormányoztatik, a lehetőségig érdekei szerint: méltán történt-e ez? Jogos és helyes volt-e a románoknak a magyar megsemmisítését tűzni ki czélul avagy csak a kis Erdélyben is? Eszélyes politikát követtek-e? s birtak-e a siker kezességeivel azok, a kiknek kivitelére, a bécsi-reactionnak valósithatlan ígéreteitől elcsábítva magukat eszközül adták?

Mit követeltek ők az 1848-ki erdélyi országgyűléstől májusi kérvényök 16 pontjában?

1) Önálló politikai nemzetiséget és az oláh=*walach*, helyett *román* nemzeti nevet.

2) független román egyházat, nemzeti zsinat-tartási jogot, mindkét egyház számára érsekséget, püspökválasztási szabadságot, káptalanaiknak; püspökeiknek országgyűlési képviselést, 3) és 6) pont alatt a tized eltörlését, 4) czéhek megszüntetését, 5) szabad ipartüzési jogot, s az Oláhországban legeltetni szokott marhák adója eltörlését, 7) szó-, irás- és sajtószabadságot, 8) polgári és politikai jogegyenlőséget, 9) esküdtzékeket, 10) román nemzetörseget, 11) a négy erdélyi nemzetből kinevezendő bizottságot, mely a határok, közerdők, havasok birtokkérdését kitisztázza, 12) papjaiknak az állam által fizetését, akkor, mikor más egyházakéi is fizettetni fognak; 13) román nemzeti iskolákat, gymnasiumokat, katonai intézetet, román nemzeti egyetemet, a román nép adója arányában kimérendő állami dotatióval s mindazokba általuk választandó tanítókkal, tanárokkal és igazgatókkal, 14) közteherviselést, 15) Erdélyre nézve

uj alkotmány kidolgozását oly országgyűlésen, melyen a román nemzet is képviselve legyen, 16) végre a román nemzet kívánta, hogy a más alkotmányos nemzetek (magyar, székely, szász) Erdélynek Magyarországgal egyesítése tárgyában ne határozzanak addig, míg a román nemzet negyediknek felvéve és az országgyűlésen arányos számú követei által képviselve nem lesz, különben annak ünnepélyesen ellene mondanak és az ellen tiltakoznak.*)“ Volt még egyéb követelésök is, hogy t. i. külön terület román főnökkel, vajdával szakitassék ki számukra, jelesen Alsó-Fejér- és Fogarasvidék, Hunyadvármegye, hogy a rögtönítélő bíróságok szüntettessenek meg; de ezek nem vétettek könyvre.

A követelések közül a 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 14-ik pontról az 1847—48-ki magyarországi törvényekben oly szabadelvű intézkedés van, melynél szebbet Európa egy országa felszabadult népe sem nyert; ennek érvényét az erdélyi *Unio*-törvény a románokra is kiterjesztette nemzetiségre és vallásra való tekintet nélkül; olyat követeltek tehát, minek birtokával meg voltak kínálva, csak el kellett fogadniok s az azokat

*) Kelt Balázsfalván május 17. 1848.

aláírva :

A tekintetes Karoknak és Rendeknek

alázatos szolgálói :

Az erdélyi román nemzet gyűlése :

Lemény János, m. k. fogarasi püspök.

Ságuna András, m. k. püspök,

mindketten az oláh nemzet közgyűlése elnökei.

Barnutiú Simon, m. s. k. alelnök.

Baritiú György, m. s. k. alelnök.

T. Cipariú, m. k. titoknok.

Mann Péter, m. k. titoknok.

Brán Pap János m. pr. Advokat: titoknok. A. Treb. Lauriani.
titoknok.

Bolloga Jakab m. pr. jegyző titoknok, Popassu János, titoknok.

(Az aláírások egy eredeti példányról hiven közölve.)

biztosító alkotmányt megvédni segíteniök. Az 1. és 15. pont alattiakat megadhatta-e Erdély már akkor külön. Magyarország akarata nélkül, melylyel egyesülni kívánt és egyesült? Sőt Magyarország maga is, ha élni akar s élni képes, tehetne volna-e azt akkor, vagy teheti-e most? Ez nem szabadelvű politika lenne, de önhalála. A 2. pont alatti kívánságot is teljesítheti-e Magyarország 8 millió római katolikusának egyházi feje? s beleegyezésre kérheti-e a királyt a magyar cultusminiszter? A 11. pont alatti kérés sem teljesíthető másképp, mint az igazságügy és törvényszolgáltatás rendszere teljes megbomlásával. A 12. 13. pont alatti terhet Magyarország pénzügye még sok ideig nem bírja meg, miután a jobbágyföld megváltása — mi a románokét is magában foglalja — ezer milliónál többbe kerül s kifizetése félszázadnál tovább fog tartani. A 15. pont alatti új alkotmány s egy új Erdély teremtése eszméje akkor, midőn az *Unióba* már a király s mindkét ország törvényes többsége bele volt egyezve, valamint a 16. pont, hogy Magyarország és az erdélyi magyarság közös hazája egyesítése fél útján álljon meg, teremtsen oly Erdélyt és országgyűlést, mely minden hihetőség szerint az Uniót megbuktatja, túlhaladott álláspont volt. Az önlét legelső cél, legfőbb életérdek, legtermészetszerűbb jog, mindent uraló állampolitikai tekintet. Fel kell vala tenni a magyarságról azt a — ha nem is eszélyt és önszeretetet, de — tisztán természeti ösztönt, mely magát és fajtát minden áron fenntartani kívánja; a ki ebben őt gátolja, avval élethalálhacatot viv s szándékának ellene áll mindaddig, míg ő maga vagy lételének ellensége meg nem semmistül.

Hogy e kérdést akkor a fejedelem is így fogta

fel, kitűnik a román kérelmi pontokra szóval és írásban adott kétizbeli legfelsőbb válaszából, midőn először jun. 11-én az Unio-törvény megerősítése után az előtte Innsbruckban megjelent balázsfalvi küldöttség előtt így nyilatkozott: „Minthogy román alattvalóim által a balázsfalvi nemzeti gyűlésben szerkesztett folyamodványok érdeme az erdélyi országgyűlésen egyhangulag elhatározott s általam a legutóbbi magyar országgyűlésen alkotott VII-ik t. cikkhez képest előlegesen is szentesített egybekapcsolás által megszünt — örvendek, hogy az itt levő román követeket arról biztosíthatom, hogy az illető t. cikk által, mely külömbőség nélkül a nemzetiségre, nyelvre és vallásra, minden erdélyi lakosnak ugyan azon szabadságokat és jogokat adja, kívánataiknak legnagyobb részben elég tétetett, azért is jövendő boldogságuk csak is e törvény végrehajtásától függ. . . .*)“ Később a horváth ügy bonyolódása után az *Unio* ellenző románok Ságuna elnöklelete alatt jun. 18-án másodszor írásban folyamodtak a királyhoz, nyelvök- s nemzetiségöknek az *Unio* következtében elnyomatását panaszolván, a ki jun. 23-án írásban adta ki legmagasb határozatát, melyben a magyar kormány nevében nekik több kedvező ígéreteket tett. „Különös megelegedéssel fogadom — így szólt a király válasza — Magyarországgal már egyesült erdélyi román alattvalóim tántoríthatlan hűségérzelme nyilvánítását s hivatkozólag junius 11-ki válaszomra, tudtokra adom, hogy nemzetiségteknek a magyar miniszterium által készitendő külön törvényjavaslatban biztosíthatni s számotokra nemzeti iskoláknak kell állíthatni. A görög n. e. egy-

*) *Közlöny* 1848. 8. szám.

házaknak a többi vallásokkal egyenlő jogositásáról s egyházi és iskolai szükségleteiknek az állam által fedezéséről a m. országi 20-ik t. cikk gondoskodott, a közteherviselésről a 8-ik, a robot és tized eltörléséről a 9-ik, a szabadsajtóról és esküdttszékekről a 18-dik, a népfelfegyverzésről a 22-dik. Magyar miniszterium gondoskodni fog — írja tovább a király — hogy helyi panaszaitok megvizsgáltassanak s orvosoltassanak, román alattvalóim a közigazgatás minden ágában a viszonyokhoz, számukhoz és tehetségeikhez mért állomásokra alkalmaztassanak, valamint tőlük is megvárja azt, hogy a magyar koronához hivek legyenek s mindent eltávoztatnak, ami viszálykodást támaszt; nemcsak polgártársaikkal való egyetértésök képes őket az általa adott szabadsági ajándék élvezetében megtartani. . . .*)“ Ez magyar miniszteri ellenjegyzés nélkül kelvén: annyira nem alkotmányos, hogy gróf Teleki tárgyalás alá sem vette; de a románok nagy elégtételadásnak és irányadónak tekintették további maguk tartására nézve, a mi a bécsi udvar nézeteinek alig néhány nap alatt teljes megváltozását jelzi. Nem sokára békülékenység és törvénytisztelet helyett harcias hangulat s ellenállásra bátorítás lőn felülről jelzőül kitérve, s a magyar kormánynak nem a románoknak s más nemzetiségeknek adott engedmények további kifejtésén s törvénybe foglalásán kellett és lehetett munkálkodni, de kül- és bellelenséggel s köztük épen az oláhok túlzó pártjával is óriási tusába vegyülve a haza léteért s alkotmányaért élethalálharcot vivni.

*) Ságuna püspöknek 1848. júl. 6-án a kir. főkormányzók elnökéhez másolatban beadott elintézetlen csatolványából.

A kártyák tul és innen föl voltak tárulva. Magyarországnak Erdélyt, a koronájától 300 év óta elvont kis országot vissza kellett szerezni — ön biztosb léteért s jövő eshetőségek fenyegető közeledéseért. Nem csinált belőle titkot, támaszkodva az ottani megyék magyarságára és székelysége, hitte is kezdeménye sikerét, tudta, hogy az udvar e perczen még nyiltan ellene nem szegül. Oláh honfitársaink tulzói a balázsfalvi gyűlésen szintén kimutatták, mit rejt szivök; de számításuk a politikában ujoncznak, a történelemben járatlannak számítása volt, nem érett politikusé. Itt a történelmi mult, a jelen tények activ hatalma és a jövő eshetőségek mind ellenök s mellettünk voltak. Midőn a dák uralom Decebal alatt Erdélyt a Tiszáig egy monarchiába foglalta, akkor ott a dák nép volt az államalkotó elem, övé volt az ország és király; de e földön, melyet a magyar fegyverével szerzett és tart fenn 1000 év óta, ma körülbelöl 200,000 magyar fél millió székely lakik — harczias nép — melyet onnan sem kiverni nem tudnak, sem kitelepíteni nem képesek román testvéreink, én hiszem, hogy a higgadt rész ilyet nem is akar. Fegyverjogon lett miénk az ország, mi adtunk neki nevet és királyt, mi alkottuk állammá, ezt csak ez eszközzel vehetni el, plebiscitummal, suffrage universel-lel nem. A mit Tisza miniszterelnök a magyar nemzetröl mondott a Miletics-ügyben, nemzete szivéböl véve mondotta; vele egyetértve a székelységnek férfiai, asszonya bátran szemébe meri mondani fenyegető elleneinek s a földjére áhitozóknak: „*Fertek, vegyettek ell!*“ A tények kérdésében sem az a döntő, hogy volt ezelött e föld és ország sorsa? ma miénk, jogos nemzeti tulajdonunk. Erröl mi sem lemondani, sem lemondadni nem fogunk, sőt actualis államlétünk jog-

összességét bárki ellen az utolsó magyarig védjük, s bizunk abban, hogy meg is védjük. És a jövő esélyek . . . ? Azokat a magyar korona jogalapján úgy igyekeztünk alakítani, a jelenvalóból a jövőt úgy fejteni ki, hogy a múlt meg ne szégyenlje magát miatta. Erre van missio-érzetünk s nemzeti ambíciónk, rajta leszünk, hogy erőnk is legyen.

Magyarország transigálhat, engedményeket tehet: de a létkérdésben sem uralkodó-házával, sem a nemzetiségekkel szemben nem capitulálhat.

Az erdélyi országgyűlésnek a román kérvényekre hozott határozata parlamentáris szempontból correct, alkotmányos formák szerint helyes, politikai tekintetben indokolt. Azon a ponton, hová akkor a magyarországi és erdélyi viszonyok fejlődve voltak, más nem volt tehető.

Vegyük a jogkritika bonczolása alá az *Unio*-törvény törvényességét először is a kir. előterjesztések szempontjából. Hét pontja van annak: az I—III. pontról már volt szó, a IV. pontban az urbéri ügy rendezése, mit az országgyűlés az V.. VI. t.-cikkben intézett el, V. a közteherviselés kimondása; e tekintetben az országgyűlés az *Unio* kimondása után joggal utalt a magyarországi VIII. t.-cizikkre; a VI. pont az oláhok sorsát kívánta biztosítani polgári és vallási tekintetben; az országgyűlés az elsőre nézve hivatkozott az I. erdélyi törvénycizikkre, melyben az van: „a mint a testvérhonban minden lakosok jogegyenlősége kimondva és életbeléptetve van: úgy ez, ugyanazon módon Erdélybeu a haza minden lakosára nézve nemzet-, nyelv- és vallás-különbség nélkül örök és változhatlan elvtől elismertetik és az ezzel ellenkező eddigi törvények ezennel eltörölteknek nyilvánítatnak“; — az utolsóra nézve megalkotta a IX. t. cik-

ket, de hogy az utóbbiak felsőbb helyen meg nem erősítették, a törvényhozási viszonyok változása okozta. A VII. pont a szabadsajtót tárgyalta, miről már megvolt a magyarországi XVIII. t.-cz.

Itt nem tehető alapos kifogás.

Másik szempont a májusi erdélyi és jul. 2-iki pesti országgyűlés egybehívásának és egybealkotásának törvényességi szempontja.

Való, hogy amazt előzetesen a kir. kormányzó hivta egybe, a viszonyok és közvélemény sürgetésére, de a fejedelem előzetes tudásával, mit helybenhagyás követett; az összehívást törvény nem tiltotta, hasonló esetek voltak. Való, hogy az erdélyi *Unio*-törvény megerősítése után július 2-dikáig nem volt meg a szokás szerű hat heti kihirdetési idő. De az erdélyieknek nem is kellett akkor mindjárt belépni, csak miután a választások végbe mentek. Erre volt idejük, el is ment valamennyi, vagy elmaradását igazolta, ez ellenvetés akkor senki jogosult által nem tétetett meg. Való, hogy a románok az erdélyi országgyűlésen, mint nemzet, nem jelentek meg; de erre törvény nem is volt; az 1791-ki XI. t.-czikk előkelő, nagybirtoku, a koronának és honnak hasznos szolgálatokat tevő királyi hivatalosokból, magyar vidéki, székely és szász-széki, szabad királyi, taxás és mezővárosok választott követeiből rendeli azt össze állíttatni; az oláh nemzet abban nincs megnevezve, de kitűnő fiai beváltak a királyi hivatalosok közé, választók és választhatók voltak a vármegyéken, vidékeken, székely és szász székekben, az összes városokban. Kevesen voltak, de azt, hogy az országgyűlés róluk, nélkülök rendelkezett, hogy ők képviselve nem lettek volna, az akkori alkotmány szerint állítani nem lehet. Az a

felfogás, hogy az erdélyi országgyűlésnek addig nem lett volna joga az *Unio*-törvényt megalkotni, míg az oláh nemzet egy „*ad hoc*“ országgyűlésen törvényt alkotott, amelynek föl nem vétetett, komoly eszmecserére nem alkalmas. Az is áll, hogy az erdélyi országgyűlés tárgyalásai a délután is tartott gyűlések által gyorsan folytak, de ezt a július 2-ára kihirdetve volt pesti közös nemzeti gyűlés tette szükségessé; különben ezt tiltó törvény nincs s az inkább házszabályi, mint elvkérdés, ámbar az adott esetben nagy politikai fontossággal bírt. Azonban ez ellen sem történt felszólalás.

De van egy szempont, mit az országgyűlés mellőzött: az oportunitást. Az 1791-iki XI. t.-cz. nn.) szakaszának az országgyűlési sérelmi tárgysorozat megállapító 3-ik pontjába be van iktatva az egyes nemzetek sérelmi kérvényeinek tárgyalása. Ez teljesített is határozatilag, de lehet vala, tenni is kellett volna törvényczikkben annyival inkább, mert a fejedelem előterjesztései közt is utmutatás volt rá. E pontnál az udvar kétségtelenül liberálisabbnak mutatta magát, nem annyira irántok való igaz rokonszenvből, mint a magyarság új vívmányai ellensúlyozása s később kérdés alá vehetése végett. Kérvényeket — bár nem egészen törvényszerű gyűlésből eredt — a nemzet értelmiségét képviselő férfiak irták alá, a márcziusi magyarországi törvények a népgyűléseknek politikai jogokat is adván, a kérvényezőknél ez alapon, ha nem is formailag, de lényegben jogigényök és fogantatók voltak, ez a hozzájuk való rokonszenznek meggyőző bizonyítéka lett volna.

A szászok — mint említém — jogfentartással egyeztek bele az *Unio*-törvény megalkotásába; de már június 8-án Nagy-Szebenben egyesülve a romá-

nokkal megkezdték az ellene izgatást. Hahn Frigyes *Unio*-pártoló tanárt hivatalából elmozdították. Gróf Béldi György kincstári elnök hivatalosan jelentette a kormányzónak, hogy az oláh Comité nevében Barnutiu és Papp Sándor a népet lázasztják az *Unio* s a fennálló régi törvények és tisztviselők ellen, ami annál veszélyesebb, mert a szászok is velök kezét fogva működnek, a magyarokat gyalázó *Unio*-ellenes proclamatiókat, verseket és gúnyiratokat terjesztnek; a Comité proclamatióját a hazafias érzelmű Gyergyai Sámuel kir. kincstári titkár és a gör. n. egyesült főegyházi tanács öt előkelő tagja a kormányzóhoz be is küldötte. Tartalma ismertetésre méltóvá teszi azt. „Oláhok! — így szól a Comité — ismeritek már a márczius 15-én a szabadság mezején készült közgyűlési jegyzőkönyvet, az tanuja lesz annak, hogy az erdélyi oláhok is megértették az idő szellemét, hogy bennök is felébredt a szabadság vágya. A független önálló oláh nemzetnek ezen felszólítása igazolja, hogy a saját nyelvét s nemzetiségét soha le nem vetkezi. A szabadság mezején császár és oláhországi zászló alatt tett eskü azon háromszorosan szent miv és kötés, mely kötelezi az oláh nemzetet, hogy függetlenségét megvédje s honát el ne árulja, helyt állva mindaddig, míg őt megillető szabadságait kivivja, t. i. oláh követeket az erdélyi országgyűlésen, nemzeti tisztviselőinek közigazgatását ennek minden fokozatán, tulajdon nyelvén, hogy legyen hol panaszoljanak megterhelhetésök esetében, ne legyenek kénytelenek mindig más idegenhez folyamodni, kik őket gyűlölik s igazságukat ki nem szolgáltatják. Elkárhozik azon lélek, mely a balázsfalvi esküt megszegi . . . Oláhok! bátorodjatok fel, fegyverkezzetek, védjétek magatokat, tartsatok össze, mint egy nyelv-

és vérbeli atyafiakhoz illik; ha nem egyesültek s nem tartotok össze, senki nem segít rajtatok. Az eszerek, papok és clerus lelkén feneklik a nehéz felelőség egész sulya. Nehogy elpártoljatok nemzetetöktől akár félelem, akár érdek miatt, mint sokan tették a protestantismus elterjedése idején, midőn a magyarokkal: kálvinistákkal, unitáriusokkal tartának. Mennyit kellett szenvedni az oláh nemzetnek akkor, tanítja a historia. A papok intsék a népet, hogy a balázsfalvi határozatoktól el ne távozzék. S ha a Magyarországgal való egyesülést mégis kiviszik, az az oláh nemzetet nem kötelezi, mert ő abba bele nem egyezett.“*) Ez izgató proclamatio 800 példányban nyomatott a szász Closius nyomdájában s külön emissariusoktól küldetett szét az országba, a papok szószékből olvasták fel azt a nép előtt.

Ennek következtében az oláh Comité elleni nyomozásra a kir. főkormányzék által kirendelt bizottság annak is nyomára jött, hogy a szászok a bujgató oláh ifjakat feles összeg pénzzel segítették. Báró Vay kir. biztos egy július 8-ki hivatalos jelentéséből kitetszőleg, az nem volt tisztába hozható azért, hogy a vádlottakat előkeríteni nem lehetett. Én a gyűlésekben jelen volt egy cs. kir. katonatiszt elbeszélése után így jegyeztem fel ezt. „A szász ispán Salmen és a tulzó románok 1848. pünkösöd szombatján, jun. 10-én estvéli 6—8 óra közt, több napi előértekezletek után, abban egyeztek meg, hogy 1., az oláhok kötelezték magukat a szászok hadcontingensének is kiállítására, 2., azok a harczi szolgálatot tevő oláhoknak naponként félkenyér és félhuszas — 25 u. kr. fizetésére, 3., a

*) Aláírva: *As állandó Comité.*

szászok Szebenben az oláhok részére gymnásium építés végett ingyen adnak helyet, 4., építésre a nemzeti pénztárból 30,000 frtot, 5., beleegyeznek, hogy ezen-tul a szász székekben az oláh ifjak is; ha illő képes-séggel birnak, gyakornokságtól fel a királybiróságig előhaladhatnak, 6., az oláh Comité tagjainak, kik a két nemzet közös ügyeit intézik, 300 frttól 3000 frtig menő fizetést biztosítanak, 7., a mi ingó és ingatlan vagyont az oláh fölkelők a magyaroktól elfoglalnak, kizárólag övék lesz.“ Ez utolsó pontot Schurter osztrák tábornok hozta ajánlatba s a telek elfogadták. A szászok az ugynevezett lutheránus egyház melletti piacon, az oláhok az új nagy serházban tartották gyűléseiket; az egyességet nem foglalták írásba, de mindkét fél becsületszó alatt ígérte megtartását; alkudozásaik sikerülését közös vacsorával és reggelig tartó áldomás-ivással végezték be. Elöttem — így végezte szavait barátom — mint császári kapitány előtt semmit sem titkolóztak.“ E tény igazolja a nagy-szebenigör. n. egyesült főtanács öt előkelő tagjának június 7-én a kir. kormányzóhoz tett hivatalos jelentése ide vonatkozó része is. „E jelentésünk oka egy, az idevaló szász bujtogatók által tegnap délután az új serfőző háznál tartott gyűlés, melyre meghivattak az oláh nemzeti bizottmány és az itt tartózkodó s ferde irányaiokról ismeretes ifjak is, kik a szász bujtogatókkal kezert fogva, nemcsak az oláh nemzeti bizottmány, hanem az összes oláh nemzet nevében és képében kikiáltották, hogy az *Unio*-ról semmit sem akarnak tudni, s megakadályozására mindent elkövetnek, a magyar és székely nemzetre kigyót-békát kiáltván. E gyűlést ma délelőtt a szász nagy templom előtti téren, szabad ég alatt tovább folytatták, többen szóno-koltak, mely gyűlésnek — amint értettük — vég-

czélja az lenne, hogy a szászok az oláhokat maguk részökre csábitva, együtt szegüljenek ellene az *Unio*-nak E gyűléseken főszerepet vittek a szászok részéről Benigni és Schuller, a tanár, az oláhok részéről Papp Sándor, Román Kosztáandin, Szűcs János s hozzájuk méltó collégáik Egyébiránt azt sem mellőzhetik — így végzik a jelentést — hogy ha jól értesültek, a szebeni helyhatóság is aligha nem egy kézre dolgozik a bujtogatókkal, úgy, hogy ott bárminő kormányi intézkedést máskép, mint a katonaság utján érvényesíteni bajos lesz“

Brassó, Kőhalom, Szászváros- és Segesvárszék voltak azon szász törvényhatóságok, melyek némileg hatottak a szász közvéleményre ; ennek tulajdonitható és a magyarok közt uralkodó közhangulatnak a jun. 20-ki országos ülésre beadott szász *Emlékirat* mérséklettsége. „A szászok ebben a Királyföld területe s a kilencz szék és két vidék külön politikai testületként fenmaradását s a szász nemzet akarata hozzájárulása nélkül soha nem változtathatását kívánták ; továbbá, hogy az Egyetem — *Universitas* — mint a szász helyhatósági köz nemzeti kapocs külső képviselte é ethosszig választandó ispánjával maradjon fenn s szász polgári perekben mint eddig másodfoku külön biróság legyen, a nemzet közös vagyonát, mint sérthetlen tulajdonát kezelje, belügyeikben legyen statutárius joguk, ami az ipartügyet és nemzetőrséget is magába foglalja ; törvényhatóságaik azután is válasszák szabadon tisztviselőiket s hivatalos nyelvök bel- és külügyekben, valamint tanintézeteikben az oktatás nyelve a német legyen.“*

*) 1848-ki erdélyi országgyűlési *Irománykönyv* 18—20. l.

Egészen más ama második tiltakozó sőt fenyegető jellegű *Emlékirat*, melyet a szász nemzeti Egyetem a jul. 2-ki pesti közös hongyülésre adott be. Ebben az *Unio*-törvényt erkölcsi kényszer nyomása alatt létrejöttek állítja, minthogy megfontolására elég idő és kedélynyugodtság nem volt, a magyarországi *Unio*-törvény velök hivatalosan nem közöltetett, a tárgyalásnál az alaptörvények megváltoztatását szabályozó erdélyi törvényekre figyelem nem fordított. Ez okoknál fogva a szász nemzet azt elhamarkodottnak tartja, roszalja, iránta bizalommal nincs, s mikor abba az erdélyi országgyűlésen bele egyezett, azon föltevással tette, hogy az *Unio*-val a külön nemzetiségek fennállása elve, mint azt a kapcsolt részek közjogi állása mutatja, nem ellenkezik, hogy ők a magyar és székely nemzet által a szász nemzetiség fennállásáról az országgyűlésen biztosítottak, hogy a kormány a szász nemzetet annál inkább védelmezni fogja, mert a fejedelem a maga birodalma minden nemzetiségének sérthetlenségét az ápril 25-ki alkotmányban biztosította, hogy Magyarország fennállása csak Németországgal egyetértésben lehetséges, s a szász nemzet szabadelvű alkotmánya Magyarország szellemi és anyagi előhaladásának kárára nincs. Ha e reményök nem teljesül, ha ők mint önálló nemzet, úgy amint 700 év óta vannak, fenn nem állhatnak, vagy mindent kockáztatniok kell önfenntartásuk érdekében, vagy kénytelenek azon párthoz csatlakozni, mely a nemzetiségek elvét és zászlóját tűzte ki; a szász nemzet soha sem esz a magyar korona boldog tagja, nem lesz annak támasza még akkor is, ha az egybeolvasztás erőszakosan megtörténik. Ha a szász nemzetnek megengedtetik, hogy Magyarországgal szorosb kapcsolatban megma-

radhasson, akkor törvényesen és meg nem változtathatólag biztosítva birnia kell mindazt, a mitől létele s előhaladása lényegesen föltételeztetik. A szászoknak joga van ezt követelni, mert — ugymond az *Emlékirat* — az egyesülésnek szabad cselekménynek kell lenni, nem leigázásnak, mit csak bebizonyított honárulás, vagy előrement háború igazol; Magyarországnak, hogy megszilárdulhasson, a benne élő nemzetiségek rokonszenvére szüksége van ; már is engedményeket tett a kapcsolt részeknek, a szász nemzetre nézve sem követhet más elveket, mely rendezett alkotmányát s közmívelődési intézeteit nem áldozhatja fel semmi törvényhozási kísérleteknek, sem provisoriumnak, de helytállásra vagy visszaesésre sem kárhóztathatja magát, míg Magyarország többi néposztályai az érettség azon fokára jutnak, hol ő áll Ezután az *Emlékirat*-ban elő vannak sorolva az előbbiben kifejezett kívánatok, kiegészítve a következőkkel: a szász statutális törvény és autonomia hagyassék fenn, papjaik elvesztett dézmajövedelme kárpótoltassék az államkincstár által oly módon, hogy az összes szász dézma tiszta jövedelmének kilencz évi átlagos számításából kitudandó évi dézmaösszeg, mint valamely tőkének évi járadéka, örökös névleges államadósság gyanánt elismertessék és fenmaradjon s ezen jövedelmök, szintugy mint a nemesi urbéri kárpótlások a legerősb garantiákkal biztosittassék; mert a szász papok dézmajövedelmének elvesztésével a szász nemzetnek magának bukása is együtt jár, mert minden egyházi és közmívelődési intézetök kisebb-nagyobb mértékben ezen papi jövedelemtől függ. Ezen garantiát a szász nemzet leginkább a szász területről befolyó összes adókban találja fel, s kívánja, hogy a papság közvet-

lentül a szászok adóalapja által legyen fedezve és biztosítva. Azon viszony föltételeit, melyben a saját politikai területe, helyhatósági alkotmánya, nemzetisége és autonómiája épen maradása mellett Magyarországgal egyesülni kész szász nemzet, az állammal és más nemzetiségekkel egy ily módon létrejövő *Unio* esetében lenni kíván, az *Emlékirat* ezekbe foglalja össze: „1., az országos törvényeket kötelezőknek elismeri, de az ő belviszonyait illetőkben helyhatósági törvényeket maga kíván alkotni magának, 2., kívánja, hogy ispánjának a felső házban helye legyen és az ott szavazattal birjon, a szász kerületek másokkal ne csatoltassanak össze; ha a képviselőküldés fejszám szerint lesz, a tényleg létező szász kerületek közül egy se küldjön egynél kevesebbet, városaik és a mezővárosok a kerületektől el ne szakittassanak; adózásban, honvédelemben kész résztvenni, a politikai közigazgatás legfőbb központján, a miniszteriumban a szász ügyek számára külön osztályt kíván; Egyeteme és a király közt semmi közép hatóság ne legyen. Ezen föltételek nélkül, melyek teljesítése egyedül biztosítja a szász nemzet fenmaradását, nem egyezhetnek bele Erdélynek a magyar királlyal szorosb egyesítésébe.“*)

Ez *Emlékirat* nem loyális ellenzéki álláspont foglalás, de határozott ellenállási program, melynek megvalósításán szász polgártársaink évek hosszú során sikertelenül fáradoztak, tagadása s nyílt ostrom alá vétele a márcziusi magyar alkotmányreformnak, har-

*) Keltezés és aláírás: Nagy-Szeben, 1848. jul. 3. A szász nemzet Egyeteme Erdélyben. *Salmen Ferencz*, a szász nemzet ispánja. *Sigerus Károly*, helyettes jegyző.

Látható: *Okmánytár Erdély legújabb jogtörténelméhez.* stb. 66—73.

azi riadó, melynek vészterhes hangja a Királyföldet egyik végétől a másikig járta be. A románok physikailag fogtak fegyvert a magyar nemzetre, a szászok erkölcsileg, egyik egyéneiben, a másik egyetemében támadta meg azt. Midőn b. Vay Miklós királyi biztos julius elején N.-Szebenben megjelent, a szászok csak magánjellegűleg tisztelkedtek nála. Kételyt kizáróan mutatja ez, hogy a különben loyalis és békeszerető nép, mely eddigelé uralkodója és a fenálló kormány, mint annak képviselője iránt mindig tisztelettel és engedelmességgel viseltetett, mely Magyarországnak és a magyar királynak köszönnévén mindenét, annak minden-
nel, legkivált pedig hűséggel tartozik vala, s eddigelé annak és a magyar nemzetnek érdekeivel saját érdekeit eszélylyel és okos engedékenységgel tudta egyeztetni, most bizonyára nem saját ösztönéből, de kívülről jövő okok miatt tért a végzetes ösvényre, s azon tovább-tovább oly messzi előre haladott, honnan többé megtérnie nem lehetett. A szász Egyetem t. i. jun. 30-iki üléséből egy tiltakozó feliratot küldött a fejedelemhez és nádorhoz, melyben kijelentette, hogy miután az erdélyi országgyűlés az *Unio*-törvényt egy. értelemmel elfogadta, ahoz a szász követek is küldőik nagy többsége ellenére hozzájárultak; a szász nemzet megnyugszik rajta, mihelyt a fejedelem ez egyesülést az őszbirodalom javával megegyeztethetőnek jelenti ki azon törvénynek szentesítése által, annyival inkább, mert birják közelebbről adott k. királyi szavát, hogy hű szászait mint eddig, ugy ezután is jogaikban és szabadságaikban védni fogja; mind e mellett tiltakozniok kell azon tettegesség ellen, hogy b. Vay Miklós koronaőr a belügyminiszter, tehát közvetve a király által erdélyi kir. biztossá neveztetett, teljhatalommal arra,

hogy a lázítás, lázadók, rablók, gyilkosok, gyujto-
 gatók, erőszakos kitörések okozói s a közcsend meg-
 háborítói ellen rögtönítélő birósági engedélyt adhasson,
 s kérték a fejedelmet, hogy ugy a belügyminiszter-
 nek, mint a kir. biztosnak parancsolja meg, hogy a
 szász nemzet és magyar kormány közötti viszonynak,
 a pesti közös országgyűlésen leendő törvényes szabá-
 lyozása előtt, a Királyföld területén s a szász nemzet
 irányában minden ily tetteges eljárás gyakorlatától
 tartózkodjanak; közöttük kir. biztos kinevezésére ok
 nem volt, a Királyföldön még eddig a törvénynek
 senki ellene nem szegült; az ily rendkívüli intézkedé-
 sek ingerültséget támasztanak, s az eddig fenállott nyu-
 galmat s törvényesség szellemét fölzavarják. Ezen til-
 takozás a belügyminiszteriumnak és kir. kormány-
 széknak is tudomására juttatván, utóbbi visszairta,
 hogy miután az Erdélynek Magyarországgal egyesí-
 téséről alkotott idei erdélyi I. törvényczikk a fejede-
 lem által megerősített s szentesítve az országgyű-
 lésen kihirdettetett, miután annak 3-ik §-sa értelmé-
 ben az erdélyi udvari kancelláriának meg kellett szün-
 nie, s azon hatóság, melyet ő felsége a magyaror-
 szági idei III. t.-czikknél fogva nádor ő fenségére s
 a magyar miniszteriumra ruházott. Erdélyre is az
 igazgatás minden ágai tekintetében kiterjed, másfelől
 miután a királynak, midőn szükségesnek látja, kir.
 biztost küldeni mindig joga van: a szász nemzet
 óvása, mint érvénytelen, tekintetbe nem vehető s a
 kir. főkormányzók azt nem helyesli; meghagyta azért
 mind az Egyetemnek, mind a szász törvényhatóságok-
 nak, hogy az idézett t.-czikk értelmében a magyar
 miniszteriumtól kibocsátandó rendeletet elfogadni s
 azoknak, valamint a kir. biztos rendelkezéseinek en-

gedelmeskedni tartsák szoros kötelességöknek annyival inkább, mert azon állítást, hogy a Királyföldön semmi törvényszegés és erőszakos merény esete nem fordult elő, megczáfolja az, hogy a kir. főkormányzók két száz törvényhatóságnak adott kérése következtében rögtönítélőbirósági engedélyt, a többször betiltott oláh Comité pedig éppen Nagy-Szebenben, a száz ispán és Egyetem székhelyén folytatja törvénytelen gyűléseit s veszedelmes izgatását. Ezen határozatát a kir. főkormányzók mind a nádor ő fenségének, mind a belügyminiszteriumnak följelentette. A belügyminiszter aug. 7-ig késett intézkedésével; ekkor megírta a kir. kormányzók, hogy miután több oldalról tudomására jött, hogy a Királyföldön Nagy-Szebenben s máshol folyvást titkos oláh tanácskozások tartatnak s az oláhok csak a száz ármányos cselszövények eszközei, ő felsége kormánya eddig kiéleletes volt a rendetlenkedők irányában; de eljöttek látja az időt, hogy nagyobb szigort alkalmazzon úgy a haza, mint a korona épségének megőrzésére. Tudassa ezt a kir. kormányzók a száz ispánnal s utasítsa őt arra, hogy az ő és kir. biztos rendeleteinek engedelmeskedjék, a Királyföldön minden titkos gyűlekezést tiltson el, a szentesített *Unio*-törvény ellen semmi törekvést és izgatást meg ne engedjen, az új alkotmányos formákban a polgárokat erősítse meg, mert a belügyminiszter a közcsend és rend fentartására nézve annyira felelős, hogy ha az ő kormányzásában a törvényes állapotok biztosítékát nem látná, kénytelen lenne a király és haza érdekében is e fontos hivatalt olyanra bizni, kivel a felelősséget úgy a fejedelem, mint a nemzet irányában nyugodtan elvállalhatja.

Fogantatlan maradt az intő szó. Az *Unio*-törvény ámbár Brassó, Segesvár, Szászváros nyilvánosan nem törekedett ellene, a szász Egyetem s különösen Nagy-Szebeu város népe szívében nem talált rokonszenves fogadtatást. De az állam nem vehette tekintetbe polgárai egy részének hátrahuzását; annak az előrehaladás rendeltetése s az állami czéloknek az adott viszonyok szerint föl-tartóztathatlan megvalósítása. Az *Unio*-bizottság gróf Teleki erdélyi kormányzó elnöksége alatt Pesten jul. 16. üléseit megkezdette, a magyar tagokon kívül jelen voltak a szászok közül választott képviselők is. Brassó részéről Roth Ilyés, Goosz Károly, Segesvárszéknek képviselője, a ki Salmen elmozdítása esetére szászispánnak volt kijelölve, olykor Schmidt Konrádis; a románok részéről Lemény és Ságuna püspökök, Boheczel Sándor képviselő; föl voltak hiva a belügyminister által összminiszteri határozat folytán: Cipariu kanonok, Igyán József, Dunka Pál, Moldován Demeter és Brán János is, várakoztak Pesten szinte két hónapot, de ezeknek a bizottsági gyűlésekben résztvehetése nem valósított azon formai ok miatt, hogy nem voltak a bizottságot kiküldő erdélyi országgyűlés tagjai, s a kormányzó annak munkája legitim jellegét kockáztatni nem akarta; a mi nemcsak a felhívottakban, de a románoknál általában nagy visszatetszést idézett elő, mert a nevezettek mindenike nagy tekintélyben állott nemzete előtt s kivált Dunka Pál, a kedélyek csillapítására, a magyarok és románok között megzavart egyetértés helyreállítására őszintén fáradozott és igen sokat tett; méltán várható volt tehát, hogy a jövő nagykérdéseiben nézeteik közlésére ut nyiljék. Kár, hogy a jogos igény kielégítést nem nyert. . . . Több héten át folytak a tanácskozások, minek eredményeül a hét

miniszteri ügyosztály szakköre szerint dolgozott munkálát az illető minisztereknek e szerint terjesztetett elé:

I. Belügyminiszter Szemere Bertalanhoz az oláh nemzet kívánatai, a kir. hivatalosok száma, az erdélyi közigazgatás, a szász nemzet kérelme iránti tervjavaslatok.

II. Közlekedésügyi miniszter gr. Széchenyi Istvánhoz: a kolozsvári vasutak tárgyáról. III. Igazságügyminiszter Deák Ferenczhez: az erdélyi törvényszékek, közügyigazgató, egy főtörvényszéknek Kolozsvárat felállítására iránt. IV. Vallás- és közoktatási miniszter b. Eötvös Józsefhez: egyházi igazgatás, erdélyi közalapítványok. V. Pénzügyminiszter Kossuth Lajoshoz: az adóügyek Erdélyben és kamarai igazgatást illető.

VI. Hadügyminiszter Mészáros Lázárhoz: katonai igazgatás, Bereck város követei kérelme. VII. Ipar- és kereskedelemügyi miniszter: Klauzál Gáborhoz: a kolozsvári iparos ifjuság kérelme. Az így aug 21-én jegyzőkönyvi kivonat alakjában áttett munkálatról az elnök megjegyezte, hogy miután a bizottság által a saját hatáskörébe tartozók teljesen bevégezve vannak, további teendőire nézve a miniszterek rendeleteire vár. Az erre következett szeptember a válságok kínos korszaka volt a kormányra és nemzetgyűlésre nézve egyiránt, s így e tárgyban úgy a miniszterium, mint a törvényhozás részéről minden további intézkedés lehetlenné vált. Elhárithatta volna-e a hazáról a később egész szörnyiségében kitört polgári háborút, ha az *Unio* részletei tárgyalás alá jöhettek s törvényekké válhattak volna? tudni nem lehet; erre tehát ki nem terjeszkedem.

Hosszú évtizedek választanak el ez idők eseményeitől; a nagy harcot megharcoltuk, ismerjük túl és innen áldozatait azt, amit az isszonyu hajó-

törésből megmentenünk sikerült ; látjuk hazánk állami új épületét, higgadtan, kellő nyugodtsággal gondolkodhatunk az elmúlt felett. Kérdem: valósíthatók voltak-e százsz testvéreink követelései Magyarország államléte s történelmi multja követelményeivel szemben? Nem. Messzibb láttak s gyakorlatibb politikusok voltak azok, kik az *Uniot* pártolták s létesítették, mint a kik ellenezvén s az ügy eldöntését fegyverre bizván, Magyarország és Erdély földjét egy teljes éven át sürti vérpatakokkal áztatták.

Visszatérek már az erdélyi *Unio*-országgyűlés utáni eseményekre.

XIV.

A mihálczfalvi katonai végrehajtás és előzményei. A román Comité vésszes irányu tevékenysége. Az alkotmányos közigazgatás fennakadása. Anarchia és kétségbeesés.

Hogy a román tulzó párt a mérsékelttől külön állott, amazétól különböző politikát követett s kívülről, tervszerűleg volt izgatva és bátoritva, mutatja a kormány és törvényes hatalmak személy- és vagyonbátorság védelmére tett minden intézkedéseinek minden tartózkodás nélkül ellene szegülése s a népnek is hasonlóra buzdítása, mely kapott az alkalmon, hogy régi megyei tisztein és földesurain bosszut állhasson s utóbbiak vagyonát, határit és majorság-birtokait megtámadhassa, vetéseit, kaszálóit, erdőit és legelőit felprédálhassa. Meg is tett sokat hosszasan, fékezetlenül. A kormány az ilyek ellen hirdette ki a rögtönítélő bíróságokat s alkalmazott a fenyegetett pontokon katonaságot. A román tulzók az elsőnek felfüggesztését már a balázsfalvi gyűlésen kérelmezni akarták s bár nem

lett határozattá, az elkábitott tömeg elméjében az eszme megmaradt. A sorkatonaság zöme Olaszországban harczolván, a megyék által kért segélyerőt — *assistentia* — a kevés bennmaradt rész és székely határőrségi csapatok tevén, a bujtogatók utóbbiak iránt ingerültséget költöttek a népben, azt hitetvén el vele, hogy a magyar birtokos osztály a robotot akarja visszaállítani s az oláhságot kiirtani. A márcziusi napok első fölgerjedései közben, szórványosan, a balázsfalvi ápril 30-ki népgyűlés után sokkal sürűbben fordultak elő szolgálat megtagadási esetek, midőn a törvény megerősítéseig — kevés eszélyt tanusítólag — teljesítést követelő földes uraknak és megyei tiszteknek az engedelmeskedést sok község felmondotta. Volt engedetlenkedési, erdő- és legelőleéltési, sőt vagyonfelosztási eset Háromszéken és Szilágyságban tiszta magyar ajku jobbágyok részéről, szintegy, mint vármegyéken az oláhok részéről, de ezek a főispánok s főtiszték közbenjárására, kivált a hol azt tapintatosan hajtották végre, több-kevesebb nehézséggel elintéztettek. Alsófehérmegyében Kozslárdon és Mihálcfalván is ily eset fordult elő. E két község jobbágy lakosai földesuraik majorság-birtokait, azt állítva, hogy egykor az övék volt, erőhatalommal visszavették, vetéseiket leéltették, legelőiket és kaszálóikat felprédálták, a megyei tiszteknek ellene szegültek; ez okból a megye rögtönítelő biróságot és katonai segélyt kért ellenök. A vidéken már korábban két század székely határőrségi katonaság volt, kiküldve a közcsend és rend fentartása végett. Ezeket rendelték ide a rend helyreállítására. A kozslárdiak felvilágosittatván a tisztség küldöttei által, a katonaság megjelenésére azonnal engedelmességre tér-

tek, az executiót bebocsátották s a tett károk megtérítését megígérték. Nem így a mihálczfalviak. E község Balázsfalvától alig másfél órára fekszik s az ottani bujtoгатókkal egy idő óta egyetértésben volt. Ezek a kiküldött tiszti bizottság kérésére nem hallgattak, velök szemben báró Bánffy Miklósnak, Alsófehér-, Erdély vezérmegyéje főispánjának atyai, tapintatos eljárása meghiusult, nem szelidítette meg őket a vezénylő őrnagy kimélése is. A katonaságnak fegyverét kellett használni a törvény és kormány tekintélye helyreállítására. Ez esemény után formaszzerű lázadás jellegét vették fel az oláh és szász mozgalmak, új fordulatot adva a dolgoknak. Szükséges azért azt az okokkal és következményekkel együtt teljes hiteltű adatok alapján megismernünk, mert ez esemény az ország ez időbeli történetének egyik elhatározó momentumát teszi.

Mihálczfalva és Obrázsa községek, a gr. Eszterházyak birtoka, Erdély egyik legszakképzettebb s legtudományosabb gazdatisztje, Anwander Antal keze alatt, ki ellen 14 év folyamában a községek soha sem panaszkodtak, kiket a földesur minden kegyeivel elhalmozott — jólétben éltek s megvagyonosodtak, a márcziusi napok után azonban a balázsfalvi gyűlésezések, az ott hirdetett communisticus tanok, onnan kiáradott izgatások egészen férevezették, ép erkölcsüket megrontották, elébb érintett kicsapongásaik által a képzelhető legmakacsabb községekké lettek. Midőn a járási szolgabíró a rögtönítélő bírósági hirdetménynek a falu táblájára kiragasztását a községi jegyzőnek megrendelte s az végre akarta hajtani, a község ellene szegült, úgy nyilatkozván, hogy ők azt addig meg nem tűrik, míg *balázsfalvi királyuknál* kérdést nem

tesznek, hogy megengedi-e? egyik udvarbíró épen veréssel fenyegette a jegyzőt, ha a hirdetményt felragasztani meri, mire az onnan rémtúlten el is menekült. Obrázsán szintén megakadályozták; öreg emberek tettek ily nyilatkozatokat: hogyan engednék e rendelést kiragasztatni, mely azon jóakaróink ellen van intézve, kik szabadságunkat akarják kivívni? Egyik határpásztor azt mondta, hogy neki nem parancsol a miniszterium, nekik nem kell püspök, pap, kormány, *csak a balázsfalvi király*; mindenki ellen bosszusok, a ki jó utra akarja téríteni „Ez mind a balázsfalvi bujtogatók műve — ugymond Anwander Antal, — Obrázsá község jegyzője a járási szolgabíróhoz május 12-én irt hivatalos jelentésében — a kik a magyarságot rosszakarójuknak, sőt ellenségöknök festik, a népet a birtokosok ellen lázítják. Már nem elég a robot megszűnés, a dézma-elengedés, a majorság birtok is kell nekik, kell a regale-jog, kell a földesuraknak mindene, az egyenlőség joga szerint. Tudatja, hogy az itteni népet oláh-csesztvei oláh diák, Pumne Áron egyik hive oktatja, uton-utfélen buzdító beszédet tart nekik, balázsfalv kancellisták járnak-kelnek a falukon keresztül, valamint a falusiak is be Balázsfalvára tanácsot kérdeni. Soknak van — ugymond — fegyvere, Tövisen vásároltak puskaport, s fegyveresen készülnek a május 15-ki balázsfalvi gyűlésre, melytől fölszabadulásukat várják. A község több tagja nyilván kijelentette, hogy sem a tiszt elé nem megy, sem ur dolgára, mig a balázsfalvi dolog el nem dől. Megfoghatlan — így végződik a levél — a magyarság ellen szótt ezen titkos ármány, s az ország közügyeibe avatkozás olyanok részéről, kiknek sem birtokuk, sem állá-

suk, sem semmiféle érdemök, kik nem lehetnek egyebek, mint megfizetett bérencz zsoldosok . . .“ Mihálczfalva jegyzője azt jelentette a szolgabírónak, hogy tőle elvették a rögtönítelő bírósági hirdetményt s Balázsfalvára vitték, hogy tanácsadójuknak megmutassák; kéri védelmét és hogy személyesen menjen ki a faluba végrehajtani a felsőbbség rendeleteit, mert ő bár immár 46 éve szolgál közöttük, látja, hogy a kormány rendeletei miatt nem lesz jó dolga. A szolgabíró szintén azt jelentette május 11-én, hogy Balázsfalván az előjárók a rögtönítelő bírósági rendelet kiragasztásának az ő jelenlétében ellene mondtak, s felingerülve nyilvánítván, hogy ez a magyarok mestersege, őt egyedül hagyták; május 12-én másodszor jelentette, hogy járása falvaiban kiszállván, a lakosokat maga elé hivatta, hogy a rögtönítelő bírósági rendeletet velök megértesse. Obrázsa, Csesztve és Bocsárd azt üzenté, hogy ők együtt vannak, s ha közlendője van, menjen közéjük, ők nem mennek eléje. Elment s megmagyarázta, de toganat nélkül, azt felelték: történjék velök bármi, nem bánják, ha meghalnak is, nem hallgatnak senkire, csak a Balázsfalván beszélt királyi cancellistákra; május 15-én újra bemennek oda s megtudják, mit tegyenek. A kik őket biztatják — ugymond — okos emberek, király küldöttei, azoktól várnak jót vagy rosszat. Az öt helység népe — írja a szolgabíró — melyeket bejárt: Mihálczfalva, Obrázsa, Oláh-Csesztve, Bocsárd és Karáacsonfalva kétségtelenül valamely balázsfalvi által bujtogattatik, nagyon elszántak, a hirdetményeket egy éjjel mind leszaggatták, az oszlopokat kivágták, ugyanazt tették Cserged községében, a szolgabíró jelenlétében: a többiekben kiragasztották ugyan, de el-

távozása után azonnal letépték s a kir. főkörmányszéket a legrutabb szitkokkal illették. A helységekben szüntelenül járnak a bujtogatók. Balázsfalva környékében a köznép úgy fel van ingerülve, hogy csak annyiban engedelmeskedik, amennyire kedve tartja. Egy harmadik járás szolgabirája május 13-káról azt jelentette a megyei tisztségnek, hogy a midőn a rögtönítelő bírósági rendeletet Becze községben a népnek megmagyarázta: Szücs Márton nevű jobbágy a község előtt összevissza szidta őt és az urakat, kijelentette, hogy ő hétfőn tul — május 15. — szolgálatot nem tesz; erre a szolgabíró fogságba tétette, a nép föllázadt, a hirdetményt leszaggatta s a bűnöst a bírótól „Vivat” kiáltozások közt kiszabadította.

A vidék ezen föllázadt állapotát az alsófehérmegyei állandó bizottság május 15. a kir. főkörmányszéknek följelentvén, miután az élet- és vagyónbiztonságra nézve tett intézkedéseit teljcsen meghiusulva, a törvény és kormány tekintélyét megsemmisítve, a megyét az anarchia örvénye felé sodortatni látta: sürögősen hívta fel azt katonai segély gyors kiküldésére, miután attól tart, hogy ha a rossz most el nem fojtatik, belőle nagyobb veszély fog származni . . .

Ime egy vidék desorganizált állapotának képe, melyhez hasonlók voltak a vármegyék összes politikai és társadalmi viszonyai.

Ezek előzték meg a Balázsfalva környékén levő falvakban a május 15-ki népgyűlést, mely a helyett, hogy a népet a törvény, felsőbbség és idegen tulajdon tiszteletére s a felszabadulás közeledő idejének csöndesen bévására hathatósan intette volna, a zabolátlankodások által szükségessé vált rögtönítelő bíróságok megszüntetését hozta javaslatba s ez által a

felizgatott nép még inkább neki bősztült minden létező jognak s az egész társadalmi rendnek. A parázs alatti tűz Mihálczfalván lobbant lángra. „E község népe — írja jun. 3-ki hivatalos jelentésében a főispán — tehetős, a legrégebbszori idők óta fogva veszettül engedetlen, minden rosszra hajlandó volt; de különösen néhány hét óta épen semmi függést ismerni nem akart, a földes urak tulajdonát elsajátította, kaszáló réteit felprédálta s miután többszöri felszólítására sem engedelmeskedett, szükségesnek látta, oda katonaságot kiszállítani s arról a kir. főkormányiszéket is értesíteni. A Nagy-Enyeden szállásoló székely határőrök közül elébb egy, azután két századot oda kirendeltetvén: azok a megyei bizottság, maga a főispán és parancsnok őrnagy órákig tartó, több ízben ismételt felszólítására is bebocsátni nem akarták. A székelyek nem a császár katonái — mondák — ők sem a Szebenben lakó Barnutztól, sem Schurter tábornoktól rendelést nem vettek, sőt Balázsfalváról tiltó rendeletök van, hogy a katonaságot be ne bocsássák s ők élet és halál mellett nem is bocsátják. A főispán harmadmagával ment közéjük, személyesen próbálta meggyőzni őket tettök veszélyes következéseiről; a székelyek épen olyan katonái ő felségének — mondá — mint a rendes katonák, ők senkit sem bántanak, csak a valósággal hibásak fognak kötelesek lenni büntetésül őket szállással s élelemmel ellátni. Ennek sem lett fogadata, sőt a katonaságot lándzsáikkal hadonázva, fenyegetve ingerelték, azt kívánták, vigye s távolítsa el közülök. Ez alkudozás (*Parlamentiren*) délelőtti 11-től d. u. 5—6 óráig tartott, miközben a szomszéd Obrázsa, Oláh-Csesztve és Karácsonfalva községek a harangokat félreverték, az ellenszegülő nép, mely lándzsával,

vasvillával, fejszével, bottal, cséppel, kiegyenesített kaszával, pisztolylyal és puskával volt felfegyverkezve, mintegy 3000-re szaporodott. A főispán utoljára csak magának és a bizottságnak a faluba bebocsátását kérte, a katonaság — ugymond — a falu melletti rétre fog táborba szállíttatni. De azt sem engedték meg. Durván s káromkodások közt nyilvánították, hogy inkább meghalnak, mintsem akár a főispánt, akár más tisztviselőt vagy katonát falujokba bebo-csássanak. Az éj közeledtével azonban a katonaságnak szállásról kelle gondoskodni; a parancsnok őrnagy a Marosnak akart huzódni, hogy hátulról védve legyen s az egész napot éhen-szomjan töltött katonaságnak legalább egy ital vizért a folyóra mehetésre ut nyilják. A mint erre nézve a vezénylet megtörtént s a katonaság szuronyt szegezve, zárt sorban lassan előre megindult, hogy éji tanyára érjen. Alig közeledett a dühöngő tömeg felé 6—7 lépésnyire, a közeli magas rozból jött egy puskalövés, Móricz Samu közvitézt elejtette, egy másik golyókarcolást kapott, őrnagy Balázs-Manóra és Szilágyi kapitányra szintén kemény kaszavágás irányoztatott, mit ők kardjokkal fogtak fel s veszélyben levő tisztjeik védelmére előre sietett két közvitéz a két megtámadót egy-egy lövéssel azonnal földreteritette. Erre a katonaság két bajtársát vérzeni, főbb tisztjeit gyöngén megsebezve látván s az egész napi étlenségök miatt a lázadók ingerkedéseit tovább nem tűrhethvén: az utat adni vonakodó tömegre parancs nélkül löni kezdettek s csak hamar az egész tömeg vad futásnak eredett, akkor mindjárt 9, később 3 halt meg, 9 megsebesült s miután a tér megtisztult, a katonaság reggeli állomására Tövisre és Enyedre visszavonult . . . E jelenet

után a lázadás egyidőre megtörtnek látszott. A megfélemlés benyomásai alatt a főbb zavargók befogattak, a falu kártérítésre és engedelmességre szorítottak. Ez 1848. június 2-án volt, az országgyűlésen az *Unio*-bizottság megválasztatása után három nappal.

Ez esemény hire, országszerte gyorsan terjedt el, s a mint lenni szokott, a halottak számát 30-ra, a sebesültekét 50-re nagyítva, rémületet keltőleg festették a katonaság eljárását, inhumanitással és székely barbarizmussal vádolva a tisztet. Az idők és kedélyek izgatottsága okozta, hogy szándékosság és roszakarát az egészen magánjellegű tényből köz sérelmet csinált s a bujtogatók s egy lázadásáért a végrehajtó hatalom által megfenyítettett községben az ártatlan oláh nemzetet a magyar nemzet által megtámadottnak állították. Az oláh és a szász lapok védelmére keltek az előbbieknél s megleczkéztették, sőt gyalázólag szóltak az utolsókról. Egy rész védte a székely katonaságot, más elítélte, védve és sajnálva az oláhok tulszigorú lakoltatását. A „*Siebenbürger Bote*“ című, Benigni által szerkesztett nagy-szebeni szász hirlap a titokban ármányt szövő reactio javára politikai tőkét csinált ebből; 1848. évi 55-ik számában a Mihálczfalván volt székely katonaságot, vármegyei és katonatiszteket oly kissebbitő tényekkel vádolta, hogy az ekkor éppen együtt levő országgyűlés felszólalt ellene s a június 10. országos ülésben indítvány tétetett arra, hogy a kir. főkormányzók polgári és katonai vegyes bizottság által nyomoztassa ki a dolgot s az illető bűnösöket, ha tettök igazolva lesz, mint a nemzet becsületét megsértőket, ha pedig a vád találtatik igazgatallannak, az említett hirlapíró, mint rágalmazót s a közbéke fölzavaróját szigoruan büntettesse meg; a nagy-

szebeni oláh Comitét, mint e dologban titkos bűnrészeset, oszlassa fel, bűnös tagjait vettesse közkereset alá.

Az oláh Comité is fölhasználta az esetet a reactio érdekében, a meglevő gyűlölség még inkább fokozására; Balázsfalváról ugyan is a dolog kinyomozására kiküldötte Muresan Miklós irnokot és püspöki levéltárnok Gerendi Józsefet,*) kik munkálatukról jun. 4-én tett jelentésöket, mely a Torda városába és vidékére kirendelt székely katonaságnak az oláhokon ott elkövetett méltatlanságaira is kiterjed, a Comitéhez beadták, ez Barnutiu Simon alelnök és Piposiu János jegyző aláírás alatt a főhadivezérséghez terjesztette, kérve a dologban siető intézkedést, a székely katonaságnak e vidékről, sőt mindentűnnen, a hová kiküldve volt, visszahívását s más katonasággal fölváltását, Balázsfalván pedig a püspöki lak és az ottani oláh nemzeti tanintézetek megvédésére elegendő katonaság küldését A balázsfalvi kiküldöttek egyoldalú és elfogultságot tanusító jelentése, mint a Comité tapintatlan és minden alaposság nélküli irata, számos valótlan-ságot foglalt magában a tényre, sértő állításokat és föltevéseket a székely nemzetre nézve, a mik az ügyet még inkább elmérgesítették. A főhadivezérség átküldötte azt a kir. főkormányshékhöz, mely gróf Béli Ferencz főispán és báró Kemény István polgári, kapitány Teutsch és Sándor hadbíró, mint katonai biztosok személyében nyomozó bizottságot küldött ki s a nyomozás jun. 21-én bevégeztetvén: az emelt vádak alytalansága kiderült; 40 kihallgatott román tanu

*) E férfiú 1848. sept. 16. költ egy hivatalos nyilatkozatot így irt alá: Gerandou József m. pr. Levéltárnok.

vallomása igazolta, hogy a Kozslárdon volt székely katonaságra szórt vádak s becstelenítő hírek mind hamisak, hogy ellenök senki nem panaszkolt s ők a népet nem hogy bántalmazták volna, de sőt az eltávozásukkor megvendégelte s kezetadva váltak el egymástól, hogy ott a székelyeken kívül sem enyedi nemzetőr, sem más felfegyverkezett ember nem volt s Kozslárdon a székelyek otléte alatt egyetlen ember sem halt meg sem természetes, sem erőszakos halállal. A kihallgatott tanukat Molnár Constantin gyula-fejérvári gör. kath. esperes a keresztre megeskettetésök után hitelesítette; és így a szántszándékos és rosz akaratu állítások terjesztése által a különböző nemzetségek közötti gyűlölség ébresztése tényként világosságra jött. A nyomozás azt is világosságra hozta, hogy a mihálczfalviaknak nem volt oka a székely katonaságnak azért szegülni ellene, hogy azok a kozslárdiakkal méltatlanságokat követtek el; ellenkezőleg számtalan tanu vallomása igazolta, hogy ők s a lázadásban részes Obrázsa, Oláh-Csesztve és Karácsonfalva lakosai némely balázsfalvi bujtogatók által, kiket később átkoztak, oda utasítottak, hogy többé ne kérelmezzenek, hanem a mi valaha közhely a falué vagy a templomé volt, az az övék, s minthogy a gr. Eszterházy-család mihálczfalvi egyik rétjén állítólag valaha oláh templom volt, melynek ott létét azonban a mostani nemzedék nem érte, ezen rétet ők erőszakosan leégették, s következményeitől tartva szánták el magukat, hogy mig Balázsfalváról és Szebenből a Comitétól utasítást vesznek, a közigazgatási hatóságnak szegülnök ellene. Így történt a fentebb előadott ellenállás s ennek lett következménye véres megfenyítettésök. A székely katonaság veszélyben levő

tisztei és önvédelmére, szurony nélkül, hadi esküjéből folyólag lőtt azokra, kik egy bajtársukat Móricz Sámuel közvitézt szemök láttára agyonlőtték, a másikat megsebesítették, s a mely hét órán át felfegyverkezetten szórta ellenök rút szitkait, kaszáival, késsel, orditozva fenyegetőzött és gúnyolta őket, tiszteit, főispánját és a jelen volt polgári hatósági s más tiszteket. Ami vádakat ellenök felhozott a balázsfalvi kinyomozás, mind valótlanak bizonyult. Nem hivta fel őket az *Unio* elfogadására senki, nem lőttek meg ártatlan embereket, hanem lázadókat, nem 30 halt meg, de 12 s nem 50 sebesült meg, de 9, nem fenyegette kirablással a balázsfalvi seminariumot sem a székely katonaság, sem más. Mindezt számos tanu a polgári és katonai nyomozó bizottság előtt önkéntes vallomásával igazolta.

Ezen kinyomozás az összes törvényhatóságokkal, később a határőrezredek katonai kormányzóival nyomtatványilag közöltetett, a balázsfalvi nyomozó kiküldöttek és a Comité kérvényét aláírt egyének közkereset alá vétettek, ellenök büntető per indíttatott meg, egyidejűleg a kir. főkormányzék biztosokat nevezett ki a végre, hogy a többszöri tilalom ellenére törvénytelenül működő oláh Comitének ez ügyben a kir. főkormányzékhez is beadott kérvényét, mint törvénytelent, az aláíró alelnöknek adják vissza, működésüket vizsgálják meg, a Comitét oszlassák fel. A kiküldött biztosok által munkálatuk és a tény fölvilágosítása végett beadott iratokból kiderült, hogy a szebeni oláh izgatás főeszközei: Barnutiu Simon, Papp Sándor, Buttyán János, Román Constantin, Pumne Áron és Mán Mikós nagy-szebeni gör. egy. lelkész; ezeknek közkereset alá vettetése a közügyigazgatóságnak kötelességévé

tétetett. A mihálczfalvi és kozslárdi lázadási tény ki-nyomozásakor az is napfényre jött, hogy ezen köz-ségeket s a hozzájuk csatlakozott faluk népét — mint a Pumne Áronnál lefoglalt irásokból is kitetszik — részben ő birta ellenállásra; jun. 1-én b. Bánffy Mik-lós főispánnak Balázsfalváról kapott tudósításon alapuló hivatalos jelentése szerint azon éjszaka Pumne Áron, Mihálczfalván ment keresztül Fogaras felé s ő adta a népnek azon tanácsot, hogy a katonaságnak ellene szegüljön, és hogy a szebeni Comité egyik jegyzője Papp Sándor is részes volt abban; a nála tanácsot kérni Szebenben járt mihálczfalviaknak ő mondotta, hogy ne engedjenek a megyei tiszteknek, szolgálatot ne tegyenek, hanem fegyverkezzenek fel lándzsával, kaszával, cséppel, álljanak ellene a katonaságnak! Most — így fejezte ki magát — nincs törvény, mig ők Balázsfalván nem hoznak, nincs vármegye, nincs földesur stb. Egyik tanu azt is vallotta, hogy a ba-lázsfalvi második gyűlés előtt, szombaton Papp Sán-dor és Jánk Abrahám 13 szekérrel, Oláh-Csesztvén megjelenván, az első kék tollas kalapját fölemelte, s így kiáltott: nem parancsol nektek senki, csak az isten, tartózkodás nélkül jőjjetek a gyűlésbe A bán-tatlanul maradt — mert a törvény kezét kikerült — izgatók helyett a tévutra vezetett nép lakolt, a meg-haltakon és sebesülteken kívül 11 elfogott egyén csak hónapok mulva bocsáttatott ki kezességre a vizsgá-lat: fogságból, mig Pumne tanár junius 4-én már a fo-garasi g. n. egyesültek templomában folytatta lázítá-sát s ügyes csselfogással onnan is menekült.

Ez elegendő ok volt arra, hogy az oláhság sza-badság utáni vágya tulságba menvén át, egészen for-radalmi jelleget öltön. A Comité említett kérvényé-

ben kétszer van hangsúlyozva, hogy ha a főhadvezérség ez ügyben gyorsan és sikerrel nem intézkedik, *tartani lehet a kitöréstől*. Egy magát erőszakosan feltölt törvénytelen testülettől különösen hangzik e fenyegetés. A kormány és magyarság észrevehette e néhány kimondott szóból, mi minden lehet szándékukban s belsejökben *elrejtve!* De mutatták a tűznek parázs alatt rejlését s már-már lángra lobbanni készülését a vármegyék küldöttségeinek és tisztségeinek a kir. főkormányzékhez tett hivatalos tudósításai is, melyekben azok az anarchia és fejtelenség gyors terjedését és tovább föl nem tartóztathatását, a rögtönítélő bíróságok szervezése nem sikerültét, ennek következtében a földesurak javainak mindenféle megtámadtatását, az adó nem fizetését s a megyei végzések iránti általános engedetlenséget mindentűn egyidejűleg jelentvén: csaknem kétségbe esetten katonai segílyt kértek, egyszersmind nagyszámu újabb proclamatiókat küldöttek be, melyekkel a balázsfalvi növendékpapok atyjok és atyjokfiai, az esperesek és papok s az ő személyes barátaik által izgatták a népet. Belső Szolnokvármegyéből Orián Simon esperes fiától négy különbféle proclamatió küldetett föl, melyeket Balázsfalváról vitt haza s a lápos-vidéki papsággal közölvén, azok a templomokbeli szószékről hirdették ki. Ezek egyike az általam az elébbieken ismertetett volt, melylyel az oláhság a betiltott első balázsfalvi népgyűlésre hivatott fel, s melyet alsó-szócsi Popovics János balázsfalvi theologus és odavaló bölcsészettanár Pumne Áron művének mondott; Orián esperes fia is annak egy példányát közvetlenül tőle kapta; egy mást Gerendi Moldován Samu clerikustól, a harmadikat alsó-fejérmegyei Todorán Elizár clerikustól, a negye-

diket kitől kapta, nincs megnevezve. Kolozsvármegyében Báldon Baternai, máskép Tyivorán Gergely és Sándor elfogott izgatóknál is az oláh titkos mozgalmak mélyebb okait fölfedő iratok kerültek világosságra, utóbbi a szebeni Comité mellett működött s onnan testvérével az oláh nép fölfegyverzésére és lázasztására folytatott levelézést. Tordavármegyében M.-Bodonban gör. kath. lelkész Papp János hivei lázasztásáért letartóztatván: fiának, Papp Sándornak vétkes törekvéseit fölfedő levelek jutottak a kormány tudomására; legnevezetesebb 1848. június 9. Mező-Szakálban lakó Krisán György, pagocsai egyházkertületi helyettes espereshez irt levele, melyben így ír: „Főesperes ur! jusson eszébe, hogy egy levélben azt ígérte, hogy mindenkben ahoz tartja magát, a miket azok, kik a román ügyet vezetik, szükségesnek látnak és határoznak, tiszta indokból s nem magánérdekből. . . . Uram! emlékezzék, hogy e levelében azt is irta, hogy nemzeteért vérént ontaná. Én akkor szerfelett megörvendettem ez erélyen, most pedig én és minden jóérzelmtiek örvendenénk, ha ön azon helyzetben lenne, hogy alattas lelkészeit és a népet mindazokról értesitse, melyek a román nép boldogságára sőt éppen lételére vonatkoznak. Uram! most mutassa meg, hogy itt az ideje, románnak lenni, hogy akarja a nemzet boldogságát, hogy felül tud emelkedni a magánérdeken egy magasabb érdekért, mely mindnyájunké, mely közös. Uram! a magyarok megcsinálták az *Uniot* Kolozsváratt, a jelenvolt százszok azonban, csak feltételesen egyeztek bele. Ők csinálták, minket nem kötelez. . . . Az *Unio* egy nagy kérdés, mely az ország minden népét érdekli, nem egy óra műve, miként tették a megháborodott magyarok. Nekik

tenniök kellett, mert higgye meg ön: a horvátok szerbek, dalmaták stb., a magyarországi magyaroknak május 16-án délelőtt 11 órakor háborut izentek. A magyaroknak egy krajczárjok sincs, a pénz Erdélyben van, ez ma az egyetlen oka, hogy a magyarok oly eszeveszetten sietnek az *Unioval*. Ez azonban nem fog létesülni, a császár nem akarja, nem akarja a szász, nem akarja sok magyar is, a románok tiltakoztak ellene május 15-én, tiltakoznak most is Ön bírja rá a népet, hogy tartsa magát a balázsfalvi eskühöz, tartson a néppel, mert lelkész. . . . A székelyek irtózatosságokat követtek el, így hát fegyverre vagyunk utalva. A polgárháboru nincs messze. Ki vagyunk hiva. Mondja meg a népnek: egyenesítse ki kaszáját, csináljon lándzsákat, javítsa ki a csépeket, mert ide jutottunk. Kérlek uram az istenre téged és a népet, melyet tanítasz, tegyétek, a mit mondok Leményit fenhordozták a magyarok Kolozsváratt A kolozsvári küldöttség jól viselte magát, *) Lemény is jól mint elnöke, bár mint királyi hivatalos olyan volt, mintha nem lenne román, megszegvén esküjét . . . de ez nem tesz semmit
— — — **)

Véletlen tartotta fenn e levél eredetiét a történetírás számára. Ez sajnos, de kétségtelen bizonyíték egyfelől arra, hogy a horvát, rác vagy szerb, oláh és szász nemzetiségek, mind titkos összeköttetésben állottak s támadásaikat Magyar- és Erdélyország ellen egyesítve tették, Jellachich május 16-iki táma-

*) A balázsfalvi május 15-iki népgyűlés 100 tagot választott, a kik kérvényét az országgyűlésre beadják, ennek elnöke volt Lemény püspök, erre van hivatkozás: a fejedelemhez 50 tagot, ennek elnöke Ságuna püspök volt. Fennebb már eljárásunk eredménye elő volt adva.

***) Az eredetiből, melyet utólag teljes szövegében közlök.

dását azonnal megtudták Balázsfalván s a balázsfalvi végzéseket Zágrábban. Másfelől ez kétségtelenné teszi, hogy a román nép irtó beháborúra fölfegyverzésének gondolata, a román Comité kebelében működő tagtól, Pap Sándortól származott, s hogy ő a mihálczfalviak ellenszegülésében is bűnrészes. Ez egy végzetes lépés volt arra, hogy az oláh nép a békés, törvényes küzdelem teréről a véres harcúra menjen át, a mi később a szeptember 15-től 27-ig tartott balázsfalvi fegyveres népgyűlésen formailag is megtörtént.

A megyék, hol a kitörésre készülő harc egész fenyegető voltában mutatkozott — a székelység türethető csöndben élt hegyei között — mindent megtettek, a mivel azt legalább mérsékelhetni vélték. Első volt a rögtönítelő bírósági jog-kérés, melyet minden vármegye és vidék alkalmazott, de csaknem fogamat nélkül. Azután nemzetőrséget alkottak, de azzal az *Unio* késő kimondása következtében soká késtek s különben is ez a cs. főhadvezérség ellentörekvései miatt a veszélyhez képest csekély súlylyal birt és elegendő fegyvert sem kapott. Ezután katonaságot kért valamennyi megye és a veszélyezett pontokon fekvő városok: Enyed, Torda, Déézs, Abrudbánya stb. Elébb székelyek küldettek, de ezeket az oláhság panaszára sor-katonasággal váltották föl, melynek többi része a százszok közé vonatott vissza, s a magyarság nem panaszkodott, mivel amugy is az oláhsággal fraternizált. Bizonyíték erre a Küküllővármegyében Bényén volt népszendülés, hol a rögtönítelő bírósági hirdetményt a táblával és oszloppal együtt a nép lerombolta s az ottani földesurnak a szolgálatot megtagadta. A tisztség a megyében levő Savoyai-dragonos ezred szá-

zad-parancsnokságát segélyadásra kérvén: a kiküldött csapat főhadnagya Schmidt — a mint a tényvizsgálatból kitűnt — még tanította a népet, hogy ne féljen tőlük, ők a császár katonái, kik az oláhok ellen nem tesznek, mert azok is hivei a császárnak; bujtogatta, hogy a kir. főkormányszéktől ne tartsanak, mert az és a magyarok ő felsége ellenségei . . . Honnan segélyt vártak a vármegyék, onnan is veszély jött rájuk.

Nem volt tehát sehol és semmiben biztos védelem. Anarchia és lázadás az egész országban. Félelem s rettegés töltötte be a megyék magyar birto­kosságának szivét. A polgári hatóságok tekinteteket egészen elvesztették. A személy- és vagyónbiztonság megszűnt. Erdély e kétségbeejtő helyzetében jött le a magyar kormánynak négy önkéntes honvéd zászlóalj s egy szabad lovascsapat állítása iránti engedélye, s e czélból azok felszerelése és fizetése végett a honfiaknak és honleányoknak a haza oltárára áldozatra föl­hívása, melyre a szorongásai közt elfáradt magyarság lelkében új remény támadt s aggálytól nyomott melle szabadon kezdett lélegzeni.

XV.

A bujtogatók elleni szigorú fellépés. Román Comité elosztatása. Loyaltási nyilatkozatok. B. Perényi kísérlete. B. Vay mint kir. biztos. Erdélyi nemzetörség. Csikszék köz szelleme. A székelly határörség kiindulása Szeged alá.

A kir. főkormányzék a már ismeretes bujtogatók s néplázítók ellen megtette intézkedéseit, a főispánokat s a székek főtiszteit azok figyelemmel kísérésére s elfogatására utasította, Nagy-Szebenbe, mint a lázadás és lázítás fészkebe az ott működő Román Comité elleni nyomozásra s elosztatására biztosokat küldött ki; de a főispánok tekintélye már meg volt törve, elfogatásáról azoknak, kik az oláh nép kegyencei voltak, szó sem lehetett, sőt inkább épen annak és a papságnak védelme alatt szabadon folytatták üzemeiket. A szebeni kormánybizottság is csak szépszerével járhatott el megbízatásában, mert hamar át kelle látnia, hogy a Comitét titkon pártolja a városi hatóság és nép, működését elnézi a főhadivezéréség, személyes biztonsága fölött őrködik az alig pár órai távolságban levő I-ső vagy orláti román határőrezred fölzaklatott fegyveres népe. A nyomozás eredménye az lett, hogy a Comité hivatalosan önfeloszlását kijelentette, a mit a bizottság a kir. főkormányzéknek meg is irt, s azután csak titokban gyűlésezett, a loyális gondolkozásu románok pedig az ország több vidékéről hazafias és meleg rokonérzéssel irt nyilatkozatokat tettek közzé a lapokban. Első volt a nagy-szebenieké, melyben az *Unio* üdvös voltát hangsúlyozták, Magyarország és a magyar nemzet igazságérzetében bizalmukat kifejezték, s román véreiket arra hívták fel, hogy jogaikat csak békés, törvényes uton és eszkö-

zökkel törekedjenek kivívni. *) Legelső aláíró Lemény püspök volt, azután Foulé Mózes g. n. e. iskolaigazgató és esperes, Móga János esperes és hittanár, Popovics Szerván, Fekete János kolozsvári g. kath. lelkész és esperes, Bodilla Péter n.-szebeni g. n. e. lelkész és esperes, Dunka Pál fogalmazó és Dunka Ilyés, kiadóhivatali igazgató, Pents Ábrahám Miklós ügyvéd és fia, Folyovits Demeter, Pintye Péter és Samu — együtt 19-en. Ezt egy más nyilatkozat követte Gyula-Fehérvárról, melyet ötön irtak alá: Molnár Constantin ottani g. kath. főesperes, Papp Ágoston balászfalvi tanár, Molnár Sándor, nagy-enyedi g. kath. esperes, Papp Miklós alsófehérmegyei ülnök és Ladányi János főesperes, s melyben az *Unio* ellen izgatást vétkesnek, a román nemzet érdeke ellen valóznak mondják; a ki azt teszi, szerintök nem más a célja. minthogy az országban békétlenséget és zavart idézzen elé; hivatkoznak az anyaországban lakó románokra, kik náluknál boldogabbak s magyar testvéreik szeretetét bírják; megvannak győződve arról — ugymondanak — hogy nincs tanult és mivelts román, a ki ha kezét szívére teszi, az *Unio* ellen szavazhatna. **) Szeben vidékéről egy más nyilatkozat is jelent meg, melyet Kertész László, görög kath. esperes, 19. g. kath. és g. keleti lelkész, több kántor és tanuló irt alá, s melyben azon nézeteket fejezték ki, hogy a román nemzetnek jogai és szabadsága egyedül az *Unio* és alkotmányos kormányzás által biztosítható, a mire oly kis ország, minő Erdély, nem képes. ***) Ezt Fogarasvidékről is egy hasonló

*) Látható a *Kolozsvári Híradó* 1848. június 25-ki 15. számában.

**) *Ugyanott*, jun. 29-ki 17. sz.

***) *Ugyanott*, jun. 30-ki 18. sz.

tartalma őszinte és férfias nyilatkozat követte, aláírták: Kirilla János vicarius, Popeszku Péter, Turkován Spiridion g. kel. esperesek, 24 lelkész, Papp Máté kir. főkormányszéki és Piltze Máté, királyi táblai irnok, Pannovics Demeter aldézmás, két boér nemes és két oláh határőr; kijelentették, hogy mivel az *Unio*-t a király és fejedelem megerősítette, s a román népgyűlés kérelmére írásban is minden alattvalóinak boldogittását nyelvre és vallásra való tekintet nélkül atyaiilag biztosította: kötelességöknek tartják a királyi akarat előtt meghajolni, a netalán létezett ellenszenvet sziveikből kiirtani s a magyar nemzetnek a szabadság, egyenlőség és testvériség alapján baráti kezzet nyujtani, mert — ugymondanak — azon nemzet, mely a népnek az urbériség járma alól önkéntes felszabadítása által oly nagy áldozatot tett, méltányolni fogja nyelvök, vallásuk és nemzetiségök igazságos igényeit is; jelentsék ki tehát, hogy bizva ígéretökben, készek vagyonukat és véreket a közhaza oltárára tenni; végül éltették V. Ferdinánd királyt, a nádort, *Unio*-t és a magyar királyi felelős miniszteriumot!*)

A magyar kormány bizalmas uton is megkísérllette szándékairól s irántuk való teljes jóakarataról szász és román befolyásos egyének fölvilágosítása által saját népoket meggyőzni. Gróf Teleki junius 11. hivatalosan felszólította Sa men szász ispánt, hogy a magyar kir. miniszterium biztosa b. Perényi Zsigmond a szász nemzet érdekét illető különböző dolgokról bizalmasan kívánván vele szólni: ha hosszas időre nem is, legalább pár napra menjen át Kolozs-

*) Látható a *Kolozsvári Híradó* 1848-ik évi jul. 10-ki. 24. számában.

várra. Ha személyét illetőleg aggodalmi lennének, biztosítja őt, hogy erre nézve elég kezesség a dolgok békés folyama s az országgyűlési tagokat illető oltalom, mit a kormány mindenki irányában fenntartani kötelességének ismeri. A felhívott betegséggel s hivatalos teendőinek halaszthatlanságával tért ki az érdekek békés kiegyenlitése ezen alkalma elől: Kolozsvárra nem ment el, Pesten igazolta magát, de egyidejűleg Bécsben tett látogatásából visszatérve, oly érületnek adta jeleit, mely kétségtelenné tette, hogy ő egészen a reactióé s a magyar alkotmányügy benne titkos ellenét, nem barátját bírja. Báró Perényi érintkezett Kolozsváratt Baritz Györggyel a *Gazetta de Transylvaniei* szerkesztőjével s kincstári fogalmazó Dunka Pállal, kiknek az oláh nép közt tekintélyes pártja s nagy befolyása volt. „Az első egészen mentnek nyilatkozott — írja b. Perényi május 31-én a b. ü. miniszternek az orosz befolyástól, sőt felemlité, hogy midőn az orosz protector azon tettét s beavatkozását, hogy Duhamel vezérőrnagy a Pruth vize mentén Szlunka körül Jassyhoz négy órányira 25,000-nyi tábort helyezett el, lapjában megróttá, annak három példányát az aldunai tartományokban lefoglalták s május eleje óta lapja bevitele egészen eltiltatott. A moldvai fejedelem is csak uralkodása megtarthatásáért hódol az orosz hatalomnak, bensőjében nemzetéhez szít. Ők pedig ünnepélyesen megvallák — írja a miniszteri biztos — hogy nekik a szláv elemhez legkisebb rokonszenvök sincs, mert ők az oláh népség jobb jövőjét egyedül Magyarországhoz és az osztrák uralkodóházhoz való hű ragaszkodásuk által látják biztosítva.“ A kormánybiztos örömmel hallotta e komoly férfi nyilatkozatokat — írja tovább — s kifejtette

előttük a magyaroknak és nemzeti miniszteriumnak oláh polgártársink iránti testvéri szives hajlamát, bizonyossá tette őket e népfaj boldogítása s a közhaza minden szellemi és anyagi áldásaiban testvéries részletetése iránti őszinte igaz törekedése felől, mire ők szintén a legloyalisabb meleg nyilatkozatot tevék, melynek belértéke s szavaik felőli határozott véleményét azonban még más adatok s több oldalról nyrendő felvilágosításoktól függesztette fel.

Leghatározottabb és legnagyobb értékű azonban a görög keleti egyház főtanácsa néhány tagjának jun. 7-én, a mihálczfalvi esemény keserű benyomása után a kormányzóhoz tett hivatalos jelentése, melyben írják: „hogymint szeretett hazájok hű polgárai, mióta a mostani zavaros idők jelenetei közöttük is mutatkozni kezdettek, minden befolyásukat s erejüket arra fordították, hogy a béke fenntartassék s minden kitörés csirájában megfojtassék; törekvésök eddig sikerült is, és hogy jövőre is sikerüljön, a Balászfalván letett eskübe ezen záradékot foglaltatták be, hogy az oláh nemzet őt megillető jogait *csak békés és törvényes uton fogja követelni*. Daczára ezen esküvel pecsételt fogadásnak, mégis szomoruan kell tapasztalniok, hogy azon román bizottságba — *Comité* — mely csak a jó rend és béke fentartása s a nemzet ügyei békés uton elintézése végett neveztetett ki, oly egyének vannak, kik megfelelkezve hitökről, eddig alattomosan, most pedig a nagy-szebeni reactionarius párt által izgatva, elámíttatva és félrevezetve nyilván is bujtogatnak az *Unio* ellen, mire anyagul szolgált a kozslárdi s mihálczfalvi szomorú esemény, a miről ők jól tudják, hogy az törvényellenes kicsapongások eredménye; de a csalfa bujtogatók a székely katonák

oláhság elleni gyűlölségének tulajdonítják, az *Unio* ellenzói azonban ez ürügyet az oláhság kedélye felizgatására használták fel: ők a legnagyobb aggodalomban vannak, hogy a szászok által elcsábított azon néhány bujtogatók, kik a tudatlan oláh népség előtt maguknak tekintélyt és hitelt tudtak szerezni, kik Balázsfalván is annak kényök szerinti vezetői voltak, képesek lesznek a szegény miveletlen népséget mozgásba hozni és talán kitörésre is bírni, mely esetben szeretett honuk lángba borulna s néhány éretlen ifjuért szenvedne az egész nemzet, lakolna az ártatlan úgy, mint a bűnös Miután kétségtelen, hogy az országszerte itt-ott történt kihágásokat és erőszakoskodásokat is, a szegény tudatlan nép nem a maga fejétől, de ezen bujtogatóktól félrevezetve, bal értelmezések folytán követte el s szenvedte a rá küldött katonaság által végbevitt oly gyászos és polgárvérrel fertőztetett elégtételt: jelentők honukhoz viseltető hűségökből folyó polgári kötelességöknek tartották az itt elősoroltakat, valamint — az előbbi cikkben érintett — merényletet*) a netalán szükséges intézkedések megtétele végett a kormányzónak tudomására juttatni: kik legyenek azok, tudva van mindenki által, de megtudhatók onnan is, hogy azok az oláh Comitének tagjai lévén, annak és az egész oláh nemzetnek nevében léptek fel, bujtogatnak az *Unio* ellen s ingerlik, feluszítják az oláhságot a magyarság ellen, mint ezt a Comité által nyomtatott és kihirdetett proclamatio tanúsítja, de a melyről a jelentők, bár annak tagjai, míg ki nem nyomtatott, semmit sem tudtak, mert ha tudtak volna, annak oly alakban

*) A szászok és ifju románok szövetkezése.

kinyomtatásába soha bele nem egyeztek volna; tehát, hogy azon Comité neve alatt néhány éretlen s nyughatatlan ifju az öregebbek s értelmesebbek tudtán kívül nyje, kedve szerint működik az által tisztán be van bizonyítva. Egyuttal mellékelik azon körlevelet, melyet a g. keleti főtanács RácZ Gergely alsófejmegyei kerületi espereshez azon meghagyással küldött át, hogy azonnal Mihálczfalvára menvén s a nyomozó bizottságnál magát jelentvén, annak utasítását kérje ki s minden befolyását használja fel, hogy a nép lecsendesedvén, egyszersmind a bujto-
 gatók és hibásak kiadására birassék, bizalmat helyeztetve a királyi kormányba, mely az igazságot kifogja szolgáltatni s a bünösöket szigoruan megbüntetni el nem mulasztja. Az idézett körlevélben a főegyházi tanács intette a népet: várja be a felszabadulási törvénynek megerősítését, a mi rövid időn bekövetkezik; addig teljesitse urbéri tartozásait, ne tegyék magukat méltatlanokká földes uraik már csaknem kezökben levő jótéteményére; a nyugtalankodás csak kéteessé teszi reményeiket; különben ha szeretett népök nem rájok hallgat, hanem az ámitókra és a lázasztóknak ad hitelt, azoknak engedelmeskedik, és valami nem remélt súlyos szerencsétlenség következik rájok, ők nem lesznek felelősek érette sem Isten, sem ember előtt“.*)

E sok jóakaratra azonban semmi gyakorlati eredménye nem lett. A felizgatott szenvedélyek orkánjában nyomtalan tűntek el a megfontoló bölcsesség szelid hangjai, meg nem hallgattatva, figyelemre nem méltatva senki által. Ez volt sorsa a kisebbség-

*) Aláírva: többen saját kezűleg

nek a társadalmi és alkotmányos lét kezdete óta mindig s ez lesz mindenha.

A kormány új segítő eszközhöz nyult — ez a királyi biztосkűldés volt. A márcziusi napok hevesb mozgalmái azonnal kitűntették azon helyzet nehézségeit, a melybe Erdély jutott; gondolható okok miatt udvari kancelláriája a közbizalmat hamar elvesztette; a kir. főkormányshék igen nagy, nehézkes gépezetű, existenciájában fenyegetett s természetszerűleg gyanúsított lomha testületnek bizonyult az események szabad-
elvtű és gyors fejleményeivel szemben; Pest és az egyszerűbb, gyorsabb cselekvésű magyar miniszterium igen távol volt. De ez még a nehézségek csak egyik forrása; másik volt az, hogy Magyarország a márcziusi szabadságokat törvénybe igtatva, csodás sebességgel, akadálytalanul, minden következményeivel azonnal életbe vitte át. E szabadságok egyike Erdélylyel egyesítése volt. De az eddig önálló kis országnak, hogy ama szabadságokat a népnek megadhassa, elébb az *Uniot* a formák százféle retortáján, titáni erőfeszítéssel, infernális akadályok legyőzése után, nagy idővesztéssel kellett keresztül vinni: országgyűlést tartani, törvényt alkotni, szentesíttetni, kihirdetni s így juttatni ahoz az állapothoz három hónap után az urbéreseket, a hol az anyaországiak már, ápril 11-én voltak. Mekkora mezeje volt e közben a rozszakaratnak, a nép elméje elbolondításának, kedélye megmérgezésének! Ezért volt Erdély nagyobb válságnak kitéve: a nép nem értette a késedelem okát, a reactio és bujtogatók rontásunkra magyarázták. Csak is ezért lehetett a Balázsfalván tartott népgyűlésnek népelszabadító missiót, álnokul számítva s jogtalan vakmerőséggel tulajdonítani. Ezért volt a sok urbéri

tartozás megtagadása, számos udvarbirák és pandurok megölése, a számtalan földesuri vagyon elsajátítás, a személy- és vagyonbiztonság s megyei tisztek tekintélyének megsemmisülése, s mindezek következtében a statariumhirdetés, főispáni közérő alkalmazás, a szerezési és székely katonaság executiója és polgári vérontás! Az intézményekben levő minden jót, a kormányzékától és kormányzótól kezdve le a falusi bíróságig, a mivel normalis viszonyok közt a baj könnyen orvosolható lett volna, rosszá változtatták a titkosan működő reactio és sötétben járó zsoldosai. Különösen két hatalmas izgatási fegyverök volt, azt mondták, 1) hogy a császár rég megadta a népnek úgy az urbéresi mint urasági birtokokhoz a jogot, de a nemeség, az urak visszatartják az uraságit — *allodium* — s csak a jobbágyi birtokot — *colonicaturá* — akarják kiengedni kezükből, 2) hogy a magyarok letették V. Ferdinánd császárt s maguknak új királyt választottak, a kivel tetszésök szerint bánnak, a ki az oláhoikat nem szereti úgy mint az öreg császár = *Imperatu*. B. Wesselényi Miklós kir. biztosként küldetvén a Szilágyságba a *Részek* visszakapcsolása végett, már május 11-én tudomására juttatta ezt a m. kir. miniszterelnöknek, s mellékelvén idősb gr. Bethlen Jánosnak, az erdélyi ellenzék ez egyik nagy tekintélyű s bölcs vezérférfiának hasonló irányu és szellemű levelét: felkérte őt, hogy a miniszterium küldjön Erdélybe egy magyarországi tekintélyes embert, mint királyi biztost, a ki V. Ferdinánd császárnak és királynak nevében jöven be s attól nyervén teljhatalmat, úgy a kir. főkormányzék, mint a főhadvezérség felett, cselekedjék s járjon el mindenben annak nevében, értesse meg a dolgok állását, az urbériség és

majorsági birtokok, valamint ama gonosz szándéku királyletétel felőli téves nézeteket világosítsa fel s oszlassa el, hogy az együgyü oláh nép saját szemeivel látva győződjék meg bujtogatóinak lelkiismeretlen hitegetéséről. B. Wesselényi b. Perényit, b. Vay Miklóst és b. Vay Ábrahámot, s nem vélt esetben gr. Haller Ferencz volt horvátországi bánt ajánlta.

Az eszme helyesnek tünt fel, de valósítása a miniszteri tanács-határozata következtében elhalasztott addig, míg a két ország egyesülése ténynyé lesz; a mi nom sokára megtörténvén, az indítvány napirendre jött, a király és miniszterium választása b. Vay Miklós személyében központosult, ő június 29-én már Kolozsváratt volt, s onnan 1849-ben január 2-kán BeöthyÖdön kormánybiztosnak helyére kinevezésével távozott el.

B. Vay oly magyar államférfi, politikai életpályáját az évek és közhasznu tettek akkora sora teszi, hogy e hat hónap, mely alatti közmunkássága e műkeretébe esik, csak olyan —

Mint egy csepp viz a tengerben . . .

Mint egy sohajtás a szélben

Nem lenne indokolt általános ítéletet mondanom felőle, azt a köztörténet teszi egykor; csak szabadságharczunk érdekében való működéséről, arról, a mit tett és elmulasztott, ohajtanék igaz értesülést adni az olvasónak azon idő alatt, míg a vésztlől hanyatott kis ország sorsa az ő kezében volt, míg Magyarország alkotmányügyének szerencsés vagy szerencsétlen folyama a keleti részekben első sorban tőle függött.

B. Vay egy fényes multtal biró főmagyar nemzetség birtokának, hagyományos hazafias jellemének, szabadelvűen dynastikus érzületének s mintegy a vérrel

átszálló aristocratiai népszerűségnek részörököse; Magyarország egyik uttörő, Pestalozzi rendszerű nevelője, a minden ízében democratá Váradi Szabó János növelte, saját lelke bélyegét egy két vonásban tanítványa ifju lelkére még ma is eltitkolhatlanul rányomva, utolsó vizsgájakor megjósolta szülőinek, hogy ő egykor a nemzetség és haza öröme lesz. Borsod volt szülőföldje, a nagyokban oly gazdag Zemplénmegye nevelője; első politikai föllépte után azonnal karjaira vette a közvélemény: főjegyző, alispán, főispán, követ, 40 megye táblabírája, hétszemélynök, koronaőr — gyors emelkedéssel lett; miut kir. biztosnak nehéz küldetései voltak a kormány és korona részéről. Természetes, hogy a magyar miniszterium ily multu férfit küldjön a nehéz állomásra. A lelki és jellemi tulajdonok, a férfiasan szép alak és külső elegancia, a kedély nemessége és az emberekkel érintkezési modor finomsága, fokozták fontos megbízatására termettségét. Gentleman és diplomata, constitutionalis magyar és kedvelt udvari ember, conservativ aristocrata születésénél s Széchenyi-féle elveinél fogva, protestáns kis nemes erős és hajthatlan hazafias érzéseiben. Ezek activ erényei; passivek: ő a békités, időnyerés, a nehézségek elsimitásának vagy kiegyenlítésének embere inkább, mint nehéz helyzetekben a szerencsés inventio, akadályok közt a bátor végrehajtás és a veszély perczeiben a gyors elhatározásé. Így egyesül az emberi természetben a fény és árny.

Mikor b. Vay Erdélybe érkezett, a függő nehéz kérdések egész sora volt napirenden. Egyik volt a miniszterium azon rendeletének sikeresítése, hogy a törvényhatóságok mutassák ki nemzetőrségi létszámukat és erejüket; másik, hogy immár Erdély és a cs.

főhadvezérség is a nádor és magyar miniszterium alá levén rendelve: a székely határőrség nélkülözhető része mihamarább a szegedi táborba kiindulásra bírassék; harmadik az erdélyi részekből toborzás útján négy u. m. a XI. XII. XIII. XIV-ik honvéd zászlóaljnak kiállítása s végre e célból a haza oltárára önkéntes áldozatok gyűjtése.

A kir. főkormányzék intézkedett a nemzetőrök összeírása végett, de intézkedéseiben látszott bizonyos vontatottság, nem volt bennök összhang és erély. lépten-nyomon akadályok gördültek elő, melyeket elhárítani nem tudott; néhol nem volt haljlam nemzetőrökre beiratkozni, máshol a tisztség és főispán hanyagolta el a dolgot; egy helyen nem volt ember, a ki oktasson, más helyen nem a mit és a mivel oktasson, nem volt fegyver. Az oláhok és szászok külön szervezkedtek s nem küldötték be létszámaikat, pedig ezek tették a megyék többségét, és a kir. főkormányzéknek nem volt vagy hatalma, vagy bátorsága a miniszterium rendeleteit teljesíteni, különösen a magyar megyei helységekben és városokban. Az egész nemzetőrség létszámát az első hónapokban meghatározni hiteles adatok hiányában nem lehet azért, mert Erdély az *Unio*-törvény alakszerű életbeléptetéseig szinte négy hónapot vesztvén, s addig törvényes alappal nem bírván: a collegialis szerkezetű főkormányzék a nemzetiségek széthuzó és reactionarius törekvései miatt biztosan s gyorsan nem intézkedhetett az ügyben. Különben is azt sok anormális viszony akadályozta. A szászok — mint láttuk — eleinte mindjárt elszigetelték magukat a közjogellenesen szásznak nevezett Királyföldön: külön szász nemzetőrséget alkottak, a kebelökben levő közös hadseregi és oláh

határőrezredi katonai fegyvertárak raktáraiból a szász városok és falvak nemzetőrségét fegyverrel jókor ellátták, b. Puchner még a székely ezredektől is 1700 darabot Brassóba szállíttatott s abból a városnak 800 darabot osztatott ki, a többit más szász helységek nemzetőrségének. Az oláh nép lándzsás, kaszás és vasvillás rendetlen csapatokká, ugynevezett *Landsturm*-má alakult, s közéjük beosztott oláh határőrségi és sorkatonák szervezték és tanították. Az aranyos-, csik- és háromszéki székelység, mint határőr, rendszeres fegyver alatt volt, a közöttük élő jobbágyság még nem volt felszabadulva, tehát őrseregbe állásra nem buzdult; a maros- és udvarhelyszékiek ezerenként jelentkeztek, vágytak nemzetőrséggé alakulni, de nem volt fegyverök, hiában kérték a kormányzót és főhadvezért, nem jutottak célhoz.

Miképen állott az első hónapokban az erdélyi részekben a nemzetőrség ügye, kitűnik a kormányzónak május 12. és jul. 5-én kelt két körleveléből: az elsőben felszólította az összes törvényhatóságokat, küldjenek fel kimutatást arról: mennyi kebelökben az őrsereg száma? fegyvere? azok kard vagy lőfegyverek-e? mennyire lenne szükségök? mennyi lőpor- és golyókészletök van? s a nemzetőrség mennyire gyakorlott? A kormányzó hozzá tett jelentések következtében eleinte mindjárt felirt a felséghez, rendelné meg az erdélyi katonai főparancsnoknak, hogy az ő átírására, a tőle fegyvert kérő törvényhatóságoknak a kimutatott szükség szerinti fegyvert szolgáltatassa ki; öt-hat héten át többször irt b. Puchnerhez, sürgette előterjesztésének ő felsége által elintézését az erdélyi udvari kancellária által, várt és biztatta az őt is sürgető törvényhatóságokat hosszasan, végre július 5-én a felsőbb helyről rendel-

kezése alá bocsátott alig egy pár ezer kimustrált puskát, 23 folyamodó törvényhatóság közül 9 között kiosztotta, a többit ekkor is várakozásra utasítván.

Fegyvert kértek már május folytán :

Marosszék, minél nagyobb számmal, kapott	. 400 darabot
Háromszék " " " " . .	400 " "
Udvarhelyszék minél " " " " . .	300 " "
B.-Szolnokvárm. " " " " . .	100 " "
Maros-Vásárhely kért 2000 drbot,	
vagy legalább 1500-at	" . . 300 "
Károly-Fejérvár " 400 darabot,	" . . 200 "
Vizakna mezőv. kért 250—300 drbot,	" . . 100 "
Székely-Udvarhely " 800 darabot	" . . 148 "
Szászváros korábban kapott 59—d.	
most kért 500 darabot,	" . . 75 "
Kértek összesen 4 000	" kaptak 2073 drbot.

Ezen folyamodó törvényhatóságok némelyike azt jelentette, hogy nemzetőrsége össze van írva, csak fegyverre várakozik; másik ugy. nyilatkozott, hogy fegyver nélkül gyerekes katonásdi a nemzetőrség, nem férfiakhoz és munkás néphez való. Küldjön a kormányzó fegyvert s azonnal lesz nemzetőr a mennyi kell; a szászoknak — mondák — már városaikban, falvaikban szervezve, felszerelve van a nemzetőrség s rendesen folytatja a tanulást és katonai gyakorlatokat. A háromszéki főkirálybíró kérte vissza a területéről elvitetett 1700 db fegyvert. A nép — ugymond — izgatott, a nemességet tartja okának, követeli a visszahozást s kívánja, hogy a volt nemes is vele a nemzetőrség sorába álljon. A kormányzó azt válaszolta, hogy az már máshová van kiosztva, Maros-Vásárhely egyedül a nemzetőrség gyors felfegyverkezését látja azon módnak, melylyel a nemzetiségnek és alkotmánynak

biztosítható s a hazai ellenséges elemek kitörése csak fegyveres férfias ellenállással tartható vissza. Vizakna város panasolta, hogy a románok a hatósági parancsoknak nem engedelmeskednek, nem kívánnak a magyarokkal egy nemzeti őrségbe állani, de külön saját nemzetű tisztek alatt s román vezényleti nyelvet követelnek. Szászvárosnak a kormányzó 75 darabot azon megjegyzéssel adott, hogy még korábban kapott volt 50 darabot. Ez és az alább említendő kolozsvári eset mutatja, hogy ezen első időszakban több fegyvert is kaptak a magyar kir. és mező városok, de száma ismeretlen.

Kértek továbbá de nem kaptak, fegyvert a következő törvényhatóságok és községek :

Hunyadvármegye Dévaváros nemzetőrségének kért	208 darabot
aug. 14-én létszáma volt 300, tehát ennek is volt korábban kapott fegyvere.	
Fogaras vidéke alkapitánya kért.	500 „
s felküldötte szervezetszabályát.	
Erzsébet város kért ezután szervezendő nemzetőrségének .	250 „
Felső-Fejérvármegye főispánja Karatna részére a Székelység közül kivitt 1700 fegyverből kért	150 „
Ugyanaz Bodola, Nyén, Márkusfalva helységekben megalakult nemzetőrségnek	300 „
Aranyosszék gyalog nemzetőrségének	2000 „
(legrosszabb esetben 500 darabot), lovass nemzetőrségének	100 „
fegyverképes férfiakból ennyi kikerül az első felhívásra.	
Szamosujvár kért ezután alakítandó őrségének	200 „
Kolozs mezőváros, jelentve, hogy a főhadvezérségnél is folyamodott érette, kért	300 „
Küküllővármegye jelentve, hogy már van 100 önkéntesen vállalkozott egyén, kért	1500 „
Sárd és Magyar-Igen községek kértek	120 „
és két fizetésért tanító katonát.	
Krakkó község	48 „
Lápos és Domokos községek B. Szolnok vármegyében már felállított nemzetőrségének	200 „
Déész, Déézsakna, Alsó-Ilósva, Néma, Retteg, Bálványos-Vár- alja	1000 „
együtt: 6876 darabot	

A Királyföldön két magyar község panaszkodott a szászok testvérietlen eljárásáért. Szászvároson az ottani magyarok a kormányzótól orvoslást kértek a tanács azon sérelmes eljárása ellen, hogy nekik a Nagy-Szebenből kapott fegyverekből nem juttattak, minek felvilágosítását a kormányzó a királybirónak megrendelte. Medgyes-Székbén Kis-Kapuson a magyarság szintén panaszkolt, hogy a tanács a körülöttek levő minden szász és oláh falu nemzetörségének osztott fegyvert, őket meg sem kínálták. A kormányzó addig egyszerűen a medgyesi székbirónak adta át orvoslás végett.

Hogy a kir. kormányzék és kormányzó ez önfejtésekkel szemben semmi kényszerítő eszközhöz nem nyult, oka a testület szigorú legitim érzülete és az, mert az anyaországi nemzetörségi törvény még alakilag Erdélyre kiterjesztve nem volt; ezért felkérte ugyan a nemzetörségek szervezet-szabályait, de egyhez sem szólott hozzá érdemileg: visszaküldötte az illetőknek vagy egyszerűen levéltárba tétette. Ez a mily szabatos eljárás volt június 10-ig, míg az *Unio*-törvény megerősített s Erdély a nádor és magyar-kir. ministerium hatósága alá rendeltetett: épen oly vétkes lanyhaság s közönyös érdeketlenség, sőt világos törvénymellőzés volt amaz időhatár után, a mi a végrehajtóhatalom tekintélyét compromittálva, az oláhoknak és szászoknak utat nyitott és biztosítást adott a fejtelkenedésre, saját szétvonó szándékaik és a bécsi reactio titkos törekvéseinek akadálytalan kivitelére. Ez az erdélyi magyarságban az önbizalmat lehangolta, Magyarország ereje és a parlamentaris kormány iránt ébredt reményeket rendkívül megcsökkentette, a *Unio* és magyar állam ellenségeinek zabolátlankodásra

mintegy lábat adott általában alkotmányügyünknek kiszámíthatlan kárt tett; mert a magyar elemnek a vármegyékben gyöngeségét, a városokban erélyhiányát és az időkhöz és fenyegető veszélyhez illő áldozatkészségben fogyatkozását constatálta, pedig — amint később kitűnik — a felelősség mindezt nem a minden jóra és nagyra képes és kész magyar elemet, de egyedül a hazai főkormányzó hatóságot terheli.

Éber és szerencsés, mert okos és tetterős volt Kolozsvár. E lelkes, minden izében magyar, nagy erkölcsi és értelmi erejű, s ezért az erdélyi részekben irányadó befolyású város Pest példáját ebben is, mint minden szépben és jóban, még márcziusban követte; két nagy törekvése s indítványozó lépése volt: az *Unio létesítése és nemzetország megalapítása*. Szabályalkotásra, az erdélyi részekben legelőbb ő, felsőbb kormányi engedélyt kért, polgárait összeíratta, szervezte, fegyvert részint kért, részint szerzett maga számára, tiszteit megválasztotta, magát ruházattal s lovasságát lóval, az egész nemzeti őrseret gyakorlat végett lőkészlettel, dobbal, zászlóval, tanító-mesterekkel ellátta, szóval: pár hét alatt a magyar királyság egyik legrendezettebb, legintelligensebb s teljesen felszerelt és begyakorolt polgári őrseret alkotta meg. Egy július 3-káról költ hivatalos jelentésben gr. Mikes János fő- és b. Splényi Mihály alparancsnok a kormány idézett rendeletére így mutatta ki teljes létszámát. A tiz városrészben van 1056 közőr, tisztekkel s altisztekkel együtt 1456, eloszlik; I) *öt gyalog kapitány-aljra vagy századra*, egy kapitánynyal és egy fő- s két alhadnagygyal, II) *egy lovas századra*, egy első és egy másodkapitánynyal, két fő- és két alhadnagygyal, létszáma:

85 közőr, együtt 108 egyén, III) egy vadász-század, létszáma : 155 közőr, együtt 191 egyén. A tiz gyalog-századnak kiosztatott ócska kovás és szuronyos, nagyobbára használható álladalmi fegyver 970 drb, melyeken kívül több századnál szakaszonként hat vadászőr, mint befoglaló tagok (*Einfassungsrotten*), saját fegyverrel birt. A gyalogságnak egy része egyenruhául ég-szinkék attilát visel, hasonló zsinorzattal, szürke pantallon és meggyoszint sujtással, csákója fekete posztó nemzeti szintű rózsával; a nagyobb rész — 100-at 120-at kivéve — katonás szabásu vászon zubbonyt s fekete viaszos vászon könnyű csákót. A lovasság egyenruhája ég-szinkék spenczer alaku dolmány hasonló szintű zsinorzattal, szürke pantallon s meggyoszint csákó nemzeti szintű vitézkötéssel, lófarkbokrétával. Az egész század egyenruhás, igen jó lovaik vannak, de kardjok gyöngé s nagyobb résznek egy pár pisztolya is van. A vadászok mind saját, jobbadán két csövű szurony nélküli lőfegyverrel vannak ellátva és igen jól lőnek; egyenruhájok fehér vászon-zubbony, balfelől felszögzett, széles karimájú, sastollas kalap s fekete pantallon. E század is teljesen föl van öltözve. Szolgálatban s midőn mint nemzetőr jelenik meg valahol, balkarján minden nemzetőr háromszintű posztó szalagot visel. Be volt írva, de még tetteg az őrseregbe beállva nem volt 929 egyén: öregek, nagy urak, főhivatalnokok, tudósok, tanárok stb. Kolozsvár nemzetőrsége külső testi alkotásra, hazafias és katonai szellemre, fegyverzetre, a fegyverrel ügyes bánásra és a nemzetőri gyakorlatokban való járatosságára nézve példányul állott az erdélyi részekben. Öröm volt őket, s a tanulásban, gyakorlatokban, czéllövésben és szolgálat teljesítésében egymást

feljűtmulni törekvő készsűgöket látni gyönyörtűség. Én is közöttűk töltöttem el néhány hónapot — nemzetű uj életre ébredésűnk eme hűsies regényessűgű szép szakát — mig késűbb rendes huszárhonvédde lettem. Istenű napok voltak azok, megaranyozva a szabadsűg ragyogű sugáraitól. Égű kéje hosszűs politikű küzdelmek dicsű sikereinek! Mikor szép nyári reggelenként a dobokat megverték, a trombita szűlött s vadász-kűrteink fűlharsantak, gyakorlatra hiva sorainkat, és a mikor tizedeinkbűl, tiz kűlönbűzű pontról és irányban egy közgyűtlű helyre összejűtűnk, csinosan öltűzve, rendes és tiszta fegyverzetben, jű kedvel és vidáman élcelűdve vagy elmesűlve ősti kalandjainkat kedvesinkkel — lelkűnket egyetlen vűgy töltötte be: imádott hazánk szabadsűgának s uj dicsűsűgének állandűsűga! imádkoztűnk a magyarok Istenéhez, hogy így legyűnk egyesek és buzgűk mind végűg alkotmányűnk megvédésűben s fajűnk földűcsűűítésűben! . . . Így állott ez időben a nemzetűrsűg tűgye az erdelyű részekben. Az orszűgnak rendes sorozredébűl, csak egyűk — a Károly Ferdinánd nevet viselő — volt itthon, mely nagyobb részben oláhokbűl állott. A két szűkely határűr gyalogezerűd egy zászlűalja a vármegyűkbe kűldetett, a rend és vagyonzabatsűg vűdelmezésűre, huszárezrede illetű határűrterűletén. Ki is kell vala vinni a szegedi táborba, mit a rác lűzadás gyors elfojthatűsa érdeke kívánt volna meg, benn is hagynű a belbűke fenntartűsa végett s a Moldova és Oláhország felűl fenyegűtű esetleges orosz betűrés és a békási és zűadánypataki oláh mozgalom visszautasítűsűra. Az a két nagy czűl, miert a nemzetűrsűgű törvűny hozatott, a mely szellemben azt Magyarorsűg felfogta s bűmulates eredműnyűyel

rövid időn életbe léptette, az erdélyi részekben a magyarság részéről teljeséggel elérve, sőt megközelítve sem volt. E két cél: hogy a nemzetőrség a belbékét és rendet fenntartsa s a haza és alkotmány védelmére, ha megtámadtatnék, részint kész gyakorolt, szükség esetében rendes harcban is használható, actív, részint hamar hasznosítható hatalmas tartalékerőt képezzen. Megkésleltették sajtóságos viszonyaink és nem láttak utána komolyan, czéltudatos erélylyel és kitartással s mindenek felett áldozat nélkül, mindent az államtól várva akartak ily hasznos intézményhez jutni a törvényhatóságok. Szabadságharczunak ez időben, a mint nálunk az eléadott tények mutatják, kevés vigasztalót nyújtott.

Másik kérdés, mi az egész magyar társadalmat élénk mozgalomban tartotta, a Székelységnek a szegedi táborba kimozdulása. Ennek is ezer akadály állott utába. A mily helyes érzéssel fogta fel az ebben levő hatalmi erőt Battyhány miniszterelnök s igyekezett hasznosítani: ép oly éber volt rá a reactio s oly buzgó és ravasz megakadályozásában az erdélyi főhadvezér b. Puchner. Szinte fél éven át folyt e hol titkos, hol nyilvános actio és reactio egyik részről a székelység szíve megnyerésére, más részről az *Unio*-tól és magyar ügytől elidegenítésére. Kezdeté ennek is a márcziusi eseményeknél van. Három kitűnő székely katona fiu: Gecző János, Donáth Pál és Veres Ádám maros-vásárhelyi királyi táblai irnokok ápril elején föllelkesülve a Pesten, Kolozsváratt s M.-Vásárhelyen történteken, ünnepegni Csikba haza mentek, a nép között beszédeket tartottak, a pesti vivmányok és uj szabadsági eszmék iránt felvilágosították, az *Unio*-nak megnyerni igyekeztek, s hogy

84 év óta törvényellenesen fegyverben levő székely rokonaiknak fölszabadulása órája is közeledik, meleg szavakban rajzolták eléjük. Egyikök, Veres Ádám a kellő határon tulment. A Csik-Somlyón együtt levő tanuló ifjuság között tartott beszéde annak gyulékony vérét kitörésre ragadta, a közeledő éjet egy pajkos tün- tetésre használták fel, s a faluk végein levő kétféjü sasokat egész Al-Csikban leszaggatták. A csiki I. szé- kely ezred ezredese b. Schirding, alezredese Beczmann két derék, higgadt férfi, ezt annak vették, a mi volt, ifjui szilajságnak ; de az ezredben voltak erős csá- szári érzelmű, a hatalom kegyét kereső német, hor- vát, oláh tisztek, sőt egy pár magyar is, így: Ko- vács, Kedves és Simon — született magyarok, de szin- tén fekete-sárga szin-imádók. A somlyai század pa- rancsnoka Kovács Ignác főhadnagy ezt bántalomul vette a császár és sorkatonaság ellen, s századát reggel egy- begyűjtven, a tanuló ifjuságot megrohanta, üldözőbe vette, Vereset elfogatta s Csikszereda várába záratta, honnan az csak későn, a kir. főkormányzék közben- járására szabadult ki. A fegyelem az ezred területén szigorú volt s még szigorubbá lett később, midőn az előléptetési okból eltávozott Schirding helyébe Dorschner lett ezredes. A császári érzelmű tisztek nyilván izgattak a nemesség és *Unio* ellen, a ma- gyar miniszteriumot pümkösti királyságnak nevezték, a ditrói század, tisztei és a megfizetett patentalis-tulajdo- nosok által félrevezetve a nemzeti zászlót letépte, a ma- gyar kormányt szidalmazta s reactionarius irányu tün- tetésekre készült el. Gyergyó derék alkirálybirája Mikó Mihály értesülvén róla, Beczmann alezredessel közérők ment, a katonaságot összehivatták s lelkesen szölot- tak hozzá, felvilágosították a helyzetről, mire azok

egyszerre megszelidültek s a királybirót és alezredest eltávoztukkor meg *eljen-ezték*.

De a tisztek titkon folyvást izgatták a századok területén, sőt hivatalos szolgálatban is a népet, eszközül használva a kiszolgált patentalis invalidusokat, szakaszvezetőket, a tizedeseket, kik őrmesterségre vágytak és a nyugpénzes katonákat; behívták őket a csikszeredai várba, pénzt adtak nekik, itatták, ígérekkel kecsegtették, a császár és birodalom érdekének megnyerni igyekeztek; fenyegették a General Commando bosszújával; az *Unio*-t úgy festették eléjük, hogy az által a garast és nyugdíjt elvesztik; pedig valósággal mind a maguk érdekét tisztí állásukat s megszokott hatalmukat féltették. Így volt hangolva az egész csiki ezred területén a katonaság, midőn ápril 12-én a rendkívülileg hirdetett székgyűlés megtartása ideje eljött. Előre lehetett látni, hogy zajos ülés lesz, mert a székháznál több helyen egy-egy kőről, mint szószékről egész tömegek előtt izgató beszédet tartottak káplárok és főhrerek; a tisztek, kiket máskor látni sem lehetett, most nagy számban jelentek meg. A katona nép magatartása fenyegetőnek látszott A gyűlés megnyitása előtt conferentia volt. Némelyek tanácsolták a főkirálybirónak a gyűlés elhalasztását. Mikó Mihály és Bialis Ferencz ezt rosznak tartották. A felingerelt, mámoros s tiszteik jelenléte által felbátorított nép bizonyára féktelenségre vetemül — mondák ők, s a főkirálybirónak nem tágitást ajánlottak. Megtartani a gyűlést, a küzdelmet elfogadni s vagy meggyőzni az ellenfelet, vagy meggyőzetni, de kitérni a vélt veszély elől nem helyes politika — ez volt az ő nézetök. A székházon nemzeti zászló, a terem zsufolva, csekély számú nemességgel, sok kitüzesült

arczu, kihívó tekintetű katona, tiszteik közéjük beosztva foglaltak helyet, a kik e termeket ez előtt soha sem isláták. Nem mondhatni, hogy azok benyomása az észlelőre megnyugtató lett volna. A főkirálybíró erélyes beszéddel nyitotta meg a közgyűlést. A tömeg közül fölemelkedett egyik katonatiszt, szemeit annak sorain szétjáratta, s adott jelre előbb tompa zaj, azután tömeges lármás fölkiáltás következett, miből e szók voltak kivethetők: *maradunk a régi mellett! nem kell Unio!* Erre fölkeltek Mikó Mihály s egy tréfás adomával kezdvén beszédét, a megvadult kedélyek azonnal annyira megszelidültek, hogy az egész gyűlés osztatlan figyelemmel hallgatta egy óráig tartott előadását, melyben az új eszméket, az *Unio* igaz értelmét magyarázta, az ellene felhozott érveket czáfolta s a hallott balvéleményeket és téves fogalmakat diadalmassan oszlatta el; végül a székely lelkiületet megragadó, daczosságát lefegyverző ezen érveléssel élt: az eszmék, melyek ellen önök, szeretett katona polgártársaim, felingerülteknek látszanak, olyanok, mint a Nemere szele és az égi napsugár, eljutnak azok közénk, el önökhöz, ha mindjárt a General Commando bepadoltatja is Csikországot! E beszéd hatása nagy volt, teljes megnyugvást idézett elő a lelkekben, a szónokot maga a katonaság többször kitörően meg *éljen*-ezte s határozattá lett, hogy az a szék költségén nyomassék ki s az ezred falvaiban számos példányban osztassék szét; a katonaság és polgári kormány részéről bizottságokat küldöttek a századok területeire, mely élőszóval is felvilágosítsa a népet; átirtak az ezredparancsnoksághoz, hogy ezen túl a csend és béke érdekében teendő bármily intézkedés a katonai és polgári hatóság egyetértésével legyen; felírást határoztak a kormányzóhoz az *Unio*

érdekében rendkívüli Országgyűlés egybehívása végett, azon kérés kíséretében, hogy addig is, míg a székely határórság ügye törvényhozás útján rendezetnék, az a hazából ki ne vitessék s ugyan akkor Mikó Mihályt Biális Ferenczcel követté egyakarattal megválasztották*). Csak a német és osztrák érzelmű tisztek voltak elégedetlenek az eredménnyel; de a nép érzületében történt változás oly erős és általános volt, hogy áramlatával szembe állani nem lehetett. Azonban a titokban való izgatás ezután is tartott, s nem eredmény nélkül, a mint katonai fegyelem alatt álló népnél nem is lehetett máskép.

Hogy a székelység az *Unio* iránti jó hangulatában megmaradjon, fegyverét a válságos időkben le ne tegye s a szegedi táborba kiszállásra készsége ne csökkenjen, a pesti és kőlozsvári lapokban Erdély legnépszerűbb férfiai, közöttük élő s általuk ismert és kedvelt férfiktól, valamint tőlük elszármazott székelyek neve alatt számos lelkesítő cikk és felhívás jelent meg. Első volt ápril 24-ről dévai ügyvéd Német Lászlóé; *Szózat a Székely honhoz*, melyben a márcziusi vívmányok megünneplésére, a különböző osztályokkal egyetértésre, a fegyvernek ügyök törvényhozási rendezése előtt kezükből ki nem adására, az *Unio*-t reggel és estve imádkozásra hívta fel**); május 9-én Mártonffy Zsigmond, egykor az I-ső székely ézredben szolgált s hogy anyanyelvén szólts és irt, börtönfogságot szenvedett altiszt, szólalt fel, óva székely testvéreit a fegyverletételtől. „Ő a mádéfalvi vérfürdőből menekült katona székely ivadék — ugymond —

*) *Erd. Híradó*, 1848. 355. sz.

***) *Erd. híradó*, 1848. 354. sz.

javát kívánja nemzetének. Olvasta s hallotta, hogy a székelly határőr német commando szóra saját rokonát hidegvérten földreterítette. Hát most vonakodnék a haza szavára magyar testvéreinek segélyére menni, akik szabaddá tették a földet és embert? Jellasich bűnös merénye nem lázítja fel vérüket? Siessen a székelly az *Unio* jelszó mellett az anyahon keblére, szabadságának biztositéka csak ez lehet. Testvéreim! Ne telejtsétek: fegyvertünk élén a szabadság, sorainkban az egyenlőség, kebleinkben a testvériesség! Nem leszte ezentul zsoldos határőrök, de nemzeti örök, őrei a szabadságnak és hon békéjének. Bocsássátok hű és bátor fiaiokat Magyarország szive, Pest felé. Ezt a közhaza érdeke kívánja. Tegyétek ezt, s majd, midőn a székelly harcziás szellemtől mozgatott nemzeti őrhad, rettentően, mint hajdan, álland ki a csatasikra, áldjátok a népek istenét, mely hű küzdelmeitekért készen tartja a dicsőség koszoruját számatokra:“*)

Május 12-én b. Wesselényi intézett *Felszólítást a nemes székelly nemzethez*, melyben igyekezett őket megnyugtanni arról, hogy sérelmeiket érzi minden igaz hazafi, neki is vérzik érettök szive, sajgó sebként hordozza keblében sok évek óta; de közel a pillanat, midőn az gyökeresen orvosoltatni fog, de csak ugy, ha a kedvező alkalmat jól felhasználja; Erdély ma-holnap egyesül — ugymond — Magyarországgal, az megszünteti az őket igazságtalanul nyomó határőr-rendszert: át fognak alakulni saját nemzeti tiszttek parancsnoksága alatt álló nemzeti rendezett őrsereggé s ugy szolgálják a hazát fegyverökkel, mint más honpolgárok. A hazát vész fenyegeti, nyugtalanító moz-

*) U. o. 371. sz.

galmak vannak mindenütt; a székely döntőleg folyhat be annak lecsillapítására, ha mint edzett régi katonanép fegyverben lép fel, nem az oláh, nem a császár ellen: az első testvére, kit szeretnie kell, az utolsó királya, kit tisztelni szokott a magyar; hanem azok ellen, akik mindnyájunk békéjét s a magyar állam és királyi szék biztonságát támadják meg. De ezt csak fegyelemben teheti, függve tiszteitől s fennálló parancsnokságától. Hivságra kéri hát őket a király, V. Ferdinand iránt, előljáróiktól való függésre inti; világért sincs ideje, hogy fegyveröket most letegyék, sőt hogy azt mint derék katonák s jó hazafiak hordozzák, ez kötelességök. A hazának és királynak soha nagyobb szüksége nem volt karjaikra, mint most. Nem letenni kell a fegyvert, de megtartani havan, s szerezni hozzá; mert csak fegyverrel tartható fenn a közszabadság és az ő boldogabb jövőjük s az által eszközölhető.*) A harmadik nyilvános felszólítást harminczhárom székely származásu, Kolozsváratt különböző polgári pályakörben munkálkodó férfi intézte hozzájuk mint atyáikhoz és testvéreikhez, melyben a márcziusi törvényeket egyenként megmagyarázva, az ellenérveket megczáfolva, az *Unio* kész szívvvel fogadására, fegyvereik megtartására, s az anyaország ellen párttűző ráczság megfékezése végett a szegedi táborba menetelre lelkes szavakban hívták fel. „Talpra hát székelyek! — így végződik a felhívás — nyujtsunk testvérkezet magyarországi véreinknek, legyünk egyek velök életben, halálban; fogadjunk hűséget V. Ferdinand királyunknak, hazánk független alkotmányos létének, nemzetiségünknek. Nektek, vitéz nemzet

*) *Erd. Hiradó*, 1848. 364. sz.

fegyverben gyakorlott hős ivadékának van fényes szerep fenntartva a nagy küzdelemben. A haza békéje nagyrészt kezetekben van, mert kezetekben van a fegyver. Azért apáink, testvéreink, barátink! míg a vész ideje el nem mulik, fegyvereteket le ne tegyétek, a kiknek nincs, szerezni igyekezzék, gyakoroljátok magatokat, mint mi is tesszük, kik Kolozsvár derék nemzetőrségében diszes sort teszünk, s ha majd a szükség kívánja, hozzánk és hozzátok illően mutassuk meg, mit tesz e név: *vitéz székely nemzet!* Minket a ti gyermeketeiket, testvéreiteket s barátaitokat a nagy sorsdöntő csatában mindenhol a *harcz élén fogtok találni!* *) Hasonló felszólítást intézett a székelységhez — mint már fennebb elő volt adva — gr. Battyhány, később élő szóval gr. Mikes János és Berde Mózes, mint közjök küldött kormánybiztosok, sőt az *Unio*-törvény szentesítése után maga a magyar kir. miniszterium is. S hogy a csiki ezredben még is mutatkozott némi *Unio*-ellenes szellem, hogy onnan oly későn lehetett a határőrség egy részét kiindítani, okát a fennebbieken megismertettem. A háromszéki második ezrednél mások voltak a viszonyok! ott a főbb tisztek magyarok, a szabad gondolkozásu nemesség száma és befolyása nagyobb, az értelmi erő a katonaságban több, hazafias szelleme fejlettebb. Ott is rendkívül káros hatása volt azonban egy véletlen eseménynek. Két háromszéki eredetű dévai ügyvéd, Ilyefalvi Gál Dániel és Német László meglátogatták hazájukat; április 25-én — a király születése napján — S.-Szent-

*) Ezek közt volt: Kriza János később unitárius püspök, Berde Áron, ma kolozsvári egyetemi tanár, Zeyk József, Erdély egyik legékeesszólóbb országgyűlési követe, Mikó Lőrincz ügyvéd, később jogtanár. Feleki Miklós, ma ünnepelt színész, Kőváry László kitűnő író és e munka szerzője. *Erd. Híradó*, 1848. 369 szám.

Györgyön nagy tömeg nép előtt nyilvános beszédeket tartottak s délután nemzeti lobogóval Ilyefalvára hazamentek, hol még azon nap a következő erdélyi országgyűlésre követekké választattak. Ez időben érkezett Uzonba a II. székely gyalogezred I. zászlóaljának négy százada, hogy a főhadvezérség rendeletéből Brassóba és onnan tovább menjenek. Gál és társai számos ilyefalvi és aldobolyiak kíséretében Uzonba mentek s a katonasághoz és a körükbe gyűlt néphez beszédet tartván, arra kívánták birni, hogy a határszélig a hazába bárhová a közcsend fentartásáért menjen el készségesen; a katonaság hajlandó is volt rá, bár sokan izgatták visszatérésre. Ertesülvén Gál, hogy a székelység mintegy másfélezernyi fegyver-szállítmányt is visz magával, azon rendeltetéssel, hogy azt Brassóba érve, otthagyja: ezt a haza és a magyar nemzet akkori viszonyai között jónak nem látván, a fegyvereket önhatalmulag letartóztatta s a jelenvolt tisztekkel egyetértve. S.-Szent-Györgyre, a szék házához visszaszállíttatta. Háromszék főkirálybirája akkor épen egy nagy bizottmányt hívott volt egybe, mely a nemzetörtség felállításáról tanácskozott; értesülvén az Uzonban történekről, azonnal követeket küldött oda azon megbizással, hogy a fegyveres népet a főhadvezérség rendelete szerint tovább menésre birja, minek azonban sikere nem lett. Ez hírül ment az ezredeshez, a ki látva a katonaság ingerültségét, arra kívánta rábirni, hogy Uzonban várja be az általa felsőbb helyről kieszközlendő rendeletet. Irt a Brassóban állomásozó osztrák tábornoknak, az másnap Uzonban megjelent s abban állapodtak meg, hogy a dolog jelen helyzetében tanácsosabb a katonaságnak bizonyos föltételek mellett hazabocsátása. A katonaság részéről

tehát egy számos aláírással ellátott kérés adatott be, esküvel ígérték meg, *hogy ha az ország csendje kívánja, s hová menésök iránt előre felvilágosittatnak, az erdélyi törvényes kormány rendeletére azonnal kiindulni bármikor készek. A fegyvereket S.-Szent-Györgyre vitték s a katonaság falvaira szétoszlott.*)*

Ezen, a katonai fegyelmet fölbontó veszélyes eljárást eléggé sajnálni nem lehet; tulzása által ártott a katonaság hazafias szellemének, s a székely nemzet iránti jó véleményt pillanatnyira kellemetlenül zavarta meg. De Háromszék erkölcsi érzése feltámadt ez ellen s a félreértésből származott rozszat sietett jóvá tenni. Május 5-én a szék falvaiból és városaiból a nagybirtokos értelmiséget és befolyást képviselő 33 nemes, katona és más polgári állású tekintélyes férfitől *Nyilatkozat* jelent meg, melyben az uzoni esemény alkalmából elterjedt azon alaptalan véleményt, mintha a székelyek testvéreik védelmére fegyvert fogni nem akarnának, határozottan visszautasítván, kijelentették: hogy az uzoni visszatérést azon téves hiedelem okozta, hogy midőn benn is dul a vész, külföldre akarják vinni; de most a dolgot tudja s készségét jelenti ki a haza bármely szögletében testvérei oltalmára menni; egy osztályuk már indulóban van, *s szükség esetében a székely nemzet kész 80,000 katonát kiállítani oda, hol azt a hon érdeke és java kívánja, az ellen, a ki azt megtámadja.**)* Ugy is itörtént, a kir. fő kormányzó az erélyes gróf Mikes János és a népszerű Berde Mózes a katonaság felvilá-

*) *Erd. Híradó* 368. sz.

**) *Aláírás*: a nemes székely nemzet nevében annak több hí fiai, bekládvé Háromszékről. Fontos tudnunk, hogy az aláírók közt az uzoni eset előidézői is ott vannak. *Erd. Híradó* 362. sz.

gosítása végett Háromszékre kiktildvén: azoknak annál könnyebb volt a dolognak más fordulatot adni, mivel — a mint érintém — az uzoni eset a közérzetet valóban bántotta, s az egész székelység azon volt, hogy az az igaz hazaszeretet és vérhűség tényével feledtessék el. Már május 13-án a mondott székely ezred 316 főből álló egy erős osztálya ősi tűzhelyéről kimozdulva, ismét Uzonban volt s jókedvvel ment át másnap Hidvégre és Földvára s onnan Fogarasra és tovább. Az otthon maradt fegyveres székelység ujabban kinyilatkoztatta, hogy vérrel szerzett drága honunk megtartásáért vérökkel is áldozni készek s testvéreiket, bár hol legyenek, ha a szükség kívánja, fegyverökkel megvédelmezik.*)

A háromszéki események híre Csikban is buzditólag hatott a kedélyekre s a mindentűt terjedő hazafias szellem az I. ezred katonai sorai közt is megtette hódítását. Élénk kifejezést nyert és a szék tisztsége által jun. 14-én tartott népgyűlésben szintugy, mint a főkirálybíró által hirdetett marchalis gyűlésben, melyeket mintegy ünneppé tettek a folyt tanácskozások és hozott végzések, a 84 évig békóba vert székely népet Phönixként megújult életre ébredésében mutatva. E gyűlésre a kir. főkormányszék odavaló nagybirtokos és tekintélyben álló gr. Lázár László erdélyi kancellárt küldötte be, hogy a székelységet a változott viszonyok felől felvilágosítsa, Gál Sándor pedig, mint a miniszterelnök küldötte, eljötnék látta az időt megbízatását itt is teljesíteni s testvéreit a szegedi táborba menetelre birni. Az előleges értekezletben megjelent gr. Lázárt rokonszen-

*) *Aldirva*: a fennemlitett nemes birtokos, székely katonatiszt, huszár és gyalog előkelő határőrkatonák által. *Erd. Híradó* 369. sz.

vesen, Gál Sándort lelkesült zajos *éljen*-nel fogadta a szabad ég alatti gyűlés. Midőn a napirendre tűzött tárgyak közül a gr. Batthyány május 19-ki ismeretes felhívása s az arra költ királyi jóváhagyó leirat felolvastatott, szószékre lépett Gál Sándor, küldetését a gyűlésnek velős rövidséggel előadta, a felhívás fontosságát behatóan fejtegette, a gyűlést a miniszterelnöki, nádori és királyi rendelet hazafias figyelembe vételére s a szegeden alakított táborba, magyarországi testvéreinknek segélyéreidejében elkészülésre buzdítván, különös örömét fejezte ki, hogy Csikszék derék népe bujtogatások daczára is akarja az *Uniot* E szóra lelkesülten kiáltott fel az egész gyűlés: *akarjuk* s a bujtogatók említésénél, mint menydörgés harsogott ezer torokból „*le velök!*“ Gál nagy népszerűségét mutatta beszédének különös figyelemmel hallgatása; de mutatta ez a nép dynastikus és loyalis érzületét is. A hol a király, nádor és a miniszterium említettett, a lelkes szózat mindenütt kitörő *éljen-zaj*-ba olvadt fel. Utána Mikó Mihály beszélt, szivre és érzelemre egyformán hatván; indítványozta, hogy a szék a miniszteriumnak szavazzon bizalmat, s a jelenlevő küldöttet kérje meg annak tudomásul juttatására, hogy Csik-, Gyergyó- és Kászon egyesült székek összes lakossága rend és rang különbség nélkül nemcsak kétezeren, hanem valahány fegyverfogható van, eldődeik példáját követve, mindenkor készek csatatérre indulni azok ellen, kik a királyi szék, haza és magyar nemzetiség fennállását veszélyeztetik; s hogy ezen ígéretökre s Csikszék hű népének iránta való engedelmességére a magyar kormány bizton számíthat, elég biztosíték az, hogy a gyűlés nemzeti zászlók alatt, levett főveggel s fölemelt kézzel menydö-

rögve kiálltott rá: „*esküszünk!*“ A gyűlés további folyamában a pesti országgyűlésre képviselőkké választattak Mikó Mihály és Mihály Gergely, pótló követekké az előfordulható szükség esetére Gál Sándor és Antalfi Gábor, az első azonban köszönetét fejezvé ki a bizalomért, kijelentette, hogy más téren elfoglaltatása miatt azt el nem fogadhatja. *)

Ily hosszas igyekezet után, ennyi különféle uton és eszköz által sikerült végre a nemzeti magyar kormánynak a székely ezredeket a márcziusi alkotmány és *Unio*-törvény jótékonyágáról felvilágosítani, a német katonatisztek és szász lapok s bujtogatók által köztük elterjesztett balvéleményeket eloszlatni s ekképen őket szabadság-ügyüknek egészen megnyerni. Junius 16-án, az *Unio*-törvény megerősítése után 6 nappal költ a nádor kir. helytartó és a magyar hadügy-miniszter aláírása alatt azon parancs, melyben gr. Teleki erdélyi kormányzónak meghagyatott, hogy egyetértve az ottani főhadvezérrel, a nélkülözhető sor-katonaság és tegyveres székelység, valamint az oláh határőr ezredekéből is néhány zászlóalj mielőbb Szeged alá inditassék, hogy a közös hazát s főleg magyar fajunkat fenyegető veszélyt csirájában elfojtani lehessen; e végre küldjön ki a székely ezredek területére biztosokul népszerű és hatásos férfiakat s őket a cél érdekében belátása szerint utasítsa. A kormányzó mindkét székely és oláh gyalogezredből egy-egy zászlóaljnak s a székely huszárezredből egy osztálynak, ezeken kívül, ha lehetséges, a Károly-Ferdinánd serezezből egy zászlóaljnak kirendelésére kérte fel a főhadvezért; értesítette erről a három székely-

*) *Kolossvári Híradó* 1848. 23. szám.

ezred ezredeseit, elküldve az I-hez biztosul gr. Lázár Lászlót, a II-ik ezred területére gr. Mikes Jánost és Berde Mózeszt azon utasítással, hogy Háromszéken a főkirálybirót és Szentiváni Györgyöt is maguk mellé vevén, a kijelölt csapatokat késedelem nélkül utnak indítsák. A kormányzó rendelete jun. 21-én költ s az I. székely gyalog-ezred egy zászlóalja aug. 14-én indult ki, aug. 27-én Benczenczen volt, a II. ezred egy zászlóalja jul. 23-án Kolozsváratt; 30-án Nagy-Váradon; ugyan a székely huszárezred egy osztálya 26-án indult ki, 27-én Hidvégen volt, a II-ik oláh határőrezred egy zászlóalja már Déésen kimutatta ellenséges érületét, megtagadván az eskületételt a magyar kormány hűségére, aug. 8-án érkezett Pestre. Sorkatonaság nem rendeltetett ki Ez volt a szerény segélyerő, mit a saját belviszályaitól feldult Erdély szabadságharczunk ez első szakában Magyarországnak adni képes volt; ebből is csak a székelység volt használható, az oláh határőri zászlóaljat megbízhatlansága miatt lefegyverezve várőrizet alatt kellett tartani.

XVI.

Gr. Bethlen Olivér és az erdélyi négy honvéd zászlóalj. Áldozatok a haza oltárára rendes őrsereg és tűzérűteg állítása végett. Gr. Mikes Kelemen és gr. Bethlen Gergely szabad lovas csapata s Berzenczey megbízatása egy könnyű lovas ezred toborzására. A 60,000 uj honvéd kiállítása akadályai Erdélyben.

A mint Magyarországnak az álarcz nélkül s nem vélt vakmerőséggel fellépő horvát-rácز lázadás ellenében önléte s alkotmányának megvédése tette kötelességévé a tiz első önkéntes honvéd zászlóalj megalkotását: a sorsazonosság és viszonyok egyenlőségénél

fogva szintoly természetes volt Erdélynek ez érzelemben és célban szorosán hozzá csatlakozása. A külön álló országos lét s a törvényes egyesülés nehézségei okozták csak, hogy ez ott is azonnal hasonló lelkesedéssel és concrét tényekben nem nyilvánult; de hogy az erdélyi összes magyarság szívében az anyaország-nak minden önfentartási eszméje, kezdeményezése és hazafias szándéka mély rokonszenvre talált, megfogamzott s önmagát megvalósítani, életmunkásságát hamarabb vagy később, halkabban vagy erősebben elkezdette, kétségtelen tény. A haza védelmére honvéderőt állítani ki s ezek szervezésére, fölszerelésére és fizetésére önkéntes áldozatot hozni minden jobb szívnek őszinte vágya s nem titkolt buzgó törekvése volt. Hogy az eredmény csekély lett s később vált tényező jelentőségűvé, annak tulajdonítható, hogy a lelkesedést nem volt a ki ébren tartsa s a magyarság hő tetszomjának s törekvéseinek egységes irányt adjon. Az önkéntes gyalog honvédcsoport szervezése s Magyarország első *vész*-kiáltására azonnal a szegedi táborba vezetése első gondolata s dicsősége Erdélyben a gróf Bethlen Olivéré. Ez egy daliásan szép testalkatu, lovagias jellemű, kitűnően művelt ifju aristokrata volt, fia idősb Bethlen Jánosnak, a bölcs politikusnak, az ellenzék egyik vezérének s mások elé példányul állítható hazafinak, a ki most is vezette a mozgalmakat, míg a küzdő nemzetben a vér sebesebb lüktetése s a szenvedélyek felülkerekedése őt háttérbe nem szoríták. Ily jeles apa kitűnő fiának a mozgalmába vegyülése már magában fontos volt, bátorítólag hatott kivált azon irányokban, hol a vezetést és példaadást az arisztokráciától várták. Az olvasó már tudja, hogy Klapka Nagy-Szebenen átutaztakor az

ifju Bethlen vendége volt, a ki innen ápril 1-én ment át Kolozsvárra s az ifjusághoz önkéntes sereg alakítása és Szeged alá indítása végett intézett felszólítását május 30-án tette közzé, tehát az *Unio* törvényhozási uton kimondása után azonnal. Ez levén a mag, melyből az erdélyi honvédelemnek később, Bem, az ősz lengyel tábornok alatti izmos tölgye kinőtt, szükségesnek látom megismertetni. „Ifju bajtársaim — írja a nemes gróf — az anyaország, mely immár a mienk is, segylyre hiv fel! veszélyben van az, sok bel- és kül-ellenség feltüzé a trón és alkotmány ellen véres zászlóját; de igaz fiai soha lelkesedettebben s nagyobb számban szent ügye mellett életre-halálra készen nem állottak, mint most. Nem buzdítás végett szólok hozzatok; a ki eddig számot nem vetett magával, az aligha a hon oltalmára kél. Én egyszerűen tudatni kívánom veletek, hogy én és velem többen mától 14 nap elmúltán, ha Isten segít, Szegedre indulunk az ott alakítandó rendes őrsereg soraiba állani. Azok bizonytalanságát akarom eloszlatni, akik égneek szolgálni a honnak, de a legjobb akarat mellett sem tudják, hová csatlakozzanak, merre vegyék utjokat. Gyűljen azért ide (Kolozsvárra) minden, a ki előtt addig elutazásra alkalom nem nyilik. Ifju barátaim! Seregeljünk össze minél többen s vigyük meg üdvözlöttünket uj hazánknak. Üdvözljük e hont úgy, a mint hű fiainak tenni kell, fegyveres kézzel oltalmára sietve, javáért élni-halni készen. Haza, trón és alkotmány legyen jelszavunk!“*)

*) *Kolozsvári Híradó*, jun. 1-én 1848. 1-ső szám. Hogy az *Unio* új korszak Erdély történetében, az is mutatja, hogy az *Erdélyi Híradó* nevét eszentulra *Kolozsvári-ra* változtatta s nemcsak új számot, de új életet és politikát is kezdett.

E felhívásra néhány nap alatt 100 önkéntes honvéd csatlakozott, kiknek szabályszerű megvizsgálását s az állam által élelmeztetésüket a kormányzó június 12-én rendelte el, a mi számukat egyelőre megapasztotta ugyan, de az néhány nap múlva 140-re növekedett, kiket ekkor *gróf Bethlen önkénteseinek* neveztek. E közben az *Unio* az országgyűlésen törvénybe iktattatván: a nádor kir. helytartó június 8-ki rendelete folytán a kormányzó által az Erdély részéről állítandó négy honvéd zászlóalj toborzási helyeitül Kolozsvár, Thorda, Déézs, Nagy-Enyed, Déva, Maros-Vásárhely, Székely-Udvarhely, Csik-Somlyó, Kézdi-Vásárhely és Brassó állapították meg, toborzási költségül, az erdélyrészi kir. kincstárnál 50,000 forint utalványozása kéretett s erről a főhadvezérség és törvényhatóságok fejei erélyes közremunkálásra felhívás mellett értesítették. De az intézkedés hézagos volt, a mi a magyar hadügyminiszternek tárczája átvétele alkalmával és felvilágosításaiából tünt ki s ekkor egy jun. 16-án az ő előterjesztése folytán költ nádori rendelettel egészítetett ki, melynek alapján a kormányzó jun. 20-án az erdélyi részekben gróf Mikes János kolozsvári nemzeti őrseregearancsnok, b. Splényi Mihály alparancsnok és Pataki József városi tanácsos, bizottsági tag személyében központi sorozó bizottságot nevezett ki, a főhadvezérségtől a tiz toborzási helyre ugyanannyi sorhadi tisztet kért, s mindezt a nádornak följelentvén: az önkéntesek számára a cs. kir. fegyver- és ruhatárakból a kellő fegyver és ruházat kiszolgáltatását az erdélyrészi főhadvezérnek az evégre szükséges s általa kért toborzási és fölszerelési költség kiutalványozását a kir. kincstári elnöknek ő fensége által is megrendeltetni kérte; a főhadvezérséget egyszersmind arra is felkérvén, hogy a négy

zászlóalj számára katonai laktanyával s élmezési rak-
tárakkal bíró állomáshelyeket jelöljön ki, s arról azok ka-
tonai igazgató hivatalait értesitse; nádor kir. helytartó
ő fensége előtt pedig azon nézetét fejezte ki, hogy a
mint ő a tiz császári toborzó tiszt kineveztetését a
főhadvezérségnél a lehetőségig sürgetni s mihelyt veszi,
a belügyminiszterhez felterjeszteni el nem mulasztja:
ugy másfelől a toborzást addig halasztani el, míg a
3—4 zászlóaljhoz szükséges tisztek mind kinevezve
lesznek, tanácsosnak nem véli, mert azon lelkesedést,
melylyel a hazában az egész népség ez ügy iránt
most viseltetik, kár volna fel nem használni; később
ennek lecsillapodásával a toborzás meg lehet sokkal
kevesebb sikerrel történik meg. A kormányzó egy-
idejűleg a gróf Bethlen önkéntes sergébe mint ilyenbe
a további toborzást megszüntetvén, gróf Mikes toborzási
bizottsági elnököt oda utasította, hogy ezen csapatok
rendes seregbeli valamely ideiglenesen kinevezendő
nyugdíjazott felsőbb katonatiszt felügyelete és tovább
oktatása alá adatásáról gondoskodják, ajánlván figyel-
mébe Horvathovics nyugalmazott hadnagyot; a hazai
magyar és német lapokban pedig nyilvános felhívást
bocsátott közre az iránt, hogy akik az erdélyrészi
önkéntes hadi csapatokba fölvetetni ohajtanak, jelent-
sék magukat Kolozsvárat a gr. Mikes elnöksége
alatt működő toborzási bizottság előtt a lehető legro-
videbb idő alatt, hitelesen kimutatva: hány évesek?
hol és mennyi ideig katonáskodtak? mi volt rang-
juk? s. t. b.

A toborzási bizottság ezen rendelet teljesedésbe
vételénél arról győződött meg, hogy a gr. Bethlen
önkénteseinek más tiszt alá rendelése, sem nem méltá-
nyos, sem nem észszerű: felirt tehát a kormányzóhoz

s felfejtette, hogy az önkéntesek nagy részben tanult és művelt emberek, különös ragaszkodással vannak az ifju gróf iránt, a ki maga is katona volt s szakmáját érti, őket ideiglenesen kinevezett s illetőleg választott altisztei által fegyvergyakorlatra már régóta tanítja, s köztök a kellő rendet fentartja; a toborzási ügy érdekében állónak s a toborzás és honvédség iránti kedv és rokonszenv fokozására alkalmas eszköznek nem azt véli, hogy a csapat idegen tiszta alá rendeltessék, hanem hogy tisztjökül gróf Bethlen Olivér neveztesse ki, a kit a bizottság ezennel ajánlatba hoz. Számuk, lakásuk elrendezése és szükségességekkel ellátásuk iránt később teszi meg — ugymond — jelentését, most engedélyt kér arra, hogy lapok útján hirdetését bocsáthasson az önkéntes csapatokhoz tisztökül ajánlkozókhoz. A kormányzó az ajánlottnak a keze alatti önkéntesek ideiglenes tisztökül kinevezésébe beleegyezett s mellé a pénzkezelésre s számadások vitelére egy minden tekintetben alkalmas őrmester kineveztetését rendelte meg s tudatta, hogy a kért hirlapi hirdetés már meg van téve s megjelenése minden órán várható. Ekközben a hadügyminiszter gróf Bethlen Olivért hazafiui buzgósága elismeréseül a X-ik honvéd zászlóaljhoz Debreczenbe nevezvén ki, 100 egyénezen felüli önkénteseit pedig a négy erdélyi önkéntes zászlóalj valamelyikébe besoroztatni rendelvén: a rendeletnek még kiadatása előtt Kolozsvárra érkezett hír kis sergét rendkivül lehangolta s az és gróf Bethlen maga is kérte a kormányzót, hogy együtt maradásukat (az önkéntesek az ő századossá kineveztetését kérték) eszközölje ki, mit a toborzási bizottság pártolólág terjesztett föl. A kormányzó jul. 2-án felirt a hadügyminiszterhez s előadván, hogy ezen önkén-

tes seregecske összegyűjtésében, a szükségesekkel s főként élelmezéssel ellátásában, zsoldjuknak részben kéregetés útján megszerzésében a közelebbi napokig a gróf levén főtenyező, ő gyakoroltatván s tartván a legjobb katonai fegyelemben: áttételét nem véli czélszerűnek s nem teheti, hogy a kérés tárgyát a hadügyminiszter figyelmébe különösen ne ajánlja. A jul. 9-iki hadügyminiszteri kinevezési rendelet a kolozsvári toborzási bizottsághoz jutván: ez ujabban felirt a kormányzóhoz s gr. Bethlen főhadnagynak az itteni honvédszászlóaljnál hagyatását s századossá kineveztetését kérte, mit a kormányzó korábbi felírására utalva, magáévá tett. Ennek következtében gr. Bethlen a Kolozsváratt és környékén alakult I-ső erdélyi vagy XI-ik magyar honvéd zászlóaljhoz századossá neveztetett. E derék ifju főnemes és lelkes önkéntesei — igen sokan közülök a kolozsvári három főtanoda disze és virága — voltak tehát a Bem alatt szervezett erdélyi hadsereg egyik büszkesége, e zászlóalj Bem soha meg nem hátráltrohamserge, mely ellenállhatlan szuronycsatáival nyerte a vörös sipkát és dicsősége koszoruit Csucsaszikla szorosánál, kétszer Szeben alatt, Medgyes mellett, Piskinél, Szászkánál, Temesvár és Gyula-Fejérvár alatt s ahol csak titkózetben volt, mindentűt oroszlányi bátorsággal s leonidási hős lelkületével érdemelte ki, — a mint ez hátrább elő lesz adva.

A fennebbi intézkedésekben az ország kiterjedését tekintve hiány tapasztaltatván: a már ismeretes tiz toborzási helyen kívül a kormányzó által jul. 6-án kijelöltetett még: Nagy-Szeben, Segesvár, Besztercze és Fogaras, melyeket a főhadvezérség jul. 20-ki válsziratában szintén alkalmasoknak talált. Egy válságos eredményű nézet-eltérés adta elő magát ez időtájban

a magyar hadügyminiszter és gr. Teleki erdélyi kormányzó között, mit eléggé sajnálni s a belőle származott rosztat megmérni nem lehet. A kormányzó jun. 20-ki nagy fontosságú fölterjesztésében a nádor és hadügyminiszter jun. 16-ki rendelete azon pontjára, hogy a kormányzó a tiszti kineveztetésért folyomódók lajstromát terjeszse fel a hadügyminiszterhez, hogy miután 3—4 zászlóaljhoz a tisztek tervezve lesznek, a toborzást a magyarországi föltételek és kedvezések mellett azonnal megindítani lehessen; mindezek iránt — így végződik a rendelet — az erdélyi főhadi kormány is rendeletet vett. A mint a főhadi vezérségnek a kormányzóhoz jun. 28-án tett átiratából kiderül, a hozzá intézett rendelet a nádori leirat előtt egy nappal, jun. 15-ikén költ s abban ez a pont inkább körül volt írva s ránk nézve rendkívül veszélyesen szövegezve, értem azon téves intézkedést: „hogy míg az erdélyi szervezendő négy zászlóalj tisztei kinevezve, egyenruhájuk elkészítve nem lesz, addig a toborzáshoz hozzá kezdeni nem kell.“ A kormányzóhoz jun. 16-án jutott e tárgyú rendelet nem ily tiszta, de az ő gyöngéd hazaszeretete s finom politikai érzéke mintha sejtette volna vele az abban levő ártalmas valóságot s ő a nádorhoz tett felterjesztésében kijelentette a toborzás és fölszerelés *egymás után*-ját illető egészen gyakorlati, korszerű és a magyar véralkat és természet ismeretéből meritett nézetét; de mikor ez a kormány székhelyére Pestre jutott, a nádor az ügy elintézésében részt nem vett, s a hadügyminiszter intézte el, s miután egyebekről rendelkezett: a kormányzó azon véleményére nézve, hogy ő az erdélyrészi négy honvéd zászlóalj toborzása megkezdését hamarabb kívánná eszközölni, mintsem annak tisztjei kinevezve

sa legénységruházata elkészítve lennének, megjegyezte, hogy ha a kormányzó a miniszter nézete czélszerűségéről meggyőződve nem lenne, eláll ugyan jobb meggyőződésétől, de az e részbeni felelősséget is neki kell átengednie, egyszersmind magát minden netalán előforduló káros következmények miatti szemrehányástól fölmentettnek kívánja tekintetni Természetes, hogy a kormányzó ezen jun. 27-én vett miniszteri érzékeny nyilatkozatra, 28-án teljes alázatossággal, azt felelte, hogy előbbi jelentéseiben a jelenleg létező buzgalom történhető hanyatlása és a kedvező alkalmnak késés miatt elszalasztása tekintetéből nyilvánított megjegyzését pusztá véleménynek kívánja vétni és a hadügyminiszter tett és teendő rendeleteinek foganatosítását eszközölni, egyedül a gr. Bethlen Olivér által gyűjtött honvédek további megtarthatása iránt kéri megegyezését

Howe ezen hadügyminiszteri intézkedés a titkon már akkor reactiora hajlandó főhadivezérség céljait mennyire előmozdította, kitűnik a kedvezőtlen hangulatu kormányzói fölterjesztés utáni napon, jun. 28-án hozzá intézett főhadivezérségi átiratból, melyben az a szóban levő zászlóaljok toborzása, felszerelése, elhelyezése és beoktatása kérdésében hivatalosan nyilatkozik. A toborzásnak — ugymond a hadügyminiszter — a toborzó tisztek állomáshelyein kell történni, ezen tisztek a toborzási felpénzt és zsoldot a négy zászlóaljállomáson levő pénztárból kapják, hova a toborzók 30—40 számban küldetnek el. Azon kérdést illetőleg, hogy a főhadivezérség mind a tiz toborzási helyre katonai társbiztos képen tiz magyar vagy magyarul tökéletesen tudó sorhadi tisztet küldjön, megjegyezte, hogy ezen rendelet felől a kolozsvári,

dévai, marosvásárhelyi és brassói várparancsnokokat, mint szintén az I-ső és II-ik székely határőrezredi ezredparancsnokságokat értesíti s intézkedik arról, hogy ha a Kolozsváratt, Maros-Vásárhelyen és Brassóban levő császári sorozó bizottságnál levő katonatiszti egyének a magyar nyelvet teljesen értik, a fentorgó toborzásnál is alkalmaztassanak; a hol pedig ilyenek nem lennének, ott csak nyugdíjas vagy rangmegtartással kilépett volt tisztekkel vél a bajon segíthetni. Déván az ottani várparancsnok, b. Zach azonnal átveheti az ügy intézését. A többi toborzási helyekre nézve ellenben sajnálva kell kijelentenie, hogy a határszélezredeknél most is kevés a tiszt, a sorozatok tisztjei pedig saját legénységök oktatásával vannak elfoglalva, különben is igen kevés a magyarul tudók száma: nem lát más módot, mint hogy a Kolozsváratt, Déézsen és Thordán levő toborzási bizottságok a kolozsvári, az enyedi toborzási bizottság a k. fejevári várparancsnokság, a székely-udvarhelyi, csik-somlyói és k.-vásárhelyi toborzó bizottságok, az I-ső és II-ik székely határőr ezredparancsnokságok területén nyugdíjban élő tisztek kijelölése s a főhadivezérségnek följelentés útján segítsenek magukon, ő azonnal intézkedik az illetőkhöz. Zászlóalj állomáshelyekül a főhadivezérség Kolozsvárt, Dévát, Maros-Vásárhelyt és Fogarast ajánlta. Az egyénruhául a magyar hadügyminiszter által a gyalogság számára megállapított fekete csákó, szürke köpeny, sötétkék atilla, fekete szij-tölténytáska s hasonló bőrtarisznya elég alkalmas. Azon rendeletre, hogy mind a négy zászlóaljnak állomáshelyére két-két ezer darab ing és lábravaló, ezer-ezer pár bakkancs s ugyanannyi szürke vászon zubbony, valamint ezer-ezer nad-

rág és sipka elkészítésére szükséges kék posztó és szürke vászon kelme szolgáltatassék ki: a főhadvezérségnek elébb utána kell nézetni a raktáraiban levő és az ezen hazai sor- és határőrezredek számára szükséges ruha-, anyag- és fölszerelvénykészletnek, s amint erről a jelentéseket veszi, nem késik az eredményhez képest intézkedni a kívánt fölszerelési kellékeknek, a fenálló szerződések értelmében, a mennyire a rendelkezés alatti munkaerő engedi, egymásután elkészítése iránt; megjegyezte azonban, hogy ezen fölszerelési cikkeknek még a toborzás megkezdése előtt el kell készülni, következőleg a hadügyminiszter határozott rendelete szerint a toborzásnak ez időpontig, valamint a tiszteknek kineveztetéseig elkezdődnie nem szükséges. A vászon zubbonyoknak és nadrágoknak a kolozsvári toborzási bizottmányhoz küldendő minták szerint a zászlóaljállomási helyeken, az elsőeknek nők, az utóbbiaknak polgári szabók és a szabóságot értő önkéntesek által kell elkészíttetni. A fölfegyverkezést — így végződik a főhadvezéri átírat — a magyar hadügyminiszter intézi el s egyéb részletes utasításait a kolozsvári központi toborzó bizottsághoz küldi.

A kormányzó és hadügyminiszter közötti nézetkülönbség utóbbiának föltétlen érvényesítésével egyenlítettvén ki, s a törvényhatóságoktól a toborzás eredményéről fölrkezett jelentések részint későbbi hadügyminiszteri intézkedésre tartatván fenn: a kormányzó által csomóban félre tétettek, részint a dolog s gróf Teleki compromissiója szépítése céljából azok főtisztviselőinek megíratott, hogy a jun. 14-én költ rendelet a toborzásnak csak kihirdetésére s az ajánlkozók följegyzésére terjedett ki, a valóságos beállításra későbbi rendeletet kellett volna várni: a toborzás tehát egy-

időre félben hagyatván, a jelentkezet és beállott önkéntesek elbocsátandók és oda utasítandók, hogy mikor a kormányzó a valóságos toborzásra újabb rendeletet bocsát ki, s ők felszóllítanak, pontosan előállani el ne mulasztják Ügykoczkázató s a sikert eleve megsemmisítő eljárás. A városok polgármestereinek jelentése szerint ők a kormányzó rendeletére vásárok alkalmával s közhelyen tartott népes gyűlésekben lelkesítő beszédeket tartottak, a népet a haza iránti kötelességeire buzdítva figyelmeztették s az ügynek megnyerni igyekeztek; a közönség hirdapok hivatalos hirdményeiből értesült, hogy aki magát három évre a haza védelmére szenteli, 20 frt. foglalót, 8 kr. napidíjt kap; a főbirák és polgármesterek elfogadták az ajánlkozókat, orvosilag megvizsgáltatták, bejegyezték, némely városi főbiró — mint például az erzsébetvárosi — majorsági pénztárából előlegezte is a foglalót és a napidíjt, s kenyér és pálinka, mint élelmezési szükséglet czimén 7 krt. S midőn az illetők addigi életfoglalatosságaikat elhagyva, már napokig önkéntesek voltak, a kormány a nélkül, hogy időveszteségöket kárpótolja s bár minő ígérettel vagy adománynyal magának arra jogot szerzett s őket lekötölte volna, szét is oszlatta s rendelkezési jogát is fölöttük megakarta tartani Kolosvár városa tudomásul vette az elhibázott rendeletet s nem csak gyarapodni engedte kebelében az önkénteseket, várva a végleges rendeletet, de az ev. reform. Collegiumban nekik lakást szerzett, számukra gyűjtést rendeztetett, a toborzási bizottság pedig előlött fizetésokról, kenyérsütésről, gyógyításokról is gondoskodott. Ennek tulajdonítható, hogy később ez ép magához csoportosult uj növekedés által a XI-ik zász-

lőalj itt oly gyorsan megalakult Második volt Déész város. Itt az első toborzási kezdeményezésre 14 önkéntes állott be, többnyire mesterlegények, kik kijelentették, hogy gazdáiktól felvett kevés előlegeiket a foglalóból kívánják megtéríteni. Erzsébetvároson 24 volt, Székely-Udvarhelyen 103, a főbíró intézkedést kért a foglaló, napidíj és hováállítás iránt, hogy mihelyt az illető megvizsgálatik. a mi ígértetett, kapja meg, hogy ez a beállási kedvet másokban is növelje; Kézdi-Vásárhelyről 123-on jelentkeztek; Aranyosszékről az első nap 20-an, köztük két obsitos. két szolga, nyolcz magánzó, négy tanuló, egy szolgabíró; Brassóban 30, köztük két ausztriai, két porosz, két erdélyi, két brassói, a többi magyarországi; Déván 59, köztük 3 szolga, 3 nemes, a többi iparos. Ezek voltak a vidéken legelőbb jelentkező önkéntes honvédek. Némelyikben a hazaszeretet minden más érzést legyőzött s a méltatlan bánás után is szándékában megmaradt, később honvéd sorainkban foglalva helyet; de a nagyobb rész a meggondolatlan eljárás miatt elkedvetlenítve, elhagyta a toborzás helyét és szégyennek kített biztatóit, kiknek ígéretszavát ennyire megbizhatlanak tapasztalta. Ez volt Erdélyben a vidéki honvédtoborzások első szerencsétlen kísérlete. A hadügyminiszter normalis, békés időkre való politikát követett, mely lassan haladva megszokott uton, azt vélte, hogy van rá idő; gr. Teleki az időhöz és körülményekhez való, gyakorlatit; ő látta, hogy Erdély már is elkésett s Magyarország küzdelmében megfelelő fegyverségelylyel nem járulhat; sejtette, hogy a vész rohamosan nő, sőt már-már kiárad az országra s elsodortatással fenyegeti, ha addig ellene védgát emelve nem lesz; a hadügyminiszter elkészíttetni kívánta elébb a 4000

honvéd összes fölszerelvényét, azután toborzani s kész ruhába öltöztetni, kész fegyverzettel látni el őket; gróf Teleki a toborzást a nemzet első föllekesülése hevében kivánta végrehajtatni s a már meglevő honvéd-létszámmal buzdítani azt, hogy a fölszerelést és fölfegyverkezést is gyorsan kiállítani siessen; a hadügyminiszter oly uton járt, hol a siker nagy részben a reactionarius erdélyi főhadvezérségtől függött; gróf Teleki azt sürgette, kért tőle sokat, teljes fölszerelést, de elfogadta, a mit ígért és adott, ha csekélyebb is volt a szükségesnél; ő a nemzetre és központi kormányra akart a kész, de fölruházatlan, fölfegyverzetlen honvéd zászlóaljakkal hatni, hogy mindkettő feszítse meg erejét, teremtsen ki a szükséges pénzt, gyorsítsa meg önmagát feláldozni kész seregének a harcz mezejére kiállithatóságát. De nem az ő politikája fogadtatott el, s az erdélyi négy honvéd zászlóalj — úgy amint azt a nagy előrelátású gr. Batthyányi jónak látta és oly melegen sürgeté — sem most, sem b. Vay kir. biztos alatt többé megalakítható nem volt. Lelohadt az ifjuság lelkesedése, elröppent az első kedvező alkalom visszahozhatlanul. Megalakult csak az I-ső és II-ik vagyis a XI-ik (Kolozsváron) s a XII-ik (Maros-Vásárhelyt), a XIII—XIV-ik zászlóalj szütlemlési burkában maradt örökre. A mely két nemzetöri zászlóaljat Tordán és Enyed vidékén tulajdonképen pedig a szamos-ujvári novemberi *nagy futás után*. b. Kemény Farkas, Marosszéken pedig Tolnay Gábor és Bereczky Sándor alkottak, felvéve maguk közé különböző vidékek menekülteit, nem azon Erdélyre s főleg a megyékre tervezett, ezektől várt, három évi kötelezettségtől két rendes honvéd zászlóalj volt. Derék, hős volt mindkettő, de nem az; az fájdalom! az érintett nézetkülönbség áldozata lett.

A közös és testületi működések ezen öszhangtalan szétágazása mellett, az ország vezérférfiainak a belátás helyesb-volta fölötti örökös versengései között, miknek mindig a köztig vallja kárát, jól esik a magyar nemzeti jellemet egyéni nyilvánulásaiban s természeti igaz alakjában látnunk, midőn az szivére ölel egy eszmét, a mit szépnek vél és megszeret, s lelkestül egy czéléit, mit honára nézve üdvösnek lát, s ezen nemes lelkesedésébe százakat és ezreket vonván bele, nagy dolgokat mivel, s a siker fényes tényeiben dicsőíti meg önmagát, öregöitve egyszersmind nemzetének hirnevét.

Ily alkalom volt a kis Erdély lelkes magyarságának ősi erényei bebizonyítására, midőn gr. Batthyány Lajos május 19-ki körlevelében figyelmeztette a magyar nemzetet, hogy benn és kívül vész fenyegeti, az ország kincstára üres, volt kormánya 400,000 forinttal adta át azt a mostaninak, a honfiak és honleányok, kiknek fölöslegük van, siessenek a haza megmentése munkájában részt venni, áldozattal járulva oltárához. Ekkor még nem volt meg az *Unio* formailag, csak sziveinkben. Széttérjedt a hazafi aggodalom szava a kis országban, minden hű kebel viszhangozta azt. A vármegyei kis- és nagybirtoku nemesség, az úgy nevezett arisztokratia, a magyar királyi-, mező- és nemes városok derék magyar polgársága, a székelység színe-java — az a 8—10,000-nyi művelt osztály, mely ez országrészben a civilizatio és szabadság zászlóvivője, a királyi székek itt keleten szegletköve s áldozva vért és vagyont, nyolcz század óta védi és tartja fenn a magyar állam e részét, — igen, ez a tömör phalanx, mely a száz és oláh érdekek ellensúlyozása végett egy befolyásos provin-

cialis irodalmat teremtett, nemzeti színházat és muzeumot alkotott, tudományegyetemet vivott ki, számos gymnasiumot tart fenn s folyvást áldásos egyesületeket hoz létre, mely az anyaországnak minden szépben és jóban követője és gyámolítója — ez a valóban nemes honfi és honleányi sereg rokonszenvébe fogadta a nagy mentő eszmét, nemesen vetélkedve a felett: melyik tehet többet? ki legyen a szent célra elébb áldozó? Oh e derék szellemi haderőt így lelkesedni s vezető és testületi szervezet nélkül, egyedül lelke nemes sugallatát követve ily hatékonyan mozdítani elő a haza ügyét, magasztos látvány, isteni örömrzés! A legelső, kinek szívében a szent szikra lánggra gyult, a tudós és lelkes hazafi, *Ötvös Agoston*, károly-fejérvári követ volt; ő május 27-én három cs. aranyat adott a magyar ministerium rendelkezése alá, kötelezve magát, hogy a nemzeti őrseregben egy ór napidiját 8 krral, p. p. három évig hordozza.*) Második kolozsvári ügyvéd *Nemes József*, ki rá két nappal, május 29-én a magyar önkéntes sereg költségei fedezésére 1632., 1691., 1694., 1721-ik évben vert egy-egy két forintos tallért s két orosz rubelt küldött az erdélyi kir. kormányzóhoz ugyan ezen célra. Nemes szívü, derék hazafiak! Legyen áldott emlékezetetek mindörökké a jókor adott szép példáért!

E közben az egyesülés kimondatott, az *Erdélyi Híradó* új tulajdonos szerkesztője *Ocsvay Ferencz* a nagy esemény emlékére indítványozta 1) hogy az erdélyrészi törvényhatóságok szólittassanak fel önkéntes sereg állítása végett pénz, arany-, ezüstnemü s egyéb vagyonbeli áldozatra, miként Pestmegye a jelen rend-

*) *Erd. Híradó*, 1848. 371. sz.

kivüli szükségekre 40,000 frtot adott, 2) társadalmi uton indittassék gyűjtés, nyitassanak gyűjtőivek, irjon alá mindenki, a mi tetszik, s küldjék az ország pénztárába a m. kir. pénzügyminiszterhez. Az első gyűjtő-iv magáé az indítványozóé volt; ki azt 10 frttal kezdette meg, barátja Takács János is 10 frtot irt alá, s az első nap Kolozsvár lelkes fiai és leányai 421 frt. 20 krt. ezüstben s 3 császári aranyat, ebből Nagy Elek és dr. Szabó József 40—40 frtot, Dózsa Lajos 100 frtot ily nyilatkozattal: *a hazáért s királyért véreket s életüket elszánt önkénteseknek*, ifj. gr. *Bethlen János* egy lovat, mit később*) 130 frttal váltott meg; kir. kincstári tiszt *Barabás János* fizetése 3 száztólíját ajánlta fel, jul. 1-én kezdődő havonkénti levonással s hasonlóra tisztársait is felhívta. A szerkesztőség ez áldozatokat buzditólag tette közzé, utalt Magyarország példájára, hol az Eszterházy, Pálffy, Batthyány, Széchenyi és Károlyi nemzetségek már is nagyszerű áldozatokat hoztak, megnevezte az erdélyi Teleki, Bethlen, Rhédey, Mikes, Bánffy nemzetségeket, melyek a haza szeretetében soha hátul nem maradtak s fölhevítte őket adakozásra. „Föl áldozatra honfiak és honleányok! — így végződik az első közlemény — a történet aranybetűvel jegyzendi fel neveit azoknak, kik a hazát szükségében el nem hagyják.„*)

És az üdvös eszmén Isten áldása volt, a felhívást siker követte, Kolozsvár ment jó példával elől; a lapok elvitték a fölhevítés és első áldozatok lelkesítő hírét az ország minden részébe, hol a magyar koronának hiv alattvalói éltek, hol a szivekben a haza

*) *Kolossvári Híradó*. 1848. 18. sz.

*) *Kolossvári Híradó*. 1848. 3. sz.

és alkotmánya iránt igaz szeretet lakott: a kormányzó, gróf Teleki, sajátkezüleg aláírt gyűjtőívet nyitott a kir. főkormányzók tanácsülésében, melyben mint egy agg próféta, melegen s intőleg szólt nemzetéhez. „Édes hazánkat, alkotmányos szabadságunkat — ugymond — az átalakulás nehéz napjaiban kívül belül veszély fenyegeti; benn szabadságra éretlenség, künn a népszabadságtól idegenkedés aggasztólag mutatkoznak. Hazafi kötelességünk résen állani, honszerelmünk nem engedheti összedugott kézzel nézni jövőnk elé; a mai körülmények közt minden erőnket meg kell feszítnünk, s a hon védelmére, a közbéke fenntartására áldoznunk. Meg vagyok győződve, hogy a királyi főkormányzók tagjai tehetségökhöz képest pénzzel vagy könnyen pénzzé tehető ajándékkal készségesen fognak a haza oltárához járulni s ajánlataikat ez ivre jegyzik, miről én pontos számadást ígérek.“ Ezután a gróf fizetése 3 száztóliját ajánlta fel jul. 1-től kezdve egy évre, követte Kovács Miklós r. katolikus püspök s 14 tanácsos, 10 titkár, 7 fogalmazó, sőt a kisebb fogalomszaki, irnoki és mellék hivatali tisztviselők közül is 90 különböző állomásu ígérte oda jövedelme 3 száztóliját; némelyik csak napidíjas volt, másik kir. kegyelemből csak némi segélypénzt élvezett, de a nemes hazafiai tettől visszavonulni senki sem kívánt. A kormányzó a helybeli tartományi fiók-pénztárnak megrendelte, hogy az ígért összeget az illetőktől havonként levonván, pénzügyminiszteri rendeletig a többi hasonló ajánlatokkal együtt rendeltetészerűleg kezelje. E példát követte a parajdi, kolozsi, maros-ujvári, déézsaknai kir. sóhivatalok tiszt személyzete, az erdélyi törvényes kir. tábla; Csikszék tisztsége fizetése 5 száztóliját ajánlta fel aug. 1-től kezdve;

a városok közül Kolozsvárt követték Kézdi-Vásárhely, mely kötelezvényekben 150 frtot, készpénzben 610 frtot adott, Abrudbánya 600 drb aranyat, M.-Vásárhely néhány czéhe 68 frt. 48 krt., Vizakna város 80 frtot s odavaló Dézsi Rózsa k. a. egy pár arany fülbevalót, Szőcs Sándor három aranyat nyomó sas czimerű pecsétnyomót, Szamosujvár polgárai honvédelmi czélokra 445 frtot, a majorsági pénztárból 400 frtot; Székváros adott 200 forintot, Gyéres mezőváros 16 frt 44 krt, Kolozson a nép sok gabnát, a bányahivatalok alsóbb tisztjei is adtak kisebb összegeket, Zalathnán előbb annak derék fiai, együtt 61-en fizetésök 5 száztólíját, a mi julius hónapra 363 frt 26³/₄ krt. tett; azután lelkes hölgyei, 54-en, kijelentvén, hogy ámbár férjeik, a haza hű fiai, már tehetségeik szerint adakoztak, s ha szükség, vagyonukat sőt életüket is föláldozni készek: ők is mint ugyan azon édes anyának háladatos leányai, áldozataikat meg nem vonni kötelességöknek tartják. Cseppekből lesz a tenger — így szólának — s az adakozást Császár Zsigmondné 1 arannyal kezdette meg, adakoztak Nemegyei Jánosné, Káin Frigyesné, Deschán Kálmánné, Árkosi Fanni, Téglási Áronné, Debreczeni Ferenczné stb. együtt 1 aranyat s 44 frtot és 50 krt. E lelkes magyar nők mintegy elősejtelmes önfeláldozási készségét, fájdalom! a sors nemsokára próbára tette; férjeik és ők maguk is az abrudbányai és zalathnai mészárláskor az oláhoktól csaknem mind meggyilkoltattak. Időrendben hátrább elbeszélem. Nagy-Szebenben, a r. kathol. és reform. papság és tanári kar 30 frtot, néhány buzgó magyar polgár és lakos megint 30 frtot, azután többen, összesen 234 frt 20 krt.; köztük volt két gróf Haller: György és Ferencz, b. Inczédi,

Foulé Mózes, nem egyesült gör. kath. iskola felügyelő, Vajda István, tábori lelkész, a ki egy 13^{1/2} arany sulyu aranylánczot adott, Dunka Pálné, született Foulé Jozéfa egy pár arany fülbevalót, egy arany láncz-töredéket s 3 aranyat nyomó 5 drb arany drót karikát; Brassó városában a Magyarországból oda származott mesterlegények néhány forintot. . . . Részt vettek az áldozatban a casinók, olvasóegyletek s erkölcsi testületek. Nehányat megemlíteni érdekesnek látom. A kolozsvári társalkodó 400 frtot adott, az odavaló házi zenekör 20 frtot, az ottani dalszínházi társulat igazgatói Feleki Miklós és Szákfi József 60 forintot, a tagok egy napi fizetésöket: 41 frtot, együtt 101 frtot; a brassói magyar olvasó egylet 57 frt. 10 krt., alsó-fejérmegyei casino az *Unio* megünneplésekor jun. 19-én gyűjtött 40 frt., a deézi társalkodási egylet 600 frtot kölcsön egy évre; az udvarhelyszéki unitárius esperesi kör közgyűlése 54 frt 34 krt.; a gyula-fejérvári r. kath. növendék-papság 70 frtot; faluk közül adakoztak a megyei adakozásoktól elkülönítve, Oláh-Fenes 3 cs. aranyat, 21 frtot és 36 krt ezüst pénzben, Kalota-Szentkirály 5 frt. 40 krt., Sepsi-Szentkirály 69 frt 10 krt., Árkos 27 frt. 42 krt., Hidvég 136 frt 2 krt. pénzben s egyéb tárgyakban.

Kolozsvár különböző társadalmi osztályainak erejét és hazafiságát tanúságosan jellemző eredmény az, mit a *Kolozsvári Híradó* 1848-ik évi I., IV., XII., XVI. számú közléséből párhuzamba állítva az olvasó elé terjeszték.

*Aldoztak a haza oltárára:***Aristocraták:**

Gróf Rhédei Ádám — ugymond — hazafi érzetétől ösztönöztetve, a közcsend fenntartása tekintetéből alakítandó önkéntes sereg költségeire ajándékozott 1 mázsa 13 próbás ezüstöt.

Gróf Mikes Benedek 100 frtot.

Gróf Mikes Benedekné $83\frac{1}{8}$ latot nyomó ezüst gyertyatartót.

Br. Szentkereszti István 1 font $12\frac{1}{2}$ lat ezüstöt.

Br. Splényi Mihályné egy pár arany fülbevalót.

Br. Splényi Mihály 10 frtot.

Gr. Bethlen Ádám $594\frac{3}{4}$ lat ezüstöt.

Gr. Vas Tamásné, gr. Vas Antonia $15\frac{3}{8}$ aranyat nyomó arany lánczot.

Gr. Lázár Miklós 10 frtot.

Gr. Bethlen Gergely 20 frtot.

Gr. Mikes Kelemen 4 ezüst gyertyatartót.

Gr. Bély Ferenczné, Dániel Zsofi 2 ezüst tárgyért (56 latost).

Br. Radák Istvánné 100 forintot ezüstben.

Gr. Bethlen Sándor és neje br. Kemény Mária 610 lat ezüstöt, kamat nélkül 3 évre.

Gr. Rhedey Jánosné egy arany női órát.

Gr. Haller Gábor egy pár felkötő ezüst sarkantyut.

Gr. Mikó Károlyné, özvegy, egy ezüst czukortartót, fedeles ezüst szelenczét, egy eltört ezüst gyertyatartót.

Br. Bornemisza Pál 436 latot nyomó ezüst tálczát, 2 ezüst ibriket (17 latost,) 10 aranyat nyomó arany lánczot, 1 órahorgot, mely 10 aranyat nyom, 5 darab ezüst pénzt.

Br. Jósika Miklós egy belől aranyozott ezüst kannát.

Gr. Kornis Gáborné ezüst kosarat és theafőzöt (179 latost).

Br. Kemény György 11 font $3\frac{3}{4}$ lat ezüstöt.

Özv. Béli Istvánné, br. Bornemisza Anna 20 forintot ezüstben és még sokan, kiknek elősorolása művemet tulterhelné.

Közép nemesség:

Özvegy Simén Györgyné 14 latot nyomó két kis ezüst gyertyatartót.

Biró Pál 5 frtot.

Id. Topler Antal 100 latot nyomó ezüst toku kardot.

Özv. Cseh Péterné, szül. Németi Mária 200 frtot 3 évre kamat nélkül.

Baló István egy ezüst órát s 50 frtos arany pecsétnyomó gyűrűt.

Kis-Solymosi Incze Ferencz 43 frt értékű arany szelenczet.

Szabó Ferencz főhadnagy 16 frtot ezüstben.

Fosztó Kati kék kövekkel kirakott pár fülbevalót és egy hasonló boglárt.

Bardocz Elek intradami bőrgyárából 50 pár katona bakancsbőrt s egy ezüst kardot.

Bokros András egy pár ezüstös pisztolyt.

Zeyk Jánosné kölcsön kamat nélkül 159 lat ezüstöt.

Horváth János 3 latot s 2 arany gyűrűt.

Vajna László kölcsönben 800 frtot.

Kómiza Druzsi urhölgy 40 frtot ezüstben.

Pál Sándor, Berzenczey László, Inczédi Zsigmond és többben különböző tárgyakat.

Honoratiorok:

Veres Márton és neje Seifert Louise 275⁴/₈ lat ezüstöt kölcsön, kamat nélkül.

Ürmösi Sámuel, 10 latot nyomó ezüst mentekőtöt.

Nagy Ferencz tanár egy arany órát.

László József kir. vasműfelügyelő egy ezüst evőeszközt és 2 drb aranyat.

Kriza János 1 cs. aranyat.

Jakab Elek egy kék smaragd köves arany pecsétnyomó gyűrűt, ezüst órát láncostól, a kolozsvári önkénteseknek egy zubbony kiállítására 2 frt 40 krt.

Gyulai Pál egy arany karika gyűrűt.

Indali Péter egy nevét mutató arany karika gyűrűt.

Mikó Lőrincz, Gyergyai Ferencz, Kozma László, Bányai Vitalis, Kollát Sándor, Filep Sámuel, Hiints Sámuel és többen különböző tárgyakat és összegeket.

P o l g á r s á g :

Dietrich Sámuel kereskedő 20 frtot, 2 arany karika-gyűrűt.
Bányai Károly egy arany gyűrűt s egy arany emlékpénzt.

Ifjabb Tauffer Ferencz 10 frtot.

Korbuly Bogdán, ma nagybirtokos 5 frtot.

Korbuly Elek 10 frt.

Ákoncz István és János 25 frtot.

Gál János kereskedő 15 forintot.

Farkas István 2 forintot.

Mártonffy és Korbuly Gergely, ma több pénzintézetek társalapítója 4 frtot.

Stein János könyvkereskedő 10 frtot.

Pap János 2 frtot.

Sárossy Ferencz 5 frt.

Vikol Gergely és társa 15 frtot.

Tauffer Károly, Szláby Dánielné és többen több-kevesebb frtot. Részletezésével az olvasót nem terhelem . . . Csodálatos torgása a szerencsének! Az elébbi generózus főnemesség nem egy tagjának birtoka ma az utóbbi szerényen áldozó és költekező polgárok és sorsosaik kezére jutott.

Kiemelek néhány jellemző ajándékot. A százszok közül Hann Frigyes, a szebeni ev. lutheránus gymnasiumban magyar nyelv tanára, később ujjegyházzségi követ, ajándékozott 10 forintot; egy szászvárosi polgár egy önkéntes fizetését 3 évre ígérte meg, s előre befizetett 12 forintot egy évnegyedre; egy thoroczkai felszabadult jobbágy, tehát új honpolgár, ifj. Zsákó István, ajándékozott egy ezüst zsebórát; egy szegény székely szolgáló leány, Salánki Zsuzsa, 10 krt, azon nyilatkozattal, hogy neki többre nincs módja, de ezt szívesen adja.

Ezek, néhány kivétellel Kolozsvár férfainak áldozatai. Hasonló anyagi értékben és erkölcsi becsben a hölgyeké is, mit a „*Kolozsvári Híradó*“ a haza oltárára tett áldozatokról való XXIV-ik közlésében*) hozott nyilvánosság elé. Sylvester Zsuzsa és Balázs Kati, két szép és szellemdus ifju hölgye t. i. aláírási ívet nyitott s személyesen fölkeresték vele csaknem az egész város nőit és hölgyeit. „Életöket nem áldozhatják a honnak — mondák — karjaikkal nem szolgálhatják azt, de míg vészfelhőkbe borult képén aggódva függnek lelkeik, míg zászlóink győzelmeért mindennap imádkoznak, addig nélkülözéssel megtakarított filléereiket, sőt szeretteik emlék-ajándékait is édes hazájok oltárára tenni honleányi kötelességöknek ismerik. Örömlüknek tartják, hogy ők lehetnek a bár csekély, de igaz áldozatok összegyűjtői, a melyek annyifelé szétoszolva csak magánhasználat tárgyai voltak, de együtt oly összegecskére nőttek, melylyel lendíthetni valamit a haza ügyén.“ Az íven ott voltak Kolozsvár *ősrangu hölgyei* közül mint pénzt vagy ékszert ajándékozók: gr. Mikes Benedekné, b. Kemény Györgyné, b. Huszár Károlyné, gr. Mikes Kelemenné, Zeyk Danielné s többen. A *középnemességből*: Kozma Istvánné adott M. R. betűs pár ezüst nyelű kést, Miksa Miklósné lilaszínű köves aranygyűrűt, Miksa Kati kláris karperecset, Miksa Elekné egy kékköves aranygyűrűt, Berde Áronné, Szarvadi Lina arany karikagyűrűt, Boérné 2 $\frac{1}{2}$ lat ezüstöt. A *honoratiorok*: tanárok, papok, írók, művészek, tisztviselők nejjei, valamint a *polgári hölgyek* is nagy számban, valamennyi osztálybeliek 242-ten ajándékoztak: 457 f. 52 krt ezüstben (gr. Mikes Istvánné adott

*) Látható a 48., 50., 52., 58-ik számokban.

18 lat ezüstöt s egy keresztes tallért), 1 cs. aranyat, 1 ezüst tálczát és hamvvevőt, 1 ezüst poharat, 2 arany órát, 1 ezüst óralánczot, 1 arany és 1 kláris karperczet, 1 ezüst becsináltos és 6 kávék kanalat, 1 pár ezüstnyelű késvillát, 2 ezüst varró gyúszút, 1 ezüst késnyelet, 4 darab ezüst művet, 8 arany gyűrűt, 1 aranyozott ezüst gyűrűt. Ezek között Balázs Kati, az egyik gyűjtő, 2 arany gyűrűt adott, Sylvester Zsuzsa 2 frtot, testvére Pepi 1 frtot. Aug. 18. a gyűjtést négy személyű hölgybizottság adta át Grois Gusztáv városi főbirónak, azon kijelentéssel, hogy ámbár most e nyilvános beszámolóssal gyűjtésöket bevégezték, de áldozatokat hölgytársaiktól ezután is elfogadnak s rendeltetési helyére juttatni készek. A „Kolosvári Közöny“ szerkesztősége tisztelettel mutatta be a nemes hölgyeket olvasóinak. „Megemlékezünk — ugymond — e ténynél Róma hölgyeire, kiknek lelkesedése nem egyszer mentette meg ama várost, melynek birodalmában a nap soha le nem nyugodt; meg Irland polgárnőire az 1840-es évek körül, kik, csak hogy hazájokat az angol gyárak és vám elszegényítő nyomásától megmentésék, esküt tettek, mindaddig egyzerű honi szöruhában járni, míg honuk felszabadítva nem lesz. A történelem tanusága szerint a női munkán isten áldása van. Ezen is annak kell lenni. Vajha az adott nemes példát a hon minden vidéke és városa követné! Mi köszönetet mondunk városunk szép gyűjtőinek — így végződik a szerkesztői megjegyzés — s kívánjuk azt, a mit Vörösmarty egyik szép dalában ír:

Adjon isten a hazának

Több ily hölgyeket!

A magyarságnak a haza megmentése végett egészen önként, társadalmi uton lelkesedésre és áldozat-

tokra buzdítását a közigazgatás is követte. Gróf Teleki ez ügyben sem várva felülről figyelmeztetést, saját hazafi szive ösztönéből még jun. 14-én adakozásra hívta fel a főispánok és főtisztviselők útján Erdély törvényhatóságait. „A magyar független miniszterium — ugymond — a hazát és alkotmányt fenyegető veszélyek elhárítása végett nemzeti honvédsereg alakítását rendelte el. A haza nagy szükségén bármi csekélylyel is könnyíteni szent kötelesség s teljesíthetése édes érzés a nemzet híú polgárai szívében. E híúági kötelesség teljesítése percze itt van; teljes bizalommal szólította fel őket, hogy törvényhatóságuk polgárait hívják fel, hogy akár kész pénzzel, akár könnyen pénzzé tehető arany és ezüstneművel a hon védelmére alakítandó nemzeti sereg szükségéhez járulni siessenek. Az adakozások további rendeletig a megyei kir. pénztárakba külön nyugta mellett lesznek beadandók, s a jegyzékek a kir. kormányzónak azonnal beküldendők. Jellemző gr. Teleki ezen körrendeletében az, hogy ő még most Erdélyt az ő kormányzása alatt állónak írta, sejtetve, hogy e tiszte nem soká tart és hogy rá a kir. biztos kinevezés nem kellemesen hatott. . . . Nehány nappal később, június 24. és 29-ről Kossuth pénzügyminisztertől is ily felszólítás ment ki az erdélyi törvényhatóságokhoz. „Örömmel értette — ugymond a miniszter — hogy az erdélyi részekken a honfiak és honleányok áldozattétele megelőzte a miniszterium felhívását, s azért rendelete nem a már önként nyilvánult lelkesülésre, mint inkább a gyűjtemények mi-ként kezelésére irányul; közli azon körlevelét, melyet az anyaországban május 24-én szétküldött, nyomtatvány mellékleteivel együtt, felhívja a megyék főispánjait, hogy körükből gyűjtő bizottságokat nevezze-

nek ki s a polgárok áldozatát a kir. adóhivatal s kir. kincstári pénztárak tisztjeihez küldjék be, melyek azt a tartományi fiókpénztár és kir. kincstár tanács főpénztári hivatala által annak idejében rendeltetésök helyére juttatni utasítva vannak. A kormány — ugymond tovább — a készpénzben teendő kölcsönadkozásokért kincstári utalványt adand az illetőnek, azok 5% kamatát kellő időben előre kifizetteti s magát a kölcsönzött összeget évnegyedenként, félévénként, vagy egy év után — a mint kiköttetik — törleszteni fogja; a kincstári utalvány 50 és 100 forintról szól; de kölcsönözhető kevesebb is, és valamennyiről ideiglenes nyugta adatik; aranyban, ezüstben, ékszerekben való kölcsönzésekkel is szereshető kincstári utalvány, mely esetben azok neve, sulya, hozzávetőleges bece, az ajándékozónak vagy kölcsönzőnek neve megjegyzendő s a tárgyat rejtő csomagra vagy göngygye ráirandó, a mit a nyugtába pontosan ki kell tüntetni. Az ily tárgyak a pesti arany- és ezüstbevaltó hivatalhoz küldetnek föl beváltás végett, s mindkét rendbeli kölcsönzésekért járó kincstári utalványok az illető kezelő pénztárakhoz a tulajdonosoknak kezébe juttatása végett. A kibocsátandó kincstári utalványok mennyisége a nádor és a miniszterium beleegyezésével 2,000.000 pengő forintban állitatott meg; ez adakozásoknak a pénzügyminiszteriumnál külön országos hitelkönyv nyittatott, melybe a hitelezések maradandó emléktül s annak bizonyítványául is, hogy az állam ezen hazafiui kölcsönöket a kötelezett időben miként fizette ki, név és tárgynevezet szerint bejegyeztetnek s ezen könyvből a munkálat folyama időnként a közönség tudomására adatik. A pénzügyminiszter a törvényhatóságokat e rendelet buzgó teljesítésére utasi-

totta, a haza minden egyes polgárát pedig segéd kéznyújtásra hívta fel.“ E körlevél másolata a kormányzóval is közöltetett, a ki azt szintén megírta a törvényhatóságokhoz s az illető hazai pénztári hivatalokat annak hiv és pontos teljesítésére utasította.

Hogy a miniszter a megyékben az áldozatkészséget még inkább felköltse, hivatkozott az anyaországi megyékhez kibocsátott egy május 23-iki felhívására, melyben a kormány indokai és célja is ismertetve vannak. „Nem támadunk meg — ugymond — senkit, de ha minket megtámadnak, a támadó előtt gyáván meghajolni nem fogunk. A nemzet egyik kezében a béke olajágát nyújtja, ha becsülettel teheti, de a viharral is szembe néz, ha isten úgy akarja Nem ingyen adományra szólítja fel a kormány a nemzetet, az ország még — hála Istennek! nem oly szegény; arra kéri, adjon kölcsönt önmagának rövid időre kamat mellett, annyit, a mennyit az ország egy év alatt biztosan visszafizethet. A mult országgyűlés a rendkívüli szükségeket előre nem látta, tehát azokról nem gondoskodott. A kincstárt csaknem üresen vette át a kormány. De az országnak katonaságra, közigazgatásra s. a. t. sok szüksége van. A közjövödelmekből erre havonként fordítható mintegy 200,000 pf., tehát egy egész éven át mintegy harmadfél millió. De a sors nem várakozik, hogy mi a honvédsereg kiállítását, felfegyverzését, táborba vitelét, havonkénti részletekben aluszékonyan gombolitgassuk — ennek rögtön, hirtelen, csaknem egyszerre kell megtörténni. Ezért szükséges, hogy amaz összeggel egyszerre rendelkezhesünk, mert a kincstár állapotja ennyinek visszaváltását lehetővé teszi. E kincstári utalványok váltólevél lesznek, mit az ország magáról

ad s 5% kamatot fizet utána. Bizzék hát a nemzet önmagában s jövőjében. Ez emelni fogja hitelünket. Ne zárja el senki pénzét. Ez a legrosszabb szolgálat a hazának. Minden eldugott forint egy csepp vér, mely a nemzet ereiből használatlanul elvonatik. Tegyük gyümölcsözővé az országban heverő sok aranyat, ezüstöt, ékszereket. Az állam elfogadja azt készpénz gyanánt — a pénzverési költség levonásával. Nyugodjék kissé a gyümölcstelen fénytízés — az ezüst polczoknak nagyobb disze lesz a kincstári utalvány, mivel a hazát mentettük meg. Az egyszerűség, melyet a tevékeny honszeretet vesz körül, diszesebb a henye fénytízésnél. A pénzügyminiszterium az így begyűlt ezüst- s aranyneveléket pénzé veretéséről gondoskodni fog.

„A pénzügyi munkálat második ága biztosan fedezett 1 és 2 forintos magyar pénzjegyek kibocsátásából áll, melyek minden közpénztáraknál teljes értékben elfogadtatnak s a pesti kereskedelmi banknál akármikor ezüst pénzre felváltatnak, mely bankkal a pénzügyminiszter kibocsátási szerződésre lép. Minden 1 millió p. forint ezüst pénz alapján biztos fedezet mellett 2 és fél millió p. f. jegy bocsátatik ki. A legmagasb összeg 12 és fél millióra van határozva, mi végett 5 millió p. f. ezüst pénz alap kívántatik. A bank vagyonával áll jót, hogy az összeget sem ő, sem az állam tul nem haladja . . .“

A pénzügyminiszteri és kormányzói felhívás hatása különböző volt a megyék és országrészek különböző népeiségei szerint. Az oláhság csak gyér kivételképen vett részt benne, jelesen Alsó-Fejérmegyében, melynek főispánja, b. Kemény István, erélye s népszerűsége által az odavaló értelmiséget meg tudta nyerni. A szász kilencz szék és két vidék közül csak

Beszterczevidék küldött be 45 forint 2 $\frac{1}{2}$ krt, Nagy-Sinkszék, Kőhalomszék s Brassóvidék főtisztviselői azt jelentették a kormányzónak, hogy ott nem gyűlt semmi; a többi hatóságok nem feleltek. E történeti tény súlyos bizonyíték a románok és szászok illoyalis hazaszeretetére nézve. A székely öt szék közül *Maros-szék* nyolcz járásából kellett volna adakozásoknak gyűlni, de aug. 21-ig csak egy részéből gyűlt be: 104 arany, 768 p. f. 1 kr. készpénz, 60 r. frt kötelezvényben, 155 frtot érő pénzzé tehető arany- és ezüstnemű, 200 sing vászon, b. Kemény Pál kölcsön ezimen 3 évre adott 42 font 12 lat ezüstöt, Kölcsey azon szép mondása kíséretében: keveset adhat, *de az is becsesl bir, ha mindene az áldozónak!* gr. Kemény Miklósné 16 fontot 4 latot. Aranyosszék, Csik- és Háromszék katonában, tehát vérben adta ki fényes áldozatát, Udvarhelyszék szintén önkéntesekben s a lovas csapathoz adott lovakban. A vármegyék és vidékek közül Zaránd, Közép-Szolnok és Krasznamegye ugy Kővárvidék jókor elvált Erdélytől s az anyaországhoz adta áldozatait. Hunyadmegyét megsibbasztotta a roppant számú elenséges oláh elem. A többi megyékben is e téren aránylag csekély erő nyilvánult. *Fogarasvidékről* gyűlt készpénzben 409 frt 13 kr., 2 arany, kölcsön 1050 frt, 1 font 27 lat ezüst- és aranynemű; *Küküllőmegyében* a gálfalvi járásban gr. Haller György adott 64 lat ezüstöt, Beregszászi Imre 76 latot kölcsön kamat nélkül és még többek együtt: 161 frtot ezüst pénzben, 4 font 12 lat ezüst készítményt, egy 2 és fél arany sulyu aranygyűrűt, a *tatárlaki járási* izraeliták 187 frtot; *Felső-Fejérmegyéből* a kiváltságos nemesség 16,535 váltó forintból álló nemesi pénztárát, a mi ezüstben 6614 frtot tett, ajándékozta a haza

oltárára, ez más magános ajándékokkal együtt 6812 frtra és egy cs. aranyra nőtt. Ebből 6614 frt kötelezvényekben a Ludovica-Akademia tőkéje növelésére adatott át a hadügyminiszternek, 127 frt 53 kr. ezüstben, 6 cs. arany, 2 arany gyűrű, 1 ezüst kanál a tartományi pénztárba küldetett be, 40 frt 3 nemes ifjunak adatott át, a kik az önkénytesekhez szándékoztak menni, lovaik tartására s utiköltségre, 31 frt és 1 cs. arany a főispánnál előjegyzésbe vétetett addig, míg más ígéretek is begyűlnek. Ugyan *Felső-Fejérmegyéből* Horváth János főispán később beszolgáltatott a kolozsvári tartományi fiók-pénztárba 100 frt 28 krt. *Tordamegyéből* gyűlt 15 font ezüst, *Dobokamegyéből* 1000 frt pénz. Ez utóbbi megye területén a nemes lovak tenyésztése tevéen a nagybirtokosok fő gazdasági foglalkozását, áldozataikat főleg ebben mutatták be az erdélyi szabad lovas csapat megalakításánál. A megyék között Belső-Szolnok- és Alsó-Fejérmegye mutatott fel az áldozatokban nagyobb eredményt, az elsőnek Wéér Farkas, utóbbinak b. Kemény István volt főispánja. Wéér egy nemes szíví és fenkölt érzületű férfi, a ki sokat tanult s még többet gondolkodott; politikai, jogtörténeti, nemzetgazdasági és törvényismerete nagy s teljesen kiforrott és átérzett; erős debatteur, a polgári és politikai szabadságnak határozott barátja s Erdélyben egyik legrégebb és első rangu szószólója és párthíve; a magyar korona és királyság csorbitatlan önállóságának, az *Unio*-nak, erős védője; monarchikus, magyar és szabadelvű vérénel és természeténél fogva; akarata és jelleme hajthatatlan, politikájában következetes; megindító, sokszor lelketrázó, néha komoly, méla, sőt épen bus hangulatba mertülő parlamenti szónok. Ő 1834-től 1848-ig mindig

megyei követ volt s mindig az ellenzék soraiban elől küzdött; lovagias és önzetlen mindvégig, józan politikai érzék által vezetett és mérsékelt idealista. A magyar miniszteri kormány birta őt rá, hogy e kényes helyzetű megye főispánságát vállalja el, s a köztvárosoknak teljesen meg is felelt. Az idők súlyos volta s a felizgatott román népség ellenséges hangulata, leginkább pedig a katonai párt titkos működése okozta, hogy a megye áldozatkészsége ily kiváló férfialatt sem nyilatkozott egészen megfelelően. Adataim szerint két ízben beadatott: 347 frt 49 kr ezüstpénzben, 2 cs. arany, 1 arany melltő, 1 fülbevaló, 4 gyűrű, 800 szem kláris, ezüstneműben 4 font 13 lat, kölcsön 1000 forint 32 kr., ezüst ércneműben 78 font 24¹/₂ lat; később megint adatott be: 1057 frt. 55 kr. Ez áldozatkészség azonban fényes sikert mutatott a Kossuth-huszár ezred és a XI-ik zászlóalj megalakításánál, mely két derék honvéd csapathoz e megye és székhelye, Déézs városa Kolozsvár után a legjobb erőket legnagyobb számban adta s ez által szabadságharcunkra döntő befolyással volt. Alsó-Fejérmegye itt is régi hírnevére méltónak bizonyult. E szép s nagy törvényhatóság Erdély politikai vezetője volt 1830 óta, hazája b. Kemény Dénesnek, — a mostani kereskedelemügyi miniszter atyjának — itt fejlődtek erős pártférfiakká Zeyk Károly és József, Szász Károly hatalmas szelleme itt talált ambíciójának megfelelő munkatért; ennek székhelye Enyed, ez a történeti nevezetességű szép kis város, nagy reformált collegiumával és híres könyvtárával; itt tanított Köteles és Zeyk Miklós; itt volt pap a nem rég elhunyt Mihályi Károly. Szabad elvek, politikában gyakorlott férfiak, s nyomukban nagy számú lelkes tanuló ifjúság! B. Kemény Dénes mint a belügymi-

nisterium államtitkára már akkor Pestre távozván, a megye főispánjává b. Kemény István neveztetett ki. Széke elfoglalásakor úgy nyilatkozott: „*hogy ő lesz, a kinek szobájában a munka mécse légutoljára alszik el, s ő lesz, a kinél az ismét legkorábban meggyul.*“ S ő beváltotta szavát. Tevékenysége bámulatos volt, erélye legyőzhetlen. Mindenütt ott volt, ahol tenni kellett. Meglátta a hiányt s a bajok orvosságát ki nem fáradó türelemmel kereste, bár nem mindig találta meg. Mély és tiszta hazaszeretet, jó akarattal teljes lélek volt tulajdona. Aristocrata demokratikus érzülettel. Elméssége kivált az új polgártársak irányában sokszor csipős, gunyora naiv, társalgása szeretetre méltó. Vádlódi humanitásban társa alig volt. Egyeztetni akart minden érdeket, kibékitni a jogos igényt. Ezért csalódott sokszor. A nemzetiségi ellentétek kiegyenlítésére igyekezett folyvást, s nem rajta múlt, hogy célta nem ért; nem ő oka, hogy a leggyászosabb események színhelyévé meggyéje lett. Némelyek részben őt és hevélyét teszik ezért felelőssé, de alap nélkül, A miket én hátrább hiteles forrásokból elmondok, ez állításomat igazolni fogják. B. Kemény főispán csak tulheves volt kötelessége teljesítésében. Megyéjének gyászos elpusztítása végbe ment volna az akkori viszonyok közt bárki álljon ott a dolgok élén, mihelyt a kormány elegendő katonai erőről rendelkezni nem volt képes. Egyébiránt tény, hogy a közszellemet a napi legimminensebb szükség iránt Erdély egy főispánja is úgy fölébreszteni mint ő nem tudta. Hivatala tekintélyével élni tudás és népszerűsége mellett tanuskodik a haza oltárára megyéjében gyűjtött áldozatok nagy tömege. *Kölcsoni adtak megyéjében 34-en, ezek közül Zeyk Miklós tanár 500 frt, Zsigmond Elek 800 frt, Pécsi Ferencz, Sárpataky Zsig-*

mond és János, Pogány György száz-száz forintot Pogány Károly 150 frtot, Jenei István 12,000 frtot, a balászfalvi gör. kath. káptalan 70 frtot, Rácz László, Alután Constantin, Serényi Tivadar, Barna János, Boér István balászfalvi kanonokok két-kétszáz forintot, ugyanezek ajándékban adtak 10—15 frtot, ajándékoztak továbbá balászfalvi gör. kath. pap és esperes Molnár Constantin 5 frtot, Mánfy István 5 frtot, a káptalan és zárda, Balászfalva falu, Balászfalva város több-kevesebb frtot; az összes megyei zsidóság szintén tetemes részt vett ez áldozatban; de feljül mult mindent s csaknem a Kolozsváratt lakó főnemesség és hatalmas középosztály áldozataihoz hasonló fényesen járult a haza oltárához Enyed és Alsó-Fejérmegye fő- és középnemessége s nagyszámu értelmisége. A város csak egy czéhe 100 frt. majorsági pénztára 200 frt., 171 polgára s polgárnője főbirói fölhívásra 760 frtot adakoztak p. p. *) *Kölcsönöztek t. i. ezüstnemükben*: Gyárfás Benjámín 11 font $4\frac{7}{8}$ lat ezüstöt, Herepei Pál 21 latot, özv. b. Kemény Lászlóné 11 emlékpénzt, 4 római érmet, 1 Lipót-féle garast, 2 ezüst gyertyatartót, 1 ezüst hamvvevőt, 1 aranyozott ezüst poharat, 3 aranyozott ezüst sótartót, 1 ezüst tintatartót, 1 ezüst késnyelet, 5 kávék kanalat, 90 szemből álló arany lánczot, egy aranyozott övet, b. Kemény Simonné, gr. Teleki Anna 25 font 5 lat ezüstöt, b. Kemény Dénesné, b. Kemény Kata 16 font 2 lat ezüstöt, Zeyk Károlyné b. Kemény Judith 9 fontot 12 latot és egy $5\frac{1}{8}$ aranyat nyomó arany órát, b. Kemény Domokos 17 font 2 latot, Zeyk Miklós

*) A gyűjtő ivet hátul közlöm szomorú bizonyítékaul annak, mely leikes tagjait veszté el a hon a derék város nagyszámu legyilkolt fiaiban s leányaiban.

tanár 7 fontot és 8 latot, Gölner Károlina 19 font $\frac{3}{4}$ latot, özv. Zeyk Dánielné b. Vay Katalin 14 font 24 $\frac{1}{2}$ latot, Barcsay Zsigmond 2 font 27 latot, Páál Imre 2 font 24 latot, Zeyk Antal 4 láb 8 hüvelyk hosszú arany lánczot, arany melltűt 3 rubinkővel, 2 fülbevalót 8 rubin kővel, 1 ezüst emléktáblácskát, 1 érmet, b. Kemény István főispán 15 font ezüstöt, b. Bánffy Ferenczné 4 font 29 latot. egy kilencz és fél aranyat nyomó arany pecsétnyomót, Szilvásy Miklós 10 font 8 $\frac{1}{2}$ lat ezüstöt, Barcsay Albert 3 font 21 latot, Biró Miklós 1 font 16 latot, Kiss Gergely és nejce 6 evő és 6 kávékanalat, 1 tejmerő, kanalat, 21 db ezüst huszast, Rác Samuel 40 veder aszubort. *Ajándékba adtak ezüstneműt*: Boros Károly és Benkő Elek egy-egy arany órát, Fülöp Mihály egy ezüstöt, özv. Zudor Jánosné egy arany metszett pecsétnyomót, Kóródi Samuelné kövekkel és jóféle gyöngyökkel kirakott nyaklánczot, hozzá való arany fülbevalókkal, Csiki Mózes 1 füles ezüst csészét, Horváth Netti 1 köves arany gyűrűt, Inczédi Samuelné 6 arany gyűrűt, b. Szentkereszti Istvánné 1 pár arany fülbevalót, egy arany melltűt s 1 arany karpereczet, Bethlen Anna egy ezüst nádméztartót és két más szelenczét, egy kis tükörrámát. Ezekon kívül az erdélyi tűzéréség számára adtak nagy számú lovat, terményeket stb. a mit hátrább mondok el. 28 gyűjtő biztos fáradozott a nagyszerű eredmény előállításában, kiknek a lelkes főispán aug. 23-án meleg köszönetet mondott, kijelentve, hogy ezzel Alsó-Fejérmegyében még a hazafiui adományok sora nincs bezárva. Aug. 8-ikáig begyűlt ajándék: pénzben 5323 p. f. és 1 mázsa 48 font ezüst, a Jenei-féle kölcsönnel 17,323 fit p. p. Valóban a b. Kemény István eljárása min-

taszerü volt az anyagi sikert úgy, mint a nemzetiségek és különböző vallásfelekezetek ezen magyar hazafiui czélban egyesítését tekintve. Az ő beküldött iveri a magyarok, románok és zsidók, valamint a katolikusok, reformátusok, görög keletiek és zsidó hitvallásuak testvéries egyesülése lélekemelő képét mutatják s az ő lelkeségének s kormányzati ügyességének lesznek örök bizonyítékai.

A kolozsvári tartományi fiókpénztár július 31-én és aug. 31-én mutatta ki hivatalos alakban és nyilvánosan a hozzá beadott hazafiui áldozatokat, melyek szerint első alkalommal volt gondviselése alatt s *ajándéku adva: 3934 frt 41 kr, kölcsönképen kamat nélkül 600 frt, ezüstnemü ajándéku adva: 4336²/₄ lat, kölcsönképen kamat nélkül: 1,084¹/₄ lat, vegyes ajándékok becsértéke mintegy 790 frt.*)* Másod alkalommal, t. i. aug. 31-én volt: *készpénz ajándéku adva: 5122 frt 4 kr, kölcsönképen kamat nélkül: 795 frt, kölcsön kamatra: 1000 frt, ezüstnemü ajándéku: 5084²/₄ lat, kölcsönképen kamat nélkül: 3545³/₄ lat, kölcsön kamatra: 217¹/₄ lat, vegyes ajándékok becsértéke mintegy: 750 frt.**)* Azonban ez csak az Erdély északi részében gyült önkéntes adakozások összege volt; a kormányzó rendeleténél fogva ez gyült a kolozsvári tartományi fiókpénztárba; a pénzügyminiszter az adakozások elfogadására közvetlenül felhatalmazta az erdélyi kir. kamarát (kincstárt) is, mely alantás só- és harminczadi s más pénztárhivatalait utasította, hogy a hozzájuk gyült áldozatokat a nagy-szebeni kamarai

*) *Kolozsvári Híradó*, 1848. 39. sz.

***) *Kolozsvári Híradó*, 1848. 61. sz.

Aláírva: *Incse József*, pénztárnok.

főpénztárba küldjék, melyeket aztán az egyenesen Budára küldött fel.

A pénzügyminiszter jul. 3-án a tartományi fiókpénztárba gyűlt pénzbeli ajándékoknak a budai főpénztárba felszállítását rendelvén: a kormányzó felirt, hogy azok részben az erdélyi önkéntes sereg tartására és felszerelésére gyűlvén, minthogy e czélra semmi pénzalappal nem rendelkezik: kénytelen azok szükségzeit ebből fedezni, s addig, míg az e végre kért összeg kiutalva és kifizetve nem lesz, felszállítását elhalasztatni kérte, egyszersmind tudatván, hogy ugyanott aranyban és ezüstben nagymennyiségű adakozások vannak letéve s kért azokra nézve is utasítást. A nádor kir. helytartó ekközben az erdélyi négy honvéd zászlóalj szükségéire az erdélyi kamarai főpénztárból 50,000 frotot utalványozván: a pénzben, ezüstben s aranyban tett hazafiui áldozatoknak a tartományi fiókpénztárban tartása szüksége megszűnt, s annak a budai fizető hivatalhoz fölküldése a kormányzó ez iránti felírása következtében újabban elrendeltetett. A pénzügyminiszter Vörös István honvédhadnagyot biztosul küldötte le annak felszállítása végett, a kolozsvári tartományi fiókpénztárnál szept. 10-ig begyűlt összes ezüstpénzbeli és más ezüst és arany értékek 10 ládába zárva azon nap a pesti arany- és ezüstbeváltó hivatalhoz vitettek fel, az azokban volt arany és ezüstneműk érczértékéről kiállított kincstári utnlványok és nyugták a hudaí fizető hivatal által october 7-én a kolozsvári tartományi fiókpénztárhoz leküldettek, a minek további sorsáról valamint a vésteljes szeptember és october hónapokban gyűlt ajándékokról semmi más adatot nem találtam, mint gr. Mikó kormányzói helyettes-

nek 1848 december 4-én Wardener Ágost osztrák vezénylő tábornokhoz intézett egy hivatalos megtalálását, melyben tndatván vele, hogy azon két láda ezüst- és aranynemű, valamint egy zacskóban levő 150 drb arany és $8\frac{3}{4}$ aranyat nyomó 53 lat aranypor, melyet a tartományi fiókpénztárból Wieser őrnagy és Solner hadbíró vitettek el, részint ajándékképen, részint kölcsön az állam részére miniszteri rendeletnél fogva ajándékoztattak, az arany pénz és aranypor pedig az alsójárai aranyváltóhivataltól nagyobb biztonság végett tétettek oda le: fölkérte őt, hogy mivel ő e tárgyban épen előterjesztést szándékozik tenni a felséghez, s legmagasabb rendeletét kikérni az iránt: vissza adassanak-e azok tulajdonosaiknak? vagy mint államkölcsön továbbra is megtartassanak? a felség további parancsáig azok adassanak vissza. De ennek eredményéről sem szerezhettem tudomást.

Ez volt az erdélyi részek helyzete b. Vaynak Kolozsvárra érkeztekor. Nagy remények fűződtek kitűnő személyiségéhez, melyet eszély, tapintat és szeretetreméltóság jellemezett s gyakorlott diplomata hírneve a közvárákozást nagyra fokozta. Első körutja, mit a viszonyok és helyzet tanulmányozása végett tett, diadalut volt; jelei: zöld galy, virágfüzér, *Hozsánna*-kiáltás és az üdvözlések mind azon neme és nyilatkozata, mikkel népszerű embert fogadni szokás, kiből a sokaság reményei megvalósítóját hiszi vagy várja. Magyar körökben mindenféle a legkedvezőbb benyomást tette a kedélyekre, az oláhokon némi megfélemlés látszott, a főhadvezér b. Puchner és a cs. katonaság tiszteletet mutatott iránta s ezt — bár küldetése ellen tiltakozott — a szász nép sem tagadta meg. Legkülönösebb hatást tett jul. 17-én Csikszékben megjelenése

az ottani székelységre ; mint a *processiora* úgy indult el a nép, hogy a király személyesét láthassa. Rendkívüli ovatioval fogadták. A csiki ezredes és katonaság zenével ment elébe Háromszék határáig s mikor elment is addig kísérték el. Oly nemes, megnyerő s méltóságos volt magatartása, hogy azt hitték, maga a király. Vén katonák közt elterjedt a hir, hogy II. József császár is így járta be a Székelyföldet. Csak titkolják, de valóban a király — ez volt a közvélemény. Már ezután nem szabad az *Unio* ellen lenni, sem a Magyarországra kiindulás ellen beszélni — mondák — megtudja a király, s a bűnös büntetését ki nem kerüli. Egymást érte a hozzá benyújtott kérés, hogy bajaikon segítsen s a katonaság igazságtalan terhét róluk vegye le. Hitték, hogy ha most nem, soha sem lesz rajtok segítve. Báró, Vay küldetésének első jó eredménye Háromszéken és Csikban az volt, hogy a katona székelység érzületének teljesen jóra változása bevezített ténynyé vált.

De látszott ennek jó hatása a közhangulatban és azután következett tényekben. A nemzetőrség rendezése és fölfegyverkezése, a négy honvédszászlóalj toborzása, szabad lovas csapat s az erdélyi részekben lovas tüzérség felállítása mind élénkebb mozgalomba, sikeresb fejlődésnek indult. B. Vay jul. 6-án Tordán átutazván, már egészen rendezett állapotban találta a nemzetőrséget, melyet személyesen megvizsgált ; Enyeden is jól felszerelt s begyakorolt nemzetőrség fogadta, valamint Károly-Fejérváron is ; itt a várat megvizsgálta, a hadi szereket számba vette, nemzetőrségnek való 2.200 kovás puskát talált, melyeknek megyei elszigetelt magyar helységek és székelyek közt kiosztását azonnal foganatosította ; talált ezenkívül az ot-

tani fegyvertárban 4741 puskát, melyek lőkupakra áttétel végett a bécsi fegyvertári főigazgatóság által oda felvitetni rendeltettek, de a melyeknek — a rendelet megváltoztatásával Budapestre vitetését a kormánynál ajánlatba hozta; onnan Szebenbe menve, a főhadi kormányzóval a négy erdélyi önkéntes honvéd zászlóalj toborzás útján kiállításáról és felszereléséről s a székely és oláh határőr zászlóaljak kiindításáról érdemileg intézkedett, a kormányt az iránti erélyes rendelkezésre kérve, hogy ezentul az országból sem fegyver, sem öltöny senki parancsára kine vitessék; a kormányzó útján az egész országrészben a nemzetőrség és fegyverei új összeírását elrendelte, minek következtében egy aug. 5-iki hivatalos jelentés szerint Háromszéken a fegyverben levő effectív határőrkatonaságon kívül, jelesen Sepsiszékbén 1312, Kézdiszékbén 1661, Orbaiszékbén 1029, Miklósvár-fiuszékbén 421, együtt 4433 nemzetőr iratott össze; de e számot a jelentés egy pontosabb összeírásnál megkétszerezhetőnek írja; Bereczken 85, kiknek azonban fegyverök nem volt; Sepsi-Szentgyörgy és Ilyefalva a határőrség terhének róluk elvételét sürgette, mielőtt a nemzetőrségbe iratkoznék; Kézdi-Vásárhelyen 416 nemzetőr iratott össze s a királyi biztos rendelete következtében a kormány az iránt is megbizonyosodott, hogy azon városban többen vannak, kik a tüzérségben jártasok s kik egykor mint a határőrség kötelékében levők, Gyula-Fejérvárra ágyugyagorlatokra több ízben jártak el, ilyenek voltak: Kovács Miklós, Jancsó Mózes, Nagy Izra, Tóth Sebestyén és Molnár Ádám. E nevek között nem fordul elő ama két férfi, kiknek tüzérségi szakismerete s önfeláldozó honszeretete később a háromszéki ellenállást és csatákat lehetővé tették; de ezekről s általában

Kézdi-Vásárhely döntő befolyásáról, mint szabadságharczunk egyik legdicsőségesebb epizódjáról, hátrább történetünk időrendi sorában külön és önállóan szólnok. Csikszékben a fegyveres határórség nem iratkozott be, csak Csik-Szeredában volt 120 számból álló nemzetórség, de szükség esetében szolgálatban levő 5000 fegyvereséhez még újabb 5000-rel állottak készen a haza védelmére; Udvarhelyszéken Bardocz fiuszékkal együtt, egy aug. 7-ki hivatalos jelentés szerint 11,759 nemzetőr iratta be magát a nemzetórségbe, fegyver volt 1066: de e számban még nem voltak mind benne a fegyverfoghatók, mert az urbéresek nem iratták be magukat addig, míg felszabadulásuk ügye el nem dől. *) Néhol az apa beiratta ugyan magát, de fiát nem engedte, és megfordítva, ha a fiu beiratott, az apa elmaradt. Később — mondja a jelentés — ha e kérdés eldől, sokkal nagyobb lesz e székben is a fegyveres nemzetőrök létszáma. Udvarhely városában 621 nemzetőr iratott össze, kormánytól kapott fegyvere 148-nak volt, vadász fegyvere 40-nek. Marosszék főkirálybirája, gr. Tholdalagi Ferencz, azou párt hive volt, mely a márcziusi reformokat nem szivelhette s ez érzülete tisztikara nagyobb részére s ez által a székelysége is átment, elannyira, hogy oda külön kormánybiztosnak kellett küldetni; b. Vay még aug. 8-án is azt irta M.-Vásárhelyről a belügyminiszternek, hogy a székben kevés hajlamot lát a nemzetórség iránt, sőt itt-ott ellenszenv is mutatkozik, azért csak óvatosan kíván a dologban eljárni; a tisztség

*) Ennek megérthetéseül megjegyzem, hogy a jobbágyiságot felszabadító törvénynek a Székelyföldre kiterjedő érvényessége még nem volt kimondva, azért, mert ott elvileg jobbágyföld és birtok nem lehetett. Erre vonatkozik az urbéresek nyilatkozata.

pedig aug. 4-én a kormányzónak azt jelentette, hogy ott eddig 2573 iratta be magát nemzetőrnek, ijeszti őket különböző álhirekkel s lehtetik lelkesedését magok a tisztek; de buzgón járt el a város főbírája, a némely oldalról gyanusított Lázár János s aug. 24-ki jelentése szerint ott már 855 nemzetőr volt összeírva, volt az államtól kapott 300 fegyverök, készítettek 102 láncsát, de a mit nem fogadtak el, mert az lealacsonyítja a polgárt, ellenben puskával szolgálni készek — ugy nyilatkoztak — azt kívántak a kormánytól. Aranyosszék a maga 13 falujában aug. 18-káról 1554 összeirt nemzetőrt mutatott ki, volt 470 fegyverök, e között 265 löfegyver, 122 lándzsa, 39 kard, 44 pisztoly, ebből Felvinczen volt 287; Torda városában 300. Károly-Fejérvárnak aug. 23-án két század fegyveres, gyakorlott nemzetőre volt, Enyed városnak 541, fegyvere 200-nak, Erzsébetvárosnak 138, Székely-Keresztur-nak május 25-én 506, Oláhfalunak 320, fegyvere 20-nak. Kolozs és Szék mezővárosoknak nem volt nemzetőrsége, az oláhok hátrahúzók — írja a hivatalos jelentés — a magyarok közönyösek és szegények. Egy széki polgártársuk szép önfeláldozását hátrább adom elé.

A megyék közül csak négy mutatott ki néhány községében megalakult nemzetőrséget. Kolozsvármegyében 3411 nemzetőr iratott össze, alakulva volt 485, kiknek főparanesnoka a jeles hazafi, gróf Karacsay Sándor volt. Belső-Szolnok megyében, a *rettegi járásban*: Alsó Hovván volt 52 nemzetőr, 26 darab fegyver, Rettegen 56 nemzetőr 12 darab fegyver, a *dézi járásban*: Néma községben 45 nemzetőr, Bethlenben 71 fegyveres nemzetőr, ebből 23 vadász-fegyverrel; a *lápósi járásban* Bajusz bányász helység-

ben volt 226 n. ó., 70 drb régi fegyver, Sztrimbul szintén bányász helységben volt 107 n. ó., 16 drb régi fegyver, Magyar Láposon 161 n. ó., 100 drb régi fegyver, Domokoson 126 n. ó. Felső-Fejérmegye magyar községeiben szintén össze volt irva a nemzetőrség, jelesen: Kantában volt 80, Karatnán és Volálban 100, Szárazpatakon 60, Peselneken 80, Hidvégen 80, Bürkösön 50. Hunyadmegyében Déván 300, egész Küküllőmegyében, adataim s a 240 lap szerint, csak 379 volt. 117 fegyverrel. Az oláhok és szászok mindenütt elvonták magukat — jegyzik meg a hivatalos jelentések.

Az oláhság az egész országban külön vált, a szászok 9 székéből s két vidékéből a kormányzó és b. Vay rendeletére csak Szászvároson alakult 180 magyarból és 180 szászból álló nemzetőrség, a magyaroknak volt 75 fegyverök, a szászoknak 73. Kőhalomszékben az oláhok szintén vonakódtak beiratkozni, míg főpapjaiktól utasítást nem kapnak; szász összeíratott 1936, magyar 180, van fegyvere 559-nek, az állam 50-t adott. Kobor és Halmágy magyar, Felmér szász faluk tiltakoztak ellene. A besztercei főbíró azt jelentette, hogy az odavaló községek félnek nemzetőrökké beiratkozni, tartanak tőle, hogy örökös katonákká teszik őket; Szászsebesen 211 összeírt nemzetőr volt; de ott is félt a nép beiratkozni, azért. hogy örökös katonákká teszik.

Ezek szerint az öt székelyszékben összeírt nemzetőrök száma volt	25319 fő
A székely városokban	2413 „
együtt: 27732 ..	

Az elébb (240. lapon) irtakon kívül volt fegyvere :

Üdvarhelyszéknek	700 drb
Aranyosszéknek (különböző nemtekben)	430 „
A városok közül Szélkely-Keresztturnak	300 „
Oláhfalu mezővárosnak	20 „
	együtt: 1450 „

A vármegyéken összeirt nemzetőrség száma	5434 fő
Városokban (Kolozsváron kívül)	1679 „
Kolozeváratt egyedül	1156 „
	együtt: 7969 „

Az elébb (240. és 241. lapokon) irt összegben feljül volt fegyvere Belső-Szolnok megyének	200 drb
Felső-Fejérmegyének	430 „
Küküllőmegyének	117 „
Kolozsvármegyének	485 „
	együtt: 1232 „

A Királyföld területéről Szászvároson magy. nemzetőr volt összesen 180, fegyvere volt annyi, mint (240. lapon), Kőhalomszékben 180-nak volt fegyvere. A többi törvényhatóságokban a fegyver-létszám maradt a (240. lapon) közlött kimutatás szerinti; hézagok s tévedések lehetőségét kizárni nem akarom; mert jegyzeteim alapja zaklatott és válságos időkben, titkolt helyekről s igen nagy nehézségek közt gyűlt adatok. Az összes nemzetőrségi erő, a miről a magyar kormány gróf Teleki intézkedései s br. Vay Erdélybe jövele után ez időben rendelkezhetett, 36.851 fő és 2682 darab fegyver, tehát körülbelül azon összeg, a mit a kir. biztos a károly-fejérvári várból osztatott ki; mihez a három székely határőr ezred 12.000-nyi létszámát csatolva, az erdélyi egész magyar haderő tehetett: 48.851 főt és 14.432 drb fegyvert.

Gyorsabb folyamatba indult b. Vay alatt a 4 zászlóalj toborzása is. Ennek fővezetésére gr. Batthyány jun. 28-án Dobay Károly II-ik székely határőrezredi parancsnokot nevezte ki, elvül kimondva, hogy azok szervezete és elrendezése a pesti országos honvéd választmány által fog intéztetni, az adja ki a szabályokat és utasításokat, oda kell tenni br. Baldacci ezredeshez, mint miniszterelnöki helyetteshez a jelentéseket, Dobay ezredes mellé Kolozsváratt egy bizottság alakítandó, melynek feladata e zászlóaljok ügyeivel foglalkozni; a tiszteket a nádor királyi helytartó nevezi ki, a miniszterelnök ajánlatára; a kiket a kolozsvári szervező bizottság kineveztetni óhajt, hozzá terjeszti fel neveiket; egyenruha, fölfegyverzés, fizetés, fegyelem és hadgyakorlat mind a XIV. honvéd zászlóaljnál egyforma lesz. A kormányzó a toborzásnak az erdélyi 14 toborzási állomáson ténylegesen vezetésére ugyananyi császári tiszt kinevezését s a melléjük adandó 28 őrmester mintaszertü egyénruházatához a szükséges kelméknek a károly-fejérvári katonai ruházati bizottság által a kolozsvári főtoborzó bizottsághoz megküldetését kérte; mire az a korábban kinevezve volt, de időközben lemondott Beldovich nyugalmazott őrnagy helyére Kolozsvárra Szijjártó, Károly-Ferdinánd sorezredi alhadnagyot, Dévára és Fogarasba Horvatovich alhadnagyot és Fornszek Leiningen ezredbeli nyugalmazott főhadnagyot nevezte ki, utóbbit Buczi főhadnagy helyébe, a más tizez és a huszonnyolcz altiszt ruházatára vonatkozó pontot átiratában mellőzve. A főhadi vezérség ezen vonatott eljárásának oka nem volt titok a kormányzó és királyi biztos előtt, s mint korábban az első, úgy most az utóbbi is személyes találkozás utján kívánt

rajta segíteni, de foganat nélkül. Sürgette br. Vay Károly-Fejérvárba várőrizetre székely katonaság rendelését is; de a főhadivezér az elől is mindig kitért s neki tűrni kellett, mert rendelete végrehajtására anyagi erő kezében nem volt. Itt van az első alkalom, hol őt hibáztatták, hogy miután a katonaság kétes magatartásáról meggyőződött és sem ő segíteni, sem a miniszterelnöktől segílyt kieszközölni nem birt, miért nem vitte a dolgot inkább szakadásra, mintsem a kormány tekintélyét csorbitatni s a nemzetet ereje kifejtésében megbénítatni engedje; mert a nemzetőrségnek fegyverrel oly nyilt ellenszenvet tanusító módon s szánandó szegényül ellátása, a mint ez a megyékben és Székelyföldön történt, akkor, mikor a szászok és oláhság kellőleg elláttattak, valóban a magyarságra irányzott gúny volt a főhadivezéség részéről. Azonban ez az akkori viszonyok között, teljes készületlenségünk miatt, nagyobb veszély lett volna. Nem volt más mit tenni, mint időt nyerni, a kitörésre alkalmat nem adni, sőt azt a dolgoknak valamely eshetőleges jobbra fordul-tára fentartani s ez alatt a kormánynak önhatáskörében a honvédség toborzására s áldozatok gyűjtésére hathatósan munkálkodni. Ezt pedig a kormány és b. Vay megtette. A honvédtoborzás és szabadlovas csapat állítása szabályszerűbben és gyorsabban haladt előre. A pesti országos nemzetőrségi *) tanács ugyanis megküldötte jul. 4-én a kolozsvári főtoborzó bizottságnak az önkéntes zászlóaljok számára az ugynevezett fejenkénti könyvet, az utasítást, megrendelte, hogy minden zászlóalj minden századához legalább 1 fő és 4 altisztről s néhány szolgált, jó magaviseletű öreg közkatonaokról

*) Ez néhol *honvéd tanácsnak* is iratik a leiratokban.

gondoskodják, kik a századokhoz beosztott honvédeket átvegyék, élelmőkről, ruházatukról, zsoldjuk kifizetéséről gondoskodjanak; a főtisztek haladéktalanul kineveztetetése végett sürgette, hogy a főtoborzási bizottság az ajánlottak névsorát okmányaikkal együtt felküldeni siessen; a minden zászlóaljhoz szükséges 1 fő- és alorvost az erdélyi országos főorvos hozza ajánlatba; ezt a miniszterelnök nevezi ki, egy-egy számvevő segédet pedig a folyamodók közül a főtoborzó-bizottság; végre zászlóaljanként sietőleg szükségesnek nyilvánított egy-egy hadügyészt, kiket az ott tartózkodó nyugalmazottakból szintén a főtoborzó-bizottság igyekezzék megnyerni. A pesti legfőbb nemzetőrségi tanács arról is értesítette azon bizottságot, hogy ideje és czélszerű lesz az erdélyi honvéd zászlóaljak számára legalább egy ágyu ütegről is gondoskodni, a mire 110 ló szükséges, s mint-hogy tudomására van, hogy Erdélyben mind e célra, mind egy alakulandó önkéntes lovas csapat számára Udvarhelyszéken és máshol is már vannak lovak felajánlva: jónak látná, ha a főtoborzási bizottság ezt a miniszterelnöknél javaslatba hozná; mert Pesten már egy ily ütég szervezve készen áll, a tüzérségi honvédek magukat derekasan gyakorolják, egy másik üt eget Erdély számára is lehetne felállítani. A főtoborzó-bizottság átírva ezt gróf Mikó kormányzó helyettesnek, felkérte őt, hogy az erdélyi törvényhatóságok elnökeit ez iránt körlevélben szólítsa fel, utasítva őket, hogy a teendő ajándékokat hozzá jelentsék fel. Ennek is annál gyorsabban meg lett kívánt sikere, mivel az eszme iránt már eddig több oldalról bizalmat mutatott főleg a ménestartó főnemesség. Gróf Teleki Domokos már jun. 20. felhívta Erdély ménesgazdáit s lótulajdonosait, hogy

nélkülözhető lovaikat a hon szolgálatára ajánlják fel. A pénz szűke miatt a ló becse megcsökkent; nem tehetnek hasznosabbat, mintha fél vagy harmad árban remondába adják. Ő az aláírást lovas katona alá alkalmas három lóval nyitotta meg s ígérte, hogy a hazacsataterére oly 3 lovat állit, mely lovasát cserben nem hagyja, s csak szive legyen hozzá — mi iránt a magyar önkénteseknél kétsége nincs — az ellenségnek bátran szemébe nézhet. Czélszerű lesz azt a közeledő lóvásárkor a kolozsvári nemzetőrségi parancsnokságnál jelenteni be, a hol a lovak megvizsgálása és átvétele megtörténhetik. Ime hazámiai — így végzi felhivását a hazafias érzelmű gróf — egy uj kedvező alkalom honunk iránti szeretetünket s áldozatkészségünket tanusitni! E magán felhivást nemsokára követte a kormányzó helyettesé. Itt első ajánlattevő gróf Béli Ferencz *doboka-megyei* főispán volt, ki július 16. 4 lovat adott át egy Kolozsváratt alakulandó szabad lovas csapat számára, s egyelőre azok tartására 1000 véka zabot és 60 szekér szénát, felszólította megyéje nemességét példája követésére, kik közül azonnal adtak: br. Bánffy Dániel 2 drb, Farkas János 1 drb 3 éves csikót; az ottani lakosság oly lelkesen vette főispánja felhivását, hogy rövid időn 24 ló, 2000 véka zab s 1000 frt gyült össze; a pénzben, lovakban stb. tett áldozat már augusztus 15-én 6000 forintra ment; ezenkívül gróf Lázár Mórícz adott kettőt, Zsombori János egyet. *Thordavármegye* főispánja gróf Thoroczkay Miklós az erdélyi tüzérség felállítására s a gr. Mikes Kelemen és gr. Bethlen Gergely által alakitni kezdett lovas csapat részére két lovat és 15 font ezüstöt; *Hunyadvármegyében* gr. Kornis Ferencz 2 lovat, b. Kemény István főispán felhivására Alsó-Fejérmegyé-

ben ajándékoztak az írt kettős czélra: Miksa István, Bedő József, Török Emmánuel, Nagy Pál, Bányai Márton, Pécsi Ferencz, b. Bánffy Dénes, b. Bánffy Ferenczné, Gyárfás Benjámín, Lövetei Nagy Sándor csanádi uradalmi tiszt, Szegedi Sámuel, gr. Bethlen Ferencz, Dobolyi Bálint és Zsigmond, Kis Sámuel, Orbai József, gr. Mikes Károly, Vadadi László, Lemény János gör. kath. püspök, Zudor Elek, Szentpáli Jozéfa, Lengyel Gábor, Szalánczi Samu, Gálffy István, Fosztó Samu és Boér Ferencz egy-egy, b. Kemény István főispán, Gál Albert két-két, László János 3, együtt: 33 drb lovat*), ezenkívül lovak vásárlására 1084 frt és 6 kr.***) *Marosszékről* b. Kemény Pál, Zeyk Sándor, Tolnay Gábor, gr. Haller Róza és Gál László egy-egy, gr. Lázár József 2 lovat ajánlott fel s küldött be Kolozsvárra a főtoborzási bizottsághoz. *Udvarhelyszék* igazgató királybirájánál, Pálffy Eleknél, önkéntes lovas sereg számára ígértek: ő maga, Pálffy Dénes, Pakot István, Sebessy István, Kósa Dániel és Imre György egy-egy lovat, Pálffy János, alsó-házi egyik alelnök szintén adott lóra 150 p. forintot. A más három székelyszék, valamint a magyar városok és Besztercze s Szászváros királyföldi városok azt jelentették, hogy ők nemes lovakat nem tenné szertnek, csak Biasini Domokos kolozsvári polgár ajándékozott egy huszár lovat. A többi szász törvényhatóságok hallgatással mellőzték a kormányszéki elnök és kir. biztos e tárgyú felszólítását. Ez ügyet is oly melegen karolta fel Erdély fő- és középnemessége, hogy aug. 25-én már 55 alkalmas tüzer ló volt megvizi-

*) *Kolozsvári Kézlöny* 1848. 55. szám.

**) " " 1848. 50. szám.

gálva és bevéve, ezenkívül 26 drb huszár ló.*) Alig telt el pár hét s a kivánt 110 tüzérlónak készenléte a pesti nemzetőrségi tanácsnak tudomására adatott azon kéréssel, hogy a kilátásba helyezett ágyúüteg mihamarább Kolozsvárra elszállíttassék, annyival inkább, mert már ott számos tanári, ügyvédi és más művelt egyén jelentkezett volt tüzérhonvédségre, a kik e szakot szorgalmasan tanulták; gr. Batthyányi felhívására 6 kamarai hivatalnok, kik a mérnöki tudományokat Selmeczen végezték, magánál a miniszterelnöknél jelentkeztek tüzéri szolgálatra; ezekből és a székely ezredeknél szolgált határőrökből könnyen kiállítható a kellő tüzérüteg személyzete.

Leglelkesebben fogadta azonban az erdélyi ifjuság gr. Mikes Kelemen és gr. Bethlen Gergely szabad lovas csapat alakítása iránti felhívását. Katoná lenni szeret a magyar, mintha vérével öröklődne ezer év óta ama hősie erény, melylyel nagy eldődei megszerezték e hont; huszárnak lenni pedig büszkeségnek tartja. Aztán a hazáért harcolni, délczeg lovon, háborus időben, vörös csáköval, bámulva a közönségtől, szeretve tiszteli által — csak gondolni is lélekemelő. S itt minden egyesülve volt, a mi drága és szép, a mi nagy és vonz, s legvonzóbbak, szinte csábítók voltak a zászló alá hívó tiszték. Gróf Mikes egy középtermetű, szép szőke férfi: hosszudad arcz, gyöngén hajlott orr, lélekteljesen égő nagy kék szemek, hátra simított huszáros tömött bajusz, kiborotvált áll, rövidre nyírt, természetből göndör hajzat, derült homlok, jól nőtt és ápoltt test, avval a gyönyörű huszárőrnagyi dolmánnyal és mentével, arany paszományos csáköval, minek a nem-

*) *Kolozsv. Közlöny*, 1848. 50. sz.

zetek öltözetei birodalmában párja nincs! a délczegen csörrenő kard és tiszta pengésű sarkantyú — e jegyek ma is a kis szép országrész egyik legdaliásabb katonáját állítják élénk. Gr. Mikes gondolkodása s politikai nézetei szabadok, érzülete democraticus, a valódi főúri előkelőség zománczában; véralkata tüzes, kedélye élénk, érzelmei hazafiasak; akarata szépre jóra hajló; elmés, könnyűvértű, vidám; jelleme szilárd, nagy mértékű személyes bátorsággal a legtökéletesebben egyesült szívjóság; alárendelteihez leereszkedő, nyájas, a fegyelem szigorát okos kimélettel mérséklő, szolgált katona és gavallér — mintegy teremtvé arra, hogy a magyar szabadságharcz hive, egy lelkes lovas csapatnak vezénylőparancsnoka legyen Arczképét nem tudtam megszerezni, különben is pályájának csaknem kezdetén, Nagy-Szeben alatt, az 1849. január 21-ki első csatában korán elesett, a dicsőség fényes útján kegyetlen sorsa megállította Gróf Bethlen egy köpczös, vállas, erős testalkatu, mogorva arczu s kihívó tekintetű barna férfiú, kinek vastag fekete szemöldöktől izezett szeme csaknem szur, s nyilként lövelli a nézőre szikrázó tüzét, arcizmai mintha gyöngén ránganának, midőn szenvedélylyel szól, de hirtelen szelidre simulnak, ha szívét barátságos szó nyájasan érinti; van benne a tigris természetből, mely megbántva, egyszerre ellenére rohan s körmeivel széttépni kész; van a bárány szelidségéből, a ki megengesztelődve maga a megtestestült jóság, s e csodás jellemvegytülék őt a legjobb emberek egyikének tünteti föl. Neki öröm a küzdelem, keresi a bajt, veszélyben érzi jól magát, sok — s egy halálos — párbaja volt; fölháborodva erős indulatokban tör ki, káromkodik mint egy régi József-huszárr, de haragját leküzdve, hamar megjuhászódik. Gróf

Bethlen Erdély legelső lovasa volt, kis barna paripájáról Török-Becsén, a réten tartott lovas gyakorlatok alkalmával sebes vágatás közben, szinte földig lehajolva, az egész tábor tapsaitól kisérve, fölvette kardja hegyével egy szép hölgy által elébe dobott virágcsukrot. Ugy ló, mint Tell, erős kardvivő mint Kemény Simon, harcban kegyetlen. mint Kinizsi Pál. A szabadság katonája, egészen forradalmi jellem, határt nem ismer semmi-
ben, nem fél semmitől, támadni mindig készakártiz annyi ellenerővel szemben; előre rohan mindig, nem hátrál soha. A ki Magyarország, a magyar király és alkotmány ellen támad, előtte halál fia, nem méltó élni. Ő kegyelmet nem adott, kész volt sorban agyon lövetni valamenynyit, vagy levágni egy lábíg. Akiket fegyverrel kezökben fogtak el, nem volt szabad életben hagyni: „Ne czeremoniázzatok fiuk! mondá sokszor, nem vagyunk anyámasszony katonái, háborúnk nem comédia, élet-halálharcz az, vagy mi pusztulunk el, vagy a német. Kötelességünk nem a foglárság, de a hazának elleneitől megmentése. Ehhez tartásatok magatokat. A bakához neki harcban csak e szava volt: *Tölts, szuronyt szegezz, löjj!* A huszárhoz: *Kardot ránts, rohamcsatára indulj, vágj!*“ A kép, melyet az olvasó maga előtt lát, husz év utáni, megtörött bár, de még mindig katonás a tartása, mellét magyar és olasz vitézségi rendek diszitik. Menekülése után Garibaldi egyik leghivebbje volt, a magyar névnek Olaszországban is becsületet szerzett.

Mikes és Bethlen benső barátságban éltek, a haza veszélyben léte látására csaknem egyszerre fogamzott meg lelkökben a gondolat, hogy Erdélyben önkéntes huszár-csapatot toborzanak. Jul. 11-én jelent meg kettejük neve alatt első felszólításuk. „Ha valaha,

most szükség Magyarország minden polgárának honát azon módon segitni, melyet legjobbnak vél. Mi felszólítjuk mindazokat, kiknek lovuk van, a lovaglást értik, a fegyverrel bánni tudnak és a kik e nézetünket helyeslik, zászlónk alá hozzánk jőni; vagy ha koruk ezt nem engedi, ajándékozzanak lovat a haza és azok javára, a kiknek isten ezt nem adott, de elesni a hazáért szívökbe bátorságot igen, — hogy egy lovas sereget alakítsunk Kolozsvárratt, mely magát teljesen a magyar miniszterium alá rendeli azon időre, míg a hon veszélyben lesz. Lóra tehát polgártársak. Itt a szép alkalom megszerezünk azon boldogító öntudatot, hogy hazánk s igaz ügyünk védelmére mindent megtettünk. Nyílt karokkal várjuk barátainkat. Az akadályokat majd együtt elintézzük. Legyen seregünk egy kis része az alakulásban levő hatalmas magyar hadseregnek, s ha nem tehetünk a mennyit kívánnánk, tegyük a lehető, vérünk s életünk feláldozásával. Azokat, kiknek lova nincs, értesítjük, hogy seregünk számára már is több ló van rendelkezésünk alatt. Belépéskor a katonai esküt le kell tenni s avval kezdődik a napidij és ló tartás. Mi még e naptól kezdve 14 napig maradunk Kolozsvárratt s a mint számunk százra szaporodik, azonnal indulunk a dicsőség mezejére . . .“*) A két név búfájós hatással egyszerre lángra gyújtotta a sziveket. Harmadnap jul. 16-a volt, a midőn gr. Béldi Ferencz — mint már említettem — a sereg számára lovakat és élelmet ajándékozott.**)

*) Aláírva: Mikes Kelemen, Bethlen Gergely. *Kolossv. Közlöny* 1848. 26. sz.

**) *Kolossv. Közlöny* 29. sz.

a felhívók számos személyes barátai, később mások is követték. Az ifjuság az egész társadalomban megpezsztült, ösztönszerűleg kereste Erdély két jeles fiát s néhány nap alatt egy tekintélyes számú huszárcsapat volt együtt a Kolozsvár külmagyar-utczája keleti végében levő czukorgyár-épületben, melynek főépületei egy teljes század befogadására volt erélyes gyorsasággal átalakítva s a tehénistállókból 152 lónak való istálló rögtönözve. Báró Vay jul. 29-én adta tudtára az alakító grófoknak, hogy a miniszterium dicséretes szándékukat helyesli, a toborzást megengedi, kikötve, hogy csapatukba már 3 évre kötelezettek föl ne vegyenek; napi zsoldjukat, élelmöket és fölfegyverzésöket a kormány fedezi, úgy mint ezt más csapatokkal is teszi; ruházatuk, lovaik, azok felszerelési gondja azonban maguké az önkénteseké s tiszteiké lesz, kiket a gyalog-honvédek szervezésével megbizott Dobay Károly ezredes ajánlatára a miniszterium nevez ki. Gróf Mikes és Bethlen hirlapilag tették ezt közzé, s felhívták különösen a vagyonosabb ifjuságot soraikba sietésre; „Ime, bajtársak! Vár rátok a dicsőség! Ne hallgasatok a rossz ügy zsoldosainak untató beszédeire, ne tartsanak vissza álhírek, mikkél sokan a hazafiui bizalmat csirájában elfojtani igyekeznek. Ide jertek barátink! Nehogy azon váddal illetethessünk székely honfitársainktól, hogy mi csak öket küldjük — mikor vész van — előre s mi hátra huzódva henyéltünk. Ne érdemesítsük magunkat erre. Mutassuk meg, hogy szintoly készek vagyunk mint ők hazánkat életünkkel s vérünkkel szolgálni. Igen, mi ezt nektek, székely véreink! be fogjuk bizonyítani! . . . Tetre tehát hazafiak! Gyávaság akkor védeni magunkat, mikor nyakunkon az ellenség.

A bátor maga keresi föl a veszélyt. Életre csak akkor vagyunk érdemesek, ha meghalni nem félünk. Ez a férfi legdicsebb hivatása. Felszólítunk újból mindenkit a megyékben és városokban, zászlónk alá jöni. A kik már beirták neveiket, jöjjenek Kolozsvárra az ugynevezett czukorgyárban levő laktanyánkra, hol barátaink együtt vannak, elegendő ló, magukat fegyverben és lovaglásban gyakorló, hiv bajtársak s kész napidij vár minden érkezőt. Ruházatunk egyszerű és olcsó, igyekeztünk annak is megszerzését minden módon megkönnyíteni; különben *nem a ruha a lélek, ügyesség és bátorság teszi a jó katonát.*

Gr. Mikes és Bethlen szabadságharczi csapata már elérte volt kellő létszámát, indulhatott volna a haza veszélyben levő pontjára — Szeged alá, midőn egy miniszteri intézkedés gyökeres változást idézett elé rendeltetésében. Berzenczey László, maroszéki székely képviselő a had- és pénzügyminiszter aug. 17. 18. kelt rendeleténél fogva felhatalmaztatott Erdélyben egy könnyű lovas sereg felállítására, e czélból oda kormánybiztosul kiküldetett; szeptemb. 1-én költ hirdetésében annak létszámát tiz században állította meg, öt őrnagyi osztályra osztva; sorozási és századállomási helyekül ki voltak jelölve: Kolozsvár, Déézs, Maros-Vásárhely, Székely-Udvarhely, Székely-Keresztur, Seps-Szentgyörgy, Kézdi-Vásárhely, Csik-Szentmárton és Gyergyó-Szent-Miklós. Az ezred *Kossuth huszár-ezred* nevet viselt, zászlót számára Kossuth neje adott. A kormánybiztosnak és toborzó csapatoknak nyílt rendelet és elegendő pénz adatott rendelkezésök alá. Minden toborzási helyre 5—6 fölszerelt, szép egyenruhás ifju huszár küldetett ki, vidám kedélyű, mivel

ifjak, kik ismerték az időt és politikai helyzetet s jól tudtak a nép szívéhez szólni. Egyenruhájok: vörös csá-
 kó, gazdag vitézkötéssel s fekete lófark bokkrétával, vi-
 lágos szürke posztó magyarka, makkos gombbal, vö-
 rös zsinórkötéssel, pantalon nadrág hasonló zsinórral;
 fegyverzetök: gyöngén meggörbedt kard és pisztoly,
 napi dijak 8 kr és kenyér, gyertya- és ágypénz-
 zel. E zászló oly varázs hatású volt, hogy özönlött
 alája az ifjuság. A kolozsvári szabad lovas csapat
 első volt, mely tisztestől együtt átment s magvát
 képezte a *Kossuth-huszárság első századának s egy-
 szersmind a kolozsvár-deézi első őrnagyi osztálynak*;
 pár hét alatt 152 főre egészült ki, teljesen fel
 volt szerelve, ellátva a legnemesebb fajta erdélyi
 lovakkal. Mikor 1849-ben július vége felé Szeged
 vidékén Kossuth és Mészáros előtt Bemnek a Bánát-
 ban működött 5,000-nyi serge elléptetett, az ezred ezen
 osztályának lovai közbámulat tárgya voltak. Ma is
 emlékszem, mily dicséretekkel halmozták el mind-
 ketten e szép állatokat. Déézszen Makray László,
 tiszti ranggal nyugalomban élt s akkor nemzetőrségi
 parancsnokságot viselt hazafias lelkű férfi neveztetett ki
 huszár századossá; népszerűsége, katonás természete s
 nyájas módora ott is hamar létre hozta a déézi szá-
 zadot. Egy laptudósító már szept. elejéről írta: hogy
 alig érkezett meg oda a Kossuth-huszárok egy kis
 csapatja, azonnal fél százra szaporodott. Nem a to-
 borzás ingere, de honfi érzelem lelkesíté a jó fiukat.
 Egy közsorsu ifju e szóval csapott fel közéjük: „a
*télen 700 forintért állhattam volna be német katoná-
 nak, most ingyen megyek a haza védői közé!* Kard-
 csörgés, lovak patkója dobogása s katonai nyüzsgő,
 mozgó élet lélekemelő zaja élénk színezetet adott a

lelkes kis városnak. Van is becsülete huszárainknak. A hölgyek szóba sem állnak oly ifjuval, kinek kard nincs oldalán, s a katonai egyenruha a legbiztosabb ut volt a nőszivekhez. Alig pár héttel későbbi tudósítások már az ottani századnak is teljes megalakulása s készen-léte hírét közölték a rá várakozó országgal. Maros-Vásárhely rendes levelezője szept. 15. 300 körül levőnek írja a Kossuth-huszárokat; aszékely ifjak a vidékről tódulnak e zászlók alá vagy az önkéntesek sorába. Marosszék közönsége régi tisztikarát lemondásra bírva, ujakat választott s azóta a dolgok ott is más irányba indultak; Berzenczey kormánybiztos megkeresésére egyelőre 300 ló éllemezésétígérte meg közakarattal. Alig lehet képzelni nagyobb gyorsaságot s összhangzóbb lelkesedést, mint a melylyel e derék ezred első századai megalakultak elannyira, hogy az ifju lovasság már ősz kezdetén a lovaglási, vivási s lövészygyakorlatokat, a tábori szolgálát első elemeit annyira elsajátította, hogy szükség esetében harcza vihető volt. Az erdélyi részeknek égető szüksége volt intelligens és feltétlen hűségű huszárságra. Ezt találta meg most saját fiaiban, az ugyszólva földből elő termett Kossuth-huszárságban, s szive rokonszenvébe fogadta azt az első perctől fogva és megtartotta abban egészen a honpusztulás szomorú catastrophájáig. Engem is elvont az irodák büszhödt legéből, kiszakitott a bureaucratia rideg tömegéből a büvös szirén csábosan hivogató szava. Mint kir. kincstári tiszteletbeli irnok egyidőre szabadsággal az országgyűlésre átkéreztem s a dolgok fejlődését várva, az ellenzéknek *Kolozsvári Híradó* című lapja mellett kerestem foglalkozást, junius 23-tól aug. 17-keig képviselői minőségben Pestre távozott szerkesztője helyett azt szerkesztve. Ez engem

oly dolgokkal ismertetett meg, a hazai viszonyok oly válságos pontra jutását s veszedelmünknek, ha férfiasan elébe nem állunk, oly gyors közeledését tette előttem bizonyossá, hogy gr. Batthyánynak jul. 24-én költ azon körlevelére hivatkozva, melyben a honvéd csapatokkal épni kívánó államtisztviselőket ez által polgári állomásukban birt jogaik nem kockáztatása felől biztosította: engedélyt kértem gr. Mikó kir. kincstárnoktól aki azt méltánylata kifejezése mellett megadván, énaug. 29-én a Kossuth-huszárezredbe közhonvédnek beállottam, a polgári és politikai élettől, a társadalomtól s ifjúságom eddigi barátaitól szept. 1-én megjelent egy vezércikkben bucsuztam el.*) „A haza veszélyben léte egyik indok, a mi e lépésre birt — úgy szólék akkor — s azon meggyőződés, hogy a hazának így hasznosabb szolgálatot tehetek, mintha irodában dolgozom; azon zászló alatt fogok küzdeni a hon szabadságáért karddal, mely alatt mint szerény kezdő író eddig is tollal küzdöttem. Nem volt nagy fizetéssel miniszteri irodákba s fényes tiszti rangra jutás czélom — a honnak kívántam szolgálni, annak áldozva életemet. Nem bir előttem semmi bájjal az élet — úgy érztem — ha a magyar nemzet kivivott szabadságát ismét elveszti, kivált ha érette meg nem harczolva veszti el — mondék s ma is úgy érzek — a mire minden irányban készülni láttam az uralkodó hatalmat. Melleget szót intéztem barátimhoz, s főképen székely véreimhez, hogy jöjjenek e zászló alá, mentstük meg a hazát, a drága jó anyát — önmagunknak. Legyen ezredünk erős, öntudatos, fegyelmezett, mely sulyt tudjon adni akarátának. Jöjjenek el a székely földről

*) *Kolossvári Híradó*, 1848. 54. sz.

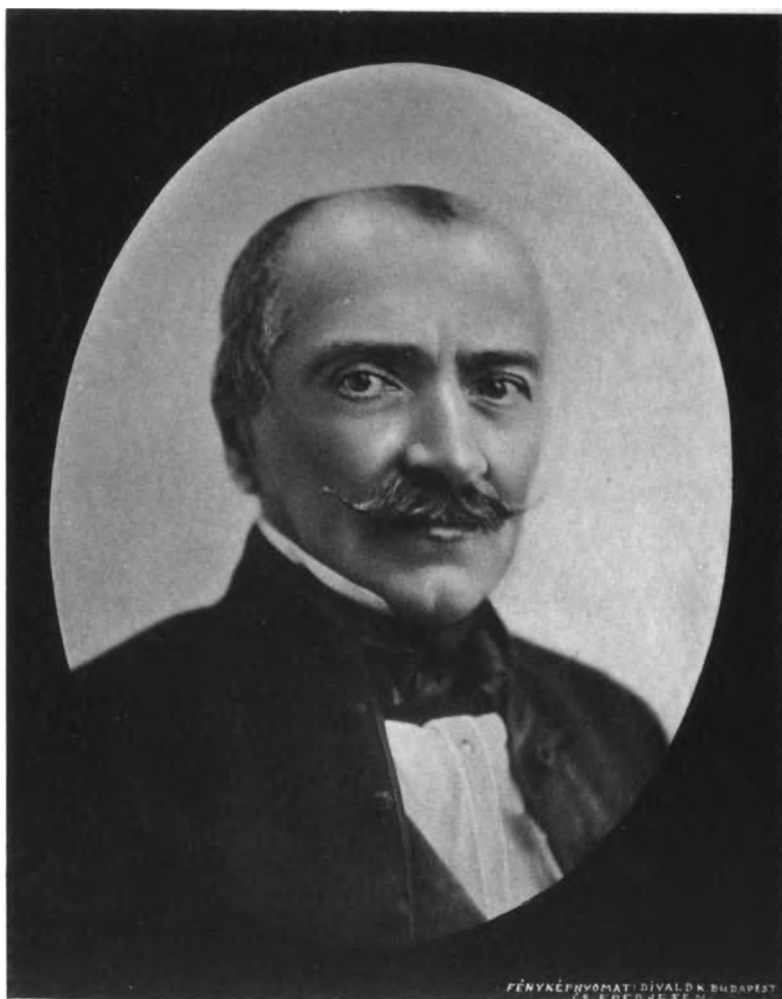
azok — így zártam be soraimat — kik csak a mi-
nap harminczezreket ígérgetének a hon megmenté-
sére En beváltam szavam! Kérem, kövessenek,
a csatában boldog találkozást kívánva!“ Utánam
lépett ez redünkbe pár héttel később Urházy György
barátom is, ugyanazon laptól, mely mellett néhány
éven át együtt dolgoztunk. A Kossuth-huszárság elébb
3000-re volt tervezve, melyet 2200 főnyi gyalog
portyázó csapatnak kell vala ki egészíteni, ezekhez
tartozott volna a Woronieczky herczeg által alakítani
kezdett gyors vadász csapat. A terv utolsó két része
azonban nem valósult s az első is csak [egy ezredre
lőn korlátolva.

Dobai ezredes és b. Vay is megtettek minden
lehető a négy honvéd zászlóalj kiállítása érdekében.
Az első jul. 31-én bocsátotta ki fölhívását, Kolozsvá-
ratt azonnal alakulni kezdett a XI-ik zászlóalj, mely-
nek életképes magvává lett a gr. Bethlen-féle önkén-
tes sereg. Vonzották ide az ifjakat ezek már magában
is jó hirnevökért, de előmozdította az alakulást főleg
a tisztek kinevezése, s ezt a kir. biztos tette lehetővé, aug.
15-én 120,000 forintot eszközölvén ki a kormánytól
a toborzás és felszerelés gyorsítása végett, a mi a
zászlóaljállomási helyek között arányosan osztatott
ki. Az akadályok elhárítása után a kolozsvári zászlóalj
oly gyors növekedésnek indult, hogy szállásul többé
nem volt elég nekik a reformátusok nagy collegiuma
s b. Vaynak minden erejét meg kellett feszíteni, hogy
a nagy kaszárnyából az ottani kevés sorkatonaságot
a polgárokhoz szállásoltatván be: oda a honvéd zász-
lóaljat helyeztessék el. Végre a főhadi vezérség bele
egyezett s a 600-on feljül álló XI. honvéd zászlóalj
szept. 6-án oda a közönség nagy örömére beköltö-

zött, nevökben ezredes Dobay melegen köszönte meg a református főtanodai tanári karnak azon hazafias érzületből eredő nagylelkűségét, hogy a haza védelmére magukat elszánt önkényteseknek hónapokon át menhelyet és hajlékot adtak. M.-Vásárhelyen is eredményesebbé lett a toborzás. Aug. 24-ről azt írja az ottani levelező, hogy oda aug. 13-án megérkezett 43 toborzó honvéd, s az első nap mindjárt 100 soroztatott be, pedig a sorozó német tisztek erősen megválogatták őket; 24 bement közülök Székelyföldre, 8 Segesvárra; remélhető, hogy a kellő létszám rövid időn betelik. Hasonló sikere volt a déézi toborzásnak; besorozottai a kolozsvári zászlóaljhoz szállítottak. Ennek fénypontja Szék városi Nagy Ferencz ügyvéd hazafias tette, ki egy ügyvéd s gazdasági intézetben képeztetett másik két fiát ajánlta fel önkéntesül Dobokavármegye főispánja előtt. A három testvér a szülői háztól kiinduláskor fogadást tett, hogy a csatatérről addig vissza nem tér, míg a haza szabad nem lesz. Az ősz apa könnyezett örömeiben, hogy hazájáért ez áldozatot teheti. Az édes anyja e szókkal bocsátá ki karjai közül szeretteit: *„Ugy lesztek székely apátoknak és a hazának méltó fiai, ha ellenségeteket legyőzve tértek vissza.“* Egy másik apának fia önkéntessé létéét tudatván: megáldotta őt s a másikat is elküldötte, hogy védjék s a háboru sanyaruságai közt segítsék egymást; *egyébiránt védjen mind kettőtököt — írta levelében — s hiszi, hogy megvédi őket és a veszélyben levő hazát az igazságos isten!*“ Dévára aug. 14-én érkezett el a toborzó csapat, 17-én már tekintélyes számra nőttek, többen foglalóikat visszaadták, sokan önköltségükön ruházkodtak föl, a helybeli nemzetőrségből Keserű toborzó őrnagy buzdítására 17-en állottak át; Szász-

városról is szép kis csapat érkezett, zászlójok felirata: „*Királyért és hazáért!*“, 23 vált be belőlük. Csak Fogarasban nem sikerült a toborzás. Az odavaló várparancsnok a főhadi vezérség engedélye nélkül nem bocsátotta be Buczi honvéd kapitányt és 16 toborzó önkéntesét. A vidék főkapitánya gr. Bethlen Gábor aug. 16-án megírta azt a kormányzék elnöknek és kir. biztosnak, intézkedést kérve; egyébiránt jelentette, hogy így is van már zászlójuk alatt 11 önkénytes. A Déván és Fogarasban gyűlt önkénytesek részint a kolozsvári XI-ik, részint a marosvásárhelyi XII-ik zászlóaljhoz osztattak be, miután a viszonyok bonyolódása e két zászlóaljállomásra tervezett XIII-ik és XIV-iknek megalakulhatását lehetetlenné tette. A toborzások folyamában lélekemelő példáit lehetett látni az önfeláldozó honszeretetnek és lelkesedésnek. Ezredünkben az első hetekben alig volt oly nap, melyen egy vagy több iskolákat végzett, művelt és vagyonos nemes ifju lovastól, fölszerelten, mások ló nélkül, némelyek önköltségöken felöltözve ne állottak volna be laktanyánk udvarára, katonásan jelentve a kapitánynak vagy a napirendes főhadnagynak, hogy huszárok akarnak lenni, kérik fölvétetésüket. Mikor a kapun beléptek, eléjük siettünk, kezet szoritottunk velök, megöleltük: „*Szervusz pajtás!*“ „*Isten hozott!*“ Ez volt üdvözlő szavunk, pedig némelyiket soha sem láttuk. Ismerőinket pedig: „*Isten áldjon*“-nal fogadtuk. „*Csakhogya te is itt vagy!*“ *Együtt kerülünk a német csávéjába, vagy ő a mtenkbe!*“ Oh szép napok! Oh a dicsőség fényes álmái, miket oly aranyosan festett élénk ifju képzeletünk! Soha sem volt egy nemzetben szent ügye iránt ennél szentebb lelkesedés! Apraja-nagyja

özönlött a honvédi zászlók alá. Csak a mi századunkban 15—20 *sajat lovas* volt — ez diplomatikus nevék, a kik Minerva-ként teljesen felkészülve jöttek hozzánk — a mennyire emlékezem, ezek voltak: Józsa Laczi, Zeyk Miklós, br. Jósika Géza, Thoroczkai, a két báró Diószegi, Makrai Domokos, Motók Feri, Mihályi, Heves Misi, Elekes és többen, kiknek nevét a viszontagságteljes 32 év elmosta emlékezetemből, mi nek, valamint nem szándékos más tévedéseimnek is szives megbocsátását s megigazítását az igazság érdekében kérem. Édesen emlékezem azon pillanatra, midőn aug. 30-án reggel én is beállítottam a czukorgyár udvarára. Elém siettek barátaim, tiszték s közhonvédek, csaknem karjukon vittek gr. Mikes Benedek őrnagy s gr. Bethlen Gergely kedves kapitányom elé. „Hát te is itt vagy édes ujságíró barátom!” Ez volt Bethlennek kéz-szorítás közt nyájasan hozzám intézett első szava. „Isten hozott — mondá Mikes, — örömmel látunk sorainkban. Fiuk! — szóla környezetéhez — ma jó napunk van; örvendjete. Már van, a ki megírja historiánkat, ha ugyan valami abba való s megírásra érdekest majd viztünk végbe. „Néhány percnyi szóváltás után nevemet beigtatták — már megvoltam vizsgálva — akik a szobában voltak, a kapitány körül körbe állottak s én megesküdtém, mint emlékszem, ez volt az eskü veleje: Én — — esküszöm az élő istenre, hogy Magyarországnak s törvényes koronás királyának V. Ferdinandnak hive leszek, az ország alkotmányát és törvényeit tiszteletben tartom, a magyar kir. hadügyminiszter és előljáróim parancsainak és a katonai rendszabályoknak engedelmescdem, zászlónkat hűtlenül el nem hagyom, az ellenséggel nem szövetezem, békében és háboruban mint

Graf Mikó Imre

hiv honpolgár és engedelmes katona viselem magamat. Isten úgy segítjen!" Ekkor önköltségemen szerzett huszár ruhámba öltöztem, az udvaron gyalog gyakorlaton levő századnak főhadnagyom, Kovács János bemutatott, zajos „éljen” hangzott szét, a VII-ik szakaszba osztottak be, fegyvert s lovat adtak, egy jól kitanított, „Holló” nevű szép barna paripát, mi — ha emlékezetem nem csal — épen gróf Bethlen ajándéka volt, s mely ezentulra sorsom osztályrészesévé, az én kedves czimborámmá lett . . . Így lettem én Kossuth-huszár. Nagy lépés volt életemben, nagy felelősséget vettem vele magamra; dicsősége mellett sokszori súlyos következményeit férfiúi erő kellett elviselni tudnom . . . Nem mondhatom, hogy az ifjui föllángolás mámoros percei után, midőn új helyzetemet nem a költészet rózsás szemüvegén át fontolgattam, ne lopódzott volna olykor szívembe némi aggályi érzet. Tegnap még a világé, szabad mint légben a madár, némi becstületben a társadalom előtt, mint hirlapiró tisztos állásban, szerény de nekem elegendő jövedelemmel, s ma — 8 kr. napizsoldos közlegény, egy katonalaktanyába korlátolva, a tisztikar és őrmesterek fegyelmi szabályai alatt, lovam dajkálója s rajta kívül még 151-nek — mikor a sor rám jött — étető és tisztán tartó egyik napirendes gondviselője . . . Mindez olykor komoly hangulatra birt, de a mit — tanum rá az ég! — igaz honszeretetem azonnal elnyomott s én honvéddé léteimet soha meg nem bántam, sőt büszke voltam rá akkor, ma e tudatot boldogítóknak vallom, mely az engemet ért sok méltatlanság közt fölemel, s a következetesség, becsület és igazság útján megtart, s ha Magyarország akkor szabad és boldog lesz, e földről szeretteim kö-

zül eltávozásomat megkönnyitendi . . . Másnap 9 óra körül laktanyánk előtt kocsi állott meg, én a kapufélfához dőlve prófontot és szőlőt reggeliztem — egyéb nem telt a gázsiból — a kocsiiban egy szép hölgy ült egy szép asszony barátnéjával, fölkeresni jöttek s megtudni, hogy találom magam új helyzetemben? Ők sütötték a kolozsvári lány kenyeret, s izes étkeket hoztak nekem s egy-két barátomnak. Isten áldja meg őket érte. Siromig emlékezem rájuk tisztelettel. A mint ők rám s én rájuk néztem, pillantásainkban a szív kétféle szeretetének harcza vívódott, az emberé és hazafié. Nekik mintha fájt volna, a mint egem találának. Engem boldoggá tett önmehtagadásom s a tudat, hogy e sorsot én és szabad akaratból vettem magamra. Pár szót váltottunk s kezet szoritva, nem belső kinok nélkül elváltunk. Midőn elindultak, én még egyszer csákomat jobbommal negédesen érintve köszöntöttem őket, részökről lobogó fejeir kendőjük intett felém búcsut s a kocsi erős ostorpattogás közt tova robogott . . . Ha még a földön vannak ők, legyen áldott a hely, a hol élnek; ha eltávoztak, akkor a mennyben vannak, a mivé tették életét azoknak, a kiket szerettek . . . Kik a földön e drága kincset birják sziveikben, a mennyet birják, azoké a hit és üdv országa . . .

Az erdélyi magyarság s b. Vay hazafiságának két nagy eredményét igazolják a fennebb mondottak: a magyar kormány meggyőződhetett az erdélyi részek erkölcsi és anyagi erejéről, láthatta, hogy szükség esetében kiktől, mily segílyre és honnan, minő ellentállásra számíthat. Az alkotmány védelmére kész volt az öt székely szék, a magyar és székely városok s a megyei fő- és középnemesség; a megyei magyar

köznép végig ingadozott, a győző fél előtt hajolva meg; a mellé állani el volt határozva a két oláh határőrezred, a megyei oláhság, a szász városok és falvak népe, Talmács- és Szelistyeszék oláhságát kivéve, mely nem akart a szászok mellett s a magyarok ellen fölkelni, míg Szebenből oda küldött két ágyuval és fegyveres katonasággal nem kényszerített. A magyarság feláldozta a haza szükségei fődözésére ezüst- és aranyfölségét, számba vette s felajánlotta 40—50 ezernyi részint fegyveres, részint fegyverképes erejét. A reactiót Bécsből Windischgrätz herczeg s Latour miniszter közvetlenül vezette, s Belgrádból Mayerhoffer osztrák konzul által Zágrábon és Karloviczonát közvetve; ezuton látta el pénzzel és fegyverrel b. Jellasichot és Rajasich patriarchát, ezek pedig a szebeni szászokat és oláhokat. Volt céljaikra pénzök bőven. Meg voltak nyerve azokon kívül, a kiket e könyv elején megneveztem, b. Rosenfeld Lajos, státustanácsi titkár; a szászok később elvonták tőlünk Sagunát; eszközük volt mindig Barnutiú, Pápiú Hilarianu belföldi, Maiorescu, Lauriani, Balasiescu és Román Constantin bukaresti és moldvai oláhok; a katonaságrészéről hívök volt b. Puchner, Urbán II. oláh határőrezredi alezredes, a ki augusztus végén és szeptember elején utasításért Bécsben járván, Horvátországon és Szebenben át jött vissza, ott b. Jellasich és b. Puchner hadparancsnokokkal egyetértett s katonai propagandáját s ellenállási terveit a bécsi cs. miniszteriumnak aug. 31-én a magyar kormányhoz intézett jegyzékéből vette, melyben az Magyarországot az osztrák államadósságok egy része elvállalására s a márcziusi alkotmányreform legfontosabb részéről lemondásra hívta fel, melyek később október 2-án Latour hadügyminiszternek b. Jellasichhoz és b. Puchner-

hez intézett rendeleteiben vannak határozottan kifejezve. A b. Puchner alatti erdélyi császári haderőt tette a három erdélyi sorezred, egy dragonyos és egy könnyű dsidas ezred (*Chevaux legers*), együtt 7000-nyi fő, a két oláh határőrezredből kiállitható volt mintegy 7—8000 ember a szász városokban szervezett 7—8 ezernyi fegyveres nemzetőr, az oláhok között eleintén alakult 5—6000-nyi lándzsás sereg, kik között sok fegyveres is volt, együtt 25—26,000-nyi fegyveres erő. A szászok nemzetőrségi erejéről nincsenek bizonyos adataim; az említett szám csak illetékes egyénektől vett értesítéssel alapul s azon tényen, hogy az erdélyi várak katonai raktáraiban levő tartalék fegyverek közül a szászoknak minden mások előtt kivánságaik szerinti mennyiség adatott ki. Már érintettem, hogy a háromszéki ezred területéről 1700 fegyvert vitetett ki b. Puchner a brassói s más szász nemzetőrségek számára, b. Vay kir. biztossá neveztetése előtt egy hivatalos jelentés szerint a naszódi ezredből a brassói és szeben nemzetőrök közt harmadfélezer darab fegyver, gr. Teleki is adatott szász hatóságoknak a fejevári várból. Álig fér kétség hozzá, hogy a szász nemzetőség kezében levő s itt-ott az oláhoknak is kiosztott fegyverek száma akkor 10,000-en felül volt.

Magyarországnak a hírlapokból és nyilvános tényekből kitetsző tekintélye s honvédelmi ereje a bécsi reactió és erdélyrészi hivei figyelmét nem kerülhette ki. Ez aggodalmat s irányunkban gyanus féltékenységet ébresztett, mit fokozott a jul. 2-ki pesti országgyűlés, azon törvényjavaslata, melyben az a haza és alkotmány védelmére 40 millió frtot s 200,000 katonát szavazott meg, arról törvényczikket alkotott, s bár a felség nem erősítette meg, 60,000 ujoncznak előze-

tes kiállítását — addig is míg a megerősítés bekövetkeznék — az országgyűlés egyértelműleg meghatározta. Ebből 8000 esett az erdélyi részekre. Midőn a kir. kormányshék és kir. biztos az összeírást és sorozást elrendelte: az ellenfél, izgatva Bécsből, bátorítva a főhadvezérség és a II. határőrezred új parancsnok alezredesétől Urbántól, ürügyül használta fel arra, hogy azt törvényellenesnek és forradalminak bélyegezvén, ellene, a magyar miniszterium és nemzet ellen s az *Unio* felbontására, álarczát elvetve, nyíltan, tüzzel-vassal lépjen fel, az oláhok és szászok közt új izgatást kezdjen, s azok megsemmisítését mint a császár különös óhaját, mint birodalmi köz, és külön szász és román érdeket jelszóul tüzze ki s fogadtassa el. A 60,000 újoncz lett tehát ürügy és köz jelszó az osztrák örökös tartományok összes népeinek s a magyarországi ellenséges érzületű nemzetiségeknek ellentünk támadására.

XVI.

Két epizód: kolozsvári honvéd-élet s a román Comitée elfogatása. Lauriani Comitée-tag mellett az oláhországi kormány felszólal. A Comitée levéltára. Balasiescu kéziratai és pénze.

Ujulj meg lelkebben még egyszer szabadságharcunk arany korszaka! Ragyogd körül sugáriddel alkonyuló láthatáromat kedves visszaemlékezés! Hagyd éreznem szépséged üdítő melegét, nagyságod előtt engedj igaz hódolattal meghajolnom. . . . Kolozsvári honvéd-életünkből beszélek el némelyeket.

A „*honvéd*“ név át fog menni a világtörténetbe;

mert azok hősi harcza, az emberiség köz szabadságáért folyt, vérök egy egész nemzet megtámadott életéért ömlött. A „*honvéd*“ név rokon értelményű az erdélyi részek „*önkéntes*“ nevével. Nem a törvény parancsa gyűjtötte őket egybe, se nem kényszer: a nemzeti kormány s népszerű férfiak, hazafiságára hivatkozva, fölhivták az ifjúságot a hon védelmére zászlók alá gyűlni, s az ezereknént sereglett össze; gyalog zászlóaljkat és huszár ezredeket alkottak szívök önkéntes elhatározásánál fogva, szabad akaratból, a harcz tartamáig. Eredetök magasztos, céljok szent volt. A *honvéd* és *önkéntes* nevet a mint gunyolta elébb- úgy rettegte később a császári katonaság, s a szászok és oláhok — egyformán. Mikor csatára készült az ellenfél, azt tudakozta: vannak-e a harczolók közt önkéntesek? Mikor valamely lázongó vidéken a csend helyreállítására kirendeltettek s a hegyek tetőin az oláh őrállók szalmatekerccsel körül font lármafáikat meggyújtván, az égő tűzszloppal érkezésüket jelezték, a falvak megrémült népe azonnal a hegyekre és erdőkbe menekült. *Vine önkéntes! Vine köntösös!* kiálták a futók, a dászkal meghuzta a vészharangot s a helység mintha kihalt volna, oly néptelenné lett.

E félelem oka nem az önkéntesek kegyetlenkedése volt, mint ellenfeleink állítják. A honvéd és önkéntes jobbadán tanuló, iskolákat végzett ifju, jogász, irnok, ügyvéd, gyógyszerész, orvos, kezdő író, gazdatiszt, a főnemeség lelkesebb ifju sarjadéka, mivelte iparos, a szabadság eszméjétől áthatott földészek gyermeke, szóval: a magyar és nem-magyar ifjúság virága volt, a miveltség és humanitás kötelmeit ismerők, kik a harcz céljának s a katonai fegyverjognak tiszta tudatával bírtak, a sorkatona és a fegyverrel

ellenálló, meg a békés polgár, a rabló tribun és a védtelen öreg, nő és gyerekek között különbséget tett s utóbbiak sérthetetlenségét elismerve. irántok kiméletet tanusított. A honvéd és önkéntes azért volt féltelmes, mert jogérzésével mély honszeretet párosult, a törvény és alkotmány ellen felkelők, mint magukat a reactió és Camarilla eszközeitől adó honpolgárok iránt méltatlankodását hévvel fejezte ki, csatába dalolva ment, kőfalként állott meg az ágyu és kis puska-golyó előtt, s a lőport kimélve, oroszlányi bátorsággal rohant szurony-harczba, magánál 3—4-szer nagyobb tömegekre és ágyuval sűrűn megrakott sánckokra; műveltség, önértzet, erős testületi és szabadság-szellem, jólétre mutató és parancsolásra hivatott külmagatartás, szóval: a honvéd és önkéntes csapatok nagy erkölcsi ereje, sikereik, homlokuk koszoruja s a nemzet tisztelete és szerető rokonszenve az, a mi az ellentáborban levők előtt őket félelem tárgyává tette. A történetírás meg fogja azt nekik egykor adni, hogy ők e század és bármely nemzet legdicőbb katonáival egy sorban állnak: egyik csataterőről a másikkra, néha az egész országon át bámulatos nagy és gyors utakat tettek, sokat nélkülöztek, nagyobbára dermesztő télben, alig közepszerűen ruházva kezdettek és végeztek be egy hosszú és pusztító hadjáratot, ingadozás nélkül állották ki az ágyutűzet, magukéival és az ellenség halottjaival beborították a harctéereket, ellenség elől meg nem szaladtak, elhullottak győzve vagy az ellenség győzelmét drágán fizettetve meg . . . Ilyen volt a magyar honvéd és önkéntes.

Kolozsváratt a legelső honvédek a három gymnasium tanuló ifjúságából kerültek ki, maguk a tanintézeti helyiségek honvéd sorozó, hadgyakorlati ok-

tató és lakó-helyekké változtak. Az öreg Beldovich őrnagy s később Szijjártó serezhadnagy voltak, a kik az ev. reformátusok nagy hall-termében soroztak, egy részöket ott is helyezték el. Minerva fiai Mars lobogója alá mentek át, a csörtető kard és szurony-fény előtt a muzsák elnémultak. A theologia és philosophia elméletét a Gál Sándor népszerűen írt hadgyakorlati kis könyvéből tanulták a honvédek. S magok a fiuk? nagyobb részök jó növésű, bajuszt és körszakált viseltek. A többi serdülő fiatal, kik néha 13—14 éves korban is besoroztatásukat kívánták, s ha megtagadtatott, vitáztak a sorozó biztossal, hogy ágyu mellé még jobb a kis ember, nem találja oly hamar a golyó s nem oly nagy a lafetta terhe stb. voltak olyanok, a kik sirtak visszautasításukért és sorozó bizottsági jegy nélkül a századosoknál jelentkeztek. Nem akart katonaságra képtelen lenni senki. Világosan látszó testi hiányok: törpeség, félszem, mellbaj, sánta láb sem voltak képesek a lelkesedést lehűtni. Csaknem kényszert kellett, hogy használjon a sorozó bizottság, 40—50 éves férfiak is lettek honvédekké, apák fiaikkal együtt, ugyanazon családból 2—3 testvér. Volt rá példa, hogy az atya négy fiával állott zászló alá. A kit besoroztak s a szervező kapitánytól legalább egy csákót, cipőt vagy zubbonyt kapott, büszkén tért vissza a sorozástól s vidáman járt alá és fel a városon, önérzettel mondvá barátinak, kedvesének, hogy ő *honvéd*, hogy a hazának szentelte fel magát, hogy ő is segít megvédeni a márczius 15-iki alkotmányt! Egészen fölszerelt honvédek ujonnan besorozott barátaikkal karöltve, csapatonként a „Szózatot“ és „Hymnuszt“ s más magyar harczias dalokat énekelve járták be az utcákat

színházakban és sétányokon, az ablakok alatt és utczákon, honvédek udvaroltak hölgy ismerőseiknek s markotanyosnévá, ezred leányivá hívták fel őket; ezek dicsérettel halmozták el, sebeikre tépést, fegyvereik számára a töltényt — társaságban, dalolva, százával, ezrével, készítették. Kolozsvár serdülő hölgyvilága a város vigardájába, kiszabott időben, csak úgy, mint az iskolába, rendszeren eljárt heteken, hónapokon át tépést és töltényt készíteni. Honvéddé lenni hazafiui kötelesség volt, visszahuzódni gyáva-ság. Ma is városi tanácsos Kolozsváratt Földesi Sándor barátom, kit én polgári öltönyben látván, megszólítottam, hogy oly deli ifjunak most nem irodában, de zászló alatt van helye; haza ment, szülőinek elmondta s néhány nap múlva mint honvéddel találkoztam, elégtételt adva neki, ha szavaimmal tán megbántottam. Ilyen volt Kolozsváratt az első honvédszázadok megalakulásakor a közszellem. A lég tele volt a szabadság ihletével, s rajongásig menő idealismus uralta a kedélyeket. Nemzeti ünnepek korszaka volt az, a haza áldozati oltár, az ifjuság lelkesedése rajta a az égő gyertyaláng és égre emelkedő füst, az ünnep zsoltár éneke a „*Talpra magyar*“, dobpergés és a trombiták harsonája!

Az iparos polgárság a főszereléshez járult hozzá nagymérvűleg, lélekemelő példáját mutatva a hazafiui lelkesedésnek. A nyeregcsinálók, cipészek, szabók mérsékelt áron állították ki a huszárság ruházatát, a singes kereskedők a hozzá szükséges kelmét. Az ágy- és fejjerneműt buzgó honleányok készen, díjtalan, nagy mennyiségben szállították be a századparancsnokság kezelő őrmestereihez. A „*Kolozsvári Híradó*“ minden új száma új és növekedő áldozatok lajstro-

mát hozta. Még a köznép is gyámolította az ügyet olcsón számítván a honvédhuszárok ebédét s fejezőneműi mosását . . . Urházyt, Kőváry Józst és engem *ujsgírók*-nak hívott őrnagyunk és kapitányunk; azelőtti ismeretségünket még szorosabbra fűzte a huszár-élet, gyakran találkoztunk együtt külmagyar-utczában *Mámi*-nál, egy igen jól főző öreges magyar gazdasszonynál, kinél a tiszték és közhuszárok számára külön asztalok voltak terítve. Még sokan vagyunk, kik rá emlékezünk ama különös nőre, a ki ugyanazon ebédért a gazdától két annnyit vett, mint a szegényebbtől, azért, mert — a mint mondá — annak több módja van, többet fizethet. És ezt tőle nem vették rossz néven, s ha mégis megtörtént, azzal csöndesítette el a panaszt egész naivsággal: *„Hát édes fiam, nem vagyunk egymás gallérához varrva, maradj el házamtól, én bizonyosan hozzád nem megyek.“* Midőn itt főtiszteinkkel találkoztunk, mindég el kellett fogadnunk azon szivességöket, hogy vendégeik legyünk. *„Servus Urházy! Isten áldjon Jakab!“* ez volt barátságos megszólításuk, midőn itt vagy a Conti-ban tekintetöket ki nem kerülhettük. *„Jertek ide hozzánk — mondá Bethlen: tisztéitek vagyunk a sor előtt, itt bajtársatok.“* Nem lehetett kivánságukat megtagadnunk. Ha vonakodtunk, ránk rivalt. *„Hát félték tőlünk? Nem vagyunk mi Cannibálok, nem eszünk embert.“* . . . Ugy is volt. A sorban és sor előtt szigoru fegyelemtartó tiszt volt mindkettő, azon kívül barátunk, kiknek egy szava vagy tekintete sem mutatta, hogy mi alárendeltjeik vagyunk, s ők a mi parancsnokaink, oly polgáris és fesztelen volt velünk bánásuk. Ez minket annyira lekötelezett, hogy érettök s velök az ágyu torkába is belerohantunk.

Századunknak nemcsak karjával rendelkeztek, de szívet s bizalmát is birták. Rokonszenvesebb két katonára, mint Mikes és Bethlen, nem volt az erdélyi hadseregben. Nemcsak sorsuk s céljuk — akaratjuk is egy volt huszáraikéval. Volt is ennek igazolására alkalmuk bőven Gálfalvánál, Nagy-Szeben alatt, Jáádánál, Piskinél, Feketehalomnál, Szászka mellett, Szeghegynél s Bemnek valamennyi győztes és veszített csatáiban. Mikor Mikeset Szeben alatt január 21-dikén 1849-ben a legelső ágyugolyó megölte, az egész osztály megkönnyezte. Ha az erős ágyutűzben perczre ingadozott századunk, egymást érve a havon a golyó által lováról levert huszár véres teste, gróf Bethlen, Mikes nevét említve, helyt maradásra s őrnagyunk megboszulására buzdított s mi falként állottunk meg reggeli 7 órától déli 12-ig. A hová Bethlen ment, mi követtük, magára soha nem hagyva sem őt, sem későbbi kapitányainkat.

Laktanyánk Kolozsváratt a nagy czukorgyár-épületben volt, az egész századé, mely a déézsível *az első őrnagyi osztályt tette*. Utóbbinak Makray László volt kapitánya, megalakítója és szervezője épp úgy, mint a kolozsvárinak gróf Mikes és Bethlen. A főépületben lakott a huszárság, számtalan kis czellában, padláson, szárító helyeken és a folyosókon, a mint az czukorgyártásra beosztva volt, czukorstüvegformák, csontszéntartó ládák, szárító polczok töltötték be a szögleteket, itt-ott pókhálóval s koromfüsttel volt befogva a falazat. A földszinti bejáratnál balra egy kis szobában lakott Kovács János főhadnagy, ki állandóul velünk volt; közelében a kezelő őrmesterek; őrnagyunk és kapitányunk a városban laktak. Két istállóban lovaink voltak elhelyezve: gyönyörű állatok, ajándéku- ka-

pott sok angol félvér, a zsidói, Wesselényi-, keresdi, Bethlen- és válaszuti Bánffy-ménesekből valók, egy része azon alhadnagyi szakasz (*Chevaux legers*) kitanult lovai voltak, mely Szamosfalván állomásozván, tisztjök megbizhatlan magatartásáért lefegyvereztetett s lovaik és fölszerelvényök századunknak adattak át. Szép volt tiszti szemle alkalmával együtt látni ezt a 152 szép lovat s mellettök a sok intelligens arczu, csinos, önérzetes és vidor kedélyü huszárt, kiknek nagy-része az atyai ház kényelméből vagy irodákból került e lóistállókba, sanyaru életre s szigoru katonai fegyelem alá. Jól emlékszem, hogy mikor gróf Bethlen legelsőbbben szemlét tartott századunk lovai felett, én szép barna paripám faránál katonásan állva, kéz-föl-emelésen kívül szóval is köszöntém: „Elég az egyik — mondá ő — a mászt hagyd öcsém a civileknek!” Lovamat főtői-talpig végig nézte s megdicsért tisztaságaért. Én még ekkor nem értettem a ló- és szer-szám-takarítást, Sylvester Gámáliei nevü közhuszár ta-karított nekem potom árért; nemes lélek s bátor ka-tona volt, érettem sokat tett; ha él, fogadja harmincz-két év után köszönetemet: ő volt mellettem közhu-szárságomban, ő midőn 1849. jul. 14. a szeghegyi csatában a kartács lovastól együtt a föld alá teme-tett s ő marján meglótt fakóm helyett engem a ma-gáéra segített felülni, hogy a futó Jellasich üldözé-sében tovább is részt vehessek. Vetter tábornok ve-zette hadunkat, diadalmasan, s így időt nyertem sé-rülésemből lovastól együtt kigyógyulni.

Én a czukorgyár-laktanyában aug. 29-től okto-ber 13-ig voltam. Ottani életemből egy két jellemző eseményt idejegyzek.

Midőn az első napokban századunk csak pok-

róczon tett sétalovaglást, gróf Bethlen meghagyta a főhadnagynak, hogy *minket újságírókat*, ha lehet, tréfáljanak meg. A legszilajabb lovakat adták volt alánk, s hazatértünkben, midőn a Pataky-majorhoz közeledtünk, én gondolatimba merülve nem vettem észre, hogy a 76 pár huszárnak ügető loaglász vezényeltetett. Az első párok meglehetősen mérsékelten ügettek, de ez a hosszú soron végig, míg hozzám, ki a 7-ik szakaszban voltam, eljutott, csaknem sebes vágatássá változott. Én lovam serényébe kapaszkodva, alig tudtam magamot rajta megtartani. Ez észrevette, hogy gazdája gyöngén üli, megszilajodott, minél sebesebben ügettek előtte társai, annál inkább tüszkölni, ágaskodni kezdett s engem csakhamar a földön hagyott. Az én szép hollószintű paripám gazda nélkül ügetett a sorban hazafelé rendez helyén; a kapitány magában jó izüen nevetett rajta, s mikor engem közeledni látott, a főhadnagygyal elem jövéen, mosolyogva mondá: „No hiszen még ilyen huszárt is keresni kell, a ki lova mellett gyalog jár.“ Fülíg pirultam s mielőtt menthetém magam, kezeimet megszorítva, jóakaró mosoly közt mondá: „Ne is ügyeld fiu! különb legénnyel is így bánt volna az én Hollóm, hamis egy állat az: de ne félj, pár hét múlva akármelyik lovat jól megülöd, csak járd szorgalommal az equitatiókat!“ Beszélgetésünk közt vidáman értünk el a kaszárnyába.

Egy alkalommal a kapitány felhívására birák voltunk egy bajtársunk fegyelmi ügyében.

Kőváry Józsa, a kinek a vers írás szenvedélye volt, szolgálaton volt az őrnagynál, következője nem jött el a kiszabott órára, s ő állomásáról eltávozván: 24 órai fogságra büntettetett. Kőváry igazságtalannak mondotta s hivatkozott a századra, melynek önrze-

tét bántja e hozzájuk nem illő bánás. Más mulasztása oka az ő hibájának — így védekezett — őt lakoltatni érette nem lehet. Ők nem kötéllal fogott katonák, nem gépek, őket a szabadság szeretete vitte zászló alá Gróf Bethlen próbálta megmagyarázni a dolgot, hogy katona és katona között a szabályok megtartása tekintetében nincs különbség; itt a fegyvereltartás a fő, a mi nélkül a legjobb katonaságból is féktelen csoport s erőszakoskodó praetorianus sereg lesz. Kőváry nem tágitott Bethlen haragra lobbant, s a sorból kilépni parancsolt engem és Urházyt. „Ti is tanult emberek vagytok, van önérzetetek — szóla hozzánk — mit mondatok: megszegte-e a szabályt Kőváry bajtársatok? érdemes-e a fenytetésre vagy nem? szóljatok egyenesen, megfontolom a mit mondani fogtok.“ Mi mindketten constatáltuk a szabály áthágást s a büntetést igazoltnak ítélték. „Bajtársunknak — mondánk mi — nem okoskodni kell, de engedelmeskedni, nem azt tenni, a mit jónak lát, hanem a mire a szabályok kötelezik. Századunk a büntetést sérelmesnek nem találja.“ A század „helyes“-t kiáltott rá. Józsa meghajolt s maga önként ment el a büntetést kiállani: „Főhadnagy ur! mondá nevetve Kovácsához a kapitány — gondoskodjék Józsa részére könyvekről s a versíráshoz tentáról.“ Ezóta Kőváry a legfegyvelmezettebb huszár volt.

Még egy más csinyunkat is elbeszéltem.

Egyik napon virradatkor hire jött kaszárnnyánkba, hogy a károlyfejérvári katonai ruházati bizottságtól nagy fegyver- és ruhaszállítmány jó katonai fedezet alatt Kolozsváron át, Gácsország felé tartva. Századunk tudta a hirlapokból, hogy az odavaló várparancsnokságot a magyar hadügyminiszter és kir.

biztos Vay többször kereste meg, hogy honvédsászlóaljainknak ruházati posztót, a nemzetőrségnek fegyvert adjon, s azon választ adta, hogy nincs elég készlete. Tiszteink a városban voltak, — 50—60-on a a hevesb vérűek közül fölkerekedvén, mint a forgószél egyszerre az országuton termettünk s az uton keresztül állva s erős sorfalat képezve vártuk az érkező szekereket. A kísérő katonaság 15—20 lehetett. Egyik közlünk kérdezte az első szekér kíséretétől, ha van-e szállítási igazolványuk? Van a k.-fejérvári várparancsnokságtól — felelé az. Szükséges, hogy legyen Kolozsvár hatóságától is — jegyzé meg a kérdező. Attól nincs, de ott átjöttünkkor magunkat jelentettük — mondá a kísérők egyike. Mi megjegyeztük, hogy az mulhatlanul megszerzendő; mire a kíséret egyik tagja a városba visszament, Grois főbírótól igazolványt hozott, hogy a szállítmány akadály nélkül bocsáttatott át a városon, mint arra jogosult katona-kincstári vagyon. Erre a kaszárnyába visszavertünk. Tiszteinknek kedve ellenére volt az illetéktelen föllépés, de nem tétetvén panasz, a helybeli sorkatonaság főtiszteivel a dolgot elintézték; örvendve, hogy rossz következménye nem lett; mi pedig abban kerestünk vigaszt, hogy a reactió alattomoskodásáról a fátyolt levontuk.

A másik komoly esemény, melyet el kell beszélnem, a román Comitée szebeni tagjainak aug. 18-án elfogatása, mi a magyar kormányra nézve politikai szükségesség volt, de viz a reactió malmára, helyesebben azon tüzszikra, mely a bensőjében régizzva forrongó cratert kitörésre birta. Az országban fenálló törvényes közigazgatási kettős hatalomhoz a románok maguknak ujat alkottak. Három kardhüvely egy tokban!

A kir. kormányzék még fenállott Kolozsváratt, b. Vay királyi biztosi teljhatalmat birt a miniszteriumtól, s a románok Comitéeje a harmadik és pedig egyenesen *oláh nemzeti kormány akart lenni*. A nép ámitóinak elhitte, hogy erre, mint Rajasichnak egy meg nem erősített népgyűlési végzés teljesen elég, hogy nekik ezután az lesz Guberniumjok, hova panaszaikkal folyamodniok kell; elidegentült tehát a kir. kormányzékától, nem tartott b. Vaytól, megvetette a megye fennhatóságát s tanácsért mindenben Balázsfalvára és Szebenbe az immár többször eltöltve volt és feloszlattott oláh *Comitée*-hez ment és irt. A kormányzék erről a mihálczfalvi lázadás alkalmával értesülvén, junius 9-én nyomozó biztosokat nevezett ki azon utasítással: „hogy mivel a *Comitée* veszélyes czélzatu működését ismételt tilalmak ellenére nemcsak folytatja, de az I-ső román határőrezred területén is bujtogat, a főhadvezérséggel s az ottani alezredessel egyetértve, minden kiméletes eszközöket használjon fel s igyekezzék azt feloszlásra birni, szükség esetében a további gyűléseket tiltsa meg; ha foganatos nem lesz, eddigi működését lefoglalandó levéltára adataiból vizsgálja meg s igyekezzék kitudni: kik szegülnek ellene a felsőbb rendeleteknek s mivel bujtogatnak? az eredményhez képest a compromitáltakat és ellenszegülőket tartóztassa le, mi végre a katonai kormánynál segélyadás iránt a kellő lépések megtétettek.“ Időközben a *Comitée* a mihálczfalvi ügyben „*Rómán nemzeti bizottmány*“ név alatt egyenesen a kormányzékhez folyamodott, a mit az junius 15-én azon meghagyással küldött át a Szebenben működő bizottsághoz: „hogy mivel a kir. kormányzék ezen felsőbb engedély nélkül alakult bizottságot már több ízben betiltotta, melynek

tehát minden működése törvénytelen s kérelmei nem fogadhatók el, azon folyamodványt az elnökséget viselt egyénnek adja vissza, az abban foglalt tárgy más uton immár amugy is tárgyalás alatt levén.“

A kir. kormányzó által kiküldött biztosok szinte három heti munkálkodása alatt a helyzet javulni látszott, a *Comitée* magát széteszlottnak nyilvánította, munkálkodásától megszünt, hajlam látszott a törvény korlátai közé visszatérésre; de csak a biztosok eltávoztáig tartott; azután minden törvénytelenség megújult az eddiginél nagyobb mérvben: *Comitée*-gyűlés, közigazgatási s más intézkedések tétele és izgatás egymást követték. Ez a m. kir. miniszteriumnak és kir. kormányzónak, augusztus 6-ról, kétségtelen bizonyítékokkal igazolva, a fő bujtogatóknak neve és lakhelye megjelölésével, följelentetett. A kir. kormányzónak elnökség saját kötelessége érzeténél fogva, de utasítva jul. 31-én a belügyminisztertől is, és b. Vay Miklós kir. biztossal egyetértőleg, aug. 7-én költ rendeleténél fogva elhatározta, hogy gr. Béldi Ferencz dobokavármegyei főispán személyében újabb kormánybiztost küld Nagy-Szebenbe azon utasítással: „hogy az a szükséghez képest katonai segílyt véve maga mellé, a törvénynek nem engedelmesskedő *Comitée* név szerint kijelölt tagjait — némelyek szerint hatot*) — mint a törvény és közrend ellen bujtogatókat, alkalmas időben, kellő elővigyázattal, véletlenül lepje meg, tartóztassa le s irományaikat is lefoglalva, őket biztos őrizet alatt szállítsa Gyula-Fejérvárra a püspöki uradalom fogdájába. Ez intézkedésekkel egybefüggőleg a kir. kormányzónak elnökség a belügyminiszterium

*) Én teljesen hiteles iratból az elfogatandók számát nem olvastam.

határozott rendelete következtében oda utasította a szász nemzet ispánját és a szebeni polgármestert, hogy azok a fenforgó ügyben hazafiui és hivatali kötelességek szerint készséggel és teljes őszinteséggel eredményre vezetőleg segédkezni igyekezzenek, magukat mindenekben a velök másolatban közlött miniszteri rendelethez alkalmazván. Midőn egyfelől — így zárja be a szász ispánhoz intézett rendeletét a kormányzó-helyettes — Méltóságod lelkes közreműködéséről biztos reményemet s teljes meggyőződésemet fejezném ki: úgy másfelől kénytelenítve vagyok nyilvánítani, hogy ennek ellenkezője Méltóságodra elkerülhetlenül a legkedvetlenebb következményeket fogja hozni. . . .“ A polgármesteri rendeletben e záradék így volt szövegezve: „a küldött kormányzéki biztost céljában segíteni ismerje szoros hivatásának, különben a kormányzó helyettes kénytelen kijelenteni, hogy a haza közcsendjének biztosítására irányuló ezen fontos tárgy sikeres végrehajtásában tanusítandó legkisebb tétovázása, annyival inkább akadályozó fellépése hivatalától felfüggesztetését fogná azonnal a legnagyobb bizonyossággal maga után vonni.“

A kormánybiztosnak segélyadás iránt a hazai összes törvényhatóságokhoz szóló nyílt rendelet adatott kezébe, a főhadvezérség szükség esetében katonai támogatásra felhivatott, a belügyminiszter a tett intézkedésekről értesítetett, a kiadványok aug. 12-én kiadották szét.

Gróf Béldi megbízását aug. 18-ára viradólag hajtotta végre, jelentését 22. tette meg, melynek tartalma szerint a Comitée tagjai közül elfogatott Balasiescu Miklós és Treboniano Lauriani Antal, irományaik, valamint a Comitée iratai is lefoglaltattak, maguk a

letartóztatottak által ládába rakva s lepecsételve az erd. kir. kormányshékhöz küldés végett a kincstári elnökséghez tétettek le. A kir. korm. elnöke ezt aug. 24-én a b. ü. miniszternek jelentette, a letartóztatottaknak kihallgatása s a lefoglalt irományokból kiderülendő körülmények alapján a vétkes bujtogatóknak bizonyosultak gyors perfolyam utján megbüntetése végett külön büntető bíróság felállítását kérve, mely a kezébe szolgáltatandó adatok nyomán a további hivatalos nyomozást folytassa, tanukat hallgasson ki, a még szabadon levő bujtogatók hollétét constatálja, befogatásukat s bűneik szerinti megbüntetésüket foganatosítsa. E végre a rövid nyomozó-eljárásu perfolyamot (*Inquisitorius processus*) hozta javaslatba, a mi a szászok között addig is gyakorlatban volt; ezt annyival inkább, mert a jelen aggasztó viszonyok közt a fenforgó büntények ügyét az évekig elhuzható halogató régi törvénykezés utjára bocsátni veszélyes lenne, midőn a naponként sokasodó büntények s ijesztő alakban mutatkozó oláh mozgalmok fékezése és elnyomhatása a lehető leggyorsabb és legerélyesebb eljárást kívánják.

A kir. kormányshéki intézkedések azonban csak féligmeddig sikerültek. Többen nem is voltak Szebenben. Az egyik főizgató Majorescu aug. 18. egy idegen kereskedő czége alatt nagy összeg pénzzel ellátva — állítólag fegyvervásárlás végett a cs. kir. postaszekerem ment el Frankfurtba; Barnutiú Simon szállása ablakán kiszökve menekült s Tamás László kíséretében gyalog ment Orlátra, Novák hadnagyhoz, hol több társai is voltak; egybehívták a helybeli oláh papot, a bírót és esküdteket s meghatározták, hogy több községekkel egyesülve kívánják s ha nem

nyerik meg, erőhatalommal is hajtsák végre az elfogottak azonnal szabadon bocsátását. Innen Vesztenbe mentek Sandruk hadnagyhoz, innen Rákovitzára Ursz hadnagyhoz s mindkét község papjaival s előljáróival egyetértve, később a Szkóré-falviakat is megnyerve, aug. 19-én az orláthi, veszteni és rákovitzai három oláh pap vezérlete alatt összegyűlt nagy számú oláh határőrségi katonaság ment be Szebenbe a főhadvezérséghez, követelve az elfogottak szabadon bocsátását. A főhadvezérség átirt a kir. biztosnak, hathatósan sürgette a kérés teljesítését, különben — írta jegyzékében — nem áll jól a történeendőkért.

E tényeket azon időben a magyar lapok mind így adták elé, hiteles emlékei ma is fen vannak az egykoru gyűjteményekben és közlevéltárakban; a mint hátrább látni fogjuk, az elfogottak egyike a személyek megnevezése nélkül egészen így beszélt el a cs. kir. katonai és polgári kormányzósághoz intézett egy hivatalos beadványában.

A lefoglalt irományokat és leveleket a kir. fő-kormányzéki elnökség aug. 27-én a kir. kincstári alelnök által Kolozsvárra átküldetni rendelte, a mit ez szept. 2-án teljesített s külön-külön lepecsételve, úgy, a mint azok az elnöki irodába letéve voltak, azon napi postaszekeren rendeltetése helyére küldötte s ott Kovács István, Babb János és Makoldi Sámuel tudományos hirnevű kormányosz. irnokoknak adattak át oly utasítással: hogy haladék nélkül, a hivatal helyén, szedjék rendbe, a gyanus és a Comitée célzatát felvilágosító, az államra nézve veszélyes tartalmu leveleket a jelentéktelen és különösb figyelmet nem érdemlő iratoktól válaszsák külön, s így lajstromba véve, munkálatuk miként teljesítéséről tegyenek je-

lentést. E munka szept. 26-án lőn bevégezve s a jelentés róla négy darab lajstrom kíséretében elnöki uton további intézkedés végett szept. 28-án a kir. biztoshoz jutott, a ki azokat a b. ú. miniszterhez terjesztette fel, az iratok közül az államot veszélyeztetők hivatalos használatra elnöki rendelkezés alatt, a többiek az ország levéltárában maradván.

E közben a beltügyminiszter az igazságügyminiszterrel egyetértve az izgatók és bujtogatók ügyében való bíraskodásra a m.-vásárhelyi kir. táblánál egy külön osztályt állított fel, s e bűnök iránti nyomozást, kihallgatást és ítélet hozást annak tette kötelességévé oly módon, hogy az ily perek végellátásáig folytonosan működjék, pert húzó kifogásoknak helyet ne adjon s a végleges elintézését minden módon siettetni igyekezzék. Erről a kir. biztos a kir. kormányzéki elnököt szept. 2-án, ez a kir. kormányzék tanácsülését szept. 3-án értesítette.

Mielőtt a kir. tábla a letartóztatott Comitée-tagok ügyét felvehette volna, a dolgok mindinkább fölzavarodtak, s Szeben megbízhatlansága, de főleg az Orláth-vidéki oláh határország folytonos forrongása és kitérésre kész hangulata miatt kezesség mellett szabadon bocsáttatásuk halaszthatlanná vált.

Nagy zajt költött Oláhországban a Lauriani letartóztatása, a ki erdélyi születésű volt ugyan, ott tanult és növekedett, b. Apor erdélyi udvari kancelláriai tanácsosnál mint házi tanító járt a bécsi egyetemen, de onnan eltávozván, az utóbbi években Bukarestben nyert államszolgálatot s csak szabadsággal ment egy ideig haza szülőföldre. A magyar kormány ügynöke érdekesen ír erről aug. 29-iki hivatalos tudósításában. „Profesor Lauriani befogatása óta az itteni tulzók a legigazta-

lanabb vádakot terjesztik ellenünk, miket jó lenne a lapokban megczáfolni Barnutz és társai működése ezeknél nagy visszhangra talál. Szerencse, hogy a kormányférfiak higgadtabban fogják fel a helyzetet, s a dák királyság légvárával nem álmodnak, sőt a mi nemzetünk érdekeit és megszilárdulását saját jövőjük biztosítékának tekintik. Az említett tuzlók ellen bizonyítékul közölte a „*Romania*“ czimű lap aug. 26-iki azon számát, melyben az elbeszélte, hogy a midőn Lauriani épen postakocsira akart tilni, hogy hivatalos helyére Bukarestbe visszatérjen, elébe állott egy gránátos tiszt s karját megfogva hozzá e szókat intézte: Uram! önnek még egy kevés ideig köztünk kell maradni, hogy a kormánynak önnel közlendő néhány kérdésére megfeleljen. S ezzel fogóságba vitetett. Az előtt két nappal — írja e lap — egy ifju román figyelmeztette őt, hogy meneküljön, mert elfogatása el van határozva, de még kinevették. Senki sem hihette e hirt. Elfogatása előtti napon egy öreg asszony ismét tanácsolta, ügyeljen magára, mert azon ur, a ki az ő szállásán a felső emeleten lakik, leskelődik rá A mint őst lett, a Medgyesi-udvart, hol Barnutiu lakott, katonaság vette körül, de ez az ablakon elillant. Éjfél felé az őrség eltávozott onnan, hogy másfelé folytassa a kutatást. Hir szerint hat románt kellett volna elfognia. Elfogatását — folytatja tovább a nevezett lap — némelyek a régi Dácia visszaállítása hazug hírével hozzák kapcsolatba. Ez oly örültség, mit a magyarok sem hisznek . . . Mások a megbukott s most Erdélyben tartózkodó Bibesco ex-fejedelem művének tulajdonítják; azt mondják, ez irt volna Bécsbe Laureanit terhelőleg. Meglehet, hogy a Bukarestben megbukott reactionariusok

is voltak befolyással az eredményre, de a lap levelezője inkább a magyarok bosszuművének véli, azért, hogy a románok nem rokonszenveznek velök s a szerbektől kapott vereségekért nem sajnálkoztak rajtuk. Tán meg is akarják őket félemlíteni. Levelező szerint Lauriani a nyáron ment honába szünidőre, (sőt már az áprilisi és májusi balázsfalvi népgyűlésen is ott volt.) Hogy az Innsbruckba menő küldöttség tagjává választott, neki, dicsőség s nem hátrány. De az akkori fejedelem Bibesco minden határőri veszteg-intézethez rendeletet bocsátott, hogy ha ő s néhány szintén ottani államszolgálatban volt erdélyi társai Oláhországba menni akarnának, utasítsák vissza; iskolafelügyelői hivatalát más egyénnek adták s így neki jobb időre kellett várakoznia, a mi jun. 23-án elkövetkezett, Bibesco fejedelem megbukott és Erdélybe menekült, a száműzöttek előtt Oláhország kapui ismét fölnyitak, s midőn már hitték, hogy Laurianit körükben üdvözölhetik, ime azon szomorú hír érkezett hozzájuk, hogy elfogatott. E hír bukaresti körökben általános felháborodást költött. A magyar kormány sem mutatja magát — jegyzi meg a tudósító — igen erős democraticus érzelműnek, eljárásodja a Duna melléki tartományok rokonszenvét s az oroszok javára dolgozik. A Daco-Romania csak néhány ábrándozó álma — mondja tovább. Magyarország ezen politikája ez ábrándoknak használ inkább, mint árt. De legyen bár hogy, Lauriani elfogatása a népjog megsértése, a mi ellen a román nép Európa előtt tiltakozik.

Egy nappal ezelőtt az oláhországi kormány is Timon (Kázmér) odavaló osztrák consul utján felszólalt Lauriani mellett, elbocsátását vagy az őt terhelő azon indokok közlését kérve, melyek a kormányt

elfogatására birták. Ez az erdélyi kormányzóval közölte eredetiben Voynescu J. oláhországi külügyminiszeri államtitkár jegyzékiratát, annak távollétében törvényes helyettese gr. Mikó felelt. Érdekesnek tartom lényegében mindkettőt ismertetni, hogy lássék meg: mily ártatlan színben van feltüntetve a tudós férfi saját kormánya által, erdélyi adatok s az ő saját levezései ellenben mily komolyan terhelik, a dolognak mennyire más állását és képét állítják elénk s bizonyítják be kétséget kizárólag.

„A mint Trebunio Lauriani ur így szól az elsőben a nevezett államtitkár — a bécsi polytechnicum tanulását végezte, kormányunktól 1842. a bukaresti nemzeti Collegium bölcsészeti tanszéke elfoglalására hivatott meg. A buzgalom és észtehetség, a melylyel ő szakát több éven át tanította, megnyerte számára tanítványai szeretetét s polgártársai becsülését. A mult évben tanrendszerünk nagy reformja alkalmával ő az oláhországi fejedelemség összes iskolái főfelügyelője tisztével bizatott meg, s ez új szakmát is egész erélylyel és azon mélyrelátással töltötte be, a mely az ő felvilágosult lelkétől joggal volt várható. Ápril közepén szabadságot nyert meghatározott időre, bement Erdélyországba szülőföldre. Még mielőtt szabadság-ideje letelt volna, jelenléte annál szükségesebbé vált, mert főfelügyelői tiszteből folyólag neki egy rendkívül fontos megbizást kellett teljesíteni azon bizottsági tanácsban, mely arra van kiküldve, hogy egy közoktatási tervet dolgozzon ki a legszelesebb alapon s az ország új szükségeinek leginkább megfelelő módon. Azon okokról gondolkozva, a mik Lauriani ur visszatérését késleltetik, az oláhországi kormány arról értesült, hogy azon pillanatban,

midőn ő épen indulni akart vissza, a szebeni főkörmányhatóságtól letartóztatva lőn. Nem ismerik — így végződik a jegyzékirat — azon indokokat, melyek ez intézkedésre alkalmat adtak, mert Lauriani urnak hosszas Bukarestben tartózkodása ideje alatt magaviselete mindig dicséretes volt s a Bibesco volt oláhországi fejedelem által az ő távoltage iránt kiadott rendelet már visszavonatott; következőképen, megfontolva, hogy Lauriani urnak oly egyezése van az oláh közoktatási miniszterrel, hogy attól kirivó igazságtalanság nélkül visszalépni nem lehet, s látva azon nehézséget, a mit okozna azon helynek valaki mással betöltése, a kiben oly nemes érzelmekkel akkora tudomány egyesül: kéri a consult, legyen szives az ő kiszabadulására nézve a szükséges intézkedéseket megtenni oly czélból, hogy állomását elfoglalhassa.“

A kir. kormányisz. elnökség jegyzékiratában sajnálatát fejezván ki a történetek felett, tudatta: „hogy a Lauriani visszatérhetése a mostani izgatott időkből ügye rendes lejárása előtt nem lehetséges. A mai világesemények — írja a kormányzóhelyettes — melyek egész Európát megrázták, a kis Erdély földén sem vonultak el nyomtalanul. Bár mennyire igyekezett az ország az oláh népet a korszellem által igazolt engedményekben részesíteni s a többi honlakókkal egyenlő joguakká tenni, mégis az engedményeket nem fogták fel mindenütt azon szellemben, a mint téve voltak; ellenkezően a roszakaratu bujtogatóktól megvakított és félrevezetett nép sok megfontolatlan s az országra mint rájuk nézve veszélyes lépésekre ragadtatta magát, melyek romboló következményeinek eltávolítása a kormány első és főfeladata, annak kell lenni. Az ily tüzelmek vádjával súlyosan terheltek

közt van Treboniano Lauriani is, a mi az ország jelenlegi oly igen nehéz viszonyai között elfogatását s irásai lefoglalását eredményezte, melyek átvizsgálásakor megtaláltatott Golescu A. G. ismeretes oláh forradalmi férfinak Bécsből mult hónap 5-ről Laurianihoz és Majorescuhoz intézett s másolatban mellékelte levele, melynek felforgató iránya az országot veszélylyel fenyegeti s a melynek tartalma az érdekelt egyéneket nem kevésbé compromittálja.*) A dolog ezen állásában reméli a kormány, hogy a megkereső consul maga is osztozik azon meggyőződésben, hogy ezen tényálladék alapos kinyomozását s megállapítását Erdély biztonsága nem kevésbé kívánja meg, mint Laurianinak és többi társainak becstülete. Hogy azt a mint csak lehet oly gyorsan végbe lehessen vinni, a magyar kir. miniszterium egy külön törvényszéket állított fel oly egyénekből, kik között oláhok is vannak s ez ügyek lehető siettetett lejárataát különösen köteleességévé tette. A midőn — ugymond — az elnökség erről a cs. kir. consult értesíti, egyszersmind siet azt is tudomására adni, hogy Lauriani kezesség mellett fogságából már elbocsátatott; a kormánynak különös öröme lenne, ha őt netaláni büntelensége esetében közhasznu hivatásának lehető hamar visszaadni sikerülne.“

Hogy Lauriani erdélyi utja gyanus, hogy vagy az oláhországi, vagy az erdélyi kormányt kijátszani igyekezett, tanusítja az, hogy ő az iménti államtitkári tényelődás szerint Oláhországból csak hat hétre jött Erdélybe; innen pedig aug. 8-án Ujegyházon (*Leschkirch*) Conrad Frigyes királybíró és Simonis Károly

*) E levélben világosan ki volt fejezve, hogy az oláh mozgalom végcélja: Erdélynek a Tiszig terjedő megyékkel Magyarországtól elszakítása s Moldva-Oláhországgal egy fejedelem alatt egyesítése.

ideiglenes segéd aláírása alatt költ utlevél szerint magát Ujegyházaszékben Főföldön (Hochfeld) lakónak adta ki s csak hatheti szabadsággal akart Oláhországba menni, az erdélyi főhadvezérség aug. 17-én utlevelét „lát-tam-“ozta, de azon éjjel elfogatván, egyéb leveleivel az is elvétellett s maig is fen van az őt terhelő hivatalos iratok között. Sőt Lauriani és Balasiescu 1848-ki hazaellenes maguktartásáról az utóbbi 1849-ki nov. 7-én az erdélyi császári kormányhoz beadott egy kérésében maga tesz bizonyosságot, azt irván: „hogya midőn ők — a románok — a balázsfalvi nemzetgyűlés végzése következtében a magyar *Unio* ellen tiltakozva, magukat az osztrák miniszterium alá adták s a bécsi birodalmi alkotmány elfogadását kijelentették, ő és társa Lauriani, kir. biztos b. Vay Miklós rendeletére gr. Béldi Ferencz által Nagy-Szebenben elfogattak, s a magyarok azon gyilkolást, a mit a császáráért és uralkodó-házért minden javaikat, sőt életüket is feláldozni kész sok ezer praefectuson, tribuson és más románokon végbevittek, rajtuk akarták megkezdeni, ha elfogatásuk után azonnal Nagy-Szeben környékéről sok ezer román a legsietőbben Szebenbe nem jött volna, megkérdezni a főhadvezérségtől: mi az ő bűnök? s ha van, adják nekik tudtokra, ha nincs, bocsássák el. A bölcs és jó b. Puchner kérésöket méltányolva, pár nap után szabad lábba helyezte s azután is védte. Elfogatása első napjaiban — úgymond — minden tudományos írásai, theologiai, történelmi. bölcsészeti, paedagogiai és lexicon-féle kézíratai, miket 15 éven át dolgozott, s a miket a maga idejében a tanuló ifjuság javára ki akart nyomtatni, lefoglaltattak, egy ládába zárva, gróf Béldi gyűrűpecsétével, alól egy más közönséggel lepecsételtettek

s egy katona elvitte, hová? nem tudja; mindenfelé sikertelenül tudakozódott utána, nyomára maig sem birt jutni. Azt mondják, Kolozsvárra küldötték, a hol b. Vay is lakott s a miről gr. Béldi adhatna felvilágosítást; kér azért Urbán ezredes és kolozsvári katonai és vidéki parancsnokhoz oly rendelést tétetni, hogy irásait kapja vissza, mert azok elvesztéseért őt és a közönséget bár mily nagy összeg pénz sem lenne képes kárpótolni. Egyuttal egy más láda megkerítését is kérte, melyben a román *Comitée* levéltára volt és a melyet Dobokai, magyar főrendőrbiztos maga fogott Kolozsvárra vinni vagy küldeni.

E dolog elbeszélés nagy becsü azon kor történelmére nézve, minthogy abban az oláh mozgalom egyik főrésze vallja meg, hogy ők balázsfalvi gyűlésöken a magyar alkotmányt megtagadva, Magyarország ellen fegyveresen föltámadtak s az osztrák birodalomhoz akartak csatlakozni; igazolja Barnutiunak az utóbbi ezred területén izgatását s a népnek az elfogottak erőszakos kiszabadítása végett általa Szebenbe csődítését. Gr. Béldi decz. 13-án négy személyü hadi törvényszék előtt hallgattatott ki; az elébe adott kérdések harmadikára: igaz-e, hogy ő fogatta el Balaciescut? s miért tette azt? azt felelte: igaz, ő kormányi rendeletre fogatta el azért, mert a hozzá mint egyik fő *Comitée*-taghoz intézett többszöri azon felsőbb rendeleteknek, hogy ne gyűlésezzenek, közigazgatási dolgokba ne avatkozzanak, nem engedelmeskedett, sőt azután is folyvást társaival együtt ily ügyekkel foglalkozott A negyedik pontbeli azon kérdésre: ez alkalommal Balaciescu kéziratai is lefoglaltattak s Kolozsvárra küldettek-e? azt felelte: Balaciescu az ő jelenlétében maga rakta be kéziratait egy ládába, mit

aztán ő lepecsételt s a kir. kincstári elnökséghez küldött; később mi történt vele? nem tudja; neki ama kéziratok soha kezében nem voltak, meg sem ismerné őket. Az ötödik kérdésre: mit tud a *Comitée* levéltáráról? azt felelte: „semmit.“

E kihallgatás eredményét Urbán ezredes még azon nap a cs. kir. helytartósághoz jelentette, megjegyezve, hogy a mint ő értesült, a kir. főkormányzéki levéltárban van egy kéziratokkal tele láda, mely a kérdésben levő fog lenni, mert több kéziraton a Balasiescu neve olvasható; ott vannak vászon zacskóban Lauriani és más Comitée-tagok levelei, melyek hihetően a Dobokai által oda szállított Comitée-levéltár egyes részei; kérdezte, mi történjék azokkal? A helytartóság decz. 21. utasította, hogy a ládát, valamint kár kikerülése tekintetéből szintén ládába pakolandó leveleket, mint hivatalos tárgyakat, teherszállító szerelvényekkel, ha az terjedelménél fogva megengedhető, vagy más szállítmányokkal együtt mint kincstári vagyont a helytartósághoz küldje át. Mi történt a helytartóság ezen rendeletével? hol és miért késett végrehajtása? a létező iratokból megtudni nem lehet; tény az, hogy a Kolozsvárvidéki Parancsnokság csak 1850. szept. 4. teljesítette a hozzá 1849. decz. 21. küldött rendeletet, melyről meg van jegyezve, hogy nem adatott levéltárba; akkor Urbán tábornok távollétében Fackler őrnagy tevéen felőle tudósítást: azt írta, hogy Balasiescu kéziratai, Lauriani és a feloszlatott Comitée írásai egy ládába és két vászon zacskóba pakolva még ezen évi május hónapban Papst Vilmos osztr. főherceg 12. számú gyalog serezi kapitány által, a ki Szebenben a hivatalos pénzeket szokta átvenni, a cs. kir. kormányzóság kiadóhivatalába küldettek el. Ennek kö-

vetkeztében Balasiescu értesített, hogyládáját a kiadó-hivatalból — nyugtát adva — vegye át. E fogalmazvány kiadás előtt *látam-ozás* végett a kiadó-hivatal igazgatójához küldetett, azon czélból, hogy a papirok tartalma nyomósan átnézzék s a kiadásra nézve fenforogható akadály felsőbb helyre följelentessék. A végelintézés Balasiescu tanár személyes megjelenésétől tétetvén függővé.

Mi történt tovább e tárgyban? nincs tudva. Balasiescu kéziratai kiadása el volt rendelve, a Comitée írásairól kifejezetten nem volt szó; de azoknak el kellett vitetni, mert a midőn 1861. a cs. kir. helytartóság levéltára Kolozsvárra szállítottott, e tárgyak már nem voltak ott.

E kalandos életű férfiak erdélyi 1848—49-ki működésével kapcsolatban a történetírás használatára közlök még némely figyelemre méltó részleteket. Barnutiú 1849 vége felé betegsége gyógyítása végett Bécsbe ment, ott dr. Pomutz Constantin gyógyította, de anynyira sikertelentül, hogy decz. 12-ki orvosi bizonyítványában a Priesnitz-féle javított vizgyógyrendszer szerinti maga orvosoltatása végett Drezda körül Jaroniban levő gyógyhelyre menést javasolt Barnutiut ekkor 41 évesnek irták s ő magát Balázsfalván philosophia tanárának vallotta. Ez alkalommal kérdezte ki a balázsfalvi káptalan elveszett pénzei iránt is, de nyilatkozatai az ügy állását nem világosították fel. További sorsáról nincsenek adataim. Laurianinak ugy Erdélybe bejövetele, mint itt mulatása s Bukarestbe visszatérése okai iránt az oláhországi kormány vagy maga volt rosszul értesítve, vagy nem volt idegen e férfiak politikai törekvéseitől. Lauriani az erdélyi román és szász ellenállás árját egész lélekkel követte,

sőt ápril óta végig annak derekán haladt: a gyűlésekben részt vett, minden megbízatást elfogadott, a Comitée egyik vezértagja volt; hazamenési szándéka komolyságát kérdéssé teszi az, hogy szabadon bocsáttatása után is jelen volt a szebeni és balázsfalvi gyűléseken, az országnak román praefecturákra osztását, nép fölfegyverzését előmozdította, mint Comitée-tag a kiáltványokat aláírta, sőt tények, hosszas itt mulatása, a Golescu levele s más levelezései arra mutatnak, hogy ő missióban volt itt és pénzsegélyt megbízótól, Bukarestből kapott. Tanári fizetéséből, más országban, annyit utazva, vajjon lehetséges lett volna-e magát oly kényelemben, mint élt, fentartani? Ez nem indokolatlanul kérdezhető. Balasiescu tanárról hivatalos adatok mutatják az elébbi föltevés jogosultságát. A balázsfalvi gör. kath. káptalannak 1848 végén tetemes ezüst pénze veszvén el a béke helyre álltával a pénztár rendbehozásakor ez hivatalosan tudomásra jött. A kik kezelők voltak, vagy ott lakván, a dolognak tudói lehettek, kikérdeztettek s nyilatkozataikat adatokkal, tanukkal és tényekkel igazolták; de csak annyi derült ki, hogy a sok különböző nemzetű katonaság a város elfoglalásakor és felprédálásakor sajátíthatta el, ott, vagy azoknál, a kik talán megmenteni akarták. Balasiescu neve is bele vonatott. Kihallgatták-e őt is vagy nem? nincs tudva; de Szebenben tartózkodása alatti pénzügyi viszonyairól a legkiméletesebb módon hivatalos nyomozás történt, minek folytán a következő tények jöttek ki.

Midőn ő Szebennek a magyarok által 1849 márcz. 11. elfoglalása után Oláhországba menekült, a riskása-utczában azon háznál, hol a román Comitée üléseit tartotta, a kéménybe négy hüvelyknyi átmé-

rőjű skatulyában, bepecsételt papirosba göngyölve hátrahagyott egy összeg aranyat, melyet később aug. 3. a városnak az oroszok által visszavétele s az ő ide visszatérése után hiány nélkül megtalált s mint sajátját kezéhez vette. A mint e tény tudói s szemmel látó tanui mondották, bár az aranyokat meg nem számították, lehetett 500 darab. Balasiescu a megtaláláskor a háziasszony két lányának egy-egy aranyat ajándékozott. Ugyanez alkalommal egy szükségszéktisztító szolgálata szerint ő a nevezett ur rendeletére azon ház árnyékszékéből ezüst huszasokkal tele két vászon zacskót vett ki, melyek elrothadt vászna a kiemeléskor elszakadván, több ezüst huszas visszacsúszott, a mit az később vízmerítő vederral szintén kivett s tisztára mosva, a tulajdonosnak átadta. Aug. 5. a magyarok kétségbeesett harcz után ismét visszafoglalván Szebent, s Balasiescu ekkor a Disznódi utczában lakván, délutáni 3 órakar sietve menekült s nagyobb biztonság kedvéért, nem az ő lakán, de ahhoz közel, a második háznál levő apró-só kereskedő, Merck nevű polgár háza hijjára két zacskó ezüst pénzt, két lőfegyvert és egy fejrővel s férfiruhával tele ládát rejtett el. Az oroszok aug. 6. a várost másodsor is hatalmukba kerítették, a korábban ott szállásolt katonák magukat tisztestől együtt ismét e sóárushoz szállásolták be, a kozákok a hozzá férhető helyeket felkutatták s a két zacskó ezüst huszast és két fegyvert megtalálván, magukkal vitték; később magánál ezen sóárusnál penészes ezüst huszasokat orosz pénzzel akartak beváltatni, de neki nem lévén, kívánságuknak eleget nem tehetett. Midőn Balasiescu ezen pénzért jött, nem találta meg, panaszkodott miatta az ott levő orosz tisztnek, de fogamat nélkül. E nyomozás

Gerzer francia nyelvmester s meghonosult szebeni szász polgár és tizedkapitány (Nachbarhahn) előtt történt . . .

Fürkészni Balasiescu tanár pénzügyi viszonyait nem szabad emberhez való; de ő egyik okozója levén hazánkat ért sok és nagy szerencsétlenségnek, miután birtoktalan volt, papi és tanári alkalmazás nélkül, irodalmi foglalkozását nem folytatta, tényleg egy idegen ország egyik nagyobb városában 1850 elején Erdély katonai és polgári kormányzójától egy 900 frtos román fordítói állomást kért s több történetíró őt és Laurianit orosz emissáriusnak írja — valószínűnek látszik, hogy ő a belzavarok tartama alatt akkora pénzüsszeghez politikai szolgálatokért, vagy más, még ma ismeretlen s bizonyíthatlan uton juthatott Petőfi, Magyarország lángeszü forradalmi költője, birtoktalan volt s itthon, saját honában, mikor honvédtiszti rangjáról lemondott, családja fentartathatása végett verseiért kért és nyert a b. ü. minisztertől 500 forint tiszteletdíjt. Ez mutatja a munka emberét igaz nagyságában!

XVII.

A custozzai győzelem politikai hatása az osztrák és magyar viszonyokra. A második katona-executio. A militarismus nyílt föllépése Bécsben, Zágrábban, Naszódon. Szeptemberi balászfalvi gyűlések. A magyarság megtámadtatása a vármegyéken. Berzenczey székely népgyűlési eszméje.

Hogy a márcziusi magyar alkotmány aláírására Magyarország csak későn s igen nehezen tudta rábirni királyát, s ebben a fő akadályt a kül-, pénz- és hadügy tette, ismeretes tény; az államadósságok egy része

elvállalásának követelése is mint árnyék a testet, úgy kísérte a fényes nemzeti vívmányt folytonosan. A Jellasich és Rajasich-féle párttűtés, valamint az erdélyi szász és oláh lázongás ebben találta lét-okát, br. Lederer és Puchner ezért nem adtak fegyvert a magyar nemzetőrségnek, Mészárosnak Olaszországból, a magyar katonaságnak az osztrák örökös tartományokból haza rendelése ez okból késett. E kutfőből származott sok más nehézség is, a mi a magyar miniszterium törekvéseit sisisphus-i munkává tette. Jogfenntartás volt mindez és emlékeztetés Magyarországra nézve, hogy vívmányával ne bizza el magát, s jelenjénél rosszabbra készüljön. A custozzai győzelem s az aug. 31-én költ osztrák miniszteri átirat a magyar kormányhoz, legelsőbben lebbentette le a fátylat erről, kétségtelenné téve az uralkodó-ház megbánási titkos érzületét. Minden ezutáni tény azt mutatja, hogy az udvar komolyan el volt határozva ezen szabadságokat azonnal visszavenni, mihelyt hadereje Olaszországból felszabadulván : arra az alkalmas pillanatot elérkezettnek látja. A gr. Latour által elébb Jellasichnak, később szeptember és október hónapban gróf Lámbergnek és báró Puchnernek adott titkos utasítások, melyek ma köztudomásuak, épen azok, a melyeket Urbán, II-ik oláh határőrezredi alezredes szept. 14-ki párttűtése alapjává tett. Mielőtt az olvasót ezekkel megismergetném, érintenem kell a Thordamegyében, Aranyos-Lónán szept. 12-én végbe vitt második lázadási véres tényt, mint a mely az erdélyi eseményeknek gyorsabb kifejlésre új lökést adott. E falu lakói ugyanis tetteleg ellene szegültek azon bizottságnak, melyet a megye és főispán a végre küldött ki, hogy a már említett 60,000 ujonczból rá eső hadjuttalék kiállit-

hatása véget a fegyverfogható ifjakat írja össze. A főispán maga személyesen ment ki oda, szept. 6-án a népet egybegyűjtötte, a dolgot megmagyarázta s meghagyta nekik, hogy 11-én a bizottságot várják s fogadják engedelmességgel. A nép hajlandó volt s megigérte. De időközben Papiu Hilarianu s más izgatók éjjelen át bebarangolták a vidéket s felbujtatták tudatlan véreiket, hogy kérjék elé a császár kézirat s a kétféjű sasos pecsétet, mert nekik a magyar miniszterium nem parancsol, csak a császár. A kijelölt napon a bizottság megjelent, s midőn munkálkodását el akarta kezdeni, az egész közönség, egyszerre, ingerültséggel ott hagyta úgy azt, mint a főispánt, kijelentette, hogy az egybeírást semmi esetben meg nem engedi; mire a főispán a Thordán állomásozó Sivkovich-ezredből 50 gyalog, az egerbegyi székely huszár századból 30 huszárt rendelt, a kik estvefelé megjelentek; de a helység harangfélreveréssel, követei által pedig Gerendet s a szomszéd falvakat is föllármázva, oly nagy számú népet tódított össze, hogy a katonaság a faluba bemenést megkísérteni nem látta jónak. Másnap még oda rendeltetett Bágynból egy csapat huszár s 120 egerbegyi nemzetőr. Mint legidősebb tiszt Baumgarten, huszár százados vevén át a csapatok feletti parancsnokságot s két polgári biztossal bizonyos távolsáig a népfelé közeledvén: elészólitotta a lázongók főbb vezetőit, őket a felsőbbség rendelete iránti engedelmességre felhívta s ellenszegülések rossz következéseire barátságosan figyelmeztette. A nagy néptömeg értesülvén a bizottság kívánságáról — írják hivatalos jelentésekben a biztosok — zajongni kezdett, mozgott, forrongott, zugása nőtten-nőtt, mert a szomszéd falvakban a

félre vert harangok mind oda csődítették a háborgó népet. A vezénylő kapitány egy negyedórai várakozás után 'másodszor is felhivta a népet, hogy a bizottságot a faluba bocsássa be s fiait engedje össze iratni. A megbizottak ismét azon nyilatkozattal léptek ki soraikból, hogy ők nem hibások, az ujonczok nem a Ferdinánd ő felsége parancsára hivatnak fel összeiratásra, azért ők azt meg nem ígérk, a katonaságot be nem bocsátják s kérik őket visszarendeltetni. . . . Harmadszor is felhivattak, intve, hazafiasan buzdítva s a veszélyekre figyelmeztetve, de mindent gunynyal fogadtak, az ingerültség nőtt, gyilkoló vasvillák, kapák, hosszú hegyes fa-nyársak, csépek, lándzsák emelkedtek föl fenyegetőleg, a lárma az egyre élénkült, nők is fa-nyársakkal jelentek meg, itt-ott a cigányok agyarkodtak, trombitájukat megfuvatták, dobot verettek, sokan kihúzták kardjokat, puskájokat vállhoz vették s így ingerkedtek a katonasággal szemben. Ekkor a kapitány előnyomulást vezényelt, 15 lépésre azonban ismét megállította, várva, hogy tán meggondolkoznak. . . . Nem úgy történt. A Lónáról, Gerendről, Szent-Mártonból, Vajdaszegről, Hadrévről, Keczéről, Gerend-Kereszturról összecsoportosult dühöngő sokaság többé nem engedte szolni megbizottjait, hanem nagy elszántsággal a katonaságra rohant. rárivalkodott, ordított, gyilkoló szereit megvadultan forgatta, csomókba hordott kövekkel dobálózni kezdván. Missling főhadnagy mellbe dobátva, erős vakütést kapott, egy közember fejét betörték, kettőt mellbe hajtottak, egyet megvéreztek, kettő lábán kapott súlyos ütést, két lovat vasvillával ütöttek föbe, egy szuronyt a kő meggörbitett. Ezen tettlegességeket látva a gyalogság, szuronyát neki szegezve a tömegre

rohant, ezt tette a lovasság is, s a legelső lövésre 13 ember halva terült földre, öt súlyosan megsebesült, a többi szétszaladt s a tér alig egy-két percz alatt néptelenné levén: a katonaság sorakozva, katonai rendben a faluba beszállott, a nemzetőrség Egerbegyre tért vissza. . . . Hét falu vett részt a lázadásban s mindenik meghozta a maga áldozatát: elesett gerendi 6, közülök kettő magyar, egy cigány, lónai 3, kereszturi 1, kezei 2, szentmártoni 1, a sebesültek és foglyok is megoszoltak. *)

Bár az ujonczozás a népképviselők országgyűlési végzésén alapult, a kormány elleni nyílt föllázadás ezen megfenyítése az oláh népre ingerlőleg hatott. Három gypontja volt ez időben mozgalmaiknak: Balázsfalva, Nagy-Szeben és Naszód, mert Orláth még nyíltan nem lépett volt fel. Mindhárom ponton viharzó szenvedélylyel tört ki újból az egy idő óta látszólag lecsillapulva volt belső háborgás. A Comitée szét levén oszlatva, most a jelszó Naszódról jött, s az alkalom igen kedvezett; mert a király a miniszterium ki-nevezése s az ujonczozási törvény megerősítésével késett, mit a bujtogatók izgatási eszközül ügyesen használtak fel. . . . Jovich ezredes állomásáról elhivatván: a II. oláh határőrezred parancsnoksága Urbán alezrederre bízott, a ki csakhamar Bécsbe hivatott, magas helyekről utasításokkal ellátva tért vissza ezrede területére s reactionarius működését azonnal megkezdette. Urbán egy kis barna, élénk külsőjű, lobbanékony, (székelyesen szólva: *puzduri*) ember, hirtelen felförmedő, a ki első benyomásaira egyszerre határoz s igen gyakran kétszer is meghánja; egy katona izgaló és teljes önoda-

*) *Kolozsvári Híradó*, 1848. 63. sz. s a hivatalos tudósítások.

adásu eszköz a bécsi Camarilla kezében, magasb becsvágó és hivatásérzet nélkül, egyéni jellem, stratégiai ész és vitézség által csak kis mértékben tűnik ki annyi társai felett. Az egész harcz alatt sem valamely személyes katonai bravourt, sem csapataival nyílt téren eredményes fegyvertényt nem vitt végbe. Ő csak fegyvertelenek felett tudott hatalmaskodni, erejét avval szemben mutogatta, dicsekedett, fenyegetőzött és terrorizált. Nagyobb szabásu actióra vagy ereje, vagy képességei nem voltak. Támadó és védő kisebb-nagyobb útközeteit rosszul tervezte s többnyire szerencsétlenül vitte ki. Egyetlen nagy személyes bátorságra mutatott az, midőn Kolozsvár erejét s hangulatát álruhában kipuhította, egyetlen sikertült katonai vállalata, Bem borgo-prundi, határőrségének 1848. febr. elején a havasokat ismerő román határőrség titkos értesítése és segélye által, éjj idején, álomban meglepve elfogatása. Szász-régeni csatája szégyenletes futás, szamosujvári győzelme s Kolozsvár meghódolása nem jöhet hadi tény-számba. Kolozsváratt 1848. november végén Wardener őt hagyta fedezetül: dicsekedés, kegyetlenség, zsarolás — ebben foglalható össze ottani működése, míg eljött Bem s csapataival együtt elűzte. Mint katonát leginkább jellemzi a henczegő kardcsörtetés, a történelemben fölvetetést legméltóbban ama vadsággal vegyült arrogans szava érdemli meg: *minden megölt oláh fejéért őt magyarét véteti el!*

Ily tehetségekkel s katona-létére Urbán mégis politikai küldetést vállalt s azt katonás nyerseséggel, a legkisebb diplomatai ügyesség és tapintat nélkül, magától és az udvartól mindent elidegenítve és sokkal több rosszat, mint jót eszközölve hajtotta végre. Működését, céljával s indokaival együtt elénk tárja

azon szept. 14-iki körlevele, mit programmnak vagy kiáltványnak lehetne nevezni, ha e név alatt szokás nem lenne alakilag szabatos, tartalomban nagyobb politikai értékű köziratot érteni. Czélszerű lesz azt saját szavaival ismertetnem, mert az kibocsátóját és a kort élesen, igazán jellemzi s kézzelfoghatóan bizonyítja tette illegitimitását és azt a könnyelmű cynismust, melylyel e kis ember Magyarország alkotmányának megsemmisítésére vállalkozott. Ebben ugyanis hivatalosan tudatván a belső szolnok-megyeyei tisztséggel, mely megyéhez ezredének területe tartozik: „hogy a naszódi oláh határőrségi népség közt már régóta aggasztó a hangulat az akaratuk ellen létesült *Unio*, a határőrségnek a magyar miniszterium alá rendeltetése, a magyar lapoknak, magát a császári ügy szolgálatára kirendeltetni kért egyik oláh határőr-zászlóalj elleni támadásai, a határszéli ezredek ezen része ellen megindított nyomozás, főleg pedig a magyar seregzredeknek és erdélyi határőrségi csapatoknak a cs. kir. hadsereggtől szándékolt elszakítása miatt, mely utóbbiak a létező nyugtalanságnak új tápanyagot adtak s az eddigi fenyegető kitörést siettették. Az alezredes megkísérelte, hogy a kedélyeket lecsillapítsa s az ingerültségnek békés és higgadt irányt adjon, de csak egy szikra kellett, hogy a kész gyuanyag tüzet kapjon. A magyar miniszterium sorozási rendelete megadta azt. A mint ez megjelent, 50-nél több falu nemkatona közönsége a román határőrséghez csatlakozott s néhány nap óta egymást éri a küldöttség, mely azt kérte, hogy egész fegyverfogható ifjusága a császári felség és birodalom szolgálatára soroztassék be s kijelentette, hogy a magyar urak számára kebelökből egyetlen embert sem bocsátnak ki. Fenyegetőleg

nyilatkoztatták ki: hogy ha a magyar hatóságok kényszerítéshez fognak, ők volt földesuraiktól úgy, mint a magyar tisztviselőktől magukat meg togják szabadditni, s el vannak határozva mindnyájan fegyvert fogni a császárért. Ez elhatározásuk a népnél mindenfelé visszhangra talált s az ezredparancsnokság állomáshelyén 300 tagu követség jelent meg az ezred összes helyiségeiből, melyhez csatlakoztak távoli vármegyékből jöttek is. Ily viszonyok közt — mondá az irat — az ezredes betegsége miatti távollétében az alezredes a parancsnoki tisztet átvette azon szilárd eltökéléssel, hogy egy forradalmi s anarchicus állapot létrejöttét mindenképen megakadályozza, hogy ne csak a határország népét törvényes rendben és fegyvelemben tartsa, de a szomszédos földesurakat és megyei tiszteket is veszélytől megóvja, nehogy itt is az 1846-iki galicziai véresemény ismétlődjék. A falukról bejött ezen küldöttségek jegyzőkönyvre adott főbb kívánságai ezek voltak: 1. Hogy az oláhok megegyezése nélkül létrejött *Unio* szüntessék meg. 2. Hogy ők a magyar miniszteriumtól tétessenek teljesen függetlenekké; ők mint atyáik is az osztrák császári ház hivei levén, bárha az egyik mint másik miniszterium egyformán hozhat be állapotukban korszerű javításokat, mégis inkább kívánnak a császári miniszteriumtól függni, s a császári hadseregtől csak a halálban engedik magukat elválasztatni, mely érzületök — tudják — hogy legfelsőbb helyen kedvezőleg fogadtatik. Ez ezredparancsnokság előtt — mondja tovább az irat — fontosnak látszott úgy a folyamodóknak, mint a szomszéd vármegyékből ezrenként hozzá özőnlő oláh, szász és magyar népnek megnyugtatója; a miért is felvilágosította és meggyőzte őket arról, hogy

csak nyílt és egyenes eljárással lehet a jót maradandóan eszközölni; ennél fogva egyidejűleg megigértette velök azt, hogy minden erőszakosságtól óvakodnak, az idegen tulajdont nem bántják, a megyei tiszteket és földesurakat védik és a fennálló törvényeknek engedelmessékednek. Az ezredparancsnokság mind ezért tőlük csak ezen csekélységet kívánta, hogy minden község, mely 100 lélekből áll, a császár számára adjon két ujonczot, határozatlan időre, foglaló nélkül, úgy, hogy ezen ifju fegyveres csapat semmi hadosztályhoz be nem osztatik, hanem csak egyszerűen a császári zászló alá föleskettetik. Ezen kinyilatkoztatás után — így végződik az irat — a tömeg boldog meglegedésben, a császári házat áldva, az összbirodalmat éltetve tért haza, s az alezredes azt hiszi, hogy ezen eljárása által egy veszélyes mozgalomnak az egész ország s különösen a szomszéd vidéki birtokosok és megyei tisztek érdekében elejét vette és azt elfojtotta. Kéri azért a tisztséget, vegye ezt tudomásul s részéről is ismert bölcsességével gyámoltítsa; az ezredparancsnokság egyébiránt ez eredményt külön futár által ő felségének, a császárnak és királynak is tudomására adta. Az ezen ezredkerületben a mondottakhoz képest készítendő besorozási lajstromok később küldetnek be; reméli az ezredparancsnokság, hogy a tisztség szives lesz e lépését nem tekinteni idegen törvényhatóság jogkörébe avatkozásnak, hanem abban egy nagy veszély eltávolítása eszközét ismerendi föl.“

Urbán alezredes e körlevelét a szomszéd Kolozs- és Dobokamegyék s Kővár- és Besztercze-vidék tiszti karaival is közlötö, magát úgy látszik az egész északi országrész katonai kormányzójának véve. Ira-

tának utolsó tétele élcznek igen komoly, politikának neveléses. A megyék az átiratot azonnal a kir. biztoshoz és kir. kormányshoz küldötték fel, az első a miniszterelnökhöz, utóbbi a b. ú. miniszterhez, az alkotmány sértésért a törvény megtorlását s Urbán alezredesnek katonai jogkörébe visszazoritását kérve, minek azonban semmi foganata nem lett. Hogy az olvasó ezen eljárás országfelforgató hatásáról meggyőződék, megismertetem b. Szolnokmegye főispánjának, Wéér Farkasnak a kormányhoz szept. 15-én tett s megyéje helyzetét megdöbbsentően sötét, de hű és igaz szinokkal festő jelentése néhány pontját. „A sorozás vala — ugymond — e példás békéjü megyében kezdete a csend és rend felbontásának. Alig kezdődött meg az, azonnal megtelt a megye bujtogatókkal, kik a II-ik oláh határőr-ezred vidékéről rajként áradtak ki. Eddig itt ha volt is a feszültségnek némi jele a nép némely rétegében, ellenszegülésnek szine sem volt látható. Most az tűnik fel egyeseknél és egész községeknél egyiránt. A bujtogatók azt terjesztik a nép között, hogy a mostani kormányrendszer nem a császári felség akaratóból létezik, hogy egy királytól, kit a magyarok a császár ellen állítottak fel, több rendeletek érkeznek s teljesitetnek a közigazgatási tisztviselők által. Ez a balvélemény márczius óta mind terjed tovább-tovább; nem volt helység a megyében, mely ily vagy más alakban hasonlóul ne nyilatkozott volna; most azt mondják, hogy a jelenlegi katonaállítás a felségnek a magyarság által megtámadtatására volna intézve, s a czél az, hogy az oláhság a felség elleni harcokban elvérezzék. Semmi kétség, hogy mindez Naszódról származik. Az első lökést egy, azon vidéki oláh papság

által zárt ajtónál a templomban tartott gyűlés adta, melyben több katona-tiszt, sőt ezredes br. Jovich is részt vett. Sok olyat tárgyaltak ott, a mi a hivatalos jelentésben nem volt benne. Eléjött a magyar hadügyminiszter által Szeged alá rendelt zászlóalj dolga is. Minden oda irányult, hogy a nép a magyarok iránt gyűlölségre hangoltassék. A gyűlésből haza távozók uton-utfélen boszut kiáltottak a magyarokra véreiknek a csatatérre rendeléseért. Az idegenség sőt ellenszenv már Kozárváron az esküvetételnél kitűnt magában a zászlóaljban, mit nevelt, sőt elkeseredett gyűlöletté változtatott a Pesten való maguktartásáért őket méltán ért megfenyítés. Ekközben hazaérkezett bécsi utjáról Urbán alezredes s nyíltan beszélni kezdette, hogy ő felsége ugyan a magyaroknak tett engedményeket meg nem változtathatja, de ha a hadsereg teszi, nem tesz ellenére. Ő szolgálatát ígerte erre, a mit teljesít is, mert rá szavát adta. Rövid időn felmondandja az engedelmességet a magyar miniszteriumnak, nyilatkozik az *Unio* ellen s azt írásba foglalva a szomszéd törvényhatóságokkal is közli Ime a katonai propaganda forrása, melyből a fennebbi körlevél eredett, s melynek eszméi most az ezred területén s a szomszéd vármegyéken mindenfelé számos kiküldöttek által terjesztetnek. A szegény népet még avval is ámitják, hogy az alezredes beszélt a császárral, s magától kapott felhatalmazást és meghagyást arra, hogy mindezeket a népnek megmondja. A lázítás nagyban foly, a kedélyek hangulata már-már bősziúltságba megy át, az oláhság tömegekbe verődik össze, kezd elvonulni az erdőbe, vagy gyűlésezik, iszik, tanakodik; sőt több helység fegyverrel van ellátva, harang félreveréssel adtak hirt összegyűlésre, s megesküdték utolsó

csepp vérig ellene állani a katonaillesítésnek s kényszerítés esetében magukat kölcsönösen védni Ezek következtében a megye csaknem fölbomlásnak indult. . . . Az itt előadottak — ugymond a főispán — hü képe a többi megyékben levő anarchiai és csendviszonyoknak is. A megyei bizottság megrohantatástól tart minden pillanatban. Ő ugyan ezek ellenében mindent megtesz, de a kormánynak tudtára adni kötelességének ismerte. Hamar kitöréstől nem tart, mert nézete szerint azon kéz, mely az ottani reactió szálait vezeti, Magyarország valamely oly rendkívüli lépéseig, mit a tetteleges fellépésre nem lát ürügyül felhasználhatónak, a kitörést megengedni nem fogja. De már egy ily föltevés lehetősége is veszélyes az itteni kevés számú és szétszórtnak élő magyarságra, az *Unio*-ra és más nagy érdekekre nézve is. Mindezeknek orvoslatát a magas kormánytól várja, ő többé semmi meg nem kísérelt védelmi eszközzel nem rendelkezik. . . .“

. . . Nevezetes, hogy Urbán alezredes Máramaros-megyé e Borsa helységébe is átküldötte Binder nevű kapitányt a császári zászló alá sorozás végett, s az odavaló megyei bizottság az ellen tiltakozván, azon kérdést tette hozzá: mi jogon avatkozik Urbán alezredes megyéjük hatáskörébe? a kapitány azt felelte, hogy a község erre őt felkérte. S az alezredes ur mindent teljesít, a mit tőle kérnek, jogost, jogtalant? De hát ha nem áll az *Unio*? Áll a parancs — felelé a kapitány, neki rendelték s ő eljött. A bizottság azonban tiltakozott ez eljárás ellen s védelmet szintén a kormánynál keresett.

Még sötétebb képét adja megyéje közállapotának ugyanazon főispán pár héttel később, októb. 3-ki hivatalos jelentésében. „Megyémben a rend teljesen

felbomlott, a nép bősztúltsége s tudatlansága a köz-igazgatást lehetlenné teszi. Azt mondja: ő a naszódi katonai kormány alatt áll, polgári tisztviselők neki nem parancsolnak Ezt hozta a megyére Urbán alezredes békebiztosítása és a nép zászló alá esketése. Fegyverkeznek, kaszáit egyengeti ki éjj-napon át, csoportokban támadási terveket forral egyik-másik birtokos és tisztviselő ellen, kik a mint erről értesülnek, otthagya mindenöket, elmenekülnek a merre lehet; de a nagyobb résznek nincs hová menekülni, az várja mindennap a fejére mérendő csapást. A tisztviselők kijelentették, hogy többé semmi hivatalos eljárást a nép között végezni nem mernek, míg a rend és csend alkalmas eszközökkel helyre nem áll, nem akarják magukat s övéiket a nép gyűlölségének s dühének kitenni. A dolgok ezen állásában sajnálva jelenti, hogy többé ő sem tehet semmit: nincs hatásköre, hatósága, nincsenek eszközei, hivatal viselői. Azért tudatja ezeket a kormányzóval — így végződik a jelentés — hogy ha annak még sikerrel felhasználható eszközei volnának, azok iránt intézkedhessék.“

Két nappal később a tűz az ország egy másik táján ütött ki. Szept. 16-án reggel fél 10 óra tájban — írja az ottani gör. kath. káptalan — Balázsfalvát véletlenül több ezerből álló román, magyar, szász néptömeg lepte meg, magát gyűléssé alakította s tanácskozásait egészen 28-káig folytatta. E népgyűlekezetnek két nagy fontosságú ténye van. *Egyik* az, hogy a káptalant felszólította arra, hogy nevében a kir. kormányshékhé intézett egy kérvényt oda pártolólágg terjeszzen fel. Azt mondják abban azok a kik irták: „hogy a kormány 60,000 katonát akar

Erdélyből besoroztatni, ők azonban nem kötelesek alávetni magukat, mert a császár a törvényt nem erősítette meg; de akkor sem, ha megerősítette volna is, mert őket nem kötelezi az *Unio*, a mibe bele nem egyeztek, a melyet nem pártól sem szász, sem román. Kéri a káptalan, védje őket, hogy ne nyomassanak törvénytelenül, lássák meg a magyarok, hogy a káptalan nemzetével tart; a magyarok parancsait úgy is mindig kihirdeti s pártjukat fogja, de a románok még semmi segedelmét nem látták; ha most sem tesz érettök semmit, minden bizodalmutkat elvesztik nagyjaik iránt, kik csak az őket elnyomó idegenekkel tartnak, nemzetöket pedig segitni nem érzik magukat köteleseknek. Kéri, eszközölje ki, hogy tarthassanak nemzeti gyűlést, hol megjelenjenek követek és a román Comitée, olvastassék fel a császár mindkét válasza s a magyar miniszterium nyilatkozata is, és hogy a magok nemzeti ügyeikről együtt tanácskozhassanak; s gyűlésre jöjjön minden vármegye minden falujából két falusi vagy városi küldött, jöjjön el minden esperes két-két pappal. Erre hét nap alatt választ kérnek, hogy ne zavartassék fel a közbéke. Kéri továbbá Mikás és több fogoly társaik szabadon bocsáttatását. Ők nem tettek a magyaroknak semmi igazságtalanságot; most is kötelezik magukat, hogy nem fognak felkelni ellenök. Bocsássa ki hát a kormányzék a román foglyokat, ha velök békében kíván élni s ne adjon okot ingertúltságra, a minek mind a magyarokra, mind a románokra nézve szomorú következményei lehetnek. Ha kérésök nem teljesül, a káptalan és kir. kormányzék fog számot adni a történető következtésekről." Aláírás: *A nyomorgatott erdélyi testvérek. A káptalan azon megjegyzéssel terjesz-*

tette fel azt, hogy a kir. kormányzék a kebeléből kiküldött követeknek végleges és határozott választ adjon, annyival inkább, mivel a gyűlés kijelentette, hogy míg választ nem kap, Balázsfalváról el nem távozik.“*) A kir. kormányzék megírta a káptalannak, hogy vizsgálósítsa fel a népet, hogy a 60,000 katonát az egész Magyarország köteles kiállítani, hogy a kormányzék már e kérvény kelése előtt az összeírást megszüntette; a gyűlés tartását a kedélyek mostani ingerült állapotában meg nem engedi, sőt azonnal széteszítésüket rendelni annyival inkább, mivel Ságuna püspök az említett kir. válaszokat egyházi uton már kihirdette; az elfogottak ügyében haladéktalan és részrehajlás nélküli bíróság általi ítélethez van rendelve, e végre külön felállított törvényszék által; de addig is mind Mikás, mind a többi elfogott ily bűnösök kezességén elbocsátása iránt intézkedés van téve; Mikásra nézve még korábban megadatott e kedvezmény, de ő kezest

*) Az aláírás ez:

A balázsfalvi székesegyházi káptalan:

Rátz László m. p. olvasó kanonok és az Egyházi Tanács ideiglenes elnöke.

Boér István, örkanonok.

Barna János, tanárkanonok.

Tovább es volt írva:

Az itt következők is aláírják, mint e tárgyban tanácskozni felhívottak:

Jovian Miklós m. p.

Michael Ambrosius Elekesi m. p.

Pap Ágoston m. p. közoktató.

Tivadar Majoran m. p. közoktató.

Máni József m. k. közoktató,

Tartza József s. k. oktató.

Kerekes Pál, költészettanár.

Papp András s. k. természettanár.

Sztoian György, tanár.

Hosszu József, tanár.

Gerandou József m. p. levéltárnok.

állítani nem kívánt s ezért terjedt oly hosszúra kereset alatti fogsága“

Másik tény a forradalomnak nyílt proclamálása az által, hogy felsőbb kormányi engedély nélkül, sőt a kir. kormányzék és kir. biztos tilalma ellenére gyűlését állandóvá tette, s mint a szerb nemzetet Rajasich márcziusban Karloviczon, ugy e gyűlés a román nemzetet itt önállónak nyilvánította, Erdély és Magyarország alkotmányos kötelékéből magát kiszakította s jövőjéről mint független nemzet intézkedett. E végzése így hangzik : „*Nyilatkozat* Tudva van kedves hazánk minden lakosa előtt, hogy ő felsége mint az osztrák monarchiában lakó minden más nemzeteket: ugy az Erdélyben lakó román nemzetet is kegyelmesen felhatalmazta, hogy fegyvert foghasson s nemzeti katonaságot állithasson fel. Az ezen joggal felruházott erdélyi román nemzet is, követve a magyarok és szászok, mint az ő honfitársaik példáját, önmaga és a közcsend védelmére magát fegyverrel akarja ellátni, tudtára adva minden honlakosoknak, illetőleg törvényhatóságoknak, hogy ő nem egyéb célból vesz fegyvert kezébe, s nem egyébért gyakorolja magát az azzal bánásban, mint a maga és közbátorság védelmére, azon jognál fogva, amint ezt a magyar és német nemzet ez országban eddig is tette és teszi. Felszólítja tehát a többi honlakókat és törvényhatóságokat, hogy e jogukkal élő románokat abban ne akadályozzák, sőt hagyják, hogy ők fegyvert szerezhessenek, készíttethessenek s azok használatában magukat gyakorolhassák. Ők bárkinek bár minő megháborítása ellen ünnepeélyesen tiltakoznak, s készek bár kit közülök, aki igazságtalanul megtámadtatik, mint testvéröket, együttesen . védelmezni

ha pedig nem bántatnak, minden honfitársukat békében élni hagyni.“*) Még határozottabban kifejezte azonban e gyűlés a román nemzeti akaratot egy más iratában, mely így hangzik: „*Értesítés.* Ő Felsége I. Ferdinánd császár, márczius 15-én szabad sajtót engedett s jogot adott a nép felfegyverkezésére, hogy nemzeti őrsereget alakíthasson, és elfogadta az alkotmányos kormányzás elvét az egész monarchiában; június 23-án pedig a román nemzet ügyében úgy nyilatkozott, hogy annak szabadságában áll magát fölfegyverzeni; megígérte, hogy a románoknak román nemzetbeli igazgatói lesznek. Ezen császár ő felsége által adott jogok következtében, az 1848. szept. 16-tól 28-áig Balázsfalván összegyűlve volt román nemzet elhatározta a közcsend fentartása tekintetéből fegyvert fogni s nemzeti őrsereget alakítani, úgy, hogy minden 17-től 50 évig levő polgár kötelezi magát egy puskával vagy lándzsával, karddal, pisztolylyal s más hasonló fegyverrel ellátni, úgy, mint eddig a nemesi rend ellátva volt s valamint márczius 15-ike óta fegyvere van a szászoknak s ő felsége minden alattvalóinak.“***) Ugyanekkor a gyűlés az erdélyi összes oláhságot katonai praefecturákra osztotta, egy praefectura állott 100 faluból és 10 tribusból, minden tribus 10 faluból; voltak praefectek és alpraefectek, tribunusok és altribunusok, centuriok és alecenturiok, decuriok stb. A főbb hivatalokra ki is neveztek az egyének, s nyomban biztosokat küldöttek ki az összeírás végrehajtására. Szept. 29-én Schurter tábornok Szebenből megérkezett, s kijelentette a románoknak, hogy össze-

*) Költ Balázsfalván, 1848. szept. 27-én. Aláírva: *A román nép* (POPULUS ROMANUS.)

**) Aláírva: *A balázsfalvi gyűlés.*

irandó nemzetőreiknek 10,000 fegyvert fog adatni; a magyar constitutiót (hihetően a pozsonyi utolsó t. cikkeket) és miniszteri rendeleteket estve hét órakor a balázsfalvi piacon megégették, a román *Comitée* elhatározta, hogy októb. 2-án és 3-án Szebenben gyűlést tartnak, ott a százszokkal egyesülve az osztrák alkotmányt kikiáltják, s egy ideiglenes kormányt fognak felállítani Szept. 30-án a *Comitée* tagjai: Barnutiu, Mikás, Lauriani, Buttyán és Papiu Hilarianu Szebenbe mentek, Axentiu Severu mint küküllőmegyei praefect ott maradt. Szándék volt, hogy a kitűzött szebeni gyűlésre minden tribus legalább 10 jól felfegyverzett embert vigyen be; de ennek Pfersmann ellene mondott azon okból, hogy Szeben vidékén — ha kell — elég oláhot lehet találni A nép e nap óta kizárólag fegyverkezéssel s főkép lándzsakészítéssel foglalkozott, a kovácsok szenet a püspöki erdőben égettek, a nemzetőröket a falukban szabadságolt katonák tanították*)

Benne volt tehát Erdély a forradalom örvényében, oda sodorva a naszódi katonai propaganda és balázsfalvi törvénytelen gyülekezet vészese irányu végzései által. Az akk ori helyzet felőli mély és alapos itélettel ír b. Bánffy János küküllőmegyei főispán szept. 17-ki hivatalos jelentésében. „Egymást érik s valósítják meg — ugymond — a Balázsfalva környékéről hozzám jövő hírek, melyek e szerencsétlen vidéket elpusztulással feyuegetik. A gyűlés ma kezdődött meg, számuk nagyobb, mint májusban s folyvást nő. Szinte mind felvannak fegyverkezve; vannak közöttük orláti határ-

*) Több szomszédos főispán hivatalos jelentéséhez csatolt eredeti nyomtatványokból és végzésekből.

Kolossvári Hiradó, 1848. 73. sz.

örök is. A kedélyek ingerültek, sőt dühösek; feltételek nem kevesebb, mint a magyarokat kiirtani, oláh vajdát választani, oláh territoriumot foglalni. Ki akarták szabadítani a megye börtönéből az ottfogvalevő balázsfalvi papot. Alig hihető, hogy e nagy tömeg felbujtogatott nép, melynek fegyver is van kezében, vérontás vagy pusztítás nélkül oszolják szét, annyiva inkább, mivel papjaik nyilván bátorítják őt erre Proclamatio forog közöttük, hogy ha falvaikba megyei tiszt megy, verjék agyon; ha katonaságot küldnek, estve vendégeljék meg s éjjel meggyilkolván, fegyvereiket szedjék el. Mutattak elé nagy pecsétetes levelet is, melyben az áll, hogy az oláhok a magyaroknak ujonczot állítani nem tartoznak, mert ők az orláthi határőrezredhez tartoznak. Mindkét iromány a közelebbiről Orláthon tartott gyűlésből küldetett szét. Végzéseikről még nem értesültem kellően. A közelebbi gyűlés 20-án lesz. Számuk felmegy 40,000-re. Szomorú kilátás megyém kevés magyarságára nézve — jegyzi meg a főispán — melyet mindenfelől ellenség vesz körül. A nemzetörök száma csekély, azoknak sem kaptam sok sürgetésem után is fegyvert; Ebesfalván, Segesváron orláthi katonaság; a Savoyai herczeg nevet viselő dragonyos ezredi és Károly-Ferdinánd-ezredbeliek közt is sok a megbizhatlan; kénytelen Maros- és Udvarhelyszéket szolítani fel véletlen esetben adandó segélyért. Gondoskodják a kormány gyors segélyről, mert ha a vész árja a megyéket ellepte, nagy időre vége lesz a kevés magyarságnak s vele az intelligentiának! Ha a Camarilla feje felett — így végződik a jelentés — ennyi ármányára sem csattan meg Isten bosszuló ostora, lehetetlen igazsága felől kétségbe nem esni“

Nevelte a közaggodalmat s a helyzet válságos-voltát az, hogy e gyűlést senkisémm engedélyezte, senki nem ellenőrizte, sem kormány, sem megye nem tudott rá befolyással lenni. A nép hangulatát már a káptalanhoz beadott kérvény elárulta, mely inkább fenyegetés s modorát az ochlocratia nyersesége jellemzi. A kormányzék és kir. biztos megtette a lehető, de a kívántat nem, s azért rendelete inkább ingerelt, mint csillapított. Pedig a békés magatartás meg volt ígérve. Az is sajnálatra méltó, hogy e gyűllekezetben nem volt jelen püspök Lemény, és a vele egy érzüetti mérsékelt román értelmiség pártja; foganat nélkül maradt Ságuna püspöknek ez időtájatt a *Kolozsvári Hiradó* októb. 3-iki 70-ik számában megjelent főpásztori levele, melyben békére, V. Ferdinánd császár és király iránti hódolatra, a testvér nemzetekkel egyetértésre, a felsőbbségnek engedelmeskedésre, a volt földesurak iránt hálára s csendes türelemmel várakozásra inti hiveit, míg a kormány a maga és felség igéreteit törvény alkotása által teljesítheti. . . . Már ekkor válsági ponton állottak a dolgok Bécsben és Pesten, a magyar miniszterelnöki hely betöltése miatt, a mi új miniszterium kineveztetését fogta volna lehetségessé tenni. Gróf Batthyány Lajos lemondása oct. 2-án elfogadtatott, miután az utódává b. Vayt kinevező kir. leiratot ellenjegyezte. A király felkérte, hogy Eszterházy herczeg helyett magyar külügyminiszterré b. Récseyt kinevező kir. leiratot is írja alá, de ő ezt megtagadta. B. Vay felhivatott, a megajánlott magyar miniszterelnöki tárczát azonban nem fogadta el — ő csak előde nyomán járna — mondá s visszatért erdélyi kir. biztosi állomására. Másnap oct. 3-án Récseytől aláírva megjelent azon kir. leirat, melyben

azon oknál fogva, hogy Magyarországon az uralkodó párt a törvényesség terét elhagyta s a felség kényszerítve van fegyverrel vetni véget az anarchiának, b. Jellasic a királyi felség teljhatalmu biztosává nevezte-tett s Magyar-, Erdély- és Horvátországban levő minden fegyveres testületek alája rendeltettek. B. Latour cs. hadügyminiszter még okt. 2-án tudósítván b. Puchnert a bécsi változásokról, közölte vele azon tervet, mely szerint Magyarországnak fegyveres erővel meghódítása elhatározott, s neki meghagyta, hogy az oláh határőrökből 3 zászlóaljat s egy ezred német lovas-ságot maga mellé vevén, kelet felől kezdje meg működését; sergeit indítva Nagy-Várad felé, az aradi és temesvári várórségekkel tegye magát összeköttetésbe, hogy ha a magyar kormány Pestről Debreczenbe vagy Nagy-Váradra költözik át, abban meggátolja.

Ha az olvasó ezt és a naszódi II. oláh határőrezred tiszteinek még sept. 13-ki közgyűlésében felsőbb helyre juttatott kérvénye tartalmát figyelembe veszi, át fogja látni, hogy a Latour által okt. 2-án kiadott iménti rendelet elvei Urbán előtt már september elején tudva voltak, hogy ő Bécsből magával hozta azon utasítást, mely szerint eljárásait intézte. Fennebb ismertetem körlevelét s az abban levő kívánságokat, de a valódi tényállás csak az indokokból tudható meg. „Az ezred azért nyilvánította magát függetlenek — ugymond szept. 13-ki jegyzőkönyvében — mert a magyar miniszterium követeket küldött Párisba és Frankfurthba, a francia köztársaság és német birodalmi gyűlés üdvözlésére, mert azon esetre, ha Ausztria és Németország közt szakadás lesz, a miniszterium kijelentette, hogy Magyarország segélyére ne számíttson, mert a magyar fővárosban külföldi követeket

akar elfogadni, s nem hogy segílyt adott volna az olasz háboru folytatására, de a magyar ezredek hazabocsátását kívánta. Mindezek mutatják — mondja az ezred — hogy Magyarország a monarchiától el akar szakadni, s a naszódi határőrök mint annak hívei, ez árulásnak ellenszegülni kötelességöknek tartják Mindezekből világos, hogy ugy a naszódi mint a balázsfalvi honfelforgató végzéseek Bécsből és Szebenből jött bátorítás és utasítások következtében jöttek létre.

S mivel mindezek a román Comitée utján, annak száz meg száz jött-ment ifju, félművelt és tudákos ágensei által az egész országban gyorsan elterjedtek: csoda-e, ha az együgyü oláh nép elméje megzavarodott, jogot, tulajdont összetévesztett, törvényes és forradalmi tényt egyértékűnek vett s így minden társadalmi kötelék lassankint szétszakittatván: törvénytisztelet és függés, személy- és vagyonsbátorság az országból végképen eltűnt s a rablások és gyilkolások elkezdődtek. Borzasztó képét adják a hivatalos jelentések ez időbeli erdélyi állapotoknak. Csak néhány példát idézek a sok közül. Felső-Fejérmegye igazgató főbirája írja okt. 10., hogy katonai segílyt sehonnan nem kapván: „megyéjében a csend és rend egészen felbomlott, a bujtogatók nyiltan léptek fel s a népet annyira vitték, hogy semmi rendeletre nem hallgat, 400—500-zanként lándzsával, puskával fegyverkezve azok vezérlete alatt faluról-falura járnak, a románokat esketik fel a császár hűségére s a magyarok kiirtására, a volt nemesek és tisztviselők udvaraira — kik már házukat, tűzhelyeiket elhagyták, elbujdostak — lövöldöznek, a hegyeken s faluk végsein jeladás végett lármafákat állítottak fel: csak

égetni, rabolni és gyilkolni nem kezdettek még.“
 „Egy Ilisia Huszu nevű, Oláhországból nemrég visszavándorolt, a bolyavölgyi járás minden falvait bejárta két oláh pap s több lándzsás kíséretében, kik közt szászok is voltak, — írja ugyanazon megye egyik szolgabirája — a templomokban beszédeket tartott s elébb a maga hűségére fölesketvén, ingerelte a népet a magyarok ellen; ő maga Mihályfalván tartózkodik s lándzsásokkal őrizteti magát, több helyeken falusbirót és főpolgárt tett s feleskette; nyíltan kiabálják, hogy megyei tiszt nekik többé nem parancsol, nem is függ tőlük senki; egy verekedési ügyet a felek Ilisia Huszu elébe vittek s ő látott törvényt fölöttük“ Kolozsmegyéből októb. 5-ről Thury Lajos megyei ülnök írja a főispánhoz: „hogy októb. 2. Czikud felől egy 400—500-nyi embercsoport közeledett Frátához veres, fejér, kék lobogóval; fegyverzetök: puska, pisztoly, vasvilla, csép volt; beizentek a két görög vallásu paphoz, hogy tiszteletökre a harangokat huzassák meg, de nem levén rá a püspöktől parancsuk, nem teljesítették. A nagy csoport két Vatáv (*vezér*) alatt a két templom körében állott fel, a papokat kihivatták, a császárt háromszor meg *eljen*-ezték. Ezután Baternai nevű egyik Vatáv, a báldi diák fia, szónokolni kezdett, elbeszélte, hogy ő hét bizalmas társával a román ügyért hat hétig bujdosott a havasokon, makkal s mogyoróval éltek, mert titeket — római atyafiak! papotok s püspökötök elárult, eladott a magyarnak 3 véka aranyért. Igen, eladtak azok, kiket ti hizlaltok, mint sertéseket! Minket a magyarok megakartak ölni. Igazság-e ez románok!? A nép ráivalta: *nem!* Ezután kérdezte őket, hogy a balázsfalvi három román országgyűlésen miért

nem jelentek meg? A nép felelte, hogy papjaik nem adták hirül s a vármegye tisztjei sem bocsátották . . . „Felterjesztettük mi kívánságainkat a felséghez 16 pont alatt — mondá tovább a szónok — ha lejő a válasz, majd megkérdézzük a magyarokat: tetszik-e nekik vagy nem? De nem kérjük, ugy-e római atyafiak! kényszeríteni fogjuk, mert másfél millió római csak megfelel 50,000 magyarnak (*hihetően a megyei van érte*). A nép rá kiáltotta: *meg!* Mert az csak illő, hogy másfél millió rómaiból hárommennyi ur legyen, mint az 50,000 magyarból. A nép ismét rákiáltá: *illő!* Ezután megparancsolta, hogy okt. 5-kére mindenkinek fegyvere legyen: puska, pisztoly, kard, lándzsa. A nép vonakodott, mert — ugymond — őket már megbüntették ezért. „Ne féljetek — mondá a Vatáv — ha a vármegye tisztje akar meggátolni, keljetek fel, ne engedjetek utolsó csepp vérig — 120 falu áll védelmetekre. A cigány 12 krért tartozik a lándzsát megkésztetni, s ha nem teszi, kergessétek el a faluból. Okt. 23. pedig minden háztól egy ember fegyveresen jelenjék meg Balázsfalván; a ki csak hottal megy, feje beverődik, ott adnak lövő fegyvert is . . . Mikor elindultak, alispán b. Inczédi Zsigmond udvarháza előtt kissé megállottak, lőttek s *eljen-ezték* az oláh nemzet szabadságát.“ Így volt ez minden vármegyében.

A szász törvényhatóságok is egy politikai álláspontot foglaltak el a románokkal. Követeik közül haton, köztük: Rosenfeld, Schmidt és Fridenfels a szept. 11-iki országos ülésben küldöik eltérő nézetei indokából s az országgyűlés újabb iránya nem pártolhatása következtében állomásukról lemondottak. Szebenbe érkeztek után azonnal elkezdődtek az éjjeli

gyülekezések; Fröhbeck főhadvezérségi tisztet és Kalbinger szász nemzetőrségi főhadnagyot Naszódra Urbánhoz küldötték pénz- és fegyvererejüket segítségére felajánlva. Szebenzék szept. 19-én tartott közgyűlésében határozatilag kimondotta, hogy az *Unio*-t nemlétezőnek tekinti, a magyar miniszteriumtól rendeleteket el nem fogad s az osztrák császári miniszteriumtól kíván függeni. Ez jelszó volt, mit a többi szász székek és vidékek is elfogadtak. A 60,000 ujoncz kiállításába azon okból, mert a t.-czikk megerősítetlen, belé nem egyezésöket a kir. kormányzéknek már korábban több szász hatóságok jelentették. Wennrich Mihály segesvárszéki követ okt. 27-én lelkes intő szöveget tett közzé, e lépés veszélyeire szász testvéreit figyelmeztetve, de kívánt eredmény nélkül. *) Bárá Vay és gróf Mikó próbálták a nagy meghasonlást személyes közbenjárás és egymást megértés által kiegyenlíteni; az első többször értekezett b. Puchnerrel, s szeptember vége felé meghívták Kolozsvárra, valamint Urbán alezredest szept. 21-ére Belső-Szolnokmegye, Retteg helységébe! de az első egészségi gyöngékedésével, az utolsó engedélye meg nem kapásával tért ki e találkozás elől. A valódi ok azonban az volt, mert feljülről jövő utasításaik szerint nekik alkudozni joguk nem lehetett; hisz a nagylak-szentkirályi csatában elesett egyik oláh tribunnál, a ki pap volt, két levelét találták meg az oláh Comitéének, melyben októb. 23-án írja: „hogy b. Puchner általuk öt láda munitiót, 2 zsák lőport és 1 zsák ónot küldött, kevés idő alatt még többet küld; a puskákat is ki fogja rendelni; a főhadvezérség megparan-

*) *Kolozsvári Közlöny* 1848. nov. 2. szám.

csolta, hogy Balázsfalvára minél nagyobb fegyveres erő gyűjtessék; Axentie írja meg: mennyi puskája? lándzsája s más fegyvere van? alakítson egy oláh lovas csapatot a császári lovasság mellé, melynek megparancsolá, hogy segedelmünkre legyen; azt is kéri a főhadvezérség, hogy a serezek az oláhokból egészítsenek ki, e végre rá kell birni a népet, hogy három évi capitulatioval álljanak be önkénte-sekké, ez neki hasznára lesz. Ily értelmű proclamatioját a Comitée holnap kibocsátja. . . .“ Egy másikban, október 24-kéről írja ugyanahoz: „br. Puchner az írta a Comitéének, hogy október 26-án mind a 15 oláh legionak fegyvert és munitiot fog osztatni s tanítóul mindeniknek egy-egy tisztet adni. Novák még nem érkezett meg, Muresán Szebenbe ment, hogy katonai erőt s munitiot eszközöljön. A nagylaki baleset miatt (*itt gr. Bethlen Gergelytől erős vereséget szenvedtek*), ne engedjétek elcsüggedni az embereket. Négy sürgöny áll készen Urbánhoz is . . .“ *)

Az elvetett mag nem sokára kikelt: ellenszegülés, a nemesség üldözése, elfogatások, rablás és gyilkolás ismét elkezdődött. Némelyek nézete, sőt a szebeni főhadvezérség egy október 10-iki hivatalos irata szerint is erre Berzenczey László marosszéki képviselő s kormánybiztos azon tette adott okot, hogy okt. 1-én a székely nemzetet, 24-től 50 éves korig, a történeti nevezetességű *agyagfalvi térre* október 15-kére, ősi székely szokás szerint *megdulás* büntetése alatt köznemzeti gyűlésre hívta meg: *ideiglenes székely kormány és székely nemzeti tábor alakításra s a székelység régi szabadságai visszaszerzése végett*. Ürügy volt ez csak,

*) *Kolozsv. Közlöny*, 1848. nov. 3. sz.

mely mérgesithette a kedélyeket, növelhette és siettethette a válság kitörését, de tagadhatlan, hogy ez a nélkül is megtörtént volna. A viszonyokat ismerő előtt, a tapasztaltak után nem lehetett kétség az iránt, hogy a létező kormányközegek: a kir. biztos, kir. kormányszék és az átalakulási válságban levő miniszterium rendes politikai és törvényes eszközökkel a Bécsből pénzzel segített s tanácscsal támogatott román-szász-katonai hármás reakciónak sikerrel ellenállani, vagy azt legyőzni nem képes. Br. Vay maga jelent meg mindenütt, a hol szükségesnek látszott, a rögtönítélő bíróságot a hozzá intézett első nádori rendeletnek közlése mellett kihirdette, a sorozást elrendelte, de annak a nép csaknem mindenütt ellene szegült; s ő azon meggyőződését fejezte ki a kormány előtt, hogy e részekben a kormányzat módjának a létező törvényes formáktól eltérő bármily megváltoztatása a lehető legnagyobb ellenszegülésre találna; személyesen kívánta felvilágosítani a népet a felsőbb rendeletek teljesítésének mellőzhetlenségéről, de mindenütt Ferdinánd császár parancsára hivatkoztak; az orláthi és naszódi határőrségi tisztek ellen a nyomozást maga kezdette meg, de azok hivatkoztak a felségre s követelték a trón elé bocsáttatásukat. A két ezred területére vonulván a főlázitók, ott mindenféle kormányi rendeletnek meg kellett hiúsulni; annyira nem volt loyális érzelmű ember, hogy azok elfogatásáról még szó sem lehetett; Szebennel sem lehet boldogulni mindaddig, — írja egy aug. 24-iki jelentésében — mig Erdélynek magyar szellemű főhadivezér s Szeben városnak székely vagy magyar katona helyőrsége nem lesz; lakjék csak ott egy pár székely zászlóalj, önmagától szünik meg számtalan nehézség és panasz, amit most orvo-

solni nem lehet; a gyulafehérvári várba helyőrségül önkéntesek és székelyek rendelését többször megrendelte a szebeni főhadvezérségnek, de fogamat nélkül; kérte — ugymond — szept. 28-án a miniszterelnökhöz tett hivatalos jelentésében eziránt nádori parancs kieszközlését, de erre alkalom nem nyílt; midőn a főhadparancsnok azon szándékáról értesült, hogy oláh határőrségi katonaságot akar oda beszállítani, a kir. kormányzóval egyetértve — székely határőrség oda szállítása iránti rendeletének ismétlése mellett attól eltiltá, de fogamat nélkül; a XI—XII. honvéd zászlóaljoknak két ezer lökupaos fegyvert adatott ki s ugyanannyinak készen tartását, később a székely fölkelők részére kiszolgáltatását rendelte el, a mi szintén nem teljesített, valamint a Kolozsvárra küldendő fél ágyútüteget is maga választotta ki s még a kiindulási napot is meghatározta, de a főhadiparancsnok az ő rendelete ellenére azt a szászoknak adta.

Mindez a politika ama régi igazságát bizonyította be, hogy erő nélkül nincs hatalom. Hogy az erdélyi részekben a magyarság eddigi erejét sokszorosíthassa, a képviselőház sept. 19-ki ülésében meghatározta: *„hogy a székely katonaságot terhelő törvénytelen és sérelmes határörrendszert megszünteti s őket a haza más polgáraival ugyanazon katonai terhek alá tétetni rendeli.“* Ezen határozatnak, mely Erdélyben a reakció megfékezését lehetségessé teszi, azonnal teljesedésbe vétele végett a székely képviselők*) ugyanazon napi előterjesztésökben megfelelő számú

*) Névszerint: Mikó Mihály (a kié a fogalmazvány), Horváth Dániel, Fábidi Dániel, Berde Mózes, Mihály Gergely, Gál Dániel, Fejér János, Szentiványi György, Demeter József és Fejér Márton — katonáskodó székely székek képviselői.

kormánybiztosoknak a helyszínére kiküldését hozták a miniszteriumnál javaslatba, mely azt elfogadván, szept. 23. kilencz kormánybiztos*), alább irt czélból és megbizással küldetett ki az erdélyi részekbe s főleg a székelyföldre. „*Miniszterelnöki nyiltrendelet*, melynek erejénél fogva — — képviselő urat megbizom, hogy b. Vay Miklós koronaőr és erdélyi kir. biztos urral egyetértőleg a hon védelmére kiállítandó katonaságnak toborzás és önkéntesek szerzése által vagy felkelés útján mielőbb összegyűjtését a hatóságoknál előmozdítsa, ugy arra is, hogy a haza vészes körülményeiben minden reactionárius törekvést, Unio elleni mozgalmat, kormányzás elleni bujtogatást és néplázitást lehető legokoszerűbb és célirányos módon meggátoljon s ártalmatlanná tegyen, szóval: mindazt, mi a haza megmentésére s a felelős kormányzás könnyítésére és elősegítésére szükséges, megtenni hazafi szoros kötelességének ismerje. Eljárásának folyamáról és eredményéről időnkénti tudósítását elvárva. Pest, sept. 23. 1848. *A Miniszterelnök.*“ Mily nagy fontosságú lépés volt az előbb említett képviselőházi határozat és e kormánybiztos-nevezés, később kî fog tűnni az agyagfalvi gyűlés, az első székely portyázó harc s főleg Bem tábornok erdélyi fényes sikerű hadjárata alatt.

Mig e kormánybiztosok haza érve, a viszonyok s teendők iránt magukat tájékozták, Berzenczey László említett mentő eszméjével nyilvánosság elé lépett, az a nagy közönség által lelkesült örömmel fogadtatott, s bizonyos, hogy a székely nemzeti gyűlés az ak-

*) Névszerint: *Zeyk József, Zeyk Károly, Kemény Domokos, ifj. Bethlen János, Keller János, Mikó Mihály, Gál Dániel, Berde Mózes, Demeter József.*

kori helyzet és politikai exigenciák egyik alkalmas eszköze lett volna, ha nem tervez székely kormányt, a mire szükség nem volt, mert erre egyedül Magyarország és a pesti országgyűlés van hivatva s nem tűzi ki a székely szabadságok visszaszerzését, a min már akkor az országgyűlés bátor nagylelkűsége segített volt. A kir. biztos és kir. kormányzék a kihirdetett gyűlés tárgyát és modorát nem helyeselve, betiltotta, Berzenczey kormánybiztost abba beleegyezésre s körlevelének visszavételére rábírní gr. Mikót kérte fel, a ki azonnal el is ment hozzá Maros-Vásárhelyre. A letisztázott rendletpéldányokat azonban a kir. kormányzék kiadóhivatal helyiségéből nagy számú polgárság, nemzetőrök és honvédek elvitték helyettes kormányzék elnök b. Kemény Ferenczhez, kérve, hogy azok kibocsátását függeszse fel, mit az nagyobb ingerűtség kikerülése indokából teljesített s egyszersmind erről gr. Mikót értesítette. Ez megkísérlette a kormánybiztost felhívása visszavételére bírní, de siker nélkül; beleegyezett tehát abba, hogy a gyűlés ne október 15-én, hanem 16-án nem a kormánybiztosi önkényű összehívás alapján, de a kormányzék utólagos engedélyezése következtében s felügyelete alatt, hasonlóul a balázsfalvi májusi román gyűléshez, tartassék meg, mit a kormánybiztos utólag körlevelben hozzon nyilvánosságra, elnöke is — ha a legfelsőbb kormány helyben hagyja — a kormányzék és a kir. biztos által kijelölt egyén fogván lenni. Erről a kir. kormányzó helyettes a miniszterelnököt értesítette, intézkedése jóváhagyását és azt kérve, hogy miután Berzenczey László csak egy szabad lovas csapat állítására volt kiküldve, s annak eddig alkalmasint eleget tett, s mivel ő a marosszéki főkirálybíró, gr. Tholdalagi

Ferencz jelentése szerint adópénztárvizsgálati, rögtönítélőbirósági s más közigazgatási ügyekbe is avatkozik, jó lenne Budapestre visszahívni. A miniszterelnök időközben lemondván: az ügy a b. ú. miniszterhez tétetett át, aki októb. 8-án Berzenczeyhez intézett leiratában a hatáskörén kívül álló dolgokba avatkozást helytelenítette, s a székely nemzetgyűlés tartását könnyen polgárháborut előidézhető merész lépésnek nyilvánítván, annak betiltását a kir. biztosnak megrendelte, neki meghagyva, hogy mihelyt az általa toborzott lovas csapat 1000-re megy, kormánybiztosi hivatalát tekintse megszűntnek s addig is hatásköréhez nem tartozó dolgokba avatkozástól tartózkodjék. Azonban míg e rendelet hozzáérkezett, októb. 16-ka oly közel jött, a székelység közt a lelkesedés oly fokra hágott s a gyűlésre való előkészületek annyira bevégződtek mindenfelé, hogy e tilalom többé fogatosítható nem volt.

Hogy a Berzenczey eszméje kormányi körökben oly visszatetszéssel fogadtatott, a politikai indokokon s az ő személyes tulajdonain kívül, két körülménynek tulajdonítandó, 1., annak, hogy az általa alakított Kossuth-huszárok csapata azon nagy értelmi erőnél fogva, mely soráiban volt, a kellő mértéken tul önérzetes volt, hazafiságuk néha helyén kívül, különösen a seregredekbeli katonaságot boszantó tényekben nyilvánult, s ez az aristokráciánál hidegséget, a nemmagyar nemzetiségűeknél némi gyűlölséget költött; 2., hogy Berzenczey a székely nemzeti gyűlést egybehívó első körlevelében annak elnökévé Kossuth Lajos pénzügyminisztert kívánta meghívni, a mit Udvarhelyszék lelkes örömmel fogadott s meghívására Pálffy János képviselőt októb. 2-án kelt hivatalos ira-

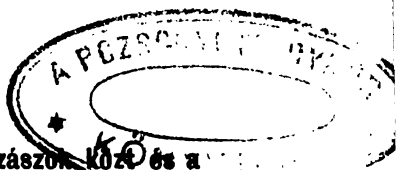
tában utasította is. Ennek következtében gr. Tholdalagi Ferencz marosszéki főkirálybíró ugyanazon nap okt. 2. gróf Bathyáynak megírta, sőt megírta br. Vay Miklós is, figyelmeztetvén a miniszterelnököt, hogy a Kossuth-huszárok mind több-több igénynyel kezdenek fellépni s magukat tulságokra ragadtatják, rendeltetésükről senki tisztában nincs, sőt azt — beszédeik után ítélve — e mostani rendszer leghűbb pártolói is veszélyesnek tartják, neki is zsibbasztják eljárásai sikerét, sőt sokhelyén elhervaszták immár békés kiegyenlítés útján rendbe hozott dolgait; a székely nemzeti gyűlésen való elnökség indítványa pedig a Pesten nyilvánult dictaturai hajlamokkal van egybefüggésben, mely eszmének, hogy itt kik profétái, nem nehéz eltalálni; jónak látta tehát s a kormányzó-helyettségel úgy intézkedtek, hogy az agyagfalvi gyűlés elnökségét gróf Mikó, mint a székelyek előtt nevével s hivatali tekintélyénél fogva igen népszerű férfiú vigye, a mit Erdélyben minden részről megnyugvással fogadnak. Kevéssel ez idő után a kolozsvár-déézi osztályról nyugodt lélekkel merem mondani, egészen ártatlanul, mert az a legmonarchikusabb érzelmű volt — csapatunk második neve: *Hunyady*-, a harmadik és utolsó: *Mátyás* (XV-ik) *huszár-ezred* lett, mit a fegyverletételig viseltünk, egyénruhánk azonban s első nevünk iránti rokonszenveink változatlanul megmaradtak. Midőn ama nagy napokban e név-változtatás történt: okát nem tudva; gondolkoztunk rajta, most tudva, mosolyognunk jó. Balogh János barsi radicalis képviselő oka az egész dolognak, aki 1848. szept. 14-én a képviselők előtt úgy nyilatkozott, hogy egyedül Kossuth Lajos lesz képes Magyarországot megmenteni, adják át a kormányt neki. Legyen Dictator.

És ő nem állott egyedül. . . . Ez zavarta meg álmát — nem ok nélkül — sok magyar államférfinak. Erre vonatkozik br. Vay érintett levele.

A kitűzött székely népművelési gyűlés napja és az események közötti időt a legborzalmasabb jelenetek töltik be Erdélyben, melyek Balázsfalva, N.-Szeben, Naszód és Zalathna vidékén kezdettek legelsőbben feltűnni. *Balázsfalva* kezdi meg ezek gyász-sorát. Papp László nevű tribunt, a ki a balázsfalvi országfelosztás alapján Marossszék egyik szolgabirói járását tetteleg hatalmába és kormánya alá vetette, az erről értesült szék, tetten érve, elfogatta s rögtönítélő-bírószági ítélet alapján kötél általi végeztette ki. Hihetően ennek megtorlásául októb. 13-án délután 4-kor a balázsfalvi huta alatti hidnál Gyárfás Elek szolgabirót (kit mint lelkes magyart már rég gyűlölték a balázsfalviak s kiről az egyik füzetben már volt említés) és uti társát, Czirják József gazdatisztet fegyveres oláhok megtámadták s iszonyu kínzások közt megölték, mert állítólag Fejérvárról fegyvert hoztak a magyaroknak; még 15-én is eltemetetlen heverték a véresemény helyén. Krakkóban Péchy Ferencznek orrát fülét levágták. Kis-Enyeden októb. 14-én mintegy 60 nemes, 48 órai hős védelem után, nejeikkel, gyermekeikkel lemészároltattak, a gyermekeket lándzsáról lándzsára hajigálták a kannibálok, s még októb. 23-án temetetlen, temetetlen rothadtak a kis-enyedi határon a Petrikovics-testvérek, Apáthiak, Koneza, a református pap s mások. Veresegyházán a Dobay-családot ölték ki, Mikeszászán a Hegyesi-családon kívül szintén valamennyit. *Nagy-Szeben* környékén, hol a Comitée székelt: Vessződön, Mihályfalván, Örményszékesen, Csanádon, Bolyavölgyén a Fronius, Földváry, Szalánczy, László, gr. Toldy-udvarokat mind kipusztítottak.

ták, a birtokosok alig tudtak menekülni. Balázsfalva maga tele volt fogoly nemesekkel, az erdőben szülőtlén árvák hujdostak s nők, kik hajlékaikat kertülték. *) *Naszód vidékén* b. Huszárt lefejezték, Zsibót földulták, öreg reform. papját az utcán hajánál fogva hurczolták meg. Urbán maga Besztercze vidékéről 25 elfogott magyart küldött be az oláhok dühe elől Maros-Vásárhelyre, köztük gr. Bethlen Lajost — mindnyájokat összeverve. Cserényi Dániel dobokamegyei főbiró, a legkittünőbb férfiak egyike, s Szabó György megyei szolgabíró megsebezve Szász-Régenben feküdtek. S menynyi kastély volt kirabolva, hánynak urát ölték meg s cselédjeit kergették el...! *Zalathna* vidékén öldöklés, vész- és jajkiáltás s menekülés, kitől a hogy lehet, s oda a hová ereje vinni bírja, mintha a tatárfutás korát éltük volna. Irtóztató napok, baljós-latu események. A magyar honvédelmi bizottmány b. Vayhoz intézett októb. 16-ki leirata szerint a nyugalmazott b. Puchner helyére Pfersmann Alajos osztálytábornokot nevezte ki erdélyi hadparancsnokká s Gyula-Fejérvárba székely és honvédkatonaságot s nemzetőrséget rendelt beszállíttatni, Kolozsvárra és a székely katonasághoz elegendő számú fegyvert és ágyut. A fegyvereknek a vár titkos helyein is felkerestetését sürgette, Urbán fejére díjat tűzött ki s ezt a képviselőház októb. 17-ki ülésében helybenhagyta. Az erdélyi főhadvezérség a román Comitéet októb. 16-án elismerte s másnap vele kezét fogva kezdett kormányozni. Ily állapotban volt Erdély az agyagfalvi gyűlés napja előtt. *Bellum omnium contra omnes.* . . .

*) „*Kolozsvári Híradó*“ 1848. 86. sz.

Az agyagfalvi székely gyűlés. Csatározás a szászok közt és a megyéken, Urbán támadása Szász-Régennél. E város felgyújtása. Gedeon Marosvásárhelynél. A székely tábor szétszórása. Az erdélyi értelmiség és honvéderő Háromszékre és Kolozsvárra menekülése.

Októb. 12-én korra reggel megkérdezte kapitány Bethlen Gergely századunkat: kik vállalkoznak haton az aranyosszéki népküldöttekkel októb. 15-re az agyagfalvi gyűlésen mulhatlanul megjelenni, hogy e szék is képviselve legyen? *Egyik* cél volt a nemzeti gyűlés iránt ott is érdekeltséget ébreszteni, *másik*: a közlekedést az oláh falvakon át fegyverrel vagy a nélkül megnyitni. *Szentgyörgyi József* aranyosszéki volt székely huszár őrmester, most hadnagy, *Füzy József, Fikker Ferencz, Adám Samu, Urházy György* és én vállalkoztunk, vezetőnk hadnagyunk volt. Délután jókor már Kövenden voltunk, hol ránk több falunak képviselői, a székbeli tisztek s főkirálybíró Dindár Antal vártak. Szóval kapott utasításunkat szóval elöadtuk, a jelen voltakkal a közérzületről és vidéki közlekedésről, valamint az agyagfalvi gyűlés fontossága és az utunkban eléfordulható akadályok felől hosszason s behatólag értekeztünk: abban állapodtunk meg, hogy a községek képviselői gyorsan faluikba térjenek vissza, a rájuk várakozó gyűlésekkel az itt történeteket közöljék, a teendőket végezzék, s a kik gyűlésre jöni kívánnak, élelemmel s a lehetőségig fegyveresen, hajnali 3 órakor legyenek Kövenden, onnan együtt utnak indulandók.

Ugy emlékszem, 13 szekérral indultunk el, egyen 5—6 ember, határőrségi katonák és polgáriak, többnyire

fegyverrel s néhány töltéssel ellátva, közöttük az öreg dr. Szilágyi Miklós lyceumi volt tanár, most aranyosszéki physikus, régi módi hintójában, a ki utközben, hol egyik, hol másik Kossuth-huszárt kérte magához beszélgetés és politizálás végett. Utunk csendesen, sőt vigan folyt Hadrévig, hol már kurjongató oláh lándzsásokkal találkoztunk; Kecznél gyakorlaton volt a falu keleti végén levő rétecskén az oláh nemzetőr-ség, egy nagy fekete obsitos katona tanította őket, kik ránk vonatkozó gúnyos szókat kiáltottak utánunk. Ludason, Kutyalván östve haladtunk át, akadálytalanul. Midőn éjfél tájatt Radnóthra érkeztünk, a falu nyugati végén, közel az oláh templomhoz, zárt sorban haladó szekereink egy csoport lándzsához értek — a falu éji őreihez. A legelső szekér a mienk volt. Szentgyörgyi megrendelte volt, hogy zárkozva menjünk, az emberek leszállva el ne maradozzanak, egykettő minden szekeren ébren, fegyvere lövésre készen kezében legyen, s ha baj lesz, rá vigyázzanak. A mint az örökhöz értünk, kettő lándzsáját keresztben lovaink előtt földbe szegezve, megállita s oláh nyelven mérgesen kiálta: *Megálljatok? Kik vagytok? Mit visztek?* Vezénylőnk jól tudott oláhuul s megmondta, hogy igaz járatbeliek vagyunk, székelyek, megyünk Agyagtalvára, nem visztünk semmit: . . . Szavát jól el sem végezhetette: az örök durván ránk förmedtek: *Nem igaz. Ti az urak katonái vagytok!* mondák s többen egyszerre nekünk rohantak, társaik is 8—10-zen a nem messze levő örtanyáról elősiettek s fenyegetőzve vagdaltak lándzsáikkal s vasvilláikkal felénk. Vezetőnk védekezést vezényelt. *Fegyverre fiuk!* kiáltá, s mi és aranyosszéki társaink egyszerre a földön termettünk, s a mint látók, hogy az összefutó nép

minket bekerítve el akar fogni, sorba állva pisztolyainkat s a puskákat ellőttük, hadonázó útéseiket karddal fogva fel s visszaverve oly sikerrel, hogy az egész tömeg egyszerre futásnak eredt. Az első lövésekre a harangot félre verték, mire a szomszéd házaktól és templom környékéből hirtelen új csoportok rohantak elé; kényszerítve voltunk fegyverünket ismét használni, s őket a templom felé visszanyomtuk, a toronyból a harangozót lekergettük, lövéseinktől — úgy emlékszem — egy kis viskó is meggyult; erre némi csönd lett s mi az üresen maradt csatatérről tovább indultunk. Alig haladtunk néhány lépésre, nagy ordítás közt új tömeg támadt meg s mi védelmi állásban mentünk a Bethlen-kastély tájáig; ott, tartva a kastélyból nagyobb tömeg órvtámadásától, az országútról jobbra le, egy rövidebb utra tértünk, s midőn a réten áthaladva arra ismét ki kellett mennünk, a rétség végén sáncz volt ásva, hogy a szekereket az arra járástól elzárja, telve vízzel; többi szekereink áthaladtak rajta, de midőn doctorunk kocsija odaért s a lovak partra kapaszkodva, elejét megrántották, a derékszeg elszakadt s a kocsi urával együtt a kátyuba visszazuhant, a lovak az első tengelylyel értek ki az utra. Üldözőink oldalunkon, a füzestől védve, lövöldözés s tüvöltő kiabálás közt kísérték, fenyegetődtek; ekkor bajunkat észrevéve neki bátorították társaikat is. Hosszu vonalban nyult el a támadók sora. Az éji csöndben a szomszéd faluk félrevert harangjai rémületesen zúgtak, a hegyeken a lármafák égtek; ordítás, fenyegetés, puskaropogás szakította meg olykor a táj csöndét, veszélyessé téve helyzetünket, De mi nem tágitottunk. A kocsinak ott maradni, utitársunkat, a ki vénség s félelem miatt kiszállni nem

mert; csatavesztés élő tanujaként ott hagynunk, — nekünk, kik először voltunk harcban, nem szabad. Ezt érezte mindnyájunk. Inkább mi vesszünk, mintsem ezredünk nevére szégyent hozzunk. Három közülünk oldalvást védte az előtolakodók ellen a kocsit s a vele dolgozókat, egy az aranyösszékiekkel, az utra fölért szekereket, én három aranyösszékievel a kocsí helyreállításával foglalkoztam; a lovakat kifogtuk, az első tengelyt a kátyuban levő részhez visszaeresztettük s kötelekkel és lánczczal keményen megkötve s a lovakat ismét elébe fogva — így vontattuk ki a kocsit és élet s halál közt töprenkedő tulajdonosát. Munkaközben gyakran süvöltött el a golyó fejünk felett, néha a kocsí pléh fedeléről kopogva pattant vissza; öreg doctorunk később nevetve beszélte el, hogy ilyenkor mindig fejéhez kapott, hogy vajjon a golyó nem azt érte-e? Néha oly közel jöttek ostromlónk, hogy a kötözést félben hagyva lövéssel s rájuk rohanással kellett hátrább riasztanunk. Jobbról-balról támadás ellen, kocsiról vagy gyalog védekezve, folytonos harc között értünk el Csapóra, hol a falu keleti végén egy földszinti szép udvarház tornáczában — úgy emlékszem, Thuróczy nevű földbirtokosé volt — megvonulva s szekereinket az udvaron körbe felállítva, kissé meg akartunk pihenni. Hátunkat az udvarház védi — így gondolkoztunk — oldalvást mi védjük meg magunkat. . . . Fél óráig tarthatott pihenésünk, midőn észrevettük, hogy a ház nyugati oldalán ropognak az ajtók, s hangos zörgéssel hullnak alá az összezuzott ablaktáblák. Az ostromló oláhság át akart törni a szobákon s minket hátulról s mindenfelől megtámadni. Elhatároztuk be nem várni. Ujból sorakozva utra keltünk s folytonosan üldözés, kiabálás,

lövés és szitkozódás közt érkeztünk meg virradatkor a nagyobbára magyaroktól lakott Ugrára. Midőn innen elindultunk, már a vészharangok zugása elnémult, a lármafák kísérteties lángja nem vöröslött a hegyeken, üldözőink lassanként elmaradoztak s mi éji csatározásaink által kifárasztva s álomra szendertülve, karaváni lassu menetben érkeztünk be Maros-Vásárhelyre.

Másnap az első támadás helyén négy halottat találtak, tovább a templom körül hármat és számos sebestültet, kik közt a szomszéd falukból valók is voltak; Urházy 20 sebestültet irt *), közülünk sebet sem kapott egy is, egyetlen pisztolyunk veszett oda. Radnóthtól Csapóig volt 8—900 oláh, kikkel nekünk 5—6 órán át, 3—4 mértföld távolságig csatározni kellett. . . . Agyagfaivára 15-én érkeztünk meg s a nemzeti gyűlés elnökénél magunkat jelentvén: igen szívélyesen fogadtattunk, csatározásaink hire előre jött s nekünk becstületet és sok jó akarót szerzett. Ez volt első katonai fegyverpróbánk. Nehány aranyosszéki társunk versenyezett velünk bátorságban és hidegvérúségben. Midőn őrnagyunk gr. Mikes erről értesült, megdicsért bátorságunkért, kintüntetésre akart felajánlani, de mi megköszöntük, avval tartva, hogy kötelességtisztelő embernek elég az öntudat és kivívott siker.

Agyagfalva ős székely falu Udvarhelyszékben a Nagy-Küküllő balpartján, Udvarhelytől nyugat, Székely-Kereszturtól kelet felé 1 mértföldre, határaival érintkeznek é. k. Magyarós, d. k. Bögöz, d. ny. Matifalva, é. ny. Déézsfalva, lakosai mintegy 700, református; a *Foncsika* patak metszi át határostul; a

*) *Kolozsvári Közlöny*, 1848. sz.

tér, melyről szó van, a falutól a Nagy-Küküllő felé északra terül el, rá messzi távolból, mint egy gondolkozó öreg, méltósággal néz le Budvár romja, nyugatról erdőkoszorus magashegykaraj köríti, mely Nagy-Galambfalvánál a Küküllő folyam szorosában a belső Székelyföldnek mintegy hegykapuját képezi. Itt tartotta nemzeti gyűléseit hajdan a székelység, s jelesen 1506-ban azon legemlékezetesebbet, melyen a király iránti hűségről, s ha az vagy tisztei a székely jogot megsértének, azok miképen orvoslásáról nemzeti törvényt alkotott. Alkalmul rá az szolgált, hogy II. Ulászló királynak fia (*II. Lajos*) születvén, adószedőit elküldötte közéjük, hogy az általok ilyenkor fizetni szokott *ökör-adót* beszédjék. Ők t. i. más adót nem fizettek, mint mikor a király megkoronáztatott, nőült, nejeinek fia született, minden hatodik ökrüket ajándékuul szokták adni; Székely-Vásárhelyre gyűjtötték össze, a király czimerét bélyegző vassal rásíttöttek, s azt nevezték: **Ökör-sütés**-nek. Nem levén már Zsigmond, V. László és Mátyás királynak fiu örököse, a székelyek ez adót szokásból kimentnek vélték és megtagadták. A király Tomori Pál budai lovassági parancsnokát 500 lovaszal s megfelelő gyalogsággal küldötte hozzájuk, hogy azt rajtuk végrehajtással is fölvegyék. A székelység Székely-Vásárhelyre ment elébe, megverték s megfutamították a királyi sereget. Tomori másodsor sokkal nagyobb erővel ment ellenök s öket véres csatában legyőzvén: a király akarata előtt meg kellett hajolniok s adójukat megfizetniök. Ütközet után mind az öt székből nagy sokaság gyűlt össze s Gyergyai Lázár György elnöksége alatt hozták az ugynevezett: *Agyagfalvi székely Constitutiókat*, melyekben felfogadták s kötelezték magukat: „hogy senki közülök

a király, erdélyi vajda, és székelyek ispánja ellen soha pártot ütni, tervezni, e végre köz- vagy részszerinti gyűlést hirdetni, szóval: magának a közhatalom tekintélyét és méltóságát tulajdonítani ne merészelje; Székelyországban többé rablás, fosztogatás, égetés, mások kergetése, házaknak elhagyása, haj- és üstökvonások ne történjenek; a hitetlenség és párttűtés közöttök egészen száműzessék s a királyi méltóság és tisztviselőinek tekintete csorbát ne szenvedjen; sőt még akkor is, ha azoktól valami hirtelen való háborgatást, károsítást, Székelyországuk szabadságainak megromlását szenvednék, ne párttűtéssel álljanak ellen, hanem gyűljenek közönségesen egy helyre, és a megbántott félnek addig, míg a királytól levele érkezik, haladoztató oltalommal és segítséggel legyenek egyenlő akarattal, hűségököt megtartván s együtt tanakodván, hogy annál jobban ellenállhassanak; királyukat orvoslás végett találják meg és Magyarország segítségéhez folyamodjanak, melynek ők is hivei és tagjai, hogy így Scythiából reájok maradt hívségek a párttűtés és árulás szennyétől ezután is mint eddig megvédessék. . . . A ki tehát pártot ütne, arra gyűlést hirdetne, vagy ily szándékáról törvény előtt meggyőzetnék, mint a nemzettől elszakadt, tisztségét veszítse el, bírói székbe be ne vétessék, Székelyországban ne lakhassék, öröksége azonban övéire maradjon, kegyelmet csak a fejedelem adhasson vagy az egész Székelység egyenlő akaratból, minden ingó-bingó marhája kapsira hányassék s maga örök számkivetésbe tüzessék. E sors érje a köznép közül pártot ütőket is. Ezen végzés nagyobb erejére jobb kezöket felemelvén, mindnyájan megesküdtek . . . “

E végzésnek két alapeszméje van, 1-ör a nem-

zetnek királya előtti meghódolása, 2-or meghatározása nemzeti végzésben, hogy sérelmét jövőben nem pártütés, de a királynál együttes kérelmezés útján orvosolja stb. E történeti hirnevű helyen gyült össze most is a székely nemzet. Októb. 13-ka óta M.-Vásárhelytől, Gyergyó-Ditrótól és Berecztől Sz.-Udvarhelyig gyalog, lóháton, kocsin és szekeren menő ezer meg ezer utas embertől, kisebb-nagyobb csoportban haladó karavánoktól voltak ellepve az országutak, dombok és halmok, az erdők árny-adó szélei, a források környezete, a faluk és vendégfogadók, mint mikor ezer év előtt a Meotistó mellől nyugatnak indultak ősei, mintha Szent István napján egyházi diszmenettel a Szent Anna tava felé huzódna egy egész szék áhitatos népe, zsolosmát, hazafias és harcziás dalokat felváltva énekelve. Mikó Mihály és Berde Mózsza elragadtatva beszélték előttünk e nép szabadságért lelkesülését! Mint ragaszkodik az Unió-hoz és magyar minisztériumhoz, s mennyire kész kardját és életét az új alkotmány védelmére föláldozni! E nép most is az a lelkes, bátor, harcziós nép, a mi volt Martinuzi és Csáki István korában, Székely Mózes, Bocskai és Bethlen Gábor fejedelemsege alatt: bizik és hisz s lánggra lobban, fölkél s harcziába megy parancsolóinak vagy népszertű embe-reinek első szavára, a szabadságnak avagy csak emlitésére is! Midőn a nap a magas Hargita megül előtűnt, 60,000 szabad székelyre vetette ragyogó fényét. A láthatáron köröskörül vékony őszi pára köd uszott, az erdők sárguló levelei mintha narancs-szőnyeggel borították volna be a hegyeket, mikén a cseresznye- és vadkörtefa piros levelei élénk vörös csikokban huzódtak át; a léghen az ökörnyál mint fényháló himbálózott s a harmatos mezőt őszi fehér-piros kikirics

tarka tengere fődte be. Ide gyűlt össze Csikból és Háromszékről mintegy 15—15, Udvarhelyszékről 20—25, Marosszékről 2—3000-nyi nép és több küldöttség, Arauyosszékről szintén egy népes küldöttség, melyek kijelentették, hogy küldőik ugyan a távolság miatt nagyobb számban a nemzeti ünnepen meg nem jelenhettek, de várják a nemzet parancsait s oda mennek és annyian, a hová és a mennyien rendelve lesznek. A csikiak és háromszékiek közt volt egy-egy gyalog határőr-zászlóalj is, egészen harczkészen — kétezernyi fő, tiszteikkel együtt, erőteljes életkorban, vas testalkotással, könnyü vértü, vidám és kedélyes férfiak, a kik jól élnek és csinosan ruházkodnak; el-metszették a német frakk végét, hogy magyarosabb legyen alakja s csákójukra nemzeti szalagsokrot tűztek, hogy a sárga-fekete zsinór ne bosszantsa a szemet; fegyverök golyóján halál, szuronyukon megtört a napsugár — Mars hadistenhez hasonló külsejök tiszteletébresztő. A háromszékiek közt volt egy huszárosztály: 302 szép férfi, mind daliás alak, a sujtásos dolmányon s huszáros negéddel félvállra vetett mentéken megakad a szem, csákójukra nemzeti szalag tekerődzik, tisztjeik egyenruháján ezüst s arany passzomán ragyog, játszian szökdel s délczegül ágaskodik velök a kevély paripa. Báró Szentkereszti Zsigmond kapitány vezényelte őket, Háromszék egyik legszebb férfja. Csikból és Háromszékről tartalékosok, nemzetőrök, vadászok sok zászlóaljra menő népe s hosszú tömör sorai, ezernyi ezer bajnok férfi, kerek, bojtos kalapjukkal s fekete zekéjökkel, vigan élcelődtek a németre s vágytak szemben lenni a rác z lázadókkal. Ott volt Homoród-Almás, Karácsonfalva, Oklánd, Vargyas, Nagy-Ajta, Bölön természetes szép népe: egyene-

sek mint a fenyő, erősek mint a tölgy, arczuk színe élénken barnapiros, látszik, hogy tiszta havasi léget szívnak s üdítő kristály forrásviz italuk. Nagy számban jelent meg Etéd, Bözöd, Makfalva, Kibéd, Várad, Sófalva, a Fejérvényi mellől: Siménfalva, Rugonfalva, Szent-Mihály, a Kis-Küküllő tájról Fiafalva, Székely-Keresztur, Ujszékel székelysége — szépen nyirt hajjal, pödrött bajuszszal; házi szőttes mellény s talpig magyaros viselet tette őket feltűnővé, estve Kriza és Szentiváni népdalait énekelték:

*Az én hazám Firtos alatt Énlaka,
Ott fejrlik rózsámnak is szük laka stb.*

Vagy: *Erdővidék az én hazám,
Katonának szült az anyám, stb.*

nappal pedig Kölcsey *Hymnusz*-át s Vörösmarty *Szózat*-át szavalták. E népet jó kedvében teremtette Isten; nem szebb ennél Tell Vilmos svájci népe, nem hősiebb a francia Bretagne, és nem érdekesebbek a kies Provence lakói! Ezekből toborzotta a XII. zászlóalj hőseit, ezek közül egészítette ki magát az egy évi harcok alatt kétszer elfogyott XI-ik zászlóalj!

Ily néppel tartott gyűlést gr. Mikó, egy ezeréves székely nemzetség nagy nevű utóda, kibén a korona bizottság a nép kedvelt. Ő volt a mérséklő, az, aki a nagy testet mozgatta, Berzenczey László: sűrűke prémes köntösét s vörös zsinóros kalpagján a nagy fehér tollat messze lobogtatta a szél, derekán nehéz fringia lógott, verdesve tüzes barna paripája oldalát, melyen gyakran nyargalta be a tért, több helyen hevítő beszédet tartva. Ott volt Csikszék élén derék kormánybiztos a Mikó Mihály s a nemesség közül: a Mikó, Sándor, Biális, Geréb, Csató, Zöld, Madár s más nem-

zetségek jelesbjei; Háromszék élén Berde Mózsza kormánybiztos, mellette: gr. Mikes, gr. Kálnoki, b. Apor, b. Szentkereszti, Móricz, Horváth, Lázár, Szabó, Székely, Antos, Gyárfás, Cseh, Forró s más nagy nemzetségek; Udvarhelyszékről ifj. gr Bethlen János kormánybiztossal: Cserey, Ugron, Pálffi, b. Orbán, Jakabházy, Sebessy, Szentkirályi, Gálffi, Török, Imre sat. Marosszékről: a gr. Lázár, gr. Teleki, gr. Bethlen, Szentiváni, Gál, Biró, Dózsa, Hajdu, Bereczki, Filep s más nemzetségek — az értelmiség, vitézség, nagybirtok, ős erő és természeti szép alkat képviselőit, a szabad székely nemzetet itt csaknem együtt látni gyönyör volt. A hölgyek is nagy számban s a férfiakkal lelkesedésben versenyezve vettek részt. — Megjártam e sorokat s a négy nagy szék külön tanyahelyeit. Lelkem kéjjel tölt el e látványon! . . . Nem, nem Balázsfalván, s nem Nagy-Szebenben dől el végképen az erdélyi magyarság sorsa — gondolám s megnyugodtam rajta. A szék-csoportok közepén emelkedett 4—5 öl magasságra a szónoki állvány (*tribune*), melyre körlépcső vitt fel s mely körül a gyűlés folyama alatt mi, Kossuth-huszárok állottunk őrt, fentartva a rendet. Annyi izmos, jól alkotott férfit s szép embert a népből, oly válogatott, typicus alakot — színét javát egy egész nemzetnek — együtt ritkaság látni. E benyomás erős hatása ma is uralkodik rajtam, midőn annyi év után rá visszaemlékezem. Büszke voltam, hogy én is e népből való vagyok. Megköszöntem a sorsnak, hogy itt lehettem, nem gondolva arra, a mit nem sokára Szász-Régennél és Maros-Vásárhelyen meg kellett érnem, sem arra, hogy a megpróbáltatás után nemsokára el fog jönni a férfi, a ki saját lángeszével s jellemének nagysága

által e roppant erőanyagot Magyarország szabadságügyében bámulatos sikerrel fogja felhasználni tudni . . .

Az óra tizfelé járt, a tribüne körül a sokaság közt sűrű mozgás látszott, mint midőn belső ok a tó vizét nyugvásában megzavarja; örömszibaj és szájról szájra járó halk szóbeszéd adta hirül, hogy jó a kormányzó helyettes, mellette Berzenczey, Berde, Mikó s a többi kormánybiztosok, polgári urak és katonatisztek. Gróf Mikó a szószékre érve, néhány komoly szóval megnyitotta a gyűlést, elnöke megválasztására hívta fel azt, a mi az ő neve s egy dörgő éljen-kiáltással percz alatt megtörtént, ő arra jegyzőt kért fel s a gyűlést constituálnak jelentette ki. Felolvastatott a kir. kormányszéki e tárgyú rendelet s annak értelmében a gyűlés tárgyai indítványok alakjában előadattak. Szólt hozzá Berde, gr. Bethlen, Gál János, Gál Dániel, Berzenczey s mások. *Legelső* gyűlési határozat volt az uralkodó felség iránti hűségeskü letétele, mit a katonaság és polgári rend saját tiszteivel együtt külön csapatokban fenhangon tett le, Dorschner csiki ezredes fejébe vörös csákót tettek, a tribünre vitték fel s három ujját égre emelve, tört magyarsággal mondta el az ezer meg ezernyi nép előtt esküjét a király, a haza és alkotmány hűségére, mit később ép ily nyilvánosan szegett meg.

2.) A gyűlés oláh és szász hazánkfiaival kiáltvány alakjában tudatni határozta, hogy a székely nemzet a magyar királyhoz és alkotmányhoz hív, a nem-magyar nemzetiségekhez testvéri vonzalommal viseltetik s jogaikat tiszteli, de megkívánja, hogy a szász és oláh nemzetiségek is hozzá hasonló érzélemmel legyenek, az *Unió*-t és magyar kormányt ismerjék el, az országot pénzzel és katonával segítsék. 3.) A székelység harczot nem kezd s nem folytat, de a megyékben

élő védtelen testvérei pusztulását hidegen el nem nézhetvén, azon esetre, ha ezen felhívásának sikere nem lenne: b. Vay kir. biztos októb. 15-ki rendelete folytán s a XXII-ik t. cz. értelmében meghatározta, hogy az egész székelység nemzeti honvédsereggé alakul, s addig is, míg az kellő módon megtörténhetnék, jelenleg az öt székely szék 19—40 éves fiaiból 12,000 főnyi tábor alakittassék, melynek már most fegyverrel bíró része használtassék veszélyben levő megyei vérrokonai, másik része a királyi szék, a haza és alkotmány, harmadik része nemzetőri zászlóaljakká alakulva s begyakorolva, a székely határoknak Moldva- és Oláhország felőli védelmezésére. Ezután kimondott, hogy a székely honvéderő egyelőre kir. biztos b. Vaynak mint polgári biztosnak és a székelyek közt működő kormánybiztosoknak, katonai tekintetben Zsombori László huszár-ezredesnek fővezénylete alá rendeltetik. A szebeni főhadvezérségtől függés megszüntetését szintén kimondotta. A kir. biztos felkérte a nem hazai katonaságnak az erdélyi részekből eltávolítására s Károly-Fejérvárba és a többi várakba megbízható fegyveres erő s főleg székely katonaság rendelésére. Az elnök e közvégzéseket a belügyminiszternek jelentvén: sürgősen kérte fel, hogy a kiindulandó csapatok élalma, zsoldja, fegyvere és lőszerszükségele iránt lehetőségig haladék nélkül intézkedjék.

A gyűlés ez utolsó tárgyára nézve két ellentétes nézet forgott fenn a tanácskozások alatt, az egyik — egy e végre kinevezett bizottságnak nézete szerint, melyet Mikó Mihály és Berde Mózsa indokolva fejeztek ki — rögtön, készületlenül táborozásra indulni nem helyes, hanem minden szék lakóinak honában két hét alatt jól el kell készülni, zászlóaljakká alakulni, fegyvert

és töltést szerezni s akkor a nagyobb négy székből 4—4 ezer főnyi erővel Maros-Vásárhelyen megjelenni, a további működés iránya meghatározását a nemzeti fővezérségtől ott várva be. A másik nézet szerint a veszély nagysága miatt halogatásnak helye nem lévén: a gyűlés tartozik életveszélyben levő véreinek úgy a mint teheti, rögtön segélyére sietni. Többször szóltak mellette és ellene; végre Berzenczey beszéde közben Maros-Vásárhelynek Urbán népe által megszállása, Küküllőmegyéből új gyilkosságok és rablások híre érkezvén, melyek később valótlannak bizonyultak: ez a gyűlést nyugodt hangulatában annyira megzavarta, az itt levő rokonok jaja és sirva esenkedése a sziveket annyira meghatotta, hogy a többség az azonnali kiindulást végzéssé emelte. *Megyünk mind és azonnal!* — kimondatott e vészteljes két szó, forrása kimondhatatlan szerencsétlenségnek, okozója a székely nemzet harci hírnevén és becsületén ejtett érzékeny sebnek. . . . Október 18-án megkezdődött a táboralakítás, rendezés, csapatvezérek és tisztok kinevezése, mozgósítás stb. Háromszéknek *Donáth* alezredes, Csik-Gyergyónak *Dorschner* ezredes, Udvarhelyszéknek *Betzmann* alezredes, Marosszéknek gr. *Lázár Dénes* lón vezérévé, fővezérré *Zsombori László* huszár ezredes kiáltatott ki. Éji 11-kor lett vége a vezérkari tanácskozásnak. 60,000 székelynek az ország védetlen pontjaira azonnali kiindítása lón foganatosítva, kik közül a maros- és udvarhelyszékieknek fegyvere és tölténye s az egész tábornak egy ágyuja sem volt. Ezen számba volt fölveve a Marosszékből gr. *Lázár Dénes* alatt a vajai rétre egybegyűlni s le Radnóth felé működni elrendelt több ezer nemzetőr is, az aranyosszékiek saját tűzhelyök védelmére otthon marasztatván. 19-én

a kivonulás elkezdődött. Első állomás volt Székely-Keresztur, honnan három irányban oszoltak szét, egyik Segesvár-Medgyes felé, a városokat elkerülve, a másik a Marosvölgyön alá s a harmadik ki a Mezőség felé, Kolozs-Doboka és a többi veszélyezett megyékbe.

A gyűlés folyamából mint sajtóságos dolgot följegyzendőnek látom, hogy Séra György nevű székely nemes a néphez szintén szólni kívánván, a tribünre lépett s némi zavar közt azon nézetét fejezte ki, hogy miután a haza megkezdődött élethalál-harczának kiemetele sokakra nézve aggasztó, ő fogadást s illetőleg próbát tesz a szerencsével: fővel lelöki magát a szószékből s ha meghal, ügyünk elvész, ha nem, győzünk. Szavát végezve hirtelen a tribün keskeny párkányára lépett s magát fővel oly erővel lökte le, hogy teste, kétszer is megfordult a deszkázaton s iszonyt költő dübörgéssel gurult alá a földre, a nélkül, hogy megsérült volna. Rögtön lábra kelt s kissé rezgő hangon így szóla: „A próba megtörtént, a fogadás nyerve, isten velünk van!” Őszibe vegyült férfi volt, kék nadrágban s rövid spenczelben. A szokatlan tettnek különböző hatása volt. A nép jó jelnek vette, mint a hajdani görög papjai jóslatát; a gyöngébb idegzettiek elborzadtak tőle, az értelmiség mosolygott. Séra ismerői exaltáltió művének mondták.

Én és Urházy mint futárok Beczmann alezredes mellé rendeltettünk, hogy a dolgokat figyelemmel tartsuk s szükség esetében Kolozsvárra tudósítást tegyünk. Társaink ezredünkhöz visszatértek, mi nov. 5-kéig parancsnokunkat követtük, vele jártuk be portyázólag, nem ismert czélből, nem értett hadi taktika szerint a Küküllő-völgyet Gálfalváig; itt értesültünk,

hogy Donáth alezredes hiányos intézkedése miatt a gr. Kálnoky Dénes által vezetett háromszéki vadászcsapatot Kis-Sárosnál Segesvár és Medgyes felől katonasággal vegyes nagy számú oláhság pihenés és étkezés közben meglepte s néhányat közülök elfogott. Ez a háromszéki fegyveres határőrök értésére esvén: kérték alezredestiket, vezesse vissza Medgyesre elfogott társaik kiszabadítása végett, mit az megtagadott. Ez és eddigi gyáva magatartása gyűlöletbe hozta őt serge előtt, mely értelmes, bátor vezért óhajtott s boldogtalan poltront talált, tettekre vágyott s cél és eredmény nélküli ide-oda barangolásra kényszerített. Kérték tehát a fővezérséget, hogy őt távolítsa el s helyére Beczmann alezredest nevezze ki. A sors közbe játszott, Dónáth megbetegedvén, Maros-Vásárhelyre távozott s ott nemsokára meghalt; helyére Beczmann lépett, a kinek udvarhelyszéki népe nagy része azon hirre, hogy a szászok és oláhok határait betörték, tűzhelyük védelmezése végett hazamenésre engedélyt kért, s így a táborban maradtak Dónáth seregéhez csatlakozván: az egész sereg a fővezérség rendeletéből elébb a Maros-völgybe vonult át, onnan Bánd irányában a Mezőségre rendeltetett, de hire jövéen, hogy Urbán Szász-Régenből kiindult s Maros-Vásárhelyre támadást tervez, gyorsított menetben a Maros mellett Szász-Régen felé tartott. Vécsen már értesültünk, hogy Urbán előcsapatai! oláh és bukovinai határőrök s belső-szolnoki, kővár- és nasszód-vidéki lándzsás csapatok Sárpatakon innen a berekben a Maros partján tanyáznak. Beczmann alatt egy háromszéki gyalog zászlóalj, a XII-ik honvéd zászlóaljból pár század s 30—40 Kossuth-huszár és néhány ezer nemzetőrség állott. Előőrseink pontosan értesítették

vezértünket, a ki intézkedéseit azonnal megtette; ezek szerint a főúton, elfődve a vécsi és sárpataki erdőtől, a főszeregnek, jobbra a Maros-partján a XII-ik zászlóalj századainak kellett gyorsan, de csöndben felvonulni s valamennyinek egy időben érkezni a sárpataki berekhez, Urbán előcsapatja tanyájához. Október hó 31-ke volt, szép őszi nap. Csöndesen haladt a székely sereg át az erdőn, de a midőn belőle kiért, megpillantván a falu mellett rá várakozó s a mint meglátott, velünk szembe rohanó 1500—2000-nyi számú ellenséget: „*Alezredes ur!*“ *menjünk e sturmra!* kiálták székelyeink, nehogy azok a *gezenguz*-ok amott eliramodjanak előlünk. Az alezredes szurony-szegezve rohanást vezényelt s az egész zászlóalj mint a felbőszített tigris vagy a viharzó fergeteg úgy rohantak a legsebesebb futamatban a 2—3000 lépés távolságban levő ellenségre; hasonlót tettek a Maros partján a honvéd századok. Mi — a vezér kísérete — a falu középefelé, torony irányában vágattunk az országuton elé, hogy a menekülni kívánók előtt az utat elzárjuk. A csapatok egyszerre értek a kitűzött helyre! szólt a puska, suhogott a kard, a szurony dolgozott, irtóztató volt a gyalogság és lovasság összeműködése. Nehány percz alatt sűrűn fedte a zöld vetést az elesettek teste, egy részök a Marosba ugrott s ott uszás közben lövetett le vagy levágták utána ugrató huszárok; más rész a falu kertei közé huzódott meg s ott lövetett agyon; a legnagyobb szám kegyelmet nem kapva, a csatatéren halva maradt, négy száznál többen voltak, kik itt és a Marosban elvesztek. Borzasztó volt a sok halálhörögést hallani s a vérökben, átszurva, vonaglász közt fetrengőket látni. Ma is él emlékezetemben az Urbán által elcsábított sok kővár-vidéki és belső-szolnok-

megyei oláh lándzsás kövér teste, cifrán kivarrott gyűszűje s nagy karimájú fekete kalapja. Némelyik csak alig nyöszörgött, másik kezét fölemelve, pardonnt kért, a harmadik csábitóit átkozva épen utolsó lehelletét adta ki. E perczben érkezett meg a Maros balpartján is M.-Vásárhely felől Berzenczey nagy számu maros- és udvarhelyszéki fegyveres és fegyvertelen nemzetőrrel, s a kik a mi kezeinkből, a Maroson átuszva menekültek, amazok kezeibe jutottak. Megdöböntő volt látni a széles folyón uszó sok testet, — kiket a mieink löktek bele vagy a vizen átgázoló huszáraink vágtak le — a fenlibegő kalapokat, tarisznyát és zekéket. Egy uszás által menekülő, midőn parthoz ért, látva, hogy ott is ellenség van, visszafordult s be a Maros közepe felé uszva, kalapja és mozgása mutatta, hogy szabadulásra keres utat; egyik huszárunk utána a vízbe ugratott s beérve, ott vágta le. Mi semmit nem veszítettünk; katonáink a megöletteknél sok pénzt és drága rablott fegyvert találtak.

Győztes seregünk pihenőt sem tartva, étlen és szomjan gyors léptekkel diadalittasan ment tovább fel Vajda-Szentiván felé, hol Urbán tábora zöme a falun túl észak-keletre csatarendben várakozott ránk. Egészen be akartuk végezni e nap munkáját. Délutáni 4—5 óra lehetett, midőn csatánk elkezdődött. Itt már Dorschner serege is jelen volt, a Mezőség felől akkor érkezve meg. Itt is az előbbi taktikát követte vezérünk. Nem levén ágyunk, a gyalogságnak kellett elkezdeni az ütközetet. A csatárláncz alakítás fölösleges volt. Az egész zászlóalj azzá oszlott fel s úgy indult ott is rohamra. A mint lőtávvolba értek, golyóik hatása egyszerre mutatta sikerét, nagy zavart okozva az ellenség soraiban. Urbán rohamra vezényelteite lovassá-

gát, de a mi székelyeink oly hatalmas és jól irányzott sortűzzel fogadták, hogy két tiszt és mintegy 18 gyalog közember elesett, sokan megsebesülve, azonnal visszafordultak. E gyors siker megfélemlítette az ellenség csapatait, s rövid tüzelés után a csatatért másodsor is nekünk hagyták.

A vajda-szent-iváni csata eldöntötte Szász-Régen sorsát. Urbán sietett onnan el, odavaló hivei a mi táborunkba jöttek békét kérni. Mi a város közelében levő térségen s egy szép erdőség aljában töltöttük az éjet. Üldözni egy csapat lovas elég volt s az meg is tette, táborunknak tovább menni nem volt szándéka. A város követei nov. 1-én fejér lobogóval jöttek vezérünk elé, ki őket Berzenczey Lászlóval együtt fogadta, szónokuk Szabó György dobokamegyei elfogott szolgabíró volt, kit hetekig tartottak fogságban s most kegyelem kérésre birták. Feje be volt kötve, elfogatásakor sebesítették meg Urbán emberei. Igen érdeklően beszélt megbizói nevében s kegyelmet nyert a következő feltételek alatt: „ha a város a tábornak 24 órái élelmet ad, a fegyvereket kiszolgáltatja, az *Unio*-törvénynek és magyar miniszteriumnak meghódol, s 50.000 frt hadi költséget fizet.“ A követek visszamentek, a tanács összeült s tanácskozott, de a fegyver és hadi sarcz nem gyült; a *tekintetes tanácsbeliek nincsenek itthon, a közpénztár üres* s más ily szinlett okok, a miket mentségtül felhoztak, mit a vezér látván: seregének két órái zsákmányolást engedett, a mi azonban egész nap tartott; estve, egy kereskedő saját boltjában támasztott tüzétől a város meggyult, a katonaság nem oltotta, a nemzetőrség könnyen vette s így a gazdag és virágzó kis szász város nagyobb része a tűz martalékává lett, a lakóknak és országnak nagy

kárára. A terjedő égés a katonákban a rablási kedvet még inkább felköltötte. Ugyis elpusztul — mondák — s tömegesen mentek be a boltokba s az árukat nem a tulajdonosok érdekében, de maguk számára szállásaikra, szekereikhez cipelték. Maros-Vásárhelytől Régenig fel a vidéket több nap óta a csiki zászlóalj fedezte, téltlenül ült, német tisztjei felhasználták az alkalmat érzületöknek ujabban megmételtyezésére; kártyába és ivásba mertültek s most a rablásra önként nyílt alkalom bevégezte a katonai fegyelem teljes fölbomlását. Mikor meg voltak rakodva, azon elterjedt hirre, hogy Gyergyót és Csikot Moldvában idegen ellenség, Békásban és Tölgyesben a bennszülött oláhság fenyegeti, haza menetelre engedélyt kértek s azt azon föltétellel nyerték meg, hogy haza mentőkben Udvarhely- és Kereszturfszéket a császári katonaságtól tisztítsák meg. Mentek is el az engedély következtében sokan.

Ekközben hire jött, hogy egy hálátlan magyar, Geleon cs. k. tábornok okt. 4-én nagy sereggel s 12 ágyúval Maros-Vásárhelynek tart, a kinek bár czélja tudva nem volt, a fővezérség a csikiak elindulását illető rendeletét felfüggesztette s a csapatok vezetőinek ütközetre készülésre a parancsot kiadta, tábor helyéül a város nyugati végén levő nagy kiterjedésű tért jelölve ki, oly módon, hogy a jobb szárny a Maros-folyam, a bal a délre fekvő szőlők és cziheres erdők felé terjedjen, a csatárláncz egy elől 1000—1500 lépésre levő sáncz halma által fogván védetni; a jobb szárnyon Dorschner a csiki, a balon Beczmann a háromszéki zászlóaljjal foglalt helyet, a lovasság a harcsvonal közepén, a XII-ik honvéd zászlóalj Koronka felé a Királykut irányában mintegy oldalvédül

volt felállítva. A csata napján déltájatt hadi tanács tartatott, melyben a fővezér Zsombori László ezredes elnöklete alatt a csapatvezérek, Berzenczey, Gál Sándor és többen részt vettek, s ágyu és elegendő lőszer nélkül az utközetet elfogadni elhatározták. Nov. 5-én d. u 3—4 óra közt nem zavarva s nem fenyegetve senki által, egész kényelemmel, szemeink előtt foglalta el az ellenség a velünk szemben egy hegypárkányon levő előnyös hadállást, ágyuit sorban felállította, gyalogságát s lovasságát elhelyezte s akkor parlamentairet küldött hozzánk br. Puchner írásban költ azon fölszólításával, hogy az okt 3-ki kir. leiratot ismerjük el s a fegyvert rakjuk le. Fővezérünk rövid tanácskozás után tagadólag válaszolt, mindenkünk tudta, hogy azt a magyar országgyűlés törvénytelennek mondotta ki, s hogy annak senki ne engedelmeskedjék, honárulás büntetése alatt meghagyta. A mint a parlamentaire visszaérkezett, az ágyuk megszólaltak, neki szegezve harczvonalunk derekának, — hol minden taktikai czél nélkül legsűrűbben volt fölállítva huszárság, fegyveres határőr és fegyvertelen nemzetőr — s a bal szárnyon egy kis fejérre meszelt mezei háznál együtt tanácskozó fővezérnek és vezéri karnak; az elsőt hirtelen követte a 2-ik—3-ik ágyu lövés is. Látni lehetett, hogy a székelysége lehangolóan hat az erők egyenlőtlensége, hogy főleg neki ágyuja nincs. Erre a csatárláncz tüzelnéi kezdett s jobbról a háromszéki, balról a XII-ik honvéd zászlóalj előre nyomulván: úgy tetszett, mintha a sereg vágynék a harczra, ámbár részünkről sem vezényletnek, sem támadásra vagy védelemre bátorításnak semmi jele nem nyilvánult. A tiszteken meglátszott ama bénító hatás, a mit a közel levő cs. zászlók és sereg rájok

tettek. Mintha bánták volna a helyzetet, a melyben voltak. Természetes is volt. Hisz a csiki ezredes és néhány tiszt nemrég még Szebenbe járt utasításért azokhoz, kikkel most szemben állottak, s Puchner okt. 18-ki proclamatiója nem volt titok előttük. Ekkor az ellenség különösen a lovasságra irányozta ágyuit s füttyölő golyóinak egész csoportja egy ponton előttük vagy közéjük csapván le, egy ló elesett, két székely megsebesült; a szokatlan ágyudörgés, a magasan fölvert föld és por miatt a lovak megbokrosodtak, a sor megbomlott s a lovasság az ellenségnek hátat fordítva, vezénylet nélkül eszeveszett rohanással sietett ki a lövonalból, magával ragadva a többi csapatokat is, legelébb a fegyver és töltés nélküli nemzetőrséget, a milyen volt legalább 10—15 zászlóalj. A csatárláncz még azután is folytatta tüzelését. lehuzódva a sáncz partjára. Ennek volt tulajdonítható, hogy az ellenség őket nem látván, de golyóik folyvást röpülvén rá vagy fölötte el, első hadállásából nem mozdult ki; a háromszéki zászlóalj még állott, a XII-ik honvédzászlóalj kétszer is vakmerő bátorsággal rárohant az ágyukra, egy alkalommal szinte birtokába is kerített egy párt, de azoknak jól irányzott lövése mindannyiszor visszanyomta őket s így a hátrálás az egész vonalon megkezdődött. Midőn estveledni kezdett, az egész tér tiszta lett, Maros-Vásárhely nyugati szélén néhány kis viskó lángba borult, mindenki vad futásnak eredt s a székely tábor, melyhez oly szép remények voltak kapcsolva, s mely vitézségének egy pár jelét adta is, az éji sötétség oltalma alatt Maros-Vásárhelyen át minden irányban szétszaladt. Én Urházyval s Beczmann alezredessel, bútól és szégyentől leverve, a nem ütközet, de önmeg-

gyalázás és megaláztatás helyét utoljára hagytuk oda s a Királykut felé keletnek tartva, az utakat és mezőket ezerenként ellepő szaladók után belső székelyföldre beindultunk. Az éj egy kis részét Kebelében Nagy Samu honvéd bajtársunknál töltöttük — 200-nál többen! Megköszönhették ők is az ily vendégeket! Rövid volt ez, az időt tekintve, hosszas, a mit alatta szenvedtünk, sulya alatt szinte leroskadva. Kertült az álom s keserű volt az étel ize . . . E sorsra jutni oly hamar! Szép álmainkból így ébredni fel — irtóztató vala! Alig sztrkülődött, már uton voltunk, siettünk tovább, beljebb, nem tudtuk merre és hová, csak siettünk, hogy szégyenünk helyétől messzi legyünk, hogy meg ne lepesünk. Pedig az ellenség nem is gondolt erre, örvendett hogy nymbuszunkat oly könnyűszerűleg szétzuzta, hogy Szebenbe örömhirt írhat; annyira nem hitte, hogy e nagy erő oly hirtelen és száanalomra méltóan szétmállik, hogy M.-Vásárhelyre is csak késő estve vonult be, hadi cseltől tartva s azt vélve, hogy csak azért csaljuk be a városba, hogy éjjel körülvéve megsemisithessük. Hirünk jobb volt mint magunk.

Mi volt hát e kár- és szégyenvallás oka? megirtam még akkor.*) Háromra vihető vissza minden rossz. 1. A mi velünk M.-Vásárhelynél történt, a *bűn büntetése* volt. Hibázott Csik- és Háromszék közönsége maga és a hon ellen, midőn a márcziusi napokban elnézte, hogy a főhadvezérség ágyuit, fegyvert, hadiszert Csik-Szeredából, Kézdi-Vásárhelyről kitakaritson. Folyamodniok kell vala gr. Telekihez, ki még akkor b. Puchner előtt nagy tekintetben állott, ő meggátolta volna, az oroszok moldvai portyázása elég

*) *Honvéd*, 1849. 20—21. sz. *Székely táborozás részletei* vám alatt.

indok volt erre. Ezt elmulasztották s a lakolás érette most következett el. 2) Másik ok *Berzenczey kormánybiztosnak az akkori nagy időkhez képest szörnyű kicsisége s maga fel nem találása.* Ő nem volt hivatva akkora eszme kivitelére, minő volt a székelységben rejlő physikai erőnek nemzeti küzdelmünkben helyes felhasználása. Fejét elvesztette az első nagy érdekösszeütközés percében, midőn a dynasztia és Magyarország nyiltan léptek ki a harc terére. Mikor br. Puchner okt. 18-ki proclamatioját kiadta, neki vagy vissza kellett volna lépni s a nemzetgyűlés azon végzése alapján, mely a székel haderők polgári fejévé br. Vayt tette, minden hatalma neki engedni át, vagy a ki őt megbizta, a pénzügy-miniszter és összes miniszterium utján a felkeltett székelységnek a leggyorsabban fővezért, fegyvert, ágyut és hadiszert szerezni s komolyan és erélylyel fegyveres actióra lépni. De br. Vay Kolozsváratt és a megyéken foglalta el magát br. Puchner proclamatiojával, az oláh Comitéével és balázsfalvi gyűléssel s ezért a történetekért nagyrészbzen felelős ő is ; mert a magyar kormány Erdély sorsát egészen az ő kezébe tette le. Gróf Mikó, a ki szintén népszerű, de dynasticus érzelmű volt, gyűlés után rögtön eltávozott. Zsomborit, Dorschnert, Beczmannt állásuk feszélyezte. Berzenczey az előtte álló két helyes ut közül egyiket sem választotta, egyiket hatalomföltése, másikat lelki korlátoltsága nem engedte meg : vezettette magát félnék vagy reakzionárius, magasb vezéri tehetség vagy jóakarát nélküli tiszték által; bebarangoltatta fegyver és munitio nélküli néptáborával a megyéket cél és siker nélkül, kifárasztotta őket s a demoralizációra nyitott utat. Benne nem volt katonai érzék, tanács-

adóiban igaz hazafiság s őszinte szabadságszeretet. O csak közönséges izgató volt, lángész, inventio és igazi erély nélkül; szónokolni tudott csak s valami czéla a népet felkölteni, de adott nehéz helyzeteken uralkodni, akadályokat legyőzve a sikert biztosítani nem; sőt akkor is, midőn már Gedeonnal szemben állott, ő, vagy ha ott van, br. Vay — rámutatva számuk tul-súlyára, — föllekesithette volna e fogékony és bátor népet, hogy a nap győzelméért vivjon meg. De sem ő, sem a vezénylő tisztek nem tették. Gál Sándor figyelmeztette őket, hogy a néphez lelkesítő beszédet tartsanak. De a sok magas rangu tiszt mellett az egyszerű főhadnagy szava elhangzott. A legfőbb tisztek, a kiknek maguknak kell vala katonáikban a vitézséget fölébresztetni, mintha a mi történni fog, mintha a nemzet becsülete nem is érdekelte volna őket, fatális közönyt nyel néztek mindent, sőt mintha örvendetek volna a székelység csüggeteg egykedvűségén . . . Ők — a vezetők — és mi magunk, együtt készítet-tük elé a katasztrophát, melynek sarkunkban voltak gyászos következményei. . . .

XIX.

A reactió nyílt föllépése mint pártokra oszlásunk oka. Kolozsvár újabb erőfeszítései. Br. Vay békés politikája. Kolozsvár elesése. Háromszék harcza. A székelység követői Beöthy kormánybiztosnál.

Míg a reactio csak titokban működött, hiven összetartott nemzetünk; egyek voltunk érületben, akaratban és áldozatban, félelem és remény között; czé-

lunk az alkotmány védelme, a haza megmentése volt ; minden jók hitték győzelmünket, mert részünken látták a jogot és törvényt ; a mint álarczát elvetette, megoszlásunk bekövetkezett ; szint kellett vallani, s a tiszta hazafiui indokok közé azonnal belejátszott az önérdék, némelyeknek állása, másoknak családja jövője, harmadiknak birtokai féltése s világi és anyagi tekintetek uralkodó hatalma. Október 18-ka az a nap, melyen br. Puchner tudatta a kir. kormányzékkel : „hogy az idők rendkívülisége s a nemzetiségek egymásiránt tetőpontra jutott ingerültsége tekintetéből, az ország kormányzásában való törvényes állapotok visszaállításáig, a közbéke, rend és biztonság fenntartása végett a császári felség nevében Erdélyt ostromállapotba helyezvén : kormányzását átvette, erről a törvényhatóságokat körlevélileg értesítette s bizva a kir. kormányzéknek a felséghez és császári házhoz ragaszkodásában, felhívja, hogy őt ezen céljában segítse elé s mindent tegyen meg, önhatáskörében maga s tétessen meg az alárendelt hatóságokkal is a végre, hogy a megzavart béke, rend és törvényes állapot az országban ismét helyre álljon, egyszersmind kihirdetés végett közölte azt tudató kiáltványát is.“ A királyi kormányzék októb. 24-én visszairta, hogy e kineveztetésről ő felségétől értesítést nem vett, Erdély kormányzásával nádori s miniszteri rendeletnél fogva br. Vay volt megbizva s alája vannak rendelve mind a polgári, mind a katonai hatóságok — és így br. Puchner is ; őt tehát kormányzónak el nem ismerheti, kiáltványait ki nem hirdetheti, a kir. biztossal egyetértőleg kormányzást kezéből ki nem adhatja, sőt tiltakozik a főhadvezér ezen tette ellen, mely az országot csak újabb zavarokba és rendetlenségekbe

sodorja, az ebből eredhető szomorú következkésekért a felelősséget ráhárintja s felkéri őt, hogy hivatali állását, kötelességét, a törvények rendeletét s lelkiismeretét követve, a polgári hatóságokkal és kir. kormányzékkel a hazai csendzavarások megfékezésére fogjon kezet s annak a lázadástól és szomorú következményeitől megóvására legyen munkás; a törvényhatóságoknak pedig meghagyta, hogy miután a felség az *Unio*-törvényt megerősítette s ennek értelmében Erdély a m. miniszterium kormányzása alá rendeltett, ezentul is csak az ettől kinevezett kir. bizostól és kir. kormányzékától függeni ismerjék szoros kötelességöknek. A főhadvezérhez intézett átiratában megütközéssel jegyezte meg a kir. kormányzék: mikép nem tudja, mi ok vitte rá, hogy Erdélyt ostromállapotba helyezze, midőn itt a felség iránt hiveség uralkodik, s egyetlen példa nincs, mit a magyar és székely nemzet ellen, mint hivtelenségi esetet fel lehet hozni, mit a főhadvezér, mint már két országgyűlésen kir. biztos, legjobban tudhat. A nemzetiségek egymás elleni ingerültsége nem lehet ok, mert a főhadvezér maga tanuja lehetett, hogy a kiváltságos osztály mily készséggel osztotta meg az urbéressékekkel birtokát s helyezte magával jogegyenlőségbe; s hogy azok nincsenek megelégedve, tulságos követelésekkel állnak elé s az oláh nép itt-ott kitörésekre is vetemült, csábítói és bujtogatói okozták, kiknek lecsillapítására és megfékezésére a kir. kormányzék a főhadvezérséget sokszor megkérte, de az a dolgot nem akarta átlátni, a katonai segélyadást többször megtagadta, Urbán alezredes veszélyes terveit mentette s a magyar megyéket egészen védtelenül hagyta, mely miatt az oláhság elbizakodott, tisztviselőitől a

függést megtagadta és rablásra, öldöklésre, gyujtogatásokra vetemedett, a nélkül, hogy a főhadvezérségtől ezek megakadályozására lépések tétettek volna. Mióta a főhadvezérség kormányoz — ugymond a kir. kormányzék — napirenden vannak az ő felsége eddigi kormánya alatt nem is ismert, fennebb érintett veszedelmes kihágások: felgyujtatott K.-Fejérvár városa a várbeli katonaság szemeláttará; Urbán alezredeshez és Balázsfalvára nagy számban hurczolják a félig halálra vert ártatlan embereket; a munkás kezek a földmiveléstől rablás és fosztogatás, a nemesseg üldözése és meggyilkolása által fogattak el; a népnek nincs őszi vetése s e miatt a következő évben kenyér nélkül marad az ország, sőt a főhadvezér által pártolt oláh népet is nyomoruság fenyegeti; kiszámíthatlanok azok a gyászos következmények, melyek a főhadvezér ezen lépéséből fognak származni, melyek elhárítására őt hivatali állása, kötelessége, a törvény és emberiség érzete egyiránt felhívják; sőt felhívják arra is, hogy teljesítse a kir. kormányzéknek a csendzavarók megfenyítése és szükséges katonai segély rendelése iránt annyiszor ismételt kívánságát; ne engedje, hogy Urbán alezredes körül ezrenként gyűljön össze a nép, s ő ott a fejedelem és törvényhozás jogát bitorolva, tetszés szerint soroztassa zászló alá a tudatlan népet, hogy Balázsfalván, a magyarságnak kiirtására célzó veszedelmes tervek formálása tovább is folytattassék; adja bizonyosságát, hogy nem alapul igazságon azon vélemény, hogy a katonaság az oláhok veszélyes terveit elősegíti, s a mily készséggel kívánta a kir. kormányzék által elfogatott oláh bujtogatók kiszabadítását, tegye oly készséggel szabaddá az ok nélkül elfogott, ártatlanul kinzott és kirablott magya-

rokat s a hasonló kihágásokat tiltsa el, ha akarja, megteheti, mert hatalmában áll. Csak ez uton lehet e szerencsétlen hont a nyílt polgárháborútól s annak siralmas következményeitől megóvni, mire nézve a kir. kormányzék a felelősséget a főhadvezérségre háritja.

Br. Vay szintén ez értelemben irt vissza októb. 21-én csudálkozását fejezve ki: „hogya br. Puchner, ki eddig az ő hivatalos állását maga elismerte, vele semmit nem közölve, most egyszerre csak jogkörébe vág s az ország kormánya átvételét nyilvános proclamatióban tudatja. Őt — ugymond — kir. biztossá Magyarország nádor kir. helytartója és miniszteriuma nevezte ki, vissza nem hivatott, sajnálva tehát, de kénytelen a beavatkozást visszautasítani; kinyilatkoztatja, hogy őt kir. biztosi működésében senki gátolni nem fogja; felszólit minden polgári és katonai hatóságot, neki, mint eddig, ezután is engedelmességre; ő tisztének tartja a rendet és csendet fentartani, mit most annyival sikeresebben vél elérhetni, mert a székegy nemzet is közelebbi gyűlésén fegyveres erejét rendelkezésére bocsátotta; kijelenti, hogy a bujtogatók ellenében erélyesen fog eljárni, a törvénytelen gyűléseket betiltja, a népet inti, hogy a bujtogatóktól kapott fegyvereket tegye le; a balázsfalvi gyűlésen magukat tisztviselőkké tett oláh egyéneknek meghagyja, hogy többé semmi hivatalos eljárásokat tenni ne merszeljenek; kitörésektől, gyilkolásoktól, békés polgároknak hajlékaikból elhurcolásától óvja őket s az ilyenekre vetemedőket biztosítja, hogy bűnös tettök példás büntetés nélkül nem marad.“

Mindez azonban fogamat nélkül maradt. Br. Puchner fegyvelemismerő katona volt, tehát ment tovább

és előre a neki kijelölt uton, bár voltak helyzetek és oly perczei, melyekben elkedvetlenedve, meghittei előtt kifakadt s panaszosan fejezte ki elégedetlenségét azokkal, a miket gyakran meg kellett tennie, vagy hogy megtéssenek, eltűrnie. Ismertem jól. Sokszor volt alkalmam gr. Mikó házánál vele lenni. Korra öreg, elgyengült volt már, mikor az udvar kir. biztossá nevezte. Aristocraticus hajlamai s rokonszenve még mint katonában is kitűntek. Vonzódott az erdélyi főnemességhez, szívesen mulatott körükben, Kolozsváratt létére mindig örömmel emlékezett; okos főurai s szép mágnásnéi thea-estélyeiken kellemes órákat szereztek neki; mikor az országgyűlésen kedvök szerintit tehetett vagy valami oly hirt mondhatott, a mit óhajtottak, mintha solidaritást érzett volna, oly készséggel tette. Véralkata csendes, természete szelid, szíve békeszerető, irtózott a háborutól, s mégis a legtöbb része volt benne, s nevezetes, hogy harczai mindig szerencsétlenül végződtek; sokban hasonlított V. Ferdinánd szelid lelkű királyunkhoz, a kinek szavajárása volt: *nur kein Krieg!* S mégis mily rémtületes és pusztító harczok vívattak szélesen kiterjedő birodalmában az ő nevében Egy sorenredbeli tiszt érdekes mozzanatot beszélt el nekem az 1848-ki október-novemberi viharos napokból, a mi mély pillantást enged vetnünk b. Puchner lelkébe s felvilágosit arról, hogy tetszettek-e neki vagy nem azok, a mikre — sokszor akarátja ellen — megbizatott. „November elején vagy kevéssel később, mint szolgálatbeli tisztnek, valamit jelentenem kellett; csöndesen léptem be a nagy terembe s előre haladva, láttam, hogy cabinetje ajtaja kissé nyitva van s valaki neki olvas fel valamit. Egyszer csak felkiáltott: „*O mein*

Gott! mein Gott! zu welchen Schandthaten werde ich noch von diesen hohen Herren missbraucht werden!“ Mint később megtudtam, Jánknak Zalathna feldulásáról s lakói legyilkolásáról szóló jelentését olvasták fel előtte B. Puchner b. Vay-val és a kir. kormányzékkel ezentul nyilt ellenségeskedésben állott. A mit egyik rendelt, a másik megtiltotta s viszont. B. Puchner a kir. biztos azon intézkedésére, hogy a k. fejevári várba székelyeket vagy honvédekbe tegyen be őrségre, azzal felelt, hogy az I. román határőrezred egy zászlóalját helyezte oda. A kir. kormányzék okt. 16. megrendelte az országos adót kezelő tartományi főbiztosságnak, hogy költözzék át Kolozsvárra; b. Puchner okt. 21. megtiltotta s a pénztárt saját rendelkezése alá vette, a mi ellen a kir. kormányzék siker nélkül tiltakozott. A főhadvezérség a köztisztületben álló Lemény János gör. kath. püspököt hivatala folytatásától, jövedelmei élvezetétől kihallgatatlanul felfüggesztette s helyébe az 1845-n a királyi felség által vikáriusi hivatalából elmozdított Krajnik Simont püspöki helyettesé nevezte ki. A kir. kormányzék tiltakozva ellene, felhívta a főhadvezért, hogy rendeletét vonja vissza, a püspök ellen netalán fenforgó vádakát, a bizonyítékokkal együtt, közölje, hogy ehhez képest a kir. kormányzék a főhadvezérséggel egyetértve a szükségeseket megtehesse; egyébiránt kijelentette, hogy a kinevezettet püspöki helyettesnek el nem ismeri. A megyék panaszoltak a főhadvezér és Comitée által kinevezett oláh és szász tisztviselők visszaélései s az oláh nép és tribunok rablásai, gyujtogatásai és gyilkossági tényei ellen, 15—20 kérvényt küldve át elintézés, a sérelmek kinyomoztatása és orvoslása végett: a főhadvezérség elin-

tézetlenül tette félre, vagy védte a tetteseket s kiegyenlítani igyekezett a dolgot a vádoltak javára. A főhadvezérség Kolozsvár hat tekintélyes polgárát*) ártatlanul elfogatta s Szebenbe fogságra vitette, kezesül a városért, honnan csak márczius 11. szabadultak ki. Alsó-Fejérmegye hivatalosan jelentette, hogy az oláh Comitée a magyar kormánytól jövő semmi rendeletet kihirdettetni nem enged; a kormányszék átirt a főhadvezérséghez, irt fel a felséghez is, az elsőtől a törvényszegés illető indítóinak megbüntetését, a felségtől azt kérve, hogy Erdélynek mostani siralmas helyzetéből kiszabadulásra utat nyitni méltóztassék. Ez volt e szegény ország állapota a b. Puchner ostromállapotos kormányzása alatt.

A hatalom erőszakos fellépése, a fejedelem nevében költ kiáltványok és nyílt rendeletek hatása főként egy elszomorító tényben nyilvánult, megzavarva, tévutra vive a közvéleményt. Egyik rész a törvényes térről azon esetben sem látta helyesnek letérni, ha a katonai hatalom, a bécsi reactio ármánykodásai szerint teljesen önkényüleg kormányoz is s egyoldalú rendeletekkel dönti meg az alkotmányt és nemzeti létünket; mert — azt mondá — az az uralkodónak, a törvényhozás egyik és pedig főbb tényezőjének, akaratára. A másik a nemzet létjogát, a közérzületet s az országgyűlés végzéseit vette alapul, a mit az — mint a törvényhozás másik egyenjogu tényezője — határozott, teljesíteni hazafiúi és becsületbeli kötelességnek tartotta. Maga a kir. biztos az elsőhöz látszott tartozni, békés politikája, kiegyenlítési kísérletei, a dol-

*) Gr. Kemény Sámuel, Móza József, Nagy Péter, Tilsch János, Ágoston István és Bodor Elek. Herepei Gergelyt hamar eleresztették.

goknak élére soha nem állítása, senkivel végleg nem szakítás, a hatalomnak ki nem hívása, leginkább pedig a miniszterelnökhöz tett nem egy jelentésének azon hangsúlyozott pontja tanusítja ezt, a hol úgy nyilatkozik: *hogy ez ország részben az alkotmányos formáktól való legkisebb eltérés is nagy zavarnak lehet okozója*, a mit az északi megyék kormánybiztosa, Zeyk Károly is kifejezett egyik jelentésében. Ez egy diplomatai fontossággal tett óvó figyelmeztetés volt a kormányhoz, conservatív irányban s inkább tájékozásul adva, mint reactionárius érzületből származólag; mert mind b. Vay, mind Zeyk Károly Magyarország alkotmány-ügye védelmezésének bölcs, elszánt és hív bajnoka volt kezdettől végig. A közvélemény ezen kétféle politikai felfogás és képviselői irányában oly érzékeny volt, hogy a hol az elsőnek csak neszt vagy árnyát vette észre, tartoztak az illetők bármely hivatali ügy-ághoz, vagy bármely társadalmi osztályhoz, s nyilatkozott bár az tettekben vagy szenvedőleges magatartásban: a hirlapokban, közgyűlésekben és társadalmi téren azonnal mintegy feleletre s maguk igazolására kényszerítették. Így például gyanúsítottak Dietrich Sámuel vaskereskedő, gr. Teleki Miklós, Földváry József s mások reactionárius érzületökért. Mindenik nyilatkozott s a közvélemény megnyugodt rajta. Kettőt, mint a kort különösen jellemzőt, kiemelek. A *Kolozsvári Hiradó* 1848-ki 79-ik számában egy közlemény jelent meg, a melyben homályos utalás volt bizonyos grófok és bárók aláírási-ív köröztetési tényére, melyet bővebb meggyőződés szerzés után a szerkesztőség a közönséggel megismertetni ígért. B. Bánffy Miklós, Alsó-Fejérmegye főispánja, nagy tekintélyű conservatív férfiú magára vette,

pedig megnevezve senki nem volt; szívében sértetten nyilatkozta ki, hogy úgy értesült, mintha őt azzal vádolnák, hogy az *Unio*-t megsemmisíteni kívánó ívet járat körül. Nyugodtan s önézettel utasítja el magától a vádat: „ily iratról — ugymond — semmit sem tud, ilyet soha nem köröztetett; magányba visszavonulva csöndesen él s a sötétben működő reakciótól eleitől fogva undorral fordult el. Szeretett gyermekei boldogságára hivatkozva, esküjével állítja ezt . . .“ A szerkesztő kijelentette, hogy senki s így a báró sem volt megnevezve . . .*) A dolog ezzel elcsillapult. A másik szintén egy hirlapi közlemény, melyben a *Pozsonyi Ujság* 1848. 75-ik száma után el van mondva: mit adott a haza oltárára Magyarország néhány főura és főpapja, t. i. 1. a kalocsai érsek — *semmit*, 2. az esztergomi érsek — *semmit*, 3. a nagyváradai, 4. veszprémi püspök — *semmit*, 5. herczeg Pálffy — *semmit*, 6. herczeg Coburg, 7. herczeg Odescalchi, 8. herczeg Breccenheim — *semmit* = *summa summarum: semmi . . .*“ Mi is fogunk közelebről — jegyzi meg a lap szerkesztősége — ily lajstromot összeállítani bizonyos dúsgazdag bárókról, a kik a haza megmentéséhez áldozataikkal nem járultak, de az őket gyűjtő-ivekkel fölkereső buzgó polgárokat gúnyosan utasították el s a hazafiságot alkotmányellenes izgatásban találják Még várakozunk egy keveset, de majd napfényre hozzuk a neveteket**) Ez azonban elmaradt, bár kiléttüket mindenki tudta. Ez urak a régi conservatív és udvari párthoz tartoztak, ebben és dynasztikus érzelmekben

*) „*Kolossvári Híradó*“ 1848. 84. sz.

**) *Kolossvári Híradó*, 1848. szept. 5. szám.

van a tény magyarázata. Ezért hazafiságuk kétségbe nem vonható, kettőnek gyermekei reményteljes zálogai voltak a jövőnek, egyik a haza oltárára 100 ezüst for., grófnéja a honvédeknek 400 sing vásznat ajándékozott.*) Szintily érdekes, a mint a magyarországi kath. főpapság egy részét — mert Lonovics József, Jekelfalusy és Horváth Mihály püspökök kalaplevéve említendők — sujtó guny élet egy erdélyi alsóbb állásu pap kivenni s őket mégis a haza iránti kötelesség teljesítésére birni igyekezett. „A haza vérben, lángban — irtó háboru foly fajunk ellen S ti, *pásztorai a népnek!* mit tettetek? *Semmit* — azt mondja az ország, vagy ezzel egyértékűt Imádkoztatok De az nem elég Nagy későre kértétek a nemzet igazsága elismerésére a királyt. Ez is jó, de nem elég Menjetek személyesen hozzá az ország primása vezérlete alatt s mondjátok neki, a mit Keresztelő János mondott Herodes királynak: *Nem szabad tenéked elvenned a te atyádfiának feleségét.* Mondjátok neki: *Nem szabad neked népedet gyilkoltatni engedni.* Ne felejtsetek, hogy *a jó pásztor életét adja juhaiért!* *A béres pedig, látván eljöni a farkast, el fut és a farkas elragadozza és elosztatja a juhokat.*“**)

Magyarország figyelme Kolozsvárra fordult s őt képeessé kívánta tenni ellenállásra. B. Puchner s a reactio törekvései cél táblájául tűzte ki, mint még a magyar alkotmánynak ez ország részben fennálló őrbástyáját. A két ellenkező hatás sokszorozott erő kifejtésre utalta őt. Kolozsvár politikai és hadászati jelentőségét a székelyföldi vereség még fokozta. Éber

*) *Kolozsvári Híradó*, 1848. 90. sz.

***) *Sz. János evang.* X. része 11., 12., 13. v.

figyelemmel kísérte e derék város közönsége a kormány és kir. biztos intézkedéseit, pártolva a mi jót tett, megróva a mulasztásokat. Szept. 5-én a nemzetgyűléshez irt fel: „tudatva Urbán alezredes párttűtését, Nagy-Szeben titkos fondorkodását, mely követet küldött hozzá és pénzzel, élelemmel s fegyverrel segítségét a „*Siebenbürger Bote*“ czimű lapban nyilvánosan ajánlta fel; b. Vayt hibáztatta, hogy Kolozsvárnak a még tőle függő főhadvezérrel ágyut adatni nem birt, míg Szeben a mennyi kellett, a sokkal kisebb Besztercze 6 ágyut kapott.“ Azonban nem csak az ellenőrizés, de a cselekvés terén is ily éber és erélyes volt Kolozsvár. Alig hirdettetett ki a mozgó nemzetőrség állítás iránti miniszterelnöki rendelet, Kolozsvár egy aug. 25-ki közgyűlési végzés által létesítette, italmérési regaleja bérbeadásából 20,000 forintot rendelt e czélra fordítani, melyből: „a harciba rendelendő nemzetőrök kiindulásuk pillanatában kapnak 1) 10 forintot, 2) az állam által ígért napi díj mellé nős egyének 8, nőtlenek 4 p. krt, 3) a kik nem polgárok, kötelezettségek betelével díj nélkül fognak ezek sorába felvétetni, 4) a kézművesek díj nélkül vétetnek fel a czéhekbe, 4) ezen év novemberétől kezdve kötelezésök tartamáig minden köztehertől s így az adótól is menttek, 6) az útközetben megsebesültek vagy elesettek hátramaradottairól a város gondoskodik, 7) minden egyén a város neve s pecséte alatt kiadott nyomtatott oklevélben fogja megkapni e föltételek megtartását biztosító kötlevelet.“ *) Ez intézkedés megkét-szerezte a nemzetőrség számát s hihetlen lelkesedést ébresztett a veszélyben levő haza megvédelmezésére.

*) *Kolozsvári Híradó*. 1848. 54. sz.

Minden mutatja, hogy e város a magyar királyságban keleti missioja tudatával birt; mindazt érezte és felfogta, a mi a magyar állam javára volt, mintha annak második szivkamarája lenne. Öntudatosan igyekezett intellectualis erejének megfelelő fegvvererőre szert tenni, hogy példája hasson, szavának fel- és lefelé nyomatéka legyen. Soká küzdött ágyukért, mik még csak reményben voltak, s már meg volt alakulva egy lelkes kis tüzér csapat tanárok, ügyvédek, mérnökök, kormányszéki tisztviselők és más értelmes emberekből. Ezek voltak: Bányai Vitális ügyvéd, Sárkány József jogvégzett, Jakab József tanár, Kiss István tanárjelölt, Tompa János mérnök, Pálffy Endre selmeczi akadémikus, Székely János, Kaló Péter, Borbély Antal, Varga Imre, Becsek Lajos, Virág Ádám köztisztviselők és többen, a kik magukat a tüzérségi előismeretekben jó előre gyakorolták. Mint tanult férfiaknak, nem sok kellett, hogy magukat hivatásukra hamar alkalmassá tegyék. Az olvasó emlékezik, mily buzgóan áldoztak e célra a legjobbak, hogy legyen az erdélyi magyar haderőnek saját ágyuja, mennyit s mily hathatósan sürgette ezt kivált Kolozsvár. Végre nov. 2-án elérte célját, nem a kir. biztos által, a kinek ebbeli mulasztása következményeit kiszámítani nem lehet — és nem Károly-Fejérvárról, de Pestről kapott egy 3 fontos ágyúutteg megérkezése által. „Midőn megjött a hír — írja Bányai Vitális, a jók legjobbika — hogy ágyunk érkezőben van, a lelkesedés magasra szállott lelkünkben s Kolozsvár ünnepi diszt öltött. A vadászcsapat rendeltetett ki elébe. Én is ebben voltam. Az éjt hosszuvá tette a hajnal pirultára várakozás. Szépen virradt fel az óhajtott reggel, maga a természet is emelni látszott

a nap ünnepiességet. Mily édes öröm! minő lelkestült-ség s mennyi remény tükröződött vissza sorban levő csapatunk arczán! Én istenem! Még vén koromban is érzem e pillanat nagyságát, amaz igaz lelkesedés melege ma is áthatja szívemet! Büszke önérzettel mentünk végig a monostor-utczán a polgárok ezreinek öröm kiáltása közt, vidám volt utunk Fenesen, Gyalun át egész Gyerő-Vásárhelyig. Midőn Nagy-Kapuson rövid pihenőt tartva, várakozás és fokozott lelkesedés között haladt csapatunk fel a hegyen, s a tetőre fölérve, a völgybe bekanyarodtunk, Macskásy Péter bajtársunk ismerve azon táj visszhangzó öbleit, megfutta vadászkürtjét, zengett vissza az erdő s édesen hatotta át csapatunk szívét az öröm, riadó kiáltásunk az eget verte, kürtszó és örömlárma megrázta az erdő mélyét s a felköltött visszhangtól megrázkodott a csattogó légtír. . . . Ily érzések közt értünk el Gyerő-Vásárhelyre, s midőn a hegyoldal felé közeledtünk, egy előre siető futár tudunkra adta a kedves hirt: *hogy ágyuütegünk azonnal megérkezik!* Alig telt el néhány perc s a kedves vendég előttünk állott, egy ágyu mintául teljesen felszerelve, a többi társzekérben, felszerelésre készen. Tisztelegtünk előtte s hálát adtunk Istennek, megköszöntük a Honvédelmi Bizottnáynak, hogy valahára ágyuhoz juttatott. Noics János tüzemester kísérte, a ki a felszerelésnél és tanításnál a szükséges utasításokat adta. Derék fiu volt, ámbár csak az uton tanult meg magyurul ennyit: *éljen a magyar!* Jó kedvvel jöttünk vissza Kolozsvárra, mely részint a monostori kálváriánál, részint a monostor utczában és a piacon várt, eget verdeső „*éljen*“ kiáltással és örömlármával fogadott. Az ágyukat gépezs Rajkához szállítottuk, ki azokat gyorsan felsze-

relte, s miután lóval elláttattak, gyakorlatainkat már most komolyan elkezdettük. Így jött létre a legutolsó órában a *kolozsvári 3 fonos ágyúüteg!* melynek lelkes tüzérsege folytonos tanulás és gyakorlat által kötelességei betöltésére néhány nap alatt csakugyan képessé lett. Noics után Péchi Albert főhadnagy lett ütegparancsnok, magyarországi Törtel helységi birtokos, katonaintézetekben végzett, igen mivel kedves ember, gyönyörűen dalolta a népies és lelkesítő magyar dalokat, de dolgait Noics és mások által végeztette, — nekem is kijutott belőle.“ Ezeket említett barátom — mint szemtanu jegyezte föl.

Fontolóra véve mind azt, a mit Kolozsvár a magyar szabadságharcz sikerei érdekében tett, kitűnik, hogy e város egyike volt Magyarország legöntudatosabb s legelszántabb községeinek, hivatva arra, hogy mint az erkölcsi küzdelem és harczzrakészülés terén: úgy a harczz mezején is döntőleg folyjon be. Erre erővel is birt. Szomoru, hogy a bekövetkezett események ellenkezőt tanusítottak! 22—24 ezer magyar lakosa, 2000 főszerelt gyakorlott nemzetőrsege, egy lovas százada, 3—5000-nyi lándzsás nemzetőri tartalékserge s egy üteg ágyuja volt; ott állomásozott a Mátyás-huszárezred egy osztálya, a XI-dik honvédszászlóalj; oda került két erős század marosszéki fegyveres nemzetőr, egy thorda-enyed-aranyosszéki nemzetőr zászlóalj, félszázad aranyosszéki székely határőr huszár, az anyaországból segélyül küldetett a szabolcs-biharmegyei nemzetőrseg félíg fölfegyverzett zászlóalja, s a legutolsó órákban a harczzias Hajdu-csapat. A városban volt a Károly-Ferdinánd serezed egy gyenge zászlóalja is, nagyobbára oláhok s ezért kevésbé megbízhatók. Urbán támadó sergét tette: 4 zászlóalj ren-

des sor- és határőr-gyalogság, 1 osztály könnyű német lovasság négy ágyuval s a Szamos-völgyet környező heglánczolaton 20,000-nyi fegyveres és lándzsás oláh-ság; érkezöben volt Bukovinából Wardener cs. kir. vezérőrnagy szintén ennyi gyalogsággal, két annyi lovas-sal és két ütög ágyuval. Ha ez erőket összehasonlítjuk, a jelen volt ellenség a mieinket csak lándzsásaival haladta felül. . . Baldacci Antal, a magyarság vezére két gyöngöe kísérletet tett az ellenállásra, *első* volt nov. 13—15-én Szamosujváron, hol a mieinket az ellenség erős ágyutűzzel fogadta. de a mi általunk nem vizsonoztatott, mert seregünk egy mély völgyben lévén, a fővezér nézete szerint a löport céltalanul vesztegeni kár lett volna; a XI-ik zászlóalj két századának néhány percnyi csatározása s az ágyutűztől megfélemlített nemzetőrség megfutamodása után a rendes fegyveres katonaság, parancsra, kellő rendben visszavonult Szamosfalváig, hol állást foglalt. Itt volt nov. 16. Baldacci *második* csata kísérlete, hová a Kolozsváratt levő összes fegyveres erőt kirendelte, fölötte szemlét tartott s midőn mindenki ütközetet várt, ismét visszavonulást parancsolt, csak előőrstül hagyván hátra két század honvédet Szamosfalva végén, melyet később Kolozsvárhoz vont vissza. Kevés idő mulva az ellenség közeledése jelentetvén, főhadnagy és előőrségi parancsnok Szigethy Miklós szuronytámadást vezényelt, s csatárláncza a sötét éjben az ellenségre rontván, erős tüzelés közt azt megfutamította, néhány bukovinai határőrt elfogott, s az összecsapás üresen maradt helyén sok csákót, löfegyvert szedetett össze. A jobb szárnyon ugyanazon perczen Makray László Mátyás-huszar százados is előrohanva, az előőrsi csata győzelmét teljessé tette s a megrémült ellenséget, mely

visszavonulása biztosítása végett maga után Szamosfalván néhány házat felgyújtott — Válaszutig visszanyomta.

Mig ezek kün folytak, ben szörnyű zavar és forrongás támadt a város feladása vagy fel nem adása kérdése fölött, a fővezért a nép elfogatta s csak néhány főbb tisztársának köszönheti kiszabadulását; b. Vayt a fővezér helye elfoglalására erőhatalommal kényszerítették, Grois Gusztáv városi főbíróra, a ki a város háza erkélyén a néphez csöndesítő beszédet tartván, a feladást ajánlotta, a nép közül rálöttek s hosszas forrongás után mégis az éjféltől tartott városi közgyűlésen a többség a feladás mellé nyilatkozott s gróf Mikót és a főbírókat kérte fel, hogy Urbánnal capitulációt kössenek. Választon találták őt s a következő pontokból álló békeegyezményt kötötték meg és irták alá: 1. a város a katonai kormányt elismeri, 2. a katonaság élelmezése a fenálló szabályok szerint lesz, 3. a nemzetőrség átalakittatik, 4. a hadiköltséget a főhadikormány határozza meg, 5. személy- és vagyonbiztonság biztosittatik, 6. az oláh lándzsás sereg a városon kívül marad. Ekközben az előőrsők Szamosfalváról, Felekről az ott levő két ágyu és figyelő csapat, a monostori erdőből a szintén oda rendelt őrcsapat még éjféltől visszavonatván: az összes fegyveres erő s a város hazafias értelmisége: hírlapírók, tanárok, megyei tisztek, arisztokraták stb. Kolozsvárról Nagyvárad felé elvonultak, b. Baldacci a méltatlanság miatt végkép ott hagyta a serget, b. Vay Magyarországra távozott, a fegyveres katonaság Csucsá és Feketető körül foglalt állást a fővezérség részéről azon rendelettel, hogy onnan semmi körülmények közt tovább ne menjen, a haza ezen kis darab földét birto-

kából ki ne bocsássa Urbán serge nov. 18. déli 12-kor ment be Kolozsvárra, előre megfenyegetve, hogy ha csak egy lövés lesz is rájuk, ki fog rabol-
tatni. Szomorú nap volt ez s még szomorubbá tette
fiainak érintett egyenletlensége. A polgárság nem he-
lyeselte az önmegadást, elégnek tartotta ellentállásra az
itt levő magyar fegyveres haderőt s bizott az önkén-
tesek és nemzetőrök számában és felköltendő lelke-
sedésében; a hadvezénylet a szamosujvári tapasza-
lat után a nemzetőrséget számításba venni vonako-
dott, s nem hitte, hogy a rendes katonai erővel tar-
tósan ellenállani lehessen a már több felől érkezőben
levő cs. kir. hadseregnek, s pedig abban minden vé-
leményűek egyetértettek, hogy ha Kolozsvárt ostrom-
mal veszik be, a felprédálást és fölgyújtást kikerülni
nem fogja, ezzel a várost Urbán már rég fenyegette,
vágyott és izgatott rá Nagy-Szeben és a főhadvezér-
ség, czélul tűzte ki elpusztítását az oláhság. Közös
gyűlölségök okai voltak: hogy onnan indult ki az
Unio-mozgalom, ott vált az törvénytényé, ott fogták el
és szenvedtették Mikást, ott ítélte el s végeztette ki
a rögtönítelő bíróság Baternai vagy Tyivorán Sándort,
ott állomásozott a Kossuth-huszárság, melynek egy
százada gr. Bethlen Gergely alatt oct. 13. Béréban,
oct. 23. Nagy-Lak és Vajdaszeg közt, 25-n Maros-
Szentkirály mellett, 28-n Krakkóban levő táboraikat
szétverte, ezerig menő testvéröket s köztük tribuno-
kat is ölvén meg s a kormányt az oláh lázadás és
összeesküvés egész titkát fölfedező irományok birto-
kához juttatván. A higgadtabbak általános meggyő-
ződése az volt, hogy ily várost a harczi szerencse
esélyének kitenni nem szabad Ezen dőlt el Ko-
lozsvár meghódolása. Ezért jutott neki az erdélyi első

hadjáratban oly dicstelen rész Baldacci nem volt áruló, de fővezérnek való sem A való az, hogy jó hadvezért csak harczok teremtenek, s mi azoknak épen kezdetén voltunk; hogy nálunk a kor és rang tekintélye hihetlen sulylyal nehezedett az ifju nagyobb tehetségre; ennek tulajdonitható leginkább, hogy mint a maros-vásárhelyi csatában, ugy itt sem akadt az erdélyi polgári és katonai körökben egy társai közül kimagasuló katonai jellem és elszánt bátorságu tekintélyes férfi, a ki — lerázva az előítélet békó-ját — az itt volt hazafiui lelkesedést és fegyvererőt értékesíteni, hősies elszántságát harczra és győzelemre lelkesíteni magát elhatározza. Erdélyben physikai és szellemi erő amott is, itt is volt, de nem volt a ki ez erők felett uralkodjék s a háboru céljának megfelelő munkásságra öszpontosítsa és érvényesitse. B. Vay lett volna erre hivatva, de ő egészen a béke embere volt. Ugy látszik, irtózott még a fegyvertől is, annyival inkább a vértől. Tudva, nem tudva, vagy politikából — ki tudhatja — megcsalatta magát Puchnertől, túrte kétszínű magatartását, szemeláttára vitte be az az oláh határőröket a károly-fehérvári várba, ez által kiszolgáltatta neki a fél Erdélyt, s a havasi oláhságnak guerilla harczához biztos alapot adott, koczkára tette szabadságharczunk csaknem egész sikerét, megelégedve irásbeli följelentésekkel s férfiatlan tiltakozásokkal. B. Vay elámittatta magát az oláh vezetők által is. Szeptemberi 15 napi nagygyűlésök időközi szüneteléseit eloszlásnak vélte s a kormánynak ugyan ezt jelentette, pedig akkor és ott hajtották végre legforradalmibb művöket. Ő intézkedett, de intézkedéseinek sikeréről nem gongoskodott; irt fel- és lefelé, de többnyire foganat nélkül, vagy csekély sikerrel. Egy bűnös jámborság jel-

lemezte az ő egész királyi biztosi eljárását — mondá a *Honvéd* című erdélyrészi lap szerkesztője, midőn 1849. elején hosszas bujdosásaikból Kolozsvár kedves falai közé ismét visszakerültek — a mi a legkiméltőbb ítélet, s Horváth Mihálynak az erdélyi vezérférfiak eddigi magatartásáról adott jellemzése s Erdély elesésének okai előadása a tényekkel és történeti igazsággal megegyező.*)

Dölyfös önhittséggel érezte győzelmét Kolozsvárral és a kir. kormányzékkel a cs. kir. hadseregparancsnokság és főhadvezérség s csakhamar megszegte a kapitulatio csaknem minden pontját. Nov. 20-án b. Wardener, b. Puchner nevében föltétlenül önalávetésre kérte fel a királyi kormányzékot; mint-hogy az a felségtől erről értesítve nem volt, hűségét meg nem sértette, törvényadta hatalmáról lemondani vonakodott. A katonai parancsnokság erre haragra gerjedt, az egész kormányzékot — főuri születésű s kitüntetett állású, agg férfiakat — éjji 11 órakor maga elébe parancsolta s a jelenvolt katonatisztek előtt engedelmességre szólította fel. A kormányzék önérettel, kötelessége tiszta tudatában, méltóságához illően utasította el most is, eltűrve a szeszélyes bántalmat és sértő kifejezéseket. Ekkor tudtára adatott, hogy további vonakodás esetében lázadónak fog tekintetni s mint olyannal fognak vele bánni. Ekközben arról is értesült, hogy a termek s alatt az udvar és kapuk köze katonasággal vannak megrakva, minek következtében elismerte a főhadvezér és br. Puchner parancsolási hatalmát, kijelentve, hogy a nyílt erőszaknak engednie kell ugyan, de az egész tényt tör-

*) *Magyarország Függetlens. Harca stb.* II. köt. 149—150 ll.

vénytelennek tartja. . . Az élelmezési pont requirálásra változott. A nemzetőrség egyszerűen lefegyvereztetett, s nemcsak a katonai lőeszközök, de az egész városon volt mindenféle ősi- és diszefegyverek, a művészet és régiség remekei, mintegy 4000 darab elvétetett, s másnap oláh tribunok és katonatisztek oldalán a legdrágább kardokat, övükben fejedelmi pompájú pisztolyokat lehetett látni. A személy bátorsági pontot erőszakos elfogatások semmisítették meg, a városra 200,000 forint sarcz vettetett, az oláh lándzsásoknak a városba bemenés szabaddá lett, ifju oláh prefectek és tribunok császári tisztekkel karonfogva jártak Kolozsvár utczáin, kijelölve maguknak a szebb házakat. . . . Ki volt tehát elégitve az osztr. cs. hadsereg és oláhok bosszuvágya. A kir. kormányzékot porig alázták, s mikor többszöri panaszaira a felség nov. 14-én gr. Mikóhoz intézett leiratában őt és a kir. kormányzékot arra utasította, hogy a főhadvezérséggel egyetértve a polgárháboru pusztításait megszüntetni igyekezzenek s ez a főhadvezérhez ez iránt átirt, az válaszra sem méltatta, sőt egy decz. 15-ki átiratban ugy nyilatkozott, hogy Erdélyben a békét és nyugalmat a székely lázadók és magyar önkéntesek zavarják meg, s mihelyt azok magukat a főhadi vezérségnek alávetik, az ostromállapot megszünése azonnal remélhető. A főhadvezérség a haza ezen ellenségei ellen kénytelen összes fegyveres erejét talpon tartani; ha a királyi kormányzék az ezek megszüntetése iránti felszólításnak eleget tesz, bizonyára a románok erőszaktételei és pusztításai is megszünnek, a kik az ő rombolásuk s faluiknak amazok általi leégetése által ingereltettek a bosszuállás és visszatolás tényeire. Erre a kir. kormányzék decz. 23-án visszairt, hogy a székelyek le-

csendesítése végett általa javaslatba hozott és a felség által is helyeselt azon eszmét, hogy közéjük egy tekintélyes biztos küldessék, a főhadvezérség elutasította, az önkéntes csapatok Erdélyből eltávoztak, így ő el van zárva az alkalomtól, hogy akár egyik, akár másik irányban valamit tehesen.

Nem volt tehát ez időben Erdélyben magyar kormány. Az oláhok 15 katonai prefecturára osztották a vármegyéket s ujra szervezett Comitéejök által igazgattatták. Négy székely széknek császári katonaság parancsolt. A szászok Schmidt Henrich, Wagner Frigyes és Rosenfeld József követeik által és a nemzeti Egyetem föliratában magukat az osztrák császári korona oltalma s közvetlen parancsai alá adták s a felség decz. 21. és 22. kelt cs. nyílt parancsai által azt elfogadta. Csak egy kis el nem vezett pontja volt még a szétmarczangolt országnak, hol az ezer éves magyar alkotmány fennállott s alatta a nép eddigi szabadságát élvezte — ez Háromszék volt: 51 □ mértföldnyi terület s 110,000 lélek. Én is ott töltöttem el néhány hetet nov. 10-től decz. 10-kéig. Elbeszélem, hogy jutottam oda, mit láttam ott s hogyan távoztam el közülök.

A székely tábor elzüllése után, a XII. honvédszázalóalj szét nem oszlott maradványa, a külső Székelyföldről a császáriak előtt megjegyzettebb hazafiak és sok vármegyei nemes család Háromszékre huzódtak be, menedéket keresve a katonai önkényuralom és románok boszuja elől. Közöttük voltam én is Urházy György barátommal. Itt éltünk mi, nagy számú honvéd, tömérdek nemes kibujdosott család, tizen-huszan egy helyen a derék nemesség vendégszerető házánál hetekig, sokan hónapokig, barátságuk minden szükségesekkel ellátott, ki nem fogyott szeretetök attól

a percztől, hogy küszöbükön beléptünk, addig. mig azt áldás közt elhagytuk, megosztották velünk hajléukat, kenyereket. Mi — gróf Mikóval volt viszonyomnál fogva — Oltszemen, a gróf magas kőfallal védett s az Olt-folyamtól átmetszett regényes fekvésű kastélyában voltunk Beke Sámuel főtisztánél megvonulva, a ki és nemes szivü neje, Gálffy Julia urnő, mint a magyar vendégszeretet és hazafiség mintaképei iránt életem utolsó perczéig megőrzöm szivemben a hála emlékét. Együtt voltunk: házi gazdánk és neje, Gálffy Rozália, neje Török János m.-vásárhelyi tanárnak, a ki mint szabad érzésű hazafi, kezesül Szebenbe volt vive, Gálffy Sándor udvarhelyszéki királybíró és népköltő, Gálffy Mihály, ezek szülői és kisdedeik, kik között a legvidámabb és legpajzánabb a kis Nella volt — kinek tüzesen égő szemeiből mintha már akkor látszott volna, hogy egykor sokak fejét elszédíti — most kolozsvári unitárius tanár, Nagy Lajos neje. Háromszékre menekült volt iróink közül: Dózsa Dániel, akkor ifju költő, most legfőbb törvényszéki bíró, a rég elhalt Lisznyai Kálmán és Kőváry László, a kinek köszönheti a magyar irodalom Háromszék hősi küzdelmének igaz és megható leírását, a mi szabadságharcunk egyik legragyogóbb momentuma s egyedüli vigasz az erdélyrészi magyarság első táborozása szerencsétlen kimeneteleért. Ő írta meg Erdély 1848—49-ki katonai és polgári történetét adatokban gazdagon, tetszetős élénk irálylyal és tanuságosan. Neki Szeben bevétele után azonnal alkalom nyílt az ottani levéltárakból történeti adatok kutatására és összegyűjtésére; a miket közöl hitelesek, a miket elbeszél, látta, vagy szemtanuktól hallotta. Épen azért én — az ismétlést kerülve — ehhez csak némi új részleteket adok; mert az sikertül-

ten s a történetírás czéljának megfelelően van megírva A nagy világtól elzárt volt ez élet, hetekig nem jött be levél és hirlap, csak a Brassóban levő s 6000-nyi sergével Háromszék körülzárására rendelt Gedeon küldött be olykor egy német hirlapszámot, mely Magyarország leveretése s Kossuth menekülése hírét hozta meg nekünk. Még sulyosabb volt a többi székely székek sorsa. Aranyosszéket Jánk tartotta rettegésben s itt-ott földulta. Marosszék meghódolt Klokocsán és b. Augusz 3000-nyi, Udvarhelyszék b. Heydte másfélezernyi népe s néhány ezer nyomorult oláh és szász lándzsásai előtt. Berzenczey, Marosszék kormánybiztosa, a nép rokonszenvét elveszítvén, álrühában Gyergyón át Mikó Mihály segélyével menekült el Bukovina felé; gr. Bethlen János nem mutatta magát ekkor Udvarhelyszéken; Csikot Dorschner mint cs. biztos, újra leigázta, a katonaságot a főhadvezérség alá visszaterelte, bár szívében e nép is úgy érzett, mint a háromszékiek; Mikó Mihály Csik katonai légkörében szintén nem volt sokáig biztonságban, elfogatása el volt rendelve s a Csikszék és Moldva közötti határhavasokon jó embereinél tartózkodott; Háromszék kormánybiztosa, Berde Mózsa egyedül volt az a magát feltaláló és szerencsés helyzetű székely kormánybiztos, a ki e veszélyes időben is megállhatott sarkán s hivatását Magyarország és szabadságharczunk javára s a székely név hitele megmentésére férfiasan teljesítette. Ő a mint haza érkezett, S.-Szent-Györgyön azonnal népgyűlést tartott, az általános katonakötelezettséget és fegyverfölvételt indítványozta s közhelyeslés közt elfogadtatta, ezzel a katonai rend régi óhaja teljesülvén, az osztályok közötti surlódás legfőbb oka megszűnt; a fegyverkezést és fölkelést szervezte, a gyalogságét Dobai, a lovasságét Zsombori ezredesek vezérlete alatt; minden

fegyvert s az ezredek raktáraiban levő készletet szám-bavétetett; esztelneki Szacsvai András szenvedélyes vadászról meghallotta, hogy ő maga készít magának lőport, felkereste, felhívta, hogy a szék számára is készítsen, de vénségével mentegetődött, Hankó Dániel ajánlatára aztán Gábriányi k.-vásárhelyi gyógyszerész vállalta el s a lőporgyártás azonnal elkezdődött. A pénzbeli segílyt hozzá a kormány és Háromszék adta. Ez időben fölkereste őt Gábor Áron s megígérte, hogy ha a kormánybiztos segíti, ő ágyut fog önteni Háromszék számára. Berde megszerezte a segílyt s a baroczszéki királybiróhoz a fülei hámorban ágyuöntés végett nyílt rendeletet irt. Alig néhány nap múlva Gábor Áron jelentette, hogy az ágyuöntés sikerült. Ennek csodás hatása volt a háromszéki nép harczias érzelme föl-keltésére. A mint az első ágyu megszólalt, többé nem volt senkinek aggodalma ügyünkért . . . Jótékony befolyásu volt a köz szellemre az ide menekült honvédeknek és Mátyás-huszároknak példája is, a kik a szék határai védelmében ritka önfeláldozással jártak elől. A kormánybiztos időnként népgyűlést hívott egybe, mindent nyílt tanácskozásban beszéltek meg és végeztek el, hozzá szólhatott mindenki, ez által egyetemessé, mindnyájokévá lett a védelem ügye s ez erkölcsi solidaritásba hozta az összes népet. Mig ezek folytak, határaikat többször megtámadták, de a védelemre ki-rendelt századok azonnal ott termettek s az ellenséget visszaverték. . . . Báró Puchnertől nemsokára fenye-gető rendelet jött a székhez, hogy adja meg magát, fogadja be a cs. katonaságot, térjen vissza a főhadve-zérség iránti engedelmességre, a nemzetőrségtől, hon-védektől és Mátyás-huszároktól szedjék be a fegyvert stb., különben tettöket megkeserülik. A szék visszairt

hogy náluk rend van és béke, támadási szándékuk nincs, rájuk katonát s különösen oláhokat a főhadvezérség ne küldjön, ők Háromszék földére be nem eresztik, fenyegetésével szemben a törvényre s karjok erejére támaszkodnak. Erre b. Puchner azzal felelt, hogy b. Heydte Köpecznél decz. 2-án betört, a falut felgyújtatta, a békés népet levágatta, Clement, a XII. zászlóalj derék őrnagya 180 honvéddel s 500 lándzsással védte, de a tulnyomó ellenség előtt nem csekély veszteséggel meghátrálni kényszerült. Ekkor Dobai ezredes Horváth Ignác Mátyás huszár-századost 200 huszárral küldötte kísérésére, csatlakozott hozzá Gál Sándor, a Köpeczen szétszórt s általa összegyűjtött mintegy 800 lándzsás nemzetőrrel s Háromszék felvidékéről magához vett 200 fegyveres székelylyel. A kis csapatot Gábor Áron egy 6 fontos ágyuja egészítette ki. Heydte seregében volt 4 század oláh határőr, 2 század Bianchisorezredi katona, 1 század Savoya-dragonos s mintegy 5000 oláh lándzsás és puskás. Aharcz Alsó-Rákoson tul, a Rikán beléli völgyben folyt, az ellenfél gyalogsága az első lövésre és szuronytámadásra megfutott, a lovasság ellenben a tábor puszkaporos szekerét makacsul védelmezte; de Horváth derék Mátyás-huszáraival, kiknek fele udvarhelyszéki, fele háromszéki volt, oly erővel támadta meg őket, hogy kényszerítve voltak csatatért és szekeret huszárainknak hagyni. Az ellenségnek 260,000 töltés, 262 halott és 100 vágó marha vesztesége volt, a mienknek semmi. A csata folyamáról a parancsnokló Horváth megegyezésével Gál Sándor tett jelentést, a mi nagy lelkesültséget költött s a szentgyörgyi központi bizottság őt és Horváthot őrnagygyá kiáltotta. Szintily sikerrel verte vissza Háromszék decz. 3-án a császáriak Földvár, Hermann és Pras-

már felől intézett támadását, valamint az oláhok Tömös és Bozza felőli betörését Sárosi Ferencz székely határőrezredi főhadnagy, Háromszék egyik derék katonája.

A kormánybiztos figyelmét még sem kerülhette ki az, hogy Háromszéket Csikszék felől Dorschner, Moldva-Oláhország felől az orosz, Brassó felől Gedeon, Udvarhelyszék felől Heydte fenyegetvén s fogván körül ellenségképen, ha netalán az osztrák fegyverek szerencséje kedvező fordulatot vesz, egy ennyi oldalról egyszerre teendő támadás őt bármily erőfeszítés mellett is le fogja győzni; egyfelől ez okból, másfelől időnyerés tekintetéből alkudozást kezdett Gedeon tábornokkal s három heti fegyvernyugvási egyességet kötött, de egyidejűleg Macskásy Antalt és Urházyt, mint a nép követeit elküldötte Kolozsvár felé azon utasítással, hogy addig menjenek, míg a magyar hadi dolgokról bizonyos hirt hozhatnak. . . . Mig ezek oda jártak az eszélyes kormánybiztos folytatta az alkudozást, kikötve, hogy Háromszék földére a császári katonaság s főleg oláh lándzsás be ne lépjen: az önkéntesekkel egyenruháikat levettették, fegyveröket s felszerelvényeiket eldugták, hogy a mikor szükség lesz rá, legyen mivel fölfegyverkezniök; néhány használhatlan fegyvert s egy-két elaggult lovat beszolgáltattak, s így a dolgot huzva-halasztva, a szék határait biztosították. . . A követek Csikban letartóztatva, csellel szabadultak s két uton érkeztek M.-Vásárhelyre. . . Harmadik irányban én indultam el saját elhatározásomból, szintén ily czállal, mindnyájan oláh ruhába öltözve; mert egész Udvarhely- és Maros-széken oláh táborokon kellvén keresztül hatolnunk, akadály esetében hihe-tőbb volt szabadulásunk. Én Oltszemről decz. 11-én indultam el Bukur Todor nevű öreg oláhval, a ki

rég elhalt gr. Mikó Miklósnak volt udvarbirája s bort venni Szentgericzén sokszor levén, apám házánál ismerős, derék becsületes oláh ember volt; jó jutalmat ígértem neki, hogy velem szülőföldemig eljőjjön. Ő jól ismerte az egész ország nagy erdőit, havasait s a legjáratlanabb helyeken vitt át az ellenségtől birt Erdővidéken. Oklándnál, a Rika felől, őrtüzek mellett részegen vadul ujjongó oláh tábor derekán éjfélkor mentünk át, s midőn egy helyen véletlenül előőrökre bukkanunk, egy nagy árok fenekére ereszkedtünk le, 50—60 láb mélységre s úgy siklottunk át szivünkben aggodalom és életveszély, fenn a parton „*Wer da*“ s tábori jelzőt kiabáló sorkatona és lándzsás őrök között. Négy napig barangoltunk az erdőben, néha szikla-barlangokba rejtőzve el nappal s csak éjjel utazva, mig végre Szentgericzére decz. 15. éjfélkor megérkeztünk. Anyámhoz észrevétlenül lopóztam be, Bukurt elrejtve a csírkertben, mert nem tudtam, megbízhatók-e cselédeink? A m.-vásárhelyi szerencsétlenség után a császáriak titkos kémrendszert hoztak be nálunk. A nemességet és honvédeket üldözőbe vették, elfogdosták, a feladóknak jutalmat ígértek. Egyik ember a másiktól nem volt biztos. Az én elfogatásomra is többször jártak künn lándzsások s császári katonák. Bukur bácsit — ez volt neve tőlem — megemberelve, áldva s kitelhetőleg megajándékozva nem sok késés után vissza indítottam, s pár napi lappangás után, anyámtól bucsut véve, egy éjjel Maros-Vásárhelyre távoztam oly czéllal, hogy utlevelet eszközölve, valamikép Kolozsvárra jussak. A Mezőségen anyám ágán rokonaim voltak, arra menve, azok által hittem czélt érni. Utlevéért Szentiváni János alkirálybiróhoz mentem, irnoka, Filep Antal, rám ismert, de nem szólt, kiadták a kívánt utlevelet, melyet a várban b.

Augusznak kellett *láttam*-ozni. Oda menve, Máriaffy József volt kir. táblai számfeletti tlnök polgári biztoshoz vittek; ő is azonnal megismerni látszott, de utlevelemet a várparancsnoknak aláírás végett ő is bemutatta. Ez kijött hozzám, főtül talpig megnézett, megmérgetett s azután nevét aláírta. Ugytetszett, mintha figyelme valamiért megakadt volna rajtam, de kételye hamar eloszlan látszott s engem elbocsátott. Máriaffy bucsuzólag halkán utánam szólott, értésemre adva, hogy siessek ki a várból. A lépcsőket, a vár mogorva folyosóit és udvart néhány hosszúra mért lépéssel magam után hagytam s midőn kívül voltam, mintegy lidércznyomás alól felszabadult hosszas lélegzéssel, melyben fejem s életem megmaradása, menekülésem titkos öröme fejeződött ki — melyre azonban most is hidegen végig borsószik a hátam, — s mit némi remegés nélkül leirni ma sem vagyok egészen képes, hirtelen utat vesztettem, elvegyülve a járókelő nép között. Két napi lappangás után hírért vettem, hogy Macskásy Antal és Urházy is M.-Vásárhelyre érkeztek. Gróf Lázár József háza volt itt ekkor a liberalis emberek és hű hazafiak gyűlhelye. Gróf Lázár Eszter az volt Marosszéken, a mi gróf Teleki Blanka Kolozsváratt. Hű honleányi szív, nagy és lángoló lélek, áldozatra az életmegvetésig kész elszántság s valódi emberies gondolkozásmód, a mi e delnőt ama korban mások felett kitűntette; pártolója minden szépnek és jónak, buzgó előmozdítója a haza szabadságtügyének, tisztelt minden jóktól — e kor történetének egyik fényes neve. Gróf Lázár Albert legjobb katonáink egyike s Dénes gróf a marosszéki nemzetőrséggel Radnóth mellett nagy számú oláh tábor ellen vívott legelső győzelmes csata vezetője. A gróf Lázár-ház

Marosszéken a szabad elveket képviselte. Jelszó volt, mire nagy szám hallgatott, politikai tényező, a mi döntött, a hazafiság iskolája, melyben nemzeti hűség, alkotmányos érzés és a magyar ősi erények tisztelete lakott Itt találkoztam én Macskásyval és Urházyval, később Lisznyai Kálmánnal, Jenei Józseffel és többekkel. Elhatároztuk, hogy 12-ten*) egy kapitány vezetése alatt, katonai szigorú fegyelemfentartást ígérve, becületszóval fogadva, hogy utunkon egymást semmi körülmények közt el nem hagyjuk s a következő estve a Mezőség derekán Kolozsvár felé utnak indulunk. Ugy is lett. Mindenünk számára ifju erős lovat kerítettünk, oláh ruhában, nagy meleg csizmában, hosszú, fejr kucsmákat szerevezve, melyről fél sing vörös szalag lógott le, egy pár pisztolylyal és kifent karddal fegyverkezve, étellel, itallal ellátva, decz. 29-n délután utra ke tünk s Mező-Bándig mentünk egy huzomban, azon elhatározással, hogy ott pihenőt tartunk s azon éjjen a veszélyesebb pontokon tulhaladunk. Térdig ért a hó s fülhasítólag csikorgott lábaink alatt, Erdélyben szibériai tél, a mire nem emlékeztek az emberek. Tisztán ragyogott éji fenségében a hold s mintha hegyes tüskét vagy nyilvesszót lövelt volna a szemekbe, oly szurólag égett a csillagok sugara. A falu arra való volt nekünk, hogy elkerüljük. Fenn a hegyek ormóin, hol vad sem járt, s mit a madár is elkerült, távoli rejtett völgyekben, hova a szél csak ritkán téved s melyet csak róka és farkas kalandoz

*) Kapitányunkká tettük kerelő-szentpáli plebános, *Kolossi Antalt*, társai voltunk: *Macskásy Antal*, *Urházy György*, *Lisznyai Kálmán*, *Baldás Sándor*, *Jenei József*, *Tolvaj Ferencs*, *Szentkirdlyi Gábor*, *László Albert*, ki betegség miatt visszatért, — — — — — (egynek nevét elfeledtem) és én.

be olykor zsákmányt keresőleg, járatlan uton haladtunk tova: bajszainkra messze lecsüngő jégcsap fagyott, s szakálunk jegével összetömörült, az orr, fül és lábak elvesztették érzékenységüket; pedig ugyan csak vertük a kengyelvashoz egyiket s dörzsöltük keztyüs kezünkkel a többi részeket; csak derekunkat nem fogta a hideg, mint Bem-et a golyó, mert finom erdélyi szilvorummal és borral tele kulacsainkat ugyan csak sűrűn üritgettük. Nem hogy fázás ellen gyalogolhattunk volna, de egész éjjen át sebesen ügetve, olykor vágatva kellett mennünk, ha azt akartuk, hogy reggelre célunkhoz érjünk. Báldnál nagy oláh tábor volt. Macskásy mint a gr. Béldiekkal ismerős, jól ismerte e falu határát is. Semmi akadályra nem találva mentünk át a veszélylyel fenyegető ponton. Midőn a hajnal hasadt, már Csán feltűnt a messzi láthatáron s mezei korcsmája előtt mintha lovasok mozogtak volna. Mig mi oda értünk, azok egy hegygerinczen áthaladva, látásunk elől eltűntek. Midőn megérkeztünk s erről kérdezősködtünk, a korcsmáros elbeszélte, hogy Tordán magyar tábor van, portyázó huszárok voltak onnan erre a vidékre kiküldve. Ellenség nincs e földön — mondá, minden oláh és német eltakaradott Szeben felé. . . . Nem lehetett volna a világon kedvesebb hír, mint ez volt előttünk. Magyar tábor, portyázó huszárok e zord oláh vidéken — kiáltánk fel ábrándos örömmel! Él hát még a magyarok nagy Istene! Hálát rebegénk hozzá! Nem vezett el hát még Magyarország! Oh légy áldva tőlünk, harc és béke Istene! e nem földi örömért! Ezután reggeliztünk, kulacsainkat fenéig üritve, égtünk a titok fátyolát mihamarább fellebbenve látni. Mintegy félórát pihentünk, etettünk, s pihentettük szegény kifáradt álla-

tainkat, melyek a nagy ut miatt már évés közben meglankadva, fő-lesütve füleiket mintegy hátra simitva, édesdeden szundikáltak, hosszú szemszöreibet fel-fel-emelgették s hébe-korba nagyokat horkintottak. Mi mellettök állottunk, szalmatekerccsel törölgettük párolgó testöket s kidagadt izmu lábaikat, némelyikünk csókot nyomott kedves lova homlokára, hálából, hogy oly roppant tértávolságon át, sziveink várt Mekkája felé oly közel hoztak Megköszöntük a korcsmárosnak a jó hirt, megmondottuk, kik s mi járatban vagyunk, s kapitányunk parancsszavára lóra ülve vigan utra indultunk.

Már estvéledett, mikor a györgyfalvi hegytetőre érve, Kolozsvárt megpillantottuk. Berzsenyi szép dala jutott eszünkbe: *Vágyaim telve, Ithakám elértem...* Mintha érezték volna lovaink szívünk vágyódását, meggyorsult járással s élénkebb kedvvel léptek tovább a ropogó hóban. Estve hét felé járt az idő, mikor a cigány-sornál a városba érve, azt fényben, az ablakokat virággal és nemzeti színű szalagokkal díszítve láttuk. Minden mutatta, hogy itt béke van és boldogság. Csöndben, valami kifejezhetlen kéjérettől dagadó kebellet léptettünk végig bel-közép utcán, a gr. Bánffy-ház felé tartva, hol — a mint megtudók — kormánybiztos Beóthi Ödön szállva volt. Alig sora-koztunk a palota előtt, a tér megtelt bámulókkal. Minden arcz ismerős, minden szó uj, minden hir érdeklő előttök s előttünk egyiránt. Jó emberek, barátaink üdvözöltek, kezet szoritottak, szívökre öleltek, hajlékukba hívtak. . . . De a mi időnk rövidre volt szabva, székegyeink vártak ránk, mi vágytunk pihenni. Kolosi és Macskásy a kormánybiztossal végezték; mi ígéretet tettünk egymásnak, hogy a kik tehet-

jük, más nap 9 órakor ismét itt együtt leszünk s indulunk vissza Székelyországba jó hirt mondani. . . . Szét osztunk – kiki övéhez. Oh hogyan tölt el ez az éj! Mily boldogságot adtunk és vettünk! Az egész város szívében mi éltünk, küzdőinkért dobogott valamennyi! Üdvünk 24,000 lélek tudve volt. Oh Istenem! miért izleltetted meg mennyországodat már itt e földön! miért adod oly gyéren a boldogság ily nagy és drága pillanatait! Vagy tán ép azért oly nagyok és drágák azok, mert nem mindennapiak?! . . . Mikor másnap számbavettük magunkat, öt volt képtelen a nem tágitó rideg tél miatt vissza menetelre; Balázs Sándornak és Lisznyainak lába fagyott meg, hárman forró lázt kaptak. Hatan indultunk el Thorda-Egerbegy felé, mely utóbbi faluból most is éjj idején szándékoztunk áthaladni a Mezőséget, Záhnak tartva, hova reggeli 7-kor érkeztünk meg; az éjji örök utunkat állani akarván, rájuk rivalkodtunk, ezek megijedve visszahúzódtak s nekünk szabaddá lett az ut. Másfél nap alatt ismét Maros-Vásárhelyt voltunk. Iszonyu utazás! Ily téiben, két éjjen s egy napon át, 30 mértföld utat téve, folyvást nyeregben! S Macskásy Antinak még két nap és egy éjj kellett, míg Háromszékre ért. Valóban e hazaszeretet istenkisértés volt! Elragadó lelkesedéssel fogadták ott, mint Kolozsváratt. Nemzeti ünnep volt megérkezése. A nép háláját fejezte ki nagy szolgálatáért. Én hős lelkét most is bámulom! Igen! barátom! te a hivek leghivebbike valál. Nevedet s hazafiságodat mint érdemmel keresett tisztelet tárgyát büszkén jegyzem ide. . . . Én és Urházy Maros-Vásárhelyen maradtunk, míg Bem január 14-én megérkezett *és mi e napon ismét ezredünkhöz csatlakoztunk, melyet szept. 13-án hagytunk vala el.*

Bem és Csányi Erdélyben. Egy dicsőséges hadjárat kezdete és döntő sikerei. A székelység igaz nemzeti ereje a társnemzetekével összemérve.

A tettek e két emberének Erdélybe küldése a kormányelnök gondvislésszerű gondolata volt. A „*Felső erdélyi hadsereg Fővezére*“ és „*Országos teljhatalmu Biztos*“ név és hatáskör már magában a rendszer megváltozását jelentette, szabadságharcunknak más jelleget adott, szabályossá tette a hadviseletet, s ezzel összhangzóvá a kormányzást. Az elsőt, az erdélyrészi eddigi harcozókakat *katonai száguldozás*-nak lehetne nevezni, a haderőket portyázó csapatoknak, a kormányzást valódi *typicus táblabíráskodásnak*. A mit Bem kezdett és végbe vitt, igazi hadjárat, a mint Csányi a polgári ügyeket intézte, az valódi kormányzás volt. Mindkettő jellem s egész ember, független, önálló és magasb nézpontu államférfi, tökéletes hive Magyarország szabadságának: az egyik birta azt tetteleg, a másik megszerezni hitte ez által saját nemzetéét. Mindkettő katona, egyenes, határozott, kételkedést és ingadozást nem ismerő férfi. Hamar megismerték s megszerették egymást, valódi értékökben fogták fel gondolataikat s azok kivitelében, mint ugyanazon gép különböző kerekei, teljesen összhangzó volt minden működésök. Egy cél felé tartottak, s akár egyik tett valamit előbb, akár a másik, biztosak levén választott utaik és eszközeik, a másik elfogadta, mintha maga gondolta volna ki. A kormánynak s főleg elnökének őszinte hivei voltak, bizalmuk egymásban föltétlen. Ime vázlatilag az ezutáni erdélyi harci sikerek természetes oka és forrása. Beóthi rövid itt-léte csak átmeneti volt.

Hozzájárult ehhez az erdélyiek megváltozott közszelleme. A katonai hatalom egész brutalitásában mutatta fel magát, általános szörnyűködést, maga iránt mély gyűlöletet s köz megvetést keltve. A szászok és oláhok minden emberiséget levetkező bánása a br. Puchner ostromállapot hirdetése következtében lefegyverezett magyarság irányában, Jára, Abrudbánya, Zalathna, Krakkó, Igen, Sárd, Károly-Fejérvár külvárosa, Enyed, Felvincz kirablása és fölgyujtása, lakóinak legyilkolása elhitette mindenkivel, hogy itt egyenesen a magyar nemzet kiirtása s a kiirtott nemzet sirhalmain az osztrák előtt oly igen gyűlöletes magyar alkotmány megsemmisítése a cél.

Ez hatalmas tevékenységre bírta a hasonló gyászos sorstól megkimélt magyar városokat, a még életben levő megyei nemességet s a jognak és becsületnek, az erkölcsnek és tisztességnek minden barátját. De különösen és mindenek felett önelszánásra, megfeszített áldozattételekre, a maga egész nemzeti súlyának és erejének a harc mérlegébe vetésére bírta a székelységet. Lelkemnek e nemes faj — saját véreim — iránti természetszerű mély ragaszkodása s csaknem imádó szeretete mellett is ki kell mondanom, hogy a székely testvériességet a Szegedre oly késedelmeskedő menetel, a harciasságot M.-Vásárhely, a katonai fegyelmezettséget a Szász-Régennél történtek s néptünk természeti józanesszégét és miveltségét a csiki ezred örökös ide-oda ingadozása, Udvarhelyszék nemességének ártatlanul, reactionuriusok izgatására erkölcsi undort keltő módon üldözése s b. Heydte idejében kivált a köz székelységnek a szász és oláh lándzsásokkal sok helyen egy kézre rablása és pusztítása annyira compromittálta, hogy nem csoda, ha az igaz székelység nagy

többsége elszomorodva s lehangolva gondolt erre, várva az alkalmat, hogy e tévedések és hibák jóvá tétessenek, hogy vére el nem fajulását bátorsággal és tettekben, hazaszeretetét önfeláldozásban mutassa meg, ősi erényeinek új fényes bizonyítványait adja, s azon férfiatlan hetykélkedést, a minek dicsősége úgy mint szégyene Pálffy Jánost s egy-két lelki szegény, szájhösködő társát illeti meg, valahára immár valódi komoly, hazafias és harczias tettek váltsák fel, s általában a székelly vitézi hirnéven az ellenfélnek átokterhelt bujtogatása és a mieink túlzásai miatt esett csorbát ki-köszörülje.

Meg voltak érve a dolgok arra, súlyos szenvedések tüzeiben meggyógyultak s fogékonyakká lettek a szivek és elmék egész Erdélyben. hogy ha jó a megváltás órája, lélek és erszény, kéz és kar készen álljon s a kis haza, rablánczait szétzúzva, ilyenhez nem szokott testéről lerázza. Az országos kormány feje leküldötte elébb a csucsai táborba egyik leghivebbjét, a hadi stratégiában és tactikában páratlan Vetter Antal tábornokot, a ki az ottani csapatok hadállásában tett is változtatásokat — miket Czech tábornok emlékirataiban magáéinak ír — általa magát informáltatta, s azután elküldötte Bemet, az ostrolenkai hőst, Bécs bátor védelmezőjét, a ki lengyel és — hadjáratából ítélve — akkor Európa első tüze volt, b. Vayt Beóthy, ezt fölváltotta az erélyes Csányi; akkor jutott dicsősége tetőpontjára Bem erdélyi hadjárata, szabadságharcunk egyik legfényesebbike, melynek gyorsasága bámulatra ragad, sikerei és erkölcsi hatása döntők, mely erőt önmagából és harczaiból teremt s diadalmas csaták nagy zsákmányaival fizeti vissza kamatát az anyaország és kormány előlegezett haderejének. Az olvasó képzeljen egy vonalat a régi

Erdély nyugati oldalán Feketető és Csucsá hadi pontoktól Kolozsváron át Maros-Vásárhelyre, innen Bukovina felé Szász-Régen, Teke, Sajó és Beszterczére, a háromszög harmadik oldalául Máramaros- és Szathmármegyék határhavasait, e területen belül: Közép- és Belső-Szolnok-, Kraszna-, Kolozs-, Thorda- és Dobokamegye, Kővár- és Beszterczevidék, Naszóddal, a II-ik oláh határőrezred területével együtt: hat megye, három vidék s köztük egyik az, a mi egy pár hónapon át oly sok és nem indokolatlan félelmet költött, Urbán alezredez katonai birodalma; tehát Erdélynek szinte harmadát elfoglalja, Kolozsvárt, a magyar állam keleti egyik szegletkövét visszahódítja, a reactio egyik fő tüzhelyét ledönti, a magyar állam ott központosult ellenségeit szétveri, deczember 16-tól jan. 13-káig, nem épen egy hónap alatt a nyugati határszélektől a szélesség sziveig hat el... Besztercze bevételét s Urbánnak Erdélyből Bukovinába kiverését tudató január 2-ki jelentésére köszönetet mond neki a kormányelnök: „hogy megmutatta, mikép a magyar vitézség erélyes vezénylet és intézkedések mellett mily csodákat mivelhet, hogy a magyart csak előre kell vinni s akkor győz. A kormány utasítani fogja a hadvezéreket -- ugymond az elnök -- hogy e tapasztalás ujj mutatását kövessék...“ Ime Bem és hadserge legelső diadalmainak nagy erkölcsi hatása...

A Maros-Vásárhelyig folyt hadi működésekről közvetlen tudomásom nincs, leírták azt elegenden, előttem nem is volt főczél e harc katonai része közlése. Én önvédelmünk mozgató, a mozgalmaknak irányt adó és elhatározó okait, a küzdő felek elveit és vezéreszméit, erőforrását és törekvéseik végcélját, Magyarország és Erdély alkotmányos

érzésű magyar népének és jeles vezérférfiainak, a jog-egyenlőség és polgári szabadság, a bécsi Camarillának és vak eszközeinek a birodalmi egység valósíthatatlan eszméje, a népek közös leigázása s a katonai absolutismus érdekében tett erőfeszítései, általában e kor és erkölcsi híu rajzát, igaz képét igyekezem adni. Minthogy ez küzdelmünknek első korszakában már lefolyt s az olvasó előtt áll, ezentul pedig nem toll és szó, de kard, szurony és ágyu intéri a rohamosan fejlődő eseményeket: *Visszaemlékezéseim* köre keskeny határok közé szorul, gyorsan mehetek végcélom felé. . . . A Csucsá-Maros-Vásárhely közötti csatákról egy jelen volt barátom följegyzései után csak néhány új s eddig sehol nem közölt adatot kívánok fentartani.

A kolozsvári 3 fontos úteg két ágyuja — írja ő — a kolozsvári kapitulatiokor a Felek hegyen volt előrségen, mikor annak híret vették, Jakab József tüzér társa szörnyű haragra lobbant miatta s keserűségében kárhóztatta a vezérférfiakat megátkozva Baldacci gyávaságát. A hontalanság idejében ez úteg Krasznán és Zilahon át a magyar hadsereg Zsibón táborozó részéhez csatlakozott, maga a parancsnok, a genialis Tóth Ágoston alezredes a célzásban és lövésben folytonosan gyakoroltatta, elméletileg oktatta őket és összes csapatait. A megaláztatás bús hat hetét szorgalmas tanulásra s önkiképzésre fordította havon és szabad ég alatt telelő sergünk. Útegpáncsnok Péchy volt, csatlakozott hozzájuk rokona, ma b. ú. miniszteri tisztviselő Péchy László is. Ez úteg Bem támadó harczaiban a balszárnyon volt, Szurduknál Urbán csapatait kévéként terítette földre s megfutámitotta, s mikor mint győztesek karácson első napján Kolozsvárra bevonultak, e város, mint saját fiait kitüntetően fogadta, az úteg

személyzetét koszorúval diszítették, sokan a nagy piacon az ágyuk lafétáján ették meg a jóízű kolozsvári töltött káposztát s meleg kürtös kalácsot. Dicső kará volt ez — írja barátom lelkesülten — s oly és emlékü, hogy mi, kik még ama nagy napokból élünk, ifju szívvel s meleg érzelmek közt gondolunk rá mindaddig, míg az idő emlékezetünktől meg nem foszt. . . .“ Ünnepe után az üteg a beszterczei határszélre Borgó-Marosényre rendeltetett, fedezete a Sándor-gyalogság két százada volt, állomáshely Besztercze, honnan hetenként két-két ágyu egymást föl váltva ment ki a határszoros őrizetére; parancsnok volt Péchy, kezelő tüzmeister Bányai Vitális, 2-ik tüzmeister Tompa János, 3-ik Sárkány József, helyettes tüzmeister Pálffy Endre. Midőn az 1849. febr. 6-án éjjel szolgálatra volt két ágyut és személyzetét Urbán az oláh határőrök árulása következtében, álmában meglepve elfogta, a Sárkány al-parancsnoksága alatti két ágyu volt kün, személyzete közt főágyus: Jakab József, barátja Kis István, Becsek, Kálmán, Borbély stb. Galliczia felé vitték el őket s az osztrák hadsereg Rukavina, ezredébe osztották be. . . .

Bem január 11-én tudatta Mikó Mihály csikszéki s Berde Mózsza háromszéki kormánybiztossal, hogy 13-án Maros-Vásárhelyen lesz, intézkedjenek rögtön, hogy mindkét szék harczképes lovas- és gyalogkatonasága — az ugynevezett effektívusok — fölfegyverkezve, hadilag rendezve, az első az ő táborához csatlakozás végett a befagyott Maros-vizen le Maros-Vásárhelyre, utolsó Háromszék Brassó felőli határára siessenek, hogy a mikor ő Nagy-Szebent bevéve, a császári serget erre visszanyomja, lefegyverzésében segédkezni kénygben legyenek. A rövid katonás in-

tézkedés ily vállalatokra rátermett férfiakra bízott. Mikó egy kisdéd, barna színű, bajuszu és szakálu, egészen szabályos arcú, élénk tekintetű férfi, feje gondolkozó fő, kinézése nyilt és bátor, felfogása sebes, észrevételei határozottak, szava szép tiszta csengésű. előadása természetes, könnyű, szónokias; testtartása és öltözéke szaloni, gavalléros, a jó izlést és műveltséget már külsője tanusítja; modora megnyerő; az erdélyi főispánok közül ő az, a kinek, míg ott ült, tekintélye volt a parlamentben, van a kormánynál. A fekete hunok typusa ma is felismerhető rajta, nyugat műveltségével. Társadalmi állását tekintve Mikó székely nagy birtokos, Alfaluban, Gyergyó legnagyobb katonaközségében 1817-ben született, Csik-Somlyón tanult s a kolozsvári r. kath. lyceumban, 1837-ben kitűnően végezvén, széke azonnal aljegyzővé, 1840-ben még 24 éves kora előtt országgyűlési követévé választotta, a legszabadelvűbb utasítással; azután folyvást követ, az országos rendszeres bizottságnak tagja volt, 1846-ban Csikszék alkirálybíróvá választotta, az *Unio* határozott barátja és tántorithatlan hive, 1848-ban a kolozsvári és pesti országgyűlésen képviselő; szeptemberben — mint már volt említve — gr. Batthány csikszéki kormánybiztossá nevezte s azóta e minőségben szolgálta honát és székét. Mikó uri szülőktől származott, kinek tekintélyt vagyon és műveltség adott; a Wesselényi-Kemény Dénes fénykorában végezvén, ifju szive fogékony volt a szabad elvek iránt, ezek iskolájához csatlakozott, ott lett érett férfivá; a polgári élet legtermészetesebb terén, szülőföldén kezdvén közmunkásságát, a kor eszméit elsajátítván, tehetségeit és lelkesedését jókor hazafias tettekben gyakorolván: a közügyek egyik teljesen megbízható, munkás és meg

nem tántorítható barátjává lett. A határőrségi székelység igazságtalan terhét — bár ő nem viselte — honfitársaival együtt érezte, orvoslásán őszintén fáradozott, a nép érdekeit szíven viselte, s mindez neki nagy népszerűséget szerzett, mit jó és bal szerencsében maig megőrzött. Jól választott Bem, midőn Erdély megmentése munkájára Csikban e férfit választotta ki, a ki azon szék fia volt, az ottani székelységnek mintegy szeme előtt növekedett fel, emelkedett a legszebb polgári állásokra, a kit büszkén nevezett magáénak, épen ezért rokonszenvét s szívét bírta, a ki *egymaga fél Csikország volt*. Örök kár, hogy Maros-zékelnek s a belviszálytól dult Udvarhelyszékelnek ekkor sem volt ilyen férfia! Lázár János nevű gyergyó-szent-miklósi bátor és hazafias érzésű ifju vitte meg neki öltönyébe varrva Bem rendeletét. Benső öröm hatotta át, midőn felbontva a dicső nevet meglátta s azonnal dologhoz látott Legelsőbben. Bi-ális Ferencz, Mikó Antal, Antalfi Gábor s az előkelő nemesség más kiváló tagjaival, azután Andrassy Antallal, lakhelye derék plébánosával, Tankó Albert csikszéki esperessel, Mészáros Antal szent-miklósi plébánossal és esperessel, Kilyénfalván Sánta Károly plébánossal, a katonaság részéről Tamás, Kabós Károly, Kis Antal s még egy pár bensőbb barátjával közölte s ez által a népnek félig szíve, félig karja, az övé és Bem vezéré lett. Különben már ekkor a légben volt a magyar hadsereg érkezése hire, jobbnáljobb tudósítások érkeztek, a szél hozta azt el, vagy a Bem levelének vették valahogyan nesztét: az egyikutas székelység Maros-Vásárhelyt látta tele veres köpenyes katonákkal, a másik ágyuszót hallott a Nagyerdőn, még a kis gyerekek is földre hajtották fejüket, hall-

gatva az ágyudőrejt; a Dorschner parancsából Csik határain őrkdő Commandósok Mikó ablaka alatt elvonulásukkor neki *éljent* kiáltottak. . . . Másnap azon hírrel jöttek hozzá, hogy a levélhozót Gyergyó-Szent-Miklósra a katonaság elzáratta. E derék örményváros szabadságharczunk egyik leghősiebb s legáldozóbb községe volt. Kivánták, hogy lépjen föl, ők pénzzel, karjaikkal, életökkel állnak mellé. Mikó végig hallgatta s perc alatt határozott. Azonnal az ottani katonai irodába ment, s Czernko őrnagytól meglehetősen hidegen fogadtatott. Szent-Miklós teljes számú előljárásságával együtt mentek be a katonai irodába. Együtt találták a reakció legjegyzettebb embereit, köztük a hirhedt Kovács kapitányt. Kérték az elfogatás elrendelőjének nevét. „Az urak — mondá Mikó — úgy látszik hajtóvadászatot tartanak a polgárookra?” Kovács nem engedte többet szólni, hevesen felé lépett s bővebb magyarázatot kért, az őrnagy pedig némi gúnynyal figyelmeztette: „nehogy a vadászatot saját személyére is provocalja.” Nem oly könnyű azt tenni — felelé Mikó — mint mondani.” „Az ur feledni látszik — mondá az őrnagy — hogy kormánybiztossága ideje lejárt, a nép nyugodt, meg van sorsával elégedve s itt Dorschner ezredes után én parancsolok.” Mikó látta, hogy az események fejére nőttek, hogy vagy győzelmesen hagyja el a termet, vagy sehogy. „Jól tudom — mondá a nép felé fordulva — hogy itt őrnagy ur parancsol, hogy Commandósok százaival zárják el a magyart magyar testvéreitől, eltávolítva ez országrésztől a dolgok miben állását fölvilágosító minden hirt és hirmondót, a tiszt urak a mi nevünkben ellenségeinkkel szövetkeztek, öröket állítottak fel magyarokból magyarok ellen s azt hiszik,

hogy midőn a magyar hadsereg immár csaknem határainkon áll, előcsapatjai ma-holnap itt teremnek, népünket testvér harcza keverhetik azokkal, a kik felzabadtására jönnek. Csalatkozni fognak. Nem sokára itt lesz a nagy lengyel hős, az erdélyi hadsereg fővezére, Bem tábornok diadalmas serege élén, számot fog kérni önöktől s a székelyek azon elcsábított kis töredékétől, kik a magyar haza iránti kötelességokről s székely-voltukról megfeledkezve magukat vele szembeállítják, ugy azoktól, kik azt kívánják, hogy az ők s házuk küszöbének biztonságáért csak amazok ontsák vérüket. Igen, urak! a leszámolás órája közeledik s őrnagy ur fenyegetése valósításával elkésett,“ Ekkor átnyujtotta neki Bem levelét. . . . Az itt folyt párbeszéd hire már kiment volt a nép közé, az minden gátot szétszakított, az udvar és iroda-szobák meg voltak telve. A kik Mikó szavait hallották, Czernko őrnagy hivei is, bolingtatni kezdték fejöket, majd mozgolódni, zummogni, végre a termeket megrázó *eljen*-kiáltozás ragadott meg minden jelenlevőt. . . . Az 1764-ben a csiki székelysége vert osztrák rabbilincs az igénytelen Gyergyó-Szent-Miklóson lón tényleg szétszaggatva, ott, a hol hajdan a legelső határőrségi zászlószentelést egy áruló magyar, Sikó pap végrehajtani segítette. A bécsi legfőbb és szebeni főhadvezérség hatalmán az első tényleges törés történt meg. A nép lelkesedésének kitörő hullámai magasan felcsapkodtak a cs. kir. katonai parancsnokság hajója felett. A német s horvát tisztek ajkain a szó elfagyott, alkudozni, csillapítani, békülékeny hurokat akartak pengetni, de Mikó és Szent Miklós derék előljárósága rövid s hideg elbucsuzás után ott hagyta őket, gondolkozni teendőjük felett. Ők egyenesen Csik-

Somlyóra a szék házához siettek, Mikó annak tornáczáról száz és ezernyi lelkestült nép előtt beszélt Bem parancsa végrehajtásáról. Egész Csiknak egy volt szive, egy a lelke, jóvá tenni, a mit elmulasztott, megbizonyítani, hogy magyar és vitéz katona, a magyar szent koronának hiv és önfeláldozó tagja. A ki fegyvert fogni képes, minden Bem zászlója alá áll — mondának s most már szavukat emberül be is váltották E történet hire átment Csik-Szeredába, Dorschner ezredes és császári biztos már eltávozott volt, most követte titokban neje. A vár türesen maradt, remény és lángoló lelkesedés közt várva új parancsolóját, melyben ideiglenesen Beczmann alezredes vitte az ezredesi teendőket. De nem soká kellett várni. Bemnek — úgy látszik — Julius Caesar jelleme volt: gyorsan határozni s még gyorsabban végrehajtani! Csikszék határán még ekkor is száz-száz előőrs volt künn minden irányban. Bem közeledése hírére Beczmann bevonatta. Puchnertől halálbüntetéssel fenyegető rendelet jött, hogy a — hir szerint — Csik felé közeledő rebellis Gál Sándort verjék vissza. Beczmann meg is tette a rendelést a századparancsnokokhoz, Gál Ignác irta meg azt, de mielőtt kiadhatták volna, január 25-én az ugynevezett *várdás káplár* e szókkal lépett be Beczmann alezredeshez: „*Jelentem alássan alezredes ur! Gál Sándor táborával megérkezett, 6 ágyut a vár előtt felállított s hatot lövetett.* . . . A császári érzelmű fourirok s más németek a padlásra menekülének, egy-két schwarczgelb bűnös a kályhákba — kétségbeesésökben világ végét látták maguk előtt. Az alezredes Gál Ignáczzal kiment a vár elé, Gál Sándor elébe lovagolt, kardjával katonásan üdvözölte, tudatva, hogy Bem őt I-ső székely ezredessé nevezte s

kéri az ezredet neki átadni. „Azonnal — ezredes ur — felelé nyugodtan Beczmann, csak azt kérem, engedje meg, hogy csapatja felett szemlét tarthassak.“ „Szi- vesen — viszonzá az ezredes — tessék.“ S a szem- lét valóban meg is tartotta bekesben és kucsmában. Ezt a nagy tél tette szükségessé a székely katonaság közt. A szemle végeztével egy kézdi-vásárhelyi elkiáltotta magát: „Éljen Beczmann ezredes ur, a II-ik székely- ezred parancsnoka!“ „Köszönöm fiam! mondá az *éljen*-zett, de én már a németnek beadtam lemondá- somat s most sem németnek, sem magyarnak nem szolgálhatok.“ Erre Gál ezredes: „Alezredes ur fogoly!“ . . . „Ezt kelle megérnem kadetocskámtól!“ mondá az alezredes és szobájába vonult. . . . Én e részlete- ket egy jelen volt Kossuth-huszár bajtársamtól tudom, ki azokat akkor jegyzette fel s poharazás közt szóval is sokszor kedélyesen beszélte el.

Bem rendeletére Mikó kormánybiztos, ezredes Gál Sándor és Csikszék összes katonasága már jan. végén felírást intézett hozzá, melyben a haza iránti köteles- ségekben, csábítóik miatt, olykori ingadozásuk elfele- dését kérve, tudatják, hogy Gál Sándor ezredes jan. 25-én a Háromszék Brassó felőli határain levő szé- kely hadsereghez 1600 fegyverest küldött, egyszers- mind folyamodnak: engedné meg azon szerencsében és dicsőségben részestülniök, hogy az ő vezetése alatt fegyverben álló kész nyolcz zászlóaljjal — együtt tiz ezeren — és maguk által öntött ágyuikkal Magyaror- szág szabadsága és alkotmánya megvédelmezésében ők is részt vehessenek. . . .“*)

Ezt csak közlekedés tehetette: a papság, nemes-

*) *Honvédt*, 1849. 35. 36. szám.

ség és nép együtt. A kormánybiztos maga ment példával elől, vadászcapatot állítva, a derék százados Baritz István alatt. Nem nézték, mennyi a jutalék? táborba küldötték mind azt, ki táborba való volt. És ez könnyű volt, mert menni mindenki akart. „Dicső nép volt ez barátom! írja egyik kitűnő állásu barátom e tárgyat illető levelében — még most vén koromban is fellelkesülök, ha erre a népre, ennek szabadságharczunk kivált utószakában való magatartására gondolok. Büszkévé tesz, hogy élükön lenni szerencsés voltam. Különös halával emlékezem a papságra: hogy támogatták azok intézkedéseimet, mely hivek voltak a magyar kormányhoz! Olyan clerus tán a világon nem volt. Tankó és Mészáros! Oh Istenem! ez a két esperes! Két Kapisztrán, két hadvezér! . . .“ Midőn harczaink végén a legderekek egyikét a muszkák kihallgatásra Csik-Szeredába idézték, Szent-Tamáson barátaival jól ebédelt, átkot mondott hazánk ellenségére, a bécsi Camarillára, megáldotta Magyarországot s golyót bocsátott agyán keresztül. . . . Szégyennek tétetni ki magát hivei előtt nem akarta.

Berde a háromszéki kormánybiztos szintén már jan. 22-én tudósította a tábornokot, hogy törvényhatóságából e naptól kezdve 10,000 fegyveres székely, 400 Kossuth-huszár, a XII-ik zászlóaljából 400 honvéd és hat felszerelt ágyu, löporral és gyutacsosallátva várja kiindulási parancsát; löport, gyutacsot és ágyut Kézdi-Vásárhelyt a kellő mennyiségben készítenek, a lelkesedés egész Székelyföldön határtalan, a császári katonaság, oláh és szász lándzsások Szebenbe vonultak. Egyszersmind arról is értesítette a tábornokot, hogy Háromszéknek Maros-Vásárhely bevétele óta nyolcz csatája volt Gedeon cs. tábornokkal és

csapatparancsnokaival s ötben ők voltak győztesek; Gedeon által jan. 23-án a székelység elidegenítésére küldött 5000 p. forintot elfogták s hadi célokra fordították, Kézdi-Vásárhely csaknem saját erején állította ki a tábor a hadi szükségletekkel. Gábor Áron Fülében és Kézdi-Vásárhelyen önti és készíti az ágyukat, S.-Szentgyörgy pedig minden pénzét hadi költségekre ajánlotta föl s a kovácsok és kerekések díj nélkül a kormánybiztos köszönetére felszerelték azokat. . . .*)

Háromszék fő ereje kormánybiztosa, Gábor Áron, K.-Vásárhely és S.-Szentgyörgy. Utóbbiakról hátrább szólok, az elsőről itt jegyzem meg, hogy ő a természettől, istentől és élettől mindazokat az előnyöket bírta, a miket Mikó, de egyben fölényben állott: ő nem primor volt, de a határőrök kötelékébe tartozott; mint huszár, tehát vérökből való s egysorsu, bírta a huszár és gyalog osztály természeti vonzalmát. A nemességhez műveltsége, s mint hires ügyvédnek, az ország arisztocráciájával való sokféle egybeköttetése, kivált pedig jellemének s modorának innen származó simasága fűzte. A székely katonaság szerette benne a katona fiut, a nemes, a művelt embert. Ő a székely határőrség ügyét hathatósan védte, társadalomban és országgyűlésen, rossz véleményt mondani róluk Berde előtt nem volt szabad, bántani még kevesebbé; büszke volt, hogy ő is székely és katona s az evvel járó jogok csorbitását meg nem engedte. A nemesség hazafiságára szintén nagy súlyt helyezett s katona véreit is ily érzületre birni igyekezett.

Ez igazságos és méltányos gondolkozásáról győzte

*) *Honvéd*, 1849. 35. szám és eredeti iratok.

meg azt. Ezért népszerűsége általános volt; követ, kormánybiztos és akkor nagy befolyásu ember ez által lett. Egyénisége sajátságos. Kisded, piros arczu férfi; testalkata inkább kerek, a székelyek szerint köpczös; rendkívül izgékony: keze, lába, feje egyszerre mozog; szemei sebesen szétjárnak, nem egyfelé, nem csak szembe, de mindenfelé tekintve; beszéde gyors, észrevételei gnomikusok, elvek s axiomák szójárása; ítéletével rögtön kész, de az úgy van formulázva, hogy félre vagy vissza térni, meghátrálni, kanyarodni vagy előre hatolni Berde mindig képes; ő a hidat maga után soha fel nem szedi, sarokba nem szorul, nem capitulál; neki egy deszkaszála mindig van tartalékban, melyen örvényeken átevez, egy kötél-létrá, melylyel hajmeresztő meredekekről biztosan alá száll, csaknem bizonyosnak látszó vereségből győztesen menekül; életelve: erőm, munkám a közügyé, időmet fizessék meg; ezés munkássága szép vagyonhoz is juttatta; a köteleltséget tiszteli; békében él mindenkivel, nem sért; eszélyes, hidegvérü, számító; ügyét soha el nem rontja, bajt magára mások miatt nem von; ambitioit ügyesen rejti el, érdekeit mindig úgy tudja egyeztetni a közérdekekkel, hogy ő hátul, észre sem vétetve, amaz mindig elől áll. 1848. Háromszéken *egyedül lehetséges* ember volt, a benne helyezett bizalomnak becsülettel, hiven, sikerrel felelt meg.

Ily férfiakat, ennyi fegyveres erőt, ily ország-részt nyert meg Bem, mikor Maros-Vásárhelyt elfoglalta s ezt a Honvédelmi Bizottmánynak jelentette. Az öt székely széket, fél milliót meghaladó harcziás népével a meghódított magyar megyékhez számítva, fél Erdély már övé volt. Hadserege január 16-án indult ki M.-Vásárhelyről s már délután 3—4 óra körül Vámos-

Gálfalvánál győzedelmes ütközete volt b. Puchner előcsapatával, *) mely a Kis-Küküllő partdomborulatai közt, benn a faluban a hid körül s azon inneni füzében, igen jól volt elhelyezve; ágyui a partmerekéről, a hidfőről és berekből biztosan lőhettek ránk, kik egészen nyílttéren, semmitől nem védve közeledtünk feléjük. Még nem érkezett volt lőtávolba sergünk, már szólottak Puchner ágyui. Bem mint egy had-isten gyorsan megtette rendelkezéseit, csatavonalát egy perc alatt felállította, s az ágyuzást jó közélről elkezdte. Gyönyörű volt látni, mint iramodott meg az ágyuszóra az abosfalvi hegyen befelé érkező egyik-másik csapat, hogy helyét hamar elfoglalhassa. Gróf Bethlen Gergely a Mátyás-huszár osztálylyal ágyufedezeten a harczvonal közepén volt. Bem mind elébb és elébb küldötte ágyuit az ellenség felé s biztos lövései rendkívüli hatást tettek annak katonaságára: lóporos kocsit gyújtott fel, egy-egy ütég lövésére egész csapatok zavarodtak meg s elhagyták helyöket, a nagy nyárfákat ropogva zuzta össze a golyó. Bem e perczen a hidra központosította egész ágyutüzelését. Ez megdöbbsentette az ellenségét, látta, hogy visszavonulását akarja lehetlenné tenni: gyors hátrálást vezényelt tehát. Bem észrevette, azonnal előbbre hatolt ágyuival s irtóztató golyó-záport szórt a hidra, a falura és rendetlen futással vissza vonuló ellenségre; a lovasságot is arra parancsolta, hogy a visszavonulást meghiúsítsa; de az ellenség eszeveszett rohanással sietett magát s ágyuit a hidon tul czipelve megmenteni. Két óra alatt az ütközetnek vége lett. Mi Gálfalvát elfog-

*) Czech tábornok említett műve 146., 148. lapjain tévesen teszi a csata napját január 17-kére; az 16-án kezdődött.

laltuk, az ellenség egy része a főserghez Szőkefalvára vonult vissza, a másikat gr. Mikes Kelemen még azon éjjen Balázstelkéig üldözte s 200 foglyot ejtett közülök. Másnap Puchner derék hada Szőkefalván fogadta el a csatát, reggeli 6 órakor már dörgött az ágyu. Katonáink minden ponton oly erős támadást tettek az ellenségre, hogy az mintegy két órai ellenállás után már nem tudta magát tartani. A bécsi legio átmenve a befagyott Küküllőn s a fűzesben közelökbe lopózva, oroszlányi bátorsággal oldalba támadta meg a gránátosokat s iszonyu pusztítást tett közöttük. A dicső-szent-mártoni rét rakva volt gránátos csáköval. Bámulatos az volt, hogy e természetes, nehéz fegyverzetű, nagy medvebőr csáköja által valóban inponáló zászlóalj, hogyan tudta az első megrohanásra legyőzni és megfutamodásra birni az alig 400-ra menő bécsi legionista sereg. Már látszott az ellenség ingadozása; ekkor gr. Bethlen a harc folytatását Messzéna őrnagyra hagyván, maga egy osztály Mátyás-huszárral és 6 ágyuval Küküllővár felé indult, hogy az ellenség bal szárnyát meg kerülje, mit az észrevevén, rendetlen és siető visszavonulását azonnal megkezdette; lovasságunk mindentűt nyomában, jan. 18-án Medgyes már Bem kezében volt, a császáriak rendkívül megfélemlítve rohantak minden ponton be Nagy-Szebenbe, Bem jan. 21-én már Nagy-Csütrig érkezett s reggeli 3-kor már 3 lövést tétetett harci jeladásul, mit az ellenség nem viszonzott. Az előrség semmi mozdulatot nem jelentett táborunk felé, benn a városban költözködés, szekérzaj stb. hallszott. A tábornok azon biztos értesülést vette, hogy a várost üresen fogjuk találni. Az volt a közhit, hogy csata nélkül érünk Szebenbe. Bem és egész serge rendes hadi menetben vonult be-

felé a medgyesi országuton; a sűrű köd miatt semmi nem volt látható; legelől Bem tábori törzskarával, jobbján gr. Mikes és Térey Károly kapitány, balján gr. Bethlen, gr. Teleki Sándor és kapitány Kappelborn s többen. Utánok félszázad Mátyás-huszar mint előcsapat. S így tovább. Én az előcsapatban voltam, mindent láthattam. Midőn alig 50 lépésnyire értünk azon hidhoz, melynél a Szebenből kijövő ut Vizaknára kitér, egyszerre irtóztató ágyudőrej reszkettette meg a léget, rá gróf Mikes lovára azonnal hanyatt esett, szilágysági szép fekete subáját ellepte a vér, elesett Térey és Keppelborn, gr. Teleki szárcsa lábu paripájának hátulsó jobb lábát a siklóján alól elvitte a golyó. Ugy látszik ki volt mérve a távolság, Bemmet mind tovább engedték s mikor a pokoli pontra ért, ágyuik gyilkos tüzét rájuk szórván, három kiváló katonájától egyszerre megfoszták. Nem való, a mit Czech tábornok ír, hogy csatarendben mentünk Szebennek. . . . A mint az első lövés megtörtént, Bem megfordult, körülette levő parancsnokainak rendelkezett s attól a helytől, a hol voltunk, 20—30 lépésnyire ágyuit és hadsergét csata vonalba felállította; ő vezette az egész csatát, ő rendelt arcváltoztatást és erősítést egy vagy más pontra, szükség szerint; a sor derekán gr. Bethlen állott. A jobb szárnyra a Thorda felől érkező Czech alezredes volt rendelve Vizaknáról; helyét addig a 4-ik zászlóalj tartotta, mely csatárlánczot is állított ki, tartaléka a hős bécsi legio, ágyufedezete a Mátyás-huszárok déézi százada Makrai őrnagy alatt és a Vilmos-huszárok voltak; a bal szárnyat Kis Sándor székely huszar ezredi, őrnagy vezényelte, alatta volt egy székely zászlóalj és saját huszárosztálya egy üteg ágyuval. Kis Sándornak

érdekes jellemrajzát adja Czech tábornok. *) Én ki-egészitem. Ő 1815. Papolczon született Háromszéken, Orbaiszékben; atyja Kis Mihály, székely határőr ezredesi őrnagy volt, anyja Donáth Rozália, korai árvaságában gondnoka és nevelője, a híres Csedő László, királyi főkormányshéki tanácsos és cancellár volt, ki őt a kolozsvári kir. lyceumban, s ott iskolai elvégzése után a korneuburgi katonai akadémiában taníttatta, honnan mint hadnagy Szebenbe rendeltetett s Saint-Quentin tábornok hadsegéde lett. Élénk és heves véralakata miatt sok párviadala volt. Jorkás nevű főhadnagyot halálisan megsebezvén, büntetésből S.-Szentgyörgyre tették depot-kapitánynnyá. Itt is Forró, Dilmont és saját sógorával Móricz Dénezs kapitányokkal és másokkal is párbajt vívott. Ajakán mély seb, jobb keze középujjja ketté hasítva, karján, fején is számos seb volt; de a mik arca szép arányát nem zavarták s ő egyike volt a legkedveltebb tiszteteknek. Az 1845-ki lovas gyakorlat alkalmával (*Equitatis*) mint legjobb lovas ezüst serleget kapott s ekkor mint huszár szárny századost Dobrára tették át. Itt érték őt a márcziusi napok. Szenvedélyes lovas volt, egy nap négy lovat is kifárasztott. Kedves olvasmánya a francia forradalom története, **) s ha olykor francziául értőre talált, elragadtatva olvasott fel írásból szép helyeket. A magyar mozgalmak későre nyerték meg szívét, de aztán egészen eltöltötték és uralkodtak felette. A szegedi táborba kirendelt székely huszárezred első őrnagyi osztályát ő vezette ki Erdélyből s ott volt mindig

*) Bem's Feldzug in Siebenbürgen in den Jahren 1848—1849. Hamburg, 1850. 373. l.

**) Histoire des Girondines . . . du Consulat . . . de l'Empire stb.

Bem beindulása perczeig, kit bálványozásig szeretett, érette akár az ördögökkel szembe szállani kész s harczaiiban mindentütt jelen volt; a hirlapokba az egész szabadságharcz alatt levelezett, főleg az *Erdélyi*, majd a *Kolozsvári Hiradó*-ba, később a *Honvéd*-be, minden hadi eseményt megirt. A kit ez idők története érdekel, Kis Sándor tudósításait haszonnal olvashatja s adataiban bizhatik. Látszik, hogy ő Bem közelében élt s a csatatervekbe — a lehetőségig — be volt avatva. Bem különös rokonszenvvel viseltetett iránta s a székelyeket legelébb tőle és róla kezdette becsülni, tanulni és szeretni. Szeben alatt is egészen rá hagyta a sereg bal szárnyát. A hét órai gyilkos harcz alatt legritkábban ment parancs Kis Sándorhoz; ő a Szent-Erzsébeth (*Hammersdorf*) felőli küzdött székelyeivel úgy tartotta, hogy azok egy perczig is megtántoritva nem voltak; sőt jól emlékszem, hogy nem egyszer maga jött a központra Bemnek tudósítást tenni, parancsait kikérni, s még arra is érkezett, hogy gr. Bethlennel egy-egy élczet csináljon a szász menyecskékre, igyék kulacsukból s minket biztasson, hogy egyenesen ülünk a lovon, mert úgy a golyó is kevesebbé talál. Délczeg, tajtékozó paripán, hófejér köpenyegben, egy alig öt lábnyi, de martialis férfi gyakran lovagolt át a központra és vissza, sebesen, mintha fergeteg sodorta volna, halált megvető nyugodtsággal. E férfi Kis Sándor volt. Arczképét sajnálatomra megkeritni nem tudtam . . . Két óráig folyt az első vonalban az ágyuharcz, ekkor Bem mintegy 300 lépesnyire hátrább vonta útegeit és sergét, itt ismét két óránál tovább tartottuk a legöldöklőbb tüzet. Soha életemben vitézebb katonákat, bátrabb és hősiebb érzésű fiaikat nem láttam, mint debreczeni tűzéreink. Tudom, mert mi fedeztük ágyuikat — le-

szerezték vagy szétlőtték, lovaik elhullottak, a tüzérek egy harmadra apadtak — nem tágitott az egy lépést, nem félt semmitől, nem hátrált meg, czélzott és lőtt merőben, szüntelenül, élczelődve és kulacsát ütítgetve mindaddig, míg töltenye tartott, vagy Bem visszavonulást vezényelt. Megmutatták, hogy az igaz magyar fajból valók — debreczeniek. Isten igazi katonái! . . . Már 11 felé járt az idő, midőn Bem mintegy 200 lépéssel ismét hátrább vonult. Ekkor érkezett meg Czech alezredes, az alig másfél órára fekvő Vizaknáról harczrendünk jobb szárnyára. Mit csinált reggeli 6 órától ez ideig? Szigethy Miklós nyugalmazott honvédelezredes, akkor főhadnagy a XI-ik zászlóaljban azt írja: „a vizaknai dandár reggeli 6 órakor a parancsnok szállása előtt fel volt állva, türelmetlenül várta a vezényszót, mely az ellenség felé indítja! de az idő haladt, egyik óra a másik után telt el, s ők mind mozdulatlanul állingáltak ott; türelmök valóságos kinpadra volt feszítve, mert a Bem alatti főszereg ágyui már kora reggel óta bömböltek Szeben alatt s nekik órákig kellett azt Vizakna utcáján tétlenül hallgatni.“ *) Czech alezredes Pálffy őrnagy előcsapatvezetőre — egy ismeretes félénk tisztre — akarja hárintni önhibáját, a ki csapatával rossz irányban ment volna. Mentsége nem érdemel hitelt, mert *rossz hiszemű*, sőt még inkább megbélyegző, mint késedelme. Vagy elaludta a harczbamenés idejét, vagy gyáva volt; nincs oly ok, melynél fogva őt, mint e nagy veszteség okozóját a történetírásnak elítélni ne kelljen. Bem a csata napján azt írta neki — általa könyvében közölt — levelében, hogy ha szerencsétlenül végződ-

*) *Adatok a XI-ik zászlóalj Történetéhez. . . .* Kolozsvár, 1868. 46 l.

nek csatája, még mielőtt ő megérkeznék, válasszon a meghátrálás alatt egy jó helyet, honnan aztán az ellenséget együtt visszaverjék. Ez neki, a csatában részesnek, nem a Ladamos felé és Nagy-Selykre hátrálást tette kötelességévé. Az egész csatavonal nem tett egy óra tértávozságot. Az alezredesnek csak Nagy-Cstür felé kell vala visszavonulni és pedig Bem fősergével együtt. Ha neki Bem dicsősége s a magyar fegyver becsülete szíven fekdött, hogy volt képes másfél óra távolban négy órát elvesztegetni s harcyszomjas katonáit annyi időn át kinozni, míg testvéreiket Szeben körerődei közül egymásután separte el az ellenség golyója?! Ha ő jó hazafi volt s nem gyáva, mit állitanom fájna s nincs is rá adatom, akkor egy őt igen jól ismerő s illetékes kor- és katona társának ítélete áll, a ki idei május 12-ki levelében erről a dologról hozzám így ír: „Czecz, édes barátom derék, képzett ifju katona volt akkor, birt sok strategiai és tactikai ismerettel; de a kártya, koczka, evés-ivás és éjjeli mulatozás miatt, — a hol önálló parancsnok volt s nem volt ellenőrzés alatt — katonai feladatát sehol nem teljesítette ugy, a mint kellett és tudta volna. Enyed és Jára elpusztításának ő egyik okozója, s a szebeni első csata bal kimenetele az ő nevéen szárad, mint letörülhetlen fekete folt. Nem azért késett ő el, a mit könyvében ír, hanem azért, hogy egész éjjen át mulatott, s mikor dandárát csatába kellett volna vezetni, elaludt.“

Mikor Czecz jobb szárnyunkon helyét elfoglalta, mi már harmadszor változtattunk volt hátrafelé hadállást; el volt fogyva töltényünk, leszerelve s hátrahagyva három ágyunk, lelőve legjobb tüzeink, s mégis csak délutáni 2—3 óra közt rendelte meg Bem az általános visszavonulást. Hijában írják az osztrák történetírók,

hogy Bem megszaladt, indokolatlanul játszta katona zenéjük az osztrák néphymnuszt. A valóság az, hogy Bem a gyalogságot engedte menni a kirendelt helyre, Szelinekre, úgy, a hogy neki tetszett; de mi, a lovasság: Vilmos, Székely és Mátyás-huszárok és megmaradt ágyuink, minden 4—500 lépésnyi egészen nyugodt hátrálás után, a mint az ellenség vérszemre kapott s lovassága úzóbe akart venni, azonnal ágyustól együtt arcot csináltunk, többször maga Bem célzott s egy-egy találó lövéssel megállította előre rohanó ágyuikat, lovasságukat pedig mindig csúfosan visszavertük. Ostvére levén már hajolva a nap, ki voltunk éhezve és fáradva, reggel 6-tól délutáni 4-ig sem mi, sem lovaink nem ettek. Panaszoltunk a tábornoknak, ő rámutatva Nagy-Csűr felett nyugatról egy dombtetőre, mely az országutat uralja, meghagyta gr. Bethlennek, hogy mikor addig értünk, foglaljunk ott állást — ágyuk és lovasság, s ott ozsonáljunk, ne tartsunk tőle, nincs annyi courage-ja a németnek, hogy ágyuink torkába jőjön. Ugy is lett. A mint mi e helyet elfoglaltuk, Puchner serge lőtávolon kívül megállt s hihetően azt tette, a mit mi. Mi jóízűen falatoztunk, nagyokat ittunk, huszárosan imádkoztunk Szebenre, szídtuk kegyetlentül Czezet s telfogadtuk, hogy ha még egyszer erre hoz isten, akkor majd nem Vizaknán hálatjuk jobb szárnyunkat s kipótoljuk Szebenben azt, a mit most elmulasztottunk Egy félórai pihenés után csöndesen s ellenségtől nem háborítva értünk be Szelinekre. Bem 8 ágyut a falu végén levő postamesteri kert hátuljában egy oly dombon állított fel, mely uralta a bevívő országutat. Az ut mellett balról mély árok, jobbról magas hegy, mindkét oldalra egy pár század honvédet rendelt,

meghagyva, hogy huzodjanak le a földre, hogy az ellenség ne lássa, s mikor ő ágyuit elszűti, adjanak mindkét oldalról sortűzet; a tábor pedig menjen szállásra s magát pihenje ki. Mintegy másfél óra telhetett el, mikor hallszani kezdett a hegyen lefelé vonuló lódobogás és a gyalogság katonáitemes (*tempo*) közeledése; messze távolban még dobot is vertek s annak tactusára jöttek azt vélve, hogy Bem eddig Szelindeken messze túl jár, mert csöndesség volt rendelkezve a tábornak. A dobogás mind közeledvén: egyik segédtiszt Bemnek jelentette, ő kijött a postamestertől, hol tisztikarával kedélyesen beszélgetett, az ágyuk már lövésre voltak igazítva, a kanócok égtek, Bem maga igazította egy pontra mind a nyolcz ágyut s azok körül járkálva, várta az ellenségnek a kijelölt pontra érkezését. Öt-hat száz lépésnyi szoros volt az, a hová bevárta őket. „Vissza kell adnunk a reggeli kölcsönt“ — mondá a segédtisztnek . . . Mikor oszlopsorban jól elé érkeztek a szorosban, „Feuer“-t kiált az öreg, az ágyuk eldőrdülnek, rá a két oldalra felállított gyalogság sortűzet ad, újra töltnek villámsebessen, töltnek harmadszor is a tűzerek és honvédeink, és lőn Puchner katonáiban iszonyu pusztulás, zaj és lárma, eszeveszetten fut vissza gyalog, lovas, egymást gázolva; Bem még lövetett egyszer utánok — *ezt éji búcsuzásul!* mondá, hogy álmaikban se feledjenek. Ekkor felénk fordult: már most uraim! menjenek önök szállásaikra, a segédtiszt ur, a halottakat nézze meg s a továbbiakat intézze el, a katonák pedig aludjanak csöndesen, 2—3 nap előtt nem lesz kedve az ellenségnek háborgatni. . . . Két száznál több halott és sebesült földte az utszorost, vértől piros lett a feje hó s az árok fenekén számos hulla fektűt egymáson. Az

ellenség éjféli felé érkezett vissza Szebenbe Pyrrhus győzelme fájó emlékeivel. . . . E nap volt Bemnek egyik legnagyobbserű csatája.

Bem másnap azon utasítással küldte be Székelyföldre Kiss Sándor alezredest, hogy a csiki és háromszéki kormánybiztosok által összeirt rendezett székely zászlóaljakat szervezzék, a lehetőségig ruházattal s fegyverrel lássák el s igyekezzenek táborunkba mihamarább kihozni. Az ellenség azonnal megtudta, január 21-én délután egyszerre három oldalról — Vizakna, Szeben és Rüs felől megtámadott, de mindentűtt visszaveretett. Én a Rüs felőli támadás visszautasítására küldött csapatosztályban voltam a XI-ik zászlóaljjal. 24-én ismét folytatni akarta támadását, mert csak a közeli erdőkbe huzódott be katonasága. Bem egész hadsergét utnak indította a szebeni országuton, senki nem tudta, hova? miért? Alig értünk ki a hegyre, az országutból jobbra kitérített, mintha Szebent nyugatról akarná megtámadni. A mint az ellenség Bem szándékát észrevette, mint a méh rajzáskor a köpüből, ugy rohantak ki minden felől az erdőkből, és sebes iramatban mentek Szeben felé, hogy minket megelőzhessenek. Mikor Bem látta, hogy mind uton vannak, utánok küldötte Pereczit fél lovas századával, hogy Nagy-Csűríg kíséresse s akkor térjen vissza a főhadi szállásra; ekkor sergét megállította, egy óráig pihenőt tartott s törzskarának tréfásan mondá: *„Parthie gewonnen. Marschieren wir zurück in unser kleines Nest, der Feind wird uns einige Tage nicht mehr beunruhigen.“* S mi vissza vonultunk Szelindekre, hol 30-áig háborítatlanul nyugodtunk. Bem minden reggelszemlét tartott felettünk szállása előtt s avval haza mentünk. A 29-ki szemle alkalmával kérdezte Bem gr. Beth-

lent, nincs-e sok intelligens huszárai között valaki, a ki e vidék területi viszonyaival ismertes? „Csak újságíróm kettő van, tábornok ur! tudósom kelleténél több is“ — mondá tréfásan — őrnagyunk, s engem mint ezéjára megbizhatót, megnevezett. Bem előparancsolt a sorból, Petőfy is mellette volt. „Vegyen ön maga mellé néhány bátor embert — mondá — menjen át Vizaknára és hozzon nekem tudósítást: milyenek e város és környéke terrain-viszonyai? (*Terrain-Verhältnisse* — e kifejezéssel élt). Van-e ott és Kis-Csűr felé ellenség? s tegyen jelentést.“ Szemle után azonnal utra keltem, társaim nevét az idő kitörülte emlékezetemből. Midőn Vizakna szemünk elé tűnt, a keleti oldalon egy kereszt mellett két császári könnyű lovas láttunk előrsőn állani. Sarkantyuba vettük lovainkat s kardot rántva sebes vágatással feléjük rohantunk, azok megiramodtak be a város felé, mi utánok. Én nyilván látszó megfélemlésükből kevés katonaság otlétére következtettem s a nélkül, hogy eziránt tudakozódjam, oly sebesen siettem utánok, hogy elfoghassuk, a mint csak lovaink erejétől kitelt. Vizaknát keleti oldalról egy kis hegykaraj szegi be, odaérve láttuk, hogy a város piacán még néhány lovas nyargal s gyalogok ülnek kocsikra és futásnak eredtek. A köztünk levő távolság s az ő gyors távozásuk miatt nem értük be, elnyargaltak Kis-Csűr felé. Mi egy darabig tildőztük, aztán a városba vissza tértünk. . . . Volt nekem egy kedves házam ott, a Déézi-ház és család — derék háziur és nő, fiuk s kedves jó magyar lányok : Roza és Kata k. a. Szebeni kincstári szolgálaton idejében sok jó ünnepet és vásárnapot töltöttem ott barátimmal. Lakásuk a piacon volt, ott állítottam sorba társaimat, s mig én

kérdősködtem az atyától a tudnivalók s megtudhatók iránt, míg a kellő felvilágosítást megkaptam, szép lányai meleg borsos borral s izes kalácsoskal kedveskedtek, kulacsainkat borral töltötték meg, tarisznyánkba fejer kenyeret és hideg sült húst jó adagban téve; s mi a viszonttalálkozásig egymásnak minden jót kívánva, meleg kézszorítással bucsuztunk el! Még jókor volt az idő délután, midőn az öreg tábornok szállása előtt társaimot felállítva, jelentést tenni hozzá bementem. Bem szívesen fogadott, jelentésemre néhány kérdést tett, érdekelte különösen az, hogy mind Vizaknán, mind Kis-Csűrön csak kevés császári lovaság, legfeljebb egy-egy szakasz áll őrizeten s az egész tábor Szebenben. az ut K.-Fejérvár felé nyitva. Megköszönte a kapott értesítést. „Önről sok szépet mondott gr. Bethlen — jegyzé meg a tábornok — a mint tudom, régen szolgál mint közlegény, majd egy szerencsés csata után gondom lesz, hogy tisztté nevezessék.“ Én meghajtottam magam, ő kezét nyujtva elbocsátott . . . Engem hamar ki akartak nevezni tisztté, de nem tudván az alsóbb tiszték kötelességét, sem a katonai szolgálati s hadgyakorlati szabályokat, nem kívántam elfogadni; mert láttam, hogy a kötelességeikben nem jártas tiszteket, főleg nem helyes vezényletőkért a közöttünk levő régi huszárok gyakran kinevették, a mi a tisztí tekintélynek ártott. Én erre okot adni nem akartam. Most már tudtam a legszükségesebbeket, természetes, hogy a tábornok biztatása nekem örömet okozott. . . . Másnap január 30-án Bem egész táborával elvonult Vizaknára, mert Szelineket 8 nap alatt csaknem mindenéből kiettük és ittuk; hátrabb menni nem akart, Szebenbe menni elég ereje nem volt; a miket ő földabroszán látott s tö-

lem elbeszélni hallott, elég volt arra, hogy lángesze e városban védhető hadállást ismerjen föl. Délben már az új főhadi szálláson voltunk. Két órai pihenés után rendeletet kapott b. Kemény Farkas, hogy a XI-ik zászlóalj, a Mátyás-huszárok I-ső századát és 4 ágyut magához véve, Déva és Arad felé addig menjen, míg az onnan Beke József alezredes vezénylete alatt várt segítséget föltalálja s azzal siessen vissza Szeben felé, Vizaknára. Megfoghatatlan bátorság! 10—12.000 ellenséges sereggel szemben Szelindeken alig volt 4.000 embere; ebből a székelyek közé elküldött 1.000 gyalogot s 300 huszárt. Ekkor sem vult vissza, hanem az öt megtámadó ellenséget így is megverve, még elébb s hozzá közelebb ment Vizaknára. Most ismét elküldötte legjobb zászlóalját s egy század huszárt 19—20 mérföld távolságra, hol egy erősített vár, 20—25.000 oláh Landsturm, Riebelnek 2—3.000 fegyverese van s mégis ott maradt az ellenségnek ugymondva torkában, alig 2.000-nyi sereggel! Ilyeket csak Bem merészelt. Valóban ez a vakmerőség megdöbent és csodálkozásra indit. Mi elmentünk saját nem tudott jövőnkkel szembe, agg vezérünket nem aggodalom nélkül sorsának hagyva. . . . A mi akadály volt, utunkból minden kitért, gyorsan haladtunk Szerdahelyen, Szászsebesen, Szászvároson át Déva felé, hová febr. 2-án érkezttünk meg; az ellenséges csapatok huzódtak előttünk hátra, félre, a merre birtak, csak a dévai várban hagyva őrséget. Déváról b. Kemény Farkas Szigethi Miklós XI-ik zászlóalji főhadnagyot 60 honvéddel előre küldötte Brád felé, hol Bekét föltalálva, mintegy 3.000-nyi sergével s 11 ágyuval sietve Dévára jöttek. Itt ismét a világtörténelemben alig olvasott eset adta elé magát. Salamon és Buttyán oláh praefectek

20,000-nyi lándzsással s közben-közben császári fegyveressel a hegyeken mindenütt kísérték a magyar serget, östve a sötétség leple alatt még hamarabb értek Déva elővárosa részeibe, s kivált az oláhok által lakott házakhoz, pinczékbe, pitvarokba, pajtákba, kertekbe nagy számmal az Árki hegy felől belopozva, elrejtöztek. E házakhoz szállásolt magyar honvédek semmit sem tudtak erről. Szerencsére, meg volt parancsolva, hogy fegyverben maradjanak. Éjjél felé iszonyu zaj és lárma támadt, minden házat 10—12 fegyveres és lándzsás oláh lepett el e város részében: „*aicsa szind Unguri*“ kiálták s egyszerre mindenütt megtámadták az alig hármával-négyével beszállásolt honvédeket. Ezek azonnal talpon, fegyverök kezeikben voltak; küzdve, harczolva huzódtak ki szállásaikról s csatlakozva a szomszéd házból kimenekülőkhöz, jobbra-balra löve, a támadók iszonyu ordításai közt huzódtak be a város felé. A mint számuk kissé megszorodott, már a lármadob és trombita riadóra szólt. „*Öljed, ne hagyj magad magyar!*“ kiáltának honvédeink, s iszonyu vérontást idézve elő, elzúzták, szuronyaikkal földre terítették mind azokat, kik eléjük akadtak vagy a kiket utolérték, s csakhamar a városból az egész Landsturmot kiszorították. Ott a huszárok éles kardja fogadta őket, mert ez alatt már egész táborunk a küzdelem helyén termett, a huszárság igyekezett bekeríteni a várost, hogy a kik az ellenség közül még benn vannak, benn is maradjanak, a kik a város környékében, azok mind kézre kerüljenek. Ugy is lett. Visszavonulási utjuk minden felől elzárattott, a harcz ott is pusztító volt, elbujtak a lándzsások kertekbe, gyepükbe, a piacson a kereskedők áruládái alá, de mind sor került

rájok ; pár óráig tartott e mézárulás, reggelig, sőt még azután is a hajtó-vadászat ; mieink közül a legvégső házaknál összesen hét honvédet találtunk meggyilkolva, sebesült sok volt. Több száz lándzsás maradt halva Déva utczáin és a város körében, bosszútól lángoló honvédeink még kün az erdőben is fölkeresték s lelőtték az ott elrejtőzött orvtámadókat. A román tulzó pártot jellemzi azon eset, a mi ezen Salamonnal öt-hat hónap előtt történt. . . Fogaras vidéki alkapitány Jakab Györgynek felsőbb helyről rendelete volt Pumne Áron lázitót elfogni. Mint említve volt, Kucsulátán a papnál föltalálta. volt egy Salamon Miklós nevü ifju férfi is. Az alkapitány utasítása szelid vallatás eszközlése volt. Kérdezte őt, hová való ? mit keres itt ? mi viszonyban van e lázasztó proclamatiok irójával ? Salamon így felelt : „Ő egymásután hét évig Oláhországban, mint gyógyszerész-segéd mulatván, mult pünkösöd előtt alsó-fejérmegyei Spring helységben élő szülőihez tért vissza egy utlevéllel, mely azoknál van ; Pumne Áronnal utazásának czélja az, hogy tőle Fogaras vidékén a természetből leczkéket vegyen, mely vidék természeti szépségeinél fogva erre kiválóan alkalmas hely.“ Az alkapitány szavait elhivén, őt szabadon eresztette s a kir. főkörmányszékhez pártolólag irt mellette. Később bűnrészességének nyomára jöttek, de már akkor késő s a baj orvosolhatlan volt. Ime a tudós buvárkodásból Landsturm-vezérség, a physikát tanulóból Legio-praefectus lett ! . . . Ilyen gyümölcsöket termett nekünk magyar könnyenhivőségünk s mások becsület szavában tulságos bizásunk ! E vészes napon, febr. 4-én volt Bem vizaknai szerencsétlen csatája, a honnan vert seregével folytonosan csatázva, febr. 6-án érkezett Dévára. Én nem voltam ott, de a kik jelen voltak, azt

állítják, hogy teljesen megvert sereg ilyen hátrálást soha nem vitt végbe. Erről írta Petőfy ama szép versét:

*Négy nap dörgött az ágyu Vizakna s Déva közt,
Ott minden talpalatnyi földet vér öntözött. . .*

*Négy hosszú nap csatáztunk, rettentő vad csatát,
Minőt a messzelátó nap csak nagy-néha lát.
Mindent megtettünk, a mit kívánt a becsület.
Tízannyi volt az ellen, győznünk nem lehetett. . . .*

*Sokan elhagytanak, te, rettenthetetlen agg!
De ugy-e téged, ugy-e én el nem hagytalak?
S lépésed mind halálig követni is fogom.
Oh Bem, vitéz vezérem! dicső tábornokom!*

A hős dalnok szavát megtartotta. . .

B. Kemény Farkas Déván a vizaknai balkiméletű csata híreről értesülvén, a XI-dik zászlóaljjal és a Mátyás-huszárok századával s 4 ágyuval azonnal elébe indult; már túl voltunk a Piski melletti hidon, midőn gr. Bethlen azon rendeletet hozta tőle, hogy a hidhoz visszavonulva várjuk be őt. A Sztrigy bal partját megszállottuk, ágyuinkat a hid mellett az országuttal szemben felállítottuk s pár órai idő teltével megérkezett az ősz vezér. Mikor megláttuk egymást, ők és mi, riadó *éljen* tört ki szivünkéből: „*Éljen Bem!*“ „*Éljen a dicső vezér!*“ ismételtük háromszor is, a mi rá láthatólag kedvező benyomást tett, nyájasan köszöntgetett felénk; örvend — mondá gr. Bethlennek — hogy katonáit vidáman s nem reményvesztetten és megtörve látja; ez jó jel, *e lelkesedésnek nemsokára fényes győzelem lesz gyümölcse!* A vert s teljesen kimerült sereg Dévára ment pihenni, mi a hidnál maradtunk előrségen. Azon nap és febr. 7-ke

csöndesen tölt el. 8-án d.u. megtámadtak s másfél órai ágyuzás és kis puskatűzelés után a császáriak visszahúzódtak. Ugy látszik, csak egy nagyobb szemlére kiktüldött csapat támadása volt. Febr. 9-ke volt a derék csata napja, mely reggeli 6 órától östi 8 óráig változó szerencsével folyt, de utóljára mégis a mi fényes győzelmünkkel s b. Puchner serge teljes megveretésével végződött.

E csatát sokan leírták, a történetíró a tényeket megállapíthatja a különböző leírások adatainak összevetése alapján. Én a Mátyás-huszárok ott levő századával végig jelen voltam; igazságszeretetem parancsolja, hogy mint a szebeninél vereségünk okozóját megneveztem, úgy itt is néhány tévedést megigazítsak. Három lényeges ezek közül, *egyik*: ki tüzte ki a fejér kendőt? mi-e vagy az osztrákok? *másik*: megfutott-e a Mátyás-huszárság? *harmadik*: indokolt volt-e a lovassági roham vagy nem? Az elsőre a leghatározottabban állítom, mert én is a hidon voltam, hogy az osztrák Bianchi és Sivkovich közemberek tüztek puskáikra fejér zsebkendőt, még pedig 2—3 egyszerre, úgy, hogy a legtermészetesebb volt elhínnünk, hogy ha nem is mind, de egy jókora szám hozzánk át akar állani. Emlékszem jól, hogy lengyelek voltak, s ez nem is volt első eset, azelőtt is állottak hozzánk egyesek. Meg lehet, hogy a tiszték ezt észrevevén, meg akarták hiúsítani s így vett a dolog más irányt, az átállási szándék, így változott csel-lé; de e szókat: „*also Bruder! wir sind jetzt Cameraden; wir sind nicht mehr Feinde!*“ fülem hallatára mondták, karon is fogták egymást tisztjeink, így b. Kemény lova kantárszárát is megfogták, kérdezve, hogy Bem-e ő? s nem sokára csak bajjal tudott kezeikből me-

nekülni. Ezt a ki a hid körül volt, így kell, hogy tudja, mert nem másképen volt. Csellemi mi soha nem éltünk, nem volt sem katonáink, sem vezéreink természetében. Mi harcoltunk s győztünk vagy legyőztünk, de nem ármánykodtunk. . . Nem való a másik is. A Mátyás-huszárok kihíva mentek kard-rohamra a Württemberg-huszárokkal együtt, elől ezek osztálya, utána a miénk; az osztrák lovasság nyargalt elő csatavonala jobb szárnyáról, s a mi ágyufedezeten és a csatasor derekán álló lovasságunkat mintegy kényszerítette a kihívást elfogadni. Mindkét őrnagy vezényelte osztályát. a Würtembergek oly keményen szembe vágta a császári lovassággal, hogy azok sora azonnal áttört, s kivált jobb szárnyuk vágva és egymásután ejtve le lováról az ellenfélt, még mind elébb nyomult, úgy, hogy már jóval ágyuink előtt voltak s egyik derék kapitányukat egész század fogván körül, el is fogták; a mi sorunk is bele vágott, velök, az áttört vonal mindkét szárnyával kemény kardviadalba bocsátkozva. De ez alig tartott pár perczig, a Maros-folyam felől a partok alól s valami földmélyedésből hirtelen előtűnt egy ellenséges zászlóalj, oldalvást erős sortűzet adott ránk; egyszerre világossá lett a hadvezényelet előtt, hogy csel forog fenn s a lovas roham célja az ágyuk és gyalogság keresztűze által huszárságunk megtizedeltetése volt. Parancsnokaink *Visszát* vezényeltek s mindkét osztály sebesen, de rendben húzódott hátra a hid felé. A lovasság ezen hátra húzódása percében fogyott el a XI. és Ihsz őrnagy parancsnoksága alatt jobb szárnyon levő 55-ik zászlóalj töltenye, felváltotta őket a torontáli fejer szűrösök zászlóalja, addig, míg ezek töltényel látják el magukat. Ez új zászlóalj volt, mely látva a lovasság hátrálását, rö-

tön ott hagyta a hegygerinczen működő ágyukat; követte őket a közelökben tartalékban levő bihari lovas nemzetőrség is. Bem féltve ágyuit, sietőleg visszavonatotni rendelte, s minthogy a hegygerincz és hid közötti tér a sereg fölállítására és védelemre igen szük volt, a fővezénylet föladata csak az lehetett, hogy a sereg a hidon és vizen, minél hamarabb, minél kevesebb veszteséggel visszavonulhasson. A mi meg is történt, de nagy zavarral; gázolta biz ott a huszár a honvédet, a honvéd egymást, a hidra irtóztató tömegesen rohant mindenféle csapat. Bemnek ágyui voltak a legelsőek, maga állott azok megett s intézte az átmenetet; de volt a mi sorainkban is, a kinek a maga élete becsesebb volt azoknál. Kardlapozták, szuronyal tólták félre az ágyuk elől a menekülőket, nagy küzdelembe került, s a Württemberg-huszárok és egy szakasz magát elszánt Mátyás-huszár érdeme, hogy egy ágyunk sem maradt tul a hidon. Természetes, hogy a sereg nagy része a Sztrigyen a hidon alól vagy fölülr hatolt át, úgy, a hogy a zajló és be-betöredező jegen lehetséges volt. Veszett bele számtalan honvéd, huszár és ló is. Én Fekete nevű bajtársammal, ki kolozsvári segédpap volt, légutolsó ágyunkkal egyszerre léptem a hidra, a golyó sűrűn sivitott el fejünk felett és mellettünk, köpenyemen többnek ott maradt nyoma, én megmenekedtem, de Feketét a hidon innen egy golyó lováról leejtette. Nem tudom, meghalt-e vagy életben maradt. Soha nem láttam többé.

A taktikai szempontból nem helyeselhető lovasági rohamot Bem parancsa és az adott helyzet igazolja. A hidat feladnunk semmi körülmények közt nem volt szabad; a Mátyás-huszárok a fák miatt az országot hosszában levén felállítva, az ellenség egész

ágyúüteget irányzott rájuk s minden lövés rést ütött rajtuk. A XI-ik zászlóalj egyedül tartotta a csatárlánczot a Sztrigy partja egész hosszú vonalán. Négy ágyunk közül egy le volt szerelve, a töltény fogyatékán, a császáriak ágyuik erős tüze védelme alatt átjöttek volt a hidon, 25—30 már ágyuinknál volt. Csatárlánczunk egybe nem huzódhatott, mert akkor ott jöttek volna át s megkerülik kis csapatunkat. Semmi más lehetőség nem volt, mint a lovasságot áldozattal is rohamra vinni. Mi magunk kértük b. Keményt. Inkább hősileg elesni biztos sikerért, mint így egyenként lelővöldöztetni — ez volt századunk érzülete. Kapitányunk, Horváth Miklós nem volt e nézetben. Végre is b. Kemény a rohamot elrendelte. Neki rohantunk az átnyomuló Sivkovichoknak. Ők sortűzzel fogadtak. Kapitányunk elesett s öt vagy hat társunk, de a hidon volt gyalogságot egy perc alatt elgázoltuk, visszanyomva őket túl a hidon; a kik a hidon innen maradtak ágyuink körül, közel levő honvédeink lelőtték s így az ágyu és hid mentve volt; mert az ellenség az átjövételt nem erőszakolta. Időt nyertünk a már közeledő segély megérkezésére. Való, hogy a malomgát felől megkerültetéstől tartva b. Kemény is a fűzes egy tisztására vont vissza minket, a segélyt is megstírgette Bemnél; de téves értesülését belátva, alig fél óra múlva ismét korábbi állásunkba tértünk meg, lovasságunk pedig most nem uthosszában, hanem a fűzes szélén arczban terjeszkedett ki úgy, a hogy lehetett. Így az ellenség lövése nem tett bennünk oly nagy pusztítást mint elébb. Itt vártuk be, mig Czecz tábornok a Máriásyak kal rohamlépésben megérkezett. A cél el volt érve. E roham erkölcsi és katonai hatása a piski-i csatában el nem vitatható.

Még csak pár megjegyzést. Czech tábornok azt írja könyvében *), hogy Bem neki úgy nyilatkozott: „*vagy visszaveszi a piski-i hidat, vagy elesik.*“ Ez az ő jelleméből foly, minden vereségénél e vas akarat nyilatkozott nála; terveiben bizás volt s hadvezéri lángeszének önérzete. Nekem is mondotta ezt gr. Bethlen, de azt is megjegyezte, hogy meghátrálás esetére a Szent-András és Piski közötti hegymélyedéseket — hol délutáni csatáját vívta — hadállásul még reggel kijelölte volt s őt erre figyelmessé tette. Nem az elcsüggedés szava volt ez, hanem a minden áron győzni akarása és minden eshetőséggel előre számotvetése. Soha sem árult el ő elcsüggedést, sem önbizalmatlanságot, alparancsnokai eszére támaszkodást pedig legkevesebbé. Czech tábornok a medgyesi csata leírásában is olyasmit sejtet, a mi árnyat vetne Bem nagy alakjára. Pedig Bem úgy áll parancsnokai fölött, mint egy Jupiter Tonans a görög mythologia másodrangu istenei fölött. Nem szükség, sőt Bem dicsősége kisebbítésével emelni magát egy tisztje sincs jogositva. Elég dicsőség, a ki alatta szolgált, koszorúiban s az ő elismerésében részesült... A csata egyéb részeit a tábornok és Szigethi nyug. honvédezredes a valóságnak megfelelően irták le. A mindkét részről veszteség mérvére nézve, úgy emlékszem, 800—900-ra tehető az ellenfél halottai; sebesültei nagyobb részét elvitte, Padon 14 sebesült-vívő szekeret számítottak meg, a kik ott jelen voltak; a mi halottaink is többen voltak 400-nál, sebesültünk volt mintegy 300. Mint kapitányunk eleste után még ott Piskinél kinevezett tisztet, febr. 10-én engem rendeltek vissza azokat megszámlálni s a halottak elteme-

*) *Bem's Felásug* stb. 288. l.

téséről, a sebesültek ápolásáról gondoskodni. Ez csak hozzávetőleges lehetett, mert a nagy helyen folyt csata egész terét bejárnom idő nem volt s a Sztrigy vize sokakat elvitt hullámaival. A hid melletti korcsmában és udvarán magában volt 250—300 Bianchi- és Sivkovich-ezredi halott. Itt kétszer folyt négy zászlóalj közt a legvéresebb szuronycsata. Honvéd is sok feküdt halva mindenfelé. Itt láttam Korda (ugy tetszik, György) huszár bajtársamot nyárfára kifeszítve, még akkor is alatta levő szalmával félig megstítve, s még többeket különböző módon szörnyen elundokítva. Ezeket az oláh Landsturm tette győzelmök rövid időközében. Déván fölkerestem a sebesülteket, 4—5 szobán mentem végig, még mind szalmán fektüdtek, mely sok helyt véres volt; büszkén mutogatták sebeiket, miket a hazáért szívesen viseltek; több felől szólni nem tudók kézintését láttam felém irányulni vagy görcsösen fölemelkedni igyekvőket, kikben legkedvesebb barátimat ismertem meg; vigasztaltam őket, hogy ne aggódjanak, gondoskodik biztonságukról az öreg tábornok, ő küldött látogatásukra — mondtam — jó ápolásban részesülnek itt s ha ok lesz veszélytől tartani, elszállítatásukat elintézi. . . . Ilyenkor a betegeket az ellenséges földön maradás sebeiknél inkább gyötri. . . . Lelkökre kötöttem az orvosoknak a haza e hősei és mátyrjai hiv gondozását. Egy polgári tisztviselő is volt jelen, azt bizalmasan útasi-tottam, hogy ha veszély fenyegetné a várost, betegeinket a tábor után szállitassák, s meghatott szívvel távoztam el körtükből. Febr. 11-én Szászsebesben értem be a tábort s tettem jelentést a tábornoknak, a ki jónak látta másnap sebesülteinket csakugyan Kolozsvár felé elszállitadni. 12-én Bervére, 14-én Szász-Csa-

nádra, 15-én Medgyesre értünk. . . Oly manœuvre, a mely egy diadalmas csatával felér. A kit érdekel — katona vagy történetíró — olvassa meg a leírásokat, tegye maga elébe Erdély földabroszát s lássa meg, mely irányban szalad b. Puchner 10—12,000-nyi vert serge; üldözés helyett, hogyan vonul el K.-Fejérvár ágyui alatt Lámkerék felé Bem, a győztes, hogy hatol át járatlan helyeken s hegyomlásokon, ágyuit honvédekkel tolatva, titáni erőfeszítéssel igyekezve a székelységgel egybeköttetését újból helyreállítani, sietve folyvást hadjárata fő célja felé — Nagy-Szeben bevételére.

Medgyesen azon kellemes hírrel lepték meg Bemmet és táborát, hogy a derék Kiss alezredes és Gál Sándor ezredes febr. 12-én Segesvárt három rendes fegyveres, 2 lándzsás székely zászlóaljjal, egy osztály Mátyás-huszárral és hat ágyuval — együtt 6000 emberrel — elfoglalták s a tábornok rendeletére várakoznak, addig is a várost további védelemre megerősítették, a nemzetőrséget az egész Székelyföldön szervezték s Háromszéken tetemes haderőt hagytak hátra, melylyel a tábornok szintén rendelkezhetik. Bem a lándzsás zászlóaljakon kívül imént említett összes erőt Medgyesre rendelte, épen jókor, mert már 16-án hír jött Beszterczéről, hogy Urbán febr. 6-án a magyar határőrség előőrsi csapatát elfogta, 14-én a főserget Szered falvánál tulerővel megverte és szétszalasztotta s így Erdélyt és Kolozsvárt észak felől ismét veszély enyegeti. Tóth alezredes segélyül sietett ugyan, de csapatja nem volt elegendő sikeres támadásra. Bemnek kellett oda sietni; 17-én magához vette a XII. honvéd és három székely rendes zászlóaljat, a Mátyás-huszár *)

*) *Csecs tábornok* tévesen hagyta ki őket könyve 218. l.

kolozsvár-déézi osztályát, egy század Vilmos-huszárt s fél század Kress könnyű lovas 12 ágyuval, s éjjel nappal sietve febr. 21-én már kiützte Beszterczéről Urbán utócsapatát; másnap pihentetve kifáradt sergét, 23-án Jáádon megverte a főtábort is, a mely gyors futásában kétszer próbált ellenállani Borgó-Rusznál és Borgó-Zsoszénnél, de csakhamar elhagyta állását; utoljára Borgó-Prundnál egy hid mellett, védve elől egy folyamtól, hátul az erdő által, utoljára állott csatát s ez állást legtovább védte; de itt is csatát veszve, az országból távozott. Itt br. Bánffy János alezredes volt csapatparancsnok, a ki a csatát teljes biztonsággal s gyors magafeltalálást tanusítólag vezette s a mi erőnket és az ellenség gyöngéit ügyesen használta fel. Döntő volt e harcokban a XII-ik zászlóalj vitézsége, a hős Clement őrnagy alatt s három új székely nemzetőr zászlóalja, melyek néhány lövés után szuronyt szegezve rohamban kergették maguk előtt az ellenséget, átgázolva utána a vizen, kiütve az erdőből s a csatát ért néptelenné téve. Bámulatos sikerrel lőttek Gager tüzér főhadnagy ágyui: ellőtték az ellenség lovait, leszerelték egy ágyuját s egymásután ejtették el katonáit, szép részt érdemelve meg vezértünk s e nap dicsőségéből. Bem Tihuczáig kergette az ellenséget, akkor megtért, a határokat megerősítette, ott hagyott 2 székely zászlóaljat Sándor és Sárosi őrnagyok alatt, parancsnokká Tóth Agostont nevezte ki s maga többi sergével Medgyes felé vissza indult. . . . Engem egy titkos vágy hozott e csatákba, öcsém Jakab József láthatása, de a ki az első betöréskor elfogatott. Azt hittem, találkozni fogok vele. A sors nem engedé. Mikor a helyre léptem, a hol ő őrt állott s Urbán csellel törbe ejtette, égtem a bosszútól. Veszteségem kimondhatlan irt támasztott szí-

vemben. Megjelent képzeletemben nemes arcza, ifju deli termete, a mint nagy bulldoggjával alig fél év előtt Angliából haza érkezett. . . . Milyen férfi, minő jellem! Ily korán elveszteni őt, lelkem bálványát, családunk szeme fényét, a haza egy jogosan remélett kiváló tudósát! . . . Német- és Angolországban tanult, nagy matematikus, kilencz nyelvet beszélt, kolozsvári tanár és pap volt s köztüzérséggel cserélte fel, hogy ketten szolgáljuk a hazát; elfogták, besorozták, Gentből egy angol barátja atyjának kereskedő hajóján 190-n a joniai szigetekre menekültek, ő Syrában Chalchisban volt, midőn Bem ott meghalt; eleinte magániskolában, majd Athenaeben — azon helyen, hol egykor Plato — nyilvános tanodában latint és görögöt tanított, előkelő ismerői voltak, *magyar philosophus* volt neve; szerették és tisztelték, jövedelméből segítette övéit; végre a honvágy aszkórságot idézett elő erős testében, utolsó levele szerint 1854-ben elment a nápolyi fürdőkre gyógyulni: „ha többet nem ir — tudatá rövid levelében — tudjam meg, hogy nincs többé. . . .“.

S én azóta nem kaptam tőle levelet. Később bizonyos hírül hozták Syrában járt magyarok bizonyos halálát. Szegény testvérem! kire oly kevély voltam s kiben a legjobb testvért s egy tökéletes szeretett barátot birtam, korán elvesztélek. Azóta egyedül küzdöm az életben kettőnk ideálaiért! Nyugodj csöndesen a narancsok honában vagy Sappho népe zöld szigetein. Altatód legyen a tenger csöndes moraja. Én, mig élek, el-elvándorlok lélekben álmaid honába, s hiven szolgálom maig a mindkettőnk által oly igen szeretett hazát. Borgó-Marosény! Zord nekem a te vidéked! Zordabb hozzátok s testvérem

elrablóhoz szivem jege! Maradjatok itt átkommal s könnyeimmel. . . .

Még jól meg sem pihentünk, már febr. 27-én hire jött, hogy b. Puchner medgyesi táborunk megtámadására Szebenből kiindult. Azonnal utra keltünk, Bem itt is legelől, oly gyorsan, mint jöttünk; márcz. 2-án már csatát fogadott el s az ellenséget Nagy-Kapusnál teljesen megverte, 3-án lőszerei elfogyása miatt ő szenvedett vereséget s visszahúzódott Segesvárra. Én e két csatában nem vettem részt, osztályunk Segesvárra volt rendelve a tartalék sereggel; de a mint hozzánk hátra érkeztek, elbeszélték barátim a két napi harczt, melynek kiváló hősei gr. Bethlen Gergely, b. Bánffy János és Inczédi Samu őrnagy volt, a XI-ik hős zászlóalj hős őrnagya, a ki mint egy második Kinizsi Pál ugy harczott itt, lábán súlyos sebet, érdemjelt s alvezredek kitüntetését kapott s a kinek halált megvető hidegvértségét én több csatában, de főleg a piskii két napi csatában bámultam. Megállott ő zászlóaljával a golyó és rohamoszlop előtt mint a kőszál s szemébe nézett a halálnak; nem mozdult arcának egyetlen izma a legirtóztatóbb ágyudörgés közt; a rá karddal támadó lovasságot tömbbé alakított honvédekkel sorjában lövette le, a golyó süvöltésén mosolygott s füttyel gúnyolta ki; mindig előre ment, a hátrálást nem ismerte, minden győzelemnél döntő volt; a sok szót unta, inkább tenni s hallgatni szeretett; kitartó harcban, erős a bal szerencse közt, lovagias mint győző; katonáival együtt ett és ivott, dalolt és aludt künn a hótakart mezőn; szerette, védte őket, lelke hevét közölte ifju lelkeikkel; egészen a haza fia, a szabadság elszánt katonája. Igy érzett felőle a sereg. Mikor őt, a Hercules-férfit mások tették betegen kocsira, nehéz szivvel bucsuzott el

tőle zászlóalja, mely neki s melynek ő annyi babért s dicsőséget szerzett. . . . Bem Segesváron márczius 8-kaig szervezkedett, segélyt s löszert várt, erődítéseket emelt Szeben felől. A szászok Puchnernek tudtára adták, hogy itt Bemhez férni nem lehet, Fogaras felől ellenben a város egészen nyiltan, védtelenül áll. Ő egy erős kémszemlélő csapata által, melynek Bem csaknem szabad utat engedett a védművek erejéről meggyőződni: márcz. 9-én egész sergével járhatlan utakon, sáros hegyes tájakon átindult a Fogaras felőli vonalra, hogy Bemet, a hol nem is véli, ott lepje meg, ez pedig oldalvást küldve feléje gr. Bethlen Gergelyt egy erős dandárral, hogy ha visszatérne, neki dolgot adjon, maga főtáborával egyenesen Szebennek tartott; Medgyesről elüzte a helyőrséget, fél század gyalogságát elfogva, s maga hagyott helyette Perczi alezredes alatt egy 1500 főnyi hátvéd csapatot s négy ágyut azon rendelettel, hogy ha Puchner Segesvárról utána nyomulna, őt Szeben bevételéig tartóztassa fel. E csapatban voltam én is a Mátyás-huszárok első osztályával. Márcz. 11-én b. Heydte délelőtt 10 óra-kor megtámadott, de a midőn csapatunkat szemben látta s tüzröppentyűink néhányszor gyalogsága közé perzselve, hasitva besustorogtak, oly ijedtség szállta meg őket, hogy mindenöket elhányva, nyakra-főre siettek ki lőtávolunkból. A röppentyűt itt mi alkalmazztuk az erdélyi harcokban legelőbb, az oláhok *sárkány ágyunak* nevezték s addig szaladtak előtte, a meddig szemök látott. . . . Itt csatlakozott hozzánk a Kolozsvár felől megérkezett Károlyi-huszárok egy osztálya. A lelkes gróf Károlyiak t. i. gr. Batthyány első felhívására 800 főből álló lovas nemzetőr ezredet állítottak a megtámadott haza védelmére önköltségü-

kön, mindenik 100 p. forint foglalt kapott s 12 kr. napi dijt; biztosítva voltak, hogy a ki megsebesül s szolgálatképtelenné lesz, élethosszig gondoskodást nyer; jó kinézésű, erőteljes, magyarul mind jól tudó fiukat vettek be. Mily áldozat! Minő nemes hazaszeretet ez! Az ily aristocrata, a ki kötelességét így teljesíti, élvezheti s élvezze is büszkén nagy birtokát s szép jogait, az ily nagy lelkű nemzetségre kevély lehet nemzetünk s ők elmondhatják: *mi vagyunk a haza!* Nem hallgathatom el itt egy magyar conservatív főur eljárását. a kit gr. Batthyány és a belügyminiszter Somogy megye főispánjává nevezvén ki, azt nem fogadta el s lemondó levelében ily kifejezésekkel élt a magyar kir. belügyminiszterrel szemben: külczim: *„Tekintetes Szemere Urnak — Belügyminiszternek“*, belől: „A megajánlott hivatalt nem fogadhatom el . . . a tisztelt miniszter urnak szolgálja: gr. Zichy János m. k.“ E néhány szó föltárja azon főur egész belsőjét, önvédelmi harczunk s a magyar miniszteri kormányzás iránt kicsinylő megvetést, sőt gúnyolódást árul el. Nem Szemere urral állott ott szemben a leköszönő, hanem a magyar nemzet miniszterével, nem csak valóban *tekintetes* urral, de a ki a magyar koronás király tanácsában ülő méltóság, az ország Dignitáriusa volt, egyik legkiválóbb fia a hazának, disze a magyar kormánynak. Mily óriási a különbség gr. Károlyi István és gr. Zichy János eljárása közt. A haza ügye irányában való sivár érzés ezen és hasonló szorványos, de később megsokasodott tünetei voltak okai annak, hogy mi szent ügyünket a legdicsebb küzdelem s a nemzet többségének leghősibb önfeláldozása után, végre még is elvesztettük.

Bem biztosítván magát hátulról b. Puchner elle-

nében, gyors léptekkel sietett régi célja felé előre: Szelindeken, mindnyájuk bámulatára! kozák portyázó előőrseket talált. Ki katonái voltak, ki hívására, hogy s miért jöttek ide? hátrább érinteni fogom. Huszáraink nem futásra, repülésre indították doni vendég jóakaróinkat. A mint a tábor a szebeni szőlők alatt csatarendben előre haladt s ezen kozákok ágyuinkra rohamot kíséreltek, Bem lőtávolságba engedvén őket, oly sorlővést adott rájuk, hogy a sánczokon kívül többé láthatók nem voltak; hős csapatjai mentek előre, muszkát, osztrákot elgázolva, ágyui szórták a gyilkoló golyót s terjesztették ellenünkben a halálos félelmet, mindaddig, míg régi szándéka valósult, óhajtságainak s hosszas küzdelmeinek végcélját elérte. Különös játéka a sorsnak, hogy honvédeink közt a harcban, a XI-ik zászlóalj élén új őrnagy, gr. Bethlen Olivér, a Máriásy-, és egy székely zászlóalj, a debreczeni vadászok, az 55-ik zászlóalj élén Ihász őrnagy, tehát éppen azon csapatok voltak jelen, melyek e nap dicsőségeért legtöbb vért és emberéletet áldoztak. A tüzéritegek közt ott volt a kolozsvári 3 fontosnak meglevő négy ágyuja is, s két legjelesb tüzemestere Bányai Vitális és Tompa János, ágyúik bátor és sikeres működéseért a hely színen nevezettek ki Bem által az első tüzér, az utóbbi utász hadnagygyá. . . . A XI. zászlóalj, mikor a rohamvonal először csaknem a pallissadokig hatolt, zúgolódott, hogy a nagy sötétség miatt nem lehet látni, Kiss Sándor alezredes meghallotta. Csak ez a baj fiuk? mindjárt segítettünk rajta. Az ágyukhoz nyargalt — írja Szigethy Miklós *) — s pár percz alatt golyó süvöltött el fejük felett, egy nagy durranás s egyszerre

*) *Adatok* stb. 80—81 ll.

minden világossá lett előttük. Kiss gránátot vettetett a város szélén levő házakra, az szalmás házakat talált és szerencsésen gyújtott. Látták, hogy tán 100 lépésnyire sincsenek az ellenséges sánczoktól, szemben a nagy pallissade-kapuvál. „*Rajta magyar! Éljen a haza!*“ hangzék végig a lángoktól veresre festett sötétségben . . E kiáltással az egész ostromló sor szuronyt szegezve rohant előre, a sánczokat iszonyu sebességgel megmászta, a kaput betörte, a tűzereket saját ágyuik mellett lekaszabolta, a hosszú köpenyeges muszkák megiramodtak s Bem és serge Szeben urává lett

XXI.

Bem és hadserge Nagy-Szebenben. Három heti pihenés. Schreiber Simon és a hadi sarcz. Tiszti bálók. A szabad eszmék hatása a zárdák lakóira.

1849. márczius 11-én éji fél 11 órakor lett ura Bem Nagy-Szebennek. *) A Teréz-Árvaház közelében gránáttal fölgyújtott pár ház lángja elaludt, az apró puskaropogás megszűnt, az éji világításon látszott a kényszerűség; a mellékutczákban pokolsötét, csak a nem várt új lakók, az elhelyezkedő honvédek által gyújtott mécs- és gyertyavilág pilláncsolt ki néhol az ablakokon, kísértetiesen tüntetve föl az éjt s az ideoda vonuló idegen alakokat. A requizicio teljes meg-

*) A szebeni *Siebenb.* Bote tudósítása szerint a város bevételekor elfogatott 21 ágyu, 6000 ágyutöltény, 1 millió gyutacsos puskatöltény, 5000 puska, 150 mázsa lőpor, roppant mennyiségű katonai öltöny és felszerelvényi czikk, 2 törzs-tiszt, 14 német s muszka tiszt, 500 közvitéz, 123 sebesült a kórodákban. *Honvéd*, 1849. 71. sz.

akadályozása ugyanis, -- bár szigoruan tiltva, — pajkos katonáink között kivihető nem volt. Kivált élelemről és innivalóról gondoskodott bizony ott az ostromban részt vett minden ember, akit a házi gazda szivesége ettől föl nem mentett. Az elfoglalt ágyuk hosszú sorban voltak felállítva a piaczi plebánia előtt, leszerelten s többnyire beszegezve. Különös érzések közt néztük a gyilkolás ez eszközeit, melyek annyi jó katonánk s kedves barátunk életét oltották ki azon pusztító harcokban, a miket a január 21-k első csata után e város bevehetéseért kiállottunk. A győzelem e pillanata azonban minden fájdalmat meggyógyított, minden szenvedést feledtetett. Az öreg tábornok az oroszoknak a verestoronyi szorosból kikergetésére egy, br. Puchnernek Brassó s az ott rá várakozó háromszéki székelység felé nyomására más osztályt küldött ki, Szebenbe új erőket rendelt be; a szomszéd falukban erős őrséget állított... Az üldöző huszár csapatoktól csakhamar azon tudósítást vette, hogy osztrák és orosz minden irányban vad futásban siet ki az országból, ellenállásra nem gondolva; hivatalokat, pénztárokat, tisztviselőiket, a nemzetőrséget, az ifjúságot, a megjegyzettebbek nőiket s gyermekeiket is magukkal vitték... Éjfél után 2—3 órakor mély csend lett az egész városban; mi rég óhajtott öröm-mámoros pihenésnek, ellenfeleink magukra nézve irtózatossal halotti némaságnak mondták azt.

Néhány nap telt bele, míg Verestorony, Brassó és Segesvár-Fogarás felől visszaérkezett a különböző hadműveletekre kiküldött csapatok fölösleges része, hírül hozván, hogy Erdély földén — a gyulafejérvári s dévai várórségen kívül — többé német és muszka katona nincs. Bem két havi fizetés jutalmat és három heti pihenést adott hős

hadseregének, melylyel az alig három hónappal ez-
előtt rábizott nagy feladatot annyi sanyaruság s véres
harcz után, háromszor nagyobb katonai erővel s a
200 ezernyi román „*Landsturm*“-mal szemben oly
dicsőségesen bevégezte. Mily isteni napok voltak ezek!
miket felhő sehonnan nem homályosított. Mily égi
örömek! melyekbe egy csepp keserűség sem vegyült.
Ruháinkat rendbe hoztuk, mert hónapok óta ren-
des mosatásra sem volt időnk — a nappalt menetben
lovan, őrálláson, táborban, az éjjeket csaknem foly-
vást uton töltöttük; hogy az ellenséget meglephessük,
vagy megelőzzük, néha egy éjjen 10—15 mértföldet
nyomultunk üldözött elleneink nyomába, vagy — mi-
dőn öregünk valami szándékát megtudta — elébe.
El voltunk kallódva, változóink feketék, hajunk, sza-
kálunk megnöve, fegyvereinkre s hű bajtársainkra
— kedves lovainkra sem fordithattunk elég gondot
és figyelmet. Szemben újra szereltük magunkat. Bem,
a szemléken kevélykedve nézett csinos tiszti karára s
tűgyes huszáraira, tisztán öltözött, daliás tekintetű gya-
log honvédeire. Arczunk vidám, bajszunk kipödörve,
sarkantyunk, a kard, tölténytáska, pisztolyaink s a
lovunk kantára és nyereg szijjazata fényben ragyo-
gott. Óh istenem! de szép katonaság volt ez a ma-
gyar huszárság és gyalog honvédség! Mennyi intelli-
gencia, mily harczias érzés, minő szabadságszeretet
s lelkekben és karjaikban mekkora nemzeti erő! Maga
Árpád büszkén nézhetett volna e szép hadseregre...
Boldog s dicső kor! hogyan és miért tűn el oly
hirtelen?

Én ez idő alatt Makray László őrnagy s térparancs-
nok mellett voltam berendelt hadsegéd. A polgári kor-
mánybiztos később jövén meg, egy ideig mi végeztük

el az előforduló ügyeket. A rendeleteket s válaszokat én fogalmaztam, az információknál s kihallgatásokon mint a viszonyokat ismerő jelen voltam. Egy alkalommal a városra kivetett hadi sarcz egy része elengedését kérni a polgárság Schreiber Simon akkori polgármestert küldötte a térparancsnoksághoz, kit a magyarok ismertek és becsültek.

Schreiber kis vékony, élénk fekete szemű és bajuszu, csöndes flegmáju, eszes és igen jó tapintatu szász ember volt. Ismertük, mint Szebennek minden erdélyi országgyűlésen vezérkövetét. Magyarul igen jól tudott, ismeretei alaposak, a magyarokkal érintkezésben eszélyes és meggondoló volt. A szászok a nemesi kiváltságok eltörlésén kívül semmi magyar reformeszmét és indítványt nem pártoltak s az erdélyi országgyűlésekkel mindig ellentétben állottak. A magyar nyelv, muzeum, színház, országház visszatetszést költött bennök. Huszonkét szavazatuk volt s előterjesztőjük Schreiber, aki ellenző beszédeit egy-egy óvás-sal végezte be, mit jegyzőkönyvbe igttattatni kért s rá mind a 21 társa felállott, elmondva ki jobb, ki rosszabb kiejtéssel: *pártolom szebenszéki követtársamat* s az óvást is valamennyien aláírták.

Egyetlen nehéz kérdés sem volt, melyben Schreiber nem beszélt, mert társai látván kitűnő talentumát s parlamentáris erejét, a kényes, gyakran odiozus dolgokat ösztönszerűleg ráhárították. Neki kellett a magyarok haragjának magát kitenni. De ő ezt úgy tette, modora oly sima, szavai oly él- és epenélküliek, érvelése annyira tárgyias és nem üres volt, hogy alig lehetett rá neheztelni. Ő kedélynyugalmát soha el nem vesztette. Minél inkább dörgött Wesselényi, sujtotott és vágott gúnyos élceivel b. Kemény Dénes és

Szász Károly, Schreiber annál csöndesebb és hidegebb volt. Egyszer emlékszem, hogy ő is zavarba jött s a magyarok is megharagudtak rá, midőn 1846-n a magyar nyelvi törvényczikk fölterjesztésekor nemzeti pecsétjök kiadását s a fölterjesztés alá nyomtatását megtagadták. Valóságos harci zaj tört ki az országgyűlési teremben: a követek ülőhelyökről felszökdös-tek, kardjaikat csörtették, sok markolatára vágta kezét, a szemek csillogtak — csak egy szikra kellett volna, hogy lángra gyuljon a tűz, tettelegességre kerüljön a szóvita . . . Vége az lett, hogy a szászok engedtek, pecsétöket a szokott *óvás*-sal kiadták s így tudott az erdélyi magyarság csaknem az utolsó órákban egy nagyon is gyönge törvényt alkotni nemzeti nyelve védelmére. Még 1848-ban is ilyforma jelenet volt megújulandó az *Unio* kimondásakor, de ezt a kormányzó gr. Teleki József bölcsessége megakadályozta.

Ez a férfi állott előttünk mint kérő, annak a Szebennek nevében, a mely ilyen állást foglalt el a magyarral szemben századok óta s a mult évben is a reakciónak kaput és szívet első tárt, azok után, a mik a falai között s a csatatérekén hónapok óta kormányunk s nemzetünk ellen történtek. Schreiber magyar ruhában jelent meg; magyarul beszélt, a magyar hadsereg győzelmeihez szerencsét kívánt, Bem tábornokot, mint dicső hadvezért s nagylelkű embert magasztalta, a magyar katonaság kiméletességét elismerve; a várost azzal mentette, hogy a mit tett, helyzeténél fogva volt kénytelen tenni, mint a cs. kir. katonai kormány székhelye; hangsúlyozta, hogy a mi a közönség nevében történik, nem minden polgár helyesli; vannak, a kik a magyar alkotmány áldásait

s becsét ismerik, de nézeteiket a többséggel szemben érvényesíteni nem bírják; ő ismeri és szereti a magyarokat, velök sokat élt, köztük számos barátja van, ő és fiai a magyar nyelvet szintén beszélik s a magyarok iránt ellenszenvök nincs. Ily érvelés után a hadi sarczra tért s némi haladékot és leengedést kért, mert — úgy mond — a leggazdagabbak elmentek Oláhországba s azoktól nem lehet a rovatalt megkapni; ha a tábornok az itthon maradottakon véteti fel az egész sarczot, azok fognak lakolni, a kik már ittmaradásukkal loyaltást tanusitnak. Többet is szólott s oly okosan és megengesztelőleg, hogy ha Bem az ily dologban kimondott szavát megváltoztatni szokta volna, Makray tán meghajlik; de keze meg volt kötve, parancsa a kivetett hadi sarcz fölvevése volt. „A katonaságnak zsold és jutalom kell — mondá. A kik itt vannak, megkapják majd a vissza és haza kerülőtől. De katonáinknak szükölködniök nem szabad addig, mig főparancsnokuk Bem. Ez elől kitérés nincs.“ Ez adatott ki válaszul szóval és írásban. Schreiber az elengedést nem, de hogy abban a szék falvai is részesüljenek, megnyerte, a honvédség hova tovább mind békülékenyebbé lett s az első napok feszült hangulatát mindkét részről jobb váltotta fel. Mikor az udvariasan, de katonai határozottsággal szövegezett választ átadtam, megolvasta s úgy látszott, nem tett rá kellemetlen hatást. . . . Mikor 1861-ben napirendre jött, hogy a a százszok közül mint harmadikat, kit nevezzenek ki a visszaállított kir. kormányshékhez tanácsossá, én voltam az egyik, a ki gr. Mikónál mellette sokat erősöködtem. Nem sokára egy bizottságban együtt dolgoztunk; ő mint már tanácsos, én mint bizottsági jegyző. Az első gyűlés után megszólított, hogy nem tudja

honnán ismer engem, de valahol látott. „Igen — felelém én — 1849. márczius 14-én Makray László szebeni térparancsnoknál. Akkor is tollvivő voltam, mint huszár hadnagy.“ Richtig, ugy van, — válaszol az öreg — most már tudom. . . Mily sulyos időket éreink. . . Hála istennek, hogy hátunk megett van jegyzém meg én s azóta egymásnak folyvást becsülői voltunk. Egy kitünően művelt, alkotmányos érzelmű és sok ismeretű fia régóta b. ü. miniszteri titkár, de sokaknál méltóbban s régebben lehetne már s vajha lenne is! osztálytanácsos!*)

Alig telt el 4—5 nap, a szebeniek részéről a félelem és a gyűlölet is annyira csillapult, hogy érintkezni kezdtünk egymással. Sok eltávozott visszatért. Katonaságunknak meg volt parancsolva a polgárokkal méltányosan s udvariasan bánás. A legénységnek szívére kötöttük, hogy már le levén győzve a szebeniek, rútol banni velők s keseríteni őket nem szabad, ez nem férfias, s magyarhoz nem illik. Meg kell őket nyerni kimélettel s igazságos eljárással. Ha illetményünket megadják, követelésünknek vége. Mi művelt emberek vagyunk, a haza szabadságát védjük, ők a haza polgárai, a mi testvéreink, akik bár félre voltak vezetve, de most már a megtérés útján vannak, nem szabad őket a magyar alkotmánytól és kormányrendszertől elidegenítnünk, sőt meg kell nyernünk. A tisztikar ezen szelleme átment a közhonvédekbe is. Igyekezett magát mindenki megkedveltetni s a ki kívánta, annak szolgálatot tenni. Én — ha nevében nem csalódom — egy Haupt nevű *kovácsmesternél* voltam szállva, azon keskeny

*) *Tisza* miniszterelnök igazságszeretete elégtételt adott a derék férfinak. Ő ma osztálytanácsos.

utczában, mely a mézszáros és disznódi utcza közt van. Távoztamkor megkönnyezett férj és nő, mert megbecsültem őket s rendben tartottam huszáraimat; másokkal is sok jót tettem, mit fogságomban jóssággal viszonzotak.

Nem lehetett nagyobb bizonyosága a szebeniek irántunk való érzülete jobbra fordultának, mint az ott tartott magyar tiszti bálók látogatottsága. Tábornokunk arra is gondolt, hogy tisztjei a pihenés e rövid napjain mulassanak s a szász és német előkelő köröket megnyerjék. Fényes bált rendezett gr. Bethlen huszárezredes és a főtishti kar, meghívták a legjobb családokat, gondoskodtak*) az iny, a szem, a fül és a tánczkedv minden igényéről lovagiasan, izléssel s pazar bőkezűséggel. Komoly férfiak s tisztos matronák vitték el szép szőke lányaiikat e mulatságokba; elmentek mosolygó arczu menyecskék s bár sok volt köztük feketében s eleinte valamennyi tartózkodó és komoly, szívök jege lassankint felolvadt, a magyar zene és élénk kedély meglágyította őket, utóbb vidámmakká lettek s jókedvvel járták a keringő és francia négyes mellett a magyar csárdást, tüzről pattant huszárok s szép barna magyar bakatisztek karján, ki-

*) A gr. Bethlen ezredes által már márczius 27-én és 31-én rendezett tánczvizigalomban a városnak egész szép-világa jelen volt. Pintye Nina és Lina k. a. őrizték meg a kezeinnél levő csinos meghívókat, kik a Veres-toronynál levő 55-ik zászlóalj tisztikarától is meghivattak egy május 1-ői vizigalomra. E két derék hölgy atyja Pintye Péter román, anyja Szabó Anna magyar nemes születesű, két fítestvérök Soma és Károly a honvédek sorába léptek, József nem tűrhette a puskapor szagát. A Pintye-ház egész lélekkel igyekezett a szabadság hősei, a sebesültek s később foglyok sorsa enyhítésén. A két derék hölgy a tábornoknak is bemutatattván: koszorút nyújtott a győztes fővezérnek, mit az kedvesen vett s köszönte lelkes részvétüket. . . . A honvéddé lett fiuk és egyik nőtestvérök ma szép hivatalban vannak, uj nevék: *Borsséki*. Derék emberek, jó hazafiak!

világos viradtig. E vig órák közelebb hozták egymáshoz a sziveket, a nemzetiségi ellenszenv eltűnt, komoly harczosaink lovagias előzékenységgel köszönték meg Szeben delnöinek a nyújtott örömet s ezeknek szintén volt okuk kellemesen emlékezni vissza magyar udvarlókra. A menekült férjek előkerültek, a szebeni társadalom mogorva jellegét elveszítette. Mikor fogságba oda kerültem, nem egy oldalról tapasztaltam ez idők ismeretségeinek enyhítő befolyását. Szeben hölgyei sok fogoly magyar tiszt védelmére eszközöltek férjeiktől vagy férjeik által kedvező bizonyítványokat: néhánynak fogsága ideje rövidült meg, soké elviselhetőbbé vált.

Ideiglenes tisztsegéd koromból még egy jellemző esetet kell emlékezetben hagynom.

Egy napon a katonai jelentések végeztével, 10 óra körül, feketébe öltözött s fehér fátyollal eltakart két hölgy jelent meg a katona-parancsnoki irodában, mely, hajól emlékezem a riskása utcai Kisling-házban volt, én az előteremben voltam. A finom fátyol mögül halvány fehér arcz, sötét égő szemek, ébenfekete szemöldök, római szabásu orr és piros ajkak tüntek ki. — Az egyiknek mell-zsebében összehajtott fehér papír-iv vala, félig kiérve s keresetlen eleganciával az egyik kéz két ujja közt tartva, a mi a szem pillantását akaratlanul is a fölötte gyöngén kidomborodó mellre vont. A mint belépni láttam, tiszteletet fejezve ki irányukban, eléjük siettem s helyet mutatva, kilétöket kérdezém meg, s hogy mivel lehetek szolgálatukra? „Én a helybeli Orsolya-nőzárda fejedelemasszonya vagyok — mondá egyik — nevem társam Mater szintén apácza, jöttünk a parancsnok urhoz egy kérésünket szóval, vagy

ha szükség, írásban előterjeszteni. Kihallgattatást óhajtok.“ Pár percnyi türelmet kértem. „Ebben gyakorlottak vagyunk“ — jegyzé meg az eddig hallgatott apáczahölgy. Én bementem jelentést tenni. A dolgot előadtam s a teendőkre nézve megállapodtunk. Makray László őrnagy maga nyitá föl az ajtót s nyájasan köszöntve, belépésre kéré fel a hölgyeket. . . . „Segédtsztem ismeretes a helyi viszonyokkal és író — mondá rám mutatva — őt használok fogalmazásokra. Ne feszélyezze jelenléte — kérem Nagyságtoakat — ügyök előadásában.“ Helyet foglaltak s a fejedelemasszony bocsánatot kért a szokatlan ügyben, a viszonyok által rájuk kényszerített folyamodásért. „Mi is e hon szülőtti vagyunk — ily formán szólott — s bár rendünk szabályai elzárnak az élettől, de annak ránk hatását tőlünk nem zárhatják el. Látjuk hazánk küzdelmét, halljuk szavát. Néma áhítatoskodásunk s szenvedő honszerelmünk mit használnak? Házi tűzhelyéhez vágyik mindenikünk, hogy kiki ott tegye meg kötelességét, cselekvőleg, a mennyire telik. Azt jöttünk kérni, hogy e célunkban segílyt nyerjünk. Adjon vagy eszközöljön a parancsnok ur nekünk s rendünk kimenni kész tagjainak engedélyt a társadalomba visszatérhetésre.“

Néhány szót váltottunk a hatóság és illetékesség, a lehetőség és siker felett. . . . Adjanak-e be írást? kérdezték. Ez nem látszott gyakorlatinak, amazokat nehezítették az ország hadi lábón, Károly-Fejérvárnak, a püspöki lakhelynek körülzárva léte, minden közigazgatási hatóságok fölbomlott-volta. A kérdés felsőbb jóváhagyás reményében azonnal teljesítésénél egyéb nem maradt fenn. Ezt a szerzet anyagi önfenn-tartása is sürgetővé tette, minden jövedelmi forrásuk

megcsökkenése miatt. . . . Az őrnagy nekem rendelte a hallottak értelmében a válasz fogalmazását. . . . Teljesítettem. Ő elfogadta s aláírva, a fejedelmasszonynak átnyújtotta azon kijelentéssel, hogy ámbár igen sajnálja a formák meg nem tarthatóságát, de a zárda hölgyeinek honleányi érzülete a mint őt, úgy kétségkívül a kormányt is meghatja; é, részéről adott kilépési ideiglenes engedélye illetékes helyen jóváhagyását kieszközölni igyekszik. A kérelmező hölgyek arczukon és szemeikben élénken kifejeződő örömmel távoztak s pár óra múlva Nagy-Szeben utczáin széltében lehete látni zárdai szűzeket. A feltűnő jelenség okát irodánk tagjai mondották el itt-ott a nap folytán kérdezősködőknek. Nem egynek voltak ismerős házai, a hol addig is engedélylyel olykor megfordultak. Most már szabadon tették látogatásikat. Természetes, hogy az ily házak most látogatottak voltak. Én is töltöttem nemsokára két ismerőssel egy kedves estét a zárda közelében lakó Ágotha János rajztanár szeretetreméltó családjá körében. Megható dolgokról beszéltek e kedves, érzékeny teremtesek órahosszant. Minő a zárda-élet? Hogyan töltik be a nap 24 óráját? Minő szenvedéseket mér rájuk fogadalmuk? Mennyire sovárognak ki a társadalomba, melynek ők élő-halottai? S mily különös sors az, hogy nekik, a kik emberek, halandó természettel, s embertársaikat szeretik, angyalokként szüntelen az égiekkel kell társalkodniok, szívök kielégítését isten szeretetében kell keresniök s feltalálniok. . . . Csak akkor sajnáltam, hogy költő s regényíró nem vagyok. Lehetett volna gyönyörű részleteket venni át ez egészen naiv s ujdonságánál úgy, mint lélektani tartalmánál fogva megkapó, ártatlan csevegésből.

Ez a kedves, kedves Agótha-ház! Mennyi örömmel tartozom én nekik! Ő festette le nekem börtönben fölkereső drága anyámat is, — az anyák legjobbikát — a ki midőn honvéddé létemről értesítettem, azt írta nekem vissza: *„helyeslem tetteidet, mindent a hazától vettél, mindeneddel tartozol neki!”* — a kit a földben is áldjon meg az isten. Harminczkét év óta hordozom szivemben az ő és nemes neje emlékezetét. Titkos benső örömmel vallom meg, hogy nyugdíjaztatásakor — a minap — végtelen hálatartozásomból egy parányit lefizetni szerencsés voltam. . . .

Az adott válasz tartalma — ha emlékezetem nem csal — a hon veszélyben létével, a rend szűk anyagi helyzetével s a zárdaszűzek családainak aggodalmával indokolt ideiglenes engedélyadás volt a társadalomba visszatérésre, lelkők megnyugtatója s a veszélyben levő hazának erejük szerint szolgálhatás végett. Fenn van e ma valahol? vagy a súlyos sors miatt, mi a kérelmezőket érte, elzüllött, megsemmisült-e? nem tudom. Eltekintve mindentől, magáért a tényért, auna nagy korszak egyik igen becses emléke most is, de az lesz később ez iratka, ha fennmarad a történetírás számára. Én legalább ennyit följegyzendőnek láttam. A neveket elhallgatnom gyöngédség kötelez. Az a fejedelemasszony, a ki később a rend fejévé neveztetett, a ki alatt a zárda ismét megnépesült s a várossal könnyebb önfenntartásuk tekintetéből lakhelyiségök egy része értékesítése iránt tárgyalást folytatott, szintén adatok nyomán ismeretes előttem. Az is érdekes. Szép helyet foglalhatna el mindkettő a rend írott történetében. . . . Most ismét egy szomorú eseményt láttak e falak, bűnös merénnyt nemzetünk ellen, elkövetve egy szivtelen idegentől. Vajjon ki ment meg tőle, elégtételt adva a megbántott közérzelemnek?

XXII.

B. Puchner és az oroszok Erdélyből kiszorítása. Gábor Áron, az ágyúöntő székely. Az erdélyi hadsereg éa Bánátban s Bácskában. Vetter Antal altábornagy és az 1849. jul. 14-iki szeghegyi csata. A császár a szőregi hídfő előtt. A catastropha.

Századunk Nagy-Szebenben maradván helyőrségtől, a további csatákról közvetlen tudomásom nincs; az oroszok Verestoronyról kiverését egy 55. zászlóalji bajtársam, Pap János százados följegyzéseiből igtatom ide. Szeben bevétele után néhány kisebb csatározása, Feketehalomnál 3 órai ütközete volt sergünknek a szövetséges ellenséggel, azután Törösváron s a Tömösön Erdélyből kiszorítottak s Brassó békedijul 40.000 forint sarcot fizetett. Valóban e város és szász honfitársaink hálával emlegethetik Bemet és a magyar hadsereg nagylelkűségét, hogy őket, a kik a szabadság ügyét, saját hazájukat árulták el, rá külső ellenséget, Európa legszolgáibb katonaságát hozván, érdemök szerint meg nem lakoltatták. Brassó és Nagy-Szeben szász és román lakosai — bár mint szabadkozónak utóbbiak — együttes behívói az oroszoknak. . . . Nemes czélú szövetekezés democraticus érzelmtől és szabaddá csak imént lett néptől! Az esemény köztudomású, az eredeti iratok egy részét én bocsátottam a történetírás rendelkezésére *) — elbeszélése fölösleges. . . .

Mielőtt Bem Brassóba siető serge után indult volna, márczius 15-én Ihász őrnagyot az 55-ik, Kabóst, egy székely zászlóalj őrnagyát s egy vadász osztályt a kellő ágyufedezettel rendelt az oroszoknak a

*) *A Magyar Polgár Nagy Naplója* 1873. Kolozsv. 1872. 118—126. ll.

verestornyi szorosból kiűzésére; Kabósnak az országuton kellett előre hatolni, Ihász honvédeknek és a vadászoknak a havasi kanyargó oldalösvényeken és sziklák közt az oroszok hátába kerülni, s mikor másnap Bem ágyuit meghallják, a völgybe rájok lerohanni Délben indultak el, s hajnalban már az erdőségek védelme alatt, s a kősziklák közt oly közel jutottak, hogy őket láthatták. Az ágyu megszólalván, Ihász csapatai arra tartottak, az oroszok egy hidra állították fel ágyúikat, a mieink csakhamar azok parancsnokát — egy herceget ejtettek el, azután társai közül többet; azok látva, hogy meg vannak kerülve, futásnak eredtek; de a mieink rájok rohantak, sokat a Kontumacziánál, többeket az uton lőttek le, néhány sebesültet és halottat magukkal akartak vinni, de nem messzire szemek láttára az Oltba lökték. A határszélen még egyszer állást foglaltak, a mieink itt is oldalvást az erdőbe siettek, hogy hátuk megé kerüljenek, mit azok látván, makacs harcz után megszaladtak s éjji 11 órakor nyakra-főre bevonultak Oláhországba. Bem a verestornyi szoros védelmét e két derék zászlóaljra bízta, parancsnokává az itt kinevezett Ihász alezredest téve, a határok megerősítésére utasítást adott, s így ment márczius 17-én Brassó felé főserge után.

Bem és az erdélyi hadsereg sikerei rendkívüli hatással voltak szabadságharczunk további folyamára. A szebeni jan. 21-ki és márcz. 11-ki 1849-ben, a vizaknai febr. 8—9-ki, medgyesi márcz. 2-ki, erdélyi nagy csatákra rögtön következtek, a tápio-bicskei ápril 4-én, isaszegi ápril 6-án, váczyi ápril 9-én, nagy-sarlói ápril 19-én s így tovább Budavár bevételeig! Csaknem uj lélek s harcziasb hangulat szállotta

meg a nemzetet és honvédségét. A többi hadseregben fölébredt az ambitio és nemes verseny ösztöne; égtek a vágytól, hogy ők is magukra vonják a nemzet méltányoló figyelmét. „Diadal koszoruzá zászlóitokat — így irt Erdély visszafoglalása után Bemhez és sergéhez a magyar hadügyminiszter — hűségtek, kitűréstek, vitézségtek jutalmául. A csak most képzett sereg megtörte Ausztria táborát szabadság és jog iránti lelkesültével s elszórta a szabadság ős ellenségeit, a segélyül hívott orosz csapatokat. . . . Többet vívtatok ki hős tábornoktok vezérlete alatt, mint egy elpusztított tartományt — egy lapját vívtatok ki az elhalhatatlan emlékezetnek a világtörténetekben. A nemzet hálás jutalmat nyújt diadalmas seregének oly vitéz mint bölcs vezére által, s igazságos kezeibe teszi le hősei számára a hű elismerés jeleit. Királyhágón tuli vitéz hadsereg! Magyar hon hősei! Vegyétek házatok hadügyminiszterétől a nemzet háláját!“

Nagy szó volt ez, a legbecsesb adomány, a mi várható volt önfeláldozásunkért. És ez eredmények legfőbb tényezője a székelység egész erejének a harc mérlegébe vetése volt. Az anyaország 12,000 főnyi segélye mellé, a mi Bessel bejött s azután beküldetett, az Erdélyben eleve alakult különbféle csapatokon kívül, melyek az egész kis országnak voltak ugyszólván virága: Csik 11,300, Háromszék 12,000, Udvarhelyszék 5,500, Marosszék 6,000, Aranyosszék (ezt csak 22 falu teszi) 2,300, együtt: 37,100 önkéntest állított Bem zászlói alá! Ezekből egészítették ki az anyaországi, ezekből alakultak s egészítették ki az erdélyi honvéd és határszéli zászlóaljok, lovas, vadász- és tűzércsapatok, szervezve levén ezeken kívül még a belcsendre ügyelő nemzetőrség. A fölkelt

hős székely nemzet szírtmellén törött meg a szász-ság, oláhság, osztrák, orosz összes küzdő hadak ereje s szétzúllott az annyit magasztalt kétszáz ezernyi oláh lándzsás tömeg! S hogy a székelység ily imposans erőt állithatott ki a hon védelmezése végett csataérre, a már említett tényező férfiakon s főként a lánglelkű Gál Sándoron kívül nagy mértékben tulajdonítható Gábor Áron székelytűzér őrnagynak és spártai hőshöz illő önfeláldozásának.

Gábor Áron, conscriptus székely határőr fia volt, szül. 1814. nov. 30. (némelyek 27-re, mások 29-re teszik) atyja István — előbb köztűzér, később Bereczk városi tanácsos, utoljára főjegyző; anyja Hosszu Judith; szülőföldén és Esztelneken a Ferenczrendiek-nél, majd Csik-Somlyón a r. k. gymnasiumban tanult; 17 éves korában a 8-ik osztály bevégezte után, besoroztatott a II. székely gyalog ezred 11-ik századába, hol 1839-ig szolgált; akkor kérésére K.-Fejérvárra küldetett ezrede által azon kötelezettségnél fogva, hogy évről-évre minden század köteles volt egy embert a tűzér állományba adni. Hajlamai által ösztönözve így és ezért ment ő oda, de még azon évben kitelvén szolgálati ideje, hazájába tért vissza. A tűzérséghez különös vonzalmat érzett, azt tanulta tűzzel és szenvedélylyel. 1838-ban faágyut készített s egy katonai gyakorlat alkalmával a tüzelő sorok közt véletlenül működni kezdvén, nagy feltűnést idézett vele elé s maga iránt már akkor figyelmet költött; de mivel nem felsőbb katonai iskolában tanult, káplárságnál többre nem mehetett. 1839. szolgálati ideje letelt s ő Bereczkre haza ment, de nem soká maradt hon; vágyai újból fölébredtek s ő 1840-ben ismét szolgálatra jelentkezett, de most Pestre a cs. kir. 5-ik tűzérez-

redhez. Itt bő alkalma nyílt a német nyelv teljes megtanulására, vegyészeti, technikai s tüzérségi ismeretei gyarapítására; úgy látszik, ekkor szerezte meg ezen szakművet, melyet haláláig kézikönyvtől használt*); a benne levő jegyzetek mutatják, mily talpra esetten fordították ő és társai magyarrá a legnehezebb német műszókat. Két évet töltött itt, s 1842-ben, október 14-én ismét visszament szülőföldre, miután azon kívánságát, hogy a cs. k. tüzér hadtesthez (Bombardier-Corps) fölvételéért, el nem érhetett; most öcse Gábor Imre helyett soroztatta be magát s szolgált 1845-ig, mint főkaplár. Barátai előtt zárkózott, szerencséjével elégedetlen volt. E miatt lelkében egy mély fűr támadt, minek forrása önérzete volt, s a bű, hogy tehetségéhez mért hatáskört kivívni nem tudott, állandóul rágódott szívében. „*Ha erger-berger* nevé volnék vagy Maecenásom lenne, — mondá olykor gúnynyal és keserűen — rég tisztségre emeltek volna. *Nem, soha sem fogja Magyarországon a katonát elé vinni az ész, jellem és derékség, hanem a németiség, a servilismus és protectió.*“ Ez bizonyos bús hangulatba ejtette őt, miből Moldva-Oláhországban tett utazás által kívánt menekülni. 1848-ban egyik tömösi ütközetkor a régi kapitányi tanya előtti két hársfa mellett állva, kedélyesen beszélte el környezetének, hogy azokat ő commandós korában ültette, valamint azt is, hogy mikor Pestről tüzér egyenruhában gyalog jött haza, könyvvel, a hortobágyi csikósok és szegény legények vele szóba állván, sehogy sem tudták megérteni, hogy lehet valaki egy személyben pap is, katona is. . . . Mint minden székely ember ő is születettnek látszott furásra-

*) Handbuch für k. k. österreichische Artillerie-Offiziere stb. von Karl. Freiherrn von Smola stb. Wien 1839.

faragásra és iparosságra; még ifju korában megtanulta az asztalosságot, remekelt s vidékén első mesterré vált; megtanulta az esztergályozást, fafaragási többféle műnemeket; 1845 a katonai koncentráláskor egy nagy faágyút készített, melyhez csudára járt a nép; vas abroncsokkal volt összeszorítva, lövés végett oldala mellé kis réz mozsarat illesztett s ez tette az ágyuszolgálatot; készített 1^{1/2} lábnyi réz ágyút egyházi s lakadalmi ünnepélyekre; talált fel egy sajtáságos alkotású szekeret, mely egy ember lábnyomása által a szekeret rajta ülő 4 ember súlyával tova vitte volna, annak mintája s kicsiben szerkezete is meg volt már, gépszerkezetéhez azonban kovácsolt aczél és réz kellvén, ennek megszerzésére anyagi ereje nem volt s így az csak eszmének maradt; a kantai serháznak épített egy száraz malmot, mely sokáig fenállott; készített egy arató gépet, mely 12 ember dolgát végezte el; templomokban és községi építkezéseknél is technikai tudományának és ügyes kezének számtalan emlékét hagyta fenn.

Gábor Áront a 1848-ik év visszavonultságban érte. Mikor az agyagfalvi nemzeti gyűlésre készültek s csak hamar az ágyu és fegyver nélküli néppel ellenség elébe állásra határozták el magukat a hadvezérek, Gábor mosolygott rajta s úgy nyilatkozott, *hogy állítson ki csak majd Puchner uram eléjük hat ágyut, az atyafiak az első ágyuszóra mind haza szaladnak.* E jóslat M.-Vásárhelynél betűszerint teljesült. A mint Háromszéken novemberben a népgyűlések elkezdődtek, ő, Berde Mózsa és Demeter József egészen bizalmas körben beszélgettek egymással, kikérdezték ágyuöntési tudománya felől, s nyilatkozatai bennök a lehetőség hitét költvén fel, megbízták őt — a szék segé-

lyéről biztosítás mellett — hogy a magyar-hermányi vasgyárban kezdje meg az ágyuöntést úgy, a mint nekik elbeszélte. Nem telt belé 14 napnál több, három 6 fontos ágyu — csiszolatlanul — és 552 golyó már S.-Szentgyörgyön volt, épen egy népgyűlés alkalmával, midőn a fegyverletevésről vagy le nem tevésről folyt a tanácskozás. . . . Ezek voltak a legelső székely ágyuk. A nép bámult, örvendezett s őt megmentőjének nevezte, ezer ajakról hangoztatva: *éljen Gábor Áron!* De a gyűlés kétkedett. Dobai ezredes úgy nyilatkozott, hogy a Gábor ágyuiban nem lehet bizni, azok az első lövésre szétrepednek s czélozni épen nem lehet velők. Ne kockáztassuk létünket. Ki áll őrt Ojtoztól Rikáig? Nincs fegyver, ágyu, pénz. Virágzó falvainkat fel fogják dólni s akkor késő lesz a bánkodás. . . . Meghallotta a műhelyében akkor is dolgozó szerény férfi e beszéd hírét, felment a gyűlésbe; a tömérdek nép közt felállott egy székre s így szólott bántott önérzettel, egész nyugodtsággal: „Én vagyok az a szerencsétlen, kinek művét elkárhoztatják, még mielőtt megpróbálták volna. Jól van! Ha ágyum elhasad, lövessen főbe az Oberster ur, s ha a kitett czélt nem találom, a második lövésre ágyum elé állok, golyóbisát löjjék keresztül rajtam.“ Erre a gyűlést elhagyta. Dörgő *éljen* és *taps* kísérte a rövid katonás beszédet, a bizalom a keblekbe visszaszállt, a nem capitulálás, az önvédelem közlelkedéssel határozattá vált, a háromszéki székely hadparancsnokság őt főhadnagygyá nevezte ki, mit később a hadügyminiszter is megerősített; a gyűlés a kormánybiztosokkal egyetértőleg megrendelte, hogy Gábor Áron az ágyu- és golyóöntést folytassa, a szék királybirái gyűjtsék össze ágyuknak az érczet, hamuzsir főző üstöket, hasadt ha-

rangokat stb. golyóbisnak az őnneműeket, óranehezékeket (*pondus*) stb. S.-Szentgyörgy, a hadparancsnokság és kormánybiztosok gondoskodni fognak a felszerelésről. Az is meghatározottatott, hogy a faluk adjanak a szék határain őrt álló Kossuth-huszároknak és önkénteseknek vágó-marhát, élelmet, azoknak, a kiknek szükségök van rá, ruházatot; a hadparancsnokság számba vétette: mennyi honvédnek van ruhára szüksége, s minden falu, mit és mennyit köteles adni: fehérneműt, nadrágot, czedelét (*zeke*), csizmát stb. Kézdi-széknek a derék Cseh Ignác ma is meglevő számadásai szerint 200 honvédet kellett ruházattal ellátni, mit az teljes hazafiui készséggel meg is tett; fizetésökről is gondoskodtak önkéntes adakozás útján, Kézdi-székben a községek adtak 419 frt 37 kr. 298 egyén 420 frt 4 kr. s megint más egyesek 34 frt 48 kr. együtt: 874 frt 34 kr. Gábor Áron példáját követve a gróf Kálnokyak is egy török időkből fennmaradt 1½ fontos érczagyut adtak át neki fölszerelés és a szék használata végett; ezt is megtette s feladatának is erélylyel látott utána; több iskolavégzett ifjakat vett föl ágyui mellé tűzéréknek s csakhamar annyira betanította, hogy szakemberek bámulták oktatási gyors sikereit. De ágyuöntést és oktatást félbe szakított az ellenség, mely decz. 5-én Háromszéket Prásmár és Hidvég felől egyszerre támadta meg; az első az illető hadparancsnok felszólítására azonnal meghódolt, a Hidvég felől támadókat Gábor Áron ágyui visszariasztották s egy ágyujokat leszerelték. Deczember 11-én — mint már érintve volt — b. Heydte ellen vívtak csatát Alsó-Rákos és a Rika-erdő között a köpeczi vereség visszatorlásául, melyben Baróth felől jövő Butyka százados a csernátoni IX-ik

és a s.-szentgyörgyi IV-ik, Gál Sándor Köpecz felől a VII-ik századdal, Horváth Ignác százados két század Kossuth-huszárral, Gábor Áron egy 6 és két 3 fontos, (némelyek szerint 1 hat és 1 másfél fontos) ágyuval vett részt. Gábor az alsó-rákosi kősziklába vágott utszorosnál érte be a II. oláh ezred egy csapatát, vágatva rohant rájuk, kartácsai halottakkal borították be az utat, megkönnyítve és siettetve a csata megnyerését. Az így nyert néhány napi békét Gábor Áron arra fordította, hogy Sepsi-Szentgyörgyön Kiss János harangöntőnél az ágyuöntést folytatta. Itt hiv segítő társa a lelkes tüzér Kiss Dani volt. A városi polgárság és a szék az anyagot adta hozzá és a felszerelést, ők az öntést hajtották végre. Néhány nap alatt ismét 8 darab 3 fontos ágyut öntöttek, s egyidejűleg a szükséges laffeták, szekéralj, puskapor, golyó és töltények is elkészültek. Gábor Áron az órákról levett lyukas golyókat gránát helyett használta — jegyzi meg egy szemtanu, s már ekkor egy egészen felszerelt tütegnök volt parancsnoka. Ez ágyukat decz. 20-án a földvári csatában maga fölszentelte, megszasztván biztos lövéseivel az ellenséget. Társa volt Gábor Aronnak mindjárt a legelső székely ágyuk öntésénél kézdi-vásárhelyi Turóczi Mózes komája és barátja, kit később tüzér főhadnagygyá is neveztetett és Dummel Ferdinánd, utóbb az esztergályozó osztály művezetője, kiket Berde Mózsa és Demeter József háromszéki kormánybiztosok együttes tanácskozással még nov. 4-én S.-Szentgyörgyre behivattak s ott állapították meg ágyuöntés körüli egyetértő eljárásuk módozatát. Turóczi haza menetele után nemsokára saját rézműves és kovács műhelye épületében ágyuöntődét állított fel s a szék számára való ágyuöntést

a Gábor által kiadott mértékek és utasítások szerint megkezdette; társai voltak: Nagy Sándor, Bodó Sámuel, Pánczél István, Orbán Dénes gyármunkások, Kovács Dániel, Pais Antal, Benkő Sámuel és Lajos, Mágori Sámuel a lakatos- és esztergályos-osztály főbb munkásai. *) Az ágyuk felszerelése, t. i. a kovács-, lakatos-, asztalos-, és esztergályos-műhelyek, melyek az ütegekocsik és mozdonyok vagy ágyualj egyes részeit, külön csoportokra oszolva készítették, K.-Vásárhely szent-katolnai utcájában, a ugynevezett kapitányi szállás udvarán rögtönzött nagy fedett szinben történt, mindenik műhely itt levén külön berendezve; csak a szijgyártó és nyerges munkákat készítették a lekötelezett vállalkozók saját házuknál. Az öntés és felszerelés az utóbbi időkben annyira tökéletesedett, hogy naponként két ágyut öntöttek s egyet minden nap felszereltek. A *salétrom-gyártást* 24 egyén folytatta, a város határán és szomszéd falvakon, mindenfelé éjjel-nappal kutatva az ezt tartalmazó földet, maguk hordották haza, ők állottak folyvást a főző üst mellett, jó kedvvel emelték a nehéz földet az áztató kádakba. Ennek szakvezetője s a salétrom tartalmu földek kutatója és beszerzője Baka Mihály volt, társai: Tóth József, Lázár József, Molnár Józsiás, Császáz Pali és Mózes, Kovács Józsiás, Binder József és Ferencz, Jancsó János, Csekme Tamás, Szócs József, Turóczi József, Páldéák Dani, Szotyori József. A salétrom-gyár a K.-Vásárhelylyel egygyé olvadt Kantában levő kath. Konvent épületében volt rögtönözve, egy serfőző üsttel, előbb 16, utóbb 24 áztató káddal. A munka kezdődött 1848. októberében, végződött 1849. június 29-én; naponként előállítottak 50 fon-

*) 1871. jan. 18-ki saját vallomásukat tartalmazó irat.

tot, utóbb 180—200 fontot is. A *gyutacs-gyártás* elterjedése Gábriányi József gyógyszerész érdeme, a ki nem kimélt időt s vagyont, hazaszerető szive ki-meríthetlen volt áldozatokban; az addigi módot tökéletesítette a maros-vásárhelyi térparancsnokságtól kapott utasítások segélyév el. Egy segédje Laboratoriumában folyvást a gyuport készítette. Tőle a gyártást legelőbb Jancsó József tanulta meg, kinek piaczsori házában volt felállítva a gyuport lökupakba illesztő gyár, melyben nagybátyjával Jancsó Mózessel és több tanoncokkal sodorták a port a rézlemezkekbe. Szép gyára volt a derék asztalos Bene Józsefnek is, ki két fiával és hat tanonczával az általa feltalált sodró-gép segélyével nagy mennyiségű gyutacsot készített s ápril 20-tól jun. 26-ig töredékesen meglévő eredeti nyugtái szerint, részint a térparancsnokoknak, részint a hadi raktárba, 91,106 db gyutacsot szolgáltatott be. Gépe rajza ma is meg van, annak segélyével egy gyermek is képes volt naponként 100 darabot előállítani. E vállalkozóknak segítségére voltak hazafias törekvésőkben: Kovács János, Szabó János, Jancsó István, Fekete János, Turóczi János, Szigethi Sándor férfiak és 10 kisebb-nagyobb gyerek. A *lőpor készítés* helyisége az ugynevezett őrnagyi lakáson volt, főfelügyelő és gyárvezető Szacs vay János, Háromszék Nimródja. E derék férfi elhagyta esztelneki szép birtokát s egész erejét e hazafias ügynek áldozta fel, feldolgoztatott minden ott termelt salétromot; készített vetőport, ágyuba és lőfegyverbe való. Munkavezető volt Csiszár Áron, munkások: Szabó Máttyás, Pászka András, Nagy András, Szász Bálint, Székely Károly, Baló Samu, Kovács Samu, Baló József s többen. *A golyó öntésre* szolgáló kemence az ágyuöntődével szemben

levő udvaron volt felállítva, hol ma a „Szarvashoz“ címzett vendéglő van. Ide kerültek K.-Vásárhely és Háromszék sőt Csíkszék derék asszonyainak is öntányérai s egyéb ónedényei, melyek összegyűjtését a szék közgyűlése rendelte el; K.-Vásárhelyen Jancsó Imréné, Szűcs Rebeka asszony, e derék honleány és akkor gazdag magyar nő gyűjtötte össze, a ki az agyagfalvi gyűlésre menő katonaságnak két fogatán vitt élelmet, a k.-vásárhelyi nemzetőröknek dobot készíttetett, sok szegény honvédnek adott ruházatot, a téli zord éjjeken előrsőn álló csapatokhoz italt küldött ki s ingyen osztogatta el; Gábor Áronnak ágyúhoz és golyóhoz sok anyagot adott, s míg munkájok tartott, három lószekere állott éjjel-nappal készen, ingyen fuvarozásra, mindenfelé, a hová a közérdek kívánta. . . . A golyóöntés Turóczy és az ágyuk körül működők felügyelete alatt állott. Itt inkább puska-golyók készültek, az ágyugolyók Hermánban és Szentkereszt-bányán; az itteni öntés juniushan már megszakadt. A *tölténykészítés* a kapitányi szálláson folyt, e gyár ott rendeztetett be; 10 férfit foglalt el s az egész székely haderő szükségét képes volt fedezni, sőt a főhadserégnek is sokat szolgáltatott. E férfiak voltak: Turóczy Dániel, Tóth Ábel, Ábrahám és András, Csizsár János, Molnár Mihály, Szigethi János, Pongrácz János, Jancsó Ádám és Nagy Sándor, a kiknek napontai fizetése 20 kr, havi 20 frt volt.

K.-Vásárhely ez időben valóságos Arsenál, egy nemzeti ágyúgyár-telep volt; de ily nagy mérvűvé és rendszeressé csak azután létt, hogy Gábor Áron Kossuth kormányelnök által Debreczenbe fölhivatván: őt és a tüzérségi szakban ritka tehetségét megismerte, mint

már tüzérrnagyot az önálló *Székely Tüzérség Főparancsnokává* nevezte s a k.-vásárhelyi ágyuöntőde kellő kibővítése és felszerelése végett számára 60,000 frtot utalványoztatott Ő — ugy mutatják a meglevő adatok — honából ápril közepe táján indult el, Csik-Szeredában hosszason értekezett és tervezgetett ezredes Gál Sándorral, a ki a magyar hadügyminiszteriumtól nyert felhatalmazása folytán már ápril 18-án körlevélben tudatta a székely székekkel, hogy az erdélyi határok őrizetére Vaskaputól Borgó szorosáig tiz székely tartalék zászlóaljot fog szervezni s erre a szüksegeket megtette; intézkedett, hogy egy székely tüzércsapat alakitassék, mely Csikban és Háromszéken már gyarapodik; hogy Csikszékben egy utász-csapat szerveztessék, mely eddigelé 250-re szaporodván, naponta czélszertűen gyakoroltatik; hogy minden székben a 16 éves fiukon kezdve, a 18 évesekig gyakorlati hadi iskolák állitassanak fel, hol az ifjuság a tüzéséget, utászatot és gyalogsági szolgálatot egy-egy szakértő tiszt alatt gyakorolja Egy ily gyakorló iskola Csikban már életbe lépett s a többi székekben felállitandó iskolák mihamarabb követni fogják; a löporkészítés és ágyuöntés iránt hathatósan rendelkezett s reményli — ugy mond — hogy pár hét alatt néhány tüteg tökéletesen felszerelve, tüzerekkel ellátva, a csatatéren is működhetik; a határvédelemre Csik- és Háromszéken 36 zászlóalj osztatván fel: Csik számára Gyergyó-Szent-Miklóson, Háromszéknek Kézdi-Vásárhelyen magtárak gyors felállitását rendelte el. . Összetűgg e körrendelettel s egymást világositják meg Gábor Áronnak ez időtájatt Csik-Szeredából Turóczi Mózeshez irt levele, melyben tudatja vele: „hogy tüzér hadnagygyá kineveztetését az ezredessel elintézte, csak

csináljon márczius és április hónapra az ő felelősségére bátran 60—60 forintról nyugtát s ugyanekkor jegyeztesse be magát a tűzér-tiszti sorba; a főhadnagyságot ő viszi meg neki — ezt lelkére s becstletére fogadja; legyen még csak 30 napi várakozással s minden jó lesz. Küldi mellékletben — ugymond — az ágyuöntődei mesteremberek helyben hagyott jegyzékét, Hankó urral írják pontosabban össze őket, úgy szintén a pléhes, nyerges, esztergályos (*ez Dummel legyen* — jegyzi meg Gábor Áron) és szijgyártók neveit, kiket ő elfeledett volt beírni; bátran mind felvehetik s olyan fél alkuformálag egyezkedjenek velők, csakhogy a megállapított összegben feljűl ne menjen a napi költség. Kovács Áron és Sándorka (*a Turóczi fia*) mint munitionárok készüljenek fel Csik-Szeredába, mert ott lesz a Laboratorium s az ottani tűzér főhadnagynál magukat jelentsék, mindentéle mintákat magukkal vivén. Az ezredes ur — írja tovább, Gál Sándort értve, a székely hadsereg főparancsnokát — egy főgyárfelügyelő tiszti állomás rendszerítésébe beleegyezett, de az maradjon visszamenetelig, addig fordul a dolog egyet s az emberek is gyógyulnak. (Itt a hadi események szerencsés fejlődésére van utalás s remény van kifejezve, hogy a régi ezredben Gábor előléptetéseért ellene támadt kedvezőtlen hangulat jobbra változik.) Csikban az ő (és Mikó Mihály kormánybiztos) sürgetésére erősen gyűjtik a rezet és harangokat. Hadd gyűjtsék (ott is, máshol is.) Csak ágyut eleget! mert szükséges, s ha az alezredes ur lyukasán önteni nem engedné, ezen irását mutassa elé, hogy ő az ezredes engedelmeből és rendeletére teszi ez intézkedést. Ha 100 ágyu készülhet lyukasán, csak bátran, ő a felelős. Most egészítsék ki a lo-

vas úteget, hogy legyen hat, a laffeta 5 hüvelykkel legyen hosszabb, azután öntsenek 12 közönséges 6 fontost, azon gyalog útegre kettőre gombos végét, s csak akkor fogjanak 3 fontosokhoz, mikorra ő is otthon lesz. Hám és nyergék is készülnenek, mert felette szükségesek. Reméli — így végződik a levél — hogy minden felhozottak a legjobban lesznek eligazítva.“ *) Ugy látszik, Gábor Áron a kormányzó rendeletére Csik-Szeredából Debreczenbe ment, mert Turóczihoz irt leveleit így végzi: *vagyok utasó barátja* stb. Utjában megfordult Kolozsvárat az ottani fegyver- és más hadiszer-gyárakban, valamint Nagy-Váradon is, hol a röppentyű gyárt miniszteri engedély nélkül megnéznie nem engedték. Innen ment Debreczenbe, s ott a kormánytól a honvédelmi és székely ágyuöntési ügyet illető nagy sikereket vivott ki. Érdekesen írja le azt Turóczihoz 1849. május 12-én Debreczenből irt levelében **) „Ne csodálja, hogy eddig semmit nem küldtem, sok volt a legyőzni valóm. Most örömmel irok. Kossuth kormányzó elnök urnál és a hadügy-miniszteriumnál kieszközöltem, hogy a k.-vásárhelyi ágyuöntő-, lőpor-, salétrom- és gyutacs-gyárak kinyitvatnak, egész tökéletességre vitethetnek és mint országos gyár mai naptól a hadügyminiszterium igazgatása alá kerülvén, ennek fejében 60,000, *olvassa hatvanezer* pengő forintot nyertem, miből most magammal viszek 10,000-et pengőben, sőt viszem azt is, hogy a Székelyföldön levő gyárakhoz még az oly nagy hirtű röppentyű gyárt is legnagyobb mér-

*) Turóczi Mózes eredeti irataiból.

**) Megszólítása jellemzi őt és viszonyukat: *Turóczi Báty!* így kezdődik a levél s^ztovább is mindig ez alakot tartja meg.

tékben megkezdhetem, illetőleg ezt is a többihez csatolhatom. . . . Ennek tanulását hétfőn kezdem meg, miniszteri engedély nélkül Nagy-Váradon azt sem mondták: „*kutyám ne!*“ *) Oda mentemkor csak embernek, nem tűzérnek, nem urnak, hanem „*kegyed*“-nek neveztettem, sőt a gyárba belépésem is tiltva volt. Rendkívül elkecserevedve, irataimat a Generalisnak bemutatam, mindent hitt, de nem segíthetett, mert — úgy monda — az ilyen titkos gyártás neki is bőrében jár. Kénytelen voltam hát e tárgyért is ide följöni és rendeletet eszközölni a hadügy-miniszteriumnál. Tanulási időm Nagy-Váradon nem több 5—6 napnál. Ekkor Isten hírével utazom haza. Nemde, Turóczi Báty! jól állunk? Ne féljen, jobban leszünk. Pénz lesz, de csak hallja. . . . Kossuth Lajos uram azt parancsolta szép csengettyű hangjával, hogy mihelyt haza megyek, azonnal két ágyut mindennel felkészítve ide Debreczenbe indítsak ki. Én előre figyelmeztettem, úgy készüljön neki, hogy furva legyen és esztergálva, nem lovas, hanem gyalog ágyu Engem noha ott benn őrnagynak kineveztek volt, (*Bem, S.-Szentgyörgyön a székház ablakából olvastatta fel kineveztetését*), de miniszteri megerősítés nélkül nem sokat használt. Ezt is eligazítottam, a mai „*Közöny*“-ben ki is jött, de el egyszersmind azt is, hogy a *Székelyföldi Tűzérséghez Igazgatónak kineveztettem*: tehát ezután nem más helyről, mint a valóságos Tűzér Főparancsnoktól fogunk függeni — hátra maradnak a felekezetek. . . . (Értve vannak az őt nem jó szemmel néző régi ezredbeli tiszték s más nem szakemberek. . . .) Mindenek felett arra kérem, hogy a

***) Ez a megvető lenézés gúnyos kifejezése a székelyeknél.

furót és esztergát — költséget nem kimélve — sietve készítse, hogy mihelyt haza érkezem, két szép ágyut készíthesünk . . . Reszelőt Brassóból s Moldvából, a mennyit csak lehet, gyűjtsen, mert szükséges; Szacsvainak, Molnár Józsi,- Jancsó- és Bakának és minden többi gyárosoknak megmondja, hogy gyáraik nagyítását és tökéletesítését megkezdjék, mert számukra úgy viszem a pénzt, mint a mienkre. . . . Tökéletesen bizva Turóczi báty lelkében, nem hinném, hogy mindent, de mindent készséggel meg ne tenne. Mert a székely nemzet becsülete forog kérdésben, ezt bemocskolni vétkes dolog lenne. Most kell a tenyér! Mindenkit tisztetek, igen Hankó urat is, tudatván vele ez ügyet, hogy miképen vittem ki. . . . Ime leirom.

„Miután láttam a kolozsvári főkegyvergyárnál és a nagy-váradi műhelyekben a kelletén túl való költést, hol a mesterek naponként 6—8 forintot kapnak, elhültem, borzadtam, majd megedtem, sirva fakadtam, utóljára átokra fogtam a dolgot, hogy mily elhagyottan vagyunk mi székelyekül, s elhatároztam, hogy ezen ügyben a legmagasabb helyen lépést tegyek. Katona vagyok, de megvallom, ugyancsak reszkettem, mikor Kossuth Lajos kormányzó Elnök Urhoz indultam ezen ügyben kérelmezni, hogy tekintené meg a szegény székely nép állását, venné fontolóra, mily szűkön termő földjük van, kereskedésök megcsökkent, az egyetlen kézi munkára, a mesterségre szorítvák, engedné meg az ottan alakult gyárak nagyítását és tökéletesítését, bár annyira érdemesítvén őket kiállott veszedelmeztetésökért, és assignálna most előlegetsen bár csak hatvanezer pengő forintot. . . . No de a mint féltem, oly telt, dagadt kebellem jöttem ki kabinetjéből, mivel becsületszávára ígéré — 24 órát

tízve ki — hogy a dologban többet felelend. Eltelt a 24 óra, de meg jött ám a *hatvanezer*! Hála Istennek, biztosítva lehet a székely nép, hogy ezután több pénz forgand, mint eddig kezei között. De szigorú kötelességemmé is van téve, hogy mindig hetenként a hadügyminiszterhez pontos számadást és a munka előhaladásáról kimutatást küldjek. Ugy hát ha pártolást nyertünk, akkor rendre is szükség jöttünk. Tehát Hankó urat megkérem, hogy tudassa ezen dolgot a székely nép minden műiparosaival és mestereivel, s szólítsa fel őket, hogy legyenek készen, haza menetelemmel őket fölveendem kettőzött napdíjjal; sőt kérem őt, tudassa az egész nemzettel ez eljárásomat s eszközléseimet. . . . Éljen boldogul: *Gábor m. k. *)*

Ime Gábor Áronnak az egyszerű székelynek, a haza megmentésére s egyszersmind nemzete megerősítésére irányzott nagy gondolata és terve a fogamzás és megvalósulás első fokán! Mily felséges egyszerűségben mutatja ez e derék férfit! Nem határozható meg, mély és önzetlen hazaszeretete bámulandó e inkább, vagy igaz székely vérhűsége? Egészen új világ tárult fel szülőföldre népe előtt. Az addig magában senyedett vagy csak félig értékesült tetterő tágas munkássági tért nyert, mely előmozdítván a magán jóllétet, a haza szabadságtügyének is óriási lendületet adott. Dummel nevű polgár egyedül 40 font lőport készített naponként; a s.-szentgyörgyi lányok 111,560 töltényt; a gyermekek katonásdit játsztak, maguknak kis ágyut öntöttek; mikor Csányi fő kormánybiztos K. Vásárhelyt meglátogatta s ezt látta,

*) *Turóczi Mózes* eredeti irataiból.

egy ily kis ágyut magának a kormányzónak felkültött. Kézdi-Vásárhely és vidéke csaknem egy varázstítésre belga vagy csehországi virágzó gyárvidékké változott át. Minden kéz dologhoz látott, minden ügyesség és időpercz használva lett. Az addigi magán gyárak kibővültek, összhangzásba hozattak, tökéletesítetttek; az állam részint az összes munkaerőt vezetőket és munkásokat illő fizetéssel istápolta, részint a gyártmányoknak állami raktárakba beváltását biztosította. Az orosz kegyetlenség és osztrák bosszuvágy a leigáztatás után legbőszültebben e városon és Sepsiszentgyörgyön kegyetlenkedett: feldulta, elpusztította minden emlékeit és adatait e nagy nemzeti tevékenységnek; de egyesek honszeretetének sikerült mégis némi töredékeket megmenteni, melyekből az ott Gábor Áron főigazgatása alatt álló s pár hónapig munkálkodott gyáraknak a következő képe állitható össze:

I. Volt államilag segélyezett salétromfőző-

gyár Kantában, havi kiadása	419	frt	—	kr.
Lőporgyár K.-Vásárhelyen, havi kiadása	1334	"	58	"
Gyutacskészítőgyár, havi kiadása	281	"	—	"
Ágyugyár, havi kiadása	2000	"	—	"
Székely honvéd tüzérség első százada havi kiadása	2000	"	—	"

összesen : 5034 frt 58 kr. *)

Részletezve ezeket:

II. Volt *lőpor-gyár*, ennek a következő személyzete és költségvetése volt 1849. június havára:

1 tüzér főhadnagy, Szacsvai János, fizetése szálláspénze és lőtáplilletménye	94	frt	20	kr.
1 tüzér alhadnagy, Molnár Jozsiás, fizetése, lőtáplilletménye	71	"	—	"
1 tustmester, Baló Samu, fizetése, szálláspénze, lőtáplilletménye	19	"	38	"

*) Molnár Jozsiás tüzér alhadnagy eredeti irataiból.

1 felttyelő, Császér Ádám, napi dija egy óra	20	frt	—	kr.
1 rendszeres szolgál, napi dija egy óra	10	"	—	"
3 szítáló, mindenik 30 krjával, napidijok együtt, egy óra	45	"	—	"
3 rostáló, mindenik 30 krjával, napi dijok együtt, egy óra	45	"	—	"
1 fuvarozó, 30 krajczárjával, napi dija egy óra	45	"	—	"
2 lőpor-vegyítő, mindenik 30 krjával együtt, egy óra	15	"	—	"
27 kűthuzó, mindenik 30 krjával, együtt egy óra	375	"	—	"
Csigaszijkenő-hájra, hagymára s egyéb szük- ségesekre egy óra	5	"	—	"
Lőpor közé vegyíteni, naponként 5 veder pá- linka 5 frtjával 300 v. p.	120	"	—	"
Szénygári elnök, napi dija egy óra	20	"	—	"
Egész juniusra szénért	60	"	—	"
	összesen : 947	"	16	" *)

III. Volt *ágyugár* s ennek következő osztályai, személyzete és fizetései:

a) Az <i>öntető</i> gyárosztálynál öntetőmester, havi fizetése	38	frt
segédöntő havi fizetése	30	"
mintázó, havi fizetése	24	"
kezelő, havi fizetése	19	"
b) <i>Töltény-készítő</i> osztályzatnál, művezető, havi fizetése	30	"
segéd, havi fizetése	24	"
kezelő, havi fizetése	19	"
c) <i>Kerekes</i> -osztálynál, felelős művezető, havi fizetése	36	"
a mestereknek havi fizetése	30	"
legényeknek havi fizetése	14—18	"

*) Készítette Szacsavay János főhadnagy május 23. 1849. Az előbbi irataiból.

d) <i>Kovács-osztálynál</i> , a felelős művezető havi fizetése	36	frt
a mesterek havi fizetése	30	"
legények havi fizetése	10—14	"
c) <i>Lakatos-osztálynál</i> , a lakatosmester havi fizetése	32	"
legények havi fizetése	14—18	"
f) <i>Asztalos-, esztergályos- és ágyu-osztálynál</i> a mesterek havi fizetése	30	"
legények havi fizetése	12—16	" *)

IV. Az ágyugyár egyes osztályainak egyenkénti személyzetének fizetési:

a) Az <i>öntető-cső</i> mellett három főbb segéd, 30, 24 és 18 forint havi fizetéssel, első Vég Antal, két másod segéd 15—15 frttal, 8 munkás 15, 12 és 5 frttal		
	—————	
	összesen : 209 frt	
b) Az <i>esztergályos-osztálynál</i> felelős mester vagy művezető Dummel Ferdinánd (<i>fizetését lásd fennebb</i>), egy segéd 13 frttal, az elsőnek szerszámra 2 frt.		
c) <i>Lakatos-osztálynál</i> , felelős művezető Szabó Dániel	28	frt
szerszámra	2	"
egy alművezető	12	"
három legény hat-hat forinttal	18	"
két tanuló, 3—4 frt havi bérrel.		
	—————	
	b) és c) együtt: 326 "	
d) <i>Kovács-osztálynál</i> , felelős művezetője Pásztor István, havi díja	28	"
szerszámra	1	"
első segéd kettő	18—18	"
s egy forint szerszámpanzzel		
25 alsóbb munkás 3—12 forintig		
	—————	
	együtt: 208 frt	

*) Aláírva: Kézdi-Vásárhelyen ápril 19-én 1849. *Gábor Aron* tüzér őrnagy. *Turócsi Mózes* tüzér hadnagy. Helyben hagyom s a számadásokat minden hónap végén elvárom *Gal Sándor*, ezredes.

Turócsi M. eredeti irataiból.

e) <i>Asztalos osztálynál</i> , felelős művezetője Nagy István, havi díja	28	frt	—	kr.
szerszámépénze	1	"	—	"
f) <i>Kerekes-osztálynál</i> , felelős művezetője Nagy Lajos, havi díja	28	"	—	"
szerszámépénze	1	"	—	"
12 legény 7—14 forintig.				
g) <i>Nyerges Plesek András</i> , havi díja	24	"	—	"
szerszámépénze egy óra	1	"	—	"
h) <i>Hámgyártó Sükös Áron</i> , havi díja	24	"	—	"
(az e), f), g), h) együtt:	210	frt	30	kr.
Valamennyi együtt	904	"	*	

E magukban száraz adatokból fényesen ragyog ki Gábor Áron szakismerete, szervező képessége és rendkívüli erélye. Május 12. kapta megbízatását, összegyűjtötte Csik- és Háromszék összes rezét, vasát és ólmát, fölkereste s meghívta ügyes és hazafias kézműveit és iparosait. Kolozsvárott a reform. egyház 16 mázsa *Rákóczy*-harangját s egy 9 mázsa, a r. kath. egyház egy 30, egy 2 mázsa, a piáristák egy 22 mázsa, Udvarhelyszék 50 mázsa érczet, Marosszék 93 kisebb-nagyobb harangot, a gyűjtésre gyűjtött Gál Zsigmond szolgabíró 151 frt 38 krt. Csiki József sz. b. 485 frt 27 krt. Temesi Mózes 155 frt, Bereczki Károly sz. b. 67 frt, együtt: 914 frt 6 kr. pp. Ő egyedül szervezett K.-Vásárhelyen nem mérnöki akademiákon végzett, nagy fizetésű férfiakkal, de egyszerű művelt székely honfitársakból, csekély fizetések s napi díjak mellett egy hat

*) Kerek szám azért, mert egy kerekes 30 krját nem vették föl. Ezen egy hónapra tett alku megerősítetik, ...

Hankó, százados hadbíró, gyárak felügyelője.

Turócsi Mózes, tüzér hadnagy.

Utóbbinak eredeti irataiból.

alosztályu öntődét, mely négy hónap alatt 93 vas és réz ágyut, ahoz a szükséges golyókat, szekereket, 16 évnél nem korosabb tűzér erőt állított csatatérre, fedezve keletről az egész Erdélyt s a kifelé működő székely csapatokat is ellátva ágyuval; megtanulta a röppentyű készitést s K.-Vásárhelyről jun. 10. Háromszék derék alispánját, Cseh Ignácot ily sajátságos rövidséggel hívta meg próbára: „Hallám Nagysád hazaérkezett, sietek egy különös tárgygyal meglepni, tisztelettel kérem, mai d. u. 7 órakor pontban künn a Putreznél levő nyomáson általam megpróbálandó 3 és 6 fontos tűzröppentyűk szemlélésével azon ismeretséget szerezni, a mi eddig az osztrákoknál oly bámulatteljes és titokkal fedett mesterség vala. Bizalmasan elvárja Uraságodat Gábor Áron, őrnagy “*) Bámulatos ez ember 8 havi működése, felér köznapi lények millióinak évszázados életével! Miért nem állította ezt a közvélemény vagy kormány 1848. elején mindjárt ezen katonai állomásra? Miért nem adta neki Zsombori, Dobai, Nagy Imre, Dorschner vagy Beczman helyét idejében! Mi másképen alakultak volna a székely katonai viszonyok s mily másképen alakították volna az anyaországi hadi esélyeket is! Ágyuöntő műhelyet állított a maga hazafiúi ösztönéből, részint mások rábeszélésével Magyar-Hermányban, S.-Szentgyörgyön és K.-Vásárhelyen, nagy golyó öntésére ismét másokat Fülében és Csik-Szentdomokoson; egybegyűjtötte a szükséges mesterembereket, megismertette az ágyu s ágyus-szekér alkatrészeivel s készítése módjával; a pléhezt megtanította, hogy készitse a kartács kannát, a lakatost, miképen csinálja az ágyuemelő srófot; a

*) *Cseh Ignác* ur nagybecsű eredeti irataiból.

kerekesnek megmagyarázta a laffeta kerekének tengelye nagyságát s minéműségét; a szijgyártónak, hogy töltsen a lovassági laffeta-párnát, a tűzereknek, hogy készítsék a töltényt, granátot, gyutacsot, kanóczot, tűzröppentyűt sat. Ő volt mester és legény; ügyelt az ojtózi, gyimesi, tömösi szorosokra, a védművekre és előőrsökre; a félénkeket bátorította; mindentűtt ott volt, a hol baj fordult elő, mindenki bizott benne; néha egy nap egész Háromszéket bejárta, tanított, magyarázott, fegyelemhez szoktatta az ujoncz népet, s imént felszabadult határőr véreit. Néha műhelyéből a lármadob csatába hívta, megverni segítette az el-lenséget s azután ismét műhelyébe tért. Ez így tartott hetekig, hónapokig éjjel-nappal. Már el is szokott volt az álomtól. Volt egy asztali kis zenéje, ennek melodicus hangjai mellett pihent és szendergett olykor egy-egy órát. Ez volt álma és éjszakája. És mindezt ő és társai négy hónapon át hazafiságból, fizetés nélkül tették. Csak miután az állam átvette gyáraikat, azután volt mérsékelt rendes fizetésök. Mikor Bem Háromszéket megjárta s Gábor Áron rendkívüli tevékenységének e meglepő eredményeit látta, dicsérettel halmozta el őt, őrnagygyá nevezte ki, két segédeit hadnagyokká Ez volt Gábor Áron. Ilyen volt az ő és társai hazafisága. Ő, nyugalmazott őrnagy, Pap Mihály, Vilmos, Lajos és Károly jeles fiaival, Kovács Dániel főbiró, Hankó Dániel, Fábíán Dániel, reform. pap, rézműves Turóczy Mózes, ezek voltak K.-Vásárhely lelke és éltetői, felébresztői és kifejtői azon hazafiui lelkesedésnek, mely annyi dicső tettben örökitette meg magát s szabadságharcunk történetének arany lapjait adja. Ezekért nevezték Kézdi-Vásárhelyt *Magyar Karthagónak!*

Május elején már az erdélyi határok Vaskaputól Borgóig 17,000 emberrel, köztük tiz székely nemzetőr zászlóaljjal voltak megrakva, a határszéli városokban 20,000 honvéd és nemzetőr — háromnegyed részben szintén székely — állott fedezeten s helyőrségül. Bem tábornok nyugodtan s önerzettel indulhatott el Kossuth kormányzó felhívása folytán, 5000-nyi sereg*) élén a Bánát felszabadtására. Ápril 15—16. két irányban indultunk ki Erdélyből: Vaskapu felé Karánsebesen, Dobra felé Facséton át Lugosnak tartva; utóbbi csapat akadály nélkül, az első Vaiszlova határőr falunál Leiningen cs. kir. hadvezér 2000-nyi csapatával győztesen harczolva meg, számos halottat ejtve, 2 ágyu elfoglalása után, a kitűzött helyre, Lugosra ápril 19. reggeli 7 órakor érkezett meg, s az iménti két órai csatát Kabós őrnagy, 78-ik székely zászlóaljából, négy századdal vivta oly vitézül, hogy Petőfi annak hatása alatt írta Karánsebesről ápril 17. a *Közlöny*-be a székelyeket magasztaló levelét. „*Veni, Vidi, Vici!*” elmondhatjuk mi is. Az ellenség kétségbeesett futással hagyta el a csatateret, volt 20 agyonlőtt, 50 vízbe fult, két ágyujok nálunk maradt, az egyiket szemem láttára vette el négy székely példátlan bátorsággal. Tábornokunk azonnal érdemjellel és pénzzel jutalmazta meg őket Csak annak lehet fogalma a székely vitézségről, a ki maga látja. Ezek valóban csoda gyerekek, mert nagy részök még jóformán mind gyermek. Nyugodt bátorsággal, mondhatni kimért lépésekkel mennek a csatában előre,

*) Némely írók 10,000-re teszik. Én ott voltam. Ennyinél többen nem voltunk Bem működő hadsergében alig volt párszor 10—12 ezrenyi fegyveres. Csak kevesebb tömeggel volt képes ő nagy utait oly gyorsan megtenni. Ezért oly csodálatosak győzelmei.

folyvást biztosan, mint a réten a kaszások, s még énekelnek, mikor már ropognak fegyvereik. A lövöldözést hamar megunták, szuronyt szegezve rohannak s velök rohan az enyészet: az ellenségnek nem marad más, mint futni vagy meghalni. De csak egy feltétel alatt oly vitéz . . . ha vezére még vitézebb mint ő . . . Ezért kellett, hogy Bem legyen vezérök!“²⁾ A falvak lakói mindenfelől fejér lobogóval jöttek Bem elébe, a magyar kormány iránt hódolatukat fejezve ki. E faluk közt volt Gavosdia is. Beszéd közben kérdeztük a követségtől: ha van-e falujokból sok honvéd? „Elég!“ lőn a felelet, tőlünk még a megyei főügyész is elment s Klapka, Damjanich és Mézáros táborából irogat levelet 84. éves atyjának. Mi a neve — kérdők? Szende Béla — teleték. Akkor egykedvűen hallók azon férfi nevét, a ki ma magyar kir. honvédelmi miniszter. Azt hiszem, 1848—49-iki honvédtársaimnak kedvökre, a történetírásnak hasznos szolgálatot teszek, midőn e tényt s az 1848—49-iki honvéd miniszter életéből néhány vonást szabadságharczunk történetébe szöve emlékezetben hagyok . . . Szende Béla 1823. született, atyja Zsigmond, anyja Liszkay Francziska; tanult Lugoson, Temesvárott, Budapesten, Szegeden, végzett 1841. Kassán, ügyvédi oklevelet kapott 1843. Már 1841—45-én krassómegyei aljegyző, 1845—47 közt tiszti altügyész, 1847—1848. főügyész volt. Ekkor májusban a Gränzenstein, oraviczai bányakertületi elnök, később m. kir. pénzügyminiszteri államtitkár által alakított krassói bányász önkéntesek századában szolgált mint főhadnagy s részt vett a szerbek elleni moldvabányai katonai

²⁾ *Közlöny*, 1849. 184. sz.

vállalatban; szeptemberben a 42-ik honvédszászlóaljhoz lépett át, februárban a kereszturni csatában századossá léptetett elő, Budavár bevételénél a bécsi kapunál az elsők közt volt, kik a bástyára fölhatoltak s azért vitézségi éremmel tüntetett ki; részt vett a kassai, kápolnai, isaszegi, váczi, nagy-sarlói, szőnyi és a közbeneső csatákban, a fegyvert Világoson tette le; Lugoson a megye házában épen a tisztügyi ügyészi szobában volt fogoly; besoroztatásra ítéltetett, de mint szolgálatra képtelen, szabadon bocsátották s azután Krassó megyében Szendelakán levő birtokán töltötte idejét egész visszavonultságban, s gazdasága után látott, míg 1861. a megye alispánná választotta; de mivel a kormányzás absolut irányt vett, már novemberben lemondott hivataláról s azt csak 1865. Deák Ferencz tanácsára fogadta el ismét oly feltétel alatt, hogy 1861. vele együtt lemondott tisztviselő társai is helyöket elfoglalhassák, a mi ugy is lett. 1867. krassó-megyei főispánná neveztetett, 1869. jan. 1. honvédelmi miniszteri tanácsossá; ekkor a megyéből eltávozván, hasznos szolgálataira hálás megemlékezéstől arczképe a tanácsterembe függesztetett ki; 1872. decz. 12. m. kir. honvédelmi miniszterre neveztetett . . . Szende miniszterben két nagy elv érvényesült: a régi honvédség legitimitása s a királyi kibéktülés. Lehetlen elégtételül nem vennünk, hogy köztlünk való férfi áll a m. kir. honvédtügy élén. Meghajlunk a király nagy szíve előtt, hogy a midőn a nemzet fátyolt borított a multakra, ő is feledésre ily kész. A minisztert mint a honvédség hivatalos személyesítőjét s katonatügyekben a korona tanácsosát, a nemzet élénk figyelemmel kíséri. Élete s hatása később lesz érdemleges ítélet tárgya. De az, hogy ő a király haj-

lamát s a nemzet bizalmát annyi éven át megtartani bírta, okosságáról s államférfui képességéről tanuskodik. A ki tudja, mennyi alkalom van a magyar honvéd-érdek és a közös hadsereg érdekei összettközésére; mennyi nehézséggel jár egy 800,000-nyi különböző ajku hadsereg erős, öröklött, dominans igényeivel és actualis jogával szemben alig 200,000 külön magyar kir. honvédség igazgatási, nyelvi és vezényleti önállását megvédni, a nemzeti szellemet a katonáival, a monarchiait a magyar aspiratiókkal egyeztetni, a miniszteri befolyást a nemzet javára a törvényadta határok közt érvényesíteni, az a miniszter érdemeit a monarchiával való érintkezésekben is igazságosan fogja megítélni, benn hazánkban, miniszteriuma körén belől pedig méltányolnia kell. Személyzete, a hivatal közszolgálati nyelve, a honvédség körében uralkodó szellem a törvénynek megfelelő; ő maga minden ízében egészen és igazán magyar. Mig nemzeti viseletünket a főváros társadalmi és kormányköreiben minden elhagyta, ő az 1861-iki elhatározásokhoz hiv maradt. Buda falain nem nézte: jönnek-e utána bajtársai? most nem kérdezi: követik a mások? teljesíti s megtartja következetesen kimondott szavát. Ez jellem, mely tiszteletet költ, erkölcsi bátorság és önállás jele, mi előtt meg kell hajolnunk

Lugosról ápril 24. délután elindulva, ellenállás nélkül vonult sergünk Temesvár alá. Perczy alezredes az erdélyi uton a gyárvaros (*Fabrik*) és erdő felől foglalt állást egy zászlóaljjal s egy osztály huszárral; Bem maga ápr. 27. Freydorf felől nyomult be a József-külvárosba ágyudörgés között; egy pár uhlánus lelövetvén, a császáriak eszeveszetten rohantak be a várba, nem is képzelve,

hogy arról legyen a támadás. A lakosság örvendezve fogadott, de az öreg fővezér ismét visszavitt Freydorfra, nehogy az ellenség lövetni kezdje a várost. Ápr. 28. készülődtünk a támadásra, de csak szinlett volt, május 3. és 8. midőn Bem a József-városrészt egy csapat élén megszemlélni indult, az ellenség kirohanást kísérelt meg; az elsőt harmadfél órai, utóbbit hamarabb, de szintén véres harc után vertük vissza s azután pihenni freydorfi tanyánkra tértünk. Engem az a szerencse ért itt, hogy főhadnaggyá léptettem elő, s az öreg fővezér harmadosztályu érdemjellel tüntetett ki . . . *) Alig pihentünk néhány napot, Bem b. Puchner elé indulásunkat elhatározta. Ő elébb Karánsebes felől akart betörni, de Herkalovics őrnagy utját állotta; azután Orávicza és Fejértemplom felől; az első irányba Bem Aranyi huszár őrnagyot küldötte egy bátor kis csapattal, mely őt május 5. oráviczai hegyi hadállásából kiverte; az utolsó vonalon maga indult elébe fősergével, Perczyt Temesvár alatt egy dandárral hátra hagyva; gyors menetben haladtunk elé, Uj-Becsénél, Nagy-Becskereken s a Perczel tábornok Perlásznál álló hadseregével egybeköttetésben Csákován, Dentán és Verseczen át Fejértemplom felé, mely körül volt sánczolva s a sánczráczokkal megrakva. Az előcsapatot gr. Károlyi, Württemberg huszár alezredes vezényelte, melyet május 8.

*) A történetírás érdekében ide igtatom az okmány eredeti szövegét. *As erdélyi hadsereg Fővezérsége.* Mátyás huszár ezredbeli főhadnagy *Jakab Elek* urnak. Van szerencsém önnek tudtára adni, hogy ezennel feldiszittetik ön azon érdemeiért, melyeket a csatatéren a hazának tett, a katonai érdemrend harmadik osztályával; melynek viselésére addig is, míg az erről szóló oklevél a hadügyminiszteriumtól megérkeznék, felhatalmazom önt azon jognál fogva, melyet erre nézve a nemzetgyűlés küldötteitől nyertem. Kelt Freydorfon, május 1. 1849. *Bem.*

a mi osztályunk s a XI-ik zászlóalj is beért; az Szigethy Miklós őrnagy alatt három tömör oszlopban rohanta meg az ellenség sánczait, a ráczok be nem várva a rohamot megszaladtak, gr. Károlyi a lovassággal s két lovas ágyúval a várost megkerülte s kivált a Szászka felé menekülők közül futásközben karddal és kártácsccsal 200-nál többet ejtett el, s foglyul 160-at, zsákmányul nagy számú fegyvert, a miből honvédeink kovás puskáikat uj csappantyussal cserélték fel. Éjszakára a sereg Fejértemplomba vonult vissza. Május 10-én Bem is megérkezett, s Bánffy János ezredes vezénylete alatt egész seregével elindult Petrilova, Szlatina és Szászka felé; a két első helység közt előcsapatunk ellenségre bukkant, de helyét hamar elhagyta; Szászkán innen egy lankás, oldalos helyen ismét állást foglalt; ágyúink két oldalról keresztlúzbe vették, a XI-ik zászlóalj pár jól irányzott ágyúlövés után őket egész arcvonalba megrohanta; erre futásnak eredtek, s a szászkai hid felszedésével akarták visszavonulásukat biztosítani; honvédeink gyors utánok rohanása azonban meggátolta, s így menedékek nem lévén, a csatátért egészen mieinknek hagyták. Bem azon éjjel Szászkán, a b. Puchner szállásán hált, s egyebek közt létszámukat tisztán kimutató iratoknak jutott birtokába, melyek szerint neki még most is 14,000 fegyverese s 40 ágyúja volt; de a mint a lakosok elbeszélték, a császári katonaság Bem neve s honvédeink által annyira meg voltak félemlítve, hogy sehogy sem lehetett őket megállásra s harczra bátorítani. Május 12-én pihentünk, 13-án a sztancsilovai sánczok mellett, melyeket a ráczok még a mult évben készítettek, elhaladva, Dolboseczre értünk, május 14-én Prilopeztre; az ellenség egy része 3 ágyúval itt hált, de reggel tovább ment; itt Bem két felé osztá sere-

gét, mely Uj-Borlovánál másnap délután ismét egyestült; 15-én Lapusniczára értünk. Már három nap óta jövén az ellenségtől egészen kiélt, kipusztított, a lakosoktól elhagyott földön, s rendkívül szegénynek látszó falukon át, mi és lovaink úgy kiéhezünk, hogy a házak szalmafedelével kellett lovaink éhségét csillapítunk; mi is csak kevés húst tudunk a faluban nagy bajjal keríteni, s valami olyan pogácsa-kenyér formát, a minőt addig nem láttunk, a mihez képest az erdélyi havasi móczok máléja kalácsnak mondható; zabból vagy miből volt sütve, nem tudtuk: se ize, se sava, de megettük, a nagy éhség kényszerített. Szerencsénkre 15-én Mehádiára értünk, hol tábornokunk magunk és lovaink élelméről gondoskodott. Másnap utnak indulván Orsova felé, a mint a Dunavölgy innenső hegygerinczére értünk, melyről a Dunára s mindkét Orsovára szabad kilátás nyílt, a sereg megállott. Bem távcsövével hosszasan nézett le a Dunára, s látván nagy nyüzsgést és mozgást a parton, s Mehádián innen több helyütt az előrsök még égő tűzét, bár egy falu volt még közben, ezen rendeletet adta nekem: „Az ellenség hihetőleg most rakja utolsó terhét hajóra, vegyen ön egy csapatot maga mellé, siessen őket beérni s utócsapataikat és málháikat elfogni.“ Köszöntem s 30-ad magammal a parancs teljesítésére sebesen vágatva elindultam. A völgyben levő utolsó faluban még sok czellengő gyalog és lovas volt. A mint minket észrevettek, a lovasok megiramodtak, a gyalogság szintén, de ez utóbbiak látva, hogy nyomukban vagyunk, jobbra, balra a házak alá s kapuk közé be kezdettek húzódni, fegyvereiket lábhoz téve. Huszárimnak utasításul adtam, hogy igyekezzenek minél több foglyot ejteni, s lefegyve-

rezve őket, néhányan vegyék őrizet alá, míg én a többiekkel a lovasok után a Duna felé előre sietek. Onvédelemnek még csak szándéka sem volt egynél is, örvendettek, hogy kegyelmet kaptak. 130 gyalog lehetett, a kiket a falun át foglyul ejtettünk s 3—4 lovas; ismertük őket még az erdélyi hadjáratból, csak hogy lovaik most még soványabbak, maguk bátortalanabbak voltak. A faluból kiérve, egyik tizedesnek óvatossági rendeletet adtam ki, s megsarkantyúzván lovainkat, néhány percz alatt a Duna partján termettünk. Két teherhajó épen elindulandó volt. Pisztolyt szegezve a hajósokra és örökre, *Megállj-t* kiáltottam nekik, s Bem fővezér nevében a személyzetet foglyoknak, a hajóterhet hadi zsákmánynak nyilvánítottam. Engedelmeskedtek, s én számbavéve; mi és mennyi élelem van, huszáraimra biztam a vigyázatot, s magam egyik altiszttel jelentést tenni a közeledő tábornokhoz visszasi tettem. Elmondottam, hány s minő foglyokat ejtettünk a faluban, mit kaptunk a hajóban. Látható jó kedvvel togadta tudositásomat az öreg fővezér; az utóbbinak örvendett kivált a huszárság, mert zab és széna rendkívül sok volt. A tábor megindult, s alig fél óra alatt Bem egész serege a Dunaparton volt felállítva; mi alig vártuk, hogy kedves állatainknak kipótolhassuk, a mit negyednap óta tőlük megvontunk. Mily dicső nap volt ez! Puchner másodszer is kiüzve hazánkból általunk! Bem alig egy hónap alatt a Bánát birtokában! Mi mint győztes hadsereg a Dunaparton! Magyar-Orsován örömujjongás, s Bem és hadserege dicsőítése! Török-Orsován élénk s rokonszenves zaj, s a két testvér-népnek barátságos kézfogása! Oh Istenem, mily dicső nap volt ez!

Másnap összes tisztí karunk meglátogatta Omer

basát a Duna közepében levő Ade-Kale várában. Mint fogadott, hogy örvendett a török katonaság és nép, kik voltunk nála, mit beszéltünk s mily szép jövőt ígértünk egymásnak győzelmeinkből — nincs tér elbeszélni. Máskor s valahol más helyütt tán teszem. Egy napi pihenés után Bem csapatonként Mehadiára rendelte sergét, hogy megfürödjék, fáradt testének tüdülést, a sebesültek gyógyulást nyerjenek. Ezt is mellőzöm, sietnem kellvén művem végére; pedig mily érdekes volt aggvezérünket 4—5000-nyi hadsergével — mintha mind fiai lettünk volna — az ő költségén két-három napig felváltva feredezni látni, gyönyörködve Mehádia nagyszerű természeti szépségeiben s csudáiban, élvezve felséges vizének isteni gyógyerejét! Nem kísérhetem tovább csatáinkat sem, térszűke s azon ok miatt, mert Bem Erdélybe vissza térvén, dandárunk önállólag működni megszűnt; csak néhány részletet jegyzek fel a későbbi történetirő számára, mit még megírva nem láttam.

Az egyik a Bem és gr. Vécsey közötti meghasonlás belső okait illeti. Mikor Erdély a császáriaktól vissza volt hódítva, a kormányzó és hadügyminiszter felhívták Bemet a Bánát visszafoglalására, utalva arra, hogy e céljára a többek közt az Aradon levő gr. Vécsey 4—5000-nyi V-ik hadtestét is felhasználhatja. Bem csak a közjót s hadi tekintetet tartva szem előtt, nyílt rendeletet bocsátott ki mind hozzá, mind Radnára Villám alezredeshez, hogy a mint azt veszik, vele Lugoson egyesülni táborába siessenek. Utóbbi el is ment, az első nem, sőt helye elhagyásáért Villám alezredest is dandárparancsnokságából letette. Bem ezt a kormányzónak irt levelében megírta, gr. Vécseyt vagy hazaárulónak, vagy

gyávanak nevezte s a parancsnokságtól elmozdítását, Villám alezredesnek ezredessé kineveztetését kérte. Ez Lugosan történt 1849, ápril 23-án. Bem elment ugyan Temesvár alá, az ostromlást is megkezdette, de végre nem hajtotta; mert ereje nagyobb részét b. Puchner elébe kellett küldenie, mely célját el is érte. Gr. Vécsey ezért a kormányzónál felszólalt, elégtételt kérve. Bem máj. 16-án egy *Nyilatkozatot* bocsátott közre, melyben a kormányzó elnökhöz irt fennebbi levele tartalmát félreértésen alapulónak s ennél fogva meg nem történtnek kérte tekintetni. *) De ez nem történt ily simán. Bem irányában a magyar tábornoki körökben eleitől fogva volt némi féltékenység, azért, hogy ő fényes hadi tényei által előbbieket dicőségben megelőzte s Kossuth kormányelnökkel különös benső viszonyban volt. Most az alkalom kedvezett s a viszály kitört. Természetes, hogy ez Bemet rendkívül lehangolta, s méltán. Magyarországnak nálánál egy tábornok is nagyobb szolgálatot nem tett, s a dolgok akkori állásában aristocratiai vagy nemzeti érzékenykedésnek nem volt helye. Hogy Bem legtöbb tábornok társát s főleg Vécseyt lángeszével messze feljűl haladta. már általánosan tudva volt. Neki nem lett volna kissebbség engedelmeskedés által nemzetét hamarább egy oly vár birtokába juttatni, mely később a haza bukását okozá, s melyet épen gróf Vécsey négy hónapig sem tudott bevenni. A mik csak hamar bekövetkeztek, kétképpen látszanak igazolni Bemet: ha akkor gr. Vécsey Bemhez csatlakozik s Temesvárt beveszik, vagy ha Bem ki nem jó Erdélyből s bánáti hadműködésével ápril-juniust el nem tölti, ha-

*) *Honvéd* 1849. 104. 147. sz.

nem az időt és kifáradhatlan erélyét Erdély védelmi ereje szervezésére, a havasi oláhok és K.-Fejérvár legyőzésére fordítja: a magyar szabadságharcznak mindkét esetben vajmi más fordulatai lehettek volna! Erdélyben minden ő volt. Vele győzött, érette mindent áldozott magyar és székely. Ha Bem állandóul benn marad, erősokszorozólag fejleszthette volna a kis ország védképességét, s felfegyverezve, begyakorolva, ágyuval és löporral bőven ellátva legyőzhetlen lett volna hegyei közt, főleg a Székelység! De így honvédszászlóaljok, huszárság, nagyobb mérvű ágyuöntés, röppentyű gyártás — minden ugyyszólván csak meg volt kezdve — Csik-Gyergyó és Háromszék nemzeti és hadereje a fejlődés első stadiumában lepetett meg a szövetséges orosz-osztrák tulnyomó erő által s még eléggé meg nem szilárdult, zsenge honvédelmünknek össze kellett roskadni a két colossalis nagyhatalom egyesült nyomása alatt.

A másik, a mi fentartást érdemel, a török-becse körüli juniusi táborozás alatt főleg az erdélyiek közt kiütött megdöbbenő halandóság. Orsováról visszajövén, Guyon tábornok hadtestébe osztatánk s hol a Ferencz-csatorna közelében, hol Török-Becsén töltöttünk néhány hetet. Tikkasztó hő volt a lég, a mihez mi erdős hegyvidék lakói szokva nem voltunk, úgy tetszett, mintha semmi éltető nem lett volna benne. Nem járta szél e lapos és lápos tartományt s elkerülte az eső. A kutak ivó-vize édeskés vagy szikós és mocsár izű. Előttünk vonult végig néhol a csatorna máshol egy-egy zsilipes vizfenék és nádas, zsombékos hely, itt-ott alig volt látható egy árva törpe fűz, a viz zöldes, békanyálas, melyből a déli nap hőségében nehéz büzhödt gőzök emelkedtek ki. Eleinte undorított az ivás, de a naphőség és

szomjuság izgatott, kivált minket székelyeket, kiknek otthon tiszta forrásvíz volt éltető italunk. Enyhítettük szomjunkat, vegyítettük borral italunkat, de a víz még is kegyetlentül rossz volt. A lakosok nagy része rácz, ők nem szóltak, mi panasztunk, de azt hittük, így kell lenni, ezt is el kell viselnünk. Alig telt el néhány nap, nagy számú betegünk lett. Egy új betegség volt, mely 48 óra alatt jól vagy rosszul lefolyt s elvitte áldozatát. Az orvosoknak azonnal fel-tűnt. 20—25 új beteg naponta s 10—15 halott, két hét alatt több 400-nál! Nem győztük halottainkat sírral; egy nagy négyszögű gödröt ásattunk, oda hordattuk, sorba bele raktuk s mézszel behintettük. Egyszer Gelei Károly, legnépszerűbb huszár tiszteink egyike is megbetegedett, 24 óra alatt halálra vált; tudta, érezte, hogy meghal. „Isten hozzátok fiúk — mondá derülten végóráiban — én többé csatába nem megyek! Mondjatok felettem legalább egy pár szót, mikor meghaltam. Bár csak tűzben harczolva, ne ily nyomorultul lesz vala halálom.“ Ez eset mindnyájunkat megdöbbsentett. Panaszoltunk s nyomozást kértünk. Kijött, hogy e vidéken dulván leginkább a rácz lázadás, a kutak, csatornák és nádas zsombékok meggyilkoltakkal vannak telve. Ezekbe hányta ellenség és jóbarát halottjait. Ebből fejlődött ki a nyári hőségben az a gyilkoló epidemikus járvány, mely csapatainkat megtizedelte. Azonnal elrendeltettünk innen. Mielőtt elindultunk, elhatároztuk, hogy halottaink felett emlékbeszéd tartassék és közös sirjokat behantol-tassuk. Én kérttem fel s egybegyűlt táborunk előtt a sír szélére állva — a mennyire emlékszem — így tolmácsoltam azokban nyugvó barátink iránt hadtestünk fájdalmas részvétét.

„Honvédek! Bajtársim! E sírban több száz bajtársunk teste nyugszik, véreink, barátink a távol kis hazából, melynek határait velünk győzelmesen járták be, homlokukon zöld cserlevéllel, *éljen-éljen*-riadások közt. A szabaddá lett kis honból eljöttünk ide a testvér földre, kiüzni a betört, legyőzni a belső ellenséget. Diadalmasan hordoztuk meg együtt zászlóinkat a Szamos, Maros, Tisza, Duna tájain, keresve a hősök halálát, s ime nem golyó, nem villogó kard és szurony — egy járványos kór vetett véget bajnoki életöknek! De ez nem von le haláluk értékéből, mely igaz ügyünkért vitt égő áldozat, melyre mosolyognak az emberiség megdicsőültei, jó kedvvel néz le a szabadság istene! Honvédek voltak ők, a kikben a lánglelkű dalnok honszerelme égett, s ha golyó sodorta el vagy vészes kór, jó kedvvel rebegették ajkaik:

*Folyj ki, folyj ki vérem! mulj el életem!
A hazáért halni, szép halál nekem!*

„Nem borzaszt e tátongó sír, láttunk mi már ilyeket Nagy-Szebennél, Vizakuánál, Piskinél, Medgyesen! Ismerjük minden alakjában a halált. Megbarátkoztunk vele harczaink alatt. Nem ejtünk könnyet utánok: ők koszorut s hozsánnát érdemelnek! Mint utkészítőink elébb jutnak a dicsőség Pantheonába. Üdvkiáltás és dicshymnuszt illet meg őket. Nincs koporsótok, ti dicsők! Miért is zárnánk oly keskeny határok közé, kik az emberiség közszabadságának harczosai valátok, melynek nincs határa, s melynek birodalma a végtelenség és örökkévalóság! Nincs mellettetek Isten szolgálója, a ki imádkozzék lelkeitekért s megáldjon. Itt vagyunk mi, lát az Isten s áld millió jámbor honfi szívet. Nincs zsoltárének: az lesz a halotti diszlövés,

melynek dördülése égis hat, s füstje kellemes illat Isten előtt. Sokan vagytok egy sírban . . . Ez illik hozzátok. Csatáinkban is sokan voltatok együtt — győzők és elhullottak. Ez volt dicsőségtek az életben, ez halálotokban! Boldogok ti! kik azon hittel hagyátok el földünket, hogy Magyarország bilincseit lerázva, szabad lesz, tetőpontján a dicsőségnek és azon jogos öntudattal, hogy még sokan maradtunk utánatok, kik meg fogjuk védni a hazát! Nincsenek itt szüleitek, nem volt, ki befogja haldokló szemeiteket. . . Elmegyünk mi, vagy elmennek, akik életben maradnak majd kis hazánkba, s elmondandják apáitoknak, legyenek büszkék rátok, kik a hazáért haltatok, s anyáitoknak, hogy érezzék üdvétanának, hogy ily fiaikat szültek. Távol földben van sírotok, de a hazában . . . A honvédnek jogos sírja Magyarország minden talpalatnyi helye, s szent porainak minden porszem megérdemelt szemfedője. Nincs emlékoszlopotok . . . Az lesz a néphagyomány, mely hű szeretettel őrzi meg s néma nyelvén évezredekre adja át emléktöket, figyelmeztetve késő korok nemzedékeit: *Megállj utas! e sírban is hősök pihennek!*"

„Isten veletek, hősök, barátok! Legyen csöndes pihenéstök. Minket elhív innen a csaták és vész Istene, hogy tovább küzdjünk a ti és a mi ügyünkért. Isten veletek! Mi sziveinkben irántatok bús rokonszenvvvel, hazánk jobb jövőjében bizalommal válunk meg tőletek, itt hagyva az édes anyaföld, Magyarország szerető kebelén. Ha van kapocs a mi és a ti szellemetek között, figyeljete fennkölt lelkű dalnokotok szavára:

Itt van az éjfel . . . — lelkei jönnek

Nyögve keserg egy sirhoni szellet

Rengeti a gyász fűzek haját.

*Képe ijesztő a temetőnek!
Barna keresztű halmai mellett,
Borzad az élet, ha látja magát*

„Nem ilyen a ti temetőtök ; nem ily sötét, ijedelemes e sír. A ti sírotok felett e haza nemtője égő fáklját tart, a nemzeti kegyelet a hagyományok fényes zománczával vonja be azt, s emléktek a dicsőség örök derűjében fog ragyogni“

Halotti üdvölvés zárta be az ünnepélyt, s mi másnap Hegyesre — utolsó diadalmas harcunk színhelyére — távozánk.

Az erdélyi hadsereg Magyarországra kirendelt dandára Bácska felszabadításában altábornagy Vetter Antal fővezérsége alatt 1849. jul. 14-én működött közre. E férfi Bem mellé s e csata az erdélyi és anyaországi nagy csaták közé méltán sorozható.

Vetter Antal 1803. született, atyja 40 évig volt huszár, s mint alezredes halt el ; az elemi tanodát Pécsen végezte, 11 éves korában a bécsujhelyi katonai akadémiába vitetett, hol tanulmányai kitűnően végzése után 1823. mint zászlótartó a 48-ik gyalogezredbe osztatott be, 1830. a 27-ik gyalog serezedhez ment át mint hadnagy, 1834. soron kívül a 19-ik magyar ezredben főhadnagygyá léptetett elő, innen 1839. mint alszázados a 37. számú magyar gyalogezredbe tétetett át ; itt 1840. főszázados, 1845. őrnagy, 1848. május 1-én alezredes lőn ; 1830-tól 1839-ig a gráci hadapród-intézetben mint tanár működött, 1840—1845-ig parancsnoka volt a 37-ik ezred gránátos osztályának Bécsben, 1845. nyarán Albrecht főherceg mint Alsó-Ausztria parancsnokló tábornoka által a minta zászlóalj betanításával volt megbizva. E rövid

mutatja, hogy Vetter Antal, mint elméletileg és gyakorlatilag tökéletesen kiművelt katona és törzstiszt, már a közös hadseregben tekintélyben állott, kitűnő hirnévvel birt már akkor, midőn 1848. május 30-án mint a 37-dik magyar gyalogezred 3-ik zászlóaljának parancsnoka, azzal együtt N.-Váradon a magyar alkotmányra esküjét letette, négy tisztet kívül legelőbb ő testületileg a magyar honvédseregbe lépett át, és így a tényleg kétfelé vált hadsereg magyar részének mintegy magva lőn, magát a magyar kir. hadügyminiszter rendelkezése alá adta, s azon túl a magyar alkotmányt védő hazafiak többségének zászlója alatt megingatatlanul, habozás és eltántorodás nélkül megállott, tömérdek katonai elméleti ismeretét, a harczmezőn tetteles szolgálatait s hiv honfiai érzelmét egészen szabadságharczunk ügyének szentelte; nem hallgatott csábításra, nem csügesztették el cselszövény és mellőzések; a várak ostrom-munkálatait s a magyar hadak állását több helyütt és alkalommal a kormány felkérésére megvizsgálta s azokon előnyös változtatásokat tett vagy a kormánynál javaslatba hozta. Szeged megerősítésének félben maradt, Dembinszkytól elvetett, Görgei által kijátszott terve az övé volt. S bár sok történt olyan, ami neki méltán fájhatott, mihelyt a hazának és kormányának tudományára és szolgálataira szüksége volt, kész volt magát egész buzgósággal feláldozni. A honvédelmi bizottmánnyal ő dolgozott mint hadügyminiszter 1848. novemberétől, 1849. márcziusáig éjjel-nappal, soha nem pihelve; a seregnek a Duna mellől a Tisza megé vonulásánál rajta volt a legsúlyosabb munka és felelősség, ő küldötte oda, Debreczenbe, Szegedre és N.-Váradra Pestről a hadi készletet száz ezerenként. Midőn Kossuth, hon-

védelmi bizottmányi elnök Pestet 1848. decz. 31-én elhagyta, a kormányt Csányi megérkezteig az ő kezébe tette le; Debreczenben a hadügyminiszterium főbb személyzetét ő szervezte, a régiék mind Pesten maradván. Több kisebb-nagyobb ütközetet tervezett, vezényelt és nyert meg, mint a perlászit szept. 2-án és 12-én, a szeghegyit jul. 14-én 1849-n; az áprilisi legfényesebb magyar nagy csaták terve készítéséhez eszméivel járult, s mint hadügyminiszter, ideiglenes kormányzó-helyettes, a Ludovica-akadémia s az ország mérnökkari főigazgatója, az erdélyin kívül az összes magyar hadak fővezére, utóljára a déli hadsereg főparancsnoka, hazaszeretetének, tökéletes magyar érzületének a legváltóságosabb helyzetekben kétségtelen bizonyítékait adta, lekötelezve általuk honát, megnyerve minden igaz hazafi tiszteletét, nevét szabadságharcunk történetében nagy érdemei által halhatatlanná téve.

Ezen fényes katonai tehetségű s hazafiui eredményekben kitűnő férfi fővezérlete alatt vívtuk mi az említett jul. 14-ki szeghegyi csatát. A kormány jul. 4—8 közt a fővárosból Szegedre távozván: megrendelte Vetter altábornagynak, hogy Jellasichot támadja meg, a Dunán nyomja túl s Szegedet a veszélyes ellenségtől tegye teljes biztonságba. Ő jul. 9-én azonnal kiadta parancsait, hogy a dandárok és hadtestek parancsnokai helyöket rögtön foglalják el. Guyon tábornok IV. hadtestét Hegyes, Szeghegy és Feketehegy szomszédos helységek határain központosította, az ó-becsei, földvári és Perlász felé kiterjesztett csapatokat megerősítette, a Béga mel ett táborzó Kolmann-hadosztályhoz erősítéstül jul. 13-án két zászlóalj gyalogot és 3 huszár századot rendelt; Baranyamegyébe a Dunán tuli részek nyugtalanítására s nép-

fölkelés szervezésére szintén két honvéd zászlóalj, 5 század huszárt és féltüteg ágyut vezényelt, mely parancsok mind pontosan teljesítettek. Jellasich sem ült tétlenül, már július 5-én Hegyes előtt tekintélyes csapatot lovasság jelent meg kémszemlére, mit azonban huszáraink rövid küzdelem után vissza vonulásra kényszerítettek; Zombor felé is küldött ki figyelő csapatokat, de a melyek Kmetty VII-ik hadteste közeledtére Verbászra huzódtak vissza. Jul. 13-án Vetter főhadi szállását Theréz-városból Topolyára tette át s támadási napi parancsait azonnal kiadta, az ütközet napját 14-kére tűzvéni ki. Ugyan e napon a fővezér a IV-ik hadtest felett Hegyesen szemlét tartott, azt csataállásba állította fel s megparancsolta, hogy abban az állásban töltsék az éjet s úgy nyomuljanak reggel a Ferencz-csatorna felé-előre.

Itt volt nekünk Mátyás-huszároknak egy kis árthatlan történetünk, de a mely szinte szomoruvá lett. Szász N. (kereszt-nevét elfeledtem, társáét sem tudom már ma) nevű művelt és bátor, de katonai fegyelmet túrni nem tudó két közhuszár bajtársunk tiszték iránti engedetlenkedése annyira ment, hogy rögtönzött hadi törvényszék golyó általi halálra ítélte. Minket e hír levert. Nagy volt osztályunkban a becsületérvés és nemes ambitió. Még eddig semmi büntetés nem ért volt. Bajtársainkat szerettük, hirnevünk szennyfoltja fájt, két emberéletet minmagunk által megsemmisíteni a hazára károsnak ítéltük. Veszszünk inkább tizen ellenség golyói által, mint ily dicstelenül egy — gondoltuk magunkban. Katonai szabály szerint kegyelmet kérték érette elébb a közhuszárok, majd az altisztek, utóljára a felsőbbek közül engem küldöttek Vetter altábornagyhoz. Kértem röviden, de erős lé-

lektani érvekkel indokolva, mély megindulást eláruló hangulatban. A tábornok hajthatatlan volt. Utoljára elérzékenyítve szóltam: „Altábornagy ur! ne ölesse meg barátainkat, kértünk érettök. Nektünk erősen fáj az ő sorsuk, ők nem bűnösök, csak vérök heve vitte tévutra. Megjavulnak, jót állunk érettök. E kis hű csapatnak egyhamar hasznát nem veszi a haza. Bizza ön megöletésöket az ellenségre. Ha csatánk lesz, állítsanak a legveszélyesebb pontra. Haljunk meg ott küzdve, a sorban, halált osztogatva és véve, ők és mi a hazáért, mint katonákhoz illik, de nem ily módon, a mi meggyalázza ezredünk tiszta nevét s megöli önéretűnket. Fogadom s osztályunk nevében ígérem, hogy megálljuk helyűnket.“

„Jól van fiuk! mondá nyugodtan a bölcs altábornagy. Bajtársatok élni fog. Ti jövőre hasonlókért mindnyájan felelősek vagytok. Holnap csatánk lesz. Számítok ígéretetekre.“ Jul. 14-ére virradólag táborunk derekát Hegyesen az Ogulini határőr ezred egy zászlóalja észrevétlenül megrohanta. Mi ott voltunk felállítva. Vagy mélyen aludtunk, vagy előőrseinket fogták el, de való, hogy mikor táborunkban már több oldalról kiáltották: *Talpra fiuk, itt az ellenség!* nektünk alig volt annyi időnk, hogy fegyverűnket magunkhoz vegyük s lovunkat felkantározzuk. Még nyakravalónk sem volt megkötve, dolmányunk gombolatlan, ugy álltunk nagy sietséggel sorba. Mikor az osztály fel volt állítva, már fűtyölt a golyó felettűnk s az ellenséges zászlóalj roham-lépésben szurony-szegezve futott ránk. E perczben ott termett Vetter altábornagy segéde. „Mátyás huszárok! kiált ránk, az altábornagy elvárja ígéretetek beváltását.“ Erre Prouy őrnagy: „Fiuk! e nap a becsűlet napja. Váltuk be

szavunkat. Huszárok! Eljen Vetter altábornagy! Éljen a haza! Rohamban utánam. *Előre!*“ E lelkesítő szókra fergetegként rontottunk az Ogulini-akra, sorukat azonnal áttörve: Nem lőttek azok egynél többet, sem szuronyukat nem használták a megfélemlés miatt. Irtóztató kaszabolást vittünk véghez közöttük. Ágyuink megszólaltak. Erre jobb szárnyunkon a marosszéki 87-ik zászlóalj Tolnay őrnagy alatt előre nyomult, keresztben ágyuztatni kezdte őket s ágyúikat. Mi háromszori roham után mindig előre, folyvást növekedő dühvel, harczolva kétségbeesetten nyomultunk előre, be az ágyuk torkába, melyeket visszavertünk; vértess lovasság robogott elé, de kardunk s ágyuink tüze előtt hamar meghátráltak; nem telt bele két óra, mikor az ellenség sorai már minden ponton meg voltak ingatva, küzdöttek, de hátrálva... Nem kísérem figyelemmel a csata folyamát, nincs rá immár tér. Majd kiadja szép nagy művét maga Vetter altábornagy, el van abban beszélve egy nagy stratégiához és hadvezérhez méltóan. Csak annyit jegyez meg, hogy a mi osztályunkban az első lövésre 11 huszár esett el és sebesült meg, köztük volt őrnagyunk is, a ki térden s ágyékában kapott súlyos sebet, mely harczra képtelenné tette. A vélt esetek között volt több perczig e sorok írója is. Szép fakóját marján érte egy kartács golyó s egy másik 12 fontos lovát és magát a mélyen felhasított földbe temette, több perc után huzzák ki bajtársai eszméletvesztetten lova és a föld alól. E napon csatánk esti 9 óráig tartott, Jellasich teljesen megverve a Dunán tul szorítottatott s Titel-en kívül egész Bácskát elvesztette; 16 osztrák tábornok vett részt a csatában, Vetter, Guyon, Kmetty magyar tábornokokkal szemben. A mi

IV. hadtestünk veszített 81 halottat, 145 sebesültet, közöttük 2 tiszt volt halva, 15 megsebesülve, Jellasich vesztesége 200 halott, 500 sebesült, felsőbb tiszt 20 esett el, foglyul ejtettünk 350-t, 12 fontos ágyut foglaltunk el kettőt és két társzekeret. — E győzelem 17-tel fogyasztotta meg huszárosztályunkat, mely oly vitézül harczolt, hogy este Kis-Kéren minden oldalról dicsérőleg szóltak felőle. Főparancsnokunk kifejezte meglegedését, hogy nem bánta meg, hogy barátinknak megkegyelmezett. E csata egyike a legfényesebbeknek szabadságharcunk folyamában, méltó helyet érdemel a történelemben. Mikor 1869-ben Kolozsváratt mint képviselőjelölt lépett volt fel Vetter altábornagy, Mátyás-huszáraink mind mellette szavaztak. Az ő neve és fényes vezéri tehetsége tisztelettől körülfogva él mindnyájunk emlékezetében. Én a köztiszteletnek kifejezést, szabadságharcunk e nagy alakja igaz megismeréséhez némi adalékot és elégtételt adtam, midőn arcképét s az oroszán bátorságu Guyonnal vivott csatáját némi életrajzi töredékekkel művembe — annak értéke emelése végett is — venni kötelességemnek ismertem.*)

Vetter altábornagyhoz jul. 26-án azon rendelet érkezett a kormányzótól, hogy Kmetty tábornokot a Bácskában hagyva, a IV-ik hadtestet és erdélyi hadosztályt rendelje és indítsa azonnal Szegedre. Ez a déli hadsereg feloszlása volt; a fővezér a rendeletet teljesítette, és maga is Szegedre ment, s ott a kormányzónak a további védelemre új tervet mutatott be

*) Vetter altábornagynak egy terjedelmes életrajza látható „*Hasánk és Külföld*” 1868. évi 1, 2, 3. számában. A jul. 14-iki csatáról részletek a *Honvöd* 1849. aug. 19-iki 194. számában. A Székelyföld leírása b. *Orbán Balásztól*, IV-ik kötet 172—173. l.

a minek alapeşzméje Szeged elhagyása volt, de Dembinszky ellenzése folytán nem fogadtatván el, ő a parancsnokságról lemondott, s lemondása el is fogadtatott . . . A fővezérség hamar átlátta Szeged tarthatlanságát, s Dembinszky aug. 4-én már a szőregi sánczok megé vonult vissza. Itt aug. 5-én egy esemény adta elő magát, a mit én előadva sehol nem olvastam, fenntartását, mint szemtanu, szükségesnek látom. Táborunkban hire jött aug. 4-én, hogy a holnapi csatában az ifju császár is jelen lesz. Nem titkolom el, hogy ez ránk kellemetlen hatást tett. Mint ellenség állott szemben a magyar hadsereg leendő törvényes királyával! Voltak, a kiket e pillanat megdöbbsentett, mások, a kiken a meghódolási hajlam látszott; de a sereg többségén valami bus-keserűség hangulata fejezódött ki. A dynasticus érzületnek a letett esküvel és hazaszeretettel való benső harca volt az. Dacz és tájadalom együtt. Mi Guyon tábornokkal a bal szárnyon a töltés megett állottunk, Szentivánon felül. Guyon mindig elől volt csatáinkon, buzdítva, lelkesítve — most is. Egyszer csak látjuk, hogy az ellenséges lovasság felénk előre rohan, élén maga a fejedelem, sűrű kísérettel. *A császár, a császár!* — kiáltják sorainkban, s amint elébb nyomul, az ágyuk iszonyu bömbölése tul és innen elkezdődött, irtóztatóan megrázva s rezegtetve a léget néhány perczig. Mi volt célja, a fejedelem megjelenésének, nem tudtuk, mert sánczainkat ötven ágyu s egész sergünk védte. Valószínűn tünnetés a felséges urral, vagy a mieink lehangolása. Azonban egyik cél sem volt elérve. Tüzéreink még jobban irányoztak, s a huszárság csatára készen állott, minden figyelem, egész harci erőnk arra a pontra levén irányozva, merre a felséget láttuk — mint a zápor

ugy ment a golyó mind arra felé. Az ellenség észrevette a tüzes angol szándékát, s körülvéve a fejedelmet, a csata köréből visszavonulásra birták . . . Igen. Lőtt a két tábor tul és innen egymásra gyilkos szándékkal, azon fejedelem és nemzet nevében, a ki és mely között a világtörténetben párját alig találó uralkodói és alattvalói alkotmányos és a legőszintébb viszony létezik ma, a kiért a *Moriamur*-t készek lennénk elmondani.

A szőregi veszített csata után egy végzetes hátrálás, a vezérek egyenetlensége s árulási világos szándék miatt haderőnk nem egyesíthetése, aug. 10-én a temesvári döntő ütközet, szabadságharcunkban az a gyászos catastrópha következett be, mely ma is megrázza az abban résztvettek idegrendszerét, szívünket bútól sajogtatja, s okozója, Görgei tábornok iránt boszus kesertiséggel tölt el. Ott voltunk mi, az erdélyi hadosztály is, s követtük Dembinszky fővezér hátráló, esetlen és minden genialitás nélküli parancsait jobbra-balra, előre-hátra, míg Bem tábornok délután 3—4 óra között megérkezvén, a fővezérséget kormányzóí rendelet folytán átvette. Háromszoros *éljen*-nel fogadtuk őt, kit a hadak és a győzelem istenének képzeltünk. Életszikrát vetett még egyszer szívünkben a haldokló remény, hogy csakhamar végkép kialudjék. Ágyuival, e kedvencz és rá nézve szerencsével járó fegyvernemmel s huszárainkkal, kikben határtalanul bizott, s tőlük hihetetlen dolgokat követelt, az utolsó fényes harci tényt vivén véghez, Haynau hadserege jobb szárnyát menydörgő ágyútűzelés s csattogó kardvívás közt egyszerre viszszyanyomta; de ez a magyar sereg és hős lélek dicsőségének végső fellobbanása volt. 300,000-nél többre ment a magát minden oldalról ránk vető szövetséges orosz-osztrák haderő, eltűnt a csábos ragyogás,

szétfoszlott mint éji bolygó tűz, elveszett e kis fénygömb a kihalt önbizalom nagy és rideg sötétségében. Mi a csatát, — itt már az utolsót is, — elvesztettük, szép hadseregünk ezer izre szakadozva elzúllott, mint vert had és honvesztett nép czél és vezérsillag nélkül sodortattunk — nem mentünk — Lugos felé.

A Temesvár előtt folyt csata utáni eseményeknek egy — előttem ismeretlen — hadtestparancsnok általi leírása jutott a napokban kezeimhez, egy történetkedvelő szivességéből, a ki azt saját fűszerkereskedője boltjából kapván: tartalmáért rá figyelmes lett, s nekem engedte át művemben felhasználás végett, azon nyilatkozattal, hogy az irat többi lapjai már bolti czélokra elhasználtattak s hogy kitől került oda vagy mi úton? arról az illető felvilágosítást adni nem tudott. Az irat ivalaku, 13 és 14 lapszám áll rajta, elől volt még 1—12 lap, vagyis 6 levél; végének szövege azt gyanítatja, hogy egy vagy másfél lapnál több még nem lehetett, a mi hihetően Kmethy tábornoknak Törökországba s az írónak Világosra menését foglalta magában. Ugy látszik, írója csak épen harcaink végkifejldését, hihetően a magyar hadak és kormány Pestről vagy Szegedről kiindulását kívánta emlékezetben hagyni; s minthogy Kmethy tábornokkal baráti viszonyban volt, a hős Földváryaknak benső barátja, maga hadtestparancsnok, igen szabatosan irt, s dologfelfogása férfias, tiszta és alapos: én a kitűnő katona ez *emlékirat-reliquiáját* egész kiterjedésben s szószerint ide igtatom azon reményben, hogy ezáltal a szöveg többi része, valamint írója ki-létének biztosabban megtudására út és alkalom nyílik, s meg vagyok győződve, hogy ha egyéb czél el nem éretnék is, e nagy momentumnak ily hiteles előadása

már magában megérdemli a történetírás méltánylását. Az irány modora és a nyelv törzsökös magyar és koros emberre mutat. Azonban halljuk érdekes elbeszélését. Tájékozásul s egyszersmind kegyeletből a szöveg első mondatát hasonmásban adom. „Arad felé nem lehetvén többé menni *) — így kezdődik a becses töredék — hátrahuzódásunk Lugos felé kellett, hogy történjen. Azonban már ekkor vége volt mindennek: jobb szárnyunk s a közép majdnem egészen szétszórt állapotban huzódván, az előnyomuló osztrák lovasok által üldözve számosan fogságba estek. Vécssey, ki a csata alatt Temesvár körül állott, s Kmethy hadosztálya volt az egyedüli sereg, mely még annak mondható volt. Kmethy hadosztálya a Fabrik nevű külvároson keresztül éjszaka igyekezett a lugosi utra hatolni; magam a csatában lovamat vesztvén, gyalog valék kénytelen 3 osztaályos tömeget vezetni, minek következtében annyira elfáradtam, hogy tovább menni képes nem valék. Csikós nevű legényem által a Fabrikba magam becsületesen bequartélyoztam — a háziaktól rögtön ágyat kérve lefektüdtem — s aludtam csendesesen s békésen reggeli 6 óráig, a midőn legényem azon hirrel tört szobámba be, hogy az Uhlánusok már a Fabrik utcáin száguldoznak. Felkeltem tehát s legott hadtestem felkeresésére indultam, inkább tartván ez alkalommal a benszültött ráczoktól, mint a rendes katonaságtul. Ilyetén menekülésem becsületesen sikertült egész a város végén

*) Arad felé nem lehetvén
többé menni:

volt kukoricza földekig, hová már többedmagammal behúzódván, az országut mentében, Rékás körül elértük sergűnket. Kmethy s társaim elveszettnek hittek. Másnap igen roncsolt állapotban Lugosra érkeztünk.

„Lugosi ütközet.“

„Aug. 15-én az osztrákok minden oldalról Lugos felé nyomultak. Itt azonban az állapot leirhatlan volt. Kossuth többekkel erre menekült, hívét hozták Görgey fegyver letételének; az éhség mindinkább nyomasztó, annyira, hogy már requirálás által sem juthatánk semmihez. Ilyetén állapotok közepette Bem egy végtanácskozást tartott, melyben előadta az ország helyzetét, Kossuth stb. menekülését, hogy pénz nincs, kormány nincs stb. végre, hogy még mintegy 150 ágyuval s körülbelől — az erdélyi sergeit ide értve — 40,000 emberrel rendelkezhetnék; ajánlá tehát a háboru minden áron folytatását, mondván, hogy ő — Bem — minden szükségeseket megszerez s az említett erővel rövid idő mulva mind az osztrák, mind pedig a muszka serget tönkre fogja tenni. Felszólította azon tiszteket, kiknek tovább harczolni kedvök nem lenne s magukat a legvégsőre el nem szánják, hogy állomásaikról azonnal mondjanak le. Vécsey első volt, ki Görgey példáját követni akarván, magát jelentette. Bem akkor indulatos hangon azt válaszolta neki: *„Gut, Herr General! Gehen sie. Übrigens ich muss ihnen sagen, dass sie die Öesterreicher aufhängen werden.“* Ezek előre bocsátása után, aug. 15-én Kmethy hátvéd állást — *Arrière garde* — foglalt a Lugos feletti hegyeken, benn a városban a hid elrombolása s a tömérdek osztrák fogoly hátrahagyása után, a csatát el is fogadta; majdnem egy fél napon át tartotta magát

Kmethy hadosztálya százszoros ellenfelével szemközt, míg végre egészen fedezvén már a hátrálókat, maga is seregével Facsetre huzódott.“

„Menekülés a Törökföldre.“

„Facseten a főhadiszállás a helybeli Plebanián volt, maga a sereg a kis városka előtt táborozott éhen-szomjan s meztelen, elhagyatva nagyobb osztályu tisztjei által, kik Bem Lugoson felszólalása folytán tömegesen köszöntek le tisztje állásaikról. Volt oly zászlóalj, mint p. o. a fehérvári zászlóalj, melynél az őrnagytul fogva lefelé minden főbb tisztet leköszönt, Szilágyi János főhadnagy kivételével, ki egy maga altiszteivel volt kénytelen vezetni zászlóalját. Ilyetén körülmények közepett Bem rettentő végterve is füstbe ment, t. i. a guerilla harcz. . . . Ekközben Kmethy a Plebanián másnap hadi tanácskozásra hívta egybe leghivebbjeit, hová Földváry Berczivel magam is hivatalos levén, siettünk a „*légy-ott*“ helyre; azt megelőzőtt parancs folytán azonban a még meglevő honvédek számára 15 napi dijt, a létező tiszteknek pedig 1 havi illetéköket fizettetvén előre ki. A Plebanián Kmethy szobájába belépve, a tábornok ülő helyéből felugrott s *Isten hozott benneteket*-tel fogadva és minket szóhoz sem juttatva, folytatólag imigyen nyilatkozott: „Kedves barátim! mondanom sem kell helyzetünk mi-voltát, azért kérlek benneteket, az idő rövidege miatt ne mondjatok el-lene ezen — az asztalra mutat — már általunk régen elkészített menekülési terv ellen; egyedül arra kérlek még, hogy saját személyeteket illető csekélységek-ről tegyetek olyan rendelést, hogy tüstént a mondott czél felé *marsch*-készek legyetek.“

Földváry Berczi látván a dolog komolyságát, azt felelé Kmethynek: „Édes barátom! igazán mondom, lelkem mélyéből sajnálom, hogy tovább is nem követhetek, hogy kész voltam a végletekig a hazáért — — — “ Itt a rendkívül érdekes emlékirattöredék megszakad. Vajha közlésemre valahonnan elé kerülne! . . .

Emlékirónk — úgy látszik — Világosra ment, mert Kmethy utja s viszontagságai ismeretesek, mi más irányban Déva felé. Mikor a hajnal pirulni kezdett, Bem táborra Erdélybe, b. Vécseyé Arad felé indult. A falu végén levő hidnál váltunk el egymástól. Bemmel mind az erdélyiek voltak egy pár Hannoverhuszárezredi és lengyel önkéntes maradvány csapattal együtt, melyek őt követték. A mint a nap följebb és följebb emelkedett s a völgyen ülő sűrű ködhomályt eloszlatta, a vidék tágasb körvonalai kezdettek feltűnni, mi visszatekintve, a Világos felé vivő utakat csöndesen vonuló magyar katonasággal ellepve láttuk. A völgy aljától messzi magasságba föl, mintegy kigyózáva huzódott az a fényfolyam, a mit a lovasság kardja, dzsidája s a honvédek fegyvere szuronyának ragyogása okozott. Oh ti dicső bajnokok! mily dicstelen sorsnak lettetek velünk együtt csakhamar áldozata!

Mielőtt a nap leáldozott, mi már Erdélyben voltunk. Dobra elhaladva; Lezsneken keveset pihentünk, — fél havi zsoldunkat nagy bankókban ott kaptuk ki, a minek azonban csak két napig volt értéke — s gyorsított menetben siettünk Déva felé előre. Sergtünk jól tudta, hogy az orosz Erdélyt már elfoglalta és siet a Marosvölgyön ki Magyarországra, hogy Bemnek bejövetelét és a székelységgel új csatlakozását meggátolja. Láttuk, hogy közeledik az idő, midőn csak azon darab hely

lesz szabad és a mienk Magyarországból, melyen Bem erdélyi hadserge megtizedelt maradványa táborozni fog. Fővezértünkben oly nagy volt bizalmunk, azt hittük, a míg ő biztat, elcsüggednünk nem szabad, a míg ő bizik, a magyar ügy el nem vész. Hejh pedig mily különbség volt azon idő közt, midőn mi ápril utófelében, Puchner osztrák sergének a Bánátból kikergetésére épen ez úton mentünk ki Dobra felé, mint győzelmes sereg, kik Erdélyt osztráktól és oroszától visszafoglaltuk, s diadalmasan, megkoszorozott csáköval és zászlókkal jártuk be ismét szabaddá lett szép kis hazánkat, és a mostani idő közt, midőn mint vert sereg, megtörve és megalázva térünk vissza igábahajtott rokonaink közé! Hitünk azonban nem sokára megrendült, önbizalmunkat a szerzett tapasztalatok elvették.

A nap már elnyugodt volt, lelkünkkel összhangzó sötét lett az est, s mi — nem dalolva, mint egykor — némán s borult kedélyvel, katonai szabályszerű menetrendben haladtunk Lezsnekről Déva felé, midőn tíz óra tájban előcsapatunktól tudósítás jött a parancsnokhoz, hogy az orosz előőrsök Déván innen a brauyicskai szorosig nyomultak elé s főhadtestök Déva és Piski közt van. Az előcsapat most is, mint egész erdélyi és bánáti hadjáratunkban, mi voltunk; a XI-ik honvédzászlóalj, Szigethy Miklós hős őrnagy parancsnokával és a Mátyás XV ik huszárezred kolozsvár-déési osztálya. A mint az őrnagy ezt a tábornoknak jelentette, ő szokása szerint e lakonikus rövid parancsot adta ki: *Gehen Sie Herr Major, treiben sie weg die Russen aus Déva, und lassen Sie für meine Truppen Quartier machen.* Jelen voltam, az őrnagy, az én bajtársam s barátom, a mint

hangzott, úgy hajtotta végre a parancsot; így írta meg fennidézett „*Emlékiratában*“ is, s zászlóaljával a Déván tul levő sikságra hatolt elé, a tábor körül öröket állított s mint előörs-vezénylő szemben az oroszokkal arczot formálva, állást foglalt. . . . Lüders orosz főtábornoktól önmegadásra felhívás érkezett táborunkhoz. Bem újból kitapogatva a sereg érzületét, kevés hiveivel eltávozott, Guyon tábornokot kérve föl a továbbiakra, a ki szintén megkérdezte a tisztikart, lelkesítő szókat intézve hozzá, az angolok rokonszenvével biztatott, de a harcz lehetlenségéről meggyőződve, másnap ő is elhagyta táborunkat, Beke József és Pap Lajos ezredesekre bizva a fegyverletétel ügye elintézését Menekült kiki, a merre lehetett — elvitt lovat, kocsit. Ágyuinkat a Marosba löktük s másnap az oroszok kezébe a fegyvert letettük. Századomat e szörnyű ténynél én vezényeltem. Soha életemnek ily leverő pillanata, lelkemnek ily összezuzó kinja nem volt.

* * *

Mig mi a déli magyar hadsereg soraiban küzdöttünk, Bem hadsergének többi része Erdélyben az orosz-osztrák szövetséges sergekkel élet-halálharcot vivott. Örökitve van ez az akkori hirlapokban és emlékiratokban *); én nem levén ott, csak néhány jeles bajtársunk életéről jegyzek fel egy-két vonást hiteles adatok, s egy pár harci eseményt, abban részt vett barátim értésítése alapján, sajnálva, hogy némelyekről adatok és tér hiányában hallgatnom kellett. . . . Gábor Áron és Kiss Sándor, e két székely bajnok hősi halálát az igazság és a hazaszeretet igaz mele-

*) *Kövérdy László* többször idézett műve 241—43. ll.

B. Orbán Balázs: *A Székelyföld Leirása* III—IV. kötet stb.

gével írta meg b. Orbán Balázs, *) mit az én tudásom s adataim is igazolnak. Sárosi Ferencz őrnagyról, fogságomban szenvedő társamról, a ki a csatákban bátor, meggyőződése mellett szilárd, honszeretetben felülmulhatlan volt — erős székely, hős katona, nemes gondolkozású férfi — megemlékezem hazafiúi érdeme s barátságunk kötelez. Ő 1807. október 16-án Háromszéken Bikfalván született szegény székely szülőktől, katonai neveltetését a 39. sz. Don Miguel ezred nevelő intézetében nyerte, honnan 1825. június 1. a II-ik székely határőr ezredbe avattatott fel s ott 7 hónapig szolgált, 1826. őrvezető lett, ugyanazon évi jul. 1-én tizedes, 1831. aug. 16-án őrmester, 1843. nov. 1-én II-od osztályu hadnagy, 1848. márczius 6-án I. oszt. hadnagy. E csekély előléptetést mint annyi derék fiu, ő is 27 évi és 4 havi szolgálattal érdemelte meg! Valóban szomorú idők voltak azok; méltán kívánta 1848—49. a határőrségi rendszer megszüntetését a székely nemzet. . . . 1849. febr. 15-én az ujonnan alakított II-ik székely gyalog ezred, utóbb 84-nek nevezett II-ik zászlóaljához őrnagygyá neveztetett, husz csatában s kisebb tüközetben vett részt: ott volt 1849. febr. 23—26-ka közt Urbán másodszori kiveretésénél; a borgói határszorost védelmező egyik székely zászlóalj az övé volt; az oroszokat a jun. 21-ki első betörés alkalmával háromszor verték vissza, vitézségök jeleül tiszteik érdemjeleket kaptak, de nem fogadták el azért, mert az egész zászlóalj egyformán volt vitéz, s ezért az érdemrend zászlójukra tüzetett; ott volt 1849. aug. 5-én a nagy-szebeni öldöklő csatában, midőn Bem e várost bevette s az aug. 6-kiban,

*) Műve III. köt. 178—180. II. és VI. kötetében.

a midőn ötszörös erő által rendkívül kockáztatott harc után legyőzetvén, zászlóaljának nagyobb része elfogott, ő és nevét viselő 16 éves fia, a ki mint a k. vásárhelyi székely katonai növelde növendéke főhadnagyi ranggal zászlóalji segéde volt, Bem oldala mellett, őt védve s csaknem a halál torkából megmenekülni segítve, maguk is menekültek, s a szász-sebesi csatában utóljára vettek részt. Déván tette le fegyverét, kötél általi halálra ítéltetett, a mi 20 évi várfogságra szelidítetvén, Joseph-stadtban kiállott 8 évi szenvedés után, kegyelmet nyert, s miután fia besoroztatván, ezredéhez Bolognába vitetett, egykori kormánybiztos Berde Mózsza szivességéből az egyik gr. Bethlen alsórákosi uradalmában nagy gonddal tartotta fenn magát és családját, míg a kir. kegyelem 345 forint nyugdíjban részesítette; fia mellkórban 1861., ő 1871. jul. 24-én Bikfalván végezte be becsületteljes, de viszontagságos életét; porai falva temetőjében nyugsznak, neve vitéz székely bajtársaiéval együtt fog élni a történelemben . . . , Meg kell említnem Gyertyánffy Ferencz első székely ezredbeli századost, a S.-Szentgyörgy mellett 1849. jul. 5-én vívott s vezérleti hibák, fejtelenség és elsőségvadászás miatt elvesztett csata történeti nevű hősét. Orosz tisztek mint bámulatra és tiszteleltre méltó tényét a hazaszeretnek és katonai rettenthetlen bátorságnak fogságunkban beszélték ezt el nekem, a mi előtt — ugy mondának — nekik maguknak meg kell hajolni. E derék katona látta tisztársai egyenetlenkedését, tudta, hogy a miatt a köztűgy veszt, a sereg harczképtelenné válva szétmállik s a székely nevet éri szégyen. Elhatározta társaival együtt, hogy sem helyöket el nem hagyják, sem nem capitulálnak. A székely haderő alig

tett 3000-et 30,000 köröskörül levő oroszokkal szemben; nagy veszteség után a csatátért elhagyta, a sereg elzüllött, csak Gyertyánffy maradt helyt 300 ad magával. Négyszögbe tömörült, lőtt és szuronyszegezve védte magát több rárohant orosz lovas osztály ellen. Felszólították fegyverletezésre s kegyelmet ígértek. *Soha!* felelt a hősök hőse, sortűzet adatva az incselkedő ellenségre. Az orosz tisztok szive megesett, a mint a küzdő csapat számát mind apadni s a halottakét gyarapodni látták; csaknem fájólag folytatták mérsárlásukat, s a végső perczig fegyver letelésre nógatták. Gyertyánffyéknek nem kellett a részvét, s visszautasították a kegyelmet. Szirtként állottak meg helyöken, mint Batthyány, kivégeztetésekor, *a hazát életve*, fegyverrel kezökben haltak el egytől egyig. A magyar sereg ütközetet vesztett, a világtörténet a magyar hősiesség egy ragyogó példájával gazdagabb lett.

Szabadságharcunk érdekes mozzanata volt Tuzson János 86-ik zászlóalji őrnagynak Ojtozon át Moldvába kiküldetése, mit eredeti iratokból közlök. Tuzson vitéz székely törstiszteink egyike; ott volt Gál Sándor minden székelyföldi csatáiban, ott a jul. 4-kiben is, midőn Gábor Áron elesett; zászlóalja már 400-ra volt leapadva, midőn Bem megrendelte, hogy azt a 79-dik zászlóajból egészítse ki, ezzel, a 27-dik zászlóalj két századával, két szakasz utászszal és 2 század lovas által fedezett 6 ágyuval az ojtozi szorosban levő oroszokat kerülje meg s fogja el vagy verje ki. Jul. 19-én utra kelt, 20-án Ojtozban volt, az ellenség által felszedett hidakat helyre állíttatta, 20-án Bem is utána ment, 23-án a tábornok parancsára a moldvai határszélig nyomult elő, Sóósmező határszéli falu végén kozák előőrsoket

látván meg, úzóbe vette őket, de csakhamar a mintegy 4000-nyi ellenség zömére akadt, mely őket kemény tüzzel fogadta s makacsul védte magát; de a székely honvédek oly elszántsággal rohanták meg, hogy Philipest és Grosest (Gorzafalva) falukig meg sem állottak; jul. 24-én Oinestig hatoltak elé, a hol megtudták, hogy az oroszok Bákó felé vonultak vissza; így az üldözéstől megszünve más irányt vett és Okna felé tartott, hol a tábornoktól azon rendeletet vette, hogy az éjj csendében, álutakon vonuljon vissza Gorzafalvára, hová 25-én reggeli 4-kor meg is érkezett. Itt a tábornok a sereg felett szemlét tartott, a magukat kitüntetteteknek érdemjeleket osztogatott ki, s 8 gyalog századot, 6 ágyut és 40 lovast adván Tuzson őrnagy parancsnoksága alá, Moldvában hagyta azon ígérettel, hogy az erdélyi hadcsapatokkal egybekötéséről gondoskodni fog. Ekkor neki a *Moldvában állomásozó magyar hadcsapatok Parancsnoksága* czim használatát rendelve, Erdélybe vissza tért. Ez volt utolsó intézkedése. Tuzson őrnagy négy napig volt Moldvában, Gorzafalván, Oinest és Okna felé előőrsöket tartott. Jul. 30-án az előőrsi parancsnok jelentette, hogy egy török követ találkozni akar Bem tábornokkal; Tuzson őrnagy kiment az előőrsi vonalhoz, Tefik bey ezredes volt a követ s kíséretében Aszlán moldvai szabadelvü nagy bojár; mondá, hogy Omer basától Bukarestből izenetet hozott a tábornokhoz... Értetülvén, hogy az K.-Vásárhelyt van s válaszára legalább 24 óra kell, a követ megütödni látszott, s beszédét így folytatta: „A bákói orosz parancsnok Omer basának azt jelentette, hogy Bem tábornok 12,000 emberrel Moldvába tört s mindent elpusztit, mit maga előtt talál; mint a tábornoknak

tisztelője, meg akarta őt kérni, nem levén ő itt, megkéri az itt parancsnokló őrnagyot, hogy Moldvából csapatait vonja vissza.“ Tuzson megjegyezte, hogy ő épen ott ment az oroszok kiűzésére, a hol azok Magyarországra bejöttek, s nem akarja hinni, hogy a fényes porta idegenebbeknek tekintse a magyarokat az oroszoknál. Tefik bey erre azt válaszolta, hogy az oroszoknak 1825. óta joga van Moldvában helyőrséget tartani, a magyarok betörése ellenben az ő és Omer basa nézete szerint az európai hatalmak által is jogsértésnek tekintetnék, minél fogva ismétli felkérését; sajnálná — ugymond — ha a két testvér nemzet mint ellenfél lenne kénytelen egymással szembe állani. Tuzson őrnagy megjegyezte, hogy más a helyőrség tartás és más idegen országnak ellenséges megtámadása; ez fegyveradta jog, a mit fegyver ismét felbonthat; egyébiránt a basa és török porta iránti tekintetből kész visszavonulni. Tefik bey elment s Tuzson őrnagy a visszavonulást azonnal elrendelte. Midőn a Bereczk feletti ugynevezett Magyarós tetőn volt, észrevette, hogy Háromszék el van foglalva s Csikba visszavonulási útja elzárva. Az éj oltalma alatt, a táj ismerésénél fogva jul. 31-én Polyánon át Szárazpataknál a Kászon völgyébe leereszkedett s utját Csik felé itt folytatta. Az ellenség észrevette s azonnal nyomában volt; ő a Nyerges-tetőn állást foglalt, csatát fogadott el s délutáni 6-tól östig, más nap reggel hajnaltól 11 óráig harczolt, mikor értésére esvén, hogy az ellenség Csik-Lázárfalván felül megkerülte, hogy a teljes megsemmisülést kikerülje, a Mitács-erdőbe vonult, mely visszavonulás éhség és nagy utak miatt kimertült csapatai felbomlását vonta maga után. . . . Bem tábornok Oknán jul. 25-én költ napi parancsában ifju honvédeinkről magasztaló-

lag emlékezett meg, kiemelte s érdemrenddel tüntette ki Tuzson és Daczó őrnagyokat, két huszár és négy gyalog századost, 1 fő és 5 alhadnagyot, 12 altisztet és közvitét, két altisztet tisztté léptetett elé; az ellenség vesztességét, halottakban, sebesültekben és elfogottakban négy százra tette, a mieink csak 12 halottat, 40 sebesültet veszettek, köztük Egyed Württemberg-huszár főhadnagyot és Gourrier bécsi legioból átjött francia születésű derék hadnagyot. A tábornok Moldva fölkelését remélte e diversiótól, de nem teljesült, legfőbb értéke az volt, hogy székely ujonczaink a két annyi orosz erőt megverték és megszalasztották, két ágyujokat leszerelték, néhány társzekerőket és sok hadiszereket elfoglalták.

Az 1849. aug. 5—6-ki nagy-szebeni véres csatáról s Ihász alezredes Verestorony melletti határvédelmi harcáról is közlök eddig nem ismert eredeti adatok nyomán némi részleteket Bem július 31-iki segesvári vesztt véres csatája kedvezőtlen hatását még véresebbel kívánta jóvá tenni. Csodálatos ember! valódi talány a háboruk történetében! Jul. 31-én szétvert sergét aug. 2-án már újra szervezte s azonnal indult a legváltóságosabb új csatára — visszavételére N.-Szebennek, melyet — nagy bosszuságára! — 360-ból álló helyőrsége 16—17,000 orosznak csata nélkül engedett át, a miért parancsnokát hadi törvényszék elé állította is. M.-Vásárhelyen gyűjtötte össze rendelkezés alatt álló csapatait; aug. 3-án Gálfalván, 4. Pócsfalván át gyorsan N.-Szeben felé indult; 5-én reggel Szelindeken törzstiszteivel haditanácsot tartott — az első és utolsó egész erdélyi hadjáratában — a csapatok létszámát számba véve, 5071 jött ki, köztük 660 huszár, melynek főparancsnokává Horváth Ig-

náciz őrnagyot tette . . . Horváth a Mátyás-huszár ezred egyik kitűnő tiszte, előkelő társadalmi állásánál s a bécs-ujhelyi katonaintézetben neveltetésénél fogva tekintélye és befolyása volt; egy ideig székely ezredekben szolgált: tüzes véralkata nem egyszer okozott neki bajt s összeütközésbe hozta kivált a német főbb tisztekkel. Gedeon, magyar vértű, német lelkű ezredest párbajra is hívta. Háromszék önvédelmi harcában egyik tényező; ambitiosus férfi; jellemében a hazafias érzülettel nem kevés idealismus párosult; intelligens és vállalkozó katona: elébb hadnagy, azután főhadnagy, kapitány és őrnagy, végre a szebeni aug. 5-ki csatában kinevezett alezredes. Midőn Gál Sándor 1849. febr. 2-án Brassó felé akart Szebennek nyomulni s Bemmel csatlakozni, a Barcaságra beléptétkor orosz pikák sürti erdeje villant ki a reggeli ködből, Horváth ujoncz lovasai meghátráltak, mert még addig orosz senki csatában nem látott volt; a bátor parancsnok egymaga közéjük vágatott s hősi küzdelem után, fején és arcán számos sebbel megrakva, Kabós őrnagy székely zászlóaljának gyors segélyül sietése mentette ki az ellenség kezéből. E sebhelyek hazafias, hős lélek büszke bizonyítékai. . . . Ily férfinál jogosult az önérzet!

Bem felvidult lovassága tekintélyes létszámán s megjegyze: Ma a lovasság fog dönteni. A harci rend megállapítása után a győzelem esélyeiről levén szó, Horváth megjegyezte, hogy a ki a mai napot átéli, az Nagy-Szebenben fog vacsorálni. Hiszi-e ön — kérde Bem? Igen, felelé Horváth, ha Lüders tábornok hátban meg nem támad. Ha megtámad, őt is megverjük — felelé Bem. *Adieu meine Herren!* szóla bucsuzólag Bem s a haditanácsot feloszlatta: *kiki teljesítse feladatát.* E szó-

nál eszébe jutott — írja Horváth e napi följegyzéseiben — Kellerman francia tábornok, a ki egy syriai nagy titkózet alkalmával I. Napoleont e szavakkal karolta át: „Nagy vagy uram! mint egy világ!” Horváth is azt mondta Bemről, kit életében tisztelt, halála után bámul. . . . Bem e csatát 8000 emberrel szemben vivta, oly elkeseredetten, hogy az inkább *orosz vérfürdőnek* volt mondható s vége Szeben bevétele lett, melyet azonban a más nap, aug. 6-án Lüders 12,000 emberével megszaporodott oroszok ép oly *magyar vérfürdővel* vettek vissza, Horváthot egy kartács darab lábán megsebesítette, Bemet Iszkender bey, más néven gróf Ilinszky vitézsége mentette meg. Innen Szász-Sebes felé hátrálással közben Kossuth kormányzó által Temesvárra rendeltetett a magyar összes hadsergek fölötti főparancsnokság átvételére; aug. 9-én Horváth e kinevezési rendeletet vette tőle: „Kinevezem önt aug. 5-én a szebeni csata napján tanusított vitézségeért alezredessé. Lugos, aug. 9-én, aláírva: *Bem.*“ Az oroszok főereje a magyarok elvonulása után N.-Szebenből Szász-Sebes felé, a kisebb Verestorony ellen nyomult előre, honnan Ihász alezredes az 55-ik zászlóaljat most, a 28-ik szathmári honvéd zászlóaljat Biró őrnagy alatt 4 ágyuval még jul. 20-án Szeben felé előre küldötte volt az utak védelmére; jul. 21-én csatájok volt 10,000 ezernyi ellenséggel, mely 18 ágyuval támadta meg őket. Honvédeink égtek a harcztűzektől, árnya sem volt elcsüggedésnek. A tisztok lelkesítő beszédek tartottak hozzájuk, ők magasra dobták föl fegyveröket, így fejezték ki, hogy a halállal szembe nézni nem félnek. Elt emlékezetükben Bem biztató szava: „Magyarország ügye oly igazságos — mondá — hogy annak lehetlen elveszni.“ A

dicső öreg szava Isten igéjeként csengett füleikbe, lelköket megerősítette s ők készek voltak egyről-egyig meghalni. Így volt lelkesülve a kis sereg. A legpusztítóbb tüzet délután 3 óráig tartották ki; akkor a kozákok az Olt partján, az orosz tengernyi gyalogság a hegyekre kapaszkodva, szörnyű nagy tömegekben igyekezett a mieink háta megé kertülni, a kik ekkor vissza vonultak; minden szoroskanyarulatnál kartácsosal lövén őket az orosz, nagy veszteséget szenvedtek. Így értek csatázva a Kontumáziáig. Az itteni szoros mellett Ihász alezredes sánczot ásatott volt, s most gyalogság és tüzérség oda vonult be, ugy védte magát teljes önelszánással. A torrótság miatt egy ágyujok szétrepedt, s mégis addig küzdöttek, míg a kozákok és oroszok már köröskörül csaknem bekerítették; szorosan záraztatott zászlóaljaik folytonos tüzelés közt a végső határpontra kihúzódtak. Itt utoljára foglaltak állást, többémár nem a győzelemért, de mivel tudták, hogy ez az utolsó darab föld a hazai határokból, melyen tul a hontalanság kezdődik. Két századjok elvágatott tőlük, kiket az ellenség oldalvást nyugtalanítására küldöttek volt, parancsnokuk Csanády Kálmán és Kulin százados vezetése alatt: két megtizedelt zászlóalj s hat megrongált ágyu volt minden erejük. Itt is addig löttek, míg ágyuik tüzipirosra változtak s a második is szétrepedt és ők a török előrsökig hátrálva, azok a tüzelés megszüntetését kívánták s így a fegyver kezeikből kiesett. . . . Mikor a török és osztrák tábornokok meglátták e honvéd maradvány csapatokat, kérdezték: hol vannak a többiek? Mind itt vannak — felelék. Ezek elszörnyülködtek rajta. Annyi embernek reggeli 3 órától védni magát, ekkora haderő ellen — lehetlenség! Járják körül a tá-

bort — mondá a török tiszt — s meg fognak róla győződni. Megtették s mikor vissza érkeztek, így szólt egyik Iház alezredeshez: „Uram! öreg katona vagyok, de én ily hősi harczot soha sem láttam. Tartozom azon őszinte nyilatkozattal, hogy önök nem csak bátor katonák, de mindenik egy hős. Fogadják nagyrabecstülésemet!“ E szavakra a közel álló Dorschner ezredes és b. Heydte lesütötték szemeket. Ők könyezve csókolták meg a hon véghatárát, mely immár nem volt övék.“

* * *

Bem tábornokról nem irok: beszélnek róla tettei, miket emlékezetben hagytam; él ő Petőfi dalaiban, miket a világ olvas s a történelemben, mely nálamnál méltóbb megíróra vár. Csak egy érdekes tényt s Marosvásárhelyen léte idejéből pár vonást közlök, a mik az olvasót érdekelni fogják. Gróf Haller Ferencz, segesvári térparancsnok, e város keleti részében egy mocsáros helyet setánynyá alakíttatott s közepébe 2 öles szökő-kutat állított, melynek egy márvány emlék-kő tábláján e felirat állott:

BÉKE S ÁLDÁS

E HAZÁNAK

MAI NAPTÓL ÖRÖKRE ápril 14-én 1849. *)

A három első megaranyozott betű a hős fővezér nevét jelöli. . . . Fenn van-e ez még? Nem tudom. . . . A másikat egy lelkes honleány megtisztelő bizalmának köszönöm.

„Midőn Bem M.-Vásárhelyen átment — írja aug. 4-én kelt érdekes levelében egy kitünő honleány, özv. Görög Károlyné, Ziegler Vilma urhölgy, kihez s akkor még életben levő férjéhez a tábornok szállani

*) *Honvédt.*, 1849. 172. sz. 688. l.

szokott — mindig egy-két gyógyhatású fürdőt készítették számára, számos sebeire pedig tépést; Szebentől első visszajöttkor karján két uj seb volt; mikor Piskiből jött fel, kis ujja volt elzúzva. Esténként késő éjjelig egy kerek asztal körül járkált, melyen Erdély térképe volt kiterítve, s melyet ő egészen beirt vonásokkal s jegyeivel. Mikor 1849. febr. végén Beszterczéről megtérve másodszor ment Szeben alá, hosszasabban jegyezgetett a térképen, s magában e szokat mondogatá: *És mégis bevesszük! Be kell vennünk! Be akarom venni!* . . . Istenem! ez az önfeláldozó szeretet a mi hazánk iránt! — rebegé az ott átmentében megilletődött házi urnó. Bem feléje fordult, észrevette, hogy szemei könnyben úsznak, ép kezét mintegy áldólag téve fejére, így szól: hozzá tört magyarsággal és németül: *Kedves kisasszony! jó magyar nő! gute Patriotin!* s egy egyszerű karpetzet nyujta át azon kéréssel, hogy nevét belemetszelve, viselje tőle ajándéku. Csak ő — így szóla, — és még egy nyolcz éves leányka birnak tőle emléket! Mély meghatottsággal és hálával fogadta a házi urnó a becses ereklyét, s hirtelen lehajolva, mint hazája szabadítójának kezét megcsókolta. Bem nyájasan tekintett rá, s férjének is egy pálczát hagyott, melynek belsejében éles tőr volt rejtve. . . . Másnap utra kelvén, kérdezte tőle, mit parancsol Szebenből. Arra kéri a tábornok urat — mondá — szabadítsa ki az ott szenvedő magyar foglyokat, kik között a M.-Vásárhelyről még 1848. őszén elvitt kezesek is vannak, s egyik, Török János reform. tanár épen az ő legjobb barátjának férje. *) Meg lesz, — mondá

*) Neveik: gr. Teleki Elek, b. Kemény Pál és veje Gyárfás Domokos, Török János, gr. Lázár József, Berzenczei Ferencz, Csernát

mosolyogva Bem, s márcz. 11-én a legelső, a mit Szebenben tett, a foglyok kiszabadítása s a m.-vásárhelyi hölgyek értesítése volt. Midőn ismét arra járt, megkérdezte házi asszonyát, s ők elbeszéltek kimondhatlan örömlüket jó embereik szabadulása fölött, de egyszersmind iránta való tiszteletök s kegyelet-érzelmeik bizonyitékaul — mit Bem iránt Kolozsvár, Háromszék, sőt egész Erdély hölgyei lelkesülten tüntettek ki — ő és sógornéja, Ziegler Károlyné, Török Jánosné és Koronka Lászlóné *) neki egy szép paplant horgoltak, rá repkénykoszorut himeztek s középebe csinos francia emlékmondatot, mit ő elérzékenyedve fogadott s mindnyájoknak szives kézzoritással köszönt meg. Vele volt több izben s utoljára aug. 31-én Petőfy és Egressy Gábor is — *július* mondja tovább a kedves levél írója — együtt indultak el a válságos segesvári csatába, mely után Bem ismét M.-Vásárhelyre jött; most a Zeyk-háznál volt szállva, de csak fürdőt vett, keveset pihent, segédtisztjének meghagyva, hogy korábbi házi asszonyát kérje meg, készítsen neki nemzeti színű szalagból egy csokrot, mit az izgalomtól reszkető kézzel készített el, s midőn neki átadta, Bem e vigasztaló szókat intézte hozzá: *még nincs egészen elveszve a jó ügy!* Mikor M.-Vásárhelyről eltávozott, ő ablakából fájólag nézett utána, szemei könnyel teltek meg, a tábornok uti

József szíjgyártó. Az első hamar megszabadultak, a többieket egész fogságuk alatt a testvéries szivesség és barátság minden jeleivel és szolgáltaival ellátták: Kis Gergely, Kovács Jánosné szül. Gyergyai Klára, Filép Sámuelné, Tibáld János, Solymosy József, özv. Karácsonyi Jánosné és özv. Kis Zsigmondné, derék fiával, országos ügyvéd Kiss Károlylyal, ki a közügynek és magyar érdekeknek maig buzgó védője és előmozdítója, s minden szépnek és jónak áldozatra kész barátja.

*) Ezek akkor Maros-Vásárhely híres szépségei voltak.

kocsijából fejr zsebkendőjével intett neki *Isten hozád*-ot. Ez volt utolsó találkozása vele. Hosszasan látta kepezetében őt, a dicső bajnokot így, mellén a nemzeti színtű csokorral — így végződött a levél, — de őt magát többé soha Alig távozott el Bem, a muszkák azonnal feltűntek M.-Vásárhely utcáin. . . “Nemes szívű hölgy! légy büszke rá, hogy Bem tábornok hazáért vívott harczi után hajlékban pihent, hogy sebeit enyhítetted s tőle emléket birsz. Az utókor hálás lesz irántad, hogy a haza kötelességét te teljesítetted, a lengyel nemzet emlékezetében megmaradsz, s a történelem följegyzi neved, mint a ki a szabadság e nagy bajnokának a nyugalom óráit fogékony szived s érzelmes lelked nemes részvételével megédesítetted! . . . A minek hazánkfiái szívébe mélyen kell bevésődni, a dicsőség ezen nagy emlékein kívül harcziaink s veszteségeink tanúsága. Nem voltunk egyesek s határozottak. Ingadoztunk az alkotmányféltő hazaszeretet és fenyegető királyi tekintély válságos keresztútján. Irigykedtünk akkor is, mint most, lángeszű férfiainkra — a kiket pedig épen a kor szűli önmaga számára, vagy adja a gondviselés s a vész növeli nagyokká — a helyett, hogy támogatva őket, győzelemre segíteni igyekeztünk volna akkor, vagy igyekeznénk most. Ez a mi öröklött átkunk. . . Félrehúzódt a vész óráiban a főúr és főpapság, nem voltak hivei az alkotmánynak a seregredek legfőbb tisztjei, elárultak s ellenfeleinkké lettek a nemzetiségek, s mi meg akartuk nyerni jótéteményekkel, holott le kellett volna győznünk fegyverrel s az alkotmány védelmét tőlük megvonva. Hittünk a szónak, biztunk az ígéretekben; késedelmeskedtünk, mikor a leggyorsabb cselekvésre lett volna szükség . . . Ne ámitgassuk többé magun-

kat. Életkérdésekben nincs senki más, kiben bizzunk, mint önmagunk; de meg lehetünk győződve épen ekkor szerzett tapasztalásinkból, hogy elegendő és elég erősek vagyunk hazánkat s alkotmányunkat megvédeni bármikor, bárki ellen, ha egyesek leszünk. Arulás, kételkedés és pártoskodás oka ügyünk elvesztésének. 1848. majdnem elveszett fél-akarással, lanyha készülődéssel, béke és harc közötti ingadozás között. Mikor a magyarországi megyék a márcziusi lelkesedés első hevében 100,000 fegyvert kértek a kormánytól, b. Lederer 10,000-ret adott. Gróf Teleki hét ezer fegyvert tudott kieszközölni az erdélyi magyarságnak, b. Puchner a szász nemzetőrség és oláhok közt 40,000-ret osztatott ki. A székely kormánybiztosok kérték a kormányzót, esenkedtek, b. Vay Miklósnál, sürgették Beóthyt és Csányit ágyuért, töltésért, puskáért s begyakorló tisztékért. Nem kaptak, vagy későn kaptak. Csak Csikszéket és Kolozsvárt idézem például. Mikó Mihályt Csányi országos teljhatalmu kormánybiztos eddigi állásában febr. 6-án megerősítette s ő egész buzgalommal felelt meg bizalmának. Febr. végén már három nagy raktára volt a széknek: rozs, zab, széna beszerezve a fegyveres nép számára bőven; az összes kovácsok lándzsán dolgoztak, minden fegyver összeíratott: a régi flinták, kardok, vadász fegyverek stb. lovas, vadász, gyalog csapatokat szervezett, melyek csatába is vitethettek, mihelyt lett volna fegyver; 12 helyben maradó század nemzetőr — 3000 ember — a belbéke védelmére, szükség esetében ellenség ellen is; mindenféle csapatok felett vasárnap és hétfőn a kormánybiztos és illető őrnagyok szemlét s velök gyakorlatot tartottak; éjji őrállás volt minden faluban, dob és zászló, jó altisztek, a század területéről

eltávozni hir nélkül nem volt szabad. A népben a katonás szellem ébren tartatott, néha több század együtt gyakoroltatása által. „Székelyeink föl vannak lelkesülve — írja a kormánybiztos — várják a fegyvert; ezredeket tudnék kiállítani pár hét alatt, ha lenne mit adni kezébe; de úgy látszik, lelkesedéstünk most is használatlanul megy füstbe, mint az őszszel. Már sok ezer van a harctéren zászlóink alatt s mégis hemzseg itthon a nép, tehetetlenül, mert nincs, a ki erős karjaiba fegyvert adjon. Engem — ugymond — honvéd sereg alakítására küldött ki a kormány, százként jelentkeznek, de sem pénz, sem fegyver; kértem Maros-Vásárhelyről, ígérték s nem adtak. Most ismét kérek, adjanak csak egy századnak s ők szereznek vele a határszéleken levő oláhoktól ezereket az államnak; pénzt kérek bár 5—6 századnak és szolgálni fogok a hazának e vidékről válogatott, elszánt csapatokkal. Ha most sem nyerek, leteszem a felelőséget a főkormánybiztos kezébe. A veszély nő: a békási oláhságnak Moldvából van fegyvere s mozog, Segesvár fenyeget, a nép aggódik, ha nem lesz fegyvere és töltés midőn megtámadják, capitulál, míg ha lenne, nevethetőnk szikla várainkból. Sirnom jó az elkeseredés miatt! Ne arra tekintsen a főkormánybiztos, hogy Csik elvész, hanem arra, hogy ezen veteményes kertje — *Seminariuma* — az ujonczoknak, mely kifogyhatlan, más kezébe jut. . . . Pénzt hát és fegyvert hamar, s ha most sem adnak, akkor ne okozza a haza vesztében senki a székelyt!”

A dolog ezen állását Mikó élénken Csányi elé terjesztvén Forró alezredes által s az is melegen ajánlván a figyelembe vételt: a mély belátásu kormányférfi azonnal egész nagyságában felfogta annak

fontosságát, Mikó tervezeit melegen fogadta, 6000 frtot küldött hozzá, s a mennyi kell, annyinak küldésére ígéretet adott, egyszersmind felkérte őt, hogy a székelységet lelkesedésében megtartva, tömeges fegyverfoglalásra bírja, biztosítsa őket arról, hogy mihelyt az ellenség le lesz győzve, a székelység lakhelye szük-voltán segitni fog a kormány. Ezután Mikó a b. Heydte katonái által elpusztított magyar-hermányi gyár fölépítésére kért és nyert pénz segélyt; Asztalos Pál helyettes kormánybiztos a haza nevében köszönte meg okos előrelátását, puskapor malom állítására felhatalmazta, s hogy a por készítéshez kellő ólom előállítását, ágyus golyóöntés végett a csik-szentdomokosi rézbánya mivelését munkába vétesse és a kormány részéről pénzzel segitse, helyeselte. „Ha ólom lesz valahol Erdélyben található — evvel zárta be levelét — ennek mivélése igen nagy szolgálat lenne a hazának. . .“ De nem találtak, s Mikó kénytelen volt Nagy-Bányáról kérni. Mikor erről s egyebekről, főleg az ágyuöntés iránti eljárások sikeréről jelentést tett Csányinak, az így irt hozzá: „Az ágyuk öntése valóságos Isten áldása, annál nagyobb hasznot nem képes eszközölni a hazának, melynek ezzel háláját érdemli ki, főleg most, mikor Eszék elárultatásával annyit elvesztettünk. Vegye — ugymond — szives köszönetemet örvendetes tudósításaiért. Már most a székelyek felállításával a kedvező eredményre biztosan számithatunk. Vajha elegendő fegyvert adhatnánk kezökbe! . . .“ Ez márcziusban volt s Csányi említette, hogy a kormány sem képes kívülről fegyverhez jutni, benn pedig a készítés lassu és a szükségnek nem megfelelő mérvü. Bár csak ő Moldva felől e bajon is lenne képes valahogy segitni!“ De ez Mikónak nem sikerült.

Ily későn s nehezen ment a mi fegyverkezéstünk. Nézzük a másik esetet. Kolozsvár egyetlen ágyuütegért fél évig kérelmezett. Egyébiránt ez a kérések sorsa, mikor magunknak kell első sorban áldozni és tenni. Itt minket is mulasztás és dologkönnyenvevés terhel. . . Emlékezzék vissza még az olvasó a honvédek toborzása, felszerelése, fölfegyverzése és betanítása nyomorúságaira. A kormányzó nem fizethette a toborzott honvédeket, mert nem volt miből, sőt további rendelésig szét oszlatta; emlékezzék, hogy telt hónap hónap után, elveszett fél év, el egész év; hogy lankadt le a buzgóság, mint ölték ki az ifjaktól a kedvet, meddig hűtötték, késleltették, bénították el az egész nemzetben a hazafiságot és tetterőt! S mikor végre valami eredmény létrejött, hogy igyekeztek azt mindjárt csirájában elfojtani, hogy vezették csapatunkat szégyenpadra osztrák érzelmű vezérei, mint compromittálúák hirnevét, s hogy gyaláztatták meg kivált a székelységet Maros-Vásárhelyen önmaga által önmaga és a világ előtt! Mikor Gábor Áron kivívta Kossuth kormányzónál 1849. május elején azt, a mit 1848-ban kellett volna a kormánynak önkényt adni, már északi Magyarországon határán voltak a muszkák. *Késő!* — mintha ezt kiáltotta volna a haza nemtője, — *immár késő!* *Korábban kellett volna, egy évvel korábban!* — mondák szorongó szívvvel a hazafiak. Isten teremt, gyarló embernek alkotásra idő kell. Nekünk ez sem volt. Ettől fosztottak meg álnokság, lustaság, kétkulacos politika és könnyenhivőségünk. Vajmi más-képen jár el Bolgárországban az orosz! Előre, jókor, nagyban küld: fegyvert, ágyut, töltenyt, tiszteket, katonát Ez az ügyes forradalmár! Tanulhatnak tőle Európa szabad népei — mi méltán aggódhatunk!

A ki ezeket át nem látta s meg nem tanulta, annak nem szól a történet, hiába való a tapasztalás; az *látván nem lát*, az többé nem érdemes a szabadságra! Tanulja meg ezt Magyarország 1848—49-ből; olvassa meg Gábor Áron életét, tartsa szeme előtt Csányit, ezt a magyar Catót, ezt a dicsőséges férfi jellemet! kövessék vezérei harcukban, ha még valaha lesz, Bemet, a nagy lengyel hazafit, kinél a magyarnak soha igazabb barátja nem volt; kövessék szabadságharcosai a győzni vagy a hazáért halni kész III—IX—XI—XII. zászlóaljkat és hős társaikat, a Württemberg, Coburg és Vilmos-huszárokat, a bécsi legiót, debreczeni és szathmári önkénteseket! . . . De te voltál Erdélyben minden, o Bem! dicső fővezér! Üdv nagy árnyaidnak a Bosphorus tájain! Üdv neked új legenda-hős! a kinek midőn M.-Vásárhely és a székelység kövételét emelt, önmagát dicsőítette meg, de a kinek nagy neve Magyarország szívében és történetében fog örökre élni

Lennének még emlékezetben tartást érdemlők capitulatióink hadi fogsággá változásáról s ennek következtében az osztrák tiszték inhumanitásáról, közhonvéd bajtársinktól Szászsebesnél elválásunkról, nagy-szebeni fogságunkról s elítéltetésünkről stb., de azokat az iverk meghatározott-volta miatt máskorra s valószínűen másnak kell fenhagynom. Legyen hát itt néhány bezáró szó *Visszaemlékezéseimnek* határa.

Harcunk nem volt forradalom, mi nem lázadtunk fel senki ellen: alkotmányunkat s államlétünket védttük, s azt védni fogja, védje is — óhajtom — nemzetünk mindenha, ha megtámadtatik. A bécsi Camarilla elébb a magyar conservativeket akarta reactióra birni, de ezek hazafi érzülete ellenállott! Azután

a nemzetiségeket izgatták fel: egy láng keblü és honszerető férfi szavára összetömrült nemzeti erőnk kőszirtjén e törekvés szétmállott. Ekkor a hadserget támasztották ellenünk: gr. Lamberg, herczeg Windischgrätz, b. Jellasich, b. Puchner és Urbán küldettek leigázásunkra; ezek követelték, hogy az uralkodó által megerősített szabadsági chartánk legdrágább pontjait: a had-, pénz-, kereskedelem- és külügyet illetőket önmagunk töröljük ki. E gyáva önmegadásnak gondolatát is elutasítva magától, fegyverrel felelt a nemzet; mire katonai kormányzás lőn behozva, az alkotmány felüggesztetett, b. Puchner Erdélyben elébb a szászok által hivatott be segítségére 10,000 orosz, s mikor mindnyájan ki voltak szoritva a haza határáról, a czárral kötött szövetségnél fogva 350,000 idegen zsoldos rontott országunkra. Két nagy hatalom csaknem fél millió activ sergének egyesült szuronya, segítve rác, szerb, horváth, tót, oláh, szász nemzetőrök és lándzsások száz meg száz ezernyi bőszen tömegének égető, rabló, gyilkoló közreműködése által végre legyőztünk.

Világos e harcok folyamából *először*: hogy a bécsieknek a magyar alkotmány megdöntése s az absolut kormányzás visszaállítása volt célja; *másodszor* szent István koronája országainak szétdarabolása s az osztrák császárságba olvasztása: gr. Kollowrat, gr. Ficquelmont és gr. Thun szláv szellemű miniszterek voltak e politika eszközei. A rác, szerb, horváth és román nemzetiségek szemben hódoltak a császárnak, titokban a magyar koronától elszakított vármegyékkel a régi nagy Horváthországot és Daco-Romaniát akarták visszaállítani, Erdélyt a Tiszaig Moldva-Oláhországhoz, Bánátot és Bácskát Szervíához

csatolva román és szerb királyságot kívántak alapítani. Moldva-bányai bányamester Szentkirályi Zsigmondnak és 23 tisztársának egy 1848. máj. 10 ki hivatalos iratában ez áll: „az egész határőrvidéki német-, illyr-, oláh ezredekben cs. kir. haditisztek izgatják a népet a horváth mozgalmakhoz csatlakozásra; polgári biztosok járnak szét, kik *az új szerb királyt* nyilvánosan éltetik stb.“ Moldvából és Oláhországból bejött erdélyi kivándorlottak s oda való forradalmi férfiak is ily propaganda hivei voltak. Az erdélyi külön oláh vajdaság, balázsfalvi király s több ily változatokban mind ugyanazon nemzeti aspiráció volt kifejezve; ezek voltak a legerősb izgatási eszmék az oláh tulzók közt; Sturdza moldvai hospodár és Bibesco oláhországi fejedelem balázsfalvi gyttlésen megjelenése költött hire szintén e politika szolgálatára volt felhasználva. *Harmadik* cél volt a magyarok kiirtása s birtokaiknak az oláhok között felosztása. Enyed elpusztításakor kérdezte egy életben maradott magyar, oláh jó emberétől a szörnyű kegyetlenség okát, s ez azt felelte: a császár személyese b. Puchner és Urban parancsolták, *hogy megöljék a magyarokat.* *) Zalthnán is kérdezvén okt. 23-án 1848. az adott jelre minden oldalról berohanó oláh lándzsásokat a magyar nemzetőrség parancsnoka, Nemegeyi János uradalmi Administrator és kincstári tanácsos: miért támadták meg a várost? azt felelték, hogy lefegyverezzék őket s egy hang közbe kiáltott: azért, *hogy megöljük a consiliariust.* Dimitru Cornél oláh tribun, ki a nagy-laki csatában elesett, nála talált levelei egyikében

*) B. Puchner si Urban ase au poruncsit, se o murim Unguri.
Honvtd, 1849. 18. sz. 50. l.

dicsekedve írta Balázsfalvára, hogy Kis-Enyeden 175 magyart — férfit, nőt és gyereket öltek meg, Balázsfalva környékén 200-at. *) Hijába menti s szépití bár ki, bár hogyan, a magyarságnak, kivált a vármegyéken — hol számuk csekély — teljes kiirtása határozott cél és politikai törekvés volt. Brádon megöletett a Ribitzei-, Brádi- és Krisztsori-nemzetség az utolsó csecsemőig, Veres-egyházán a Dobay-ház tagjai, Kis-Enyeden 85 magyar család fő gyermekestől együtt, utóbbiakat anyjok említőtől elszakítva kutba hányták; Krakkóban a *csengő forrás* nevű mocsáros helyen, krakkói, sárdi, m.-igeni, benedeki, b. bocsárdi magyart 165-öt, Borbándon Baranyai Károlyt, nejét s lányát ölték meg; B.-Bocsárdon Szakács nevű püspöki gondnokot és Péterfy László tanárt s m. tudom. akadémiai tagot járomba fogták s szántottak velök, mig meghaltak; Károly-Fejérváron oda menekült Szöllösy Elek szolgabírót és Benedek József főbirót nejével együtt darabokra fűrészelték; Hátszegvidéken egy oláh pap a Sztrigy partjára összekötve felállított 11 magyart úgy lövetett agyon, hogy egyszerre a folyamba estek; Udvarhelyszéken több helyen sorban befogták az el nem menekült nemeseket, Szent-Mihályon három ifju papjelöltet vertek agyon az oláh lándzsások, a kik az oda való unitárius paphoz szünidőre mentek volt ki Kolozsvárról; Csikban, Háromszéken a katonákat és jobbágyokat izgatták a nemesség ellen, sőt megölésükre bujtogatták. Alsó-Jára virágzó bányász helységet 6000-en rohanták meg éjj idején, fölgyujtották, s minden el nem futott magyart megöltek; az unitárius és református papot családjokkal s oda menekült hi-

*) *Kolozsvári Híradó*, 1848. 89. sz. 360. l.

veikkel együtt az unitárius templomban. Egy tudósító e rövid szókbán adta közhirtül e gyász eseményt: *Jára volt! Jára nincs!* *) Abrudbányán, Erdély e művelt és gazdag aranytermelő bányász városában 5000-re teszik a megölettek számát. **) Zalathnára szalmatekerceses lándzsával ment be az oláhság 1848. okt. 23-án, vezetőik mindennek személyi sérthetlenséget ígértek, becsületszót adva rá, hogy a kik akarják, Károly-Fejérvárra lekísérik. A mint a 280—290 nemzetőr fegyverét letette, az oláhság dühös kárörömmel ragadta kezeibe, a várost azonnal 15—20 helyen telgyujtották, a mézszárlás elkezdődött, a kik Fejérvárra akartak menni, elindították s midőn Preszákára értek, egy fűzes réten éjji szállásra letelepítették — gyöngye uri nőket, gyerekeket s aggokat — 24-én kora reggel elindították; egy kannibál: *Indulj!* vezényszavára mindenfelől löni, vágni, agybafofibe kezdték verni, s csakhamar az egész menekülő sereg lelövetett vagy agyon veretett. 900-ra—1000-re teszik az itt és Zalathnán 24 óra alatt elveszettek számát. ***) A bányaauradalmi igazgatóság, bányatörvényszék, az aranykémelő-, olvasztó- és váltó-, erdőszeti és bányamérnöki hivatalok összes személyzete, nejeikkel s gyerekeikkel együtt — azon derék honfiak és honleányok, kik a haza oltárára csak imént oly buzgón áldoztak, többnyire halál áldozati lettek. ****) E sors érte Nagy-Enyedet is 1848. jan. 8-án. Prodán legiopræfectus, Mikás és Axentie társaival 18,000 lándzsás oláhval és százsz nemzetőrrel rohanták meg, pedig az első dél-

*) *Honvéd*, 1849. jun. 17. sz.

**) *Honvéd*, 1849. 138. sz. 547. l.

***) *Honvéd*, 1849. 17. sz. 68. l. 25. sz. 97. l.

****) *Honvéd*, 1849. 20. sz. 80. l.

előtt még személysérthetlenséget ígért minden fegyverét letevőnek. A mint a lefegyverzésnek vége volt, a város 10 felől is lángot vetett: futott, menekült minden, míg sorsa utólérte. Elégették a híres Bethlen-Collegiumot; 30,000-nyi könyvtárát és kézirat-tárát, ezereket érő numismatikáját és természettani gazdag gyűjteményeit semmivé tették; szász-sebesi, medgyesi, nagy-szebeni szász nemzetőrök szekereken vitték el a rablott tárgyakat. *) A zárda templomában papi diszben, kezében keresztet tartva kegyelemért esengett a praesidens az oda menekült száz meg száz ártatlannak számára. . . . Hasztalan! Legelőbb leölték őt s azután egymás után valamennyi ott levőt, a templo-
mot és sirboltokat feltörték, kirabolták; még jan. 9-én is folyt a rablás és gyilkolás; azon negyven ifju enyedi hölgy, kik a haza oltárára ékszereiket s megtakarított filléreiket áldozták fel kevéssel azelőtt, jobbadán a halottak bus sorában összemarczangolva feküdtek. Két ezernél többre megy e szép magyar város meggyilkoltainak száma. N.-Enyed egy századra kihatólag semmivé tétetett. . . Az erdélyi megölt magyarokat 10,000-re teszik az akkori lapok. **) Ki pótolja ki nekünk e nagy értelmi erővesztéséget? Ezt köszöni Erdély a b. Puchner kir. személyes és társa Urbán alezredes két havi katonai uralkodásának, ezt a román Pacifications-Comitének s főleg Barnutz és Papiu Hilarianu alelnököknek és vezér titkárnak. Ha Bem be nem jő s az országot elfoglalva, a vérontást meg nem szünteti, aligha az egész vármegyei magyarság ki nem

*) *Honvéd*, 1849. 17. sz. 68. l. 25. sz. 97. l.

**) *Honvéd*, 1849. 198. sz. 547. l. Ezt tették ugyanazok M.-Vásárhelyen a Teleki-könyvtár fegyver gyűjteményével is.

irtatott volna Rom és pusztulás jelöli e férfiak nyomait, emlékezetökhöz ezerek átka tapod, föllázad istentelenségeiken a jobb természet, jajtól és nyögéstől terhes a lég ama vidékeken még ma is, hol az új kor e Caraffái ártatlan vérben fürödtek s a keresztény érzelmű ember átfordítja e korszak történetének azon sötét lapjait, hová a hatalom romlottsága és zsarnok természet e rut tényei vannak följegyezve. . . .

Azonban a vész évei immár, hála Istennek, elmúltak. . . Feledd el sebeidet, oh nagy lelkű nép, drága nemzetem! Koronád fénye kitartásod által megújult diszben ragyog. Királyoddal kibékültél. Sorsod tenkezedben van. Élj hatalmaddal bölcsen. Műveld népedet. Igyekezz erkölcsi erőben s vagyoniilag gyarapodni. Csak ez biztosítja jövődet. Légy immár, légy valahára egyes. Kerüld a belső visszavonást. Kövess el mindent, hogy hazádnak békéje fenn maradjon. A haza minden jó fiának nyujts testvéri jobbot. Elnyomni senkit ne igyekezz, de magadot erősen tartsd — fel a trón s alá a testvér népek felé. Ne gytilölj, de életedre s hazád földére légy éber. Szemeid legyenek keletre s délre függesztve. Méltányold s fejtsd ki lelkes alföldi népedben és a székelységben levő katonai erőt. Három legyen előtted szent és bárki által érinthetlen: az alkotmány, hazád épsége s az Unio, nyelvben és irodalomban élő nemzetiséged. Ezekért folyt 1848—49-n annyi nemes vér. . . Ezek legyenek talizmánaid. . . Ezeket fogadd jelvényül, *mely alatt győznöd vagy halnod kell.*

Sajtóhibák.

Füzetek gyors megjelenése s összehalmozott teendőink miatt a sajtóhibák nem voltak kikerülhetők. Kérünk kell a szives olvasót elnézésre és azok kiigazítására. Nehányat azonban megigazítunk. . . . A fejezetek számaiban az V. IX-ben tévedés van, a XVI. kétszer használtatott.

Az I. füz. 36. l. 3. sorában éltárigazgató helyett **levéltár-igazgató** olvasandó.

Az I. füz. 48. l. 11. sorában Hlásza helyett **Wlásza** olvasandó

A II. füz. 89. l. 7. sorában „egy“ helyett **ezt** olvasandó.

A II. füz. 90. l. 1. sorában Balasiese helyett **Balasiescu** olvasandó.

A II. füz. 97. l. 1., 2., 3. sorában alulról helyesen ez olvasandó :

„**Cu Approbata si Compilata au spunsuratu pe Tata.**“

Az V. füz. 280. l. alulról 5. sorban: „kék smaragd köves“ helyett **kékes zöld smaragd** olvasandó.

A VII. füz. 409. l. legalól vám helyett **czim** olvasandó.

A VIII. füz. 462. l. 19. sorában „Equitatis“ helyett **Equitatio** olvasandó.

A VIII. füz. 482. l. 21. sorában „Gager“ helyett **Goger** olvasandó.

A IX. füz. 518. l. 10. sorban kegyetlenség helyett **embertelenség** olvasandó.

A IX. füz. 521. l. 22. sorban „gyűjtésre“ helyett **ágyu-öntésre** olvasandó.

A IX. füz. 521. l. 23. l. Temesi Mózes helyett **Tamási Mózes** olvasandó.

TARTALOM.

	<i>Lap.</i>
Bevezetésül	3
A nagyszombati magyarság 1848. előtt és után. Gróf Mikó Imre kincstárnoksága. A katonaság és nem-magyar nemzetiségek közérzüllete. Arany és vaskorszak	7
Klapka György Nagy-Szebenben 1848. első felében. Gróf Bethlen Olivér estélye	18
A helyzet és hangulat Nagy-Szebenben. A magyar háromszín és a fekete sárga zászló kitűzése. A bécsi reaktió szövetségesei	25
Balászfalva. Gimnásiumi zavar 1845-ben. Okszeri egybefüggés az 1848. május 15-iki népgyűlés eseményeivel	39
Magyar földesuri és jobbágyi viszonyok a vármegyéken és havasok közt. A korona mint nagybirtokos. Zalathnai uradalom. A „Havasok asszonya“	55
Társadalmunk félszége a más nemzetiségttek irányában. A magyar büszkeségi jellem tulzásai. Az erdélyi törvényhozás önzése és elmaradottsága. A 1846—7-iki urbéri törvény mint az 1848—9-iki szerencsétlenségek egyik szülő oka	67
Az erdélyi utolsó országgyűlés egybehívásának nehézségei. Az udvarhelyszéki küldöttség és gr. Teleki József. A balászfalvi eltiltott népgyűlés ápril 30-án. A kormány engedélye a május 15-iki gyűlés megtartására	103
A balászfalvi népgyűlés május 15-én. Az oláh nép a Szabadságmezőn. Közhangulat. Nappali tanácskozások s éjjeli gyülekezetek. Tüntetés. A túlzók többségre jutása. Katonaság. A gyűlés forradalmi jelleget vált. Többségi határozatok. Bécsi, pesti küldöttségek s állandó bizottság választása	118
A balászfalvi népgyűlés alkotmányellenes volta s vészes hatása az ország belbékéjére és magyar alkotmányra	131
A kézdi-vásárhelyi és csik-szeredai katonai felsőbb iskola s a székely határőrrendszer. Gróf Batthyány Lajos és gróf Teleki József. Klapka és Gál Sándor küldetése a székelyek közé	186
Kolozsvár régen és 1848. május 30-án. Az ország értelmiségének ide zárandokolása. Az erdélyi Unió-törvény. A közvélemény hatalma. A nemzetiségek pillanati kibékülése. Az országgyűlés követői a magyar miniszterelnöknél és a királynál. Gróf Batthyány Lajos	

miniszterelnök érdeme az Unio-törvény megerősítettetésénél. Szász és oláh kívánatok fölötti határozás	159
Az ellenzék magán felirata a miniszterekhez az Unio-törvény megerősítése tárgyában. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök, gróf Széchenyi István, Deák Ferencz és Kossuth Lajos miniszterek. Nyáry Pál	174
A nemzetiségek visszahatása. Mit követelt az oláhság s mit adott neki az alkotmány? Az erdélyi Unio-törvény valódi mivolta	183
A mihálczfalvi katonai végrehajtás és előzményei. A román Comitée vészes irányu tevékenysége. Az alkotmányos közigazgatás fennakadása. Anarchia és kétségbeesés	209
A bujtogatók elleni szigorú fellépés. Román Comitée elosztása. Loyalitási nyilatkozatok. B. Perényi kísérlete. B. Vay mint kir. biztos. Erdélyi nemzetőrség. Csikszék köz szelleme. A székely határőrség kiindulása Szeged alá	227
Gróf Bethlen Olivér és az erdélyi négy honvéd zászlóalj. Áldozatok a haza oltárára rendes őrsereg és tüzérség állítása végett. Gróf Mikes Kelemen és gr. Bethlen Gergely szabad lovas csapata s Berzenczey megbízása egy könnyű lovas ezred toborzására. A 60,000 új honvéd kiállítása akadályai Erdélyben	259
Két epizód: kolozsvári honvéd-élet s a román Comitée elfogatása. Lauriani Comitée-tag mellett az oláhországi kormány felszólal. A Comitée levéltára. Balasiescu kéziratai és pénze	325
A custozzai győzelem politikai hatása az osztrák és magyar viszonyokra. A második katona-executio. A militarismus nyílt föllépése Bécsben, Zágrábban, Naszódon. Szeptemberi balázsfalvi gyűlések. A magyarság megtámadtatása a vármegyéken. Agyagfalvi székely népgyűlés eszméje	353
Az agyagfalvi székely gyűlés. Csatározás a szászok közt és a megyéken, Urbán támadása Szász-Régennél. E város felnyujtása. Gedeon Maros-Vásárhelynél. A székely tábor szétszóratása. Az erdélyi értelmiség és honvéderő Háromszékre és Kolozsvárra menekülése	387
A reactió nyílt föllépése mint pártokra oszlásunk oka. Kolozsvár újabb erőfeszítései. B. Vay békés politikája. Kolozsvár elesése. Háromszék harca. A székelység követői Beöthy kormánybiztosnál	411
Bem és Csányi Erdélyben. Egy dicsőséges hadjárat kezdete és döntő sikerei. A székelység igaz nemzeti ereje a társnemzetekével összemérve	444
Bem és hadsereg Nagy-Szebenben. Három héti pihenés. Schreiber Simon és a hadi sarcz. Tiszti bálók. A szabad eszmék hatása a zárdák lakóira	488
B. Puchner és az oroszok Erdélyből kiszorítása. Gábor Áron, az ágyuöntő székely. Az erdélyi hadsereg a Bánáthban és Bácskában. Vetter Antal altábornagy és az 1849. jul. 14-iki zseghegy csata. A császár a szőregi hídfő előtt. A catastropha	500

55/T449

YD f8830

